Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Schat der ongesontheyt, : ofte genees-konste van de sieckten.

https://hdl.handle.net/20.500.14918/461903

217

Vak 155

Cat. Vrs Kemmanus

II. 1216.

Werken der genees-konste,
beslaende in den schat der
gesontheyt, schat der onge-
sontheyt, Heelkonste ...
Verciert met figuren, koperе
platen, als ook vermeerdert
met verssen van ... Jacob Cats.

3 dlg.

off I ouder.
" II ... 1644.
" III ouder

217

JOH. VAN BEVERWIJCK

SCHAT DER ONGESONTHEYT,

ofte

GENEES-KONSTE van de SIECKTEN.

HET TWEEDE DEEL.

Tot Dordrecht,

Voor *Iasper Gorisz.* Boeck-verkooper, wonende by de Wijn-brugh in de Griffioen.
Anno 1644.

Privilegie.

EEn yder wert verboden by Octroy van de Heeren Staten Generael, in date den 4. April, ende de Attache van wegen de Provinçye van Hollandt, in date den 10. dito 1642. vergunt aen D^r. *Iohan van Beverwijck*, Schepen der ſtadt Dordrecht, dit tegenwoordigh Werck, binnen den tijdt van negenthien jaren te drucken ofte doen drucken, te verkoopen, ofte elders naegedruckt in de Provinçyen te brengen, te verkoopen, ofte uyt te geven, ſonder bewilligingе van den voorſz. *Beverwijck*, op de verbeurte van de na-gedruckte Exemplairen, ende daer-en-boven van een ſomme van drie hondert Car. guldens t'appliceren als naerder by het Originele Octroy te ſien is.

Op de
TITEL-PLAET.

DE Goden, op een tijt, (als noch de menschen dwaeldē,
En van, 'k en weet niet waer, haer vremde Goden
En soo veel stelden als men heden niet en eert, (haeldē,
Terwijl den Hemel selfs ons beter heeft geleert)
Die quamen in beraed, vermits de vrome seden
Nu waren overheert en mette voet getreden,
En dat de boosheyt gantsch de werelt overviel,
Soo dat men van geen recht noch goede reden hiel,
Om eenmael een besluyt en vaste wet te vinden,
VVaer mé het sondigh volck sou wesen in te binden,
De deughden aengemaent, en inder daet betracht,
'T welck is het eenigh, dat den hemel noch versacht.
Na dat haer Jupiter hadt altemael beschreven,
Haer in den Raet geleyt, en yder plaets gegeven,
Soo deed' hy opening, en sey: Hoort, Goden, hoort,
Het moet u zijn bekent waerom ick ben gestoort,
Op menschen, die ick 't beeldt van mijnen even-beelde,
Daer in, van eersten aen, ick, groote schepper, speelde,
Gegunt heb, 't welck nu schijnt te wesen uytgeroeyt;
In vougen dattet my op 't alder-hooghste moeyt,
Te meer, dewijle my mijn hope wert benomen
Van dat sy immermeer we'er tot my sullen komen,
Sy zijn te bijster verr'. Vlieden is't bekent,
Hoe dat sy al gelijck van ons zijn af-gewent.
Mijn Godheyt is gequetst, mijn hooge macht geschonden.
De Staet-sucht, die wel eer de Reusen heeft verslonden,

Is op den hooghsten trap, en soo sy 't dorst beſtaen,
Sy ſoude wederom tot in den Hemel gaen,
My ſtooten uytet mijn. De werelt wert beſeten
By 't alderſnoodtſt' geſpuys, en die het minſte weten;
Geleertheyt is gehaet, de deughden zijn beſpot,
En yder-een die boudt in ſyn gemoet een Godt.
VVat ſal de ſtraffe zijn? of wel, ghy, lieve Goden,
Die, yder in het ſijn, zijt in den Raet ontboden,
Haelt mede voor den dagh waer in men u miſdoet,
Op dat de ſtraf in 't een, het ander niet en voedt.
Terſtont nam Venus *'twoort, en of ſy ſchoon moſt ſwijgē,*
En op haer eygen beurt, tijt, om te ſpreken, krijgen,
Terwijl ſy echter was de ſchoonſte van de ſchaer,
Soo was en bleef als doen het tweede ſeggen, 't haer.
'T is waer het Aerdtſche volck dient in te zijn gebonden,
'Ten neemt niet meer vermaeck, als in de vuylſte ſonden,
Het goede wert veracht, het quade wert gedaen,
'T is tijt, 't is meer dan tijt dat wyder onder ſlaen.
Mijn ſoetheyt, mijn vermaeck, als menſchē menſchen telē,
Verandert in een vuyl en ongeregelt ſpelen,
Geē liefd' en heeft haer bant, geē min haer ſinnē meer,
Men loopt in 't hondert, en waer ick my wend of keer
Daer vind' ick my gewondt, mijn wetten af-geſworen,
Mijn ſackels uyt-gedompt, mijn pijlen al verloren.
Dit dient geboet te zijn. Mits opent Mars *den mont,*
Hoe-wel Minerva *ſprack en over-eynde ſtont,*
En ſeyde: 'T is alſoo, de menſch ſpringt buyten banden,
'K ſie Rijcken Rijcken ſlaen, en Landen ſchenden Landen,

VVt lust en sonder schijn van reden. Dat men vecht
Is somtijts goet, maer 't magh noyt wesen sonder recht.
Hier dient oock in voorsien. Doe rees Minerva *weder,*
En Mars *dat siende, sweegh, en seegh eerbiedigh neder.*
Ick, sey sy, Goden, moet oock voor u doen mijn klacht,
Om dat mijn wijsheyt wert by dees te hoogh betracht,
By die te laegh verfoeyt. Geen menschen houden maten,
Gelijck haer ouders de'en, die d'eerste vruchten aten,
Sy stijgen mettet breyn tot in den hooghsten top,
En breken met gewelt haer onbesuysden kop.
Het Goddelick geheym dat willen sy doorgronden,
En letten weynigh op haer goddeloose sonden.
Oock zijnder menschen, die als beesten zijn te recht,
Die wel na boven sien, maer blijven even slecht.
VVy dienen yet te doen, waer mede sy gedencken
Dat wy noch Goden zijn, die haer wel konnen krencken.
VVat houft men stem op stem te hoopen allegaer?
Een yder van ons weet waer in hy lijdt gevaer.
Een yder spreeck' een vlouck, en doe de syne beven,
Soo mogen sy verstaen dat wy hier boven leven,
En haten haer beleyt, tot dattet beter wert,
Indien noch haer gemoet niet gantsch en is verhert.
De Goden stonden't toe, en seyden al te samen,
Daer is geen beter VVet, geen korter wegh te ramen.
Het quaet, dat dees en die sal komen ne'er te slaen,
Sal vele, met een schrick, ten goede leeren gaen.
De groote Jupiter, *sendt, sonder langh te wachten,*
Syn snelle boden uyt, die synen wil betrachten,

En doet Pandora *daer voor al de Goden ſtaen,*
Die haren laſt ontfanght van datter dient gedaen.
Een yder ſpreeckt een woort, daer op den hemel dondert,
En dat van ſtem tot ſtem tot datter menigh hondert
Beurt hadden, welckers vlouck Pandora *ſamen gaert,*
En daelt de wolcken door, en ſtort hem opter aerd'.
Daer geltet menſchen, daer beginnen de Gebreken
Haer ſelven leedt te doen, en metten ſtaert te ſteken,
Daer krijght een yder ſond' haer ſtraffe tot een loon,
Daer valt de ſtaet-ſucht en vervlouct haer eygē throon,
Vergaet van ongenucht, en van den haet verwonnen,
Bevint min uytgericht al hadt ſy noyt begonnen,
Van niemant meer gevreeſt, van yder ongeacht, (ſmacht,
Haer bloet van ſpijt verteert, haer hert van rouw ver-
D'onkuyſheyt aengeranſt met hondert duyſent plagen,
Met Pocken, Leemten en wat menſchen noyt en ſagen.
Den oorlogh wert verſien met ongehoort geweer,
Met Boſcruyt, met Cannon, dat yder leyt ter ne'er,
Geeft wonden in het hooft, vermorſelt beenen, ermen,
Gaet door de ribben en verſlingert al de dermen,
Verplettert heel den menſch en ſtroyt hem over 't velt,
VVaer van men oock altans ſoo menigh duyſent telt.
De Spits-geleerde mé, die krijgen vremde grillen,
En werpen Steden om, die niet en zijn te ſtillen,
Verdwalen in den geeſt, en onderſcheyden niet
VVat eygen driften zijn, en wat haer Godt gebiedt.
De domheyt eet en dringht, en voedt haer als de beeſten,
En kent geen Godt, en voelt geen redelicke geeſten,

Geen

Geen Ziel, die eeuwigh zy, maer volgt haer eygē neus,
En seght, 'k weet dat ick weet, al ben ick Paeps noch Geus.
Dus wert het quaet gestraft, en oock naer't Heydens seggē,
Soo komt ons eygen vuyl ons smerten op te leggen.
De wijse Beverwijck, die niet voor-by en gaet,
VVaer mé hy't Vaderlandt door syne Schriften baet,
Heeft dit op desen Bouck in d'eerste Plaet gedreven,
En my met myn Gedicht de reden laten geven,
Om dat het Christen-volck van't Heydens leeren sou,
Te komen totte boet, te komen totten rouw,
Van oorsaeck selfs te zijn van soo veel duysent wonden,
Daer van ons lichaem smert, ons Ziele wert geschonden,
En dat de Meester-konst haest loopen sou te niet,
Indien een yder mensch syn Sondigh leven liet.

C. Boy. J. C.

TAFEL
van de
CAPITTELEN.
In het
EERSTE BOUCK.

Het 1. Capittel.

DAt de Sinnē haer leger-plaetsch ende werck-tuygh in't Hooft hebben. Dat onder de Wtterlicke 't Gesicht het edelste is. Beschrijvinge der Oogen, van haer Zenuwen, Vet, Klierkens, ende Spieren, Vliesen, Vochtigheden. Hoe het Gesichte geschiet. Fol. 1.

Het 2. Capittel.

Ellendigheyt der Blintheyt, de Oirsaken van de selve, als oock van Swack, ende Verkeert Gesicht, Ken-teyckenen, Voor-teyckenen, Genesinge, Maniere van Leven. Fol. 12.

Het 3. Capittel.

Roode, ofte Vyerige Oogen, hare Oirsaken, &c. Fol. 31.

Het 4. Capittel.

Verscheydenheyt der Tranen. Tranende, ofte Loopende Oogen, waer door veroirsaeckt. Hare Ken-teyckenen, &c. Fol. 37.

Het 5. Capittel.

Dat het Gehoor in waerdigheyt aen het Gesicht volght. Beschrijvinge der Ooren, soo uytwendigh, als inwendigh. Hoe het Gehoor geschiet. Fol. 41.

Het 6. Capittel.

Ruysschen, ende Tuyten der Ooren, uyt wat reden het met een holle hant ofte kinck-horen verweckt wert. Beschrijvinge, ende Plaetsche, oirsaken van sieckelick Ruysschen, Ken-teyckenen, &c. Fol. 47.

Het 7. Capittel.

Hart-hoorentheyt, ende Doofheyt, Oirsaken, &c. Fol. 50.

Het 8. Capittel.

Waerde, ende Gebruyck van den Reuck. Waerdigheyt, ende Gelegentheyt van den Neus, ende wat oirdeel daer uyt te trecken is. Sijn Gebruyck, beschrijvinge soo uytwendigh, als inwendigh. Hoe den Reuck geschiet. Fol. 54.

Het 9. Capittel.

Oirsaken van Wech-genomen, Verminderden, ende Verkeerden Reuck. Ken-teyckenen, &c. Fol. 59.

Het 10. Capittel.

Stinckenden Adem. Oirsaken, &c. Fol. 66.

Het

Het 11. Capittel.

Gelegentheyt van den Smaeck. Beſchrijvinge van de Tonge. Hoe de Smaeck geſchiet. Fol.71.

Het 12. Capittel.

Oirſaken van Verminderden, Wech-genomen, ende Verkeerden Smaeck. Of 't geen den eenen ſoet, ofte bitter ſchijnt, oock een ander ſoo ſmaeckt. Ken-teyckenen van Verſeerden Smaeck. Voor-teyckenen, &c. Fol 73.

Het 13. Capittel.

Gelegentheyt, ende Gebruyck van 't Gevoelen. Fol.76.

Het 14. Capittel.

Gebruyck van den Mont. Sijn Deelen. Tant-vleyſch gebruyck. Tanden, haer weſen, oirſpronck, gelegentheyt, ende getal. Gehemelt. Lelleken, Keel, Amandelen, Tonge. Fol.77.

Het 15. Capittel.

Geſwollen Tant vleyſch, ſijne Oirſaken, ende Geneſinge. Op-gegeten, ende Vergaende, ſijne Oirſaken, ende Geneſinge. Ontſteken Tant-vleyſch, ſijne Oirſaken, Voor-teyckenen, ende Geneſinge. Fol.84.

Het 16. Capittel.

De Sprouw. Oirſaken. &c. Fol.86.

Het 17. Capittel.

Tant-pijn. Oirſaken, &c. Fol 89.

Het 18. Capittel.

Swarte, ende vuyle Tanden, Oirſaken, &c. Fol.93.

Het 19. Capittel.

Loſſe, ende Wtvallende Tanden, Oirſaken, &c. Fol 95.

Het 20. Capittel.

Huygh, ende Onſtekinge van't Lelleken, haer Oirſaken, &c. Fol.99.

Het 21. Capittel.

Onſtekinge van Keel, ende Amandelen, haer Oirſaken, &c. Fol.101.

Het 22. Capittel.

Waerdigheyt van de Spraeck, ende ondienſt van Klappernye, Spraeck Gebreken, ende beletſels in de Tonge, Oirſaken, &c. Fol.103.

VAN'T TWEEDE BOUCK.

Het 1. Capittel.

Heeſheyt, Oirſaken, &c. Fol 111.

Het 2. Capittel.

Hoeſt, ſijn Eygenſchap, Oirſaken, &c. Fol.113.

Het

Het 3. Capittel.

Nootſakelickheyt van het Adem halen, ende hoe 't ſelve geſchiet. Aem-borſtigheyt, beſchrijvinge, ende leger-plaetſch, Oirſaken, &c. Geneſinge in de Benautheyt, buyten de ſelvige. Fol. 120.

Het 4. Capittel.

Bloet-ſpouwen, Oirſaken, &c. Fol. 128.

Het 5. Capittel.

Naem-reden van de Koortſche, haren aert, ende nature, Onderſcheyt, ende Verdeelinge. Oirſaken in 't gemeen, &c. Fol. 132.

Het 6. Capittel.

Tweederley Geſtadige, ofte Binne-koortſchen, ende haer Oirſaken. Hoe, ende waer door het Bloet bederft. Ken-teyckenen der Binne-koortſchen, &c. Fol. 139.

Het 7. Capittel.

Leger-plaetſche ende Oirſaeck van de Af-gaende Koortſchen, waerom ſy elcke reys op haer tijt weder komen, Onderſcheyt, ofte Verdeelinge, hare Ken-teyckenen, &c. Fol. 143.

Het 8. Capittel.

Ander-daeghſche Koortſche, Verſcheydenheyt, Oirſakē, &c. Fol. 147.

Het 9. Capittel.

Vierden-daeghſche Koortſche, Oirſaken, &c. Fol. 153.

Het 10. Capittel.

Wtdroogende Koortſche, haer Benamingen, Oirſaken, Verſcheydenheyt, &c. Fol. 162.

Het 11. Capittel.

De Peſt, haer Naem-reden. Oirſaken, Ken-teyckenen, met bewijs van de Beſmettinge; Of de Palen van 't Leven vaſt ſtaen, ofte by ons verſet konnen werden. Voor-teyckenen, Middelen om de ſelve te vermijden, Geneſinge, ende Maniere van Leven. Fol. 167.

VAN'T DERDE BOUCK.

Het 1. Capittel.

Noock, Oirſaken, &c. Fol. 253.

Het 2. Capittel.

Walgen, ende Braken, Oirſaken, &c. Fol. 256.

Het 3. Capittel.

Boorts, Naem-reden, ende Beſchrijvinge. Oirſaken, &c. Fol. 262.

Het 4. Capittel.

Loſch-lijvigheyt, Oirſaken, &c. Fol. 266.

Het

Het 5. Capittel.

Buyck-loop, Oirſaken, &c. Fol. 269.

Het 6. Capittel.

Roode-loop, ofte Bloet-gang; ſijn Benaminge, ende Beſchrijvinge, Oirſaken, Trappen, ende Onderſcheyt, Ken-teyckenen, &c. Fol. 271.

Het 7. Capittel.

Perſſinge, Oirſaken, &c. Fol 280.

Het 8. Capittel.

Speen, ſijn Onderſcheyt, Oirſaken, &c. Fol. 283.

Het 9. Capittel.

Hart-lijvigheyt; in ſommige ſeer lang-durigh. Oirſakē, &c. Fol. 287.

Het 10. Capittel.

Colijck, of het een nieuwe, ende wat Sieckte het is, ende waer het ſijn plaetſch neemt. Oirſaken, &c. Fol. 291.

Het 11. Capittel.

Wormen, Oirſaken, &c. Fol. 297.

Het 12. Capittel.

Algemeene Sieckten, tweederley. Sommige voort-loopende door verſcheyde Landen, ende ten laetſten vergaende, als Peſt, &c. Sommige een Landt eygen zijnde, ende daer altijt blijvende; als de Pocken in Weſt-Indyen, loopende Varen in Denemercken, ende daer ontrent, Meer-vlecht in Polen, Krop-geſwel in de Snee-bergen, Blauw-ſchuyt in de Noortſche Landen. Beſchrijvinge van de Blauw-ſchuyt. De Maniere hoe ſy groeyt, ende op wat plaetſchen. De Voorgaende, ende Naeſte oirſaeck; de verre, ende uytwendige Oirſaken, beſtaende in de Niet-natuerlicke dingen, Koortſchen, Geſtalteniſſe van 't Ingewant, ende Beſmettinge. Algemeene Ken-teyckenen van de Blauw-ſchuyt, Byſondere in't Begin, Voort-gang, ende Hooghſte. Voor-teyckenen, Geneſinge. Geneſinge der Toevallen, als korten Adem, quaet Tant-vleyſch, Vlacken, Pijn in den Buyck, ende Lidtmaten, Braken, Buyck-loop, Brant, ende Koortſchen, Geſwellen, Sweringen, Roos, Water, Wteringe. Maniere van Leven. Fol. 305.

Het 13. Capittel.

Sucht, ofte Ongedaenheyt, Water, ofte Water-ſucht; haer Benamingen, Onderſcheyt, Oirſaken, &c. Fol. 349.

Het 14. Capittel.

Beſchrijvinge van de Nieren, haer Leger-plaetſch, Getal, Gedaente, Weſen, Gebruyck. Beſchrijvinge van de Melck-aderen, Water-peſen. Het weſen van de Blaes, vremden Aenhang, Gedaente, ende Ruymte, Gebreken in't Water-maken. Fol. 367.

Het 15. Capittel.

Steen in verſcheyde Plaetſchen onſes Lichaems; maer meeſtendeel in

de

de Nieren, ende Blaes. Sijn Beschrijvinge, Inwendige, ende Naeste oirsaken der Oude, ondersocht ende wederleyt, Rechte aengewesen, Wtwendige Oirsaken, Onderscheyt, Maniere, ende Plaetsche, waer hy in Nieren ende Blaes groeyt. Ken-teyckenen, Voor-teyckenen, Middelen om voor te Komen, ende Maniere van Leven, Genesinge. Fol. 396.

Het 16. Capittel.

Ophouden van 't Water; Grieckscheen, ende Latijnsche Benaminge. Oirsaken, &c. Fol. 473.

Het 17. Capittel.

Ontloopen van 't Water, Oirsaken, &c. Fol. 485.

Het 18. Capittel.

Koude-pisse, Namen, ende Naem-reden, Oirsaken, &c. Fol. 487.

Het 19. Capittel.

Bloedigh ende Etterigh Water, waer door veroirsaeckt, &c. Fol. 490.

Het 20. Capittel.

Algemeene Telinge, ende Voort-setten, in alle Dingen; ende Sucht daer toe drijvende, met meerder Vermaeck in de Vrouwen, als in de Mans. Belet door Onvruchtbaerheyt, &c. Fol. 493.

IN HET VIERDE BOUCK,

Van de Gichte, ofte Flereeijn.

Benaminge in verscheyde Talen, Beschrijvinge, Onderscheyt, Inwendige Oirsaken, uytwendige Oirsaken, Ken-teyckenen, Voor-teyckenen, Middelen om voor te komen, te genesen, Maniere van Leven. Fol. 517.

Lof der Gichte. Fol. 561.

BLADT-WYSER

Van de bysondere dingen.

Adem-halen	121.	*Blauw-schuyt*	337.
Adem stinckende	66.	*Blintheyt*	12.
Aem-borstigheyt	121.	*Bloet-gang*	271.
Afgaende Koortschen	143.	*Bloet-spouwen*	129.
Algemeene Sieckten	305.	*Bocx-boonen*	312.
Amandelen	83.	*Boorts*	262.
ontsteken	101.	*Braken*	256.
Beke-boom	336.	*Buyck-loop*	269.
Binne-koortsche	139.	*Coekocx-broot*	336.

Co-

Colijck 291.
Doofheyt 50.
Flerecijn 517.
Gehemelt 83.
Gesichte 2.
Gevoelen 76.
Gichte 517.
Gouwe 339.
Graveel 395.
Hart-lijvigheyt 287.
Heesheyt 111.
Hoest 99.
Keel 83.
Kerssé 337.
Kievits-bloemen 338.
Klappernye 104.
Koude-pissé 487.
Koorische 132.
Kroppen geswollen 310.
Lelleken 83.
Lepel-kruyt 338.
Losch-lijvigheyt 262.
Meer-vlecht 309.
Mont 77.
Mostaert 338.
Muer-peper 34.
Neus 55.
Nieren 367.
Noeck 253.
Ongedaenheyt 349.
Oogen 2.
roode 31.
tranende 37.
Ooren 43.
ruysschende 46.
Penning-kruyt 334.
Persinge 280.
Pest 167.
geswel 246.
kole 248.
Pocken 307.
Reuck 54.
gebreck 59.
Roode-loop 271.
Scheur-buyck 312.
Sinnen 1.
Smaeck 71.
gebreck 73.
Son-dauw 340.
Speen 283.
Speen-kruyt 339.
Spraeck 103.
gebreck 105.
Sprouw 86.
Steen 395.
Sucht 349.
Suyring 336.
Tanden 77.
Tant-pijn 89.
swarte Tanden 93.
losse Tanden 95.
Tant-vleysch 77.
gebreken 84.343.
Telinge 493.
Tonge 72.84.
Tranen 37.
Varen loopende 309.
Vierendaeghse-koortsche 153.

Walgen	256.	*Water-ophouden*	473.
Water-claveren	337.	*ontloopen*	485.
Water-hanen-voet	336.	*Water bloedigh, ende etterigh*	490.
Water-kerſſe	338.		
Water-pongen	336.	*Wormen*	297.
Water-ſucht	349.	*Wtdroogende Koortſche*	162.

HET

HET EERSTE BOECK, VAN DE SIECKTEN DES HOOFTS.

Het Eerſte Capittel.

1. *Dat de Sinnen haer leger-plaetſch ende werck-tuygh in't Hooft hebben.*
2. *Dat onder de Wtterlijcke't Geſicht, het edelſte is.*
3. *Beſchrijvinge der Oogen,*
4. *Van Haer Zenuwen,*
5. *Vet, Klierkens, ende Spieren,*
6. *Vlieſen,*
7. *Vochtigheden.*
8. *Hoe het Geſichte geſchiet.*

1.

DE Menſchelicke Ziele, het treffelickſte datter onder de Son is, ende dewelcke (gelijck de Grieckſche *Heliodorus* ſpreeckt) wat goddelijcx heeft, ende uyt de nature van boven, als blijckt uyt haer wercken, niet tegenſtaende ſy in haer ſelven onveranderlick is, even-wel in dit veranderlicke, ende vergancklicke Lichaem (het welck by ſommige haer gevangenis, maer beter haer kleet, ofte herbergh genoemt wert) beſloten zijnde, en werckt niet, als door de Lichamelicke deelen. Soo heeftſe tot het Verſtant, Inbeeldinge, ende Heugeniſſe van doen de Herſſenen, ende die beſchadight zijnde, wert oock dat werck ver-

hindert, gelijck te voren is aengeweſen. Daer en is niet (ſeyt de wijſ-gerige *Ariſtoteles*) in't Verſtant, het welck te voren niet van doen gehadt en heeft den dienſt van de Sinnen. Ende gelijck het Hooft de leger-plaets is van't Verſtant, ſoo is het oock van de Sinnen, die niet anders en zijn als boden ende dienſt-knechten van de Ziele. Die de ſekerheyt van de Sinnē in twijffel treckt (gelijck *Anaxagoras*, als *Ariſtoteles* verhaelt, niet en wilde toeſtaen, dat de zneē wit was) die moeten wachten, ſeyt *Plato*, tot dat de dingen ſelver ſpreken, ende haren aert openbaren. Derhalven die niet alles op loſſe ſchrouven wil ſtellen, moet het houden met 't gene de poëet *Lucretius* leert in ſijn 1. ende 4. bouck:

Iuvenies primis à ſenſibus eſſe creatam
Notitiam veri, nec ſenſus poſſe refelli,
Qui niſi ſunt veri, ratio quoq; falſa ſit omnis.

Deſe zijn vijf, volgens het getal der ſimpele lichamen, den Hemel, ende de vier *Elementen*. Het Geſicht ſlaet op den glans van den Hemel, den Reuck op het Vyer, het gehoor op de Lucht, de Smaeck op het Water, het Gevoelen op de Aerde. Deſe laerſte, al is hy door het geheele Lichaem verſpreyt, ſoo krijght hy even-wel ſijne kracht uyt het Hooft, ende wert oock gekrenckt, als het ſelve beſchadight is, gelijck wy te voren in de Hooft-ſieckten hebben aengeweſen. De vier eerſte hebben mede haer Werck-tuygh in't Hooft, het welck wy nu, beneffens hare Gebreken, ende Geneſinge zullen beſchrijven.

2. Onder de verhaelde Vijf uyterlicke Sinnen wert het Geſichte wel te recht voor het edelſte gehouden. Soo ſchrijft de Joodſche *Philo*, in ſijn bouck van *Abraham*, datter uyt de vijf, drie beeſtigh ende dienſtbaer zijn, Smaeck, Reuck, ende Gevoelen, waer door haer

de

de beesten, als alleen dagh ende nacht voor den buyck, ende den aenhang, sorge dragende, onderhielen, ende dat de twee andere, te weten, Gesicht, en Gehoor, de gemelte regeerden, ende ons ('t welck *Plato* te voren geseyt hadde) tot de wijsheyt leyden, waer toe het Gesicht, als vaerdiger zijnde, de eerste plaetsch boven het Gehoor toequam. Dit wijst de poëet *Horatius* mede aen *de Arte poët.*

Segnius irritant animos demissa per aurem,
Quam quæ sunt oculis subjecta fidelibus, & quæ
Ipse sibi tradit spectator.

Hierom seyde de Grieckssche history-schrijver *Polybius* seer wel, dat de Oogen sekerder getuygen waren, als de Ooren, ende daerom houden wy oock meerder van een getuyge, die yet gesien heeft, als van thien, die van hooren seggen spreken, gelijck *Plautus* mede aenmerckt *Trueulento:*

Pluris est oculatus testis unus, quam auriti decem.
Qui audiunt, audita dicunt, qui vident, plane sciunt.

Hoe rasser sien wy oock het weer-licht, als wy den donder hooren? Soo alsser yemant in eē bosch hout hackt, siet men de bijl al op-geheven om den tweeden slagh te geven, eer men den eersten gehoort heeft. Jae het Gesicht vlieght in een oogen-blick tot den Hemel toe.

Wy hebben de Sinnen (seyt *Aristoteles 1. Metaph. 1.*) oock sonder gebruyck om haer selven lief, ende boven alle die door de Oogen geschiet: want niet alleen om wat te doen, maer oock als wy niet te doen en hebben, soo soecken wy boven alles te sien: Hierom is't, dat als de heylige, ende andere schriften gewach maken van yet wel te bewaren, ofte seer lief te hebben, gelijckenisse nemen van de Oogen, ofte den Oogh-appel. Soo

doet oock de poëet *Catullus* op verſcheyde plaetſchen, ende onder andere ſeer aerdigh *Epigr.* 83.

Quinti ſi tibi vis oculos debere Catullum,
Aut aliud ſi quid charius eſt oculis:
Eripere ei noli multo quod charius illi
Eſt oculis, ſi quid charius eſt oculis.

De Oogen hebben in onſe tale (gelijck de Hebreeuſche *Ogin*) haren naem gekregen van de *Hooghte*, dewijlſe als wachters van ons lichaem om hooge ſtaen, om ſoo veel te verder van haer te konnē ſien: even-eens gelijck men de wachters op hooge torens ſtelt. *Serenus cap. de ocul.*

Summa boni eſt alacres homini contingere viſus,
Quos quaſi cuſtodes, defenſoreſque pericli,
Proſpiciens ſumma natura locavit in arce.

Want indien ſy om leegh geſtelt waren, ſoo en zoude het Geſichte niet verre hebben konnen dragen, dewijl het aerdtrijck vol hooghten, ende heuvelen is, ende de zee ſelve, van wegen de ronte, haer bultigh, ende verheven toont. Ende om dat men voor uyt gaet, ſoo zijnſe oock in't voor-hooft geſtelt.

De *Gedaente* der Oogen is ront, om de ruymte, minder beſchadight te konnen werden, ende lichter te bewegen: als mede om bequamelick de ſtralen, van wat zijde die mochten komen, op het punt van den Ooghappel te ontfangen. Die langwerpige Oogen hebben werden voor quaetaerdigh geoirdeelt, gelijck *Plinius* ſchrijft 11. *Nat.* 52.

De *Verwe* der Oogen is driederley, blauw, ſwart, ende tuſſchen beyde, die wy na de gelijckenis *Geyten-oogen* noemen. Die de laetſte oogen hebben, zijn van naturen ſcherp van geſicht, ende vroom van manierē (gelijck die oock uyt de Oogen konnē geſien werden) als *Athenæus*

næus ſchrijft 8. *Deipn.* 12. uyt *Ariſt.* 1. *hiſt. an.* 10. Blauwe, ofte grauwe oogē zijn gemeē onder de Nederlantſche, Duytſche, Engelſche, om dat ſy wel veel vochtigheyts hebben, maer die van de natuerlicke wermte, de onſienlicke gaetjens van 't lichaem door d'uytwendige kouwe geſtopt zijnde, gantſch verdunt wert. In tegendeel hebben de Moren, ende Indianen door de banck ſwarte oogen, om dat, dewijlſe in heete landen wonen, ſy wel drooger zijn, maer de vochtigheyt heeft veel aerdtachtigheyt by haer, alſoo de natuerlicke wermte veel uyt-waeſſemende, de ſelve ſoo niet en kan verdunnen, gelijck wel aengeweſen is by mijn weerde meeſter, *Ger. Voſſius* 3. *Phyſiol. Chriſt.* 23. De keyſer *Auguſtus* hadde ſeer klare, ende ſuyvere Oogen, in de welcke hy wilde gelooft hebbē (ſchrijft *Suetonius*) datter wat van een Goddelijcke luyſter in was; ende verblijde hem, als yemant die hy ſcherp aenſagh, moſt voor hem kijcken, als of 't tegens de Sonne ware geweeſt.

De *Groote* van de Oogen is een yegelick niet even gelijck. De Griecſche poëten priiſen de groote Oogen, als wat ſchoons, in de dochters; eñ ſoo wert van dē Prinçe onder de ſelvige *Iuno*, de Koninginne van den hemel genoemt βοῶπις, πότνια Ἥρη, de eerweerdige Koeoogh. Ende ſelver de Hiſtory-ſchrijvers roemē de groote Oogen van *Alexander de Groote*, de keyſers *Auguſtus*, *Theodoſius*, ende andere. Dan het volck van het rijck *Cathay* (gelijck *Haltho Armen.* beſchrijft *de Tartar. c.* 1.) hebben kleyne oogen, ende zijn wonder gauw van verſtant, ſoo dat ſy, andere volckeren verachtende, wel derven ſeggen, dat ſy alleen met twee oogen ſien, de Latijnſche (ſoo noemen ſy die van Europa) met een, eñ dat al d'andere blint zijn. Ende voorwaer de ervarentheyt leert ons, dat de gene, die kleyne ende diepe oogen (gelijck de paus *Paulus de* 4. als *Panvino* in ſijn leven

verhaelt) hebben, veel gauwer sien als welckers oogen groot, ende uyt-puylende zijn, daerom te arger, om dat sy oock veel met sinckingen gequelt werden. De Italiaensche geneesmeester *Mercurialis* heeft mede wel aengemerckt, dat Puyl-oogen in sware sieckten swarigheyt beteyckenen: als toonende de zielicke kracht der Hersenen soo vervallen te zijn, dat sy de Oogh-spieren niet meerder in haer eygen plaetsch kan vast houden.

Tot beter gesicht was van nooden, seyt *Aquapendens*, dat wy *Twee oogen* hadden, alsoo een oogh weyniger, ende onvolmaeckter siet, gelijck een yegelick bevinden kan, wanneer hy het eene oogh toe-sluyt: als mede insonderheyt om de verte van 't gene gesien wert, bequamelick af te konnen meten, gelijck *Keplerus* wel aenwijst. Beyde dese hebben haer behoorlicke middelplaetsch. Want indien de selvige grooter was, soo en zouden de dichte dingen niet gesien konnen werden; indien die kleynder was, soo zoude 'tgesicht vermindert wesen, van de dingen, die ter zijde staen. In andere Dieren is die plaetsch breeder, om dat (gelijck *Aristot.* schrijft 10. *Probl.*) sy geen handen hebbende, van ter zijden moeten sien.

3. Nu gelijck het Gesicht wonderbaerlick is, soo heeft het oock soodanigh werck-tuygh, ofte gereetschap, te weten, de *Oogen*, daeromme Godtlicke leden van *Galenus* genoemt. Haer vernufte samen-settinge bestaet uyt ses Spierē, ses Vliesen, drie Vochtigheden, verscheyde Aderen, eñ slach-aderen, als oock veel Vet.

4. De Oogh Zenuwen zijn twee-parigh, het eene paer om de Oogen te bewegen, het ander om de Zielicke geesten te brengen aen het Nette-vlies, op dat de Ziele in de Hersenen zoude konnen oirdeelen van het gene het Oogh gesien heeft.

5. De Oogen zijn begroeyt met veel *Vet*, soo om de

de selve van de buytwendige Kouw te beschermen, waerom sy, hoe-wel de alderswackste onder alle de Deelen (gelijck *Aristoteles* schrijft 31. *Probl.* 22.) geen bevē onderworpen zijn, hoedanige nochtans *Plinius* getuyght 11. 37. den keyser C. *Caligula* gehadt te hebben; als oock, om datse te lichter zouden bewegen, ende door het bewegen niet verdroogen: waer toe mede helpen de sachte, ende spongiachtige klierkens, die in den grooten houck staen, ende de Oogen gestadigh bevochtigen.

De Oogen werdē om wel ende recht te sien, snellicken aen alle kantē gedraeyt door ses *Spieren*, van de welcke vier rechte zijn, eñ twee scheunsche. Van de rechte draeyt den eersten het Oogh om hoogh, den tweeden om leegh, den derden aen de slincker, den vierden aen de rechter zijde. De twee scheunsche draeyen het scheunsch om. Behalven dese hebben de Beesten den sevensten, die de Gesicht-zenuwe rontsom beslaet, het Oogh vast houdende. Desen en was de Menschen niet van nooden, als recht over endt gaende: maer wel de Beestē, die met het Hooft voor over na de aerde bockē.

6. Alsoo het Oogh door-luchtigh was, ende vol Vochtigheyt, so most het oock om niet wech te vloeyē, met een vast kleet bevangen, ende omgort werden. Tot dien eynde zijn de *Vliesen*, die ses in getal oock tot het gesicht haer bysonder gebruyck hebben.

Het eerste, ofte buytenste, is het *Bint-vlies*, nae sijn verwe, gemeenlick het *Wit van't Oogh* genoemt, ende is een spruytsel van het Panne-vlies, bindende eñ hechtende het Oogh vast aen den Oogh-winckel, om niet uyt te schieten, ende en gaet niet rontsom, maer scheyt aen den Oogh-appel. Het tweede is het *Hoornigh-vlies*, alsoo genoemt om dat het mēt sijn hardigheyt, ende klaerheyt den horē van een lanteerne gelijckent. Heeft sijnen oirspronck van het dicke Breyn-vlies, den Ge-

ſicht-zenuwe omvattende, bekleet ende beſchermt rontſom de Vochtigheden, ende teere Vlieſen van het Oogh door ſijn hardigheyt ende vaſtigheyt. Maer voor, daer het door-luchtigh is, ontfangt het de ſchijnſelen van de ſienbare dingen, ſonder het welcke 't Geſicht niet en kan geſchieden. Nu op dat ſoodanigh ſchijnſel, ofte gedaente der dingen niet qualick, ofte verkeert en zoude in-vloeyen, ſoo heeft de Nature dit vlies uyt-wendigh ſtreck, ende gantſch gladt gemæckt.

Het derde heeft mede dē naem na ſijne gelijckeniſſe, te weten *Druyf-beſye-vlies*. Spruyt van het dunne Breyn-vlies, den gemelten Geſicht-zenuwe bekleedende, van waer het ſich rontſom het Ooge verſpreyt, behalvē van voren, daer het wat in-getrocken, ende met een ront gaetjen als door-boort wert. Wy noemen het ſelve den *Oogh-appel*, ofte het *Swart van de Oogen*, ſtreckende om te konnen ſien. Want indien dit vlies klaer ende licht was, het en zoude geen ſchijnſels konnen vatten: gelijck den hoogh-geleerden *Plempius* wel aenwijſt, in ſijn ſcherpſinnige beſchrijvinge der Oogen, met de gelijckeniſſe van de donckere Kamer (terſtont uyt te leggen) alwaer het ſchijnſel, hoe ſy donckerder is, beter geſien wert, ende door 't minſte licht vermindert, eñ vergaet.

Het vierde vlies heeft den ſelfden oirſpronck, ende ſijnen naem van wegen de groote ſijnigheyt nae een *Spinne-webbe*, bekleet rontſom de Cryſtalline vochtigheyt, waerom het klaer, glat, ende ſijn is, op dat het de door-ſchijnende gedaente door ſijn rouwigheyt, ofte grovigheyt niet en zoude beletten.

Het vijfde is genoemt *Glaeſachtigh-vlies*, als de Glaeſachtige vochtigheyt bekleedende, ende bewarende, dat ſy niet onder de Waterige en vloeyt. Belet mede, dat de Glaeſachtige vochtigheyt het Nette-vlies niet en vervochtight, ende alſoo verſlapt. Hier in't midden

den ſiet men eenige bruyne ſtreenkens, de *Hayrkens der Wijnbrauwen* ſeer naeu gelijckende. Welckers gebruyck *Keplerus* ſtelt te zijn om door haer bruynigheyt het ooge van binnen donckerheyt te geven, ende voornamelick om het Nette-vlies van ende na den Oogh-appel te brengen.

Het ſeſte, ende laetſte Vlies wert oock na de gelijckeniſſe, die het heeft met geen uytgeſtrekt ofte gatigh, maer ingetrocken net, den naem gegeven van *Nette-vlies*, ende en is anders niet als uytgeſtrekt morgh van de Geſicht-zenuwen. Sijn ampt is, de gedaente ende verwen der uytwendige dingen met een glants door het gat van den appel in de Ooge vallende te ontfangen, ende uytgedruckt te vertoonen.

7. Onder deſe Vlieſen verſchijnen drie Vochtigheden, de Waterachtige, Cryſtalline, ende Glaeſachtige, alle na haer gelijckeniſſe alſoo genoemt.

Voor aen is de *Waterachtige vochtigheyt*, in de welcke de breede ſtralen door de lucht hier in vallende gebroken, ende als ingetrocken werden in de nauwte van den Oogh-appel. De *Cryſtalline* vergadert allencxkens de ſtralen uyt de Waterachtige ſchietende; waerom haer lichaem oock vaſter is, als d'andere. De *Glaeſachtige* geeft dē doortocht voor de ſchijnſels na 't Nette-vlies.

Dit is in't kort van de gelegentheyt der Oogen, ende het konſtigh gebouw om haer werck uyt te voeren, het welck niet beter en kan begrepen werden, als met een uyterlick ende vermakelick exempel, dat na het Oogh ſelve verſonnen is, ende ſijne werckinge ſoo volkomentlick aenwijſt, dat al de Schriften, die voor deſen ſoo lang ende menighvuldigh daer over tegens malkander verwiſſelt zijn, nu niet eens in achtinge en komen, als verre van den rechten wegh afdwalende.

8. Men ſal dan een kamer gantſch doncker maken, en-

ende in een venſter een ront gat boren, ende daer voor ſetten een bril-glaesjen (het welck ook met de Cryſtalline vochtigheyt gedaen kan werden) om het licht met het ſchijnſel van't gene buyten is, door te doen komen; de muer die recht over 't gat komt moet wit weſen, om de ontfangene verwen te verlichtē; ende d'ander ſwart,

om ſchaduwe te maken. Nu de dingen, die van buyten moeten doorſchijnen, hoe die meerder geverwet zijn, ende den dagh klaerder ende lichter, hoe bequaemer; dan is beſt dat de Kijckers, haer te voren een wijl in't doncker gehouden hebben. Dit aldus gedaen zijnde, zal men alles wat van buyten tot dat gat reycken kan, tegen de witte muer, op een wit papier, ofte linden,

daer

daer verre ofte nader, na dat het glas geſlepen is, tegen houden, ſeer volkomentlick konnen ſien. Ick hebbe 't ſelve op een torentjen van mijn huys, in het welcke ick, rontſom dicht geſloten zijnde, op papier, ofte tegens de muer, ſie de luyden langs de wal gaen wandelen, ſoo volkomen, datmenſe kennen kan, als mede de ſchepen komen ſeylen, alles met de verwen van de vanen, ende beweginge, het welck ſeer genuchlick om ſien is. Maer alles ſtaet verkeert, ende de menſchen ſchijnen met haer voeten tegen den ſolder te loopen, ende de ſchepen oock alſoo te varen. De reden is, om dat de ſtralen uyt het uyterſte van 't gene geſien wert vloeyende voor het gat malkander doorſnijden, eñ daer door getrocken zijnde, haer ſtantſel veranderen. Recht op de ſelfde wijſe gaet het Geſicht in't Ooge. Dat in een kamer het venſter is, is in't ooge het Druyve-beſye-vlies: het gat in't venſter, is in't ooge den Appel; het glas dat daer voor 't gat geſtelt wert, is hier de Cryſtalline vochtigheyt, ofte al 't gene in't Oogh de *refractie* doet: dat aldaer is de ſwarte muer, is hier mede het Druyf-beſye-vlies; ende dat daer de witte muer, ofte 't papier is, is hier het Nette-vlies. Dan de Nature heeft alles ſoo met Vlieſen, als vochtigheden noch volkomender gemaeckt. Maer hier valt een vaſte knoop, niet wel om te ontdoen, te weten, Als het Geſicht op de ſelfde wijſe geſchiet, waerom wy dan niet mede alles verkeert en ſien. De wel-gemelte profeſſor *Plempius* ſnijt hem aldus door; Al is 't (ſeyt hy) dat het ſchijnſel hem mede verkeert aen het Nette-vlies vertoont, ſoo neemt ſulcx nochtans de kennende kracht niet aen; de reden is, om dat die kracht, gelegen zijnde in de Herſſenen, dat ſchijnſel niet voor haer en heeft. Want het hol van het Nette-vlies ſteeckt van binnen met een hooft uyt; ende achter dat hol ſit die kracht.

Waer-

Waerom moet in-gebeelt werden, dat op de selfde manier de gevoelende kracht in't Ooge de gedaente onderscheyt, als wy in een besloten kamer de schijnsels zouden vernemen, staende achter het papier, ende daer van bovenen in neder-siende: want dan zoude alles blijcken, ende hem vertoonen in die gedaente ende gestaltenis, als het inder waerheyt van buyten is. Op de selfde wijse de Sienlicke kracht van de Ziele niet van voren, maer als van bovenen op het geschilderde Nette-vlies siende, vat al 't gene sy siet, in den rechten stant, die het buyten heeft. Daer-beneffens vat het Gesicht een dingen op die plaetsch, alwaer de gesicht-strael, indien sy gemaeckt werde, zoude uytschieten. Dewijl sy dan alletijt gedreven wert, soo geschiet daer door het verschil van het aennemen der sinnen met het papier. Maer den scherp-sinnigē *des Cartes*, spreeckt hier gantsch anders van, hier te lang te verhalen, te meerder, dewijl sulcx na gesien kan werden in sijn *Dioptrique*, *au discours cinquieme*.

Het II. Capittel.

1. *Ellendigheyt der Blintheyt*,
2. *De Oirsaken van de selve, als oock van Swack, ende Verkeert gesicht*,
3. *Ken-teyckenen*,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Genesinge*,
6. *Maniere van leven*.

1.

WY seggen wel te recht, dat een Blint man, een arm man is. Want (gelijck den oudt-vader *Basilius* schrijft *orat.* 36.) de schade van elck bysonder deel des Lic-

Lichaems valt het gemeen moeylick: maer de Oogen te moetē miſſchen maeckt dat het leven geen leven en gelijckent. Iſſer eenigh mangel aen de Voetē, ſoo wert aen't Lichaem het loopen benomen, de Oogen verlichten ondertuſſchē met haer toeſien de pijn. Ende indien de Ooren haer kracht verlieſen, hier wert mede het gebreck door het Oogh met wencken getrooſt. Maer het Oogh uyt zijnde; dan vallen alle Sinnen ter neder, het Lichaem wert traegh, de Beenen weygerē te gaen, roepende om haren leytſ-man het Oogh, de Handen ſmijten de konſten wech, te ſamen met de Oogen verblint zijnde, het Oor en kan niemant van 't geſelſchap, als hy ſtil ſwijght, bekennen, de Tonge ſtaet gebonden, als niet wetende, tegen wien ſy ſpreken zal. Voor ſoodanige ſchijnt de Son te vergeefs met het gevolgh van de Sterren, de Maen met haer ſtralen de nacht verlichtende en kan aen alſulcke de duyſterniſſe niet benemē. Noch de lieffelicke ende met haer baren ons als toelacchende Zee, noch de Aerde groente, ende bloemen uytgevende, ende met gaven der Lenten gekroont zijnde, en konnē haer gantſch geen vermaeck aen brengen: maer het is als een verweſen leven, een leven van eenen nacht, een onſichtbare werelt, dewijl de ſchoonheyt van de wereltlicke konſtigheyt haer onbekent is. De poëet *Manilius* heeft dit mede wel verſtaen in ſijn vierde bouck:

At niger obſcura Cancer cum nube feretur,
Quæ velut extinctis Phœbeis ignibus ignis
Officit, & multa fuſcat caligine ſidus,
Lumine deficient ortos, geminamque creatis
Mortem fata dabunt, ſe quiſque ut vivit, & effert.

dat is, gelijck het de hoogh-geleerde *Scaliger* uytleyt, De gene die onder het nevelige Creeften-teycken geboren

boren wert is Blint, ende alſulcke leeft, ende begraeft ſijn ſelven alle daegh; want hy is doot levende. Daerom ſeyt de Poëet, dat die blint geboren werden tweederhande doot hebben. Want het leven, dat ſy leven is een doot, als ſonder licht, ende de andere algemeene doot ſtaet haer niet-te-min te verwachtē. Om de onbequaemheyt, die het gebreck der Oogen aenbrengt tot eenige bedieninge, weygerde eertijts te Romen *T. Manlius Torquatus* het borge-meeſterſchap, daer hy toe verkoren was, aen te nemen, gelijck *Livius* verhaelt in't 26. bouck. *Boleſlaus* de 3. Koning van Bohemen, blint zijnde, werde van andere, ende ſijn ſelven geoirdeelt tot de Kroone onbequaem te zijn, ende moſt daerom het Rijck aen ſijnen ſoon overgeven. Het ſelfde verhaelt oock *Dubravius* van andere in ſijn Hiſtorye. Ja de Rechten verbieden een blint *Advocaet*, ofte Voorſpraeck, voor den Rechter te ſpreken, om dat hy de teeckenen van de *Magiſtraet* niet ſien, ende, dien volgende, niet wel eeren en kan; hoe-wel hy, volgens *Vlpianus*, wel magh vonnis wijſen, (gelijck wy oock by *Livius*, ende andere leſen, dat *Appius* blint zijnde, in den Raet ſat, ende hevigh tegē den koning *Pyrrhus* aenging) *L. 6. D. de judic.* het welck *Bartolus* verſtaet, indien de Blintheyt yemant overgekomen is, nae dat hy alreede Rechter, ofte Raets-heer was. In't eylant *Ormus* is een wet, datter niemant, die blint is, magh Koning werden, waerom de Koningen, tot hær voorſekering, ſoo drae ſy de kroon op't hooft krijgen, al haer Broeders, ende naeſte Erfgenamen, de Oogen uyt doen ſteken, ende latenſe daer nae rijckelick onderhouden. Het welck wel wreet, maer even-wel vry beter is, als het worgen, ſoo gemeen by de Turcken.

Dewijl dan de Blintheyt ſoo ſchadelick, ende hinderlick is, ſoo en hadde ſeker Knecht (van den welcken

Ga-

Galenus vermaent op't 4. cap. in sijn boeck van te kennen, ende te genesen de Sieckten des Gemoets) geen ongelijck, als hy zijnde door den keyser *Adriaen*, een Oogh uyt-gesteken, ende versocht, om voor dat ongelijck een goede schenckagye te kiesen, eerst daer op stil sweegh, ende daer nae vorder geport zijnde, om al te eyschen wat hy begeerde, voor antwoort gaf, niet anders te begeren, als sijn Oogh, dat hy verloren hadde; dewijl datter geen gave en konde gevonden werden, om een verloren Oogh te vergoeden. Want het gene de Son (daerom oock het Oogh der werelt genoemt van den Griecschē poëet *Orpheus*, ende den Latijnschen *Ovidius*) in den Hemel is, het selfde is het Oogh in den Aerdtschen menschе. Het Lichaem en zoude maer een donckere kercker wesen (seyt den oudt-vader *Ambrosius*) 't en ware het selve door 't Oogh verlicht werde; waerom onsen Salighmaker het selfde oock noemt de Kaerse, ofte den Lichter des Lichaems, vergelijkenende het Oirdeel met de Oogen, het Gemoet met het Lichaem, gelijck de hoogh-geleerde heere *Hugo de Groot*, dat breeder uyt-leyt in sijn Aenmerckinge op den euang. *Matthæus* in't 6. capittel. Selve werden in de H. Schrifture oock de Sondaers, (als blint zijnde in't goede) met den naem van Blinde beteyckent. Soo dat het wel een blint, ende onwijs werck was, het welck de siende, ende wijs-gerige *Democritus* beging, als hy sijn selven blint maeckten, om dat sijn bedenckingen over de natuerlicke oirsaken, door het belet van de Oogen niet en zouden verstoort, ende afgetrockē werdē, (gelijck uyt de Griecsche historyē *Agellius* verhaelt 10. Noct. 17.) ofte (als den ouden poëet *Laberius* seyde) om dat hy niet sien en zoude, dat het de quade borgers soo wel ging.

O miseras hominum mentes, ô pectora caca.

Ick geloove de antwoort (beſchreven by *Cicero* in't 5. van ſijn Tuſculaenſche vragen) die twee andere gaven, niet en was volgens haer meeninge: maer dat ſy daer mede ſochten het ongeluck in de beſte vouwe te ſlaen. Den eenen, te weten, *Aſclepiades*, gevraeght zijnde, wat ongemack hem de Blintheyt aengebracht hadde, *Dat ick*, antwoorde hy, *met een lonje te meerder gae.* Maer ick ben van gevoelen, dat hy eerder wenſcht, om ſulck gevolgh te mogen miſſchen. Den anderen, namelick *Antipater van Cyrenen*, als eenige goede Vroukens ſijne Blintheyt beklaeghden, *Wat is dat*, ſeyde hy, *dunckt V oock datter des nachts geen vermaeck en is? 's nachts zijn wy allegader blint, ende daer over en doen wy even-wel geen klachten.* Dan die Blintheyt wert haeſt door den glans van het groote Licht verdrevē, ende de vermakelicke wercken der duyſternis, al werden ſy geoirdeelt haer beſiens niet waerdigh te weſen, en behouvē even-wel ſoo veel tijts niet, om daerom altijt Blint te willen blijven.

2. Het Geſicht, gelijck alle andere Lichamelicke werckingen, wert beſchadight op driederley wijſe, in verminderen, wech-nemen, verkeeren. Vermindert Geſicht hebben de gene, die noch van dichte, noch van verre wel en ſien, die alleen van dichte, ende niet van verre, ende in tegendeel, die alleen van verre ſien, ende welckers geſicht wel goet is by daegh, maer niet by avont. Wech-genomen Geſicht is by de gene, die ſteken-blint zijn. Ende die twee en verſchillen maer in de groote van oirſaken. Verkeert Geſicht is by de gene, die de dingen verkeert, ende anders ſien, als ſy inder daet zijn.

De *Oirſaeck* hier van beſtaet in de Deelē van't Oogh, die wy in't laetſt voorgaende capittel beſchreven, ende aengeweſen hebben het Geſicht uyt te wercken, ofte in de Herſſenen, uyt de welcke de ſelvige haer kracht, en-

ende oirſpronck trecken. Het Geſicht wert uyt de *Herſſenen* beſchadight, als de ſelvige door eenige Ongematigheyt bevangen zijn, waer door weynige, ofte onſuyvere Geeſten voort-gebracht werdē, ofte als ſy door groote Loſing, lange eñ ſware Sieckten verſwackt, ofte ook door Droufheyt, ende Swaermoedigheyt benaut, ende beſloten zijn, waer door alſdan den vryen toegang van de Geeſten door de Geſicht-zenuwen belet wert. Daer is by-nae niet, dat het Geſicht ſoo verſwackt, als het onmatigh By-ſlapen, daer nochtans oock de Geſneden door de banck ſwack van geſicht zijn. Waer in ('twelck in't eerſte vremt ſchijnt) een eñ 'tſelfde werck uyt-gewroght wert, door twee gantſch tegē malkander ſtrijdende oirſaken. Maer ſtaet te letten, dat in de eerſte het quaet voor-komt, door het vervliegen van al te veel Geeſten, waer door de Herſſenen, ende Oogen verſwacken: dan in de ander, veroirſaeckt ſulcx door overtollige vochtigheyt der Herſſenen, die haer over alle de deelen van't Oogh verſpreyt.

De *Geſicht-zenuwen* krijgen haer ongemack door uytwendige Kouw, Slaen, Stooten, Vallen, Stuypen, Hooft-pijn; maer meeſtendeel door ſlijmerige Vochtigheden, het zy dat de ſelve de Geſicht-zenuwen van buyten te ſeer bevochtigende toe-perſſen, het zy datſe van binnen den door-gang verſtoppen. Dit gebreck noemen de Geneeſ-meeſters in Latijn *Gutta Serena*, in Duytſch *de ſwarte Star*.

Wanneer de *Oogh-ſpieren* ver-trocken, ofte verſwackt werden, dan verdraeyen de Oogen, het welck wy *Scheligheyt* noemen. Soodanige, als ſy yet willen ſien, moeten om den Oogh-appel over het ſelfde recht over te brengen, haer Oogen geheel verdraeyen, ende een Scheel geſicht maken. Sulcx overkomt ſomtijts na eenige Sieckten, gelijck Kramp, Vallende-ſieckte,

Geraecktheyt; somtijts nae de Geboorte, te weten, als de Moeder in haer dragen schele luyden te veel aengesien heeft, ofte verschrickt is geweest van yet dat dapper glinstert. Hier toe kan mede veel doen een quade Gewoonte in't gestadigh verdraeyen van d'Oogen, die dan daer na soo blijven staen, gelijck veeltijts gebeurt in de jonge Kinderen, die in de wiegh haer gesicht gestadigh nae de kaers, ofte ander licht verkeert trecken.

Als het Oogh door de Spieren onder, ofte boven, jae oock ter zijden gedreven wert, dan schijnt alles dat men siet dubbel te wesen. Sulcx kan men beproeven met de vinger, het eene oogh op-lichtende, ende 't ander neder-druckende, gelijck de poëet *Lucretius* mede aenwijst:

Aut si forte oculo manus uni subdita subter
Pressit eum, quodam sensu fit, ut videantur
Omnia, quæ tuimur, fieri tum bina tuendo,
Bina lucernarum florentia lumina flammis,
Binaque per totas ædes geminata supellex,
Et duplices hominum facies, & corpora bina.

Dit wert oock bevestight by *Langius*, geneef-meester van den Palts-graef, met een, die op een mes vallende, sijn Oogh van het onderste scheel tot de wijn-brauwen door-snede, welcke wonde genesen zijnde, alles dubbelt geleeck, om dat den appel, het oogh vast zijnde aen den ondersten scheel, leeger stont als het ander: maer doen het Oogh, door gestadigh bewegē, wederom losch werde, soo sagh hy wederom wel. Want als beyde de Oogen even eens gestelt zijn, dan siense een dingen: maer als de Nette-vliesen van beyde Oogen verscheydelick gelegen, ofte van binnen geschildert zijn, dan sien wy twee voor een. Verscheydelick geschildert werden geseyt, als het eene Net de schijnsels recht, het an-

ander ſcheuns ontfangt, ofte oock alle beyde ſcheuns, maer beyde in verſcheyde deelen. Sulcx geſchiet, wanneer de aſſen van de Oogen niet gedraeyt en werden na 't gene men ſien wil, ofte wanneer eenige oirſaeck de gemeenſchap der Oogen komt te ſcheyden, ſoo datſe niet eenparigh beweeght en werden. Dit gebeurt in de raſende, gelijck de poëet *Virgilius* in't 4. bouck *Æneïd.* den dullen *Pentheus* beſchrijft:

Eumenidum veluti demens vidit agmina Pentheus,
Et ſolem geminum, & duplices ſe oſtendere Thebas.

Het ſelve geſchiet in kinderen, dronckaerts, ſcheluwe, ende in andere, die met ſwacke Oogh-ſpieren gequelt zijn, ſoo datſe haer geſicht niet en konnen vaſt ſetten: in de welcke gebeurt, dat het eene Oogh hier, het andere daer ſwierende, het ſienlick ſchijnſel verſcheyde, ende ongelijcke deelen van het Nette-vlies beſchildert. Welcke verſcheyde ſchilderyen den Gemeenen ſin in de Herſſenen gewaer werdende, die als twee gantſch onderſcheyde oirdeelt. Nu dat de gene, die wel droncken zijn, alle dingen dubbelt ſien, is, om dat haer Oogh-ſpieren door te vele dranck ſeer vervochtight zijnde, ende het verſtant dwalende, de Oogen niet vaſt en konnen ſtaen, om gelijck ende een-parigh ergens op te ſien.

Het *Hoornigh-vlies* bekommert het Geſicht, wanneer 't ſelve ſijne gladdigheyt, doorluchtigheyt, ofte glans verlieſt, als oock wanneer het door eē andere verwe beſmet wert, ende alſdan ſchijnt alles van die ſelve verwe, gelijck wanneer dat men door een geel glas ſiet. Het wert in ſijn weſen verdickt door dicke vochtigheyt, al te koude heel-middelen; rouw, ende droogh gemaeckt in den ouderdom; bevleckt met een wit litteycken nae een quetſuyre, ſweringen, puyſten, eñ kinder-pocken.

Op deſe maniere meenen ſommige, dat den ouden *Tobias*, door de heete mis (als een ſeer brandende, ende droogende kracht hebbende) der Swaluwe, blint geworde is, waer van breeder te ſien is by den Spaenſchen *Valleſius* in ſijn bouck van de *H. Philoſophie* op't 42. capittel. Soo leſen wy ook in de Hiſtoryen, als de Turckſche Keyſers, ende andere Vorſten van Ooſten, yemant niet met de doot, maer met blintheyt willen ſtraffen, haer een gloeyent yſer voor de Oogen doen houden. Soo heeft de voor gemelte *Democritus* ſijn ſelve, gelijck als met een brant-glas blint gemaeckt, volgens het ſchrijven van den poëet *Laberius*, hier voor mede vermelt, met deſe verſſen:

Clypeum conſtituit contra exortum Hyperionis,
Oculos effodere ut poſſet ſplendore æreo,
Ita radiis Solis aciem effodit luminis;
Malis bene eſſe ne videret civibus.

In het *Druyf-beſye-vlies* wert het Geſicht belemmert, wanneer den Oogh-appel te ruym, ofte te nauw is.

Den Oogh-appel is te ruym, als het gat, 't welck het Druyf-beſye-vlies in 't Oogh maeckt, om de ſienlicke ſchijnſels te ontfangen, aen den regen-boogh, ofte het kroonken te ſeer uyt-geſteken wert, waer door niet alleen al dat men ſiet kleynder ſchijnt, maer het geheele Geſicht verſwackt: ſoo dat alſulcke, oock dingen, die niet verre van hier en zijn, niet wel en konnen bekennē. De redenē daer van zijn: Eerſtelick, datter te veel van't uyterlicke Licht door het groote gat ſchiet, het welck 't Geſicht beſchadight, de Geeſten te ſeer verſpreydende; gelijck men bevint, dat, als men yet ſcherp ſien wil, de Oogen nauw aen treckt, het welck de keyſer *Nero* geſtadigh doen moſt, gelijck *Plinius* verhaelt (in't 11. bouck van ſijn Natuerlicke hiſtorye op't 37. cap.)

en-

ende wy in verſcheyden alle daegh konnē mercken. Ten anderē, dewijl de rechte ſtrael ſtercker is, de ſcheunſche ſlapper, eñ in eenen ruymen appel veel ſcheunſche vallen, ſoo en is't niet vremt, dat de gene, die alſoo geſtelt zijn, een ſwack Geſicht hebben. Dit gebreck komt meeſt uyt de natuyr, ſomtijts oock van toevallende oirſaken; gelijck wanneer yemant in een duyſtere gevangenis geſeten heeft, waer door, hy na licht hakende, ſijnen Oogh-appel komt wijt te werden, ende met lengte van tijden in die geſtalte verhart. Het welck oock de oirſaeck is, dat de gene, die alſoo doncker gevangen hebben geſeten, het licht, dat te grof in harē wijden Oogh-appel valt, niet en konnen verdragen. *Denijs*, tyran van Siçilyen, hadde bovē op de gevangeniſſe doen bouwen een licht, ende luchtigh huys, ende de kamers wel doen witten. Ende na dat hy dan de gevangens lang onder in duyſter hadde doen houden, liet de ſelve ſchierlick boven komen, de welcke na het gewenſchte licht hakende, ende door de ongewoonte het ſelfde niet konnende verdragen, ſteke blint wierden. Het ſelfde ſeyt *Seneca*, van *Hercules*, als hy even uyt de donckere hel in de lichte werelt quam,

— torpet acies luminum,
Hebeteſq; viſus vix diem inſuetum ferunt.

Sulcx gebeurde oock de Krijghſ-knechtē van *Xenophon*, als ſy een geruymen tijt door het znee trocken, gelijck, behalven *Xenophon*, onſen *Galenus*, ende *Suidas* verhalen. De Gewoonte heeft hier (gelijck oock in vele andere Werckingē) ſoo groote kracht, dat ſeker oudt Romeyn, wetende dat men op ſijn lijf ging, op ſijn een Oogh, om niet bekent te weſen, een plaeſter drough, maer de ſelve, als het gevaer over was, af-doende, bevont het Geſicht verloren te hebben, gelijck de Griecſche *Appianus*

verhaelt in't 4. bouck van de borgerlicke Oirlogen der Romeynen.

Het *Spinne-webbe*, ende *Glaesachtigh-vlies* beschadigen mede het Gesicht, wanneerse door haer dickte, de schijnsels geen door-toght en geven, ofte geverwet zijnde de selve veranderen.

Wy komen nu tot het *Nette-vlies*, het voornaemste gereetschap van't Gesicht, het welck, dien volgende, qualick gestelt zijnde, het selve veel kan bekommeren, ende in sijn werckinge beletten. Als het te na by de Crystalline vochtigheyt staet, dan siet men alleen van verre, gelijck de oude luyden; wanneer het daer verre van daen is, dan siet men maer soo verre, als, gelijck men seyt, de neus lang en is, 'twelck de Stick-siende gebeurt, hoe jong sy zijn. De reden hier van wert aerdigh uyt-geleyt van den hoogh-geleerden heere *Plempius* 4. *Ophth.* 39.

Noch wert het Gesicht beschadight in de *Schemeringe*, gemeenlick *Cataracta* genoemt, al of men seyde *Water-val*, ende gebeurt, wanneer datter eenige Vochtigheyt binnen in het Oogh schiet, meest tusschen het Hoornigh-vlies, ende de Crystalline vochtigheyt, somtijt oock tusschen de selve, ende de Glaesachtige, waer door belet wert, dat het schijnsel van de Sienlicke dingen niet en kan schieten tegen het Nette-vlies.

Die groot van Oogen zijn, behalven datse een swack Gesicht hebben, om dat in een ruyme plaets de kracht (die vereenight zijnde stercker is) te seer verspreyt wert, zijn dit gebreck oock meerder onderhavigh, soo om dat sy lichtelicker de sinckende vochtigheyt konnē ontfangen, als om datse rasser van uytwendige oirsaken konnen beschadight werden. Hier toe doen inwendigh seer veel Vochtige herssenen, die de Aderen, ende Gesicht-zenuwen, waer door de gemelte Vochtigheyt in het Oogh leeckt, losch, ende slap maken; ende uyterlick

lick een Slagh, Stoot, Vochtigh, ende regenachtigh weder, ofte (gelijck ick geſien hebbe) een natten hoet op te ſetten, lang in de Son te ſtaen, ende diergelijcke, die de Vochtigheyt konnen vermeerderen, ofte driftigh maken.

Dit gebreck geſchiet meeſt altijt, gelijck geſeyt is, in de *Waterachtige vochtigheyt*, die oock in haer ſelven het Geſicht kan beſchadigē, wanneerſe het Hoornigh-vlies door quetſuyre, ofte ſweringe, door-boort zijnde, ten deele, ofte al te ſamen uyt-loopt, ofte, die anders dun ende klaer is, grof, ende duyſter wert, door toevloeying van eenige vochtigheyt, ofte op-ſtijgen van grove dampen, die verweckt konnen werden uyt grove, ende winderige Spijſe, als *Boonen, Erweten*, ende diergelijcke; inſonderheyt door veel Dronckenſchap. Soo verhaelt dē Grieckſchen *Athenæus*, van *Denijs* den jongen, tyran van Siçilyen, hoe hy door droncke drincken ſijn Oogen ſoo bedorf, dat hy ſteke blint werde. Het welck niet vremt en is, alſoo hy, gelijck *Ariſtoteles* ſchrijft, negentigh dagen achter malkanderē droncken was. *Ovidius 6. Faſt. 5.*

— *vinis oculique animique natabant.*

Hoe dat dē Dronck op het Geſicht werckt, is genoegh van buytē, aen de Dronckaerts te ſien, hoe dat ſy Ooghſprieten, ende elck kan ſulcx in ſijn ſelven bevinden, als hy maer een roomer te veel gedroncken heeft. Het welck de wijſ-gerige *Anacharſis* oock wel wiſt te ſeggē, als hem yemant over tafel, daer ſijn vrouwe mede was, verweet, dat hy nergens nae de ſchoonſte getrouwt en hadde, daer op antwoorde, Dat dunckt my oock; maer ſlucx jongen, geeft my eenen grooten roomer, om haer ſchoon te maken: willende te kennē geven, dat droncke Oogen ſoo nauw niet en ſien, gelijck by nacht alle Katten graeu zijn.

Het Geſicht wert door de *Cryſtalline vochtigheyt* beſchadight, als ſijn blancke ofte heldere verwe grauw, ofte bruyn wert, waer door ſy de ontfangene ſchijnſels mede verandert, ende alles hem laet aenſien, als ofter een roock ofte nevel voor was. Dit geſchiet door verdrooging, gelijck in oude luyden, ende in langdurige ofte heete ſieckten. Ende daer deſe Vochtigheyt voor wat ingebogen, ende achter wat bultigh is, indien de ſelfde gedaente verandert, ende ronder valt, ſoodanige zijn *Stick-ſiende*; eñ werden geholpen met holle brillen. Indien ſy oock al te breet is, dan en kan men van dichtē niet ſien; het welck gebetert wert met bultige brillen, gelijck wy daer na in de Geneſinge zullen aenwijſen.

Wert vorder het Geſicht bekommert, wanneer een deel van de *Glaeſachtige vochtigheyt* voor de Cryſtalline ſchiet, gelijck gebeuren kan door een ſlagh ofte ſtoot op het Oogh. Soo verhaelt *Amatus 7. Cent. 44.* dat ſeker Vrouw, door een kinneback-ſlagh, dieſe van haer man kreegh, diē ſelfdē dagh in beyde haer Oogē blint werde.

3. Wat de *Ken-teyckenen* belangt. Wanneer de Oirſaeck in de Herſſenen is, dan en gaen de ander Sinnen niet vry, ende brengen ſoodanige teyckenen voor den dagh, als in de Hooft-ſieckten beſchreven zijn.

De *Scheligheyt*, ofte het verdraeyen van den Ooghappel, als oock datter op't Hoornigh-vlies groeyt, brengt haer teycken ſelver mede. Die aen het laetſte vaſt zijn, meenen dat het gene ſy ſien, verder van haer leyt, als het inder daet is, om dat het haer flauw, ende duyſter voorkomt, even eens gelijck in de geſonde het gene verre van haer is.

Dat de *Geſicht-zenuwen* van binnen geſtopt, ofte van buyten toegedrongen zijn, ſchrijvē de Geneeſ-meeſters daer uyt te kennen, dat het Geſicht wech is, ſonder dat men yet in de Oogen kan ſien, dat het eene Oogh toege-

gehouden zijnde, den appel van het ander niet en vergroot, om dat den wegh soude gestopt wesen, waer door de Geesten, die den appel vergrooten, haren doortocht hebben. De meerder gemelte Dr. *Plempius*, na dat hy dit gemeen gevoelen wat ontledet, ende onderzocht hadde, besluyt ten laetsten, Datter verstoppinge kan wesen in de Gesicht-zenuwē, die het Gesicht wech-neemt, maer niet geheel al 't gevoelen van het Druyf-besye, ende het Nette-vlies. Ende hy geeft dese reden, om dat tot het Gesicht vele Geesten noodigh zijn; maer weynige, genoegh tot eenigh Gevoelen. Wanneer dan de alder-grootste verstoppinge in de Zenuwen niet en geschiet, daer op volght wel Blintheyt: maer even-wel zal den Oogh-appel in flauw licht, ofte donckerheyt, als mede wanneer het eene Oogh gesloten is, ruymer werden; ende nauwer, tegen grooter licht, van wegen het gevoelen datter noch in de gemelte Vliesen overgebleven is, hoe-wel het selfde alsdan geen vordeel en geeft. Maer sulcx en gebeurt niet, als de verstoppinge soo groot is, datter gantsch geen Geesten door en konnen, om soodanigen gevoelē de Vliesen aen te brengen.

De Teyckenen van den *ruymen*, ende *nauwen* Oogh-*appel* wijsen haer selven van buyten, ende zijn oock hier voor in de beschrijvinge ten deele verhaelt. Waer noch by komt, dat de gene, die den selfden al te nauw is, meerder licht van doen hebben, ende konnen derhalven wel by daegh sien; want dan kander licht genoegh oock door een nauw gat schieten; dan sien weynigh tegens den avont, als het doncker begint te werden. In tegendeel, die den Oogh-appel al te ruym hebben, sien beter by avont, als by daegh, om datse dan al te veel licht krijgen, het welck haer Gesicht te seer doet schemeren. Dit kan men gewaer werden aen de Katten, ende noch meerder aen de Uylen, die oock by nacht sien, ende te-

gen

gen de klaerheyt van den dagh haren Oogh-appel intrecken, om soo veel licht niet te krijgen, ende 's nachts wijt uyt-spreyden, om 'tgene, datter dan is, volkomentlick te ontfangen.

Als de *Cataracta*, ofte *Schemeringe* eerst begint, dan schijnt het offer eenigh raegh, ofte muggē (veroirsaeckt door ongelijcke dampen, die in de Waterige vochtigheyt drijven) voor de Oogen swermdē, de welcke men gestadigh met de hant souckt wech te doen. Hier op wert het Gesicht allencxkens verduystert, tot dat het ten laetsten gantsch vergaet, ende dan kan men van buyten sien, dat de Star van binnen geheel begroeyt is.

4. Om tot de *Voor-teyckenen* te komen: De *Scheligheyt* is meest ongeneeslick, insonderheyt die van de geboorte: dan in jonge kinderen, die het even in de wiegh gekregen hebben, kan het noch geholpen werden.

De vaste, ende dicke Schellen, ofte Vlacken, die na de Pocken, ofte anders, op den Oogh-appel blijven, en zijn naulicx af te doen.

Als de *Cataracta* de gantsche star besloten heeft, ende het Oogh niet met allen en siet, dan is't alleen met den naelt te helpen: maer als die swart is, en is nergens mede te beteren.

Blintheyt, ofte Swack gesicht door Ouderdom is gantsch ongeneeslick; gelijck mede als de Gesicht-zenuwen geheel verstopt zijn, ofte de Vliesen, eñ Vochtigheden dick en onsuyver, als oock wanneer de Vochtigheden uyt haer plaetsch verschoten zijn.

5. In de *Genesinge* moet wel acht genomen werden op't gene al van *Plato*, ende *Aristoteles*, vermaent is, te weten, dat men de Oogen niet en kan helpen, sonder eerst het Hooft te genesen, ende het Hooft niet sonder het geheele Lichaem. Daer-beneffens dient de Genesinge verandert, na de verscheydenheyt der Oirsaken.

Wan-

Wanneer het mangel in de *Herſſenen* ſteeckt, dan moeten de ſelvige geſuyvert ende geſterckt werden, gelijck in't 1. Deel, ende verſcheyde Hooft-ſieckten hier voor is aengeweſen.

Als de *Schelligheyt* van een Kramp, ofte Geraecktheyt veroirſaeckt wert, daer voor zal men de Geneeſ-middelen mede vindē in de beſchrijvinge van de ſelfde Sieckten, te weten in't 12. ende 13. capittel. De kleyne Kinderen magh men twee *Noten-ſchelpen*, ofte diergelijcke, met elck een ront gaetjen, recht in de midden voor d'Oogen binden, om haer ſoo allencxkens te leeren eñ gewennen den appel daer recht na toe te draeyen.

Als het *Hoornigh-vlies* door eenige quade Vochtigheyt, gelijck in de Gele-ſucht, qualick geverwet is, de ſelve moet bereyt zijnde, afgeſet werden, door de Middelen beſchreven op het 12. cap. van het 1. Deel. Maer als het ſelve wat verdickt, ofte bevleckt is, die vlacken, als ſy niet lang geduert en hebben, gaen af met de *Gal van een Ael*, *Perdrijs*, ofte andere Dieren, onder *Venckel-water*, eñ een weynigh *Suycker-Candy* vermengt. Soo heeft oock den jongen *Tobias*, de ſchel van ſijn vaders Oogh gedaen, met de Gal van een viſch, die men meent *Callyonymus* te weſen, waer van te ſien is behalvē *Valleſius*, hier voor vermelt, den Italiaenſchen *Aldrouandus*, ende den Duytſchen *Geſnerus*.

Wanneer de Geſicht-zenuwen beginnen te verſtoppen door verkoutheyt, ofte koude vochtigheden, dan dienen de Herſſenen verwermt, verdrooght (gelijck *Cardanus* getuyght, dat hy met een dranck van *Poe-hout* yemant geneſen heeft, die in eenige maenden niet, ofte weynigh geſien en hadde) de vochtigheden bereyt, eñ geſuyvert door Geneeſ-middelen, verhaelt in't 1. Deel, op het 11. 12. 14. ende 15. capittel. Vele raden hier te gebruycken *Nies-middelen*, dan ick vinde de ſelvige t'een-

ne-

nemael ongeraden, ende sulcx van twee redenen. Ten eerſten, om dat het ſtrijdigh is tegens de wetten van de Konſte, yet quaets te trecken ofte te drijven in, ofte ontrent de plaets, die alreede belaſt is, gelijck hier zijn de Oogen, daer den Neus dicht by ſtaet, ende dien volgende het gene men zoude willen door den Neus uyt-trecken, lichtelick in de Oogen kan ſchieten. Ten anderen is het Nieſſen hier ondienſtigh, om dat de Herſſenen daer door te ſeer ſchuddende, noch meerder vochtigheyt in de Geſicht-zenuwen gejaeght wert, waer op dickwils een volkomen Blintheyt gevolght is. Hierom achte ick beter, het welck de Ondervindinge oock beveſtight, de *Quijl-middelen*, (beſchreven in't 13. cap. van't gemelte Deel) die de Herſſenen in't minſte niet en ontſtellen, ende even-wel meerder vochtigheyt in den Mont (alwaer het beginſel van de Geſicht-zenuwé niet verre van daen en is) trecken, de welcke dan ſonder moeyte uyt-geſpogen wert. Men heeft ſomtijts bevonden, (waer van *Alex. Benedictus 2. de morb. 29.* een exempel heeft in een man van 80. jaer) dat de Wonden van't voor-hooft de Blintheyt geholpen hebben, ſonder twijfel om dat de Aderen, ende Slagh-aderen, door te veel Bloedt geſpannen zijnde, ende daer door de Geſicht-zenuwen benauwende, met het Bloeden nedergingen, eñ alſoo het Geſicht weder deden komen. Het welck ons aen-wijſt, ſeer goet te zijn in deſe gelegentheyt, de Ader van 't voor-hooft te openen, ende ſoo lange het bloet te laten loopen, tot dat het van ſelfs op-houdt.

De gene, die alleen van verre konnen ſien, werden geholpen door bultige, ende die van dichte, door holle Brillen. Door beyde wert het punt van de ſtralen in de Oogen ſchietende na dé eyſch verandert. Sulcx blijckt oock in de gemelte donckere kamer. Want hoe het glaesjen, dat voor het gat van 't venſter ſtaet, bultiger

is,

is, hoe het papier nader, om alles wel te vertoonen, dient by gehouden, ende hoe minder bultigh, hoe het de schijnsels verder uyt-geeft. De reden is, om dat soodanigh glas, dat niet seer bultigh en is, grooter *cirkel*, ofte begrijp maeckt, ende dat uyt een grooter om-greep de stralen haer wijder verspreyden, als uyt een kleynen, ende ronden. Indien oock voor een even glas, dat in't gat van de venster staet, dan een ander bultigh, dan een hol gestelt wert, men zal bevinden, dat het bultige de stralen verspreyt, het holle in-treckt. Alle het selfde doen de Brillen in de Oogen. Waer uyt blijckt, dat alle Brillen voor een yegelick niet dienstigh en zijn: maer nae de gelegentheyt van 't gebreck moeten verandert werden. Dan dit heeft alleen plaetsch wanneer het Nette-vlies te nae voor, ofte al te achter staet: maer niet in de gene, die stick-siende zijn van wegen de verdickinge van hare Oogh-vochtigheden, in de welcke de Brillen veel eerder, door de dickte van het glas, de stralen noch meerder zouden verdooven.

D^r. *Foreest* verhaelt 11. *Obs.* 28. van een Jongman, die in de Kaetsbaen een bal in sijn Oogh kreegh, waer van hy by-na blint was, ende genesen is, na dat het Lichaem wel gesuyvert was, met het volgende Oogh-water, N. *gedrooghde Rosen* 2. scrupels, *Saffraen*, *Spicanardi*, *de schors van Wieroock*, van elcx eē half scrupel, *Pompholyx*, *Spodium*, *Acacia*, van elcx 1. scrupel, te samen tot fijn poeyer gebracht, ende dan in een fijn doucxkens gedaē, ende dat popjen gehangen in drie onçen *Rosen-water*, ende uyt het selfde eenige droppels in't Oogh latē vallen.

Als de *Schemeringe* begint, dan moeten op de selfde wijse de aengewesen Bereydende, Suyverende, Hooftsterckende, ende Op-droogende middelē na malkander in't werck gestelt werden, waer onder dienen gemengt die eygentlick op de Oogen sien, gelijck *Oogen-trooft*, *Gouts-*

Gouts-bloemen, *Venckel*, *Braem-bladeren*, *Ende-kroost*, *Havicks-kruyt*, *Gele-violetten*, *Meliloten*, *Mey-bloemkens*, *Rogge-bloemen*, *Wijn-ruyt*. Dan insonderheyt dient lange tijdt alle morgens, ende 's avonts gebruyckt de *Confect van Oogen-troost*, van de welcke den besten troost voor de Oogen te wachten is. Onder-tusschen dient mede, 't welck hier de bequaemste *purgatye* is, ingenomen een vierendeel loot *Pillen Lucæ majores*. Daer na is noodigh *Koppen* achter op het Hooft te stellen, *Bladeren* achter de Ooren te maken, ende door den Hals een *Draet* getrocken, ende lang open gehouden. Het gene van buyten op de Oogen mocht gedaen werdē, en schijnt hier niet veel te konnen helpen: is even-wel seer goet bevonden de Olye uyt de lever van eē visken, *Lever-el-puyt*, ofte *Puyt-ael* genoemt. Dese Lever wert in de Son, ofte voor het vyer gehangen, alwaer dan het vet uyt-druypt, waer mede alleen de Oogh-schelen gestreken zijnde, de duysterheyt van 't Gesicht wonderbaerlick verlicht wert. Maer als de *Cataracta*, ofte Vochtigheyt den Ooghappel van binnen gantsch beslaet, ende alreede dick ende rijp genoegh is, dan moet de selve met een naelt van 't Gesicht neder-gedruckt werden: waer van wy, als zijnde een werck der handen, op sijn rechte plaets, dat is in de Heel-konste, wijt-loopiger zullen handelen.

Dan ick vinde in de Grieckse historyē twee vremde Genesingen, die ick hier zal by-vougen. De eerste is beschreven by *Diodorus Siculus* 1. *Bibl.* 4. van *Sesostris*, koning van Egypten, die blint zijnde, van sijn Priesters geraden werde, een Vrouw aen te sien, die anders geen man en kende, als haren eygenen, beginnende van sijn eygen huysvrouw. Maer vele versocht hebbende, en vond' geene suyver, als een arme tuyn-mans vrouw, die hy, siende geworden zijnde, troude, ende d'andere liet verbranden. De andere genesinge wert verhaelt by *Pausanias*

ſanias in *Meſſen*. van den poëet *Ophioneus*, de welcke blint geboren zijnde, door groote Pijn in't Hooft, ſijn Geſicht weder kreegh; doch nae der hant weder verloor. De Oirſaeck ſonder twijfel wat vertrocken zijnde, ende daer na weder komende. Niet minder en is te verwonderen, het gene *Marineus* verhaelt in ſijn Hiſtorye van Spaengjen, hoe *Ian de* 18. koning van *Aragon*, door ouderdom ſomtijts blint, ende dan wederom ſiende werde. Ende dat hem ſulcx tweemael gebeurde, eens uyt Blijdſchap, als hy tijdinge kreegh, dat ſijn ſoon de overhant gehadt hadde, tegens den Koning van Portugael; ende eens door Droefheyt, als hy verſtont, dat den ſelven de nederlage gehadt hadde tegens *Iean d' Anjou*, die ſijne afvallige Onderdanen tegen hem op-wierpen.

6. Om met de *Maniere van leven* kortelick te beſluyten. Hier dient gekoſen een ſuyvere, klare *Lucht*, doch en is te groven duyſternis, noch te helderen *Licht* niet vorderlick, gelijck veel voor't *Vyer*, ofte in de *Son* te ſitten. Ende ſoo moet vorder geſchout werden al 't gene verhaelt is het Geſicht te beſchadigen: als mede inſonderheyt het veel *Leſen*, ende *Schrijven*, dewijl met het Hooft voor over te bocken, te lichter eenige vochtigheyt na de Oogen zoude ſacken.

Het III. Capittel.

1. *Roode, ofte Vyerige Oogen,*
2. *Hare Oirſaken,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Geneſinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

DE Oogen werden root, ende vyerigh, als door onstekinge de witte verwe van het Bint-vlies in roode verandert, ende sulcx geschiet met brant, ende pijn, die dan gemeenlick oock scherpe tranen verwecken.

2. De naeste *Oirsaeck* van dese onstekinge is heet, scherp, ofte bedorven, ofte galachtigh Bloet, vloeyende uyt de Aderē van 't Hooft in de kleyne aderkens van het Bint-vlies, de selve soo spannende, dat die in gesonde onsienbaer zijn, haer selven alsdan merckelick vertoonen. Dit gebeurt dickwils in de gene, die vol heet Bloet zijn, ofte veel scherpe Dampen van onderen in haer Herssenen ontfangen. Waer toe mede uyterlick helpt *Roock*, *Stof*, ofte eenige andere scherpigheyt in de Oogen vallende, als oock veel in de *Son*, ofte voor een heet *Vyer* te sitten; voornamelick in de gene, welckers Oogen al te voren swack zijn geweest, ende derhalven het toe-vloeyen soo lichtelick niet en konnen weder-staen.

3. De Roode oogen zijn haer eygen *Teycken*, ende nu in de beschrijvinge oock al verhaelt.

4. De Onstekinge en is in haer begin niet swaer te genesen: maer lang geduyrt hebbende, eet dickwils in, ende bederft dan met eenen het Hoornigh-vlies, in het selfde een Sweringe druckende, waer op dan wel een Blintheyt volght. Ende soo is dien vermaerden veltoverSten *Hannibal*, door een Onstekinge, in sijn eē Oogh blint geworden, gelijck de Grieckssche histori-schrijver *Polybius* betuyght in sijn 3. bouck. Valt mede moeyelick te helpen in Kinderē, om dat sy vochtigh van Herssenen zijn, de Oogen niet wel en willen op-doen, eñ veeltijts op de selvige leggen, waer door datter dan meerder nae toe sackt. Wanneer datter op de Onstekinge een Loop van selfs komt, sulcx is eē goet *Voor-teyckē*: dewijl alsdan de vyerige stoffe na beneden gedreven, eñ gelooft wert.

5. Der-

5. Derhalven is dienſtigh in 't *Geneſen*, hier in de Nature, als de beſte leer-meeſterſſe te volgen, ende het Lichaem terſtont te ontlaſten door Middelen, die de Galachtige vochtigheyt af-ſetten, beſchreven in't 12. cap. van't 1. Deel. Daer na, als ſulcx niet genoegh en helpt, eñ 't gebreck al wat geduyrt heeft, magh men komen tot *Laten* in den arm, ende *Koppen* achter op't Hooft, ofte ter zijden in den Hals, altijt hier in houdende de zijde van het Onſtekē ooge. Het welck mede plaets heeft in 't gene hier dienſtelick achter het Oor geleydt werdt, als *Zout* met *Zeep*, ofte *Suyrdeegh* met *Spaenſche-vliegen*, *Water-Hanen-voet*, *Muer-peper*, ofte *Son-dauw*. Sommige raden hier mede tot het Nieſſen, het welck ick gantſch ongeraden vinde om redenen in't voorgaende capittel by-gebracht, om de welcke hier oock beter zijn de *Quijl-middelen*.

Door de verhaelde Middelen alleē wert dickwils de Onſtekinge gantſch geneſen, ſonder dat men yet van buyten behouft op de Oogen te leggen. Dan de noot even-wel ſulcx vereyſchende, ſoo dienter ſorghvuldigh in-gegaen; alſoo het Oogh, een teer lidt zijnde, niet veel op-leggens en kan verdragē, ſoo dat het ſelve alleē door de uytwendige vochtigheyt noch meerder komt op te ſwellen; het welck ſomtijts wel tot een Blintheyt kan doen vervallen. Hier op ſiet het Spreeck-woort:

Hebt ghy een quaet, of vyerigh oogh,
Geneeſt het met den elleboogh.

Sommige en ontſien haer niet de doucxkens, ofte veerkens, waer mede ſy de Oogen betten, elcke reys wederom in't geheele Waterken te doopen, waer mede ſy het allegader vyerigh ende vuyl maken. Derhalven moet men geſtadigh een vers doucxken, ofte veerken nemen, ofte maer ſoo veel in een lepel gieten, als men ſevens

van doen heeft. Hier toe is gebruyckelick, gereet, ende bequaem om het toe-vloeyen wat tegen te houden, den brant, ende de pijn te verſachten, *Kruym van Witte-broot* in *Vloet-water* geweeckt, ende tuſſchen een ſchoonen douck op het onſteken Oogh geleyt: dan moet alle vier ofte vijf uyren verandert werden. Het welck onſe Vrouwen niet doende, ende 't ſelve een geheelen dagh, ofte nacht door op-latende, en vernemen de rechte hulpe niet; alſoo de Pap, door dat lang op-leggen, ſelfs verhit zijnde, de hitte van't Oogh eerder vermeerdert, als vermindert. De Vrouwen begaen hier in noch een andere miſſlagh, te weten, dat ſy ſonder onderſcheyt daer onder mengen *Saffraen*, die ſeer heet is, ende derhalven in't beginſel ſchadelick: maer niet in't af-gaen, om 't gene, dan noch overigh is, te doen verdwijnen. Ick en hebbe in't beginſel noyt vet beter bevonden, als een Waterken beſtaende uyt bereyde *Tutia* een loot, *Spaenſch-groen* heel ſwart gebrant, een halfloot, *Rijnſche-wijn* vier onçen, *Roſe-water*, *Weegh-bre-water*, van elcx 2 onçen, met malkanderen op-gekoockt. Hier van eenige druppelen uyt een ſchaft in't Oogh gedropen zijnde, vergaet de Ontſtekinge in weynigh tijdts.

Wanneer de Pijn te ſeer ſteeckt, ſoo en moet men niet licht komen tot Middelen, die verdooven, gelijck die van *Opium* gemaeckt werden, alſoo ſy de Geeſten verdicken, ende 't Geſicht verſwackē: maer liever daer in laten druypen werm *Vrouwen-ſogh*, het welck ſeer verſachtende is. Doch het ſelve en dienter oock niet te lang in te blijven, dewijl het lichtelick door de hitte van't Oogh bederft, ende eenige ſcherpigheyt deelachtigh wert. Waerom noodigh is, het ſelve by-nae alle uyren te ververſchen.

6. In deſe gelegentheyt moet geſchout werdē een onſuyvere, ende heete *Lucht*, Wint, ende Stof. De kā-

kamer en dient niet te licht te weſen, ofte beſchenen van de Son, alſoo die glans, als vyer in hebbende, gelijck de poëet *Lucretius* in ſijn 4. bouck ſpreeckt, meerder pijn zoude verwecken.

— ſplendor, quicunque eſt acer, adurit
Sæpe oculos, ideo quod ſemina poſſidet ignis
Multa, dolorem oculis quæ gignunt inſinuando.

Derhalven moeten ſoodanige doncker gehouden werden, ofte met een lapjen voor de Oogen, doch niet dat wit ofte root is. Seer wel ſchrijft *Plutarchus* in ſijn bouck van de Ballingſchap, datter Verwen zijn, die het Geſicht door groote ende ſtercke kracht doen ſchemeren, ende verſlappen, ende dat de ſchaduwe ſulcx helpt, ofte dat men de Oogen draeyt nae 't gene groen is, ofte eenige andere aengename verwe heeft. By-na het ſelfde hadde voor hem geſeyt *Seneca* in't 3. van de Gramſchap op't 9. capittel. De Witte verwe, ſchrijft *Plato*, in ſijn bouck van de nature der Werelt, doet het Geſicht verſpreyden, (daer van heeft *Galenus* veel exempelen in't 10. van't gebruyck der Deelen op't 8. cap.) het welck de Swarte by een hout. Dan het en moet niet te lange duyren. Want om dat de Swarte verwe het Geſicht ſeer by een dringt, ſoo kan het door lanckheyt van tijdt het ſelve oock verſwacken, gelijck bevondē is aen de gene, die lang in een duyſtere kercker gevangen ſittende, daer door ſoo duyſteren geſicht gekregen hadden, dat ſy, vry gelaten zijnde, naulicx en kondē ſien. Wt de gemengde verwē onſteeckt de Roode, de Oogen, alſoo ſy 't Bloet van binnen na buyten treckt, waerom ſy in dit gebreck ſoo ſchadelick is, als vordelick in de Kinder-pocken, ende Maſelen; waerom wy oock de gene, die daer aen leggen, niet alleen root laten ſien, maer oock roode deeckens geven, om de ſelvige te beter uyt te doen ko-

men. Dan de Blauwe, ende Groene verwe (*Aristoteles* souckt hier van de reden 31. *Probl.* 20.) is voor het Gesicht aengenaem, ende derhalven dient het gemelte lapjen, dat men voor de Oogen hangt, van die verwe te weſen. Alſdan en moet niet alleen het onſteken, maer oock het geſont Ooge bedeckt werden, dewijl het een hem roerende, oock het ander geroert wert. Dan dit en dient mede niet al te lang in't werck geſtelt, om niet te vervallen in't ongeluck, daer de Grieckſche hiſtoryſchrijver *Appianus* gewach van maeckt in't 4. bouck van de Borgerlicke oirlogen der Romeynen, te weten, hoe ſeker oudt man, op wiens lijf gelt geſtelt was, op ſijn Oogh, om niet bekent te zijn, een plaeſter drough, ende daer nae, als de Vrede getroffen was, de plaeſter afdede, maer dat ſijn Oogh door lange ſtilte blint was geworden. De *Spijſe* moet hier weynigh zijn, ende verkoelende, hier voor meer-maels verhaelt; gelijck oock gewacht moet werdē van't gene ſcherp, dampigh, zout, ende galachtigh is, als Loock, Ajuyn, Melck, Suycker, Honich, ende Kruyt. Den beſten *Dranck* is *kleyn Bier*, ofte *Gerſten-water*: ende dient gantſch geſchouwt ſwaer, ofte hoofdigh Bier, Mede, ende inſonderheyt de Wijn; het welck de poëet *Martialis* oock wel aen-gemerckt heeft 6. *Epigr.* 78.

Fop hadde maer een oogh, en dat oock niet te goet,
Vermits hy even-ſtaegh te groote droncken doet.
Syn Doctor riep geſtaegh, wilt ghy niet ſober weſen,
Geen ſap, geen machtigh gom, geen kunſt ſal u geneſen.
Doch Fop bleef als hy was, ſyn mont genoot den wijn;
Maer 't was voor ſyn geſicht een doodelick fenijn.

Den Slaep valt hier ſeer bequaem, om dat in den ſelfden de Oogen niet en bewegen, noch geen licht en ontfangen, ende de pijn geſtilt wert, waer door geen meerder toe-

toe-vloeying en geschiet. Dan hier dient wel gewacht, dat men niet, gelijck van de kinderen geseyt is, op de Oogen en leyt, noch oock op de zijde, daer het quade Oogh is, maer op d'ander, ofte den rug, ende altijdt hoogh met het hooft. Het *Lichaem* dient weynigh *beweeght*, maer stil gehouden, selver oock niet veel gesproken, om de Vochtigheden ontrent de Oogen niet driftigh te maken. Het selve is te verstaen van de *Bewegingen des Gemoets*, insonderheyt de Gramschap, ofi Droefheyt, die tranen verweckt. Hier dient oock altijt een *open Lichaem* gehouden.

Ende tot besluyt zullen wy hier by-vougen, dat de gene die swacke Oogen heeft, hem wel wachten magh, een anders roode Oogen veel aen te sien, alsoo sulcx besmettelick is, ende lichtelick mede gedeelt wert, gelijck een onseker Poëet in't 1. bouck van den Grieckschen bloem-hof mede aenwijst:

Een Oogh dat vyerigh is, dat kan een ander letten,
Een Sieckte kan haer gif een ander over-setten.
Veel qualen van den Mensch die zyn van desen aert,
Dat door een overgang een ander wert beswaert.

Het IV. Capittel.

1. *Verscheydenheyt der Tranen.*
2. *Tranende, ofte Loopende Oogen, waer door veroirsaeckt.*
3. *Hare Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Genesinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

DAer en is niet (seyt *Plinius* in sijn voor-reden van't 7. bouck) dat den Menschе kan, sonder geleert te hebben: dan het schreyen doet hy van selfs uyt de nature. Jae dit is het eerste, daer wy in de werelt komen, ons leven mede aenvangen. Dan van dat schreyen, noch van de Tranen, die verweckt werden door Blijdschap, Droefheyt, Vreese, als natuerlick zijnde, en willen wy hier niet spreken, noch oock van de gene die sommige van selfs weten te maken, waer van de Jongeling gewach maeckt in den *Spiegel*:

VVel aen, voor my, ick heb geleert,
Terwijl ick by haer heb verkeert
Dat juyst wanneer een hoere schreyt,
Sy dan haer slimste lagen leyt.

Maer men magh andere dingen veynsen soo men wil, die sijn gelt, ende goet verlieft, en zal geen valsche Tranen laten.

Ploratur lacrimis amissa pecunia veris.

Ende gelijck de Menschе alleen onder alle de Dieren het Lacchen gegevē is, soo kan hy oock alleē Schreyen. De reden is, om dat hy onder alle, na mate van sijn Lichaem, het grootste Hooft heeft, waer toe dan veel voedsel van doen is, ende daer van (als niet alles konnende in de koude Herssenē verteren) schiet veel vochtigheyt over, waer uyt het waterachtighste na de Oogh-klieren gedreven wert, de stoffe zijnde der Tranen, die sy door uyt-trecken, ende toe-trecken uyt-laten. Dit doen onder andere de Bewegingē des Gemoets, gelijck Droefheyt, Vreese, Bekommering, om dat de Wermte nae binnen getrocken zijnde, de buytenste Deelen verkouwen, de wegen toe-getrocken werden, ende alsoo de Klierkens, gelijck als een natte spongye uyt-perssen. In te-

tegendeel gaet het in de Blijdschap; want dan berſten de Tranen uyt, om dat de Wermte, haer van binnen begevende, alle wegen opent, ende loſch maeckt, als oock de vochtigheyt driftigh doet werden. *Terent.*

Homini illico Lacrymæ cadunt, quaſi puero, præ gaudio.

2. Dan van deſe *Oirſaken*, als natuerlick zijnde, en hebben wy hier niet voor te handelen: maer alleen van de gene, die onnatuerlick de Oogen doen loopen. De naeſte is overtolligheyt van veel dunne, ende weyachtige Vochtigheyt uyt de Herſſenen na de Oogh-winckels vloeyende, de welcke ſomtijts maer kout, ende waterigh en is, ſomtijts ſcherp, zout ende bijtende, met pijn, waer door het Oogh ſmart, ende root wert, ende de Oogh-ſchellen gemeenlick ſweren. Hier toe helpt veel de Swackigheyt der Oogen, het zy de ſelve aenge-erft is, ofte daer na aengekomen: als oock Koude, ende Vochtige Herſſenen, waerom de Vrouwen, ende Kinderen, lichter ſchreyen als de Mans. Gelijck mede inſonderheyt, als de Klierkens uyt-geſneden, ofte verſworē zijn. De uyterlicke Oirſaken zijn *Slaen, Roock, Stof, Loock, Ajuyn, Oraengy-ſchellen*, ende alles wat door ſijn ſcherpigheyt de Oogh-klierkens, zijnde, gelijck alle andere klieren, ſwack, kan prickelen, om haer vochtigheyt uyt te perſſen.

3. De *Ken-teyckenen* wijſen haer ſelven, ende zijn in de Oirſaken al aen-geweſen.

4. Wat de *Voor-teyckenen* belangt: het Tranen van uytwendige Oirſaken wert lichtelick geneſen, 't en zy de ſchade diep in het Oogh geprent is. In kinderen ſtelpt het metter tijdt, alleen met te houden een goede Maniere van leven, om de overtollige vochtigheyt van haer Herſſenen op te droogen. Maer als het veroudert is, ofte oude luyden overkomt, verandert gemeenlick

in een *fistel*, ofte loopent gat. Wanneer het veroirsaeckt, door het afwesen van de Klierkens, sulcx is mede, als het schutsel van de Tranen wech genomen zijnde, ongeneeslick; insonderheyt, als sulcx door snijden is geschiet. Wanneer in Koortschē de Tranen van selfs uyt-loopen, dat is een Teycken van swacke Herssenē: maer veel arger, als sulcx in gantsch hevige Siecktē geschiet.

5. De gene, die door Droetheyt, Rouw, Benautheyt, Spijt, ofte anders de Tranen, gelijck men seyt, op den dijck staen, en moetē de selvige niet in kroppen, alsoo sulcx veel sware ende gevaerlicke Sieckten kan veroirsaken, gelijck *Isidorus* wel schrijft. Ende *Cardanus* verhaelt van sijn moeye, dat als sy haren man, ende vier kinderen aen de Peste verloren hadde, ende niet en dorst schreyen noch misbaer maken, uyt ontsach van sijn vader, schierlick, van binnen borstende, doot viel. Hy schrijft oock andere gekent te hebben, die daer door een quade Koortsche kregen, ende daer van storven. Ende als het al ten besten gaet, seyt hy, ende de doot daer niet op en volght, soo is het sekerste loon van verhouwen druck, de Grijsheyt. Derhalven en kan men niet beter doen, als dat men de Benautheyt te degen uyt-schreyt. Jae gelijck alle natuerlicke Ontlastingen het Lichaem eenigh vermaeck aen-brengen, soo doen oock selfs de Tranen, wanneer de Oogh-klieren door haer menighte gespannen zijn. *Ovid. 4. Trist. 3.*

Fleque meos casus: est quædam flere voluptas,
Expletur lacrymis, egeriturque dolor.

Maer als de Tranen onnatuerlick, ende sonder reden afloopen, dan moet de Oirsaeck van de Sincking wechgenomen werden, ende na dat de Vochtigheden in de Herssenē sulcx doen, soo dienē de selve gesuyvert, ende afgeset, door Middelen op't 12. cap. van't 1. Deel beschre-

ſchreven, ende de ſelve oock van de Oogen afgeleyt, ende afgetrocken, gelijck in't laetſt voorgaende cap. verhaelt is: onder-tuſſchen mede van binnen gebruyckt die de Vochtigheden op-droogen, ende de Herſſenen verſtercken, aengeweſen in't 16. cap. van't 1. Deel. Van buyten is dienſtigh van het Waterken (in't voorgaende capittel beſchreven) in de Oogen te laten druypen, ofte daer op te leggen een Papjen van *Smack*, *roode Roſen*, *rooden Bolus*, tot poeyer gebracht, ende met *wit van Ey* gemengt. Wat tot de *Fiſtel* te doen ſtaet, zal in de Heel-konſte verhandelt werdē, by de ander Wtwendige gebreken der Oogen, ende Oogh-ſchellen.

6. Hier dient een verdroogende, ende wat verkoelende *Maniere van Leven* gehoudē te werden: ſoodanige hier voren in de Sinckingen is aen-geweſen.

Het V. Capittel.

1. *Dat het Gehoor in waerdigheyt aen't Geſicht volght.*
2. *Beſchrijvinge der Ooren, ſoo uytwendigh, als inwendigh.*
3. *Hoe het Gehoor geſchiet.*

1.

DEn hiſtory-ſchrijver *Thurius* (ſeyt de keyſer *Iulianus* in ſijnen 22. brief, verſtaende den Grieckſchen *Herodotus*) oirdeelde, dat de Ooren ſoo ſeker niet en gingen, (gelijck wy oock hier voor in't 1. cap. hebben geſtelt) als de Oogen. Dan de wijſe *Socrates* ſchijnt daer wat tegen te hebben. Want ſiende een fraey jongeling, maer die wat lange ſtil ſweegh, *Spreeckt*, ſeyde hy, *op dat ick u ſie*. Want hy en konde met de Oogen niet meerder ſien, als het weſen: maer met de Ooren uyt ſijn reden hooren, wat in hem ſtack.

De

De oude Romeynen hebben de Ooren soo veel toegeschreven, dat by haer de maniere was, als men yemant, die te voren voor Recht gedagh-vaert was, daer na in persoon wilde doen komen, eñ hy dat weygerden: dat men in sulckē gevalle, yemant tot getuyge daer over nam ('twelck sy *anteſtari* noemden) ende, tot teycken, sijn Oor aenrocht, gelijck uyt *Horat. 1. Sat. 9.* ende verscheyde plaetsē van *Plautus* blijckt. Het is mede al een oudt gevoelen, als te mercken is uyt den Grieckschen *Lucianus*, dat yemants Ooren tuyten, als van hem gesproken wert, ende men hout het noch gemeenlick daer voor, dat als ons rechter Oor tuyt, yemant wat goets, ende als het slincker, wat quaets van ons seyt. Hoe het zy, soo komt altijdt het Gehoor in waerdigheyt, ende volmaecktheyt, onder de uytwendige Sinnen, naest het Gesicht. Sy strecken wel beyde om verstant, ende wijsheyt te verkrijgen, als *Aristoteles* schrijft: maer, gelijck het Gesicht tot nuttigheyt des levens gantsch noodigh is, ende den sekerſten leytsman tot het vinden van alderhande konsten: soo doet oock het Gehoor veel tot het mede deelen der konsten, door het mede deelen van geselligheyt. Want de Mensch is een geselligh dier; eñ die geselligheyt heeft hy, als hy een ander wat hoort vertellē, ofte opseggē, gelijck *Scaliger* schrijft *Exan. 218.* Want hier door leerē wy van andere alderhande konstē, eñ wetenschappen. Waer van oock misschien komt het woort *Oordeelen*, want *Deel*, ende *Deelen*, beteyckent in d'oude tael soo veel als nu Oordeel, ende oordeelē: het Oor daer by gevoeght, als daer toe bequaemst zijnde.

2. Ende gelijck wy aengewesen hebben, hoe wonderbaerlick dat de Oogen gemaeckt zijn, soo zal nu oock uyt de volgende beschrijvinge blijcken, dat de samen-settinge van de deelen der Ooren, geen minder verwondering en verdient.

Het

Het *Oor* heeft sijnen naem sonder twijfel nae het Latijns *Auris* (gelijck de verandering van *Au* ende O eer gemeen is) soo genoemt van *haurio*, om dat de stem door het selfde gevat, ende ontfangen wert, gelijck de poëet *Virgilius* oock spreeckt 4. *Æn. vocemque hn auribus hausi*.

De *Ooren* staen mede om *hoogh*, op dat wy te beter den klanck, die altijdt op-treckt, zouden ontfangen. Staen gestadigh *open*, op dat wy oock in den slaep zouden konnen geweckt werden. Zijn mede, gelijck de Oogen, *twee* in getal, om de nootsakelickheyt.

De *Ooren* werdē by de Ontleders verdeelt in Wtwendige (die wy alleen gemeenlick den naem van Ooren geven) ende Inwendige.

De *Wtwendige Ooren* zijn van wesen kraeck-beenigh, te weten tusschē vleesch en been; ende sulcx om groote reden. Want indiense hart ende beenigh warē geweest, soo zouden sy lichtelick konnen gebroken hebben, ende oock in de weegh zijn, als men op een Oor lagh en sliep: indien sy oock sacht, ende vleysich waren, soo zouden sy het stijve maecksel van een schelp, om op te staen, niet hebben konnen staende houden, ende alsoo den slagh van de lucht niet konnen ontfangen; dewijl het vleesch lichtelick mede geeft, ende toe-valt. Soo dat het kraeck-been, om de beweeghde lucht wel te ontfangen, alder-bequaemst was, ende de gene, die alreede half voor-by is, met den achterstē tant te steuten. Hierom plachtē eertijts de Roomsche keyser *Adrianus*, ende de borge-meester *Arianus*, (het welck vele noch alsoo bevinden) om scherper te hooren, een holle hant neven haer Ooren te houden. Ende de gene, die het Oor af is, hooren het geluyt, gelijck of het als water voor-by haer Ooren dreef, of gelijck als het singen van muggen. Den Ezel, als hebbende groote Ooren, hoort sonder twijfel wel scherp: maer, gelijck vele van sijn na-

vol-

volgers, alleen lettende op ſijnen buyck, luyſtert weynigh na eenigh ſoet geluyt. De Ooren gaen in't midden met een holte na binnen, in de welcke eenige gele vuyligheyt ſteeckt, by ſommige *Oor-ſmeer* genaemt, de welcke *Cicero* (gelijck het minſte in ons niet en is, ſonder ſijn gebruyck) ſchrijft in't 2. bouck van de nature der Goden, aldaer geſtelt te zijn, op dat de kleyne beeſjens, die in't Oor mochten kruypen, aldaer als in lijm, zouden blijven ſteken.

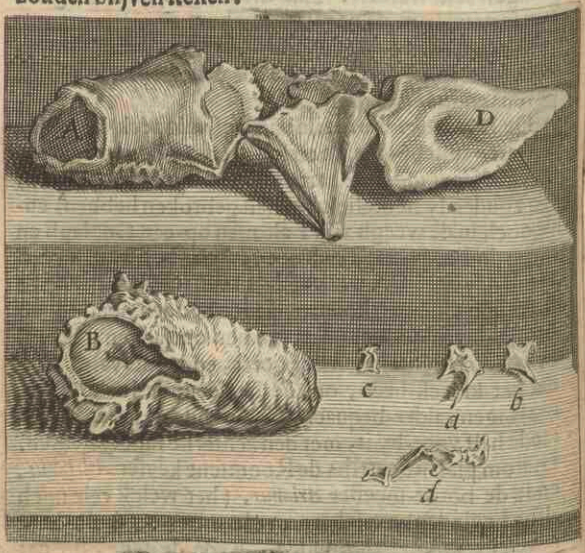

De *Inwendige Oor*, in't welcke het Gehoor voornamelick beſtaet, vertoont in het *Steen-been* voor eerſt een *Holligheyt*, de welcke gedraeyt ende krom is, om dat de beweeghde Lucht niet te ſterck zoude in-ſchietē, ende alſoo

alsoo het Trommel-vliesgen beschadigen, als oock op dat de klanck door die kromte zoude breken, ende de beweeghde Lucht daer by een vergadert werden. Ende om te meerder konnen by een houden, is sy ront, maer nauw, op datter geen vuyligheyt lichtelick zoude invallen, ofte eenige beestjens in-kruypen, die aldaer anders plegen onlijdelicke pijn te veroirsakē. Dese Holte wert gesloten met een gespannen vliesgen, na de gelijckenisse *Trommel-vliesgen* genoemt. Dit is dun, om soo veel te lichter, het geluyt te ontfangen: vast, om niet licht te breken, als het geluyt te sterck is: droogh, om te beter te klincken. Achter dit Vliesgen volght een *tweede Holligheyt*, in-houdende de *in-geboren Lucht*, met noch drie kleyne beenkens, die den naem hebben van't gene sy gelijckenen, te weten, *Hamerken*, *Aembeeldeken*, *Stegel-reepken*, ende werden met een seer dun snaerken, gelijck de pees onder den trommel, aen het trommel-vliesgē gehecht. Hier op volgē twee *kleyne Veynsterkens*, daer op dan twee *Holligheden*, ende ten laetstē de *Gehoor-zenuwe*, spruytende uyt het vijfde paer. Hier-en-boven is aen-merckens waerdigh een *kraeck beenigh pijpgen*, dat van de Inwendige lucht in't gehemelte komt, strecken-de om de Ooren door den Mont te suyveren, als oock, op dat de gene, die door gebreck in't trommel-vliesgen niet en hooren, het geluyt door dit pijpgen zouden ontfangen in de innerlicke lucht: het welck even-wel niet en helpt als de Holligheden achter de gemelte Lucht, ofte de Gehoor-zenuwe verstopt is. Want het geluyt gaet door twee wegen na de innerlicke Lucht: maer van daer is maer eene wegh nae den Algemeenen sin in de Herssenen. Vorder, gelijck om het uytwendige geluyt door het Trommel-vliesgen te vernemen, nootsakelick is, dat de inwendige stil is: soo oock, op dat het geluyt door dit pijpgen gaende van de binnen-lucht ontfangen

gen werde, soo en moeter geen geluyt in den mont zijn van het eten. De hoogh-geleerde Mr. *Gerard Vossius* schrijft (*3. Physiol. Christ. 27.*) dit in sijn selvē ondervonden te hebben. Want door het verstopte Trommelvliesgen doof gewordē zijnde, en konde in't minste niet hoorē, soo lange hy de spijse knaude: dan moste nootsakelick, soo lang yemant sprack, den mont stil houden.

3. Het *Gehoor* geschiet op dese manier: De Wtwendige Lucht van Harde lichamen gestooten, ende klinck-baer gemaeckt zijnde, beweeght de naeste, ende die wederom andere, tot dat het vervolgh ten laetstē tot het Oor toe komt, even-eens gelijck men siet, dat een steenken in't water geworpen zijnde, draeyingen, ende als ronde ringen maeckt, waer van den eenen den anderen verweckt. Dese beweginge en geschiet in de Lucht niet op een oogen-blick, maer na malkander; ende daerom is't, dat na eē slagh het geluyt van verre niet terstont gehoort en wert. De klinckende Lucht slaet door de altijt openstaende holligheyt tegens het Trommel-vliesgen, waer door de drie kleyne Beenkens beweeght werden, ende alsoo de klanck drucken in de innerlicke lucht, die hem door de kleyne veynsterkens, ende de twee grouven mede deelende, voert tot in de Oor-zenuwe, door de welcke hy gebracht wert in de Hersenen, alwaer ontfangen zijnde, door den Algemeenen sin onderscheyden wert.

Het VI. Capittel.

1. *Ruysschen, ende Tuyten der Ooren,*
2. *VVt wat reden, het met een holle hant of te kinchoren verweckt wert.*
3. *Beschrijvinge, ende Plaetsche,*

4. Oir-

4. *Oirſaken van ſieckelick Ruyſſchen,*
5. *Ken-teyckenen,*
6. *Voor-teyckenen,*
7. *Geneſinge,*
8. *Maniere van Leven.*

1.

HEt Gehoor, gelijck oock van 't Geſicht geſeyt is, wert op driederley manieren bekommert; want het verkeert, vermindert, ofte vergaet.

2. Het Gehoor verkeert, wanneer de Oorē ſonder bewegen van eenige uytwendige lucht in haer ſelvē ruyſſchen ende tuyten, even-eens gelijck de kinderen nae ſpelen, met een kinchoren, ofte yet anders dat hol is, aen haer Oor te houden. Waer van wy oock, eer wy voort gaen, de reden zullen nae vorſſchen. Sommige meenen de ſelvige te weſen, om dat de ingeboren lucht altijt beweeght, ende dat die beweginge niet gevoelt en wert, dan als het Oor bedeckt is. Maer andere ſtellen die lucht onbeweeghlick, ende ſeggen dat ſulck geruys geſchiet door de holle hant, ofte den horen, die men tegē het Oor hout, om dat de lucht die in de kromme hollen der Ooren gehouden wert, van naturen altijt ſouckt uyt te berſten, ende haer te verſpreyden; derhalven, als ſy door eenigh beletſel tegen gehouden wert, datſe dan komt te ſtooten, waer door dat geluyt zoude veroirſaken. 'Ten is voorwaer ſoo vremt niet, dewijl dat de Ooren, ſoo kromme holligheden hebben, dat de Lucht, die daer in is, door wermte beweeght zijnde, uyt ſouckt te berſten, ende als ſy belet wert, een tuytende weer-klanck geeft: te meerder, nademael de Natuerlicke wermte der Ooren luchtigh is, ende van ſoodanigen geeſt gedreven wert. Sulcken belet kan oock geſchieden door onnatuerlicke ſaken, waer van

wy hier eygentlick handelen.

3. Om eerſt dit gebreck te *beſchrijven*, ſoo ſtellen wy de Ruyſſinge, ofte Tuytinge der Ooren te zijn een gevoelen van onaengenaem geluyt binnen in de Ooren, al is alles buyten gantſch ſtil: beſtaende voornamelick in de binnenſte holte, daer de Gehoor-zenuwe uyt-geſpannen, ontfangen wert.

4. Deſe Tuytinge kan van wegen den tijt, tweederhande geſtelt werden. Sommige komt ſchierlick, ende en hout niet lang aen. Deſe wert *inwendigh veroirſaeckt* van een *Wint*, ofte *Damp*, de inwendige Lucht van de Ooren beroerende, ende ſpruyt uyt eenige *Slijmerigheyt der Herſenen*, ofte wert van onderen uyt de *Maegh*, ofte 'tander *Ingewant* op-gewaeſſemt. Andere duyrt weken, maenden, jae ſomtijts jaren aen malkander, ende komt uyt een *Verſtoppinge van't Oor*, waer door het ſpelen van de inwendige Geeſten belet wert, ende ſy haer ſtootende ſoodanigh Geruys maken, gelijck wy terſtont van het uytwendigh belet geſeyt hebbē. Dit blijckt klaerlick daer uyt, dat eē lang-durigh Tuyten geſtadigh met Hart-hoorentheyt gemengt is, ende dickwils tot Doovigheyt ſlaet.

De *Wtwendige Oirſaken* zijn, al *te koude* ofte *te heete Lucht*, als mede *te veel Eten*, waer door veel rauwigheyt in't Lichaem vergadert wert, het welck dan oock veel dampen op-geeft, gelijck mede doet het *lange Vaſten*, door dien dat de ledige Maegh, dan veel quade Vochtigheden na haer treckt, die dan in't Hooft uyt-waeſſemen: waer toe inſonderheyt de *Dronckenſchap* helpt, als oock een *ſware ſlagh op de Ooren*, ende het dapper gedruys van *Donder*, *Geſchut*, ofte diergelijcke.

5. De *Ken-teyckenen* der Oirſaken, konnē uyt de ſelve, na 't gene voorgegaē is, genoegh afgenomē werden.

6. Wat de *Voor-teyckenen* belangt; Het Ruyſſchen van

van uytwendige Oirſaken, ende dat ſchierlick gekomẽ is, als oock dat op't laetſte uyt een ſieckte ſpruyt, heeft geen ſwarigheyt: maer wanneer het verjaert is, ofte by heete Koortſchen ofte andere ſware ſieckten valt, dan is het ſeer ſorgelick.

7. De *Geneſinge* is, nae de Oirſaken, verſcheyden. Indien de ſelfde in't Hooft is, ſoo moet die geſuyvert, ende de Herſſenen geſterckt werden, ende indienſe van onderen op-komt, ſoo dienen de ſelvige deelen 't zy Maegh, Lever, Milt, Lijf-moeder van haer vuyligheyt ontlaſt, alles door ſoodanige Middelẽ, als in't 1. Deel, ende in de Sieckten van het verhaelde Ingewant zijn aen-geweſen.

Vele laten in't Oor druypen, ofte ſteken daer met boom-wol, ofte ſchaeps-wol in *Olye van Bitter-amandelen*, ofte diergelijcke; dan ick en kan geen vettigheyt hier toe goet vinden, alſoo het Oor daer door van binnen beſmeurt wert; niet beter en vinde ick (hoe-wel ſy hier toe ſoo gemeen is) den *Azijn*, dewijl alle koude ende ſcherpe dingen de Vlieſen, ende Zenuachtige deelen tegen zijn; noch minder ſtaet my aen het *Opium*, (dat men hier mede toe gebruyckt) als door ſijne verdoovende kracht, niet vermogende, als het quaet arger te maken. Maer ick en hebbe niet beter bevonden als in't Oor geſteken, ofte eenige druppelen heet laten druppen van *Theriakel-water*, ofte *Voor-loop van Brande-wijn*, daer te voren *Beverſ-wijn* in geweeckt heeft, met ſoo veel *Ajuyn-ſap* vermengt. Hier dient oock wel waer-genomen, dat ſulcx maer's morgens, ofte altijdt voor den eten geſchiede. Want tegens dat men te bedde gaet, om dat het Hooft dan met dampen vervult is, zoude dat in-druypen meerder in-trecken, als verdrijven.

8. De *Maniere van Leven* alhier te houden is wel te verſtaen uyt de uyterlicke Oirſaken, die geſchout moe-

ten werden; als oock al 't gene, dat in de voor-gemelte gebreken, die het Tuyten verwecken, verboden is. De ſtatige Geneeſ-meeſters houden geraetſaem, ſijn ſelven in gemoet geruſt te houden, ende des nachts liever op een Oor te ruſten, als op den Neus te leggen; voorwendende, dat ſulck Tuytelen alleen de Tuyteling der Ooren zoude konnen verwecken. Dan dit is voorwaer al wat verre geſocht, inſonderheyt voor Jonge-luyden: maer in Oude even-wel, en kan ſulcx niet, als het quaet verargeren.

Het VII. Capittel.

1. Hart-hoorentheyt, ende Doofheyt.
2. Oirſaken,
3. Ken-teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Geneſinge,
6. Maniere van Leven.

1.

VAn Verkeert Gehoor hebbē wy gehandelt: volght nu Vermindert en Vergaen Gehoor, die maer in groote verſchillen, waerom wy de ſelve in een capittel zullen begrijpen. Wanneer yemant wel groot, maer geen kleyn geluyt en hoort, die ſeggē wy *Hart-hoorende* te weſen: maer alſſer noch groot, noch kleyn gehoort en wert, dat gebreck noemē wy *Doofheyt*, een ſeer drouvige quelling, als belettende den Menſche om yet van andere te konnen verſtaen, ende ſelfs als daer Stomheyt by is, andere te konnen doen verſtaen. Soo ſchrijft *Fernelius* van ſeker Raetſ-heer, die by een geſonde vrouwe niet als doove ende ſtomme kinderen kreegh. Gelijck al de gene die doof geboren werden, altijdt met eenen ſtom

ſtom zijn, waer van verſcheyde redenen by verſcheyde Schrijvers gegeven werden. De Grieckſche *Alexander Aphrodæ*, meent ſulcx te geſchieden, om dat de Dooven geen tael en konnen leeren. Het ſpreken, ſeyt hy 1. *Probl.* 133. geſchiet door het leeren, het leeren door het gehoor: derhalven het gehoor gebrekende, ſoo en iſſer geen raet tot leeren, ende dien volgende wert de ſpraeck belet. Hy voughter noch een tweede redē by, dat volgens het oirdeel van ſommige Geneeſ-meeſters, het ſelfde paer zenuwen de kracht ſoo wel aen de Tong brengt, als aen de Ooren. Deſe laetſte reden, al iſſe van eenige Geneeſ-meeſters, en wert niet voor waer opgenomen van den Italiaenſchen geneeſ-meeſter *Mercurialis* 1. *Prax.* 40. maer wel de eerſte. Dan ick ben van gantſch ander gevoelen, te weten dat de laetſte de beſte is. Want indien de Dooven daerom alleen ſtom zijn, om datſe niet en konnen leeren, hoe komt het, datſe naulicx en konnen ſuchten, ofte ſtenen, het welck natuerlicke bewegeniſſen zijn? Zouden ſy mede niet, even gelijck de eerſte vinders, eenige woorden hebben konnen verçieren, met de welcke ſy haer meeninge mochten uyt-drucken? Al is een Menſche doof, ſoo heeft hem de Nature even-wel verſiē met reden, van yet wes te vinden. Om nu het recht beſcheyt te geven, ſoo ſtellen wy twee oirſaken van het voor-geſlagene, waer van de eene hangt aen de Gehoor-zenuwe, de andere aen't gemelte Pijpgen, dat uyt de twee de holte van het Oor in dē mont en gehemelt komt. De Zenuwe van het vijfde paer heeft verſcheyde tacken, waer van de grooter ſich in't Oor, ende het Vlieſgen verſpreyt, de kleynder in de Tong, ende 't Stroten hooft. Om deſe gemeenſchap geſchiet het, dat het gebreck van de Ooren de Tong mede gedeelt zijnde, de gene, die Doof geboren werden, met eenen oock Stom zijn.

2. De *Oirſaeck* van quaet Gehoor is ofte in de Herſſenen, ofte binnen in't Oor. Als de *Herſſenen* met eenige ongematigheyt, ofte overtollige Vochtigheyt beladen zijn, ſoo en konnen ſy geen goede Geeſten voortbrengen. Het binnenſte van't *Oor* verſtopt zijnde, door *Etter, verharde Vuyligheyt, Geſwel, Galachtige*, doch meeſt *Slijmerige Vochtigheden*, maeckt, dat het geluyt niet en kan door-ſchieten. Soodanige Vochtigheyt ſackt ſomtijts uyt de Herſſenen, ende ſchiet ſomtijts van onderen met Dampen op; waer door men ſiet, dat veeltijts de luydē, in't ſcheyden van de ſieckten Hart-hoorigh werden. Hier toe doet mede *miſtige Lucht*, ende alderhande *grove Waeſdom*. Soo ſchrijft d'heer droſſart *Hooft*, in't 9. bouck van ſijn Nederlantſche hiſtorye, dat een braef hop-man *Iacob de Rijck*, in een onder-aerdts hool gevangen ſittende, dagh ende nacht kaerſſen brande, die hem met haren damp't eene Oor ongeneeſlick doof maeckten. Sulcx geſchiet mede door dē *damp* van heet *Witte-broot*, als het al te veel ende te dickwils gegeten wert. Wanneer oock het *Trommel-vlieſgen* door gewelt geſcheurt, ofte van geboorte, ofte door den ouderdom, te dick is, dat maeckt Doofheyt; ende, als het met al te vele vochtigheyt door-drongen is, Hart-hoorigheyt. Als mede nae dat de drie Beenderkens, die aen dit Vlieſgen gehecht zijn, veel ofte luttel verſchuyven, het zy ſulcx geſchiet door toe-vloeyē van Vochtigheyt, groote Slagh, ofte dapper Geluyt. Soo getuygen *Cicero* in den droom van *Scipio*, ende *Philoſtratus* in't 6. bouck des levens van *Apollonius*, dat ontrent *Catadupa* in Morenlant, ſoo hooge vallē zijn, dat het water met ſchrickelick geruys van de door-ſneden klippen neder-ſtortende, degene, die daer ontrent wonen, doof maeckt.

3. Wat de *Ken-teyckenen* belangt: Als de Oirſaeck in de Herſſenen is, dan zijnder gemeenlick andere Herſſen-

ſieck-

sieckten voorgegaen, ofte andere Sinnen met eenen beschadight: gelijck die vry zijn, wanneer het mangel alleen in't Oor leyt. Dan daer is even-wel voorgegaen eenige Hooft-pijn, waer door de overtollige vochtigheyt nae de Ooren toe gesackt is. Als het Hart-hooren voort-komt door mede deelen van de Maegh, dan beswaert het selfde na den eten; gelijck mede, als het uyt andere deelē veroirsaeckt wert, en is soo gestadigh niet, maer komt met vlagē. Dat de verstoppinge door Heete vochtigheyt geschiet, wert beteyckent van de Koorts, groote Hitte, ende Pijn in't Oor: door Koude, van wat Spanning sonder hitte, ofte Koorts. De uytwendige Oirsaken, als Mist, Slagh, Stoot, Gedruys, Damp, toonen haer selven.

4. Om te komen tot de *Voor-teyckenen:* Lang-durige Hart-hoorende verandert gemeenlick in Doovigheyt. Als de oirsaeck van onderen op-komt, ende het gebreck niet gestadigh en is, dat vergaet beter, als 't gene, door vaste oirsaeck in de Herssenen, ofte Ooren, gestadigh by blijft. De Hart-hoorentheyt komende op't scheyden van eenige sieckten, vergaet gemeenlick van selfs: gelijck mede, alsser een loop op volght. Wanneer het Trommel-vlies te dick, ofte verzeert is, ende dat de Doofheyt van de geboorte, ofte langen tijdt geduyrt heeft, dat is ongeneeslick.

5. De *Genesinge* valt verscheyden na de verscheydenheyt der Oirsaken. Wanneer de selvige in de Herssenen hangen, soo moeten die gesuyvert werden, gelijck hier voor in de Hooft-sieckten verhaelt is, als oock, wanneer sy uyt de Maegh, ofte andere Deelen op-komen. Sommige gebruycken hier Nies-middelen: dan, alsoo, door die selle beweginge, oock de Vochtigheyt na de Ooren zoude konnen gedrevē werden, soo is beter sulcx latende, na dat het Lichaem door af-settende gesuyvert

is, te gebruycken *Quijl-middelen*, beſchreven in't 13. capittel van't 1. Deel. Daer na kan men komen tot Middelen om in't Oor te ſteken, waer toe ſeer bequaem is de *Gal* van een *Perdrijs*, als oock 't gene in't naeſt voorgaende capittel beſchreven is.

6. *Maniere van Leven* aengaende, alſoo het Harthooren meeſt voor-komt uyt koude, ende ſlijmerige vochtigheyt, ſoo dient hier de ſelve waer-genomen, die wy in koude Sieckten der Herſſenē hebbē aengeweſen.

Het VIII. Capittel.

1. *VVaerde, ende Gebruyck van den Reuck.*
2. *VVaerdigheyt, ende Gelegentheyt van den Neus, ende wat oirdeel daer uyt te trecken is.*
3. *Sijn Gebruyck.*
4. *Beſchrijvinge ſoo uytwendigh, als inwendigh.*
5. *Hoe den Reuck geſchiet.*

1.

NAe het Gehoor handelt *Ariſtoteles*, van den Reuck, als in de edelheyt het Geſicht, ende 't Gehoor volgende, welckers bericht, hy ſeyt, ſwaerder te zijn, als van andere Sinnen: om dat de Menſche een ſwacken reuck heeft, ende veel ſwacker als veel andere Dieren. Want hy en wert niet als groote reucken gewaer, die den Reuck-ſin geheel tegen, ofte aengenaem zijn. De reden is, dewijl de Herſſenen der Menſchen kouwer, ende vochtiger zijn, ſoo en konnen ſy niet veranderen, als alleen van dapper heet ende droogh, ende derhalven geen reuck gewaer werden, als die dapper ſterck is. Dit is oock de oirſaeck, dat men des winters den reuck minder voelt als des ſomers, om dat hy 'swinters toegedron-

gen

gen wert, ende derhalven niet wel op en kan schieten, ende des somers, de dampen verdunt zijnde, lichtelick in de Herssenen trecken. Maer dese onvolmaecktheyt in't ruycken, bestaet alleen in't ontfangen, niet in't onderscheyden van goeden ofte quaden reuck, in't welcke de Mensche alle d'ander Dieren overtreft, gelijck *Scaliger* schrijft *exerc.* 247. Even-wel wert den Reuck by sommige onder d'andere Sinnē de leeghste plaetsch gegeven, als datter geen minder noodigh en is. Ja *Thomas Aquinas* seyt, dat den Reuck geheel schijnt te strecken tot nootsakelickheyt van't voedsel, ende weynigh tot de wijsheyt: ende dat derhalven in al de gene, die volkomen wijsheyt hebben, den Reuck minst is. Het voornaeme gebruyck van den Reuck schijnt te wesen, om te oirdeelen van den Smaeck. Want daer zijn veel dingen, die anders, niet sonder gevaer van de gesontheyt, ende het leven, zouden voor spijse gebruyckt werden. Het welck men nu door den Reuck voor-komt. Soo siet men dat de Honden, ende andere Dieren, 'tgene sy eten willen, eerst met haer neus besnuffelen. Behalven dit gebruyck, isser noch een ander. Want alsoo het gene, dat Reuck geeft, maer is een roockachtigen damp, ofte waessem, getrocken uyt wel gematighde dingen, soo heeft hy kracht om de Lucht te suyveren, ende in de Herssenen ontfangen zijnde, (gelijck blijckt uyt het exempel van *Democritus*, die sijn doot, met den reuck van honigh, ofte heet broot, drie dagen tegen-hiel, gelijck in den *Schat der Gesontheyt* verhaelt is) om de Geesten te verquicken ende een tijdt te bewaren. Ende dit is wel lichtelick de oirsaeck, dat *Moses* den reuck in de kerckē heeft gebracht, ende daerom oock van de Heydenen gevolght is; gelijck sy in veel andere dingen gedaen hebben.

2. Het gereetschap van den *Reuck* is de *Neus* mede

geſtelt in't opperſte van't Lichaem. Want, gelijck de wachters om hoogh ſtaende verder van haer ſien, ende de ſtem boven beter gehoort wert: ſoo kan oock den Reuck den op-gaenden waeſſem, die de nature van vyer heeft, bequamer ontfangen, als den neder-gaenden. Derhalven, gelijck het gereetſchap van't Geſicht, ende 't Gehoor: ſoo is oock dat van den Reuck in't Hooft, als in't hooghſte van 't Lichaem geſtelt. Dit noemen wy den Neus, nae het Latijns *Naſus*, den welcken de Menſche onder alle Dieren, alleen hooger uyt-ſtaende heeft, om de fraeyigheyt. Daer van ſeyt men gemeenlick, dat een fraeye gevel een huys verçiert. Ende voorwaer al is ſulcx, dat elck deel in't Aengeſicht het ſijne by-brengt, om door een ſoete over-een-ſtemminge, het ſelfde ſchoon te makē: ſoo heeft even-wel de Neus hier wat byſonders, ende wel gemaeckt zijnde, geeft hy een groot çieraet aen't geheele aengeſicht, ende een groote tegenheyt als hy wanſchapen is. Hierom weygert *Clitipho* by *Terent. Heaut.* een dochter, die ſijn Moeder hem aen-prees, te trouwen, alſoo ſy eenen platten Neus hadde. Sulcx wijſt oock de poëet *Horatius* wel aen *de art. Poët.* ſtellende weynigh onderſcheyt in een quaet meeſter te weſen, ende eenen quaden Neus te hebben.

Infœlix operis ſumma, quia ponere totum
Neſciet: hunc ego me, ſi quid componere curem,
Non magis eſſe velim, quam pravo vivere naſo.

Soo en wilde oock de Heere geen Prieſter, die een ingevallen Neus hadde, 21. *Levit.* 18. Hierom heeft de Abdiſſe *Ebba* (gelijck wy leſē in de Engelſche hiſtoryē) als de Denen in Engelant vielen, haer ſelven, ende al de bagijnen den Neus doen kortē, om van de Vyanden in haer maeghdelicke eere niet verkort te werdē. Want voorwaer, daer en is niet dat meerder tegenſtaet, als een Aen-

Aengesicht sonder Neus, waerom de poëet *Virgilius* oock seyt 6. *Æneïd.*

— *truncas inhoneſto vulnere nares.*

Jae die soo gestelt zijn, werden onbequaem geacht tot de regeringe, gelijck geschiet is aen den koning der Joden *Hircanus*, die, door sijn broeder, neus, en ooren afgesneden zijnde, het rijck most verlaten, als *Iosephus* verhaelt in't 24. bouck van de Oudtheyt der Joden. Het selfde is gebeurt aen de keysers *Iustinianus*, *Leontius*, ende *Heracleon*, sone van den keyser *Heraclius*. Soo dreyght oock Godt by dē propheet *Ezechiel* op't 23. cap. die van *Samaria* ende *Ierusalem* (onder den naem van de hoererende *Ohola*, ende *Oholiba*) om dat sy van den waren Godtsdienst waren af-geweken, met Neus, ende Ooren, af te laten snijden. Ende by ons is dit mede de grootste straf naest de galge: wanneer men de dieveggen, den Neus op-spliſt. Want dan werden sy voor al de werelt ten toon gestelt. De *Physiognomi*, ofte de gene, die uyt het uyterlick wesen, willen oirdeelen van den inwendigen aert, genegentheyt, ende manieren der Menschen, schrijven den Neus vry al veel toe. Jae de Oude (gelijck *Plato*, ende *Plutarchus* verhalē) plachten de gene, die eenen snee-witten Neus hadden, te eeren voor kinderen der Goden: die, den selfdē bruynachtigh was, voor dapper, ende manhaftigh te houden. Wt een krommen Neus nemen sy eenen quaden aert, uyt een langen, ende spitsen, boosheyt (soo seggen wy die lang geneust, ende dun gelipt is, een boos wijf te zijn) uyt een ingevallen, onbeschaemheyt ende hoererye; ende soodanigen hadde *Socrates*, die daerom oock soo gekeurt werde: dan hy bekende, sulcke genegentheyt van nature te hebben, maer datse by hem door de oeffeninge der Wijsheyt overwonnen was. Een arents-neus, ofte

havicks-

havicks-neus, hielen de Perſianen voor koninglick, om dat haren grooten koning *Cyrus* alſulcken een gehadt hadde; gelijck oock de groote koningen van Vranckrijck *François de* 1. ende *Henrick de* 4. ende de groote *Coſmus* van Florençen. De Egyptenaers, die alle dingen met beelden, ſonder woorden, te kennen gaven, plachten met den Neus de gauwigheyt uyt te beelden, ende ſoo neemt *Feſtus*, het woort *Naſutus* ofte Geneuſt, voor een gauw man: het welck by ons den naem geeft van Neus-wijs aen yemant, die al te wijs, ofte te vijs is. By andere, gelijck *Lampridius* aengemerckt heeft, wert een wel Geneuſde genomen voor een die wel geſtelt is, waer van het ſpreeck-woort komt, *De naſatorum peculio*, ende het verſken, *Ex forma naſi, &c.* Maer dat ſulcx niet altijdt vaſt en gaet, toonde onlangs ſeker vrouw, die haren man verweet hier door bedrogen te weſen. Het Spaenſch heydinnetjen wiſt mede wat, van welcke in den *Trouw-ring* aldus geſchreven wert:

Oock uyt den Neus alleen ſoo kanſe gronden trecken,
VVaer in dat yemants luſt, of guylle ſinnen ſtrecken;
VVant iſſe plomp, of ſcherp, of hoogh, of bijſter plat,
Sy heeft van ſtonden aen ſyn aert daer uyt gevat.

3. Het gebruyck van den Neus is, voor eerſt, om den Reuck daer door te brengen tot de Herſſenen. Ten tweeden, om daer door de Lucht in te trecken, tot maken der Geeſten, ende de Stem. Ten derden, om de Snotterige vochtigheyt daer door te ſuyveren. Ende die de Neus hier van verſtopt is, roncken in haer ſlapen. Daer van ſeyt *Plautus Milite*:

— *An dormit Sceledrus intus?*
Non naſo quidem nam eo magnum clamat.

Deſe, ende de gene, die de Neus veel loopt, en zijn ge-

gemeenlick van de vernuftſte niet: daer van noemen de Latijnen yemant *obeſæ*, ofte *emunctæ narn*, van verdickte, ofte geſnoten neus-gaten, willende door het eerſte bottigheyt, door het ander verſtant te kennen geven.

4. De Neus zullen wy mede verdeelen, in uytwendigh, ende inwendigh. Wtwendigh, gelijck hy geſien wert, is met vleeſch, ende vel bekleet: dan van binnen half van been, half van kraeck-been. Hy en diende niet geheel van vleeſch, want dan zoude hy lichtelick toegevallen hebben: niet geheel van been, om ſoo licht niet door een ſlagh, ofte ſtoot te breken, maer het bovenſte moſt van been zijn, om een holligheyt te maken: het onderſte van kraeck-been, om te beter te konnen ſnuyten, te beter te konnen uyt-geſpreyt werden, tot halē van den adem (gelijck mē ſiet in Aemborſtigheyt de Neus-gaten trecken) ende te beter toegeſloten voor ſtanck. Het binnenſte van de Neus beſtaet uyt twee deelen, het *Seef-been* (alſoo genoemt, om dat het als een Seef, met kleyne gaetjens door-boort is) ende de *Tepelachtige uyt-ſteeckſels der Herſſenen*, dewelcke voor het voornaemſte gereetſchap van den Reuck gehoudē werden.

5. Om te beſluyten met de wijſe van Ruycken, die gaet aldus toe. Met het in halen van de Lucht, volgen de roockachtige dampen, die ruyckende dingen uytgeven, ende werden door de neus-gaten, ende ſoo voort door de gaetjens van 't Seef-been gebracht tot de Wtpuylende tepelkens, ende dan door de Algemeene ſin in de Herſſenen onderſcheyden.

Het IX. Capittel.

1. *Oirſaken van VVech-genomen, Verminderden, ende Verkeerden Reuck.*

2. *Ken-*

2. Ken-teyckenen.

3. Voor-teyckenen.

4. Geneſinge.

DEn Reuck wert mede, gelijck wy van andere Werckingen verhaelt hebben, op driederley wijſe beſchadight.

1. Dat den Reuck wech genomẽ wert onſtaet ſomtijts uyt een wanſchapenheyt van den Neus. Hier van hebbẽ wy een ſeer vremt exempel in een Dochter noch levende, die al over twintigh jaren de Neus ende Mont in een zijn beginnen te waſſen, gelijck hier van beyde zijden is af-gebeelt. Dit miſmaeckt, ende ſchrickelick gebreck, neemt van tijdt tot tijdt toe, ſoo dat de ellendige noch ruycken, noch, dat vry moeyelicker is, eten en kan: maer is genootſaeckt eenige vochtigheyt met een pijpjen te ſuygen. In't beginſel wilde ſeker Heelmeeſter, hier de hant, eñ 'tmes aen ſlaen, dan bevont het kraeck-beenigh. Soo dat het ſonder twijfel eẽ uyt-was is van het Kraeck-beẽ van den Neus. Maer het Ruyckẽ wert meeſtẽ tijt verhindert door Ongematigheyt, voornamelick Koude, eñ vochtige (blijckende inde Verkoutheyt) der voorſte Herſſenẽ, ofte der Tepelachtige uytſteeckſels: als mede uyt een nauwte, 'tzy der Herſſenen, gelijck in de Popelſy, 't zy der gemelte Wt-ſteeckſels, 't zy des Seef-beens, ofte den Neus ſelve. Sulcx geſchiet door verſtoppinge van Slijmerige vochtigheyt, Verhartheyt, Sweringe, ofte een Geſwel van binnen in den Neus groeyende, ende niet alleen den Reuck wech-nemende, maer oock den Adem (die met groote moeyte door den Mont gehaelt moet werden) ende de Spraeck dapper bekommerende. Dit gebreck wert in't Griecx *Polypus*, nae een viſch met veel voeten, gelijck de Kancker, genoemt, ende is taey ende hart, ende gelijck

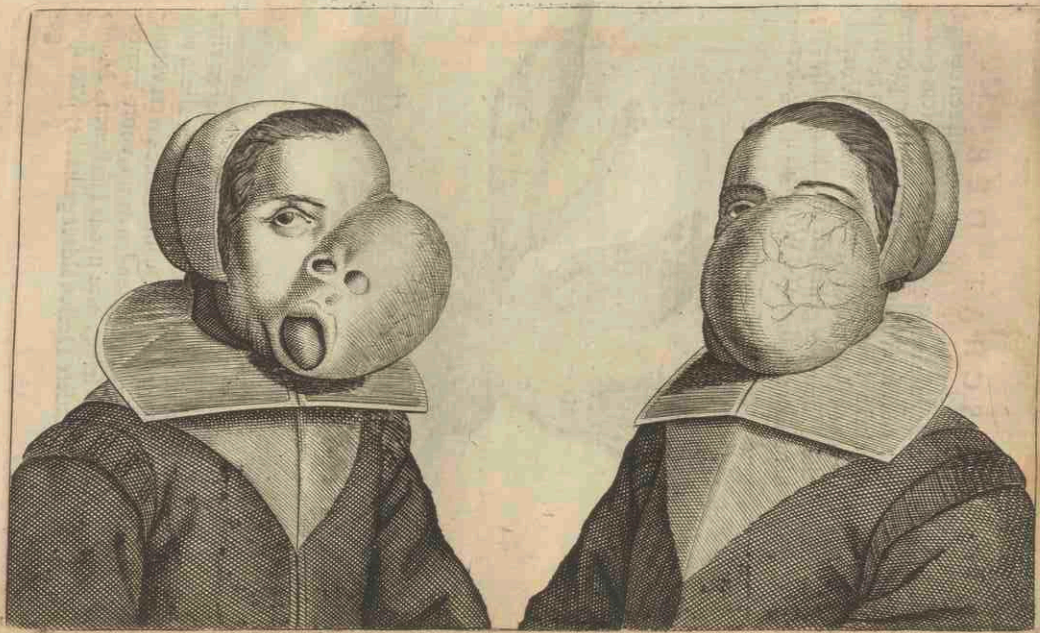

lijck een kraeck-beenigh vleesch, (bovē vast aen eenige dunne wortels) het welcke veeltijts aē den Neus onder uyt-hangt; ende somtijts oock boven aen den grooten Oogh-winckel uyt-wast, als wy terstont sullen aenwijsen, ja selfs oock in den Mont, eñ hem met sijn Voeten, ofte Tackē (b) door het gehemelt eñ de keel verspreyt, gelijck het alhier met sijnen (a) Wortel is uyt-gebeelt.

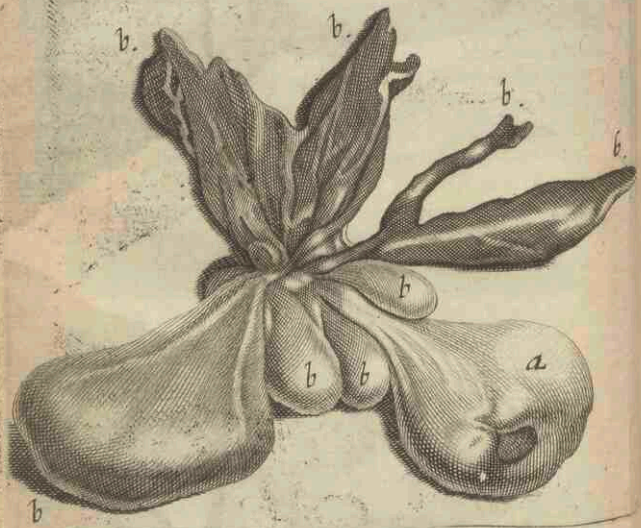

Wanneer de gemelte Oirsaken soo swaer niet en zijn, dan is het Ruycken niet geheel wech, maer alleen vermindert. Verkeerden ofte Quaden Reuck wert veroirsaeckt door eenigen Stinckenden damp, voort-komende uyt den Neus selve, ofte uyt de Herssenen, Mont, Maegh, ofte andere Deelen aldaer gebracht; waer door ge-

geſchiet, dat al 't gene ſoodanige voor-komt, al ruyckt het noch ſoo wel, nochtans ſchijnt te ſticken: even-eens gelijck yemant, die de Mont Galachtigh is, al beſight hy wat leckers, alles ſchijnt bitter te ſmaken. Dit zijn de Blauw-ſchuytige ſeer onderhavigh.

2. De *Ken-teyckenen*, als de oirſaeck in de Herſſenen is, zijn nu al dickwils aen-geweſen, te weten, datter dan meerder Sinnen beſchadight zijn, ende alhier inſonderheyt de Smaeck. Sulcx ſiet men, dat in de Verkoutheyt, ofte Snofferinge oock den etens-luſt over-gaet, door dien, van 't ſelfde derde paer der Zenuwen eenige dunne ſprancxkens het vlies van de Neus-gaten, andere wat grover dat van de Tonge maken. Wanneer het alleen hapert aen de gemelte Wt-puylingen, dan en valter geen letſel in de Herſſenen, ofte d'andere Sinnen: de Stem en is oock niet heeſch, noch den Adem kort, gelijck geſchiet, wanneer datter verſtoptheyt is in het Seef-been, ofte in den Neus ſelver. Nu welck het geen is, dat de Verſtoppinge veroirſaeckt, is gemeenlick te ſien, met de Neus-gaten tegens het licht te houden. De Ongematigheyt, kan uyt gevoelen van hitte, ofte koude waer-genomen werden.

'T gene den Quaden reuck veroirſaeckt, ſtaet uyt de gelegentheyt van de gemelte Deelen na te vorſſchen.

3. Den beſchadighdē Reuck, ſpruytende uyt Sinckingen, ofte alleen Verſtoppinge, en is ſoo ſwaer niet, en hout gemeenlick met de Sinckinge op; 't en zy de Verſtoppinge te groot is, uyt de overvloedige Vochtigheden, ende al te lang geduyrt heeft; want dat valt gemeenlick uyt op Slaep-ſucht, Popelſy, eñ diergelijcke Hooft-ſieckten. De Sweringen in den Neus, als oock het *Polypus*, zijn door de banck quaetaerdigh, ende derhalven ſwaer om te heelen. Wanneer den Reuck van geboorte wech geweeſt is, inſonderheyt door Wan-

ſchapenheyt van de Neus-gaten, als mede Stanck uyt Verrottinge voortgekomen, is ongeneeſlick.

4. De *Geneſinge* verandert nae de verſcheydenheyt der Oirſaken. Indien den Reuck vergaen is, door Ongematigheyt, de ſelfde moet wech genomen werden, door Tegen-middelen, nu meer-maels verhaelt. Indien door Verſtoppinge van Slijmerige vochtigheden, die moeten, eerſt bereyt zijnde, door Middelen, beſchreven in't 11. cap. van't 1. Deel, geſuyvert werden met Af-drijvende middelen, verhaelt in't ſelfde Deel op het 12. cap. n. 4. Daer nae moet men komen tot de byſondere ontlaſtinge. Sommige hebben hier toe voorgeſchreven *Nies-kruyt*, het welck met voorſichtigheyt dient gebruyckt; dewijl het ſoo licht in als uyt de Neus kan trecken, ende de Herſſenen te ſeer beroert. Ick acht gevoughlicker van de beſchadighde plaets de vochtigheyt te trecké in den Mont, door *Quijl-middelen*, aengeweſen op't 13. cap. n. 3. van't 1. Deel. Is ſeer dienſtigh veel te ruyckē aen een popjen van *Nardus-ſalt*, ende *Beverſ-wijn*, in *Theriakel-water* een weynigh geweeckt. Wanneer dit gebreck veroirſaeckt wert door Sweringen, ofte Geſwellen in de Neus-gaten, die hebben haer byſondere Geneſinge, gelijck wy die ſtellen in de Heel-konſte. Ick ſal alleen hier waerſchouwen van het *Polypus*, dat men het ſelve door de banck wech ſouckt te nemen door d'alderſcherpſte middelen, ſelfs die eenige vergiftigheyt by haer hebben, waer door het quaet, ſelfs eenen quaden ende vergiftigen aert hebbende, noch meerder geterght zijnde, veel arger wert. Soo hebbe ick geſien, dat in de gene, die men met *Sublimaet*, ofte *Rotte kruyt*, het ſelfde ſocht wech te nemen, het *Polypus* in de gedaente van een verſſche Vijgh, ofte Peer (gelijck hier af-geteyckent is) in den grooten houck van't Oogh den Neus uyt-wies, het Oogh gantſch verdruc-

druckende, ende den Sieckē ellendigh wech-ruckende. Nu onlangs was een Joffrouw het ſelfde gedaen, die al een kleyne ſwelling aen den Oogh-houck hadde, ende niet en konde verdragen, dat men in't minſte daer op raeckte, die van het aenſtaende gevaer verloſt is, met

een gloeyende Goude priem, geſteken, door een Silver pijpjen, op het *Polypus*. Dit hebbe ick bevonden te weſen den alderbeſten middel. Want daer het een vergif het ander vermeerdert, ſoo verteert het Vyer alles, ende is het Gout het gematighſte, ende ſuyverſte onder alle metalen. Dit dient vijf ſes mael aldus achter een gebrant, ende verſcheyde pijpjens in een kommeken waters (alſoo ſy door het door-ſteken van den gloeyenden

priem terſtont ſeer heet werden) gereet gehouden, ende dan met een nat doucxken om-wonden, ende tegens het *Polypus* geſet, eñ daer dan met de gloeyende priem gebrant. Ende dit dient aldus twee, ofte drie mael daeghs gedaen. Want als men in't eerſt maer eens ſulcx over en ſlaet, ſoo iſſer gemeenlick des anderen daeghs ſoo veel aengegroeyt, alſſer daeghs te voren was uytgebrant. Dan als het Hooft, ofte de Neus ſulcx ſoo dickwils niet wel en konnen verdragen, dan magh men wat langer tijt nemen, om met minder moeyelickheyt, maer oock langſamer te geneſen. Van den aert, ende geneſinge van't *Polypus* is breeder te leſen onder andere by *Paré*, *Pigré*, in't Hant-bouck der Chirurgye van D^r. *Carel Battus*, eertijdts ordinaris geneeſ-meeſter van onſe ſtadt Dordrecht: maer inſonderheyt by D^r. *Aquapendens* 1. *Obſerv. Chirurg.* 26. die, als oock de voorgaende in onſe tale gedruckt zijn.

Quaden Reuck zal verdrevē werden door ſoodanige Middelen, die ſtrecken om de Oirſaeck wech te nemen in ſoodanige Deelen, die den ſelven voortbrengen, alle op haer byſondere plaetſchen aengeweſen.

Het X. Capittel.

1. *Stinckenden Adem.*
2. *Oirſaken,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Geneſinge, ende Maniere van Leven.*

1.

DEn Stinckenden Adem is een ſeer tegenſtaende gebreck, ſoo dat by ſulcke nauwelicx te weſen is, waerom oock haer geſelſchap geſchout dient, als mede

ſeer

seer schadelick voor de Gesontheyt der gener, die met alsulcke veel omgaen. Ende derhalven hadt de vader van den keyser *Galba* (gelijck *Suetonius* betuyght) ende de wijs-gerige *Crates* (als *Apuleius* verhaelt) groot gelijck, als den eenen van *Livia Ocellia*, den anderen van *Hipparchia*, beyde twee rijcke, eñ schoone Joffrouwen, selfs ten houwelick versocht zijnde, haren bult (die gemeenlick den adem doet ruyckē) eerst vertoonden, om hare gebreken niet te verswijgē, het welck als strijdigh tegens de wetten gehouden wert van *Plato*, *Cicero*, ende andere. Want sy en zijn niet alle, als de Romeynsche *Bilia* huysvrouw van *Duellius*, ofte de huysvrouw van *Hiero*, ofte *Gelo*, koning van Syracusen, die voorgaven, dat sy de stanck van haer Mans niet en haddē gemerckt, als niet beter wetende, dan dat al de Mans soo roken, gelijck van den eersten de gemelte *Cicero*, van den anderen *Lucianus*, ende *Plutarchus* gewach maken.

2. Dit Gebreck wert veroirsaeckt door den stinckendē Damp, ofte Waessem uyt den Neus, ofte Mont met den Adem voortkomende. Dit heeft wederom sijn verder *Oirsaken*, ende die verscheyden, te weten, bedorven, ofte vervuylde Tanden, vuyle Sweringen in den Neus, aen 't Seef-been, Amandelen, Lelleken, ofte Gehemelte, gelijck in de Pocken, ofte dat het Tant-vleysch bedorven is, gelijck in de Blauw-schuyt. Komt oock noch van verder, ende voor eerst uyt de Maegh, als yemant ruyckende Kost gegeten heeft, als *Loock*, *Ajuyn*, ende diergelijcke. Soo bevint men oock dat de Dronckaerts nae *Bier*, *Wijn*, ofte *Brande-wijn*, andere na *Taback* ruycken. Komt mede uyt de Maegh, niet alleen door de Spijse, die in sijn selven ruyckt, maer aldaer verdervende, eenen stinckenden damp uyt-waessemt. Dan desen damp en komt niet altijt eerst uyt de Maegh, maer wert daer door somtijts gesonden uyt de

Dermen van Wormen, ofte Sweringen aldaer zijnde; jae van den Kamer-gang selve, te weten als den Deurwachter, ofte den onderſten mont van de Maegh, niet wel, ende na behooren geſloten is. Want alſdan trecken de ſtinckende dampen van de vuyligheyt in de Maegh, ende van daer door den Slock-derm in de Mont, alwaer ſy den Adem ſoo beſmetten, dat hy nae Kamer-gang ſtinckt. Sulcx gebeurt veeltijts in Dronckaerts, door dien ſy, met geſtadigh drincken, den gemelten Deurwachter te ſwack, ende te loſch maken. Dit geſchiet oock door bedorven vochtigheden, die in de Suyghaderen, Lever, Milt, ofte Lijf-moeder ſteken. Soo heb ick oock dickwils bevonden, dat de Vrouwen, die een doot kint by haer hadden, onnatuerlick ſtoncken: als mede die aen de Teringe gaen quijnē. Gelijck oock verwecken de wonden, ſweringen, eñ de beſloten etter van de Borſt, *Empyema* genoemt. De Gebulte hebben mede gemeenlick een ſtinckenden adem, om dat de beſloten Lucht door geen rechten wegh uyt kan gaen, maer door de krommigheyt van de Borſt te lang ingehouden zijnde, den adem met een ſtinckenden damp beſmet.

3. Dit Gebreck geeft ſijn ſelven te kennen. Nu van wat Oirſaeck ende Plaets het ſelve voorkomt, moet onderſcheyden werden. Een ſwering in den Neus, Amandelen, ende Lelleken kan men ſien: die van't Seef-been wert men gewaer, met de mont vol waters toe te houden. Wanneer het uyt de Maegh veroirſaeckt wert, dan is de ſtanck nuchteren grooter, ende minder na den eten: om dat de Koſt, de dampen van den mont vereenight, maer de lucht in een nuchteren maegh niet bewegende verhit, (gelijck den dorſt uyt-wijſt, nae de leere van *Ariſtoteles*) ende brengt alſoo de geeſten, ende vochtigheden, daer in zijnde, tot bedervinge; daer de be-

beweginge sulcx tegenstaet. In een nuchteren Maegh staet den Deur-wachter open, die door de Spijse toegesloten wert, soo dat de vuyle dampen soo gestadigh niet en konnen uyt de Dermen op-stijgen. Wanneer uyt de selve, 't zy door sweringe, wormen, ofte yet anders, uyt de Lijf-moeder, ofte andere Deelen de Stanck verweckt wert, dat heeft sijn bysondere ken-teyckenen, die in de Gebreken van de bysondere Deelen zijn aen-gewesen.

4. Nae de waerdigheyt der Deelen, ende de groote van't gebreck, vallen de *Voor-teyckenen*, ende 't Gevaer grooter, ofte kleynder. Die van uytwendige Oirsaken, gaet van selfs over. Die van het Ingewant verweckt wert, vergaet mede, als die verbetert zijn, indien het quaet niet te lang geduyrt en heeft, eñ alreede vast geplaetst is. Wanneer den Adem stinckt in de gene, die de Tering hebben, sulcx valt gemeenlick doodelick; hoe-wel ick getuygen kan sommige noch te leven in voorspoedige gesontheyt, die soo uyt de mont stonckē, dat niemant ontrent haer bedt, ofte fluymē konde duyren. Dan stanck van de Pocken, ende Inwendige versweringen is mede seer gevaerlick, eñ swaer te beteren.

5. Om den Stanck des Adems te helpen, konnen tweederley wegen ingegaen werdē; den eenen, om den tegenwoordigen soo verre wech te nemen, dat sy niet geroken en wert; den anderen, om de oirsaeck (het welck de rechte *Genesinge* is) uyt te roeyen.

Belangende het eerste, wert den Stanck verdooft met het knauwen van *Nagelen*, *Kaneel*, *Zedoar*, *Noten-muscaet*, den wortel van *Angelica*, wel-ruyckent *Lisch*, ofte diergelijcke: maer noch beter met gemengde, waer mede de mont gespoelt wert, ofte die men kan in den mont houden, eñ door laten gaen. Een wel-ruyckent Spoel-water kan gemaeckt werden van de voor-seyde Droo-

gen in Wijn gekoockt, ende daer by gemengt eenige aſen van *Muſkeljaet*, ofte *Amber*: het welck oock wel door magh gaen. Dan langer blijven in den mont de *Trochiſci*, ofte Kauw-pillen, ende zijn overſulcx bequaemer om met haren goeden reuck den quaden te verdooven. Deſe konnen mede uyt het poeyer van de ſelfde Droogen, daer by doende wat *Muſkeljaet*, ofte *Amber*, gemaeckt werden, met het ſlijm van *gumme Dragant* door Roſe-water uyt-getrocken, ende dan tot kleyne kocksjens (gelijck de Hoeſt-kocksjens) gebracht, ende gedrooght zijnde in den mont laten ſmelten. Hier toe zijn mede bequaem de Muſkeljaet-kocksjens, in Italyen *Moſtacioni* genaemt, ende werden aldus bereyt: Neemt *Canary-ſuycker*, *Terwen-blom*, van elcx een vierendeel pont, *Kaneel*, een half loot, *Gember*, *Nagelen* van elcx een vierendeel loot, *Muſkeljaet*, *Amber*, van elcx vijf aſen. Deſe twee laetſte in een vijſel met *Roſen-water* geſmolten, een *doeyer van een Ey*, daer onder geroert, ende dan allencxkens het gemelte Poeyer, tot dat het te ſamen tot een deegh gebracht is. Hier van maeckt men dan Kocksjens, gelijck van witte-broot, ende laetſe backen onder een *Marcepeyn-pan*. Als men ergens wil gaen, daer den quaden Adem zoude mogen vervelen, ſoo magh men een Kocksjen eten, ofte van de verhaelde Pillekens in den Mont houden, ofte den ſelven met het voor-ſchreven Water ſpoelen.

Maer door de verhaelde middelen wert de Stanck alleen als gebreydelt, ende den quaden reuck door eenen anderen, die lieffelick is, verdooft; even-wel niet wechgenomen, ofte geneſen: het welck beſtaet in't wechnemen van de Oirſaeck. Deſe alſoo ſy verſcheyden is, ſoo is oock de Geneſinge. Wanneer het komt uyt quade Tanden, ofte Sweringen in de Neus, ofte Mont, ſulcx zal geneſen werden gelijck in de *Heel-konſte* aenge-

geweſen is. Als door bedorven Tant-vleyſch gelijck in de Blauw-ſchuyt, die Stanck veroirſaeckt, daer toe zullen wy onder de Milt-ſieckten de Geneeſ-middelen hier nae by-brengen: Wanneer datter quade Vochtigheden in de Maegh zijn, ſoo dienen die gelooſt, ende de Maegh verſterckt, gelijck in't 1. Deel beſchreven is, waer toe inſonderheyt *Alſſen-wijn*, ende pillen van *Aloë Roſata* dienſtigh zijn. Ende om dat de Spijſe niet lichtelick in de Maegh en zoude bederven, ſoo magh men het Vleeſch ſtoven met *Roſmarijn*, *Salve*, *Foelye*, daer by doende wat *Wijn*, *Azijn*, *Verjuys*, ofte *Citroen-ſap*; in't welcke men het gebraden oock magh doopen. Hier valt oock bequaem in't Broot te backen *Anijs*, *Venckel*, ofte *Carui ſaet*; als mede het *Anijſ-biſcuit*, dat van Aken komt, ende gemeenlijck *Spa-biſcuit* genoemt wert. Na den eten dient de Maegh geſloten met *Quee-kruyt*, ende vorder een *Maniere van leven* gehouden, als in't 2. capittel van't gemelte 1. Deel is aengeweſen. De Geneſinge van de andere Gebreken, die den Adem doen ſtincken, wert op haer eygen plaetſche verhaelt.

Het XI. Capittel.

1. *Gelegentheyt van den Smaeck.*
2. *Beſchrijvinge van de Tonge.*
3. *Hoe de Smaeck geſchiet.*

1.

ALis het Smakelicke, gelijck *Ariſtotles* ſeyt, wat gevoelick, ende dat men niet en kan prouven, ſonder raken, ſoo en moeten even-wel de Smaeck, ende 't Gevoelen, als ſommige doen, niet voor eenen Sin gehouden werden. Want alle de Deelen onſes Lichaems hebben gevoelen: maer de Smaeck is alleen in de Tonge,

ge, ofte oock 't Gehemelte. Jae selfs de Tonge, als men wat onsmakelijcx voortbrengt, en zal niet smakē, al raeckt sy. Waer uyt blijckt dat Smaeck, ende Gevoelen, verscheyden insicht hebben, ende derhalven oock verscheyde Sinnen zijn.

2. De Menschе heeft onder alle de Dieren de volmaeckste Tonge, om haer uyt te spreyden, ende in te trecken, alsoo sy most streckē tot tweederley gebruyck, te weten, om te Spreken, 't welck hem eygen is, ende om te Prouven, 't welck hy met d'andere Dieren gemeen heeft. Sy bestaet uyt een sacht, ende spongyachtigh Vleesch, het welck bekleet wert met eē dun Vliesjen, gemeen met het Gehemelt, dat daerom mede smaeckt. Hier in werden eenige kleyne zenukens verspreyt, die 't gevoelen aenbrengen.

3. De Smaeck gaet aldus toe: Al wat vochtigh is, geeft terstont smaeck van hem, ende druckt den selven in de Tonge. Is 't eenigh dick sap, bry, ofte diergelijcke, soo smelt het door de wermte van den mont, ende wert vermengt met de vochtigheyt, die aldaer is. Maer 't gene droogh is, wert eerst met de voor-tanden doorsneden, met de back-tanden, als het te hart is, gemorselt, daer nae op de molen-tanden gemalen, ende dan met de vochtigheyt des monts vermengt zijnde, daer door gebracht tot het spongyachtigh vleesch van de Tonge, ende de gemelte Zenuwkens, die den smaeckgeest in haer hebben. Soo dat de vochtigheyt hier soo noodigh is, dat een drooge tonge geen drooge kost en kan smaken. Het eynde ende wit van den Smaeck is, het Voedsel te onderscheyden.

Het

Het XII. Capittel.

1. *Oirſaken van Verminderden, VVech-genomen, ende Verkeerden Smaeck.*
2. *Of 't geen den eenen ſoet, ofte bitter ſchijnt, oock een ander ſoo ſmaeckt.*
3. *Ken-teyckenen van Verſeerden Smaeck.*
4. *Voor-teyckenen.*
5. *Geneſinge.*

DE Smaeck wert mede, gelijck nu dickwils van andere Werckingen geſeyt is, op driederley wijſe beſchadight, als hy vermindert, wech-genomen, ende verkeert wert.

1. De *Oirſaken* van dat de Smaeck geheel wech is, ofte vermindert (dat is, als mẽ niet als wat ſtercx en prouſt) verſchillen maer in groote, ende beſtaen in een quade geſtaltenis van dat deel der Herſſenen, daer de gemelte Smaeck-zenuwkens der Tonge haren oirſpronck uyt trecken, ofte dat de ſelve Zenuwkens te ſeer verkout, vervochtight, ofte verſtopt zijn, ofte dat ſy, door wanſchapenheyt, aen de Tonge niet en komen. Soodanigh exempel verhaelt den Italiaenſchen ontleder *Columbus* gevonden te hebben in ſeker glas-eter, die, doen hy leefde, in geenderhande koſt, ofte dranck, ſmaeck en hadde gehadt: maer alles ſonder onderſcheyt inſlough, wat hem voor quam. Op ſekeren tijt hadde hy gewedet met een Apoteker van Padua, dat hy een ſack met kolen zoude op-eten: het welck gedaen hebbende, voldede hem den Apoteker, met beſpreck, dat hy niet weder zoude komen, uyt vreeſe, of hy hem met winckel met al mochte opſlocken.

De

De Smaeck wert verkeert, ofte bedorvē, als de Tonge, ofte haer vliesjen door yet uytwendighs, als eten, ofte drincken, ofte inwendigh, door eenige quade vochtigheyt besmet is, het zy dat de selve uyt het Hooft op de Tonge sackt, ofte uyt de Maegh, Lever, Lijfmoeder, ofte 't ander Ingewant met dampē opvlieght. Soo bevint men in Koortschen, Gele-sucht, ende andere Sieckten, dat selfs soete dingen bitter smaken, om dat de Gal haer onder het speeckſel vermengt.

2. Hier en zal niet onaengenaem vallen (gelijck het niet geweest en is mijn weerde meester M^r. *Gerard de Vos* in sijn 3. bouck *Physiol. Christ.* op't 29. cap.) kortelicken te onderscoucken, ofte het gene den eenen schijnt soet, ofte bitter te wesen, een ander mede even soo smaeckt. Dit en staet de poëet *Lucretius* niet toe in sijn 4. bouck. Dan de reden, die hy daer van geeft, wert wel wederleyt by den wel-gemelten heere *Vossius*, stellende, dat het gene inder daet bitter is, oock een yegelick bitter smaeckt, maer het onderscheyt te wesen in de verscheydenheyt der gematigheden, waer door het gene soet is, aen sommige onaengenaem valt, aengenaem in tegendeel, dat bitter is; niet om dat sy niet en prouven dat het bitter is, maer dat sy bitter geerne gebruycken, gelijck men siet, dat sommige wel Alsschenwijn over tafel zouden drincken, ende liever hebben, als soete wijn.

3. Wat de *Ken-teyckenen* belangt: Wanneer de Tonge schoon ende wel gedaen is, ende de smaeck vermindert of verloren, dan steeckt de oirsaeck in't Hooft, ofte de Zenuwen, die de smaeck veroirsaken. Dan als het gebreck door eenige Vochtigheyt komt, de selve wijst hare verwe, ende smaeck van selfs aen. Soo beteyckent bitterheyt ende geelte Gal, soutigheyt ende wittigheyt bedorven Slijm, suyrigheyt ende bruynigheyt Swart bloet.

bloet. Quade ſmaeck toont datter quade, ende bedorve vochtigheyt ſteeckt in de verhaelde Deelen, inſonderheyt in den krop van de Maegh.

4. Tot *Voor-teycken* dient, dat het Verlieſen van Smaeck, wanneer het lange duyrt, ſeer gevaerlick is, als de natuyrlicke werckinge verhinderende, doordien niet alleen het voedrſel daer door niet onderſcheyden, maer oock met geen luſt aengenomen en kan werden. Valt oock ſwaerder te geneſen 't gene door een koude, ende drooge ongematigheyt voort-komt, als van een werme ende vochtige. Alſſer quade geſtaltenis van de geboorte opkomt, ſulcx is ongeneeſlick.

5. De *Geneſinge* valt verſcheyden na de verſcheydenheyt der oirſaken. Wanneer de ſelve uyt het Hooft ſacken, dan dient dat geſuyvert, gelijck nu meermaels geſeyt is, waer toe de *Pillen Cochiæ* wel beſt zijn, tot een vierendeel loots ingenomen. Indienſe van onderen op komen, ſoo moeten ſulcke Deelen, het zy Maegh, Milt, ofte yet anders ontlaſt werdē, gelijck in't 1. Deel is aengeweſen.

Wanneer de Smaeck belet wert door een Heete, ofte Galachtige vochtigheyt, de ſelve zal men wech-nemē door Suyverende, ende Gal af-jagende middelen, beſchrevē in't 1. Deel op't 12. cap. n. 2. daer na lang door den mont laten ſpelen *Azijn*, ofte ſap van ſuyre *Granaet-appelen*, van *Queen*, *Suyring*, *Porçeleyn*, ofte het morgh van *Citroenen*.

Wanneer een Koude ofte ſlijmerige vochtigheyt dit quaet veroirſaeckt, die moet bereyt ende geſuyvert werden, gelijck in't gemelte 1. Deel is aengeweſen. Daer na zal men een gorgel-water maken van *Wintergerſte*, *Hyſſoop*, *Marioleyne*, ende *Lavender*, in half water ende wijn gekoockt, ende daer by gedaen *Syroop* van ingeleyde *Ockernoten*.

Het

Het XIII. Capittel.

Gelegentheyt, ende Gebruyck van 't gevoelen.

DE vijfde, ende laetſte onder de vijf Uyterlicke Sinnen is het Gevoelen; waer door wy onderſoucken wat ons nut, ofte ſchadelick is, oock alle wetenſchappen leeren. Want alderhande Konſtē werden daer door uytgevoert. Waerom ook in ſcherp voelen de Menſche, gelijck *Ariſtoteles* gevoelt, alle andere dieren overtreft, als hebbende de voelende deelē aldergematighſt. De kracht van 't gevoelen komt door de Zenuwen uyt de Herſſenen van binnen aen de Vlieſen, ende van buyten aen de Huyt. Ende al is 't dat de Zenuwen om haer hardigheyt het af-ſcheyden ofte quetſen ſcherper voelen: ſoo verneemt even-wel de Huyt, van wegen haer beter gematigheyt, lichter kouw ende hitte, vochtigheyt ende drooghte.

Het Gevoelen wert beſchadight, ofte wech-genomen in ſommige Hooft-ſieckten, gelijck Popelſy, Vallende-ſieckte, Slaep-ſucht, als oock in byſondere leden door het verſeeren, ofte af-ſnijden van zenuwen; van 't eerſte is hier voor gehandelt, ende van 't ander zullen wy ſpreken in de *Heel-konſt*.

Het XIV. Capittel.

1. *Gebruyck van den Mont.*
2. *Sijn Deelen.*
3. *Tant-vleyſch gebruyck.*
4. *Tanden, haer weſen, oirſpronck, gelegentheyt, ende getal.*

5. *Ge-*

5. *Gehemelt*.
6. *Lelleken*.
7. *Keel*.
8. *Amandelen*.
9. *Tonge*.

1.

HEt Gebruyck van den Mont ſtreckt inſonderheyt om te eten, ende de ſpijſe tot het koken van de Maegh te bereyden, ende om de Lucht na de Longe te brengen, ſoo tot dienſte van de Spraeck, als tot voeden, matigen, ende ſuyveren van den Levendigen Geeſt. Waer zoude mogen by gevoeght werden den dienſt die hy doet, in't loſen van de fluymen ende vochtigheyt door ſpouwen uyt het Hooft, als oock door braken uyt de Maegh.

2. De Deelen van den Mont vertoonen haer in't gapen, en zijn Tant-vleyſch, Tanden, Gehemelt, Lelleken, Keel, Amandelen, Tonge.

3. Het *Tant-vleyſch* en is niet gelijck het vleyſch der ſpieren, beweeghlick, ſtreckende om de Tanden vaſt in haer huyſkens ende onbeweeghlick te houden.

4. De *Tanden* zijn de alderhartſte beenderen, van binnen hol, met aderen, ſlagh-aderen, ende zenuwen verſien, in de huyſkens van de kaken, als ſpijckers, ingevoeght, met vlieſen, ende vleyſch, als met banden, vaſt gemaeckt. Dat het beenen zijn bewijſt genoegh haer weſen: dat het d'alderhartſte zijn, blijckt onder andere daer uyt, dat ſy alleen, gelijck *Plinius* getuyght, met het doode lichaem (als by de Romeynen de manier was) niet en verbranden; ende daer in den ſteen (daerom *Sarcophagos* in't Griecx genoemt) het geheele Lichaem in veerthien dagen verging, de Tanden alleen in haer geheel bleven. Deſe hardigheyt was haer wel

noot-

noodtwendigh, op datſe door het veel knauwen, ende bijten op harde dingen niet te ſeer en zouden verſlijten. Sy hebben tot de ſeven jaren van binnen by de wortels een merckelicke holligheyt, met eẽ dunne vlieſachtige ſchobbe, gelijck de waſſche huyſkens, omçingelt (daer alle de andere beenen haer vlies van buyten hebben) ende die veroirſaeckt het gevoelen, als oock de *Zenuwkens* van het derde paer, die hier mede binnen ſchieten. Dit wijſt de pijne der Tanden, ende oock dat ſuyre, ende wrange dingen haer eggerigh maken. Deſe werden vergeſelſchapt door Aderen, ende Slagh-aderen. Door de *Aderkens* krijgen de Tandẽ haer voedſel, ſoo datſe ſoo veel aen-nemen, als af-ſlijten. Nu dat ſy geſtadigh af, ende toe-nemen blijckt daer uyt, dat als een Tant uyt-valt, ofte uyt-getrocken is, de gene, die daer recht over ſtaet, veel langer wert, dan de neven ſtaende, om dat hy geen Tant recht over hem heeft, daer hy tegen werckt, ende die andere en groeyen niet verder, dan ſy door het bijten af-geſleten zijn, daer deſen al aen, ende niet af en neemt. De *Slagh-aderkens* bewaren hier de natuerlicke wermte, ende ſijn oirſaeck, wanneer den Tant door-boort, ofte gebroken wert, datter dickwils veel bloets uyt-ſpringt; ende in onſtekinge een kloppinge gevoelt wert.

De Tanden en zijn niet even gegroeyt, als ſy uyt-komen; gelijck men veel meent; maer werden als met de andere beenderen af-geteyckent, dan allencxkens voltrocken, ſoo datſe eenige tijt onvolmaeckt in de kaken blijven ſteken, ende niet ſevens uyt en ſchieten. De voorſte komen raſſer voort, ſoo om datſe veel ſcherper zijn, als om dat het Tant-vleyſch, daer ſy onder-ſchuylen, in't ſuygen, tegens den tepel geſtadigh wrijft, verhit, verdunt, ende derhalven lichtelicker door-boort wert. Wy leſen by *Plinius*, van de Romeynen *M. Curius* (die

(die daerom *Dentatus*, ofte Getant, geheeten was) ende *Cn. Papirius Carbo*, als mede van *Valeria*, datſe met Tanden geboren zijn. Het ſelve getuyght *Lycoſthenes* geſchiet te weſen in Engelant, ende *Polydorus Virg.* in Italyen. Dan ſulcx gebeurt ſeer ſelden: maer komen gemeenlick eerſt uyt op, ende ontrent de ſevende maent, ofte wat later, indien het kint kucht, hoeſt, ofte ſwack is; ende dan krijght het veeltijts ſtuypen, ende loop, inſonderheyt van de Honts-tanden. Nu waerom dat in den Menſche de Tanden langſamer uyt-komen, als in de Beeſten, gelijck den Olifant, dieſe ſoo drae heeft, als hy geboren is, volgens de getuygeniſſe van *Ariſtoteles*, daer van geeft hy ſelve deſe reden, om dat de aertachtige overtolligheyt, de ſtoffe daer de Tanden van groeyen, by den Menſche, onder alle Dieren, aldermin ſt is. De Nature, ofte liever Godt almachtigh, heeft daer in wel voorſien, ende de Kinderen ſonder Tanden laten ter werelt komē, op datſe in't ſuygen den tepel niet quetſen, ofte door bijten zoudē, gelijck men dickwils ſiet, als de kinderen met Tanden ſuygen, dat het bloet langs de borſtē loopt, het welck de Moeders, maer de Minnen inſonderheyt, ſoo groote genegentheyt niet hebbende om pijn uyt te ſtaen, wel lichtelick af-keerigh zoude maken, om met ſmerte te ſoogen. Daerom is voorſichtelick ingeſtelt, dat de Tanden eerſt zouden te voorſchijn komen, als de kinderen beginnen te eten; ende derhalven meent *Ariſtoteles*, dat de Voortanden eerſt uyt-komen, als de Back-tanden, om dat de Spijſe eerſt door-ſneden, als kleyn gemalen wert. Dan dit dient wel op malkanderen te volgen.

Het getal der Tanden is in alle Menſchen niet eveneens, maer altijdt is het meerder beter, als het minder. Want die vele Tanden hebben, leven gemeenlick lang, ſeydt *Hippocrates*, waer mede *Ariſtoteles* oock over een

komt, als hy schrijft, dat de gene, die weynigh, ende ydele Tanden hebben, kort van leven zijn. Maer gelijck alle regulē niet in alles even vast en gaen, soo is het hier mede. Want van den keyser *Augustus* getuyght den history-schrijver *Suetonius*, dat hy ydele, kleyne, ende rouwe Tanden gehadt heeft, eñ even-wel ses-ende-seventigh jarē oudt gewordē is. Welck exempel *Cardanus* tegens den gemelten *Aristoteles* inbrengt. Dan *Scaliger* seyt wel, genoegh te wesen, dat soodanige Leeringen meestendeel waerachtigh zijn, gelijck sulcx selfs in de kort-bondige Spreucken van *Hippocrates* mede plaetsch heeft; ende dat hy beter gedaen hadde de reden van den Prinçe van alle de Wijs-gerige te ondersoucken, als met een eenigh exempel te willen verminderen de aensienlickheyt van soo grooten man. De Reden, die voor *Aristoteles* zoude strijden, is dese: Weynige Tanden beteyckenen weynigh stoffe, ofte weynigh kracht, om voort te brengen, beyde niet alleen teyckenen van kort leven, maer oock oirsaeck. Want daer de kracht soo kleyn is, dat sy 't gene noodigh is, niet en kan uyt-drijven, daer valt sy oock tot andere noodige werckingen te slap. Die oock weynigh Tanden hebben, en konnen de Spijse niet wel kauwē, waer door de selfde onbereyt in de Maegh komende, aldaer niet wel en verteert, ende de Lever daer na (alsoo de tweede verteringe de eerste niet en verbetert) geen goet bloet en maeckt, wanneer sy rauwe, eñ qualick verteerde gijl uyt de Maegh ontfangt. Nu dat het leven aen goet bloet hangt, is een yegelick genoegh bekent. Ende hierom heeft misschien *Aristoteles* geoirdeelt, dat de gene, wiens Tanden ydel stonden, van kort leven waren. Maer het zoude konnen gebeuren, dat het noch aen kracht, noch aen stoffe onbrekende, de Kaecx-beenderen soo hart waren, dat sy van de Tanden niet wel en konden door-boort wer-

werden, in sulcken gevalle en zoude het geen teycken van kort leven wesen. Ende dit heeft misschien plaets gehadt in dē keyser *Augustus*. Vorder, al is't dat wy lesen by *Plutarchus*, van *Pyrrhus*, koning van *Epirus*, by *Plin. Valer. Max.* ende *Solinus*, van *Prusias*, den soon des Konings van den selfden naem, by *Pollux* van *Euryptolemus*, den koning van Cypers, by *Melanchthon* van een dochter uyt Saxen, dat al haer Tanden aen malkander vast, ende alleenlick als met een linye onderscheydē waren, soo dat sy maer eenē Tant schenē, die de geheele kaeck beslough, ende dat oock *Valer. Maximus* verhaelt, hoe *Dripetine*, de dochter van den grooten koning *Mithridates*, ende *Timarchus* van Cypers, een dubbelde rye tanden gehadt hebben, ende, als *Plinius* getuyght, *Hercules* drie ryen, gelijck oock *Columbus* verhaelt van sijn soon *Phœbus*: soo zijn dit allegader dingen, die niet nae den gemeenen loop der Naturen en vallen, ende derhalven in veel duysenden niet eens en gebeuren: maer bestaen door de banck de Tanden onder, eñ boven in een rijde, ende beyde in't getal van sesthien, ende werdē verdeelt in vier Voor-tanden, twee Honts-tanden, ende thien Kiesen, ofte Back-tanden, die haer bysonder maecksel, ende gebruyck hebben. De *Voor-tanden* zijn scherp, komen eerst, ende vallen oock eerst uyt, om datse maer op eenen wortel en staen. Haer gebruyck is, de Spijse, als sy eerst in den mont komt, gelijck een mes te scheyden, ende door te snijden, waerom sy *Doorsnijders* in't Griecx genoemt werden; by de welcke sy oock den naem hebben van *Lach-tanden*, om dat sy in't lacchen meest gesien werden, daer van seyt *Plautus*, in sijn Blyeynde-spelen, *Rideo albis dentibus*. Dese hebben aen elcke zijde maer eenen *Horen-tant*, ofte (gelijck hem de Griecken noemen) *Honts-tant*, om dat de Mensch (gelijck *Galenus* seyt 11. van't Gebruyck der Deelen 9.)

een tam, ende borgelick dier is, wiens kracht meerder in wijsheyt bestaet, als in sterckte, waerom hy soo veel Honts-tanden niet en behoufde, als de Honden, ofte de Wilde beesten: maer hadde genoegh in elck kaecksbeen aen twee, om eenige harde dingen, die de Voortanden niet gemorselt hadden, aen stucken te breken. Dese werden mede *Oogh-tanden* genoemt, te weten die in de opperste kaeck staen, om datter een deel van de Zenuwen in komt, die de oogen bewegen, ende daerom met de selve groote gemeenschap hebben. Derhalven, seyt *Celsus* gevaerlick te zijn, de selvige uyt te trecken. Ende Dr. *Paaw* schrijft, dat hy in Pijn van dese Tanden beving van Wijnbrauw vernomen heeft. Hier volgen aen elcke zijde vijf *Kiesen*, by de Griecken, ende Latinen *Mole-tanden* genoemt, om datse de alree gebroken Spijse in de mont, gelijck molens, noch kleynder malen. Sy staen dieper in den mont, ofte kinnebacken, ende hebben daerom by ons den naem van Back-tanden. Want alsoo de scherpe *Lach-tanden*, ende gehorende *Honts-tanden* voor aen moften staen, om de Spijse eerst te ontfangen, dan door te snijden, ende daer na te breken, soo zijn de platte *Back-tanden*, die de selve kleyn moften malen, midden in den mont, die gedeckt is, wel te recht gestelt, op dat, alsse de Spijse malen, ende met de Tonge gints, ende weder stooten, de selve niet en zoude uyt den mont vallē. De twee laetste Back-tandē werdē *Wijsheyts-tanden* genoemt, om datse gemeenlick uytschieten, als het koten uyt is, eñ de wijsheyt begint aen te komen. Dese tijt, gelijck blijckē kan uyt de verscheydenheyt der groote Autheurē, en kan niet even bepaelt werden. Want de hoogh-geleerde Romeyn *Varro* stelt haren oirspronck op het sevende jaer, de Griecsche wijsgerige *Aristoteles* op het thiende, de prins der geneesmeesters *Hippocrates* op het achtiende, de Arabische

prins

prins *Avicenna* op het dertighſte, eñ andere noch later; jae tot op het tachtentighſte jaer. Ick hebbe ſommige oude luyden gekent, die na groote pijn in de mont, daer ſy vele raet toe gedaen hadden, deſe Tanden ten laetſten voort-quamen. Dit is 't getal van alle de Tanden, die alle met hare *Wortelen* in't kaecx-been genagelt zijn, de Voorſte, eñ Honts-tanden met eenē, de Back-tanden met twee, drie, ſomtijts oock, doch ſelden, met vier.

5. 'T *Gehemelt* is als den hemel van den mont, met vleyſch tegens het been betrocken, ende helpt de Tonge den koſt, ende dranck prouven. Hier in werden aen 't uyterſte twee Gaten geſien, waer door de groote gemeenſchap komt van de Neus, ende Mont.

6. Aen 't Gehemelt achter in de Keel hangt een *Lelleken* van ſpongyachtigh vleyſch, dienende om de koude Lucht wat te ſteuten, datſe niet ſchierlick op de Longe en valt, ende om de ſtemme op de maet te houden; waerom de gene, die dit Lelleken quijt zijn, hebben hinder aen haer Stemme, ende krijgen de Teringe. Even-wel ſchrijven *Bauhinus*, ende *Hildanus*, eenige gekent te hebben, die dit Lelleken af-gegeten was, ende nochtans wel ſpraken.

7. De *Keel* noemen wy de opening, die men in't gapen achter in den mont ſiet. Beſtaet uyt acht Spieren, aen elcke ſijde vier, dienende tot het door-ſwelgen. Soo zijnder veerthien daer ontrent, om het *Stroten-hooft* uyt te ſetten, in te trecken, te openen, ende ſluyten, alles noodigh om de Stem te maken.

8. Aen elcke ſijde van de Keel ſtaet eē Klier, na haer gelijckenis *Amandelen* genoemt, dewelcke Keel, Tong, ende Mont geſtadigh vochtigh houden. Want de Smaeck en kan niet weſen ſonder vochtigheyt, gelijck wel gewaer werden de gene die in Sieckten met een drooge mont leggen.

9. Is nu alleē overigh de *Tonge*, beſtaende uyt ſacht, ende ſpongyachtigh vleyſch, het welck bekleet is met een dun vliesjen, gemeen met den mont, ende gehemelt, waer in eenige tacxkens van Zenuwē uyt het derde, ende vierde paer ſchieten. Dit onderſcheyt al de Smaken, ende door eenige quade vochtigheyt beſmet zijnde, prouft verkeert. De Tonge heeft tien Spieren, in de welcke mede eenige Zenuwkens ſchieten, dienende tot Beweginge ende de Spraeck.

Het XV. Capittel.

1. *Geſwollen Tant-vleyſch, ſijne Oirſaken, ende Geneſinge.*
2. *Opgegeten, ende Vergaende, ſijne Oirſaken, ende Geneſinge.*
3. *Ontſteken Tant-vleyſch, ſijne Oirſaken, Voor-teyckenen, ende Geneſinge.*

HEt Tant-vleyſch is vele Gebreken onderworpen, ſomtijts waſt het te weligh, ſomtijts vergaet het, ofte wert ontſteken: ſomtijts ſweert het, ſlaet tot Fiſtelen, Kancker, ende Kout vyer. De laetſte raken de Heel-konſte: zullen derhalven hier alleen de eerſte verhandelen.

1. Alſoo het Tant-vleyſch ſacht, ende ſpongyachtigh is, ſoo komt het lichtelick te ſwellen, als daer eenige waterige, ofte bedorvene vochtigheyt (gelijck in de Blauw-ſchuyt) inſijpt; jae ſoo verre, dat het ſelfs de Tanden, inſonderheyt de Kieſen, bedeckt, ende gevreven zijnde, terſtont bloeyt.

Wanneer dit ſwellē niet groot en is, ende ſonder bedervinge, dan kan het lichtelick geholpen werden door het

het Tant-vleysch te wasschen met *Aluyn-water*, 't welck bint, ende opdrooght, als oock met het af-sietsel van *Granaet-schellen*, *Gal-noten*, *Roode-rosen*, ofte andere t'samen-treckende Geneesmiddelen, onder de welcke seer goet is het *Tant-water*, te beschrijven in 't volgende capittel. Het poeyer van de verhaelde Droogen kan men oock mengen met *Syroop van Mispelen*, daer by doende een weynigh *Aluyn*, om daer mede, gelijck met een Salfken, het Tant-vleysch te strijcken. Maer alsser eenige bedervinge by is, soo magh men hier onder vermengen *Olye van Swavel*, ofte van *Koper-roet*, ende soo veel droppels, als den noot zal vereyschen; doch niet te veel, dewijl dat sacht vleysch niet vele scherpigheyt en kan verdragen.

2. Ende gelijck het Tant-vleysch somtijts te weligh is, soo wast het somtijts soo schrael, dat de Tanden naeckt staen, ende daer over los werden; het welck geschiet by gebreck van Voedsel, doch meestendeel door eenige toe-vloeying van quade, scherpe, ende inetende Vochtigheyt.

Hier toe zal men het *Tant-vleysch* strijcken met het volgende. N. *Wieroock*, *Mastick*, *Draken-bloet*, van elcx een half loot; *Lisch-wortel*, *Boonkens-hool-wortel*, van elcx een vierendeel loot, gemengt met *Oxymel*, dat is, Syroop van Azijn, ende Honich.

3. De Onstekinge van het Tant-vleysch (het welck veroirsaeckt wert door heete Vochtigheden, uyt het Hooft aldaer vallende, ofte van onderen op-stijgende) is noch wel soo quaet, alsoo het met Pijn vermengt is, ende dickwils, wanneer het niet ten eersten gesteut en wert, door-breeckt, ende tot een Fistel, Kancker, ofte Kout vyer vervalt.

Om tot Genesinge te komen, zal men eerst Bloet laten in den arm, daer na onder de Tonge, dan het Tant-

vleyſch waſſchen met het Tant-water in't volgende 19. Capittel te beſchrijven.

Dan voor alles dient in deſe drie gebreken de Vochtigheyt bereyt, ende af-geſet, door ſulcke Middelen, als in't 1. Deel verhaelt zijn.

Het XVI. Capittel.

1. De *Sprouw*,
2. *Oirſaken*,
3. *Ken-teyckenen*,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Geneſinge*,
6. *Maniere van Leven*.

1.

NIet alleen het Tant-vleyſch, maer oock de Tonge, Lelleken, Keel, Gehemelt, ja den geheelen Mont, alle teer van vleyſch, ende met een dun vliesjen bekleet, zijn onderworpē kleyne Sweerkens, (die wy den naem van *Sprouw* geven) niet ſeer diep gaende, ende die nae haer ſtoffe verſcheyden van aert, ende verwe zijn.

2. De *Sprouw* heeft ſeer ſelden haer *Oirſaeck* in den Mont alleen, maer groeyt gemeenlick uyt het gene aldaer van buyten wert toe-geſonden. Het zy ſulcx geſchiet door Sinckingen van *ſcherpe Vochtigheden* uyt het Hooft: ofte door Op-wellen van ſoodanige Dampen uyt de Maegh, ofte 't ander Ingewant, wanneer aldaer eenige Vochtigheyt, gelijck men meeſtendeel in de Koortſchen verneemt, onſteken, ende bedorven is. De jonge kinderen zijn dit gebreck ſeer onderhavigh, het welck meeſt komt van wegen het *Sogh*, als het ſelve te ſcherp, ende te weyachtigh zijnde, haer teer Mont-vleyſch onſteeckt.

3. De

3. De *Ken-teyckenen* van de *Sprouw* wijſen haer ſelven, alſoo ſy van binnen gevoelt, ende van buyten geſien werden. Sy zijn meeſtendeel witachtigh, als uyt ſoodanigh Slijm beſtaende. Somtijts treckenſe wat na den gele; het welck een teycken is, datſe van de Gal deelachtigh zijn. Somtijts vallenſe wat bruynachtigh, een teycken van Swarte gal: gelijck de Stanck beduyt verrottinge.

4. Wat de *Voor-teyckenen* belangt. Witte Sprouw, die lichtelick af-gaet, ende weynigh is, en heeft geen ſwarigheyt: maer wel die lang by blijft, ofte verdwijnende geſtadigh weder-komt, door den geheelen mont voort-gaet, inſonderheyt die ſtinckt, ende bruyn is. Ick hebbe geſien, dat nae geneſinge van hevige Koortſchen, als de luyden al bequaem waren om uyt te gaen, de Sprouw noch voor-komen: dan die en hadde (hoewel het den onervarenen verſchrickte) gantſch geen noot: dewijl het alleen beteyckent, datter uyt de Sieckte noch eenige vuyligheyt overgeſchoten is, die de Nature nu ontlaſt zijnde, uyt-werpt.

5. De *Geneſinge* verandert nae de Oirſaken. Als die uyt het Hooft dalen, ofte het Ingewant op-geſonden werden, ſoo dient daer in voorſien, gelijck na elck Deel t'ſijner plaetſche is aen-geweſen. Het Lichaem na gelegentheyt geſuyvert zijnde, zal men een Gorgel-water beſygen van een hant vol *Winter-gerſte* in een kan waters op de helfte gekoockt, ofte *Endivie*, eñ *Weegh-bre-water*, van elcx een half pint, met eẽ onçe *Roode Suycker-Candy* vermengt. Het gebruyckelick licken met Syropen en vinde ick hier niet dienſtigh, 't en zy miſſchien in't beginſel met *Syroop van onrijpe Moer-beſyen*. Beter is't een Pilleken te nemẽ van *verſſche ongezoute Boter*, (het welck de Kinderen oock mogen nemen, die het Gorgel-water niet en konnen gebruycken) vermengt met de gemelte

Candy, doch geheel weynigh, alſoo de ſoetigheyt van Suycker, als mede Honich, ſcherp, ende bijtende is. Het welck ſelfs de *Syroop van Vyolen* uyt-wijſt; waer over ick de gene, die de Sprouw hadden, dickwils hebbe hooren klagen, dat ſy de ſelve lickende, haer als Peper in de keel brande. Ick zal hier by vougen 't gene D^r. *Foreſt* ſchrijft verſtaen te hebbē, hoe een oude vrouwe te Antwerpē, als aldaer vele Kinderē van de Sprouw ſtorven, een levend' jong *Kinck-vorſchken* aen haer mont ſettede, ende, als het ſelve met de vyerigheyt ſijn doot geſogen hadde, wederom een ander, ende ſoo al voort, waer door veel Kinderen op quamen. Het eygen is my oock van andere verhaelt, maer en hebbe daer van ſelve geen ervarenis. Dan het en kan niet ſchaden, alſoo de Kinck-vorſſchen vochtigh, koel, ende niet quaetaerdigh zijn. Ja^e ick kenne ſommige, die 'ſanderen-daeghs, als ſy te veel gedroncke hebben, eenige jonge Vorſſchē ſonder eenige ſchade door-ſlicken. In Italyen is't een gemeene Spijſe, ende oock ſmakelick, gelijck ick aldaer ſelfs bevonden hebbe.

6. De *Maniere van Leven* dient hier gehouden, na de maniere ende gelegentheyt der Sieckte, uyt de welcke de ſelve ontſtaet, inſonderheyt nae de Koortſche (daer de Sprouw meeſt op volght) gelijck in dit tegenwoordige Bouck zal aen-geweſen werden. Doch uyt wat Oirſaeck de ſelve voort-komt, hier en is niet dienſtiger als een papjen van moruw gekoockte, ende door-geſlagen *Gerſte* (als verkoelende, vochtigh makende, ende ſuyverende) met *Weren-nat*, *verſche Karen-melck*, ofte diergelijcke, ende een weynigh *Candy* vermengt. Wanneer de Sprouw in de Kinderen uyt quaet Sogh komt, dan dient de Min ten eerſten verandert, ofte de ſelvige ſoo lange by een andere geſooght, tot dat het verbetert is.

Het

Het XVII. Capittel.

1. *Tant-pijn*,
2. *Oirſaken*,
3. *Ken-teyckenen*,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Geneſinge*,
6. *Maniere van Leven*.

DE Tanden zijn verſcheyden Gebreken onderhavigh, gelijck Loſſigheyt, Bruynigheyt, Bedervinge, Wtvallen, eñ diergelijcke: maer niet dat gemeender, ende moeylicker valt, als de Pijn.

1. De Tant-pijn komt meeſtendeel in de Kieſen, ſelden ofte nimmermeer in de Voorſte. Deſe Pijn wert verweckt in de Zenuwkens, eñ het van binnen bekleedende Vliesjen, die het gevoelen maken; anders zijn de Tanden ſelve (dewijlſe oock ſonder pijn gevijlt, ende gebrant werden) ongevoeligh.

2. De *Oirſaken* van Tant-pijn zijn *koude*, *heete*, ofte *ſcherpe* ende *zultige Vochtigheden*, aldaer uyt het Hooft op de zenuwkens vallende, ofte van onderen op-wellende, die dan op die plaetſche dickwils bedervende, eñ ſomtijts kleyne *Wormkens* voort-brengen. Hier toe helpt van buyten *kout*, ende voornamelick *winderigh* Weder, geheel *heete Spijſe* te gebruycken, ofte oock ſoodanigen Dranck, als mede die gantſch kilt, te drincken, gelijck de *Troglodyten* gebeurt is, als *Scaliger* ſchrijft *Exerc.* 271. Want de *groote Hitte* verſpreyt de natuerlicke wermte, ende maeckt de t'ſamen-vouginge der Tanden loſch. De *Kouw* keert het voedſel van de Tanden, ende bluſt haer wermte uyt. De Pijn wert mede verweckt, door te veel in de Tanden, inſonderheyt, met een Spel te peu-

peuteren. Dan de gemeenſte, ende ſwaerſte Pijn komt door *Bedervinge* van den Tant.

3. De *Ken-teyckenen* zijn verſcheyden van wegen de plaets, ende de oirſaeck. Wanneer de Oirſaeck op't Zenuwken is, dan is de Pijn ſeer groot, ende diep, ende ſtreckt haer tot in't Oir wech: in tegendeel wanneer alleen het Vliesjen beſchadight is. De Vochtigheden hebben haer byſondere teyckenen. Soo verwecken Gal, eñ ſwarte Gal ſwaerder pijn, als Slijmerige vochtigheyt. De Uyterlicke Oirſaken wijſen haer ſelfs aen; ende de Verdorventheyt kan geſien werden.

4. De *Tant-pijn* is wel een verachte, maer even-wel een dulle pijn, ja die ſommige, gelijck *Galenus* verhaelt, ſoo raſende gemaeckt heeft, dat ſy door ongedult, haer ſelven het leven benamē. De wijſ-gerige *Seneca* ſchrijft in ſijnen 78. brief, dat Pijn in de Tanden, Oogen, Ooren de alderſcherpſte is, om datſe in een nauwte van't lichaem groeyt, niet anders als in't Hooft ſelve. Wanneer op de Pijn, de Koon, ofte Kaken ſwellen, dan vergaet ſy gemeenlick; alſoo de Tanden haer dan van de Vochtigheyt ontlaſten. Maer wanneer by Tant-pijn een ongewoonlicke Knerſſinge, ende Brandende Koorts is, als komende door getrocke Slaep-ſpieren, dat valt gemeenlick uyt op een algemeene Trecking, Vallende-ſieckte, ofte Raſernye.

5. De *Geneſinge* verandert nae de verandering der Oirſaken. De ſelfde moeten nae haren aert, ende plaetſchen, daer ſy van daen komen, geweert werden door ſoodanige Middelen, als in't 1. Deel, ende daer na op eygene plaetſchen verhaelt zijn. Nae dat het Lichaem door algemeene Middelē wel geſuyvert is, ſoo zal men, als de pijn-makende ſtoffe heet is, den mont ende tanden Spoelen met *Azijn* daer *Fenugrieck-ſaet*, ofte de wortel van *Patich* in geſoden is: indien kout, met half *Azijn* en-

ende *Wijn*, daer in geweeckt, ende licht op-gewelt zijn de wortel van *Pyrethrum*, het saet van *Nardus*, *Luyſ-kruyt*, ende *Moſtaert*; ende aen den Tant met wat boom-wol houden *Olye van Orego*, ofte *Nagelen*. Ende dit niet helpende, magh men aen den Tant leggen, ofte, ſoo hy hol is, inſteken drie vier aſen *Laudanum opiatum*: het welck oock in over groote pijn, ende daer groote ſwarigheyt van te verwachten ware, ingegeven kan werden, dan met voorſichtigheyt. Waer toe mede ſeer dienſtigh is den *Taback*, het zy gedroncken, ofte, voor de gene, die hem niet gewent zijn, den roock van den ſelfden, ſoo lang ſy konnen, ontrent den pijnigen Tant gehouden, ofte een bladeken Taback (dan dit en helpt ſoo veel niet) daer tegen geleyt. De bedorvene Tanden zal mẽ ſuyverẽ met *Brande-wijn*, waer in wat *Myrrhe* geweeckt, ofte *ſtinckende Gouwe* in gekoockt is; het welck oock bequaem valt, wanneer datter alreede Wormen gegroeyt zijn. Doch als het ſoo verre gekomen is, dat den Tant meeſt op-gegeten is, ofte dat hy een ſweringe in't kaecks-been op-geworpen heeft, dan is het tijt, dat men hem uyt-treckt. Dan hier in moet wel voorſichtelick gegaen werden, ende ſulcx niet begonnen, voor dat hy loſch is. Want het gebeurt ſomtijts, dat ſy vaſt aen't Kaecks-been groeyen, ſoo datter een ſtuck van't ſelve met het uyt-trecken aen den Tant vaſt blijft. De Françoiſche geneeſ-meeſter *Hollerius* heeft hier over een aen-merckens waerdigh exempel, van een Heel-meeſter, die in ſijnen tijdt te Parijs een Tant uyt-treckende, met eenen uyt-ruckte een ſtuck van het Kaecks-been, ende de naburige Tanden, waer op een gevaerlicke bloet-vloeying volghde. De Tant-trecker voor recht geroepen zijnde, werde vry ende onſchuldigh geweſen, vermits bevonden werde, dat de Tanden niet nae de gewoonte, ende nature in haer holen,

len, ofte huyſkens geplant, maer gantſchelick vaſt met de Kaeck vereenight waren. Dit vonnis komt over een met het gene de wijſ-gerige *Plato* ſtelt in ſijn 9. bouck der Wetten, als hy een Geneeſ-meeſter onſchuldigh kent, wanneer hy onnooſel, eñ niet willens een Siecke beſchadight. Want 't gene verhaelt is, zoude *Eſculapius* ſelve (die voor een Godt in de Geneeſ-konſte gehouden werde) wel konnen gebeurt hebben; de welcke, gelijck *Cicero* getuyght, het Tant-trecken gevonden heeft.

6. De gene, die met Sinckingen gequelt zijn, dienen haer te ſchicken na de *Maniere van Leven* in't 14. capittel verhaelt. Maer inſonderheyt moet gelet werden, om de Tanden voor bederving te bewaren; waer toe alle morgen den mont dient geſpoelt, oock na den eten; ende geen ſpijſe tuſſchen de Tanden te laten ſteken. *Pekel*, ofte (als men't hebbē kan) *Zee-water* is bequaem, om nae de mael-tijdt, de Tanden te wrijven. De gene, verhaelt *Plutarchus*, die ſeyde, tegens de gebreken der Tanden niet te ſchrijven voor de gene, die aen zee wonen, gaf het gebruyck van het Zee-water te kennen. In de plaetſche van het Zee-water gebruyckē ſommige haer eygen Water. Het welck niet tegenſtaende ſulcx in ſekeren *Egnatius* beſpot wert by den poëet *Martialis*, ende in de Spaengjaerts by den Grieckſchen hiſtory-ſchrijver *Diodorus*, als mede onſen *Eraſmus*, ſoo wert het wel, ende te recht gepreſen van *Lucius Marineus*, in't 1. bouck van ſijn Spaenſche hiſtorye. Hier moet geſchouwt werden het gebruyck van veel Melck, ende al wat te ſoet, te ſuyr, ofte te ſcherp is.

Het

Het XVIII. Capittel.

1. *Swarte, ende vuyle Tanden,*
2. *Oirſaken,*
3. *Haer Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Geneſinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

DE Tanden, die uyt den aert wit ende helder zijn, werden ſomtijts van verwe verandert, ende gelijck als met peck, ofte roet beſmaert, het welck daer nae tot vervuylinge, ende bedervinge ſtreckt.

2. Dit geſchiet door uytwendige, ende inwendige *Oirſaken*. Uyterlick werden de Tanden ſwart door het eten van *ſwarte Kriecken*, ofte *Granaet-appelen*, door het kraken van verſche, ende *niet wel gebolſterde Noten*, door blancketſel, daer *Quick-ſilver* in is, gelijck men oock ſiet in de gene die *Precipitaet* ingenomē, ofte de *Strykade* gehadt hebben. Het veel *Suycker*, ofte andere ſoetigheyt te gebruycken, maeckt mede ſwarte Tanden, gelijck men dickwils bevint in de Apotekers, door het veel prouven van haer Syropen, inſonderheyt in de Kinders, die te veel Suycker-werck eten. Sulcx gebeurt mede uyt *Stanck*, gelijck te ſien is aen Leer-touwers, Schoen-makers, ende Lappers, die eenigh ſmettende vet gebruycken. Inwendelick wert de geligheyt, ende ſwartigheyt der Tanden veroirſaeckt, door eenige quade ende bedorvene Vochtigheden, die haer ontrent de Tanden houden, ofte van bovenen, ofte van ondere aldaer gebracht zijnde, aen de ſelvige vaſt hangen.

3. De

3. De *Teyckenen* vallen van selfs in't Oogh: gelijck oock licht te weten is, wanneer de Swarigheyt door Uyterlicke oorsaeck voort-gekomen is. Nu van waer de quade Vochtigheden haren oirspronck hebben, staet te weten aen de Teyckenen van elck Deel, nu meermaels aengewesen.

4. Als dit Gebreck uyt Inwendige oirsaken spruyt, ende lang by blijft, dan komen de Tanden te bederven, te breken, ende uyt te vallen: ende dient derhalven wel ten eersten wech genomen: dan dat door eten van eenige Vruchten komt, gaet van selfs, ofte met weynigh spoelen wech.

5. De *Genesinge* wert uyt gemaeckt door het reynigen der Tanden, ende het wech nemen van de oirsaeck.

Het eerste wert bestelt, dat men de Tanden wascht met *Wijn*, ende *Citroen-sap*, eñ de selve wrijft met *Asch van Tabaek*, ofte *gebraden Zout* onder *Honigh van Rosen* gemengt. Ende, alsoo dese Tanden dickwils een quaden reuck van haer geven, soo magh men een poerken maken van *Bereyde Wijn-steen*, een half loot, *Asch van Tabaek* een vierendeel loot, *Nagelen*, Wortels van *Welrieckend-Lieh*, van elcx een half vierendeel loot, *Ambergrijs* drie asen. Sommige mengen hier *Caneel* by, dan ick oordeele de selve de Tanden gantsch ondienstigh te zijn, als bevonden hebbende, dat eenige Vrouwen, swanger, ende lustigh na Caneel zijnde, door te veel den selsden te eten, meest alle haer Tanden met stucken verloren.

Wanneer de Oirsaeck van binnē in't Lichaem is, dan moeten de quade Vochtighedē gesuyvert, ende afgeset werdē door de Middelen meer-maels verhaelt; als oock het groeyen belet door een goede *Manier van Leven*.

6. Hier toe streckt, dat men de Tanden dickwils af wrijft, ende spoelt, insonderheyt na den eten; hem wacht

wacht van vette Spijse, Melck, ende al 'tgene wy onder de Wtwendige oirsaken gestelt hebben. Wanneer de quade Vochtigheyt elders van daen komt, dan dient geleeft, als in de Gebreken van soodanige Deelen is aen-gewesen.

Het XIX. Capittel.

1. *Losse, ende VVtvallende Tanden,*
2. *Oirsaken,*
3. *Haer Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Genesinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

DEwijl de Huysken van de Tanden met de andere Leden groeyen, ende dat de eerste Tanden, sacht zijnde, allencxkens harder, ende dienvolgende onbequaem voedtsel krijgen, soo staense gelijck als uyt en teren, ende daer op losch werdende, komen uyt te vallen. Dit geschiet gemeenlick ontrent de seven jaren, gelijck *Plinius*, volgens de ervarentheyt verhaelt in sijn 7. bouck, als oock de poëet *Plautus* in sijn bly-eynde spel, genaemt *Menæchmi*:

Quot eras annos natus?

Septennis. nam mihi dentes tum cadebant primulum.

Nae dese uyt-gevallene komen andere, die harder ende vaster zijn, in de plaetsch, het welck wy verwisselen noemen. Sommige hebben gemeent, om dat de eerste aen 't eynde onvolmaeckt, sacht, ende als uyt-geholt zijn, dat het maer by-hangsels en waren van wortels, die in het Kaecx-been bleven, ende dat die af-gevallen

zijnde, wederom andere Tanden uyt dien eygen wortel ſproten. Maer de Ont-ledinge leert ons, dat tuſſchen de gene, die uyt-vallen, ende die in de plaets komen, geen ſamen-vouging en valt; jae ſy en konnen malkanderen niet raken, van wegen het middel-ſchot, dat tuſſchen beyde ſtaet, het welck den nieuwen Tant doorboort, als hy uyt-komt. Dit loſch werden, ende uyt-vallen der Tanden is natuerlick: maer het geſchiet oock daer nae ſomtijts gebreckelijck, waer van ons alleen te handelen ſtaet.

2. De Tanden werden loſch, ende vallen uyt, inſonderheyt de Voorſte, vermits ſy maer aen eene wortel vaſt zijn, door Wtwendige, ende Inwendige *Oirſaken*.

Sulcx geſchiet Wtwendigh, ofte van buyten, door *Slaen*, *Vallen*, ofte *Stooten*; waer door den Tant in ſijn huyſken gewickelt wert.

Inwendigh, door gebreck van Voedtſel, (gelijck men ſiet in Oude luyden, ende ſomtijts oock in de gene, die even uyt een Sieckte op-ſtaē) het welck de Tanden ſchraelder, ende dien volgende de huyſkens, daer ſy in ſtaen, ruymer maeckt: als oock de groote Vochtigheyt, aldaer uyt het Hooft, ofte geheele Lichaem geſonden zijnde, de welcke de zenuwen, ende banden, die de Tanden aen 't kaecx-been vaſt hechten, loſch maken, inſonderheyt wanneer daer een quaet-aerdigheyt by-komt, gelijck in de Blauw-ſchuyt, in de welcke ick geſien hebbe, meeſt alle de Tanden in een, ende twee dagen uyt-vallen, gelijck oock in de Pocken, door het gebruyck, ende het ſtrijcken met *Quick-ſilver*. Het gebeurt mede, datter eē ſcherpe vochtigheyt op de wortels van de Tanden ſackt, die de ſelve dan doet leuteren, ende haer wortels door-etende, doet uyt-vallen: ofte datſe het Tant-vleyſch verteert, waer door het ſtutſel der ſelviger dan wech-genomen wert. Daer waſt mede uyt eeni-

eenige *Sultige vochtigheyt*, insonderheyt *oude Kaes*, als hy aen de Tanden blijft hangen, sekere Steen-achtigheyt aen de Tanden, waer door sy dickwils losch, ende uyt-gelicht werden.

3. Het Losch werden, ofte Wtvallen toont sijn selven. Wat de *Ken-teyckenen* der Oirsaken belangt; Die van uytwendige brengen oock haer selven mede. Dat het gebreck van Voedtsel in gebreken is, kan men afnemen, als het oude, ofte sieckelicke luydē over-komt: van vele, ofte quade Vochtigheyt, uyt de Maniere van leven, voorgaende Sieckten, Sinckingen, Tant-pijn, veel Speecksel, geswolle Tant-vleysch. De Blauwschuyt, ende de Pocken hebben mede haer bysondere Teyckenen, hier na te beschrijven.

4. Aen de Tanden is soo vele gelegē, dat de overste der geneef-meesters, *Hippocrates*, ende de wijs-gerige *Aristoteles*, in haer getal (als hier voor in't 26. cap. is aen-gewesen) de oirsaeck van kort, ofte lang leven gestelt hebben. Want sy dienen om de Spijse te knauwen, ende alsoo voor de Maegh te bereyden. Sulcx niet wel doende, soo en kan de Maegh de selve niet wel verterē; waer uyt dan daer na in de Lever ende Aderen geē goet Bloet (waer in ons levē bestaet) en kan gemaeckt werden. Die in de Kinderen Wt-vallen, groeyen wederom: maer selden in volwassene. De vermaerde ont-leder *Fallopius* getuyght, dat selfs de uyt-getrocke Kiesen (hoe-wel sulcx van den gemeltē *Aristoteles* geloochent wert) somtijts wederom wassēn, voornamelick tusschen de seven, ende veerthien jaer. De lossigheyt, ofte uyt-vallen in oude luyden, door gebreck van voedtsel, en is gantsch niet te helpen.

5. Wt wat oirsaeck de Tanden losch zijn, soo moeten de selve vast gestelt werdē door t'Samen-treckende middelen. Hier toe heb ick veel jaren in't gebruyck

gehadt het volgende *Tant-water*. Neemt *Salye*, *Broenetels*, *Roſ-marijn*, van elcx 3 hant vol. *Malrove*, *Weechbree*, van elcx 2 hant vol. Wortels van *Vijf-vinger-kruyt*, *Lever-kruyt*, *Ockernote-boomen* (het pit uyt-genomen) van elcx 2 onçen. *Bereyde Coryander*, *Citroen-ſchel*, van elcx eē half loot, *Cypres-noten*, n. 10 *Groene-pruymen* n. 5 *Fijnen Bolus*, *Maſtick*, van elcx een half loot. Alles geſtooten in roode ende treckende Wijn drie dagen werm geweyckt, ende dan door een glaſen helm over-gehaelt, ende in dat water ſoo veel *Aluyn* gemengt, als men nae gelegentheyt zal bevinden te behooren. Die het niet te pas en komt, dus alſoo te maken, kan de ſelfde Simpelen in Roode-wijn doen koken, ende met het doorgekleynſde nat de Tanden ſpoelen.

Wanneer door overtollige Vochtigheyt de Tanden Loſch zijn, dan moet de ſelvige af-geſet werden, door Middelen meer-mael verhaelt, altijt acht nemende op de plaets, dieſe toe-ſent. Voor de Loſſigheyt, die door Blauw-ſchuyt, ofte de Pocken veroirſaeckt wert, zullen hier na de Geneeſ-middelen aen-geweſen werden: gelijck hier voor in't 27. cap. verhaelt is, alſſe komt door loſch Tant-vleyſch.

Wanneer Steen-achtigheyt aen de Tanden begint te groeyen; ſoo moet men het ſelve af-doen met een goude, ofte ſilvere priem, ende daer na om de groey te beletten, de Tanden ſuyver houden met ſpoelen, ende anders, gelijck in't laeſt voorgaende capittel beſchreven is. Onder-tuſſchen oock ſorge dragende, datter geen ſpijſe tuſſchen de Tanden blijft ſtekē. Daer toe en dient geē Mes, gelijc gemeenlick geſchiet, gebruyckt te werden, alſoo het Yſer de Tandē tegē is: maer wel de lange beenderkens die in de beenē van hoenderē, ofte kalkoenen zijn, ſommige viſch-graten, een ſilvere priemken: dan alder-beſt was een goude tant-ſtoker.

En-

Ende alſoo de Tanden, die uyt-gevallen zijn, 't zy door gebreck van voedtſel, 't zy door bedervinge, niet en zijn te herſtellen, ſoo konnen even-wel, om dat een Tande-looſe mont ſeer leelick ſtaet, eñ oock de ſpraeck ſeer ontçiert, andere van yvoir in haer plaetſche met een gouden draet, vaſt geſtelt werdē. Dan ſulcx en geſchiet niet ſonder geweldige pijn, waer op dickwils een groote onſtekeninge volght; inſonderheyt wanneer men het Tant-vleyſch, ofte de Zenuwkens te ſeer druckt, waer op derhalven wel dient gelet.

6. De gene die Loſſche tanden hebben, ende doende zijn om de ſelve vaſt te maken, dienen haer te wachten, om koude Lucht, ende Wint op de ſelvige te ontfangen: de Tanden niet met de Vinger, ſelfs oock, ſoo veel mogelick is, met de Tonge, niet aen te roeren; geen Harde ſpijſe, ofte die veel knauwē van doen heeft, te gebruycken, maer alleen *Weren-nat*, *Kalfs-nat*, ende broot daer in geweeckt, dat wy *Sop* noemē, *ſachte Eyeren*, ende diergelijcke. Tot vaſtigheyt van de Tanden konnen doen *Queen*, met *Roode-wijn*, ofte by vleyſch geſtooft. Men magh oock gehackt vleyſch, ofte middelrift eten, dewijl daer ſoo veel niet aen te knauwen en valt. Killenden Dranck is hier ſchadelick; beſt *Roode-wijn*, die wat veel deelachtigh is van ſamen-treckinge.

Het XX. Capittel.

1. *Huygh, ende Onſtekinge van't Lelleken,*
2. *Haer Oirſaken,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Geneſinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

ALs het Lelleken, dat in de Keel ſtaet, te lang ofte te dick hangt, dat noemen wy *Huygh*, ende geſchiet met ofte ſonder ontſtekinge.

2. Dit Lelleken wert aldus verlengt, ofte vergroot, door Sinckingen, ende veel waterige Vochtigheyt, die uyt het Hooft daer op ſtort: ende als by de ſelve eenige hitte, ofte ſcherpigheyt is, dan verweckt het onſtekinge.

3. Dit gebreck is met de Oogen te ſien, wanneer men met een ſpatel de Tonge neder-hout. Dan uyt wat Oirſaeck het gekomen is, ſtaet hier in te onderſcheydē, dat als het Lelleken door koude Vochtigheyt, gelijck meeſt geſchiet, uyt-geſpreyt is, dan is het ſacht, klaer, ende bleyck, ofte weynigh verſchillende van de verwe des Keels, ſonder pijn, ofte hitte, alleen met eenige moeylickheyt in't ſlicken. Maer als daer uyt heete ende ſcherpe Vochtigheden een Onſtekinge by is, dan werter vernomen ſtijf geſwel, brant, pijn, benautheyt in't ſwelgen, ende adem halen, waer op veeltijts een Koortſche volght, maer dickwils voor-gaet.

4. Den Huygh uyt koude *Sinckingen* heeft geē groote noodt: maer die met Onſtekinge vermengt is, valt moeylicker te helpen.

5. Wanneer de koude Sinckingen geſtadigh aenhouden, ende den Huygh vermeerdert, ſoo dienen die voor-eerſt geweert, ende belet, gelijck hier voor in't 14. capittel is aen-geweſen. Daer nae zal men komen tot Middelen, die t'ſamen-trecken, ofte doen op-krimpen, waer toe dient het gorgelē met het *Tant-water* (in't naeſt voorgaende capittel beſchreven) gemengt, ſoo het al te ſterck valt, met een weynigh *Weech-bree-water*, ende *Syroop van Queen, roode Roſen*, ofte *Miſpelen*. Men magh oock den Huygh lichten met wat geſtooté *Peper*, en-

ende gebraden *Zout*, in een ſpatel-lepelken aen 't Lelleken gehouden; als mede met het poeyer van *Granaet-ſchellen*, *Gal-noten*, *rooden Bolus*, ende diergelijcke.

Wanneer hier brant, ende onſtekinge by vermengt is, dan zal men, het Lichaem ſacht ont-laſt zijnde, eerſt in den arm, in de Vrouwen oock op de voet, ende daer na onder de tonge *Ader-laten*, als mede *Koppen* ſetten in den Hals, ter zijde den *Neck*. Daer nae magh men het verhaelde *Gorgel-water* gebruycken, ende den Huygh lichten met het laetſte Poeyer.

6. De *Maniere van Leven* moet hier ſtrecken tot opdroogen. Derhalven dient geſchouwt een vochtige, ende miſtige Lucht, ſlijmerige Koſt, veel Dranck, ſtercke Oeffeninge, ende al wat in't 14. cap. geſeyt is Sinckingen te verwecken. Wanneer daer brant by is, dan moet men hem dragen, als in andere Onſtekingen.

Het XXI. Capittel.

1. *Onſtekinge van Keel, ende Amandelen,*
2. *Haer Oirſaken,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Geneſinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

DE Keel, ende Amandelen, alſoo ſy, tot het door-ſwelgen, van doen hebben geſtadigh vervochtight te werden: ſoo krijgen ſy ſomtijts al te veel, waer door ſy komen te ſwellen. Hier valt meeſtendeel een Onſtekinge by. De ſelve ſwerende, ende door-brekende laet ſomtijts een vuyle Sweringe.

2. Wy hebben hier de ſelve *Oirſaken*, die eerſtont van den Huygh verhaelt zijn.

3. De geſwollen, ofte onſteken Keel, ende Amandelen konnen in den mont geſien werden. Sonder onſtekinge hebben ſy haer gewoonlicke verwe, ende en doen niet ſeer, noch en verwecken geenen dorſt, dan beletten wat in't ſwelgen. Maer ongelijck meerder, als daer onſtekinge by is, eñ daer op volght dan Brant, Roodigheyt, Dorſt, korte Adem, ende gemeenlick, voor ofte naer, Koortſche.

4. Als de Amandelen de Keel gantſch toe-ſwellen, dan valter gevaer van Sticken. Die haer tot verdwijnē, ofte verſweren ſtrecken, en hebben geen noot: maer wel de gene, die verharden, dewijlſe nimmermeer, ofte ſeer ſelden geneſen werden.

5. De Keel, ofte Amandelen, die eerſt even beginnen te ſwellen, werden lichtelick geholpen met een Gorgel-water, dat maer een weynigh te ſamen treckt, gelijck van *Weech-bree-water*, 1 pint, *Syroop van gedrooghde Roſen*, 2 onçen; ofte 1 pint kleyn *Bier*, daer een half loot fijnen *Bolus* onder geroert is, het welcke ick hier toe een wonderbaer geneeſ-middel bevonden hebbe. Maer alſſer brant, ende onſtekinge by is, ſoo dient men het Lichaem te ontlaſten, ende ader te laten, gelijck van den Huygh in't laetſt voorgaende cap. geſeyt is. Als het Geſwel hier mede niet verdwijnen en wil, maer ſijn ſelven tot ſweren ſtelt, (het welck te weten is aen't meerder ſwellen, onſteken, ende verheffen van pijn) ſoo zal men gorgelen met *ſoete Melck*, daer *Vijgen* in gekoockt zijn, ende buyten om de Keel een Papken leggen van *Kruym van Witte-broot*, geweeckt in *ſoete Melck*, eñ daer dan onder gemengt *ongezoute Boter*, ende een weynigh *Saffraen*: ofte eē Plaeſter van *Meliloten*, ofte *Mucilaginibus*. Nae dat het verſworen is (gelijck uyt het verminderen van

van de gemelte toe-vallē te weten ſtaet) ſoo moet gelet werden om het geſwel te doen door brekē met ſtercker, eñ ſcherper Gorgel-water van *Bertram-wortels*, *Hyſſoop*, *Thijm*, *Marioleyne*, *wit Moſtaert-ſaet*, in *Mede* geſoden: ende ſoo de huyt, door ſijn dickte, ofte dat de etter te diep leyt, hier mede niet door en breeckt, ſoo magh men met *'t lançet* een openinge maken, ende dan gorgelen met *Mede*, om te ſuyveren; daer na met *Weech-bree-water*, ofte *Bolus*, gelijck hier in't beginſel verhaelt is, tot dat de Sluyting volght.

Wanneer de Amandelen door verſuym van Middelē, ofte anders, verhart zijn, ſoo zal men de ſelve ſoucken te verſachten met Gorgel-water van *Heemſt-wortels*, van *witte Lelyen*, *Malluwe*, *Glas-kruyt*, *Vyolen*, *Lijn-ſaet*, *Vijgen*, *Camillen*.

6. Wat de *Maniere van Leven* belangt. Hier dient gewacht voor alle hitte, ſoo van vyer, als de ſon; voor-al wat ſcherp is; gelijck oock voor heete ende ſcherpe ſpijſe, ende dranck, voor groote beweginge des Lichaems, ende Gemoets, ende, om in't kort te ſeggen, voor al 't gene de Vochtigheden driftigh kan maken, eñ op de keel doen ſincken, in't gemelte 14. cap. te leſen.

Het XXII. Capittel.

1. *VVaerdigheyt van de Spraeck, ende ondienſt van Klappernye,*
2. *Spraecks Gebreken, ende beletſels in de Tonge,*
3. *Oirſaken,*
4. *Haer Ken-teycken,*
5. *Voor-teyckenen,*
6. *Geneſinge,*
7. *Maniere van Leven.*

I.

GOdt almachtigh en heeft niet alleen den Menſche met de Reden, maer oock met de Spraeck, boven de ſtomme beeſten verhevē. Het welck voorwaer geen kleyne weldaet en is. Want hoe ellendigh ende ongenuchlick zoude des Menſchen gelegentheyt weſen, indien den eenen den anderē ſijne meyninge niet en konde te kennen geven? Sulcx en blijckt niet alleen wanneer wy zijn by ſtomme, ende doove, maer oock by luyden, wiens Spraeck wy niet en verſtaen. Hier van ſpreeckt den H. oudt-vader *Auguſtinus* in't 19. bouck van de ſtadt Godts op't 7. cap. aldus: *Wanneer de Menſchen, 't gene ſy gevoelen, malkander niet en konnen mede-deelen, alleen om de verſcheydenheyt der Talen, dan en helpt die groote gemeenſchap der nature niet om de Menſchen te verſamelen; ſoo dat een Menſche liever is by ſijnen hont, als by een vremt menſche.* Derhalven heeft Godt gewilt, dat oock daer de krachten onbreken, de Spraeck niet en zoude vergaen, gelijck men ſien kan niet alleen in vele Krancken, die ſelfs met de doot op de lippen noch ſprekē: maer oock in Oude luyden, die gemeenlick veel praets hebben: waerom by de Poëten verſiert is, dat *Tithonus*, om ſijnen hoogen ouderdom, ten laetſten verandert zoude weſen in een Krekel, een ſwack, maer luyt-ruftigh dier. Hoe dat door het praten van Oude luyden in een Barbiers winckel, de ſtadt Athenen van *Sylla*, overſte der Romeynnen, is in-genomen, wert verhaelt by *Plutarchus* in ſijn bouck van de Klapperny, daer hy oock ſeyt, niet wonder te weſen, dat de Barbiers klappachtigh zijn, dewijl al de klappers ende ſnappers op haren winckel komen, ende daer blijven ſitten, ſoo dat ſy daer door een gewoonte van klappen krijgen. Derhalven gaf de koning *Archelaus*, als hy de ſcheer-douck al om hadt, den Barbier, die vraeghde, hoe hy geſchoren wilde weſen, een aer-

dige

dige antwoort, *Stil-swijgende*. Jae het Spreken en kan niet alleen aengenaemheyt, ende onaengenaemheyt verwecken: maer oock goet, ende quaet doen. Met de Tonge wert Godt gelooft; ende onsen even naesten gelastert. Hierom liet *Bias*, als hem van *Amasis*, koning van Egypten een geslacht dier gesonden was, om daer van te hebben het beste, ende quaetste vleysch, aen den Koning de Tonge brengen: welcke sake, seyt de gemelte *Plutarchus*, hem tot groote eere, ende verwondering gestreckt heeft.

2. Om wel te konnen spreken, ende de letteren volkomentlick uyt te brengen, is, gelijck *Aristoteles* wel schrijft, bequaem een sachte, breede, ende volkomene Tonge: als de welcke haer kan uyt-recken, in-trecken, ende nae alle bewegingen vougen. Wanneer de selfde daer in eenigh gebreck komt te lijden, dan wert de Spraeck verhindert, verargert, ofte gantsch wech genomen. Dit heeten wy *Stommigheyt*, het andere *Stameren*, *Lispen*, ende *Keeckeren*. Welck geschiet, wanneer eenige letteren, ofte syllaben in't sprekē als op-geslorpt werden, ofte dat de eene letter voor d'ander, insonderheyt de R ende L, qualick wert in-gevought.

3. De *Oirsaken* zijn in de Tonge selve, ofte in de Herssenen, waer uyt sy haer kracht, eñ bewegen krijght, door de Zenuwen van het sevende paer, ende als dese door eenige toe-vloeyinge van Vochtigheden benauwt, ofte verstopt zijn, dan werden de zielicke geesten belet, om nae de Tonge te vloeyen; gelijck oock geschiet, wanneer de grouven der Herssenen verstopt, ende gesloten zijn, als in *Popelsy*, *Slaep-siecke*, ende diergelijcke, waer door de Spraeck gantsch op-gehoudē wert. Doch komt de Stommigheyt meest door aengeborē *Wanschapenheyt*, gelijck oock het Stameren, ende Lispen, het zy dat de Tonge te lang, te kort, te dick, ofte de Spieren

qua-

qualick geſtelt zijn.

De uytwendige Oirſaken zijn *Gramſchap*, *Schrick*, onverwachte *Blijdſchap*, ende diergelijcke *Ontroeringe*, waer door de gemelte Geeſten van haer plaetſch getrocken werden, *Dronckenſchap*, waer door de Spieren te ſeer vervochtight zijnde, de Tonge niet recht tegen de Tanden en konnen ſtieren. Ende ſulcx en geſchiet niet alleen door overtollige *Vochtigheyt*, maer oock door al te groote *Drooghte*, waer door het bewegen van de Tonge tegen wert gehouden.

4. Het beletſel van de Spraeck toont ſijn ſelven, gelijck mede doen de Uyterlicke oirſaken. Wanneer het uyt de Herſſenē komt, dan en hapert het aen de Spraeck alleen niet; ende als de Zenuwen verſtopt zijn, dan volghter een Geraecktheyt uyt, ſomtijts in de geheele, ſomtijts maer in de halve Tonge, het welck ſoo in de Spraeck, als in't uyt-ſteken gemerckt kan werden.

5. Wanneer de geheele Tonge geraeckt, ofte beroert is, dan iſſer gevaer van toe-komende Popelſy, gelijck *Galenus* aengemerckt heeft, doch en volght altijdt niet, als bevonden is by *Fernelius*, *Foreſtus*, ende *Sennertus*, dan ſoodanige blijven gantſch Stom; gelijck mede doen, die alſoo geworden zijn na een Popelſy, Slapendeſieckte, ofte diergelijcke.

6. De *Geneſinge* moet geſtelt werden na de Oirſaken. Wanneer de ſelvige in de Herſſenen haer onthouden, ſoo dienen die ontlaſt, de Vochtigheden bereyt, ende af-geſet, gelijck nu meer-mael aengeweſen is. Men moet oock de Aderē onder de Tonge Laten, ende Koppen ſetten ter zijden den hals, ende op de ſchouderen, ende doen gorgelē; indien het door Koude veroirſaeckt is, met *Orego*, *Thijm*, *Hyſſoop*, *Bertram*, ende diergelijcke in *Wijn* gekoockt, ofte de ſelve in *Brande-wijn* weecken, ende aen de Tonge houden. Waer toe mede ſtrecken

ken *Aqua Vitæ Matthioli*, ende *Theriakel-water*. Is oock dienſtigh, als te voren het Lichaem, ende 't Hooft wel geſuyvert is, eenige kleyne Koucxkens op de Tonge te houden beſtaende uyt het poeyer van *Peper*, *Bertram*, *Luyſ-kruyt*, *wit Moſtaert-ſaet*, ende een weynigh *Beverswijn*, met *Conſerve van Salye*, ende *Syroop van Stoechas* vermengt. Indien de Spraeck door Drooghte, gelijck in Koortſchen, belet wert, die zal men wech-nemen, als hier nae in de Koortſchen beſchreven is. Ick zal hier alleen verhalen twee exempelen van de gene, die van Stameren, ende Stommigheyt vremt verloſt zijn. De eerſte is geweeſt de grootſte voor-ſpraeck onder de Griecken *Demoſthenes*, de welcke (gelijck *Cicero de Oratore*, ende *Plutarchus*, in ſijn leven verhalen) in ſijn jonckheyt ſoo ſtamerde, dat hy de eerſte letter van de Konſte, die hy leeren wilde, niet en konde uyt-brengen, evenwel met eenige ſteenkens in den mont te ſteken, ende een langen adem te ſpreken, ſoo verre quam, dat hy de wel-ſprekenſte onder alle de Griecken geacht werde. Het ander is van de ſone van *Croeſus*. Deſe zijnde koning over Lydien, eñ van *Cyrus* koning der Perſen overwonnen, als hem ſeker krijghſ-man, die hy onbekent was, meende om te brengen; de Soon, die altijt ſtom geweeſt hadde, ſulcx ſiende, berſtede uyt ſchrick ſijn Tonge loſch, ende riep, Man, en ſlaet u handen niet aen *Croeſus*. Ende na deſe eerſte woorden, bleef hy daer nae altijdt Spreken, gelijck *Herodotus* getuyght in't 1. bouck van ſijn Grieckſche hiſtorye, hy, die meerder als vijf jaren ſtom geweeſt was, gelijck *Seneca* ſchrijft 3. *Contr.* 5.

7. De *Maniere van Leven* moet volgen de Oirſaken, ende is op haer plaetſche in ſoodanige Sieckten aengeweſen.

HET

HET TWEEDE BOUCK, VAN DE SIECKTEN DER BORST.

HET

TWEEDE BOECK,

VAN DE

SIECKTEN

DER

ZIELE.

Het Eerſte Capittel.

1. *Heeſheyt*,
2. *Oirſaken*,
3. *Ken-teyckenen*,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Geneſinge*,
6. *Maniere van Leven*.

1.

DE Lucht-ader zijnde ten deele Vleyſigh, om den Adem in, ende uyt te halen, ten deele Kraeck-beenigh, om de Stemme wel te doen klincken, ſoo moeten beyde daer toe in haer gematigheyt gehouden werden, ende ſulcx miſſchende, wert de Spraeck beſchadight, 't gene wy gemeenlick Heeſheyt noemen.

2. De Uyterlicke *Oirſaken*, die de Lucht-ader, ofte de Keel heeſch maken, zijn *ſchrale Lucht*, ende *noortſche Winden*, eenige *ſcherpe Dampen*, *Roock*, ofte *Stof*, dat men met de Lucht in treckt, *lang*, ende *hevigh Spreken*, voornamelick *Singen*, ende *Schreeuwen*, het eten van *Noten*, inſonderheyt die niet meerder ſchellen, als mede van *Garſtigen Olye*, van *ſcherpe ſuyre Spijſe* ende *Dranck*.

Inwendigh wert de Heeſheyt veroirſaeckt door *zoute* ende *ſcherpe Sinckingen*, uyt het Hooft vallende, ofte ſoodanige *Dampen*, van Onderen op-komende, als oock quaet-aerdige, gelijck in de Pocken.

3. De Heeſche ſtemme brengt haer eygen *Teycken* by; gelijck oock de Oirſaken, als nu meer-malen is aen-geweſen.

4. De Heesheyt van Uyterlicke oirsaken vergaet lichtelick, te weten, als sy versch gekomen is: maer de gene, die verjaert is, en lijdt naeulicx eenige genesinge. Jae *Gordonius* stelt die van een jaer gantsch ongeneeslick.

5. De *Genesinge* verandert na de Oirsaken. Die van Sinckinge voort-komt, ende kan niet genesen werden, voor dat de Sinckinge (te sien op 't 14. cap. van 't 1. bouck) wech genomen is. Daer op magh men gorgelen met *kleyn Bier*, daer een weynigh *rooden Bolus* onder vermengt is, ende dan komen tot de Keel versachtende, die wy terstont zullen verhalen. Wanneer de Heesheyt veroirsaeckt wert door scherpe Dampen, ofte oock quaetaerdige, die op-gevende stoffe, dient dan voor eerst wech genomē, volgens het Deel, ofte Siecke, daer uyt sy van daen komen. Onder-tusschen zal men in dese, als in andere Heesheyt licken *Syroop van Iujuben, van Soet-hout*, ofte *Olye van Soete Amandelen* versch sonder vyer geperst, ende met witte *Suycker-Candy* vermengt: in de mont laten smelten *Drol-suycker*, *versche Boter*, *Sap van Soet-hout* (ofte *Soet-hout* selve knauwen) oock de *Hoest-koucxkens*, in't volgende capittel te beschrijven.

Ick zal hier by-vougē uyt het nutte by-voeghsel, dat D^r. *Ioost van Ravelingen* gestelt heeft op 't Kruyt-bouck van *Rembert Dodoens* nopende seker kruyt, dat in ons Landt aen alle wegen in't wilt wast, de Mostaert in bladeren ende bloemen niet qualick gelijckende. De bladeren, schrijft hy, van *Eryssimum* (soo is de naem van't kruyt, als oock *Irio*) zijn goet tegen de Heesheyt, hoe oudt, ende onverwinnelick die magh wesen. Want dit kruyt heeft een middel-matige dunne, ende fijne doorsnijdende stoffe, gemengt met vochte suyverende deelen, waer door de grove taeye slijmerige vochtigheden ge-

geſcheyden werden ſonder groote verhittinge, ofte drooginge, ende van een verdeelt zijnde (om eenige windigheyt die daer mede gemengt is) ſonder grooten arbeyt uyt de borſt gebrocht werden, ende geſuyvert, als *Dodonæus* van het ſaet ook te kennen geeft. Ick weet, ſeyt *Lobel*, Heeſche Sangers, ſoo wel jonge, als oude, die by-kans ſtemme, ende aeſſem verloren hadden, ende op korten tijdt een klinckende heldere ſtemme weder gekregen hebben door hulpe van dit kruyt. Hy beſchrijft ook een *Syroop van Eryſimum* gemaeckt, waer mede hy geneſen heeft ettelicke, die veel jaren lang heel heeſch geweeſt waren, te weten het groen kruyt ſelve ſtootende, ende van dat Sap, met andere daer toe dienende dingen, nae de konſt een Syroop bereydende. Ick hebbe de ſelvige mede dickwils gebruyckt, ende ſeer goet bevonden, doch niet in verouderde, ofte alderhande Heelheyt, dewijl het kruyt in aert, ende gematigheyt ſoo wel, als in gelijckeniſſe treckt na den Moſtaert. Hy getuyght even-wel in ſijnē Kruyt-bouck, een dochter van een thien-jarige Heelheyt daer mede geholpen te hebben.

6. Tot *Maniere van Leven* dienen geſchouwt de uyterlicke oirſaken hier voor verhaelt, als mede Salaet, ende al waer Azijn ende Peper by is: maer gebruyckt verſachtende Spijſe, ende Dranck, gelijck *Eyeren, Weren*, ofte *Kalfs-nat* ongezouten, *Melck*, *Gerſte-water*, *Amandel-melck*, *door-geſlagen Gerſte*, ende diergelijcke.

Het II. Capittel.

1. *Hoeſt, ſijn Eygenſchap,*
2. *Oirſaken,*
3. *Ken-teyckenen,*

4. Voor-teyckenen,
5. Geneſinge,
6. Maniere van Leven.

1.

GElijck alle Dieren door in-geboren aert genegen zijn om 't gene ſy vernemen ſchadelick te weſen, van haer af te weren: even-eens doen oock de Deelen onſes Lichaems. Alſoo ont-laſten haer de Herſſenen door het Nieſſen, de Maegh door het Braken, de Borſt door het Hoeſten. Het tweede en ſchijnt ſoo natuerlick niet te weſen; maer van het eerſte, ende laetſte ſeydt *Galenus*, dat den opperſten Schepper tweederhande beweginge in de Dieren geſtelt heeft, om 't gene haer tegen is, uyt te ſmijten, te weten, Nieſſen, ende Hoeſten. Alle Dieren en hoeſten even-wel niet, onder welcke zijn de Oſſen, om datſe, als *Ariſtoteles* leert, haer vochtigheden uyt-quijlen. Soo beſchrijvē wy dan den Hoeſt te zijn een raſſe beweginge van de Longe, de welcke door yet, dat haer moeylick valt, geprickelt zijnde, 't ſelve ſouckt uyt te werpen, daer toe tot hulpe treckende de Spieren van de Borſt, ende 't Middel-rift. Doch alſoo de Longen geen, ofte weynigh gevoelen hebben, ſoo wert den Hoeſt alleen verweckt, als het velleken komt te beſchadigen, dat de Stroot-pijp, ende hare tacken door de Longen verſpreyt, van binnen bekleet, ende van ſoo ſcherp gevoelen is, dat het oock 't minſte, van 't gene de Longen raeckt, ofte in de Stroot-pijp ſchiet, terſtont gewaer wert, ende alſoo, om 't ſelve uyt te ſmijten, Hoeſt verweckt.

2. De naeſte, ende algemeene *Oirſaeck*, is, al 't gene het gemelte velleken der Longe, ende Stroot-pijp beſchadigen, ende tot uyt-hoeſten verwecken kan. Sulcx doet ſomtijts *Hitte*, gelijck door lang verblijven in de Son,

Son, veel *Peper*, ofte diergelijcke te eten, *Brandende Koortschen:* maer meeſt *Koude*, als *koude Lucht*, *Kout*, ofte *Znee-water drincken*, ofte anderen dranck, die door *Ys*, ofte *Znee* verkouwt is. Inſonderheyt vermagh de *Koude* ſeer veel, wanneer ſy met *Drooghte* vermengt is. Want daer door wert de Borſt geheel ſchrael, gelijck mẽ verneemt, als de *Winden* lang uyt het *Noordẽ* waeyẽ. De *Vochtige ongematigheyt* meent *Iacchinus* hier geen moeylickheyt te baren, als de welcke van verſachtendẽ aert is, ten zy dat ſy ſoo ongelijck aen-komt, ende dan kanſe mede een kleyn kuchjen verwecken. Deſe Ongematigheyt is ſomtijts ſonder, maer meeſten-deel met ſtoffe. Hier-benevens doen noch hoeſten *Roock*, *Stof van Kalck*, ende *Steen*, *Garſtige-noten*, *hart Roupen*. Maer meeſten-deel yet dat op de Longen valt, het zy datter eenige *Sinckingen* uyt de Herſſenen door de Stroot-pijp ſacken, het zy datter yet onder het eten, ofte drincken, ofte lacchen, gelijck als in een verkeerde Keel ſchiet.

Hier op en zoude miſſchien niet qualick paſſen, te verdragen het verſchil, al van oudts (gelijck te ſien is by *Plato*, *Ariſtoteles*, *Plutarchus*, *Agellius*, ende uyt de nieuwe, by *Rhodiginus*, *Fernelius*, *Laurentius*, *Sennertus*) tuſſchen de Geleerden onſtaen, of den Dranck mede in't drincken nae de Longe gaet. Om hier niet in't breet de redenen van weder-zijde by te brengẽ, ſoo zal genoegh zijn vaſt te ſtellen, dat het meeſte nat van Dranck, ende diergelijcke, meeſt door den Slock-derm, nae de Maegh gaet, maer dat niet-te-min oock eenige vochtigheyt door de Stroot-ader in de Longen ſijpt, als daer mede noodigh zijnde, ende dat het Klapjen, het welck op het Stroten-hooft ſtaet, aldaer niet geſtelt en is, om het ſelfde ſoo vaſt te ſluytẽ, datter gantſch geene vochtigheyt voor by en zoude ſacken, maer om datter niet harts, ofte te veel nats ſevens in zoude ſchieten: het

welck terſtont doet hoeſten, ende ſomtijts wel ſticken gelijck in't cap. van de *Squynançye* verhaelt is. Eñ daer van en is geen noot, wanneer een weynigh van het nat, door het Klapjen tegen-gehouden zijnde, allencxkens langs de Kanté van de Stroot-pijp tot in de Longé ſijpt.

Nu zijnder noch andere Oirſaken die het Hoeſten verwecken: In de Borſt, wanneer de Longen geprickelt werden door *Pleuris*, *Onſtekinge*, verborgen *Geſwel*, daer etter in vergadert is, *Bloet-ſpouwen*, *Teringe*, ende dergelijcke: Buyten de Borſt, als de *Lever*, *Milt*, *Maegh geſwollen* ofte *onſteken* zijnde tegen het Middel-rift drucke, ende eenige quade, ofte ſcherpe Dampen (gelijck in't Water, ende Gele-ſucht) de Longen mede deelen.

3. Al is't, dat den Hoeſt, gelijck *Ariſtoteles* wel ſeyt, een yegelijck door ſien ende hooren kenbaer is, ſoo en vallen even-wel de *Ken-teyckenen* der Oirſaken, waer na de Geneſinge geſtiert moet werden, voor een yegelick niet kenbaer, ende dienen derhalven met onderſcheyt wel aen-geweſen.

Wanneer den Hoeſt veroirſaeckt uyt Hitte, dan iſſer uytwendige ofte inwendige hitte voor-gaen; is gemeenlick maer een droogе kuch, ende en over-komt niet, dan als men ſpreeckt. Soodanige zijn dorſtigh, ende voelen baet by verkoelinge. Haer Hooft ende Borſt is root onſteken, eñ de Pols ſlaet raſch. Gantſch tegen-ſtrijdende Teyckenen vertoonen haer in de Koude ongematigheyt, te weten, geen dorſt, bleyck weſen, baet by wermte. De Drooghte wert beteyckent door droogen hoeſt, ende ſoodanige voorgaende Oirſaken. De Vochtigheyt is naeulicx ſonder ſtoffe, te weten Sinckingen, ende als die oock by de gemelte Ongematigheden zijn, daer van ſtaen de Ken-teyckenen aen-geweſen hier voor in't 14. capittel; gelijck oock op haer plaetſche, de gene, die door andere Sieckten,

't zy

't zy binnen, ofte buyten de Borſt, Hoeſt verwecken. De Uyterlicke oirſaken toonen haer ſelven.

4. Wat de *Voor-teyckenen* belangt, Den Hoeſt, die van Sinckingen verweckt wert, als van enckele Ongematigheyt, ende wanneer die lange duyrt, brengt van wegen ſterck ontroeren der Borſt, waer door eenige aderen komen te berſten, als mede, dat de fluymen in de Longe bederven, ende ſcherp werdende, haer teer vleyſch door-eten, eerſt Bloet-ſpouwen, waer op daer nae de Teringe volght. Valt oock ſwaerder den Kinck-hoeſt in jonge Kinderen, ende die van Sinckingen in Oude luyden, als andere, die in't beſt van haer leven zijn. In de Kinderen, om dat hy haer den adem, ende 't ſlapen belet, ende dickwils doet ſcheuren. In Oude luyden, om dat de fluymen in haer niet en rijpen, ende hy derhalven gemeenlick by-blijft. Den Hoeſt, die voor-komt uyt yet dat van buyten inſchiet, gaet over, als 't ſelve wech is, gelijck *Sennertus* verhaelt van yemant, die een Kers-ſteen door de averechtſe keel ingeſlickt hebbende, daer van drie weken lang by vlagen hoeſtede, tot hy ten laetſten, nae dat hy op een nacht een gantſche uyr ſterck gehoeſt hadde, de Kers-ſteē uytſmeet. Quader is de gene, die door Pleuris, ofte Bloetſpouwen komt, dewijl ſoodanige ſieckten in haer ſelven beſwaerlick zijn; als mede die door het Water veroirſaeckt wert, als niet alleen door gewichte, ende menighte het Middel-ſchot benauwende, maer oock beteyckenende, het ſelve ſoo toe-genomen te hebben, dat het niet konnende in den buyck alleen geberght werden, op-ſtijght tot in de Borſt. Den Hoeſt, die door geſwollen Lever, Maegh, ofte Milt, veroirſaeckt, ſchickt hem nae de geneſinge van de ſelfde Deelen.

5. De rechte *Geneſinge* beſtaet hier mede in't wechnemen van de Oirſakē; dan den Hoeſt valt wel ſomtijts

ſoo ſwaer, datter gevaer is van borſtē der aderen, ſcheurſel, miſdracht, ofte diergelijcke, ende in ſulckē gevalle moet voor eerſt den ſelven verſacht werdē door *Gomme Dragant*, ende *van Arabyen*, *ſaet van Maluwe*, ende *van Boom-wolle*, Suycker-koecxkens van *Heemſt-wortel*, *Soetemelck* daer *Heemſt-wortel* in geſoden is, met *Candy*, ofte *Drol-ſuycker geſoet*, *Door-geſlagen Gerſte*, *Olye van ſoete Amandelē*, verſch ſonder vyer geperſt, *Slijm van Quekeermen* met water van *Hoef-bladeren* uyt-getrocken, *Soet-hout*, ofte *Drop*, *Ongezoute Boter* met wat *Candy*, ofte *Drol-ſuycker*, ofte een Licking van *Syroop van Iujuben*, van de welcke, als oock van alle de Hoeſt-middelen breeder te ſien is in't 18.cap. van't 1.Deel.

Maer als den Hoeſt na de Verſachtende niet en luyſtert, ſoo raden ſommige te komen tot de gene, die de ſcherpigheyt van't gevoelen verdooven, gelijck *Syroop van Bollen*, verſſchen *Theriakel*, ofte *Mithridaet*, *Philonium*, *Romanum*, *Pillen van Honts-tonge*, *Laudanum*. Dan in deſe Middelen, dient ſeer voorſichtigh gegaen: want zouden den Hoeſt wel wat over doen gaen, maer de Oirſaeck ſoo veel te vaſter ſetten. Derhalven dienen ſy weynigh gebruyckt, ende niet als in de uyterſte noot; ende dan noch gemengt, onder de gemelte verſachtende, gelijck *Syroop van Bollen*, onder die van *Iujuben*, van elcx even-veel, ofte van de eerſte wat minder. Van de *Honts-tong-pillen* zijn 3 a 5 aſen genough, ende 2 a 3 van *Laudanum* (ſiet het 14.cap. van't 1.Deel) van *Theriakel*, ofte *Mithridaet* een vierendeel loot, van *Philonium* (te weten ſonder *Euphorbium*) een ſcrupel, de drie laetſte alleen in koude oirſaken, als die heet en ſcherp zijn: de eerſte in alle.

Wy komen nu tot het wech-nemē van de Oirſaken. Den Hoeſt uyt Heete ongematigheyt, wert geholpen van binnen met *Syroop van Vyolen* te licken, ende van buy-

buyten de Borst met den *Olye van Vyolen* te smaren: uyt Koude, van binnen met *Honigh, Syroop van Hyssoop, van Venus-hayr, Soet-hout, Taback, Malrove:* met *Vygen* ende *Saffraen* te besigen: van buyten met *Olye van Camillen, van Wijn-ruyte, bitter Amandelen, Foelye.* De Vochtigheyt wert verbetert door de laetst verhaelde, ende datter van buyten een heet Sackxken van *Zout*, met *Gerst* in de Pan gerooft op de Borst geleyt wert. De Drooge Longen, ende Keel werden vervochtight door geknaut *Soet-hout, Rozijnen, Iujuben*, met *Verkoelende Saden, doorgeslagen Gerste, Amandel-melck*, van buyten met *versche Boter*, ofte *Olye van Soete Amandelen.* Dan het komt hier meest aen op een bequame Maniere van Leven, die wy terstont zullen aen-wijsen.

Wanneer den Hoest door Sinckingen voor-komt, dan moeten de Sinckingen belet werden, gelijck op't 14. cap. van't 1. bouck is aen-gewesen, daer onder vermengende na gelegentheyt eenige van de nu verhaelde Hoest-middelen, altijdt lettende dat de Fluymen niet te dun, ofte te dick en zijn. Want als sy al te dun zijn, en konnen niet wel met hoestē op-gebracht werden, door dienste van de Geesten met kracht op-geheven zijnde van malkander scheyden, ende soo wederom in de Longe vallen. Maer veel swaerder vallense om op te brengen, die dick en taey zijn, als die door de Geesten niet licht beweeght en konnen werden. Derhalvē dienense in een matige gestalte gebracht, door sulcke Middelen, als in't 18. cap. van het 1. Deel zijn beschreven.

6. Wat nu de *Maniere van Leven* betreft: Die van wegen *Hitte* hoest, dient een *koele Lucht* te soucken, ofte indiense allesins van selfs te heet is, te verkoelen, gelijck in't 2. Deel van den *Schat der Gesontheyt* is aengewesen. De Spijse moet mede verkoelende wesen, ofte gestooft met *Endivye, Lattouw*, ende diergelijcke: den

Dranck *Gerſte-water*, ofte *kleyn Bier*, maer gantſch geen Wijn. Soodanige moet hem oock wachten van veel ſpreken, roupen, ſtoornis, ende in de Son te gaen wandelen. Wiens Hoeſt door *Koude* ongematigheyt verweckt wert, moet een *werme Lucht* hebben, *werme Spijſe* gebruycken, gelijck *Vleyſch*, doch niet daer Peper, ofte eenige Scherpigheyt by is, drincken *Spaenſche-wijn*, *Baſtaert*, *Malvaſey*, ofte *Mede*, ende tot leſte gerecht *Pingels*, ende *Piſtaçyen*, het Lichaem *matelick Oeffenen*. In *Vochtige Longen* dient *Drooge Lucht*, gelijck die van Bergen, aen de Zee, en den Hey-kant: *drooge Spijſe*, gelijck *gebrade Vleyſch*, inſonderheyt van *Vogelen*, als *Patrijſen*, *Snippen*, ende diergelijcke: *Wijn*, daer *Hyſſoop*, eñ *Alantwortel* op geſtaen hebben. Hier valt noodigh meerder *Beweginge des Lichaems*, als oock der Longen met *veel Spreken*. De *Drooge ongematigheyt* vereyſcht *Vochtige Lucht*, oock ſoodanige *Spijſe*, *Soete-melck*, *Slorp-eyeren*, *Kalf-vleyſch*, *Kuykens*, *Rivier-viſch*, *Boſſe-krabben*, *Garnaet*, doch ſonder Azijn ende Peper. Den Dranck van *Gerſte-water* met wat *Rozijnen*, ende *Soet-hout*, en behouft niet ſpaerſaem te weſen. Hier is de *Slaep*; daer *Stilte* gantſch dienſtigh.

De *Maniere van Leven in Sinckingen*, is in't gemelte 14. cap. verhaelt.

Het III. Capittel.

1. *Nootſakelickheyt van het Adem halen, ende hoe 't ſelve geſchiet.*
2. *Aem-borſtigheyt, beſchrijvinge, ende leger-plaetſch.*
3. *Oirſaken,*
4. *Ken-teyckenen,*
5. *Voor-teyckenen,*

6. *Ge-*

6. *Geneſinge in de Benautheyt*,
7. *buyten de ſelvige*,
8. *Maniere van Leven*.

1.

GElijck de Vlamme, in Koppen, ofte een nauwe plaetſche beſlotē, ende geen Lucht krijgende, verdwijnt: even-eens gaet het met onſe natuerlicke Wermte, in de welcke het leven beſtaet, ende als de ſelve niet geſtadigh koele Lucht en ſchept, verſtickt, ofte wert geheel uyt-gebluſt. Hier van eñ wat Lucht daer toe beſt is, ſtaet breeder te leſen op't 1. cap. van't 2. bouck in't 1. Deel, als mede op't 2. cap. in't 2. Deel van den *Schat der Geſontheyt*.

Deſe ververſinge geſchiet door het Adem-halen, een werck ten deele Zielick, dat wy een wijle op konnen houden, ten deele Natuerlick, dat noodſakelick moet voort-gaen, waer by de Lucht door den Mont in de Longen, met het op-halen, ende uyt-ſertē van de Borſt, in-gehaelt wert, ende de roockachtige dampen met het in-halen van de Borſt uyt-gedreven werden, tot behoudeniſſe van de natuerlicke Wermte, ende het maken van levendige Geeſten.

Tot dit Gebruyck van Adem-halen, wercken twee Oirſaken, te weten, de Kracht die de Borſt beweeght, de welcke zijn de Zielicke geeſten, uyt de Herſſenen door de Zenuwen in de Borſt-ſpieren, ende Middel-rift ſchietende, als oock de Longen, die de Lucht ontfangen, ende de Stroot-ader, die de wegh is, waer ſy door gaet, daer toe het eerſte ontfangen geſchiet in Neus, Mont, ende Keel.

2. Hier uyt kan blijcken, dat door verſcheyde Oirſaken den Adem verhindert kan werden, ſelfs oock die buyten de Borſt zijn, gelijck in verſcheyde Hooft-ſieck-

tēn

ten verhaelt is: dan wy zullen hier alleen handelen van het swaerste, by de Griecken *Asthma*, ende by ons gemeenlick *Aem-borstigheyt*, ofte *Eng-borstigheyt* genaemt, waer door yemant, niet sonder hygen, ende reutelen, sijnen Adem kan halen, jae veeltijts niet als met gerecken, ende uyt-gestrecken halse, 't welck de Griecken *Orthopnœa* noemen, als of men seyde *Recht-aessemen*, ende soodanige en konnen geenen Adem krijgen, ofte sy moeten recht-over-ende sitten, ende hygen nae den selven, gelijck de gene, die seer vermoeyt zijn.

Alle de Geneesmeesters stellē de leger-plaetsch van de Aem-borstigheyt in de Longen: maer de president *de Thou* verhaelt in't 122. bouck van sijn Historye een exempel van 't Herte, het welck misschien soo seltsaem niet en zoude wesen, indiē men meerder wercx maeckte, om alle Aem-borstige na haer doot te openen. *Scombergen*, schrijft hy, is in sijn koets gestickt. Dese was al langen tijt met Aem-borstigheyt gequelt geweest, waer by met poosen somtijts quam een scherpe pijn voor't Herte, ende die krijgende, gutsde hem 't sweet 't geheele Lichaem uyt, soo seer verswackende, dat hy scheen van sijn selven te gaen. Maer gelijck hy was van een matige, ende duldige nature, als hy even-wel niet naer en liet dagelicx op't hof te verschijnen, soo maeckten hy de Sieckte by sijn selven gewoon, ende by de sijne niet verdacht. Het Lichaem, dat hy in't leven vast, ende sterck gehadt hadde, geopent zijnde, waren de Geneesmeesters, eñ Heel-meesters verwondert, dat het vliesch, ende al het vleesigh deel, het welck de slincker zijde van het Herte bedeckt, ende tot gestadige verluchting op, ende neder gaet, door onmatige hitte, ende milde maniere van leven (hy was een van de grooten in Vranckrijck, maer uyt Saxen gesproten) gantsch beenigh bevonden is, soo dat het belette, den Adem wel te ha-

halen, het welck gelooft werde, ten laetſten oirſaeck geweeſt te zijn, om hem ſoo ſchierlick te doen ſticken. Want hy was anders van ſeer geſonde gematigheyt, gelijck hy oock was in alle ſijn deelen, ende hem en hadde niet geſchort, als alleen dat hy dickwils van Aem-borſtigheyt meende te ſticken.

3. De naeſte *Oirſaeck* van deſe Aem-borſtigheyt is eẽ nauwte van de pijpjens der Longen, verweckt van buyten door eenigh rauw Geſwel aen de ſlach-aderen van de Longen gehecht, ofte door wanſchapenheyt eñ nauwte van de Borſt, als mede van te over groote vettigheyt, waer door de aderen ſoo nauw zijn, dat de weynigh Geeſten daer in zijnde lichtelick geſtickt werden. Waerom *Hippocrates* wel geſeyt heeft, als van de Ondervindinge beveſtight werdende, dat de gene, die van naturen geheel ſwaerlijvigh zijn, niet ſoo lang en leven, als de magere. Van binnen veroirſaken deſe nauwte, taeye ende ſlijmerige Vochtigheden, die de gemelte pijpjens verſtoppen, waer van Oude luydẽ veeltijts onderhavigh zijn. Deſe Vochtigheden ofte hebben haren oirſpronck in de Longen ſelfs, ſeyt *Galenus 3. Aph. 31.* te weten, als ſy van eenige Ongematigheyt haer voedtſel niet wel en konnen verdouwen, ofte groeyen in't geheele Lichaem, ende werden alſoo door de Aderen de Longen toe-geſonden; maer ſacken meeſtendeel uyt het Hooft, gelijck men bevint, dat de gene, die de Sinckingen onderworpẽ zijn, veeltijts met Aem-borſtigheyt gequelt werden.

Hier toe helpen uyterlicke *Koude*, ende *Vochtige Lucht*, inſonderheyt miſtige, ende daer een quaetaerdigheyt by is. Te Babylonyen (ſchrijft de Grieckſche hiſtory-ſchrijver *Diodorus Siculus*, in ſijn 2. bouck) is een ader van een lijmige fonteyn, niet groot, maer wonder krachtigh. Want ſy geeft uyt eenen ſwaren, ende ſwavelachtigen damp, waer door alle de dieren, die daer on-

ontrent komen, onvoorsiens ende schierlick sticken, het lichaem onstekende, ende op-swellende, insonderheyt ontrent de Longen. Soo is mede den vermaerdē schrijver der Natuerlicke dingen, *Plinius* by den bergh *Vesuvius*, ofte *di Soma*, ontrent de stadt Napels, gestickt door de grove, ende swavelachtige dampen, die de aerde aldaer op-geeft, gelijck wy breeder beschreven hebben in't 1. Deel op't 17. cap. Siet diergelijcke in't 1. Deel van den *Schat der Gesontheyt* op't 1. cap. van't 2. bouck.

Als dit wat aen-hout, soo verhart de taeye vochtigheyt tot ballekens, als hagel, die dan uyt-gehoest werden, gelijck een van *Galenus* aen-gemerckt is, ende den Italiaenschē geneest-meester *Saxonia* getuyght twee reysen, sulcx gesien te hebben; ende by ons oock meermalen is bevonden. Dit Hagel langer ingehouden zijnde wert ten laetsten tot Steenkens gebacken, waer van behalven den ouden *Aretæus*, gewach maken uyt de jonge geneest-meesters, den Italiaenschen *Trincavellius*, ende D^r. *Sebastiaen Egbertsz.* Borgemeester van Amstelredam, behalven noch verscheyde andere soo oude, als nieuwe, te sien by *Schenck* in de 49. Aen-merckinge van sijn 2. bouck. De gemelte *Saxonia*, als oock de Françoische *Riolan* schrijven, dat de Mensch, als de Longe verdrooght, allencxkens uyt-teert, ende *Saxonia* stelt die drooghte mede onder de Oirsakē van Aem-borstigheyt, gelijck oock doen de Françoische *Hollerius*, eñ de Leytsche professor *Heurnius*, ende sulcx te recht, hoe-wel het tegen-gesproken wert van den Spaenschen *Pereda*.

4. De *Ken-teyckenen* van de Aem-borstigheyt zijn niet alleen uyt de beschrijvinge te mercken, maer selfs oock uyt hooren ende sien, insonderheyt wanneer den Adem niet alleen kort en gaet, maer oock, gelijck veeltijts gebeurt, reutelt. Dan tot Genesinge komt het aen op het onderscheyden van de Oirsaken. Wanneer de selvige

vige zijn dicke ende taeye Vochtigheden, ende die allencxkens hare vergaderinge in de Longe gemaeckt hebben, dan begint den Adem allencxkens korter te werden, eñ die kortigheyt hout geſtadigh aen; daer hy af ende aengaet wanneer de ſtoffe uyt het Hooft, ofte elders van daen komt. Ende als de Herſſenen daer toe oirſaeck geven, alſdan openbaren haer de Teyckenen van Sinckingen, beſchreven hier voor in't 14. capittel. Ende die niet zijnde, ſoo is genoegh af te nemen, dat de oirſaeck door de aderen in de Longē vloeyt, ende wanneer ſulcx uyt de Lever, ofte Milt ſijnen oirſpronck treckt, dat betoonen geſwollen Beenen, ende bolligheyt in't Aengeſicht, ende over 't geheele Lichaem.

Als de Aem-borſtigheyt veroirſaeckt door een rauw Geſwel, dan valt den Adem van tijdt tot tijdt ſwaerder, ſonder yet uyt te ſpouwē, daer wert oock een ſwaerheyt ontrent de ſlagh-aderen van de Longe gevoelt (gelijck ſulcx den geneeſ-meeſter *Antipater* gebeurt is) ſonder geluyt, ofte reutelen.

Wanneer de Drooghte in gebreke is, dan zijnder verdroogende oirſaken voor gegaen, waer op gevolght is magerheyt over 't gantſche Lichaem, ende daer op werden gantſch geen ſluymen gelooſt.

5. De Aem-borſtigheyt is ſoo gevaerlick, dat ſy ſommige gaende ende ſtaende onvoorſiens wech-ſleept, gelijck Dr. *Foreſt* verhaelt mede gebeurt te zijn den raetſheer, Mr. *Adriaen Wentzen*, van Dordrecht, die hier van op ſtraet ſchierlick nederſtorte, eñ alſoo doot bleef. In Oude, ende Swacke luyden, blijftſe gemeenlick by, tot de doot toe, gelijck oock in jonge Kinderen. Dewijl ick dit ſchrijve, ſoo heeft de Aem-borſtigheyt een kint van acht jaren in twee dagen geſtickt, de Longen geopent zijnde wert in de Pijpjens onder aē de Stroot-pijp bevonden menighte van taey ſlijm, het wit ſtijfſel niet

ongelijck, waer van sommige al hartachtigh was, het welck de gemelte pijpjens gantsch gestopt hadde. Niet veel beter gaet het, als sy aenge-erft is; oft dat sy voor de 14 jaer een bult gemaeckt heeft, om de nauwte van de Borst. Loopt mede groot gevaer, wanneer daer Koortsche by is, alsoo de selve de Vochtigheden harder ende drooger maeckt, eñ meerder adem van doen heeft.

6. Wat de *Genesinge* betreft: Dewijl de Aem-borstigheyt niet altijdt even quaet en is, maer haer tijden heeft, datse lijdelick, ofte gantsch beswaert is, ende de Siecken met sticken dreyght; soo dienen de Geneesmiddelen na de gelegentheyt verandert, ende andere gebruyckt, als die groote benautheyt op den hals valt, andere, wanneer de selvige over is. Dit beswaren komt uyt driederley oirsaken, door het *bewegen van de Stoffe* die in de pijpjens van de Longen te voren stil was, ofte door *nieuwe Toe-vloeying*, waer toe ten derden oock helpen eenige *Winden*, ofte *Dampen*, van elders daer nae toe schietende. Die *Beweginge* wert verweckt door *heete Lucht*, lang in de Son, ofte by de Vyer te zijn, als mede uyt *Gramschap*, (waer door sommige in het toornigh uytvaren onvoorsiens komen te sticken, gelijck blijckt by eenige exempelen, in den *Schat der Gesontheyt* te lesen) ende vorder alle hevige Beweginge van het Gemoet, ende Lichaem. Wert noch de *Stoffe* vermeerdert door *Brassen*, ende *Suypen*, *Nat*, eñ *Mistigh-weder*, *Zuyde-winden*, *grove*, ende *windtachtige Spijse*, ende *onklaren Dranck*. Dit aldus zijnde, soo moet wel gelet werden, uyt welcke van dese oirsaken de Aem-borstigheyt haren oirspronck neemt. Want by aldien die te voré geweest zijnde, door yet van buyten, als nu verhaelt is, beweeght, ende geroert wert, soo en kan men niet beter doen, als den Siecken stil houden, ende alleen doen besigen 't gene de beweeghde Vochtigheyt kan doen verdwijnen, gelijck ter-

terſtont zal beſchreven werden. Maer alſſer andere plaetſchen daer yet na toe ſenden, dan magh men, om nae beneden te trecken, de Beenen ſterck wrijven, ende binden, oock een ſtercke Pil, ofte Clyſteer ſetten. Men zal oock het Lichaem met dē hals recht op tegens kuſſens ſtellen, om den Adem te rechter te laten gaen, niet te veel deckſel op de Borſt leggen, den Siecken een kamer geven, daer de Lucht gematight, ofte een weynigh nae de koelte treckt, hem niet veel doen ſpreken, noch vele vanders by hem laten komen. Indien het Lichaem geheel bloet-rijck was, ſoo zoude men mogen komen tot *Ader-laten*; maer anders niet, alſoo het ſelfde ſeer weynigh, ofte niet en kan wech-nemen van't gene, in de Longen ſteeckt. Daer toe dienen verſachtende Middelen, ende die een ſuyverende, ende af-vegende kracht hebben, wijdt-loopigh beſchreven in't 17. cap. van't 1. Deel.

7. Wanneer de grootſte benautheyt over is, dan moet men letten om de Oirſaeck wech te nemen. Derhalven dienē voor eerſt de taeye fluymen, bereyt, loſch, ende driftigh gemaeckt, door alſulcke Middelen, die in't gemelte 17. capittel zijn aengeweſen, daer nae gelooſt eñ af-geſet, door't gene in't 1. Deel op't 12. cap. n. 4. beſchreven is. Ende dit alles en moet niet ſterck, ofte ſevens, maer ſachtjens, eñ allencxkens in't werck geſtelt werden, op dat door het ſterck af-ſetten, het dickſte niet en mocht over-blijven, noch door het bereyden met al te heete droogen, de vochtigheyt niet en kome te verharden.

Het rauw Geſwel, dat de Aem-borſtigheyt zoude mogen verwecken, is beſt in ſtilte te laten, alſoo het niet wel gebracht kan werden tot verdwijnen, ende rijp gemaeckt door-brekende, meeſt ongeneeſlick valt.

De Drooghte wert verbetert door de Middelen in't laetſt voorgaende capittel verhaelt.

8. De *Maniere van Leven*, alſoo de Aem-borſtigheyt meeſt veroirſaeckt wert, uyt kout, ende taey ſlijm, moet ſtrecken tot verwermen, ende dun maken. Derhalven zijn hier dienſtigh een *heldere*, ende *werme Lucht*, ende oock *Spijſe*, ende *Dranck* van den ſelfden aert, ende de welcke met eenen vervochtigen kan, om de fluymen te beter op te doen komen. Hier is inſonderheyt bequaem het *Sap van een ouden Haen*, met wat *Hyſſoop* geſtooft; inſonderheyt met *Saffraen*, het welck hier voor geſeyt is, de Ziele der Longen te weſen. Is mede dienſtigh een Huts-pot met *Ajuyn*; ende *Soete-melck* met *Loock* opgekoockt, ofte daer in geſtooten, gelijck *Plinius* ſchrijft 20. *Nat.* 6. Voor *Dranck* kan ſtrecken *Bier*, daer *Hyſſoop*, ofte andere Borſt-kruyden in geweeckt zijn, als oock *Mede*: ofte alſſer Koortſche by is, *Gerſte-water*, met *gepelde Rozijnen*, ende een weynigh *Soet-hout* op-gekoockt. Men behoeft hier geen dorſt te lijden, alſoo de fluymen daer door te ſeer verdroogen, maer vry veel drincken, om de ſelve ſoo veel te lichter op te brengen, ende liever tuſſchen tijde, als over maeltijdt, op dat de Maegh te ſeer geſpannen zijnde tegen het Middel-rift niet en come te drucken. De *Slaep* moet matigh weſen, met het Hooft, wat hoogh. De *Oeffeninge* mede matigh; ende voor den eten. Stercke *Beweginge van Lichaem*, ende *Gemoet*, mitſgaders al 't gene wy onder de uyterſticke Oirſaken geſtelt hebben, moet geſchout werden.

Het IIII. Capittel.

1. *Bloet-ſpouwen*,
2. *Oirſaken*,

3. *Haer*

3. *Haer Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Geneſinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

ALle loſing van Bloet, behalven in de Stonden, is tegens de Nature, gelijck *Galenus* wel ſeyt. Maer al is, dat het Bloet-ſpouwen uyt vele plaetſchen, gelijck hooft, keel, maegh, lever, milt, kan voort-komen: ſoo en zullē wy even-wel alhier van geen ander handelē, als dat uyt de Borſt, eñ met hoeſten wert op-gebracht.

2. Soodanigh Bloet-ſpouwen geſchiet door eenige Aderen in de Borſt, ofte Longen, die ont-ſloten zijn. Van dit ont-ſluyten, ofte berſten der Aderen zijn *Oirſaken* uytwendigh, *Slaen*, *Stooten*, *Vallen*, (gelijck gebeurt is den keyſer *Adrianus*, doen hy ter jacht rijdende hals, ende ribben brack, volgens 't gene *Spartianus* verhaelt) als mede *Roupen*, ende *Schreeuwen*. Soo heeft de vermaerde velt-overſte der Romeynen *L. Sylla*, met hevigheyt geweldigh roupende, ende daer over de borſt verſeerende, ſijnen geeſt met bloet, ende dreygementen vermengt, overgegeven, gelijck *Valerius Maximus* van hem ſchrijft. Het ſelve getuygen de Grieckſche ſchrijvers *Polybius*, ende *Plutarchus*, van den koning *Antigonus*, gelijck oock *Suidas* van den keyſer *Valentinianus*. Werden mede de Aderkens geopent door groote *Hitte*, *Badſtoven*, door *veel* ende *heete Spijſe*, ofte *Dranck*, als oock dat de geſtopte *Stonden* na de Borſt op-ſlaen, die dan uytgehoeſt werden. Inwendigh openen ſomtijts de teere Aderkens, door-gegeten zijnde, van *ſcherpe Vochtigheden*.

3. Het *Ken-teycken* dat het Bloet uyt de Borſt komt, is den Hoeſt; maer als het daer by ſeer ſchuymigh is, dat wert uyt de Longen op-gebracht. Dan hier dient wel

gelet, of het Bloet recht uyt de Borst komt, ofte dat het van andere plaetschen daer nae toe wert gesonden. Indien de Neus korts te voren gebloet heeft, ofte yemant dat onderhavigh is, met voorgaende Hooft-pijn, ofte te voren Bloet uyt den Mont quijt gewordē is sonder hoesten, ende 't hoesten daer nae volght, alsdan magh men wel rekening maken, dat het Bloet uyt het Hooft op de Borst gesackt is. Dat oock eenige pijn ofte spanning ontrent de verhaelde deelen te voren gevoelt is, ofte de Stonden op-geslagē zijn, ende dat het Bloet niet alleen op-gehoest, maer oock uyt-gebraeckt wert, in sulcken gevalle staet wel te gelooven, dat het Bloet van onderen op-komt, als niet alleen de Borst, maer oock de Maegh mede-gedeelt zijnde. Maer wanneer die Teyckenen niet gespeurt en werden, ende dat de gemelte uytwendige Oirsaken voor-gegaen zijn, dan veroirsaeckt het Bloedigh op-hoesten uyt de Borst selve.

4. Alle Bloet-spouwen is gevaerlick, ende kan een Menschē om 't leven brengen, doch alder-meest wanneer het uyt de Longen, als het teerste vleysch hebbende; ende als het niet met den eersten gesteut wert, soo valt het ongeneesiick, ende verandert in Etter-spouwen, waer op dan Teringe, ende ten laetstē de Doot volght. Dit heeft de poëet *Ovidius* wel geweten, als hy 1. *de Ponto* 4. aldus schrijft:

Cernis ut è molli sanguis pulmane remissus,
Ad Stygias certo limite ducit aquas.

5. De *Genesinge* moet veranderen na de verscheydenheyt der Oirsaken. Als door Slaen, Stooten, Roupen, ofte diergelijcke, eenige Ader inde Borst geopent is, soo dient het Bloet alleen op-gehouden, ende de Ader ten eersten gestoppt, ende by aldien het Lichaem bloet-rijck is, een Ader geopent in den Arm, ende als het van onderen

deren op-komt, in de Voet. Indien het Bloet onder andere Sinckingen uyt het Hooft valt, dan zal men de Geneſinge tegens de Sinckingen in't werck ſtellen, gelijck in't 14. capittel verhaelt is, ende ſoo moet oock op d'andere Deelen, die daer toe de eerſte oirſaeck geven, gelet werden. Onder-tuſſchen dient het Bloet verdickt, ſijn ſcherpigheyt benomen, ende de geopende Ader geſloten. Dit doen *Wael-wortel*, *wortel van Tormentilla*, *Weech-bree-bladeren*, *Silver-kruyt*, *Beurſkens-kruyt*, *Porceleyn*, *Smack*, *Granaet-ſchellen*, *Eycke-bladeren*, *roode Roſen*, ende diergelijcke, in water tot een Dranck gekoockt, ende met de volgende Syropen verſoet. Soo kan men een Conſerfken makē van *Conſerf van Roſen*, twee onçen, *Bolus*, *wit Stijffel*, *Gomme van Arabyen*, van elcx een vierendeel loot, met *Syroop van Wael-wortel* gemengt, ende dickwils op de punt van een mes gebruycken. Ende indien den Hoeſt, door de ſcherpte der Vochtigheden te ſeer prickelt, daer onder vermengen ſoo vele *Syroop van Bollen*, ende eenige avonden nae malkander door-ſlickē een vierendeel loot (in't eerſte, verſche van drie vier maenden, daer nae vry ouder) *Theriakel*, ofte *Mithridaet*. Daer nae alſſer veel geronnen Bloet (het welck men uyt de beſwacktheyt kan gewaer werden) in de Borſt gebleven is, het ſelve zal geſcheyden werden door wortels van *Mee-krappe*, ende *Nardus-ſaet* in *Ioopen-bier* geſoden, ofte oock door het poeyer van beyde met wat *Ioopen-bier*, daer by doende eē weynigh *Oxymel*, ofte *Syroop van Azijn*. Onſe Vrouwen gebruycken hier toe, met goede baet *Mumia*, ende *Spermaceti*, met wat *Roode-wijn*, ofte *Ioopen-bier* werm gemaeckt. Hier is mede dienſtigh *Veneetſche Termenthijn*, met een weynigh *Honigh*, ofte *Suycker* gemengt zijnde, voor een *Bolus* door-geſlickt, ofte met wat *Doeyer van een* Ey gebroken, ende een roomerken *Roode-wijn* in-gedroncken. Deſen raet

is al gegeven by den ouden poëet *Plautus*, in sijn Blyeynde-spel, genaemt Koop-man,

— *jam dudum sputo sanguinem.*

CH. *Resinam ex melle Ægyptiam vorato, salvina feceris.*

6. Een goede *Maniere van Leven* vermach hier veel. Derhalven staet te verkiesen een gematighde *Lucht*, ofte die wat na de koelte, ende drooghte treckt. De *Spijse* dient wat kleefachtigh, ende geneesaem te wesen, gelijck *Soete-melck met witte Broot*, *Rijsten-bry*, *Bloeme-pap*, *Speck*, *Ionge-kaes*, maer geen Boter, noch vet daer veel zout, kruyt, ofte azijn by is. Onder het *Vleysch*, is dat van *Kalveren* het beste, ende liever *gebraden*, als gesoden, daer nae van *Schapen*, *Conijnen*, *Kapoenen*, &c. Onder de *Visch* magh men in dese gelegentheyt wel *Paling*, ende *Ael* verkiesen. Den *Dranck* magh wesen bestelt *Bier*, ofte *Amandel-melck*, geen Wijn. Hier is *Stilte* des Lichaems, ende Gemoets noodigh, meerder *Slapen*, als Waken.

Het V. Capittel.

1. Naem-reden van de Koortsche.
2. Haren aert, ende nature,
3. Oirsaken in't gemeen,
4. Ken-teyckenen,
5. Voor-teyckenen,
6. Genesinge,
7. Maniere van Leven,
8. Onderscheyt, ende Verdeelinge.

1.

DEwijl de *Koortsche* eē sieckte van't Herte is (gelijck de Italiaensche geneesmeester *Argenterius* beweert) altijdt

altijdt (volgens 't gemeen gevoelen) in't Herte haer meeſte, ende voornaemſte leger-plaetſch heeft, ende 't en zy 't ſelfde onſteken zijnde den Brant door het geheele Lichaem ſent, geen Koortſche en kan weſen, ſoo zullen wy mede onder de Borſt-ſieckten de Koortſche beſchrijven.

Deſe Sieckte heeft haer benaminge in de Hebreeuſche *(Denteron. 28. 22.)* ende andere Ooſterſche talen, nae den Brant. Soo wert ſy oock in 't Griecx πυρετὸς, jae van *Hippocrates* ſelfs πῦρ, dat is Vuyr (het welck van't Griecx komt) geheeten. Sy is in Latijn mede genaemt *Febris*, van het woort *Fervor (Iſidoro* ende *Conciliatori, diff. 87.)* dat is Hitte, ofte het oude *Februo* (volgens *Scaliger* op *Varro)* het ſelve beteyckende. Welckē naem gevolght wert by de Italianē, eñ Spaengjaerts *Febre*, ofte *Calientura*, Françoiſchen *la Fievre*, Engelſchen *a Fever*, ende Hoogh-duytſchen *das Feber*. Maer de laetſte noemenſe oock recht in tegen-deel nae de kouw ende het bevē (hoe-wel dan de Koortſche noch niet en is, gelijck *Fernelius* meent, dan daer *Altimarus*, ende *Rod. à Veiga* wat op te ſeggen hebbē) das Kaltwee/ ende *der Frerer*. By ons heeft ſy eertijdts den naem gehadt van de *Zage*, welck woort in oudt Duyts vreeſe beteyckent, gelijck (als *Feſtus* ſeydt) de Latijnen eertijts *Querquera*, by brengende dit vers van den ouden poëet *Lucilius*,

Querquera conſequitur febris, capitiſq; dolores.

Waerom miſſchien, (doch qualick) den Duytſchen *Scheuneman* meent, dat alſoo nae vreeſe den naem *Febris* komt, voor-ſtellende een ongehoort Griecx woordt βέρφως. Maer men zoude mogen twijfelen ofte die naem van *Zage*, niet en quam van *zagen*, dat is den adem met gewelt op ende neder halen, gelijck de Zagers in't hout zagen met haer zage, ende die in de Koortſche leg-

gen met haren adem. Dan wy noemenſe gemeenlick **de Hoortſche**/ miſſchien van *Koren*, dat is walgen, braken, ofte overgeven, gelijck meeſten-deel by de Koortſche is. Deſe Sieckte is ſoo algemeen, dat vele oude Geneeſ-meeſters gemeent hebben, niemant te ſterven, ſonder Koortſche; waerom ſy oock den naem van *Febris* (gelijck *Horatius* voor het Griecx Νόσος van *Heſiodus* ſtelt *nova febrium Terris incubuit coſors*) gebruyckt hebben voor alle Sieckten, ende de ſelfde Romeynen hebben de Koortſche een kercke, ende autaer op-gerecht, ende offerhande gedaen, gelijck onder andere *Ælianus*, ende *Clem. Alexandrinus* betuygen.

2. De Koortſche is eē onnatuerlicke hitte, onſteken in het Herte, ende van daer by hulpe der Geeſten ende Bloet door de Slagh-aderen over 't geheele Lichaem verſpreyt, de natuerlicke werckinge beſchadende. Het welck niet alleen de beſchrijvinge en is van den Arabiſchen *Avicenna*, maer oock van de Grieckſche *Empedocles*, ende *Zeno*, (gelijck *Alex. Aphrodiſ* getuyght) die oock van meeſt alle de Geneeſ-meeſters gevolght wert.

3. De naeſte *Oirſaeck* van de Koortſche is *Onnatuerlicke hitte in't Herte onſteken*. Want alſoo het Herte, wel ende natuerlick geſtelt zijnde, is de fonteyne van de natuerlicke wermte, die het oock onder-hout, eñ 'tgantſche Lichaem mede deelt: ſoo mede, wanneer het in een onnatuerlicke hitte vervalt, wert het de Sprinck-ader van ſulcken hitte door het geheele Lichaem, welckers gematigheyt daer door terſtont verandert. Ende al is't dat *Avicenna* beriſpt wert van den meer-gemelten *Fernelius*, als of niet altijdt vaſt en ging, dat de Hitte van de Koortſche altijdt in't Herte onſteken wert: ſoo gaet altijdt vaſt (gelijck *Avicenna* oock behoort verſtaē te werden) datter geen Koortſche en is, ofte het Herte moet eerſt verhit zijn. Want al gebeurt het dickwils, dat

oock

oock in Onstekinge, ofte Bedervinge van Vochtigheden in andere Deelen, een Koortsche onstaet: soo en geschiet sulcx niet, voor al eer die Hitte het Herte mede gedeelt, eñ van daer over het geheele Lichaem by hulpe van de Geesten ende Bloet (het welck oock de leytsluyden van de natuerlicke wermte zijn) door haer eygē loop-graven, te weten de Slagh-ader, gedreven, ende verspreyt wert.

De gemelte Onstekinge wert verweckt door *stereke Beweginge* soo *des Lichaems*, als *des Gemoets*, insonderheyt *Gramschap*, door *Bedervinge van't Bloet*, ofte eenige *Swetingen*, door uyterlicke *Hitte*, als van lang in de *Son*, ofte *Stoven* te wesen, van veel *heete Kost*, ofte *Dranck* te gebruycken, als oock door dien het *Lichaem te seer gesloten* is, waerom de heete Dampen door de huyt niet en konnen uyt-waessemē, ofte de nature haer van onderen ontlastē. Welcke Oirsakē haer meeste kracht toonē in soodanige Lichamen, die alreede, van wegen haer gestalte, tot de Koortsche genegen zijn, gelijck *Heete*, eñ *Galachtige*; waerom *Iongelingen* meerder de Koortsche onderworpen zijn, als Oude luyden, ofte Kinderen, die van de verhaelde Oirsaken soo dra niet beschadight en werdē.

4. Wat de *Ken-teyckenen* belangt; Dewijl de Koortsche van't Herte komt, den oirspronck der Slagh-aderē, soo en kan het niet anders wesen, ofte sy moetē door de Hitte van't Herte, harder kloppen, het welck de *Pols* rasser doet gaen. De onsteken Vochtigheden maken oock dat het *Water* hoogh geverwet is. Den *Adem* gaet kort, het gantsche Lichaem *brant*, met een algemeene *Slappigheyt*, Onlust, Walginge, ende Dorstigheyt: gelijck breeder in elcke soorte der Koortschen zal aengewesen werden.

5. De Geneesmeesters (seyt *Plutarchus* in sijn Houwelicksche leeringen) houden de Koortschen voor ge-

vaerlicker, de welcke uyt *onbekende*, ende *allencxkens vergaderde Oirſaken* onſtaen, als uyt openbare, ende merckelicke. De ſelfde ſchrijft oock in ſijn bouck van de Gramſchap, een quaet teycken in de Koortſche te weſen, wanneer de *Tonge* niet natuerlick geſtelt en is. Soo is't oock, als het *Water* bleyck is, eñ de *Pols* ongelijck.

6. Dewijl alle Koortſchen beſtaen uyt Hitte, ſoo beſtaet de algemeene Geneſinge in die te keeren, gelijck de poëet *Virgilius* oock wel verſtaen heeft in't 3. bouck van de Lant-bouwinge:

Cum furit, atque artus depaſcitur arida Febris,
Profuit accenſos æſtus avertere.

Sulcx geſchiet door Verkoelende, ende Vochtighmakende Geneeſ-middelen, die ſtercker, ende ſlapper moeten weſen, nae de ſterckte van de Koortſche, ende hoe vele den brant bovē de Natuerlicke wermte geſteygert is. Dan alſoo de Koortſchen verſcheyden zijn, ſoo en kan men niet wel een algemeene *Geneſinge* voor-ſtellen: maer elcke moet in't byſonder beſchreven werden.

7. De *Maniere van Leven* moet mede ſtreckē tot verkoelen, ende vervochtigen, ende dient derhalven gekoſen ſoodanige Lucht, Spijſe, ende Dranck. Derhalven is hier dienſtigh *Panade*, Vleyſch geſtooft met *Gepelde Gerſte*, *Lattouw*, ofte *Endivye*, *Room van Gerſte*, dat is die door-geſlagen is met Weren-nat, ofte *Kaerne-melck* vermengt. Wt het Vleyſch magh men verkieſen *Capoenen*, *Kiekens*, *Hoenderen*, *Lampreyen*, *Perdrijſen*, *Phaſanen*, *Kalfs-vleyſch*, *Weren-vleyſch*, daer by doende *Sap* van *Citroenen*, *Limoenen*, ofte *ſuyre Granaet-appelen*. Een *verſch* Ey uyt de ſchael geſlorpt, ofte ſacht met wat geſcherfde *Suyring*, ende *Peterſelye* geroert, is mede bequaem. Sommige miſprijſen de Eyeren in de Koortſchen, als of ſy te heet waren, dan te vergeefs. Ende al is't dat de Paduaen-

aenſche geneeſ-meeſter *Saxonia* ſchrijft, dat men te Venetyen de Koortſige niet en zoude derven Eyeren laten eten, ſoo hebbe ick nochtans te *Padua* ſelfs anders gesien. Ende ſoo getuyght oock D^r. *Ioh. Heurnius* bevonden te hebben, dat de geleerſte Geneeſ-meeſters in Italyen de ſelve altijt voor-ſchreven midden in de Somer, in Heete Lichamen, ſoo van Gematigheyt, als van de Koortſche, ende dat ſy niet qualick en bequamen. Selfs oock de groote *Galenus* ſtaet de Eyeren toe in Anderdaeghſe Koortſchen, die nochtans uyt Gal, de heetſte vochtigheyt, onſtaen, eñ ſtelt de ſelve elders onder gematighde ſpijſe. De *Doyeren* geven goet, ende verſterckende voedtſel, ende dat licht te verteren is. Dan hier van is breeder verhael gemaeckt in den *Schat der Geſontheyt*, in't 2. Deel, ende Bouck, op't 15. capittel. Sommige miſprijſen oock alderhande *Viſch* in de Koortſige, als lichtelick in de Maegh bedervende: dan *Rivier-viſch*, die vrongeligh is, gelijck *Poſt*, *Baers*, *Snouck*, ende diergelijcke (in de *Schat der Geſontheyt* te ſien) mogen wel ſonder ſchroom gegeten werden. Onder de Vruchten al is't dat Meloenen, ende Concommers, een verkoelende kracht hebben, dewijlſe nochtans haeſt bederven, inſonderheyt in een Koortſige maegh, daer ſy dan de quade Vochtigheden zouden vermeerderen, ſoo zijnſe hier gantſch onbequaem: gelijck niet en zijn gebrade *Peren*, ofte *Appelen*, voornamelick die ſuyr zijn, de welcke oock door-geſneden met wat Wijns tuſſchen twee ſchotelen konnen geſtooft werden. Dan wat Spijſe het zy, en dient niet te veel gegeten, alſoo de Maegh ſulcx niet konnende verteren, de quade vochtigheden vermeerdert; behalven dat noch de Nature daer door afgetrocken wert van 't verteren der Koortſige ſtoffe. *Hepheſtion* een van de beſt geachtſte Overſten by *Alexander de Groote*, niet konnende, als jong, ende een krijghſman

man zijnde (seydt *Plutarchus*) hem wel schicken tot soberheyt, at, in't afweſen van dē geneeſ-meeſter *Glaucus*, hertelick van een gebraden Capoen, ende dronck daer op een groot glas gekoelde Wijn: dan het bequam hem soo qualick, dat hy korts daer na sterf. Zijn mede seer dienſtigh *Bogart-kerſen*, *Morellen*, *Aert-beſyen*, *Ael-beſyen*, *Krake-beſyen*, *Berberis*, *Granaet-appelen*, *Citroenen*, *Oraengy-appelen*, dewijl sy met haer rinsch sap niet alleen en verkoelen, maer oock de verrottinge der Vochtigheden weder-staen. Den *Dranck* magh hier weſen *kleyn Bier*, *Gerſte-water*, *Wey*, ofte diergelijcke. Men magh oock nemen *Aert-beſyen*, ende de ſelve in een kommeken met een lepel om stucken wrijven, eñ dan met *Roſen-water*, met een weynigh *Wijn* ende *Suycker* door eē douck perſſen. Dr. *Foreſt* beſchrijft het volgende, dat hy seyt van de groote seer gepreſen te zijn, N. *Klaer-water*, 1 pint, *Kaneel* 1 loot, *Fijne Suycker* 3 onçen, te ſamen kout door een Hippocras-sack geleckt. Siet verder van soodanige Verkoelende Middelen in't 1. Deel op't 9. capittel n. 2. Vele *Beweginge* des Lichaems ende Gemoets, inſonderheyt Gramschap is hier geheel schadelick. Het *Slapen*, als vochtighmakende, ende verterende, magh wel wat meerder weſen, als het Waken. Ende dient inſonderheyt gelet, dat het *Lichaem niet geſloten* en blijft.

8. Wy zullen hier niet aen-roeren de Gewoonlicke *Verdeelingen*, die de Geneeſ-meesters stellen: maer alleene by brengen de gene, die onder den gemeenen man gebruyckelickſt is, anders geē kennende als Af-gaende, ende Binne-koortschen. Soo kan men dan de Koortschē verdeelen in Geſtadige, die noyt af en gaen, maer geſtadigh by blijven, *Binne-koortſchen* genoemt, waer onder wy stellē de *Wt-terende*, ofte *Verdroogende*, *Hectice* geheeren, eñ in *Af-gaende*, die gemeenlick met Koude, ende Beven beginnen, ende met Sweeten overgaen.

Het

Het VI. Capittel.

1. *Tweederley Geſtadige, ofte Binne-koortſchen, ende haer Oirſaken.*
2. *Hoe, ende waer door, het Bloet bederft.*
3. *Ken-teyckenen der Binne-koortſchen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Geneſinge.*

1.

DE *Binne-koortſchen*, die niet af en gaen, ende ſoo lang geſtadigh by blijven, tot datſe gantſch verdreven werden, zijn tweederley. Sommige hebben haren oirſpronck uyt onſteken, ofte bedorven Bloedt in alle de Aderen, ofte altijdt in de grootſte, ende die ontrent het Herte ſtaen. Want dewijl in deſe Koortſchen geen ophouden en valt, ſoo is nootwendigh dat de heete, ofte bedorvene Dampen met gewelt, ende geſtadigh het Herte bedwelmen: het welck niet en kan geſchieden, 't en zy het Bloet, ofte d'andere Vochtigheden, die in't Bloet zijn, in alle de Aderen, ofte de grootſte, ende die naeſt aen 't Herte ſtaen, onſteken, ofte bederven. Andere Binne-koortſchen komē by toeval, ende gevolgh van andere Sieckten, gelijck van *Raſernye*, *Squinancye*, *Pleuris*, *onſteken ofte bedorven Lever*, *Milt*, ende diergelijcke: waer op in ſoodanige Sieckten te letten ſtaet. Wy zullen hier alleen de Eygene Koortſchen beſchrijven.

2. De *Hitte* alleen kan mede Koortſche maken, gelijck in de gene, die een geſont, ende ſterck Lichaem hebben, dan te veel *heeten Dranck*, ende te *ſtercke Oeffeninge* gebruycken: maer dat en kan niet lang ſtaen ſonder Bedervinge, 't gene *Putrefactio*, ofte Verrottinge genoemt wert. Want als de onnatuerlicke *Hitte* de over-

hant

hant krijght over de natuerlicke, die in't Bloet is, soo trecktse de selve uyt, die anders het Bloet bewaert, ende onderhout. Hier op volght terstont een *Ongemaetigheyt*, ende scheydinge van de vier Vochtigheden, die te voren in't Bloet wel gemengt waren, ende daer op, dewijl haer kracht van onderhout, door vermindering van de natuerlicke Wermte, vervlogen is, dan volght een *Bedervinge*, ende Verrottinge, ende daer van werden dan oock soodanige Dampen nae het Herte gesonden, een *Bedorvene Koortsche* veroirsakende.

Dese Bedervinge, ofte Verrottinge geschiet in't Bloet; ofte eenige van de Vochtigheden in't selve, ofte door haren eygen aert ende gestalteniſſe, ofte door uytwendige Oirsaken.

De *Vochtigheden bederven* lichtelick, wanneerse alreede van binnen qualick gestelt zijn, soo datse allencxkens van naturen, ende door den minsten toeval in een Verrottinge vervallen, gelijck gebeurt wanneer datter een swackigheyt in de Maegh, ofte't ander Ingewant is, waer door oock de beste Spijse niet wel en verteert, ende tot quaet, ende onsuyver Bloet gedijt. Sulcx doet uytwendigh ongesonde Spijse, die van quaden Gijl is, gelijck *Ael*, *Paling*, &c. ofte die haest bederft, gelijck *Concommers*, *Meloenen* (daer menigh mensch de Koortsche op den hals mede eet) ofte dat men oock goede Spijse te veel neemt, ofte qualick toe maeckt, ofte te lang gehouden heeft. In't korte al 't gene quaet Bloet kan maken, waer toe oock behooren de ander Niet-natuerlicke dingen, als *op-houden van Kamer-ganck*, *te veel Oeffeninge*, *Gramschap*; gelijck dit alles wijtloopigh beschreven is in den *Schat der Gesontheyt*.

Onder de *Vyterlicke Oirsaken* die de Vochtigheden, dewelcke alreede tot bedervinge uyt eygen aert genegen zijn, daer toe haest, ende de goede, metter tijt brengen,

gen, is wel de voornaemste, dat het *Bloet* geen lucht genoegh en heeft, ende daer door als komt te versticken, het zy sulcx geschiet om dat de onsienbare Gaetjens in de huyt gesloten, het zy, om dat de Aderen van binnen verstopt zijn. De *Huyt* wert gesloten, soo datter noch Lucht in, noch damp uyt en kan, uytwendigh door *selle Kouw*, ofte *Drooghte*, gelijck de heete Son, ende Vyer kan veroirsaken, ofte inwendigh door *Verstoptheyt* van vele ende taeye Vochtigheden; waer door mede van binnen de Aderen gesloten werden, ende daer toe helpt veel dat men het Lichaem terstont na den eten te sterck oeffent. Hier toe doen mede dat men van buyten eenige bedervinge ontfangt gelijck van beslotē ofte mistige *Lucht*, stinckende Grachten, ofte diergelijcke.

3. Het voornaemste *Teycken* van Binne-koortschen is, dat sy nimmermeer geheel af en gaen, hoe-wel sommige d'een tijdt wel wat verheffen, d'andere verminderen, gelijck men merckelick bevint aen de Gestadige Anderdaeghse, op den derden dagh, ende de Vierdaeghsche op den vierden. Maer in een gantsch Gestadige, alleen met Hitte, sonder bedervinge, en vint men die veranderinge niet, het Aengesicht is blosende, het geheele Lichaem van selfs moede, door dien alle de Aderē gespannen zijn, den Adem kort, de Huyt niet droogh, maer vochtachtigh, Hooft-pijn, Slaperigheyt, de Pols rasch, gelijck, ende wel op-slaende, het Water een weynigh dicker, ende rooder, als het natuerlick is, om dat dese Koortsche weynigh van de natuerlicke gestaltenisse geweken heeft. Maer de Hitte tot Bedervinge uytslaende, dan is de Pols, by 't gene geseyt is, ongelijck het Water geheel root, rauw, ende streck, ende men voelt over 't geheele Lichaem scherper Brant.

4. Aengaende de *Voor-teyckenen*, Binne-koortsche alleen met hitte, sonder bedervinge van Bloet, en heeft

geen

geen swarigheyt, dewijlse gemeenlick door Sweet, ofte Bloeyen uyt den Neus gelooft wert. Doch wanneer het onsteken Bloet seer overvloedigh is, kan lichtelick in eenige andere heete Sieckte veranderen. Waer toe dan dickwils Bedervinge, ofte Verrottinge slaet, hoedanige Koortsche vry haer gevaer heeft, en sulcx meerder, ofte minder, nae dat den Brant groot ofte kleyn is, de Verrottinge veel ofte weynigh toe-genomen heeft, en de Lichamelicke krachten noch sterck ofte slap zijn.

5. Het eerste ende voornaemste *Geneesmiddel* voor een Binne-koortsche, die uyt enckele hitte spruyt, wanneer de Siecke niet hartlijvigh en is (in welcke gevalle een Set-pil, ofte een sachte Clysteer voor magh gaen) bestaet in't Ader-laten, waer door het Bloet verluchtr, de Brant verkoelt, ende de Verstoptheyt geopent wert. Daer nae dienen gebruyckt Verkoelende middelen, als oock soodanige Maniere van leven, gelijck in't laetst voorgaende capittel is aen-gewesen. Beyde heeft oock plaetsch wanneer datter Verrottinge in't Bloet is. Want de Nature wat ontlast zijnde van het Bloet, dat haer te seer druckte, keert wederom tot haer werck, koockt ende verteert, dat te verteren is, ende werpt uyt 'tgene sy te seer bedorven vint. Daer nae moet gelet werden om de Verrottinge te verbeteren (het welck insonderheyt geschieden zal door de gemelte Maniere van Leven) om de Verstoptheyt (soo sy daer by is, gelijck gemeenlick geschiet) te openen, ende de quade Vochtigheden, die de Nature niet en heeft konnen overwinnen, ofte verbeteren te bereyden, ende bereyt zijnde af te setten, waer toe beyde Middelen, nae den aert van de bysondere Vochtigheden, in het 1. Deel overvloedigh verhaelt zijn.

Het

Het VII. Capittel.

1. *Leger-plaetſche ende Oirſaeck van de Af-gaende Koortſchen,*
2. *VVaerom ſy elcke reys op haer tijdt weder-komen,*
3. *Haer Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Geneſinge,*
6. *Maniere van Leven,*
7. *Onderſcheyt, ofte Verdeelinge.*

1.

NAe dat in't kort gehandelt is van de Geſtadige Koortſchen, die ſonder op-houden, tot datſe geneſen, geſtadigh by blijven: ſoo zullen wy nu mede ſpreken van de *Af-gaende*, de welcke tuſſchen beyde ophouden, ende gaen ende komen. Ende gelijck in de Geſtadige de Koortſige dampen uyt de groote Aderen geſtadigh nae het Herte gedreven werden: ſoo beſtaet de oirſaeck van de Af-gaende (gelijck *Fernelius* wel aengemerckt heeft, ende, hoe-wel *Altimarus*, *Liddelius*, ende andere daer wat tegen ſtribbelen, gevolght wert van *Rod. à Vega*, *Bertinus*, ende *Bauhinus*, ende is oock onder andere oirſaken aengenomẽ van *Capivaccius*. *Mercatus*, *Saxonia*, *Augenius*, ende *Fontanus*) in de eerſte wegen, ofte in't eerſte deel des Lichaems, te weten het Ingewant, ontrent de Maegh, Middel-rift, holligheyt van de Lever, Milt, Al-vleyſch, Net, ende Dermſcheyl. Want in deſe Deelen wert al de vuyligheyt van't Lichaem, niet anders als in een ſloe vergadert, gelijck ſelfs uyt-wijſen de Toe-vallen, de welcke op de Afgaende Koortſchen gebeuren, te weten Walging, Bra-

ken, Hert-pijn, Spanning ontrent de Maegh, Bitterheyt in de Mont, Nock, Onluſtigheyt, ende diergelijcke. Men ſiet oock dat in't aenkomen van ſoodanige Koortſchen, wanneer de Gal, het zy van ſelfs, ofte door middelen, uyt-gebraeckt wert, de ſelvige daer door ophouden; een ſeker teycken, dat die Gal oirſaeck van de Koortſche was, ende datſe uyt de gemelte plaetſchen van daen quam.

Deſe Koortſige vochtigheyt als ſy in deſe eerſte wegen begint te bederven, te onſteken, ende een Koortſche te verwecken, wert ſomtijts door Braken, ofte Kamer-ganck uyt-gedreven, ſomtijts in de Aderen drijvende, ende aldaer Verwaſſemende ongevoelick, ofte door Sweeten gelooſt. Sulcx geſchiet zijnde, ſoo gaet den Brant geheel over, ende de Koortſche en komt niet weder, tot datter, door quade geſtalteniſſe, ende ongematigheyt van de gemelte Deelen, wederom nieuwe Stoffe groeyt, waer door, als oock door yet dat de Koortſche noch over-gelaten heeft, de Vochtigheden onſteken, ende bederven. Ende dit is de Oirſaeck, waerom deſe Koortſchen af gaen, ende weder-komen.

2. Maer waerom datſe op haren geſetten tijt weder-komen, ende ſommige alle daegh, ſommige over den anderen, ſommige over den derden dagh, is van oudts tot deſen tijdt by vele onderſocht, maer, nae mijn oirdeel, noch niet te recht gevonden. Om niet alle haer meeningen, die ſeer veel ende verſcheyden zijn, al hier by te brengen, zal ick alleen ſeggen 't gene my dunckt waerſchijnelickſt te weſen, ſtellende de oirſaeck in den aert ende natuer van de Koortſige vochtigheyt, die de ſelve getrocken heeft uyt den brant, ende verrottinge, ofte eenigh over-blijffel van de Koortſige ende verrotte ſtoffe, het welck daer na als Gift de Vochtigheden doet rijſen. Want gelijck men ſiet dat het deegh door een wey-

weynigh giſt rijſt: ſoo oock dees verrottende Giſt, de welcke in't Lichaem nae de Koortſche al af is, noch over blijſt, geeft een beginſel van brant, ende onſtekinge, waer in dan vele Vochtigheden, ende Dampen oprijſende, ende onſtekende, ende nae 't Herte loopende, veroirſaken een nieuwe Koortſche. Ende gelijck den hevel verſcheyden is, ſoo oock in't gene, daer van deelachtigh wert, begint het een vrouger te rijſen, als het ander, ende heeft oock eerder ofte lang-ſamer gedaen. Waer van wy een klaer exempel hebben in den Moſt, de welcke, hoe de druyven rijper zijn, eerder begint te wercken, ende in tegen-deel Verjuys lang-ſaem. Waer uyt genoeghſaem af te nemen is, waerom de Gal raſſer, ende de ſwarte Gal trager begint t'onſteken, ende te bederven.

3. Onder de *Ken-teyckenen*, dat de Koortſche zal afgaen, is van alle tijden gehouden het aen-komen met Huyvering, ende Beven, het welck oock meeſt altijdt waer is, dan ick, gelijck oock andere, hebben ſomtijts geſien, dat ſoodanige Koortſchē ſonder de minſte kouw haren aenvang namen. Een ander teycken is, in't Afgaen het Sweeten, ende dan Bevryding van brant.

4. De Af-gaende Koortſchen en hebben nergens na ſoo veel gevaer, als de Geſtadige; jae werden meeſt gekeurt gantſch geen ſwarigheyt te hebben. Ende voorwaer het gebeurt ſeer ſelden, datter yemant van ſterft, 'ten zy datſe door langdurigheyt in een andere Sieckte veranderen, ende alſdan trecken ſy aen den aert van de ſelvige Sieckten.

5. Wat de *Geneſinge* in't gemeen (van de byſondere zullen wy in't byſonder ſpreken) belangt, dewijl de ſtoffe van de Af-gaende Koortſchen voor aen leyt, ſoo en iſſer niet beter, als dat men 's anderen-daeghs als de Koortſche af is, een *Purgatye* in-geeft, ende met dat de

tweede Koortſche aen-komt, ende de Kouw even begint, een *Braeck-dranck*, daer na op den goeden dagh, ſoo het Lichaem bloet-rijck, ende de Koortſche ſterck geweeſt is, zal men *Ader-laten*, ende dan in't laetſte doen *Sweeten*, onder-tuſſchen de Siecken doen gebruycken ſoodanige *Mey-dranckẽ*, *Koel-dranckẽ*, ende andere Geneeſ-middelen, nae de verſcheydenheyt, ende den aert van de Koortſche zal vereyſchen.

6. Hier magh wel de ſelfde *Maniere van Leven* gehouden werden, die in't 5. cap. is aen-geweſen. Waer by wy zullen vougen, datter niet en dient *gegeten*, als de Koortſche op't komen is, maer ten minſten ſes uyren te voren, ofte als ſy over is; oock niet *gedroncken* in de Kouw, maer vry genoegh in de Hitte. Want het eerſte doet de Koortſche langer duyrẽ, ende het ander vordert het Sweet, waer mede de Koortſche eyndight. Op den goeden dagh magh men wel wat *Wijns* op de Spijſe gebruycken, inſonderheyt die hem gewent zijn.

7. De Verſcheydenheyt van de Af-gaende Koortſchen wert gerekent nae de drie Vochtigheden, daer ſy uyt voor-komen, Slijm, Gal, ende Swarte gal, te weten de Daeghſe, Anderdaeghſe, ende Vierendaeghſe. Maer de Daeghſe koortſche van Slijm veroirſaeckt zijnde, valt gantſch ſelden, jae van ſes hondert Koortſchen niet eens, gelijck *Fernelius*, ofte nimmermeer, gelijck *Platerus* meent, om dat het Slijm, kout van aert zijnde, door bedervinge ſulcken hitte niet en kan ontfangen, dat het een Koortſche zoude onſteken: dan de Koortſchen, die wy Daeghſe noemen, zijn niet als dubbelde Anderdaeghſe. Soo dat wy alleen kennen tweederhande Af-gaende, Anderdaeghſe, eñ Vierendaeghſe, van de welcke wy nu na malkander zullen handelen.

Het

Het VIII. Capittel.

1. *Anderdaeghſche Koortſche*,
2. *Verſcheydenheyt*,
3. *Oirſaken*,
4. *Ken-teyckenen*,
5. *Voor-teyckenen*,
6. *Geneſinge*,
7. *Maniere van Leven*.

1.

ONder alle de Koortſchen en iſſer geen gemeender, als de gene die wy *Anderdaeghſche* noemen, om datſe over den anderen dagh komt, als oock *Derdendaeghſche*, volgens de benaminge der Griecken, ende Latijnen, die oock in andere Talen gehouden wert, hoe-wel D^r. *Iunius* de *Quartana* ſoo noemt, die beter Vierendaeghſche geſeyt wert. Want hier in moeten beyde de dagen, op de welcke de Koortſche komt, ende op de welcke ſy tuſſchen beyde ſtil ſtaet, gerekent werden.

2. De Anderdaeghſe koortſchen zijn tweederley, *Suyvere*, ende *Baſtaerde*, die beyde mede *Enckele* zijn, den anderen dagh houdende, ofte *Dubbelde*, die alle daegh komen, ende zijn twee byſondere Koortſchen, die over den anderen dagh door malkanderen ſpelen.

3. De Oirſaeck van de Anderdaeghſche koortſchen is een overtollige *Gal*, niet Galachtigh bloet, ofte de vierde vochtigheyt in't Bloet, de welcke, om haer fijnigheyt, hitte, ende drooghte, die ſy met de overtollige Gal in't Gal-blaesjen heeft, mede Gal genoemt wert, gelijck, tegens den Arabiſchen *Averroës* de Geneeſ-meeſters hier in beriſpende, beweſen wert van den

Italiaenſchen *Maßarias* in ſijn 7. bouck, van de Koortſchen, op't 8. capittel. Deſe Gal in de eerſte wegen (gelijck in't laetſt voorgaende capittel geſeyt is) vergadert zijnde, ende niet langer konnende door de natuerlicke wermte behouden werden, bederft aldaer, ende verweckt deſe Koortſche. Het is aen-merckens waerdigh 't gene de hoogh-geleerde *Fernelius* hier vermaent, ende door de dagelickſche bevindinge wert beveſtight. De overtollige Gal, ſchrijft hy, het zy de ſelve uyt haer eygen Blaesjen, het zy uyt de Lever met gewelt in de Aderen uyt-berſt, gelijck in de Gele-ſucht, Anderdaeghſche koortſche, ſomtijts oock Geſtadige, ende veel andere Sieckten, en vermengt haer niet met het Bloet, maer inder daet met de Wey, ofte Waterachtigheyt, ende en wert geen deel van't Bloet, gelijck oock niet de Wey. Het welck daer uyt blijckt, dat het Bloet, 't welck in ſoodanige Sieckten gelaten wert, beſtaende uyt vier Vochtigheden, hem ſuyver ('t en zy het van yet anders eenige onſuyverheyt getrockē heeft) vertoont, ſonder met een galachtige geelte geverwet te weſen. Ende ſoo en wert die overtollige Gal nergens geſien met het Bloet te ruymen, dewijlſe haer gantſch by de Wey vought ('t en zy een weynigh daer van in ſchuym verandert zijnde, boven op het Bloet dreef) ende daerom valt het Water in deſe Koortſchen door vele vermenginge geheel grof, ende geel. De verder Oirſaken van deſe Koortſchen zijn al 't gene, 't welck ſoodanige Gal kan voort-brengen, te weten een *Heete* ende *Drooge ongematigheyt* des Lichaems (waerom miſſchien oock de Leeuwē de Anderdaeghſche koortſche onderworpē zijn, gelijck *Cardanus* getuyght 7. *de Rer. var.* 27. dan ick ben noyt ſoo verre geweeſt, om daer van kenniſſe te konnen nemen) ſoodanige *Lucht*, *heete Somer*, *Waken* ende *Braken*, *Bekommering*, *Gramſchap*, *ſtereke*

Oeffe-

Oeffeninge, *Vasten*, veel *heete Spijse*, ofte *Dranck* te gebruycken, als insonderheyt een *heete Lever*. Ende door 't gene nu verhaelt is wert de *Suyvere Anderdaeghsche koortscht* verweckt, waer by komende de Oirsaken, die haer onder Slijm, ofte Swarte gal vermengen, dan is sy, die men *Bastaert* noemt, te weten als de gemelte Gal-makende oirsaken vallen in een vol Lichaem, het welck overvloet van grove, ende slijmerige Vochtigheden in de Maegh heeft, ende daer van verstoppinge in het ander Ingewant. Als de Gal op twee verscheyde plaetschen onsteeckt, dan maeckt se een *dubbelde driedaeghsche Koortsche*, die elck bysonder over den anderen dagh op malkander sluyten, het welck een *Alledaeghsche koortsche* inder daet is.

4. De Anderdaeghsche Koortsche valt de Siecken schierlick op den hals (om dat de Gal dun ende heet zijnde, lichtelick onsteken wert) met groot *Schudden*, *Beven*, waer door 't geheele Lichaem schijnt te daveren. Het welck geschiet, om dat de Gal, door haer scherpigheyt, ende hitte, de gevoelicke deelen prickelt, ende sy die moeylickheyt willen van haer schudden. Als dit Beven by-nae over is, dan wert gemeenlick de *Gal uyt-gebraeckt*, om dat de selve als noch in de eerste wegen leyt, daerse daer nae haer begeeft in den om-loop van 't Lichaem, alwaer sy uyt-gesweet wert. Hier op volght terstont een *scherpe*, *stekende Hitte*, die selfs de voelende hant prickelt, maer ten eersten versacht, alsoo de Gal heet, ende dun zijnde, lichtelick, ende rasch vervlieght. Hierom onsteeckt sy oock haestelick, ende eenparigh, als zijnde door alle sijn deelen even bequaem, om den brant te ontfangen, het welck niet en gebeurt in onstekinge van sijm, welckers brant somtijts smoort, somtijts blaeckt, gelijck *Galenus* aen-wijst. Desen Brant verweckt eenen onlijdelicken Dorst, die insonderheyt in

kouw over-komt, om dat de Gal haer dan noch ontrent de Maegh onder-hout, daer in de Binne-koortschē den meesten Dorst is, als den brant vermeerdert. Desen Brant maeckt dat de Siecken niet een oogen-blick stil en leyt, maer gestadigh woelt, ende nae sijnen adem hijght ende met eenige Gallige dampen in't Hooft opstijgende, verweckt aldaer *Pijn*, ende *Lichtigheyt*, ende belet het *Slapen*. De *Pols* is in't eerste kleyn, ende ingetrocken, daer na rasser, als in andere Koortschen, om dat hier meerder verkoeling vereyscht wert. Het *Water* is brandigh, ende hoogh-root, middel-matigh van wesen, oock swaer ruyckende, gelijck de Griecsche *Aetius*, den Arabischen *Rhazes*, ende haer volgende de Françoische *Fernelius* voor-geven. Maer den Italiaenschen *Mercurialis* schrijft, dat noch de ervarentheyt, noch de reden sulcx getuygen. Want, seyt hy, dewijl de Gal geheel droogh is, ende niet lang in't Lichaem en blijft, soo en kan het naulicx geschieden, datse groote stanck zoude aen-treckē. Ick heb even-wel het Water in dese Koortschen veeltijts seer sterck ruyckende bevonden, ende de reden isser oock by, dewijl al dat bedorven, ofte verrot is, gemeenlick een quaden reuck van hem geeft. Dese Koortsche scheyt met *Sweeten*, ende den langsten overval duyrt twaelf uyren, somtijts oock maer seven, ofte vier, jae oock drie, gelijck *Nicolus* schrijft gesien te hebben; te weten, nae dat de Gal veel ofte weynigh, dun ofte dick, de kracht sterck ofte slap, de gestalte van't Lichaem open; ofte gesloten is.

Ende dit heeft alles plaetsch in een Suyvere Anderdaeghsche koortsche, die hier te Lande soo gemeen niet en is, als de gene, die den naem van *Bastaert* gegeven is, alsoo wy wonen in een koude, ende vochtige Lucht, die in de Lichamen veel slijmerige, ende grove Vochtigheden doet groeyen, de welcke beneffens de Gal be-

bedervende, soodanigen Koortschen doet groeyen, die daerom oock met minder Schudden aen-komt, maer 't welck langer by-blijft, de Hitte en is oock soo scherp niet, ende wert wel geleken by den brant van Nat hout, alsoo hier de scherpigheyt van de Gal gedempt wert door de koude Slijmerigheyt, waerom sy oock gemeenlick noch nae de twaelf uyren by-blijft, ende met weynigh Sweeten op-hout. De Pols en is hier soo rasch niet, noch het Water oock soo vyerigh.

Een *dubbelde Anderdaeghsche*, ofte, om beter te seggen, twee Anderdaeghsche, zijn daer aen te kennen, datse met de selve Teyckenen alle daegh, doch als twee verscheydene zijnde, op verscheyde tijden aen-komen, ende elcke met de sijne in hevigheyt over den anderē dagh over een komt.

5. De Anderdaeghsche koortschen, gelijck sy de gemeenste zijn, soo loopen sy oock gemeenlick het minste gevaer ('t en zy datse qualick gehandelt werden) ende en komē ten hooghsten, gelijck *Hippocrates* seydt, maer seven-mael. Dan de Bastaerde houden langer stede, ende scheyden selden op den sevenden, jae dubbelt sevenden omme-gang. Als sy mede sommige maenden geduyrt hebben, soo vervallen sy tot eenige Sieckten van Lever, ofte Milt, die haer dan oock noch langer aen-houden.

6. De Maniere van *Genesen* is in't laetst voorgaende capittel aengeroert. Staet hier alleen te letten, dat in de Suyvere Koortsche de Gal, in de Bastaerde, de selve beneffens de gemengde Vochtigheden, behoorlick bereyt zijnde, gesuyvert, ende op den goeden dagh af-geset werden, door soodanige Middelen, als in't 1. Deel op't 12. capittel, N. 2. beschreven zijn. Is onder-tusschen mede dienstigh, dat, om de quade dampen van 't Herte te trecken, op den Pols van beyde ar-

men, twee drie uyren voor het aen-komen van de Koortsche geleyt wert *Suyrdeegh* 1 loot, poeyer van *Wieroock* een half loot, met *Azijn* gemengt, het welck ick wonderbaerlick goet gevonden hebbe. Sommige nemen *Roet*, met *Saly* geftooten, ende door *wit van Ey* by een gehouden. Sommige mengen onder *Roet* met *wit van Ey* ende *Azijn*, geftampte *Loock*, ofte *Ajuyn*. Andere binden op den hart-vinger een geftampt fchijfken *Loock*. Eenige komen verder, ende leggen op den Pols, de *fchorfe van Vlier-hout*, dan treckt te feer; gelijck noch meerder doet de wortel, ofte het kruyt van *Hanen voet*, groote bladeren verweckende, die derhalven beter dienen naergelaten.

7. Men magh hier houden de felvige *Maniere van Leven*, die in't 7. ende 5. capittel verhaelt is. Zoude alleen mogen getwijfelt werden, of men in de rechte Anderdaeghfche, dewijl dit de heetfte Koortfch is, als uyt loutere, ofte ongemengde Gal haren oirfpronck hebbende, wel op den goedē dagh vermochte *Wijn* te drincken? Tot antwoort dient, dat de gene, die Wijn gewoon zijn, wel mogen in't af-gaen, ofte af-wefen van de Koortfche, voornamelick op eenigh eten (want dan en gaet de Wijn foo drae niet nae de Aderen) een roomer Wijn drincken, infonderheyt *Moefel-wijn*, ofte andere, die niet fterck en is. Soo fchrijft D^r. *Foreft*, dat hy den prefident *Suys*, die gewoon was meerder Wijn, als Bier te drinckē, felver in een Suyvere Anderdaeghfche Wijn toe-gelaten heeft, die hem te voren by een ander verboden was, ende dat hy daer door eerder van de Koortfche ontflagen, ende ftercker geworden is. Dient oock infonderheyt acht genomē dat in de Kouw, op't aenvangē van de Koortfche niet te veel deckfel op-geleyt en wert, alfoo *Fernelius* feyt, dat jonge, ende ftercke luydē binnen den tijdt van drie uyren daer door verfmacht zijn.

Het

Het IX. Capittel.

1. *Vierendaeghſche Koortſche*,
2. *Oirſaken*,
3. *Ken-teyckenen*,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Geneſinge*,
6. *Maniere van Leven*.

1.

DE *Vierendaeghſche koortſche* is, de welcke op den vierden dagh komt, ende twee dagen tuſſchen beyde over-ſlaet: dan is ſomtijts dubbelt, en dan iſſer tegen twee dagen, maer eenen goeden tuſſchen beyde, ende de eene hout oock op, dat d'ander noch lang by-blijft. Daer van ſchrijft *Cicero* aen ſijnen vrient *Atticus* in ſijn 7. bouck: *Alteram Quartanam Pamphilus ſuus mihi dixit deceſſiſſe, & alteram leviorem accedere*. De Grieckſche *Aëtius* verhaelt, dat alle Menſchen nootſakelick, inſonheyt als ſy op haer jaren komen, in een Vierendaeghſche koortſche moeten vervallen, ende de ſelve geen tweemael en krijgē: maer beyde wert door de ondervindinge weder-leyt, gelijck men oock ſiet, het welck nochtans gaet tegens 't gemeen gevoelen, dat een yegelick geen Kinder-pocken, ofte Maſelen en krijght, ende ick ſelve nu in't 50 gaende, geen gehadt en hebbe, ende veel ouder, ſonder van de ſelve oyt bevangen te zijn geweeſt, hebbe ſien over-lijden. Oock hebbe ick bevondē (ſulcx even-wel ſeldē gebeurt) dat een Menſch twee drie mael de Kinder-pocken, ende Maſelen kreegh: het welck in de Vierendaeghſche koortſche oock plaetſch heeft.

2. De naeſte *Oirſaeck* van de Vierendaeghſche koortſche is *Swarte gal* in de eerſte wegen, by de *Milt*, ende

daer

daer ontrent verrottende. Dese wert lichtelick aldaer vergadert in de gene, die droogh van gematigheyt, ende op haer jaren zijn, insonderheyt in den herfst, ende als het ongestadigh weder is, die vol bekommering, sorge, ende swaermoedigh zijn, die veel rouwe kost, als gezout, ende geroockt vleysch, ofte visch eten, onklaer bier, ofte wijn drincken, ende daer door, ofte van naturen met een geswollē, ofte verstopte Milt gequelt zijn. Waer toe mede helpt het op-stoppen van de *Stonden*, ende insonderheyt het *Speen*, waer door het Swarte bloet voornamelick sijn losinge heeft.

3. Dese Koortsche (gelijck *Fernelius* oock schrijft) begint met een *stercke Kouw*, de welcke allencxkens soo verre toe-neemt, datse een dappere schudding maeckt. Dit wert berispt van *Mercurialis*, seggende 5. *de febr.* 9. verwondert te zijn, hoe *Fernelius* tegens de meeninge van *Galenus* in't beginsel van dese Koortschen stellende is een groote kouw. Dan *Mercurialis* schijnt sijn selven hier in vergeten te hebben, alsoo hy te voren het selve geseyt heeft, schrijvende, de koortsche *Zerzera* (hy meynt *Querquera* hier voor in't 5. cap. vermelt) die hy houdt voor de Vierendaeghsche, soo genoemt te zijn van de kouw, ende 't beven, daer de selve mede begint. Dese *Kouw* is even-eens, gelijck men midden in de winter voelt, niet scherp, ofte stekende, als in de Anderdaeghsche, maer beswarende, ende als de beenderē brekende, gelijck de Griecken dat noemen. Want dewijl de Stoffe grof, ende dick is, soo en kan sy ten eersten niet haestigh beweeght werden: maer komt daer na allencxkens, ende de Dampen, die van de swarte Gal uyt-waelsemen, zijn grof, kout, ende droogh, ende rakende de vliesen van de beenderen, die van grof bloet gevoedt werden, verwecken aldaer de gemelde pijn. Hier op volght de *Hitte*, maer soo sterck niet, als in de Anderdaegh-

daeghſche. Want dewijl de ſwarte Gal, een koude ende grove vochtigheyt is, ſoo en wertſe ſoo drae niet onſteken. Hierom en hebben ſommige den brant van de Anderdaeghſche koortſchē niet qualick geleken by een brandende vlam, ende die van de Vierendaeghſche by gloeyende kolen. *Dorſt*, *Hooft-pijn*, ende andere Toevallen, zijn hier oock minder, als in de Anderdaeghſche. De *Pols* ſlaet in den aen-vang ſlap, kleyn, ende langſaem; daer nae ſterck, groot, ende raſch, ende ongelijcker, als in andere Koortſchen. Het *Water* is in't beginſel, te weten de eerſte acht dagen, bleyck, dun, ende als gemeen water, dewijl de ſtoffe van deſe Koortſche dick zijnde vele verſtoppinge maeckt, waer door 'tgroffſte van 't Water niet en kan af-ſchieten. Maer daer nae de verſtoptheyt geopent, ende de grove Vochtigheden bereyt, ende gekoockt zijnde, wert het Water grof, ende geverwet. Ten laetſten hout ſy op met veel *Sweeten*, alſoo de ſwarte Gal veel Wey (de ſtoffe van't ſweet) by haer heeft.

4. De Vierendaeghſche koortſche, die ſuyver is, ende ſonder vermenginge van andere ſieckten, ofte eenige gebreken der voornaemſte Deelen, heeft weynigh ſwarigheyt, dewijl de Nature haer in de twee goede dagen verſchept. Waer op ſlaet het Italiaenſch ſpreeckwoort: *Febre quartana non fá ſonare campana.* Ende *Plato* ſchrijft, dat de gene, die deſe Koortſche gehadt heeft, ende wederom fris, ende ſterck geworden is, daer nae langer, ende vaſter geſont zal blijven. Behalven datſe oock de quade Vochtigheden verterende, ſommige van Sieckten geneeſt, daer gantſch geen hope toe en was, gelijck *Hippocrates* ſchrijft van de Vallende-ſieckte. Siet D^r. *Foreſt* in't 4. bouck van ſijn Aen-merckingen op't 32. capittel. Waerom oock de Siecken na de ſelve verlangē, gelijck dē hoogh-geleerdē *Voſſius* 4. *Orat.* 12. 3.

uyt-

uyt-leyt deſe woorden van den poëet *Iuvenalis* in ſijn 3. Schimp-dicht:

— *jam Quartanam ſperantibus ægris.*

Hier uyt heeft miſſchien de wijſ-gerige *Phavorinus* eertijdts het Lof van de Vierendaeghſche koortſche gemaeckt, waer toe niet onaerdigh ſpelende (gelijck *Agellius* ſeyt 17. *Noct.* 12.) met dit Griecx verſken:

Ἄλλοτε μητρυιὴ πέλει ἡμέρη, ἄλλοτε μήτηρ.

Ipſa dies quandoq; parens, quandoq; noverca eſt.

Het welck ſeggen wil, dat het alle dagen niet even wel en kan weſen, maer den eenen wel, ende den anderen qualick, gelijck een moeder, ende ſtief-moeder. Sulcx dan alſoo zijnde, ſeyt hy, dat het goet, ende quaet in menſchelicke dingen met gebeurten om-gaet, ſoo is deſe Koortſche, die twee dagen vry heeft, geluckigh, als hebbende maer een ſtief-moeder, eñ twee moeders. Is niet-te-min de langſte van alle de Koortſchen, ende en duyrt niet alleen maenden, maer oock jaren. In de ſomer (ſeyt *Hippocrates*) zijnſe meeſtendeel korter, om dat de Vochtigheyt alſdan dunder is, eñ de huyt loſſer, waerom ſy beter kan vervliegen. In den Herfſt, ſeyt hy, vallen de langſte, inſonderheyt als ſy den Winter raken, ende ſulcx om dat haer ſtoffe dicker is, de huyt harder ende geſloten van wegē de uyt-wendige kouw, 'twelck het ſuyveren belet, ende de Koortſige ſtoffe nae binnen drijft. Die wat komen te verouderen, vergaen ſelden, als in de Lenten, om dat de Lucht alſdan gematight is, eñ het Bloet de over-hant heeft, het welck regel-recht de ſwarte Gal weder-ſtaet. Maer indiender geen miſſlagh in begaen en wert, ſoo en duyrtſe niet boven een jaer, ſeyt *Fernelius*, na den Arabiſchen *Avicennas*. Dan ick hebbe een geſiē van over de drie jaer. Soo getuyght *Wierus* van vijf ende ſeven jaren, *Fernelius* ende *Foreſt* van ne-

negen, *Massarias* van twee-ende-twintigh, de gemelte *Wierus* van achthien, ende drie-ende-dertigh. De reden is, om dat de oirsaeck ofte stoffe door quade Maniere van Leven gestadigh gevoedet wert. Als sy lang duyrt, dan isse in oude luyden seer gevaerlick, waer van de Italianen mede dit Spreeck-woort hebben: *Quartana el giovane sana, el vecchio ammazza*, dat is, de Vierendaeghsche koortsche geneest een jong man, ende doot een oudt man. Dan dit en gaet altijdt niet vast, dewijl Oude luyden, die sterck genoegh zijn, ende niet van binnen bedorven en hebben, beter konnen genesen, als Jonge, qualick gestelt zijnde, gelijck de gemelte *Wierus* aenwijst van een Vrouw over de sestigh jarē, die selfs in den Herfst dese Koortsche krijgende, even-wel genesen is: daer jonge luyden af storven. Een enckele is lichter te helpen, als een dubbelde. Die met een gebreckelicke Lever, ofte Milt, ofte eenige andere Sieckte vermengt is, vervalt gemeenlick tot een sware Blauw-schuyt, ofte doodelick Water. Met een stercken Buyck-loop wertse somtijts van selfs genesen, gelijck *Dodonæus* daer mede een exempel van heeft in sijn Aen-merckingen op het 59. van *Benivenius*. In Magere luyden slaetse wel tot een Wtdrooging, ofte Teringe. Soo schrijft *Iosephus* in't 13. bouck van d'Outheden der Joden op't 23. capittel, hoe *Alexander*, koning der Joden, als hy drie jaer de Vierendaeghsche koortsche gehadt hadde, ende besigh zijnde met oorlogen, de selvige versuymde, van een Wt-teringe gestorven is.

5. De *Genesinge* van de Vierendaeghsche koortsche volght oock de gene, die wy in't 7. capittel van de Afgaende koortschen hebben aen-gewesen, derhalven zullen wy hier alleen by-brengen, dat de selvige in't bysonder vereyscht. Maer alsoo daer geen Koortsche en is, die langer duyrt, als bestaende uyt eē Aertachtige vochtig-

tigheyt, de welcke volght haren oirſpronck de Aerde, zijnde van de langſaemſte beweginge, gelijck de wijſe *Plato* ſchrijft, waerom de ſelve Vochtigheyt oock maer op den vierdē dagh en onſteeckt: ſoo dienen de Siecken wel verdacht te zijn, dat ſy haer ſelven in de langdurigheyt niet en quellen, alſoo ſulcx ſwaermoedigh Bloet veroirſaeckt, het welck dan de Koortſige ſtoffe vermeerdert, ende ſoo veel te langer doet aen-houden. Dewijl dan de naeſte oirſaeck van deſe Koortſche aerdtachtigh, grof, ende taey is, ende derhalven ſoo wel niet en wil volgen, als de licht bewegelicke Gal in de Anderdaeghſche, ſoo moetſe te voren wel bereyt zijn, voor al eer dat men de ſelve door ſtercke middelen ſouckt af te drijven, ende 't gene dat men in de Anderdaeghſche ſevens doet, moet hier allencxkens, ende in verſcheyde reyſen te werck geſtelt werden. Voor eerſt zal men dan, als de Koortſche eens, ofte tweemael gekomen is, de Maegh, ende de voorſte wegen van het gene loſch is, ſachtjens ſuyveren met *Manna*, *Diacatholicum*, *El. Lenitivum*, *Syroop van Roſen met Sene-bladeren*, *Pruym-kruyt*, eñ diergelijcke. Onder-tuſſchen tweemael drinckende op de goede dagen van een dranck tot bereydinge van de Swarte gal, verhaelt in't 1. Deel op't 10. capittel; zal men mede daeghs te voren, ofte oock wel op den ſelven dagh, als de Koortſche laet komt, *Ader-laten*, uyt den ſlincker arm: het welck meerder als eens gedaen dient, doch elcke reyſe niet te veel af-getrocken, 't en zy de Siecke uytermaten bloet-rijck is, het welck met deſe Koortſche niet veel en gebeurt. Indien de *Maent-ſtonden*, ofte het *Speen*, dat pleegh te bloeyen, geſtopt is, ſoo dient ſulcx ten eerſten geopent. De *Stoffe*, door de aen-geweſene Middelen, verſacht, loſch, ende bereyt zijnde magh men ſtercker af-drijven, mede daeghs voor de Koortſche, ende dat met ſoodanige Middelen, als in't ge-

gemelte 1. Deel op't 12. capittel, N. 3. zijn beſchreve. Ende ſoo in't bereyden, als in't af-ſetten, moet al eenige tijt volhart werden. 's Anderen-daeghs, tegen dat de Kouw aen-komt, is oock dienſtigh ('t en zy de Siecke gantſch hart van braken was) een Braeck-drancxken in te nemen van 't gene te ſien is op't verhaelde capittel N. 6. altijt beginnende van het ſlapſte. Men kan oock daer toe drincken een roomer *Alſen-wijn* met een weynigh *Syroop van Azijn*. *Crato*, geneeſ-meeſter van drie Keyſers, prijſt hier ſeer het *Sap van Knollen*, daer in volgende *Guainerius*, de welcke ſchrijft, ſekeren Abt daer mede geluckelicker geneſen te hebben, dan met eenige andere middelen. Hy doetſe eerſt ſchellen, dan ſieden, ende dat water af-gegoten zijnde, met verſch water, tot datſe ſacht zijn, koken, daer na uyt-perſſchen. Dit Sap geeft hy in met ſuycker, ende boter vermengt. 's Morgens laet hy in-nemẽ vijf *gepelde Perſijck-keernen*, ende by die wijſe van geneſen blijft hy gemeenlick vijfthien dagen. In't af-gaen, magh men het Sweeten helpen met een vierendeel loot *Theriakel*, ofte *Mithridaet*, ende een ſcrupel *Zout van Cardo-benedictus*, in een half roomerkẽ heete *Wijn*. Het welck men oock magh in-geven met dat de Koortſche aen-komt, de welcke haer ſelve, ende voornamelick het beven vermindert. Wtwendigh kan hier mede yet op den Pols gebonden werden van't gene in't 8. capittel is beſchreven. Maer voor deſe Koortſche wert by verſcheyde Geneeſ-meeſters ſeer gepreſen eẽ vierendeel loot *Raegh*, ofte *Spinnewebbe*, met een half loot *Populjoen-ſalfs* gemengt, ende op den Pols geſtrekẽ. Sommige hebben 't ſelve Raegh oock willen in-geven, dan is qualick bekomen, gelijck *Wierus* betuyght.

Wanneer by deſe Koortſche eenige verſtoptheyt is van Lever, ofte Milt, Blauw-ſchuyt, ofte Water-ſucht,

dan moet de Geneſinge daer nae geſtelt werden, gelijck in't volgende 3. bouck zal werden aen-geweſen.

Tot Beſluyt van de Geneſinge, zal ick by-brengen eenige wonderbare exempelen, in de welcke het Geval ſchijnt Geneeſ-meeſter te zijn geweeſt. De Vierendaeghſche koortſche, ſchrijft *Seneca*, is in ſommige met geeſſelen verdreven. Ofte by geval, ofte dat die grove, ende taeye Vochtigheyt verwermt, eñ beweeght zijnde, vervlogen is, gelijck *Lipſius* daer op aen-merckt. Men vint oock ſommige, welckers nature door geeſſelen tot by-ſlapen geprickelt wert, gelijck in't volgende bouck zal uyt-geleyt werden. Den Romeynſchen helt *Q. Fabius Maximus*, gelijck *Livius*, ende *Plinius* verhalen, hadde lang gaen quijnē aen de Vierendaeghſche koortſche, ſonder dat hy door eenige Geneeſ-middelen konde geholpen werden, tot dat hy in ſekeren ſlagh tegens den vyant, als door eenen nieuwen brant in't vechten, den ouden van de Koortſche, uyt-bluſten. De treffelicke geneeſ-meeſter *Paré* verhaelt noch twee by-nae diergelijcke, maer van Schrick. Seker François edel-man wandelende beneffens de riviere, om te ſien of hy de Koortſche konde af-gaen, werde van een goet vrient, die hem ontmoete, onvoorſiens in de rivier geſtooten, waer door hy (niet tegenſtaende het ſwemmen hem gemeen was, gelijck de gene, die hem in't water geſtooté hadde, oock wel wiſte) met ſoo grooten ſchrick bevangen werde, dat hy nae die tijdt geen Koortſche meerder en kreegh. Noch verhaelt *Paré* van ſeker Hop-man, de welcke, al hadt hy de Koortſche op dē hals, even-wel by 't gevecht wilde weſen, alwaer hy een muſket kogel midden door den hals krijgende, met ſulcken ſchrick des doots bevangen werde, dat de heete Koortſche voor de koude Vreeſe wijckende, hy daer nae van de Vierendaeghſche bevrijdt bleef.

6. Hier

6. Hier dient gebruyckt *luchte Spijse*, die wel te verteren is, ende seer goet voedtsel geeft, geen swarte Gal, ofte swaermoedige Vochtigheden en doet groeyen, te sien in den *Schat der Gesontheyt*. Sommige even-wel, nae dat by haer, groote begeerte, juyst de beste kost niet, maer selfs oock Pekel-haring, ofte noch arger genut was, hebben de Koortsche daer mede af-gegeten. Het welck maer helpt, seyt *Erastus*, als de Sieckte al verteert is. Want in't begin doet sulcx groote schade, gelijck hy schrijft eenen gekent te hebben, die op die manier schierlick stickte. Hy verhaelt noch van een ander, die eenige maenden aen de Vierendaeghsche koortsche gegaen hebbende, ende groote lust krijgende, om klaer, ende fris fonteyn water te drincken, nae dat hy, alleen zijnde, daer van niet alleen de Maegh gevolt, maer gantsch gekropt hadde, naer een overvloedigh braken van de Koortsche ontslagen werde. Dan hier dient wel gelet op de krachten. Soo verhaelt de meer gemelte *Wierus* van eenen vraet, die voor het komen van dese Koortsche (als die al een wijl hem by-gebleven was) een-ende-twintigh half gebrade Haringen at, waer op een stercken aen-val ten eerste volghde, doch bleef daer nae achter. Indien, seyt *Wierus*, een ander sulcx hadde bestaen, die swack was, hy zoude wel lichtelick daer in gebleven hebben. Derhalven en moet diergelijcke niet, dan met de grootste sorghvuldigheyt, toe-gelaten werden. Want al is't, dat door het gebruyck van soodanige Spijse, de Siecke wel somtijts van de Koortsche bevrijt werden, het zy de selvige met lust gegeten zijnde, beter verteert, ende daerom geen quaet over-schot en laet groeyen, ofte liever, dat de Nature daer mede overladen zijnde, haer selve daer van door braken ontlast, ende met eenen de Koortsige vochtigheyt over-geeft: nochtans dewijl niemant sulcx in sijn hant en heeft, ende ge-

schieden kan, dat de Nature door soodanigen Spijse beswaert, eñ over-vallen zijnde, de selve niet en verteert, waer door dan de quade Vochtigheden zouden komen te vermeerderen, ende de Koortsche dien volgende verargeren; soo is't sekerder sulcke Spijse te laten. Den Dranck mach hier wesen *kleyn Bier*, ofte *Wey* met *Confilye de Greyn*, ende *Bernagye* gesoden, ende van 't vyer af-genomen zijnde *Suyring* by gedaen.

Het X. Capittel.

1. *VVtdroogende Koortsche, haer Benamingen,*
2. *Oirsaken,*
3. *Verscheydenheyt,*
4. *Ken-teyckenen,*
5. *Voor-teyckenen,*
6. *Genesinge,*
7. *Maniere van Leven.*

1.

NAe dat gehandelt is van de Koortschen, die in het Bloet, ende de Vochtigheden onses Lichaems bestaen, soo zullen wy nu komen tot de gene die de selfstandigheyt selve verteren, ende 't Lichaem gantsch verdroogen; waerom wy de selvige *Wtdroogende koortschen* noemen, D^r. *Iunius* geeft haer den naem van *Verdwijnende koortschen*. In't Griecx wert soodanige koortsche geheeten *Hectica*, 't welck oock gevolght wert by de Latijnen, ende nieuwe Schrijvers, waer voor de Barbaren, ende Italianen seggen *Ethica*, de Françoisen even-eens *Fievre etique*, ende de Duytschen **der Ettich**.

Dese Koortsche en is anders niet, als een hitte tegens de nature, van begin, ende door sijn selven vast in de self-

selfstandigheyt van't Herte geprent zijnde, ende van daer de selfstandigheyt van alle de Deelen mede-gedeelt, soo dat sy even-wel bestaet, ende vast blijft, al en isser geen oirsaeck die haer onder-hout.

2. De Oirsaken van dese Koortschen, zijn al 't gene de selfstandigheyt van ons Lichaem kan verhitten, ende uyt-droogen, gelijck daer zijn *Brandende koortschen*, die lang geduyrt hebbē; alle verouderde *Onstekinge* van voornaeme Deelen, *Tering*, verborgen *Fistels*, *Loop*, ende diergelijcke; ende uytwendigh, *Gramschap*, *Droefheyt*, *Hitte*, *Honger*, *Dorst*, *Waken*, als sy te seer buyten de kerf gaen.

3. De Wtdroogende Koortsche heeft driederhande trappen. Den eerstē is, als de dauachtige Vochtigheyt van 't Herte, ende d'andere Deelen verteert, ende verdrooght wert, het welck eerst geschiet, als dunder zijnde dan vleysch ende vet (die oock daer uyt gemaeckt wert) ende wanneer 'tselvige daer na mede verdrooght, dat is den tweeden trap; gelijck den derden is, als den brant ten laetsten aen de vliesige, eñ snaselachtige Deelē komt, ende de selvige voorts verdrooght.

4. Dese Koortsche is in't beginsel wel te genesen, maer qualick te kennen, daer nae lichtelick te kennen, dan gantsch ongeneeslick. Derhalven dient in't eerste op haer Ken-teyckenen naerstigh gelet te werden. Dese zijn van een beginnende, ende in den *Eersten trap*; Als de verhaelde uytwendige Oirsaken hevigh voor-gegaen zijnde, daer op drie vier dagen een gestadige, ende gelijcke Koortsche by-blijft, sonder verheffen, ofte verminderen, de welcke als om datse gelijck ende eenparigh is, oock den brant, geen pijn en veroirsaeckt, soo dat de Siecke naulicx eenige Koortsche gewaer en wert. Want die Koortsige hitte staet alreede vast, ende en wert van geen nieuwe oirsaeck aen-gestoockt, waer door ver-

heffinge zoude veroirſaken. Ende alſſer ſomtijts haer eenige verheffinge ſchijnt te openbarē, ſulcx en geſchiet niet door haer ſelve, maer Koortſche daer by komende, ofte, nae den eten, gelijck terſtont zal geſeyt werden. Hier is terſtont een groote ſwackheyt van krachten. De *Pols* ſlaet ſlap, ende raſch: ende de Slagh-aderen voelt men veel heeter, als de om-liggende Deelen: om dat de ſelvige van het Herte meerder Brant ontfangen. Een uyre, ofte twee *nae den eten* verheft haer de *Hitte* merckelick, ende dien volgende gaet de Pols oock raſſer; ende dat ſoo lange, tot dat die Spijſe verteert is. Het welck ick bevonden hebbe een ſeker teycken van een Wtdroogende koortſche te weſen. Maer om daer in vaſt te gaen, ſoo moet de uyre van 't eten eenige dagē verandert werden, ende indien den Brant toe-neemt den eerſten, tweeden, derden, vierden dagh, met die veranderinge; ſoo en iſſer geen twijfel aen te ſlaen, of het is ſoodanige Koortſche. De reden is, om dat de Hitte alhier gehecht is in de vaſte Deelen, die van wegen haer drooghte, niet en konnen veel uyt-dampen: maer de Spijſe vochtigh zijnde, geeft de Hitte meerder ſtoffe, waer uyt dan oock meerder waeſſem voor-komt. *Galenus* neemt hier toe de gelijckeniſſe van de Kalck, gelijck nae *Cardanus*, eñ *Scaliger*, breeder wert vertoont by *Stephanus Caſtrenſis* 4. *de Meteor. microcoſm.* 19. Want gelijck als men op levende kalck water giet, daer uyt veel dampen, ende ſcherpe hitte op-ſchiet: ſoo oock de vaſte Deelen onſes lichaems met een eenparige Hitte onſteken, vertoonen, ende verſpreyden meerder Brant, als ſy door de vochtigheyt van de Spijſe verſpreyt werden. Doch al is 't, dat deſe gelijckeniſſe niet wel en bevalt den Arabiſchen *Averrhoës*, als oock eenige andere, ſoo wert ſy genoeghſaem beweert, ende beveſtight van *Altimarus*, *Vega*, *Augenius*, *Maſſarias*, *Heurnius*, *Caſtrenſis*, ende *Semertus*. Tot

de

de welcke wy den leſer wijſen, onnoodigh achtende, de redenen over ende weder, hier wijdt-loopigh te verhalen. Als deſe Koortſche op den *Tweeden trap* klimt: door dien het Herte noch drooger wert, ſoo vergaet het geheele Lichaem, ende de *Pols* wert ſlapper, drooger, ende gelijck als geſpannen. *Galenus* meent dat men uyt het *Water* geen teycken van deſe Koortſche en kan trecken, het welck te verſtaen is van de verwe ende het weſen des Waters, als mede van den eerſten trap. Waerom ick oock geloove, dat de hoogh-geleerde *Fernelius* van't Water alleen gewach maeckt in den tweedē trap, ende ſeyt met den Arabiſchen *Avicenna*, datter vet op drijft, ende gelijck als raegh, ofte ſpinne-webbe. Ende *Altimarus*, die dit tegen ſpreeckt, wert wel te recht daer over beriſpt van *Saxonia*, 8. *de Febr.* 38. Doch al is't, datter oock in andere Sieckten, ſonder deſe Koortſche, ſoodanigen Water gemaeckt kan werdē; wanneer evenwel de ſelvige uyt andere teyckenen alreede blijckt, dan is ſulcken Water een onverſcheydē teycken van de Wtdroogende koortſche. Want het beduydet, dat het vleyſch, ende vet alreede verſmelt. In den *Derden trap* is een rechte uyt-drooginge, waer door de *Oogen* hol, ende in-getrocken ſtaen; den *Appel* oock kleynder, door dien het Vet, dat veel aē de Oogen ſtaet, ende de Vochtigheden ſelve door de drooghte veel verteert zijn. Hier om ſteken de *Kaken*, ende *Oogh-beenen* uyt. Daer hange van buyten eenige *Vuyligheyt aen 't Oogh*, door dien het weynigh voedtſel, datter noch overigh is, niet verteert en kan werden, dan aldaer verdrooght. De *Oogh-ſchelen* zijn door de drooghte ſoo in-getrocken, datſe naulicx op gedaen en konnen werdē, ſoo dat ſoodanige Siecken ſchijnen ſlaperigh te weſen, dan het en is den rechten ſlaep niet, (alſoo ſy van wegen de hitte, ende drooghte wel wacker gehoudē werden) maer alleen een ſwackig-

heyt ende verhinderinge in't bewegen. Het *Aengesicht* is heel saluw, ende ongedaen, sonder eenige glantz, niet anders als loot: over al gantsch mager, ende stijf, insonderheyt aen't *Voor-hooft*, om dat aldaer onder de huyt een gantsch vleesige Spier leyt, die verdrooght zijnde de huyt mede droogh ende gespannen maeckt, niet rimpeligh, gelijck in oude luyden. De *Slagh van't Hooft*, door dié al het vleysch verteert is, schijnt gantsch hol te wesen. Men telt de *Ribben*, men kan qualick *Buyck*, ofte *Ingewant*, gewaer werden. In't korte al het *Lichaem* is soo *uyt-geteert*, datter maer *Vel over het Been* is, niet vele van een Geraemte verschillende.

5. Dese Koortsche heeft grootelicx hare swarigheyt. Dan de eerste, als sy wel bekent is, valt de lichtste om te genesen, dewijl de Dauachtige vochtigheyt door goede Middelen kan herstelt werden. Swaerder is de tweede, om dat het verdroogen van't Vleysch swaerlicker te steuten is. Dan de derde is gantsch ongeneeslick; mitsdien alle de natuerlicke Vochtigheyt in de gront verteert is, ende de gantsch uyt-gemergelde Deelen niet wederom en konnen met eenige vochtigheyt meer verquickt werden.

6. Dewijl dese Koortsche uyt Hitte, ende Drooghte bestaet, soo moet de *Genesinge* daer tegen gestelt werden van Verkoelende, eñ Vochtigh makende, soo Geneesmiddelen, als Maniere van Leven. Want hier en is noch Af-setten, noch Ader-laten noodigh, maer alleen het herstellen van't gene door de Hitte, ende Drooghte verteert is. Daer toe streeckt *Gerste-water* gesoden met *Vyolen-bladeren*, *Bernagye*, *Endivye*, *Plompen*, *Porçeleyn*, *Lattouw* (siet het 9. cap. in't 1. Deel) ende de *Verkoelende Saden*. Men kan oock gestadigh gebruycken een *Amandel-melck* met de selvige Saden uyt-geperst.

7. Dan de voornaemste hulpe, dewijl het een langsame

ſame ſieckte is, eñ die haer alreede in't Vleeſch vaſt gehecht heeft, komt aen op een goede, ende wel geſtelde *Maniere van Leven*. Derhalven moet verkoſen, ofte gemaeckt werdē een *koele ende vochtige Lucht*, als mede ſoodanige *Spijſe*, de welcke oock licht te verteren is, veel voedtſel geeft, ende weynigh overtolligheyt nae-laet, gelijck *verſche Doeyeren, door-geſlagen Gerſte, Sotte-melck*, ende diergelijcke. De *Oeffeninge* dient hier maer weynigh, ende den *Slaep* wat meerder, als gewoonlick: alſoo 't laetſte het Lichaem vervochtight, ende het eerſte verdrooght.

Het XI. Capittel.

1. *De Peſt, haer Naem-reden.*
2. *Oirſaken,*
3. *Ken-teyckenen, met bewijs van de Beſmettinge,*
4. *Of de Palen van't Leven vaſt ſtaen, ofte by ons verſet konnen werden,*
5. *Voor-teyckenen,*
6. *Middelen om de ſelve te vermijden,*
7. *Geneſinge, ende Maniere van leven.*

DUs verre hebben wy gehandelt van Koortſchen, die door haer Hitte, Bedervinge, Verdrooginge, onſe Geſontheyt komen beſtormen: daer zijn nu alleen overigh, die by de gemeene Ongematigheyt eenige Quaetaerdigheyt, ofte ſelver oock eenen Peſtilentialen aert hebben. Dan dewijl de ſelvige, voor ſoo veel het Koortſchen zijn, moeten geneſen werden, als Koortſchen, ende van wegen haren quaden aert, als de Peſt, ende nae het een 't ander overtreft, oock de Geneeſmiddelen daer toe geſtreckt werden; ſoo zullen wy om

kortheyts wille, de selve overslaen, ende van de Pest selver handelen, alsoo uyt hare Teyckenen mede soodanige Koortschen te kennen zijn.

1. De *Pest* is eē algemeene sieckte, waerom sy oock by den Latijnschen history-schrijver *Livius* met een algemeenen naem *Morbus*, by de Françoischen *Maladie*, ende by ons *de Sieckte*, beteyckent wert. Blijft seer selden onder weynige stil staen, maer daer sy eens komt, gaet gemeenlick door haren besmettelick aert dapper voort, het welck de oirsaeck is, datse in't Latijn den naem van *Pestis*, ofte *Pestilentia*, bekomen heest, die oock in onse, de Fransche, Italiaensche, Spaensche, ende andere talen is gebleven.

2. De *Oirsaeck* van de Pest is Natuerlick, ofte Boven de nature. De Boven-natuyrlicke komt van Godt, ofte van de Duyvel.

Dat Godt tot straffe der Sondē de Menschē de Peste toe-sent, blijckt uyt de H. Schrifture, ende 't exempel van den koning *David*, om wiens sondelick tellen des volcx den verwoestenden Engel in drie dagen 70000. Menschen door de Peste om-bracht. Het selfde is oock klaer te sien aen de Vermaningen, die gedaen werden *Levit.* 25. 36. *Num.* 14. 12. *Deut.* 26. 21. *Reg.* 2. 24. Dan niet alleen Godts volck, maer oock de blinde Heydenen, hebben sulcx konnen sien, als sy dit quaet wat Goddelicx, gelijck *Hippocrates*, een van Godt toe-gesonden Ellende, ('t welck wy de Gave Godts seggen) gelijck *Diod. Siculus*, ende *Dionys. Halicarnassæus*, de selve noemen; ofte gelijck *Agathias*, de van Godt toe-gesonde Straffe. Soo meendē die van't Grieckssche eylant *Delos*, dat sy de Peste gekregen hadden door de gramschap van haren Godt *Apollo* (die in dat eylant geboren was, ende het selve daerom voor heyligh gehouden werde) door dien aldaer een groot heer begraven was, buy-

buyten de oude gewoonte, gelijck *Æschines*, ende *Diod. Siculus* getuygen. Soo schrijft oock d'oude poëet *Homerus*, dat den selfden *Apollo* de Pest in't Grieckssche leger sant, om dat haren oversten *Agamemnon* de dochter van sijnen Priester vervoert hadde. Maer daer zijn andere, seyt *Eustathius*, in sijn Wt-leggingen, die de selve Peste van den priester *Chryses* meenen door toover-konste gemaeckt te zijn. Ende hy vought daer by, dat de Duyvels eñ Toovenaers de Pest dickwils verwecken. Maer soo dese, als de gene, die Godes gave is, wert gemeenlick onsteken door natuerlicke Oirsaken, ende soo verstont (gelijck den selfden *Eustathius* aen-wijst) den helt *Achilles*, die de Geneesconste van sijnen meester *Chiron* geleert hadde, dat de gemelte Peste quam uyt quade gestalteniſſe van de Lucht. Ende aldus wert oock de Peste van *Iuno* gesonden, by den poëet *Ovidius*, wiens treffelicke beschrijvinge wy hier zullen brengen uyt het 7. bouck van de Her-scheppinge:

Dira lues populis ira Iunonis iniquæ
Incidit exosæ dictas à pellice terras.
Dum visum est mortale malum, tantæque latebat
Causſa nocens cladis, pugnatum est arte medendi,
Exitium superabat opem, quæ victa jacebat.
Principio cœlum spissa caligine terras
Pressit, & ignavos incluſit nubibus æstus.
Dúmque quater plenis explevit cornibus orbem
Luna, quater plenum tenuata retexuit orbem;
Letiferis calidi spirarunt æstibus Austri.
Constat & in fontes vitium veniſſe, lacuſque,
Milliáque incultos serpentum multa per agros
Erraſſe, atque suis fluvios temeraſſe venenis,

Stra-

Strage canum primo, volucrúmq3, aviúmque boumq3,
Inque feris ſubiti deprenſa potentia morbi eſt.
Concidere infelix validos miratur arator
Inter opus tauros, medióque recumbere ſulco.
Lanigeris gregibus balatus dantibus ægros,
Sponte ſua lanæque cadunt, & corpora tabent.
Acer equus quondam, magnæque in pulvere famæ,
Degenerat: palmæ, veterúmque oblitus honorum,
Ad præſepe gemit morbo moriturus inerti,
Non aper iraſci meminit, nec fidere curſu
Cerva, nec armentis incurrere fortibus urſi.
Omnia languor habet. ſyluis, agriſque, viiſque
Corpora fœda jacent, vitiantur odoribus auræ.
Mira loquor, non illa canes, avidæque volucres,
Non cani tetigere lupi: dilapſa liqueſcunt,
Afflatúque nocent, & agunt contagia latè.
Peruenit ad miſeros damno graviore colonos
Peſtis, & in magnæ dominatur mœnibus urbis.
Viſcera torrentur primò, flammiſque fatiſcunt.
Indicium rubor eſt, & ductus anhelitus igni.
Aſpera lingua tumet, tepidiſque arentia ventis
Ora patent, auraque graves captantur hiatu.
Non ſtratum, non ulla pati velamina poſſunt,
Dura ſed in terra ponunt præcordia, nec ſit
Corpus humo gelidum, ſed humus de corpore feruet.
Nec moderator adeſt, inque ipſos ſæva medentes
Erumpit clades, obſuntque autoribus artes.
Quò propior quiſque eſt, ſeruitque fidelius ægro,

In partem leti citius venit, atque salutis
Spes abiit, finemque vident in funere morbi.
Indulgent animis, & nulla quid utile cura est.
Vtile enim nihil est, passim positoque pudore,
Fontibus, & fluviis, puteisque capacibus hærent.
Nec sitis est extincta prius, quàm vita bibendo.
Inde graves morbo nequeunt consurgere, & ipsis
Immoriuntur aquis, aliquis tamen haurit & illas.
Tantaque sunt miseris invisi tædia lecti,
Prosiliunt, aut, si prohibent consistere vires,
Corpora devoluunt in humum, fugiuntque penates
Quisque suos, sua cuique domus, funesta videtur.
Et quia caussa latet, locus est in crimine notus
Semianimes errare viis, dum stare valebant
Aspiceres, flentes alios, terráque jacentes,
Lassaque versantes supremo lumina motu.
Membraque pendentis tendunt ad sydera cœli,
Hîc, illic, ubi mors deprenderat, exhalantes.

De natuerlicke *Oirsaeck* bestaet meest in bedorven Lucht, somtijts oock in quade Spijse, ofte Dranck.

De *Lucht* wert met Pestigh vyer bedorven, voor eerst door een vyantlicke, ende quaetaerdige gestalteniſse der Sterren (waer toe de Sterre-kijckers seggē *Saturnus* insonderheyt te doen, als hy door de drie heete teyckenen gaet) alsoo de selvige niet alleen door het licht, ende beweginge, maer oock door bysondere in-vloeyingen, ende verborgene krachten op de werelt wercken. Soo schrijft *Thuanus* in het 72. bouck van sijn Historye, geweest te zijn een Pest in de kleyne steden ontrent Parijs. Dan meestendeel krijght de Lucht eē quaetaerdigheyt

door

door quade hoedanigheden, ofte bedervinge. De Hoedanigheyt ſtelt *Hippocrates* in een Zuydigh jaer-getij, wanneer de Lucht noch met ſachten regen ververſcht, noch met winden door-waeyt en wert. Soo ſchrijft de meerder-gemelte *Diodorus Siculus* in't 12. bouck van ſijn Grieckſche hiſtorye, dat die vermaerde Peſte van Athenen haren oirſpronck nam. Want nae dat in den winter een grooten regen gevallen was, ende dat het landt daer door onder water ſtont, inſonderheyt in de leeghten, het welck daer nae door de Somerſche hitte onſtekende, ende bedervende, gaf quade dampen op, die de Lucht bedorven. Waer by quam, dat de Lucht door koele winden niet door-waeyt, ende ververſcht en werde. Soo dat oock de Peſte komt, gelijck de Romeynſche hiſtory-ſchrijver *Livius* wel aen-gemerckt heeft, uyt *Drooghte*, ende al te grooten *Hitte*. Soodanigh is geweeſt de Peſte van *Thebe* in Griecken-landt, daer *Seneca* van ſchrijft *Oedipo*:

— fecimus cœlum nocens,
Non aura gelido lenis afflatu fovet
Anhela flammis corda, non Zephyri leves
Spirant, ſed ignes auget æſtiferi Canis
Titan, Leonis terga Nemeæi premens:
Deſeruit amnes humor, atque herbas color, &c.

Het leger van de Carthagineſers werde in Siçilyen mede van de Peſt overvallen, door dien de Somer ongewoonlick heet was. Waer toe, ſchrijft de gemelte *Diodorus*, het landt ſelve oock wat oirſaeck ſchijnt gegeven te hebben, als leegh, ende wat moeraſſich zijnde. Want in't beginſel voor den Sonnen op-ganck, van wegen de koele wint, die het water gaf, kregen de Lichamen een huyvering, de welcke op de middagh ſche-

nen

nen van hitte te zullen verſmachten. Ende voorwaer men bevint, datter niet erger en is, om de Peſte te verwecken, als ongeſtadigh weder, ende dat ſchierlick van koude in hitte verandert, gelijck de gemelte hiſtoryſchrijver *Livius* verhaelt, dat te Romen, als op een ſeer vochtigen winter ſeer ſchierlick de Lucht veranderden, daer op eenen ſwaren, ende peſtigen ſomer volghden. Het welck ſeer wel getreft is by den natuerlicken poëet *Lucretius* in ſijn 6. bouck:

Nec refert utrum nos in loca deveniamus
Nobis adverſa, & cœli mutemus amictum,
An cœlum nobis ultro natura cruentum
Deferat, aut aliquid, quo non conſuevimus uti
Quod nos adventu poſſit tentare recenti.

Soo is (gelijck *Plutarchus* verhaelt) de Peſt van Athenen veel geleyt op dē vorſt *Pericles*, om dat hy al de Boeren, vermits den oorlogh, in de ſtadt getrocken hadde, waer door uyt veranderinge van plaetſch, ende ongewone maniere van Leven de ſterfte ontſtont. Want alſoo ſy door de nauwte malkanderen verſtoncken, ſoo werden de Lucht, ende ſy ſelfs oock beſmet. Ende voorwaer daer en is niet gemeender om de Lucht te onſteken, ende te bederven, als quade dampen, inſonderheyt daer geen ververſinge op en valt, gelijck in lang beſlote, ende muffe kamers. Waerom niet vremt en is, ſeyt *Seneca*, dat de Peſt dickwils volght op groote *Aert-bevinge*: want daer is veel ongeſontheyt in de diepte verborgen, gelijck oock eenige ſchadelicke, ende peſtige *Wateren*, die nimmermeer en loopen, noch van een vrye wint verfriſt werden. Ende de Lucht dan daer onder zijnde, als ſy uyt-breeckt, verſpreyt haer wijdt uyt, ende brengt de gene, die haer in-halen, voor een groot deel, om hals. Het welck beveſtight wert, met 'tgene *Capitolinus*, en-

ende *Ammianus* verhalen, dat te Babylonyen in den tempel van *Apollo* uyt een goudt kofferken, 't welck juyst in handen van een krijghs-knecht viel, soo schadelicken damp rees, dat hy van daer niet alleen nae Parthen gedreven zijnde, maer oock nae andere landen, de selvige met Peste vervulde. Soo schrijft mede *Guainerius*, dat in Italyen, uyt een geopende put, die lang gesloten was geweest, eenen quaden damp quam, die al de omstanders ten eersten dede sterven. Soo wert oock de Lucht vergiftight van *onbegraven Lijcken*, als mede door groote menighte van *doode Spruick-hanen*, gelijck *Augustinus* getuyght daer uyt soodanigen Peste ontstaen te zijn, die in't Koningrijck van *Massinissa* alleen tachtigh duysent menschen wech-sleepte, ende datter te *Vtica* (een stadt in't selfde *Afriken*, daer hy Bisschop was) van dertigh duysent krijghs-knechten, die daer lagen, niet meerder, als thien over en bleven. Hier-en-boven wert noch de Lucht bedorven door vermenginge van quade Lucht, die uyt andere landen door de winden gedreven wert, gelijck de Peste van Athenen eerst (als *Thucydides*, ende andere getuygen) uyt Moren-landt in Egypten, ende van daer in Griecken-landt quam, ende de Sweetende sieckte uyt Engelandt, eerst by ons, ende daer nae in andere landen voort-settede. Waer in *Plinius* schrijft, onder-vonden te wesen, dat de Pest altijdt gaet van het Zuyden naer het Westen, 't en zy in de winter, ende datse dan bovē de drie maendē niet en duyrt. Noch kan de Peste verweckt werden door *Vergif*, te weten eenige Salven die sy strijcken, ofte Poeyers, diese stroeyen: waer van *Livius* een grouwelicke geschiedenisse verhaelt. Als, schrijft hy, de voornaemste der stadt Romen van gelijcke Sieckten, ende met de eygen uyt-komste storven, soo isser een dienstmaeght gegaen by den kamelaer Q. *Fabius Maximus*, die vele Joffrouwen van de stadt

ſtadt daer over aen-bracht, ſoo datter wel hondert ende tſeventigh verweſen wierdē. In de ſelfde Stadt is oock noch op andere tijdt van de ſelfde oirſaeck een groote Peſt geweeſt (gelijck *Xiphilinus* beſchrijft in ſijne Grieckſche hiſtorye, in't leven van den keyſer *Commodus*) ſoo datter dickwils op eenen dagh binnen Romen twee duyſent ſtorven, ende grouſaem veel in 't geheele rijck, door de booſheyt van de quade Menſchen. Want eenige kleyne naeldekens met Vergif beſtrijckende, wiſten daer mede de Sieckte voort te ſetten. Het welck mede ten tijde van den keyſer *Domitianus* gebeurt is. Wy leſen dat de Turcken, ende Joden daer oock weten mede om te gaen. *Paulus Æmylius* verhaelt in ſijn Hiſtorye der Franſche koningen, van de Joden, een halfterrigh volck, ſeyt hy, ende dat met een vervlouckten haet tegens ons raeſt, door den koning *Philips de Schoone*, uyt Vranckrijck gejaeght, ende ten tijde van ſijnen ſoon *Hutin* daer nae wederom in-gelaten zijnde, dat ſy, ſoo om haer vorige ballingſchap, ende haer genomen goet, te wreken, als oock uyt vreeſe of het ſelfde haer eens wederom mochte over-komen, daer toe mede van de grooten onder de Turcken, ende Heydenen om-gekoft weſende, de Melaetſchen, die langs het landt gingen bedelen, daer toe brachten, datſe Vergif in de putten ſmeten, waer door een ſware Peſte op-rees. Sulcx is mede geſchiet al in vorige tijden, te weten in de vermaerde Peſte van Athenē, door haer vyandē van *Pelopseylandt*, gelijck de meer-gemelte *Thucidydes* aen-roert. Hier van zijn meerder exempelen te ſien by *Droëtus*, *Portius*, *Wierus*, *Saxonia*, *Iordanus*, *Polius*, ende andere.

De andere oirſaeck van de Peſte hebben wy geſtelt in *quade* ende *bedorven Spijſe*, waer door vergiftige Vochtigheden, gelijck van uyt-wendigh Vergif in ons Lichaem komē te groeyen, als *Galenus* op verſcheyde plaet-

schen aen-wijst. Sulcx heeft oock veel geholpen tot de meerder gemelte Pest van Athenē, gelijck *Diodorus* verhaelt. Want, seyt hy, het jaer te voren geheel vochtigh zijnde, hadde bedorven vruchten voort-gebracht. Sulcx geschiet meest in Hongers-noot, als in legers, daer menighte van volck by een is, ende weynigh toevoer, als insonderheyt in belegerde steden. Want aldaer wert al in-geslingert, datter voor-komt, om maer den buyck, van-honger bassende, wat te stillē. Soodanigen Peste is geweest in't leger van *Xerxes*, koning van Perssen, als hy uyt Griecken-landt moste vluchten. Want (schrijft *Herodotus*) den Honger was onder sijn krijghsknechten soo groot, dat sy de bladeren, ende wortelen van de kruyden aten. Het selfde gebeurde oock in't leger van *Iulius Cæsar* (gelijck *Plutarchus* in sijn leven verhaelt) als hy oirlooghde tegens *Pompeius*. Waer van de poëet *Lucanus* seyt, dat de krijghs-luyden met de bladeren in den mont storven.

Ore novas pascens moribundus labitur herbas.

Soo mede het krijghs-volck van *Alexander de Groote* (gelijck de gemelte *Plutarchus*, eñ den Latijnschen historyschijver *Curtius* getuygen) als sy in haer weder-komst uyt Indyen, de wortels van Dadel-boomen aten, vervielen in een seer sware Peste. Van Hongers-noot was mede de Peste in de belegeringe van *Marseille* in Vranckrijck, gelijck *Iul. Cæsar*, die daer selve voor lagh, schrijft in't 2. bouck van de borgerlicke Oorlogen. Diergelijcke zijnder meer te lesen by *Appianus*, *Iosephus*, *Hegesippus*, *Sigonius*, *Polydorus Virgilius*, ende by onse Historyschrijvers van het deerlick belegh van Leyden: soo datter niet gemeender en is in alle Historyen, als exempelen van Peste in Belegeringen uyt Hongers-noot door ongebruyckelicke, ende geen eetbare kost veroirsaeckt.

Waer

Waer by dan dickwils komt *quaet Water*, het welck, als een vergif, seyt *Vegetius*, de Peste doet groeyē in de gene, die daer van drinckt.

Maer alsoo dickwils bevonden wert, dat yemant sonder de verhaelde Oirsakē de Peſt even-wel schierlick op den hals krijght, alleen uyt *Schrick*, 't zy dat hy ergens een baer ontmoet, ofte een doode uyt een Peſtigh huys siet dragen, soo dient daer van de reden wel ondersocht. Wat wonderbare kracht de Inbeeldinge heeft, toont de dagelicksche ervaringe: maer hoe sy hier het Peſtigh vyer in-brengt en is niet wel aen te wijsen. Maer gaet altijdt voor eerſt vaſt, dat de Vochtigheden, door de Bewegingen des gemoets, op verscheyde wijse beroert, ende bedorven werden. Ten anderen, is't oock seker, dat de Inbeeldinge altijdt ſtreckt nae een bysondere, ende bepaelde veranderinge, gelijck te sien is aen de swangere vrouwen. Ende alsoo geschiet het mede, dat de gene, die uyt vreese van de Peſte verschricken, ende niet als om de selvige geſtadigh en dencken, door die inbeeldinge ende vreese dese bepaelde bedervinge de Vochtigheden in-drucken: gelijck een swangere vrouw soodanigen teycken haer vrucht mede deelt, als 'tgene was, daer sy van verschrickt is geweeſt. Ende dit is de voornaemſte oirsaeck waerom Peſt-meesters, Schrobsters, Celle-broers, ende diergelijcke, selden de Peſte krijgē, daer een ander, die soo ſtout niet en is, indien hy in haer werck maer eens tradt, terſtont de Peſte op den hals zoude krijgen, ende daer van ſterven. Want soo yemant het Peſtigh saet vat, ende met eenen dapper vreeſt ende schrickt, daer van zal hy naulicx geneſen, door dien het te diep in't Herte schiet, ende de levende kracht te seer verswackt wert, om het selve uyt te smijten.

3. Wy komē nu oock tot de *Ken-teyckenen*, seer noodigh zijnde te weten, soo om de Peſte te schouwen, als

om te geneſen. Daer toe zullen wy by-brengen niet alleen de gene, die de tegenwoordige Peſte aen-wijſen: maer oock die bootſchappē, dat de ſelvige op't komē is.

Want datter oock Teyckenen zijn, waer door de aenſtaende Peſte te kennen is, blijckt uyt den opperſten geneeſ-meeſter *Hippocrates*, die voor-ſeyde, dat de Peſte van *Illyrien* zoude komen, ende ſont derhalven ſijne leerlingen in de Grieckſche ſteden, om de ſelvige te ſteuten, gelijck *Plinius* getuyght 7. *Nat.* 37. De Sterrekijckers weten hier veel van *Cometen*, ende ander geſternten te ſeggen, gelijck oock de poëet *Manilius*: dan de Geneeſmeeſters, ſchrijft *Plutarchus*, oirdeelen eenen Peſtigen ſomer uyt de veelheyt van *Spinne-koppen*, als oock uyt al 't gene geſeyt is, de Lucht te beſmetten. Het ſelfde beduydē oock overvloet van ander quaet gedierte, gelijck *Padden*, *Vliegen*, *Scal-bijters*, ende diergelijcke: als mede het voort-komē van *quaet Kruyt*, ende van *Duyvels-brood*. Dat de *Viſch* op't water doot drijft: dat de *Vogels* haer neſten, de *Muſen*, ende *Mollen* haer gaten, de *Wilde dieren* haer holen, om beter Lucht te zoucken, verlaten. Soo ſchrijft *Philoſtratus*, dat *Apollo* het voorſpel van de Peſte doet maken door de Wolven, (te weten, als die van ſelfs in de ſteden komen loopen) de ſelvige ſeyndende uyt goet-hertigheyt, tot de gene, die ſieck zullen werden, op dat ſy haer zouden wachten.

Men magh oock wel dencken, dat de Peſt niet verre en is, alſſer ſevens veel volck ſieck wert, ende dat de voorgaende Sieckten een quaden aert krijgen. Anders zijn de Teyckenen gantſch verſcheyden en menighvuldigh, oock meeſtendeel gemeen met andere ſieckten: waer door gebeurt, dat of yemant begaeft is, ofte niet, in't beginſel dickwils onſeker valt, dewijl hem alſdan ſomtijdts maer eenige, jae oock maer een teecken en openbaert, als daer zijn *Qualickheyt*, *Braken*, *Pijn in't Hooft*,

Hooft, *Huyvering* door al de leden, groote *Drooghte* ende *Dorſt*, *Flaute* ende *Benautheyt*, *geſtadigh Waken*, ofte in tegendeel *vaſt Slapen*, *Purpere vlacken*, *Peper-koren*, *Geſwellen*, *Peſt-kolen* (de laetſte zijn verre de ſekerſte) ende vele andere, eertijts inde Peſt van Athenē aengemerckt, die wy uyt de Grieckſche hiſtorye van *Thucydides*, ende de Latijnſche verſſen van *Lucretius* verhalen, ende uyt-leggen in een Latijnſch bouck, met namen *Idea Medicinæ veterum*, tot Leyden gedruckt. Maer al is't, dat in de Peſt niet altijdt alle, ofte vele teyckenen voor den dagh en komē: ſoo moet een Geneeſ-meeſter voordachtigh zijn, oock op weynige, die hy gewaer wert, in tijde van ſterfte altijdt achter-dencken te hebben, ende de ſieckte alſoo te handelen, als offe meerder quaetaerdigheyt van binnē verberghde, alſſe wel uytwendigh vertoonde. Want de ervarentheyt heeft altijdt geleert, gelijck wy oock jegenwoordigh bevindē, dat meeſt alle andere ſieckten nae den quaden aert wat trecken, ofte al warenſe oock in't eerſte gantſch onbeſmettelick, daer na in een Peſt veranderen. Waer door gebeurt, dat, al is, gelijck men gemeenlick ſeydt, de oude ſieckte uyt het lant niet, in tijde van Peſt naulicx eenige andere gevonden wert, die daer van niet wat deelachtigh en is. Sulcx wijſt het geneſen oock volkomentlick uyt. Ick hebbe geſien die de Koortſche kregen, met Qualickheyt, ende groote Drooghte in dē mont: met Pijn in den hals, daer niet aen geſien en konde wordē, maer wel grootē Brant gevoelt: de meeſte met Pijn in't hooft eñ Braken, ofte alleen Walginge: ſommige die alleen Pijn in de lenden ende huyvering door het geheele lichaem voelden: ende onder deſe woonden ſommige in ſtraten, daer rontſom de Peſt onſteken was, jae niet alleen by de bueren, maer het vyer was oock in de ſelfde huyſen gekomen, alwaer al dienſt-boden uyt-gedaen waren: ende even-wel en

openbaerde hem uytwendigh anders niet, als ick nu verhaelt hebbe. Dan de geneſinge met Peſt-drancken, ſonder gewoonlicke geneeſ-middelē, toonde genoegh, dat het quaet van binnen ſchuylden, al waſt ſchoon dat het ſich door geen uytwendige Teyckenen te kennen gaf. Want ſulcx gebeurt ſomtijts eerſt, den tweeden, derden, vierden, ofte op andere dagen. Dan in geene Sieckten en werckt de Beſmettelickheyt krachtiger, als in deſe. Waerom *Seneca* ſchrijft 4. van de Gramſchap 5. datter tegens de Peſte niet en helpt ſterckte van 't lichaem, noch goede ſorge voor de geſontheyt, dewijlſe ſonder onderſcheyt ſtercke, ende ſlappe overvalt, ende gelijck de poëet *Horatius* ſeyt,

Miſta ſenum, ac juvenum denſantur funera.

Dit zijn wy noch onlangs, te weten in't jaer 1636. hier in de Stadt (gelijck oock het geheele Landt door) wel gewaer geworden, alſſer geheele huyſ-geſinnen uyt-ſtorven, ende de Peſt-huyſen te kleyn waren, om de arme krancken te ontfangen. Diergelijcke ſterfte heeft onſe ſtadt Dordrecht uyt-geſtaen in't jaer 1603. ſoo dat men het volck op de ſtraten miſte: als oock voor-leden jaer de ſtadt Leyden. Ten tijde van onſe voor-ouders, in de jaren 1502. 1505. eñ 1522. waſſer ſoo hevige Peſt, datter in ſommige ſteden van Nederlandt meer als vijf hondert op eenen dagh quamen te ſterven: ſoo dat de vogels door den ſtanck van de lucht doot ter aerden vielen, veel menſchen over tafel met het eten in de mont, den beker in de hant, doot bleven: de ſtraten met gras bewieſſen, de deuren ende venſters met moſch begroeyden. Niet lang daer nae, is geen minder plaegh overgekomen, de Sweetende-ſieckte genoemt. Deſe begon in Engelant in't eerſte van de regeringe van koning *Hendrick* de VII. in't jaer 1486. met ſoo grooten hevig-

vigheyt, datse niemant sparende, de kloeckste menschen binnen twaelf uyren wech nam. Wt Engelant quamse in Noorwegen, Denemercken, daer nae oock in Duytslant, Nederlant, ende elders. In onse Stadt is men de selve eerst gewaer geworden in September 1529. ende heeft een groote menighte van borgers mede gesleept. Jae in de kleyne stadt van *Oude-water*, schrijft *Bor*, in sijn Nederlantsche historyen, dat als sy in't jaer 1575. belegert werde, de borgers geen vier-dalf hondert sterck en waren, zijnde het voor-leden jaer door de Peste ontrent drie duysent wech genomen. Sulcx gebeurt insonderheyt, daerse weynigh, ofte niet geschout en wert, gelijck by de Turcken. Want dit is de rechte wegh, om als een loopent vyer, de Pest te doen verspreyden. Ende dat het op eē plaets in onse Voor-stadt in't gemelte jaer van 1636. soo grouwelick voort-gesetis, datter weynigh in een straet over-gebleven zijn, magh meest geweten werden, dat de luyden haer selven niet gewacht en hebben: ende niet alleen selve by soodanige siecken, dickwils sonder eenige noot, gestadigh gingen, maer oock haer kinderen mede namen, die veeltijts voor het bedt bleven staen, als een krancke af-scheyde, waer door het pestigh vyer in het jonge bloet lichtelick ontfangen ende ontsteken is. Dit selfde wert mede in de groote sterfte van *Athenen* beklaeght van den poëet *Lucretius*, by nae in dese verssen:

De sieckt' gaet dapper voort, het eē lijck dringt het ander,
Om dat men sonder vrees gestaegh loopt by malkander.
Het vyer is nimmer stil, den brant komt over al,
Soo datter niemant blijft bevrijdt van ongeval.

In't Jaer 1577. werde hier door de Pest onder de Turcken soo uyt-gespreyt, dat sy in een stadt van Egypten, *Cairo* genaemt, binnen vier-en-twintigh uyren wel vier-

en-twintigh duyſent menſchen wech nam. In't jaer 1598. ſtorven in eene ſtadt van Barbaryen, *Marocco*, eenige maenden lanck, alle dagen vier duyſent menſchen, ende ſomtijts oock wel ſes duyſent. Ende waer dat de ſterfte onder de Turcken eens komt, daer kanſe naulicx uyt-geraken: ſoo dat in *Cairo*, ende *Conſtantinopelen*, gemeenlick het geheele jaer door altijt minder ofte meerder Peſt is. Sulcx moet nootſakelick ſoo gaen, daerſe niet geſchout en wert. Ick en kan niet naer-laten, alhier te verhalen over dit gevoelē van Onbeſmettelickheyt, 't gene in ſijnen vierden Latijnſchē Brief geſchreven wert van d'Heere van *Buſbeecke*, dat terwijl hy te Conſtantinopelen lagh, als keyſers *Ferdinands* Geſant, aldaer een felle Peſt is op geſtaen, die in korte tijdt veel duyſenden van menſchen heeft wech genomen. Want daer ſtorvender in die ſtadt wel twaelf hondert, ten minſten duyſent, alle daegh. Waer door hy bekommert zijnde, inſonderheyt als hy ſagh dat de geheele buerte, ende oock ſijn eygen huys ontſteken was, ſandt aen den overſten *Ruſtan* (die niet alleen van wegen ſijn ampt, als groote *Vizier*, maer oock als getrout hebbende de dochter van den grooten Turck, alles in ſijn rijck vermocht) om met verlof te verhuyſen, daer hy mocht weſen buyten vreeſe van beſmettelickheyt. *Ruſtan* antwoorde, daer van den grooten Heer te zullen verwittigen, 's anderen daeghs liet hy weten, dat de keyſer *Soliman* aldus geantwoort hadde: *Wat heeft den Ambaſſadeur voor, ofte waer wil hy henen? Weet hy niet dat de Peſten zijn pijlen Godts, die haer voor-geſtelde wit niet en miſſchen? waer hy hem verberght, hy en kan die ſcheut niet ontloopen? Indien Gods mijn beliefde te treffen, ſoo en ſoude my noch de vlucht, noch eenige ſchuyl-plaets konnen verſchoonen. Het is te vergeefs yet te willen ontloopen, dat niet te ontloopen en is. Mijn Hof, ende Huys is te deſer uyre niet vry van de Peſt, maer ick blijve even-wel in woo-*

nen:

nen: den Ambaſſadeur zoude oock, nae mijn oordeel, beter doen, dat hy bleve daer hy is. Aldus was den Ambaſſadeur van den Keyſer genootſaeckt tegen ſijn danck te blijven in een beſmet huys. Dit had hy van het Turckſche geloof te bet. De Turcken, ſchrijft hy, blijven wel onbeſchroomt, maer niet bevrijdt van de Peſt, van wegen haer gevoelen, ende geloof, dat elck menſch van Godt voor ſijn voor-hooft geſchreven is de tijt ende maniere van ſterven: ende als ſulcx om-komt, dat men dan te vergeefs de doot ſoeckt te ontgaen: als ſulcx noch niet om-gekomen is, dat men dan te vergeefs vreeſt. Derhalven en laten ſy niet 't linden eñ wollen, daer yemant van de peſt in geſtorvē is, ende daer de ſweeterige vochtigheyt noch aen kleeft, terſtont te handelen, jae haer aengeſicht daer mede te wrijven, ſeggende, Indien het Godt belieft dat ick aldus ſterve, ſoo en kan het anders niet geſchieden: indien het hem niet en belieft, ſoo en kan dat niet ſchaden. Aldus neemt de ſieckte toe, ende heele huyſ-geſinnen komen tot den leſten menſche uyt te ſterven. Maer of deſe jammerlicke ſorgeloosheyt alleen by de Turckē bleef! ſy is oock by ſommige onder de Chriſtenen in-gekropen, eñ *Gregorius Nyſſenus* ſteeckt onder de Ouden in dat gevoelen: dan wy ſtellen tegen ſijn geſagh den oudt-vader *Baſilius*, die ſulcx wel uyt-druckelick tegen-ſpreeckt in de uyt-legginge van den 1. Pſalm. Waerom my ſeer vremt dunckt, datter noch onder ons gevonden werden, die ſtaende willen houden dat de Peſt niet beſmettelick en is, ende alleē van Godt ſommige, die het hem belieft, toe-geſonden wert, die de ſelve te vergeefs zouden ſoecken te ontvluchten: ende dat de gene, die ſulcx doen, de voorſienigheyt Godts niet en vertrouwen, ende haer op de ſelve niet geruſt en ſtellē. Het is wel waerachtigh, ende en zal van niemant ontkent werden, dat de Peſt, andere ſieckten, als oock

oorlogh, dieren tijt, den menſche tot ſtraffe van Godt toe-geſonden werden: maer even-wel is het nergens verboden, de plagen te ſchouwen, ende daer van ſijn ſelven te bevrijden. Anders was de geheele Geneeſkonſte, jae alle menſchelicke ſorge ende naerſtigheyt te vergeefs.

Laet de gene, die met dit gevoelen ſwanger gaen, maer letté op de ervarentheyt, die wel te recht de Leermeeſterſſe van de dwaſen genoemt wert. Siet men niet dagelicx hoe de Peſt voort-ſet, ende daerſe in een huys komt, met een niet op en houtt? Ende gelijck de gene, die met peck om-gaen, daer mede beſmet werden, ende een vliege ſoo lang om de kaers vlieght, tot datſe ten leſten verbrant: even-eens gaet het met de gene, die de Peſt na-loopen, ofte niet en ſchouwen. Soo dat wel geſchreven is van den poëet *Ovidius 7. Met.*

Daer is gantſch geen behulp, en dieſe wil verjagen,
Is d'eerſte die ſy raeckt met haer beſmette plagen:
Hoe yemant nader is, en trouwer by de Peſt,
Hoe dat hy eer betreet de wegen naer het leſt.

Sulcx bevint men dagelicx aen de gene, die veel over ſoodanige ſieckē gaen. De Grieckſche hiſtory-ſchrijver *Thucydides* ſchrijft, dat in de groote ſterfte van *Athenen* de Geneeſ-meeſters meeſt om quamē: als de gene die haer meeſt ontrent de Peſt lieten vinden. Waerom wel geſeyt is van *Seneca, Oedipo:*

Cadunt medentes: morbus auxilium trahit.

Soo getuyght *Diodorus Siculus* van de Peſt te *Carthago*, dat alle raet der Geneeſ-meeſters vruchteloos was, ſoo van wegen de felligheyt der ſieckte, als van wegen de haeſtigheyt des doots. Waer door ſy noch anderen, noch haer ſelven en konden helpen. Dit is aerdigh afgebeelt van een Italiaenſch rijmer *Guarino*, in de beſchrij-

schrijvinge van de Peſt van *Arcadia*, met deſe verſſen:

Perian ſenza pietà, ſenza ſorcorſo,
D'ogni ſeßo le genti, & d'ogni etade:
Vani erano i remedi, il fuggir tardo;
Inutil l'arte: & prima che l'infermo,
Speſſo nell' opra il Medico cadea.

Dewijl dan de Peſt ſoo beſmettelick is, dat de Geneeſmeeſter dickwils eerder komt te ſterven, als de Siecke: ſoo behooren wy wel vermaent te zijn, niet lichtveerdigh ende ſonder noot ons ontrent de ſelve te begeven. Wy zouden hier toe verſcheyde exempelen by konnen brengen, van de gene, die onnooſelick uyt deſe oorſaeck om-gekomen zijn. Dan ick zal maer een verhalen, uyt den brief van den hoogh-geleerden Heere *Adolfus Vorſtius*, Profeſſor in de Geneeſ-konſte, ende jegenwoordigh weerde Rector van de hooge-ſchole tot Leyden. Een ſeker borger aldaer, met dit gevoelen beſeten, ſiende dat ſijn vrouw aen de Peſt leggende na haer eynde ging, geboodt ſijn dochterken, dat ſy in haers moeders (die ſulcx in't minſte niet verſocht en hadde) kamer zoude gaen, om haer voor 't leſte noch eens aen te ſpreken. Sy door jonckheyt, ende rechtveerdige oirſaeck van vreeſe, beweeght zijnde, was daer lang tegen: tot datſe ten leſten met gewelt daer in-gebracht zijnde, al ſchreyende ende bevende het peſtigh vyer ontfing, waer van ſy korts nae de moeder quam te ſterven. Soo deſe luyden ende haer leer-meeſters van deſe harſelooſe ſieckte door de Godtſalige leeringe van den vromen eñ in alle geleertheyt uyt-muytenden *Heydanus* noch niet geneſen en zijn, ſoo dienenſe gebracht ter plaetſe, daer geen boonē en bloeyen, om aldaer den wortel van Nieskruyt tweemael daeghs in te nemen.

Maer om datter aen gelegen is wel te weten ofte de

Peſt

Peſt beſmettelick zy, dan niet, ende dat wy te vergeefs zouden ſchrijvē, hoe dat yemant hem van de ſelve dient te wachten, by aldien datſe niet beſmettelick en was: ſoo dunckt ons niet ondienſtigh te weſē, voor al eer wy leeren de ſelve voor te komen, haer beſmettelickheyt te bewijſen, ende met eenen den Peſtigen aert wat nader te onderſoecken.

De Beſmettinge geſchiet, alſſer eenigh quaet zaet op-ſlaet uyt een ſieck lichaem, ende dat het ſelve medegedeelt wert aen een ander, 't welck tot ſulcx eenige genegentheyt heeft.

Het gene van een beſmet lichaem een ander medegedeelt wert, en is de ſieckte ſelve niet, daer den eerſten mede beſmet was, want hy die noch behout: maer alleen yet, dat uyt het beſmet lichaem vloeyt, ende in een ander ontfangē zijnde een gelijcke ſieckte kan verwecken. De Griecken noemen 't gene dat uyt-vloeyt, Sieckelicke af-ſcheyding, ofte uyt-vloeying, Beſmettinge, als oock Beſmettelick zaet: welcke benaminge niet qualick van de Latijnſche na-gevolght wert. Want gelijck het zaet van eē levend' lichaem voort kan brengen diergelijcken lichaem, als, daer het van gekomen is, van terwe groeyt terwe, van anijs-zaet anijs, &c; ſoo kan oock eē beſmettelicke vochtigheyt, ofte damp uyt een begaeft lichaem komende, ende in een ander lichaem ontfangen zijnde, het ſelfde de eygen ſieckte mede deelen. Dit Zaet is gelijck den deeſſem, de welcke onder ander ongedeeſſemt deegh vermengt zijnde, maeckt dat het ſelfde mede aen 't rijſen komt.

Soodanigh beſmettelick Zaet heeft ſijn plaetſe ſomtijts in eenige van de Geeſten onſes lichaems, ſomtijts in eenige van de Vochtigheden: gelijck ſulck onderſcheyt blijckt in de Peſt, Pocken, Schorft, Roode-oogen, ende diergelijcke. Maer in het zaet van de Peſtige

ge besmettelickheyt (daer wy nu alleen of handelen) wert vereyscht eenige bysondere gelegentheyt. Want wy sien, dat het selve niet alleen haestelick in en dringt: maer oock vast aen-kleeft, ende daer nae door wermte ofte anders beroert zijnde, sich openbaert, ende andere lichamen mede deelt, ende niet alleen de kleederen, maer oock de huysen kan besmetten, soo datse niet als met groote moeyten, ende neerstigheyt konnen gesuyvert werden. Men heeft oock onlangs hier in de stadt gesien, dat in sommige plaetsen, daer yemant van de Pest gestorven was, nae dat de huysen op de ses weken wel schoon gemaeckt waren, glasen, mueren, huysraet, eñ alles wel gereynight was, de besmettelickheyt even-wel niet uyt-gebluft konde werden, ende eenige weken daer nae wederom op-brack. Jae daer is ondervonden, dat soodanigh Pestigh zaet in de Lucht, al wert de selve door Winden beweeght, ende van de heldere Son beschenen, noch lange tijdt by blijft, ende in verre gelegen plaetsen met sijn volle kracht gedreven werdt. Het gaet vast, ende seker, dat uyt alle sieckelicke Lichamen eenige damp ofte waessem voor-komt: jae in sommige sieckten, die niet besmettelick en zijn, wert meerder uyt-gewaessemt, als in eenige besmettelicke: maer dien damp vervlieght soo haest, ofte heeft oock soo weynige kracht, dat hy in't lichaem, 't welck hem ontfangt, diergelijcke sieckte niet en kan verwecken. Alsoo dat in het besmettelick zaet vereyscht wert, een seer stercke kracht, om als het waessemt uyt een besmet lichaem, niet lichtelick op het ontmoeten van yet anders en vervlieght, ofte overwonnen wert: maer alderhande tegen-stant kan te boven komen. Hierom is't, dat yemant minder gevaers loopt, om te wesen by de gene die de Pest eerst gekregen hebben, als by sulcke, die daer van op haer doot-bedt leggen, ofte even af-gestor-

ſtorven zijn, daer nochtans een levend' lichaem meerder uyt-waeſſemt, ende het geheele lichaem geopent zijnde, door de kracht van de hitte zoude mogē ſchijnē meerder lucht ende damp van hem te geven. Maer hier van is deſe reden: gelijck een toorts, ofte kaers, ſoo lang ſy brant, wel een roockachtigen damp uyt-geeft, maer die even-wel niet quaet en is, als den welcken van den brant eerder verteert wert, als ſy de lucht, die daer ontrent is, kan beſmetten, dan uyt-gebluſcht zijnde, ſoo komt daer uyt een vuylen, dicken, ende ſtinckenden damp: Even-eens gaet het by de gene, die aen de Peſt leggen, ende noch redelick zijn, eñ de gene, die na het eynde gaē. Soo dat men liever tienmael yemant mocht verſoeckē die de Peſt eerſt heeft, als eens gaē by een, die daer van op ſijn verſcheydē leyt, ofte even over-ledē is: als oock by de gene, die uyt ſoodanigh huys komen. Want al is't, dat ſy van geen quaet, ofte ongemack en weten, ſoo konnen ſy het beſmettelick zaet in haer kleederen dragen, ende overgeven aen andere, welckers lichaem alreede daer toe bereyt is. Het ſelfde is in de Pocken te ſien. Indien yemant met een vrouw, die noch wel geſont was, maer korts te voren met een die de pocken hadde, beſich ware geweeſt, te doen hadde: ſoo zoude het konnen geſchieden, gelijck de ervarentheyt ſulcx oock dickwils leert, dat die perſoon van de ſnol zoude beſmet werden, ende ſy daer van bevrijdt blijven. Want al is't, dat dit Peſtigh zaet meeſtendeel van 't een Lichaem in't ander overgebracht wert door de Lucht, ende derhalven oock uyt verre gelegene plaetſen met den wint voort-gedrevē kan werden, gelijck, als *Thucydides* ſchrijft, de groote Peſt van Athenen al van Moren-lant door Egypten ende Perſyen af-quam: ſoo vat oock de beſmettelicke oirſake in alle dingen, die los, ydel, ende open zijn, gelijck pluymen, bedden, wol, laken, linden,

den, bont, &c. Waerom wy dagelicx met verwonderinge aenſien, dat in huyſen, daer het al uyt-geſtorven is, als den huyſ-raet ende in-boedel eenige weken daer nae verkoft wert, elck een nae het erf-huys toe-loopt, al of hy te laet zoude komen, om ſijn doot goede koop te hebben. Terwijl ick dit ſchrijve, ſtaet een vrouw boven aerde, die linden gekoft hadde uyt een peſtigh huys, het welck ſy aen de haven waſſchende noch tot winſt mochte verkoopen aen een ander, die op de wal ſtont ende ſeer aen-hiel om wat uyt die moeyen bondel te hebben, dan weygerde ſulcx op hope van meerder profijt, ende t'huys komende bevondt gevat te hebben 't gene ſy uyt het linden meende te waſſchen. *Fracaſtorius*, eertijdts Geneeſ-meeſter van *Veronen*, ende in de By-een-komſte tot *Trenten*, verhaelt, dat te *Verona* (doē het in't jaer 1511. onder keyſer *Maximiliaen* was) door een kleedt, 25 Hooghduytſche knechten om-gekomen zijn, om dat het ſoo drae den eenen doot was, van den anderen aen-getrocken werde. De edele Dr. *Foreſt* ſchrijft, dat buyten de mueren van Alcmaer ſeven kinderen van de Peſt quamen te ſterven, als de moeder eenige kleederē van Zeelant uyt een peſtigh huys gedeelt hebbende, de ſelve in de ſon te verluchten hing, ende de kinderen daer by ſpelende begaeft wierden. Soo kan de Peſt, ſeyt hy eenige maenden verholen blijven. Ende verhaelt op eē ander plaets, dat te Delft, een kloeck, ſterck jongman, ſeker huys gehuert hebbende, alwaer voor ſes maenden de Peſt geweeſt was, ende ſijn hant in een koffer ſtekende, de ſelfde ſloegh in raegh ofte koppe-geſpin, waer door hem terſtont een peſtigh puyſken aen de hant openbaerde. Maer dit beſmettelick zaet, kan oock eenige jaren verholen blijven, ende ten leſten geroert zijnde, hem wederom openbaren. *Alexander Benedictus* getuyght, dat te *Venetyen* een hooft-peu-

luwe

luwe, daer achterdencken op-viel, in een hoeck van't huys geſmeten was, ende na ſeven jaren wederom voor den dagh komende, de knechts, die hem uyt-ſchudden, eerſtont van de Peſt bevangen wierden. Noch verder gaet het exempel, 't welck by-gebracht wert van een ander Italiaenſch geneeſ-meeſter *Trincavella*. Te Juſtijnſtadt in een ſware peſt, hadt yemant de touwen, daer mede de ſiecken nae het Peſt-huys, ofte de dooden nae het graf gedragen waren, achter de kiſt geſmeten; al waerſe twintigh ofte dertigh jaren waren blijven leggé. Ten langen leſten, als het huys juyſt (onſe vrouwen en plegen ſoo lang niet te wachten) eens ſchoon gemaeckt zoude werden, ende de kiſt van ſijn plaets moſt, ſoo rocht een knecht aen het touw, ende daer door aen de Peſt, ende beſmette met eenen andere, tot datter by dit ongeval tot de thien duyſent quamen te ſterven. *Cardanus* een vermaert geneeſ-meeſter van *Milan*, brengt hier mede toe Honden en Katten, die in het hayr 't ſenijn ontfangende, het ſelve van 't een huys in't ander brengen. Soo dat niet ſonder gewichtige redenen van de Magiſtraten in alle wel geſtelde regeringe, geboden wert, de Honden, die in deſe tijdt langs de ſtraet loopen, doot te ſlaen. Dat meer is, de ervarentheyt geluyght oock, dat de Mueren ſelve de peſt konnen ontfangen. Sulcx ſtaet af te nemen, uyt het gene wy van het kennen ende ſuyveren der Leproſe huyſen in de H. Schrifture leſen. Want de Beſmettinge van de Melaetſheyt was ſoo groot by de Joden, ende ſtack haer ſoo diep tot ſelfs in de ſteenē eñ mueren, dat ſy luyden niet alleen genootſaeckt waren de ſelve af te hacken, eñ van nieus met kalck te beſtrijckē: maer dickwils de geheele huyſen moſten af-breken. Even-wel de dingē, die heel hart ende vaſt zijn, gelijck ſteen ende metael, alſoo ſy de dampen ſoo licht niet en ontfangen, ſoo en zijnſe oock

ſoo

soo heel bequaem niet om het peſtigh zaet aen te ſlaen, ende te behouden. Hierom ſeyt een ander Italiaenſch geneeſ-meeſter, met namen *Mercurialis*, datſe ſlecht zijn, die uyt vreeſe van beſmettinge, het gelt niet en derven handelen. 'Ten is even-wel niet ſonder achterdencken, gelt te ontfangen, dat een Peſtigh menſche in ſijn beſweete handē gehadt heeft. Want dewijl het gelt dickwils vuyl ende vet is, ſoo kan het oock lichtelick eenige beſmettelicke vuyligheyt ontfangen. Daerom zoude ick alle ſoodanige Siecken raden, haer *Mediçijns* ende *Chirurgijns* geen oude Roſen-nobels te geven, als die wel ſchoon gewaſſen waren: om geen gevaer van weygeringe te loopen.

Dit zoude voor een yder, die met geen verkeert voor-oirdeel in-genomen is, genoegh konné weſen, om de beſmettelickheyt vaſt te ſtellen. Maer dewijl ſommige luyden de Schal-bijters ſlachten, die, gelijck het Grieckſche ſpreeck-woort ſeyt, niet en konnen verlaten 't gene ſy eens gewent zijn te rollen: ſoo zullen wy oock bewijſen met de hoofden van onſe Leeraers, dat de Peſt beſmettelick is, eñ als ſoodanigh behoort vermijdt te werden. Een groot Godts-geleerde *Ian Calvin*, (die nu by ons is, 'tgene eertijts by ſijne leerlingen was de eerſte, die hem in plaetſe van wijſe, wijſ-gerige liet noemen, *Pythagoras*, van wiens woorden ſy geen ander redenen en vereyſchten, als alleen dat hy 't ſelve alſoo geſeyt hadde, αὐτὸς ἔφα) ſchrijft in eē van ſijn Sendtbrieven aldus: *Daer ontſtaet een vrage uyt de plompigheyt der menſchen, ſonder gevoelen van menſchelickheyt: Of wy de Peſt niet en vermogen te ſchouwen? Sy begeren dat niemant van lucht en zal veranderen, noch beſmettelicke ende vergifte plaetſchen vermijden, noch hem ſelven vermaken in de ſoete uyt-ſicht, &c.* Ende beſluyt, *Laet ons deſe vremde grillen vry laten loopen, die anders geen gebruyck en hebben, als ons van alle gevoelen te*

berooven. Maer beneffens het aenſien van deſe groote perſonagie, ſoo zullen wy noch boven de redenen hier voren verhaelt, gaen weder-leggen het gene, by andere hier tegen gebracht wert, gelijck eertijdts gedaen is by den recht-ſinnigen *Zanchius*, Predikant van Heydelbergh, daer toe geport zijnde door eē Predikant in Switſerlant. Deſen Godtſaligen man hielt het ongeoorloft hem af te ſonderen van de beſmette, ofte de beſmette plaetſen te verlaten, ende prees ſeer den vromen *Bulingerus*, de welcke zijnde ontboden van een vrouwe die de Peſt hadde, ging by haer, ende bracht de beſmettinge t'huys, waer door hy ſijn vrouw eñ twee dochters verloor. Nu *Zanchius* prees wel de liefde ende goede genegentheyt van *Bulingerus*, maer en ſtont even-wel de geheele daet niet toe. Want die vrouwe hadt wel op een ander manier konnen getrooſt werden, als door 't verſoeck van *Bulingerus*, aen wiens geleertheyt de Kerck ſoo veel gelegen was. Selver den goedē herder hem te ſeer wagende, werde ten leſten van de Peſt aen-getaſt, ende als hy nae by de doot was, ſoo riep hy uyt: *Och of ick den raet van Zanchius gevolght hadde!* Deſen vromen man vernam wel waer toe hem ſijnen yver (die even-wel in ſijn ſelven prijſſelick was) gebracht hadde: maer hy vernam ſulcx te laet, ende als de ſaeck niet verbetert konde werden.

De redenen die hy plagh voor te wenden, werden by gebracht ende weder-leyt by *Zanchius*, in ſijn uyt-legginge op het 2. capittel van den brief des Apoſtels tot den Philippenſen: ende oock geſtelt by onſen weerden vrient *D. Andreas Rivet*, Hof-predikant, ende Profeſſor tot Leyden, in ſijnen geleerden brief, over deſe ſake geſchreven.

1. Sy ſeggen, dat de Peſt geen beſmettelicke ſieckte en is, maer een loutere geeſſel den menſche tot ſtraffe der

der ſonden van Godt toe-geſonden, gelijck blijckt uyt het exempel van *David* 2. *Samuelis* op't laetſte Capittel.

II. Vorder trecken ſy haer bewijs uyt de voorſienigheyt Godts, die niemant weder-ſtaen en kan. Dat hy al getelt heeft, de gene die hy beſoecken, ofte bewaren wil, ende dat ſulcx door geenderhande ſorghvuldigheyt ontgaen kan werden.

III. Noch ſeggenſe dat de liefde niet toe en laet, malkanderen in ſterfte te verlaten.

Wat het eerſte belangt: Al is de Peſt eē geeſſel, ofte (gelijck wijſe noemen) een gave Godes, ſoo en volght niet, datſe daerom niet beſmettelick en is. De Melaetſheyt was mede een geeſſel, waer mede Godt de Joden ſtrafte, ende en was niet-te-min beſmettelick. Ende dewijle mē hem ſelvē door de Wet Gods, daer van mocht wachten, ſoo en is oock niet minder geoorlooft, de Peſt te ſchouwen. Waer by komt, dat de Peſt meeſt altijdt haren oirſpronck neemt uyt natuerlicke oirſaken, als de Lucht ontſteken, of verdorven is.

Wat het tweede betreft: De voorſienigheyt Godts en neemt de oirſaken ende middelen niet wech, maer ſtelt die vaſt, om datſe door de ſelve haer beſluyt uytvoert. Derhalven al heeft Godt beſloten ſommige te halen, ende ſommige te ſparen, ſoo en belet ſulcx niet, dat de Menſchen haer ſoecken te bewaren, het zy met Geneeſ-middelen te gebruycken, ofte de plaetſe, daer de plagen vallen, te ſchouwen. Waerom en zoude men in de Peſt niet mogen doen, 'tgene geſchiet in hongerſnoot, oorloge, vervolginge, ende diergelijcke? Want wie zal ontkennen dat Godt die al te ſamen beſtiert, ſoo datter niet een hayr van't hooft en valt ſonder ſijn voorſienigheyt? Daer en is even-wel niemant geweeſt, die beſchuldight heeft de gene, die door hongerſ-noot uyt het heylige Landt in Egypten vloden. Niemant en zal

qualick duyden, dat yemant, die tot den oorlogh onbequaem is, hem in de krijgh niet en begeeft: ende ter plaetſe gaet daer het vrede is. Hier beneffens, dewijl het beſluyt Godts ons onbekent is, ſoo moeten wy ſoo op de voorſienigheyt ſteunen, dat wy niet over en ſlaen van 't gene tot ons leven ende geſontheyt kan helpen. Jae al waren wy verſekert, dat Godt beſloten hadde, ons voor de Peſt te bewaren, ſoo en moeſten wy daerom niet ſorgeloos zijn, ofte ons lichtveerdigh in gevaer begeven. Want den Apoſtel wiſt wel wat Godt van hem, ende d'ander, die met hem in 't ſchip waren, beſloten hadde, ſiende even-wel dat de bootſ-geſellen het ſchip wilden verlaten, ſoo ſeyde hy tegen den Hop-man, Indien deſe wech loopen, ſoo moeten wy alle te ſamen vergaen. Want al wiſt hy wel datſe niet vergaen en ſouden, ſoo en was hem oock niet onbekent, dat de middel, waer door het ſchip behouden konde werden, beſtont in de handen van de matroſen. Waer uyt te beſluyten ſtaet, dat wettige middelen niet en ſtrijden tegen de Goddelicke voorſienigheyt, maer datſe daer onder geſtelt zijn. Het ſelve moet van de Peſt verſtaen werden, dat de Goddelicke voorſienigheyt niet weder-ſtaen en wert by de gene, die in tijde van Peſt ſijn ſelven met Geneeſ-middelen tracht te bewaren, ofte de beſmettinge, ſoo veel mogelick is, ſoeckt te vermijden. Laet ons derhalven voor een eeuwige leſſe houden, die ons in den *Schat der Geſontheyt* gegeven wert door den Ridderlicken poëet, Heer *Iacob Cats*, jegenwoordigh weerde Raet-Penſionaris van Hollant.

Het eynde van den menſch is aen den menſch verholen,
De middels even-wel zijn yder een bevolen;
Ghy doet wat u betaemt in ſieckt' en ongeval,
En weeſt dan voort getroost, hoe Godt het ſchicken ſal.

Op

Op het derde wert geantwoort, Dat de Liefde niet en vereyscht, dat een yegelick by alle siecken behoort te gaen: dat sy konnen geholpen werden door de gene, die daer toe gestelt zijn. Dat het oock tegen de liefde strijdt, om eenes menschen wil, vele te beschadigen: indien hy sijn huys besmet: indiē hy andere sonder noot in noot, ofte gevaer brengt. Dat den regel van liefde is, onder den naem van liefde, andere niet te kort te doē. Een yegelick dient dan de Peſt, om de selve niet voort te setten, soo veel mogelick is, te schouwen. Te weten, niet te gaen by de gene, daer men ampts ende liefden wegen, van ontslagē kan wesen. Maer hier in moet oock waer genomen werden, dat men de Menschelickheyt eñ onderlinge Barmhertigheyt niet uyt en trecke. Want tegen de selve zoude strijden, dat een Herder sijn Schapen, een Man sijn Vrouw, en de Vrouw haren Man, en de Kinderen hare Ouders, ofte andere beste vrienden verlieten.

Of dit alles voor sommige, die 't gene sy eens aengenomen hebben, hert-neckigh ende onverstandigh drijven, noch niet genoegh en was, soo zal ick tot overvloet hier by-voegen een verhael, dat een seer geleert man in't jaer 1636. als de Peſt hier te lande dapper in swang ging, van ontrent Leyden, my toe-gesonden heeft, over dese sake, of de Peſt besmettelick is, ofte niet. Sijn woorden zijn aldus uyt het Latijn over-geset:

GOdt heeft ons ten lesten met een barmhertigh oogh aen gesien, door wiens genade ende goetheyt wy, die ellendelick met de sieckte geworstelt hebbē, daer over ons nu gaen verheugen. Voor-leden weeck (want van dese en weet men noch niet) verstae ick datter maer 14. lyden geweest zijn: het welck ick meene, dat nauliex

in geheele veertigh jaren gebeurt is. Tot deſe ſieckte is noch een erger, ende niet minder ſotte ſuperſtitie gekomen: de welcke om datſe dieper in't gemoet van de Gemeente geprent ſoude werden, (hoe-wel ſommige van onſe Godtſ-geleerde daer tegen waren) hebben aen haer gelegen laten weſen de gene, die bewijs, niet alleen van dwalinge, maer oock ſomtijts van dwaſe grillen uyt de H. Schrift ſoecken te viſchen. Men heeft het volck, op dat het niet vreeſachtigh in ſijn doot ſoude loopen, oft het quaet voorſichtigh ſchouwen, ſterck wijs gemaeckt, dat men ſonder onderſcheyt by elck een die Peſt hadde, wel gaen mocht, ende dat de ſelve niet beſmettelick en was, als alleen beſtaende maer in de meeninge, ende het inbeelden van't volck. VVaer door gebeurt is, dat de beſmettinge niet alleen over de geheele ſtadt gekomen is, maer 't vyer oock tot de gebuerē ſelve ſich verſpreyt heeft. Doen ick eerſt op de Hof-ſtede quam, was het Dorp ſoo vry van ſterfte, datter in lange tijdt niet een begraven en werde. Korts daer nae, zijnder tot 80. huyſ-geſinnen, gelijck het Dorp ſich wijdt uyt-ſtreckt, als in een brant, onſteken. Dewijl dit aldus toe-ging, ſoo rocht ick by geval by een, die dit edele geheym voor-ſtont. VVelckers gront-ſteen dees maets ſtellen, Dat Godt al kan, wat, ende hoe hy wil. Dat daer aen te twijfelen, loutere Godtlooſheyt is, ende dat het geen Chriſten en is, ofte daer voor moet gehouden werden, die van ander gevoelen is. Ick antwoorden, Dat ick niemant ſoude willen raden, te ontkennen dat Godt almachtigh was. Dat ſulcx

de

de Turcken oock toe-ſtondē: die met den eygen voor-ſlagh ontkenden, dat de Peſt niet geſchout moſt werden. Iae dat ſy ſeyden, dat de Chriſtenen die de Peſt ſchouwen, ſulcx niet en gelooven ofte ontkennen; noch van Godt, gelijck het behoort, niet en gevoelen, ofte haer hope op hem ſtellen. Ick ſeyde, dat wy vaſt geloofden, Dat Godt al konde, wat hy wilde: maer dat hy even-wel niet al en wilde, wat hy konde. Dat Godt alles vermocht, maer dat hy niet altijdt en wilde, dat wy willen: noch, om dat hy alles vermocht, veranderde, ofte ſteute den loop van de wereltſche ſaken, ofte de eerſte oirſaken, ofte de nature, na het wel gevallen ende den wil der menſchen. VVant dat het vyer, 't welck niet beſmettelick en is, ende beter gewacht konde werden, daerom niet en verbrande, om dat Godt alles vermochte: ende dat het geen Chriſten en was, die daer nader aen quam, alſt behoorden, ofte om dat hy ſoude betoonen, dat Godt alles vermochte, ſijn hant in't vyer ſtack, ende wat het ſelfde vermochte, tot ſijn ſchade voelde: ende datter geenen dwaes, van wegen ſijne dwaeſheyt, een Chriſten was. VVat my belangde, dat ick altijdt geoordeelt hadde, dat men acht moſt nemen op ſijn ampt, ende liefde. By exempel. Dat van de Magiſtraet, die te ſorgen ſtont voor haer borgers, van een Predikant, die in deſe tijdt ſorgen moſte voor de Zielen, als dan niet en behoorde haer ampt verlaten te werden. Maer dat oock de Chriſtelicke liefde haer trappen hadde. Dat die ſijn ouders, ſijn kinderen, ſijn broeders, ſijn alder-beſte vrienden ſoude verlaten,

seer qualick soude doen. Dat alle Christenen broeders zijn, ende dat menſe derhalven allegader moet beſoecken, gelijck ſommige voor-geven, niet en bewijſt, dat de ſieckte niet beſmettelick en is, dewijl datter vele ter goeder trouwe ſterven: maer wel in tegendeel, datſe beſmet. VVant dat Godt daer door geterght werde: ende daerom oock ſwaerder ſtrafte. Hier began hy met een ſtatige troonje, jae by-nae dreygende, heel quaet te werden. Ten leſten, als hy een weynigh tot ſijn ſelven gekomen was, vraeghden hy, of ick de H. Schrifture wel met aendacht geleſen hadde. Ick antwoorde, dat ick een menſch was, die noch alle daegh toe-nam, dat ick nochtans tot noch toe ſoo Godtloos niet en was geweeſt, dat ick het voor de H. Schrifture ſtelden: hoe-wel dat mijn dingen niet te beduyden en waren, indienſe met ſijn geleerthey vergeleken wierden. Dit ging wel. Daer op vraeghden hy, ofte ick wel onthouden hadde, 't gene ſtaet wel uytdruckelick in den een-en-tnegentighſten Pſalm: Ghy en zult de Peſt niet vliedē, die in't duyſter fluypt, ende die in den middage verdervet. Ick antwoorden, Noyt getwijffelt te hebben dat Godt niet boven de Peſt en was: ende dat hy de gene, die hy begeerde te ſparen, tegen de ſelve by-ſtont, als oock dat hy al vermocht, wat hy begeerde, het welck niemant en ontkende: maer dat ick even-wel uyt die plaets noch niet geleert en hadde, ofte dat men de Peſt niet ſchouwen en mocht, ofte datſe niet beſmettelick en was, ofte dat men tegen de ſelve geen middelen en vermocht te gebruycken: Dat het in

de

de macht Godts was ('t welck Godt oock openbaert) dat een man, duysent, twee, thien duysent in de vlucht zoude jagen: dat men nochtans daerom een man niet en zoude raden dat hy hem, als 't hem luste, tegen duysent zoude stellen: of te twee, dat se op thien duysent zouden vallen: Dat even-wel die twijffelden, of te sulcx geschieden konde, geen Christen en was; die het van selfs zoude willen verstaen, rasende zoude wesen. VVant dat sulcke dingen niet te beginnen en waren, sonder sekere openbaringe, daer Godt eertijdts sijn volck aen gebonden hadde: dewijl oock de Propheten daer aen hingen. Hier was onsen Domine heel ontstelt: Nu om een eynde, seyde hy, van dese questie te maken, weet ghy wel watter volght? Daer volght in den eygen Psalm: U en zal geen quaet weder-varen, ende geen quaet zal tot uwer hutten genaken. Want hy heeft sijnen Engelen bevolen van u, dat sy u behoeden op alle uwe wegen. VVat dunckt V. E. dat ick hier geantwoort hebbe? Recht dat hem ongewoon ende vremt was. Ick vraeghde, of hy in een Universiteyt gestudeert hadde, daer de Duyvel Rector geweest was? VVant dat dit de plaets was, die hy den Sone Godts op der aerden tegen geworpen hadde. Tot wat eynde? om dat hy hem selven van den tinne des Tempels werpen zoude. VVant dat Godt alles vermocht. Dat ick hem dan gaf de selfde antwoort van de gene, die alleen niet en konde dwalen. Hy vraeghde, maer met een verbolgentheyt, wat dat was, Ghy en sult, seyde ick, uwen Heere

uwen Godt niet verſoecken. *Het welcke geſchiet van de gene die ſtaende willen houden dat de beſmettinge niet beſmettelick en is, om datter geſchrevē ſtaet,* Want hy heeft ſijn Engelen bevolen van u. *Dat hy dan 't ſelfde van my oock ſoude aen-nemē. Ende ſoo zijn wy van weder-zijden geſcheyden, &c. Den 19. Iunij 1636.*

Om vorder de Ken-teyckenen te beſchrijven: Alſoo het Peſtigh vergif 't Herte meeſt beſtormt, ſoo maeckt het aldaer ſchierlicke *Flaute*, ende *Klopping*, waer op dan volght *Koortſche*, een raſſen ende ſlappen *Pols*, grooten *Dorſt*, met *Braken*. Ende de Vochtigheden bedorven zijnde, ſlaen uyt tot roode, ofte bruyne Vlecken (die wy *Peper-koren* noemen) *Geſwellen*, ofte *Bloet-ſweren*, hier *Peſt-kolen* geheeten. Ende dit uytwendige is 't dat gemeenlick den naem van deſe Sieckte geeft, als men ſeyt dat yemant hier ofte daer de Peſte heeft. Dan deſe Teyckenen en zijn niet by alle Peſt: alſoo het Vergif dickwils ſoo vinnigh is, dat het den Menſche eerder om-brengt, als hem ſelvē door eenige teyckenen openbaert. Sulcx hebben wy onder andere geſien aen den wel-geleerden geneeſ-meeſter *Nijſſen* ſal. die weynigh voor ſijn over-lijden ſijn arm ontblootende, ſeyde, Nu en zal men immers niet ſeggen, dat ick van de Peſte geſtorven ben; gelijck men oock noch in ſijn ſieckte, noch nae ſijn doot, als mede aen ſijn moeder, ende broeder, die hem haeſt volghden, geen teycken van Peſte konde ondervinden. Maer als de ſuſter daer op een klevn puyſken aen haer oogh kreegh, een geſwel in de lieſſen, ende verſcheyde bloet-ſweren, ende dat 't ſy mede beſtorf, ſoo konde wel geoirdeelt werden, dat oock de voorgaende, hoe-wel de teycken haer hadden in-gehouden, oock van de Peſte geſtorvē waren. 'Ten gebeurt oock

niet,

niet, dat alle de Teyckenen die wy geſtelt hebben, ofte, die *Diodorus* ſchrijft geweeſt te zijn in de Peſte van Siçilyen, ofte *Thucydides*, in die van Athenen, altijt te ſamen komen. Want de ſelve zijn verſcheydē na de verſcheydenheyt van het Vyer, eñ de Gematigheyt der lichamē.

4. Nu, alſoo de gene, die meenen dat men de Peſt niet en behoort te ſchouwen, vaſt ſtaen op den vaſt bepaelden tijdt onſes levens (gelijck van den Turckſchen keyſer *Soliman* verhaelt is) die niemant onder, ofte over en kan gaen, ende derhalven te vergeefs geſorght wert om in deſe plage te vervallen, ſoo en dunckt my niet ongeraetſaem alhier te ſtellen mijn Vrage, ende de geleerde Antwoorde, van de onvergelijckelicke Joffrouw.

De Edele, Konſt-en-Deught-rijcke Ioffrouw,

Ioffr. ANNA MARIA

VAN

SCHVRMAN,

wenſcht

JOHAN VAN BEVERVVYCK

lang, ende geluckſaligh leven.

EDele, *ende Hoogh-geleerde Ioffrouw*, Dat den Apoſtel wel geſeyt heeft, hoe de diepe wijſheyt Godts voor den Menſche niet te door-gronden is, konnen oock getuygen de palen van den tijdt onſes levens, de welcke veel Prieſters van den Godt der Wijſheyt hebben gepooght te bepalen. Als in't eerſte aenſien een hart gevoelen ſcheen te weſen, ende ondienſtigh voor de Geneeſ-meeſters, dat van alle eeuwigheyt yder menſche den tijt ende wijſe van ſterven zoude vaſt geſtelt weſen: ſoo hebbe ick, onſteken zijnde door begeerte der Waerheyt, haer voet-ſtappen met alle kracht

nae-

nae-gejaeght, ende derhalven het oordeel van allerley soorten der geleerde Mannen op-gedaen. Hier door is desen Pael-steen hoogh op-gebouwt, voortaē niet meer te roeren, indien V.Ed. (Hoogh-geleerde Joffrouw) hem weerdight met een marmoren top uyt den bergh *Parnassus* te decken. My, die oock uyt V.Ed. Brieven, met de welcke V.Ed. my door sonderlinge goedertierenheyt heeft gelieven te vereeren, hebbe konnen sien de diepte van V.Ed. onvergelijckelick verstant, ende wonderbaerlicke geleertheyt, en is mede niet onbewust, wat V.Ed. in Goddelicke saken, die tegenwoordigh V.Ed. meeste werck zijn, uyt den tempel van dien Goddelicken geest zoudet konnen te voorschijn brengen. V.Ed. heeft gesien, dat de Pael-steen onses Levens, van de meeste, onderscheyden wert, ten aensien van Godt, ende van den Mensche, eñ dat hy aen d'eene zijde onveranderlick, ende aen d'andere veranderlick zoude wesē. Maer ick bidde V.Ed. Weerde Joffrouw, hoe dat hy onderscheydē wert, is't niet den selfde Paelsteen, als hy ons leven af-paelt? Wat zal yemant helpen den veranderlicken, als hem den onveranderlicken op't lijf valt, ende 't leven verplettert? Soo vele my belangt, ick sie hier qualick een door-komen; ende al is't dat ick dese sake lange eñ dickwils overdacht, ende alle redenē rijpelick overwogē hebbe, soo en kan ick even-wel alle swarigheyt niet wech nemē. Maer voor V.Ed. in welckers herssenē de Goddelicke eñ Menschelicke wijsheyt haer woonplaets gekosen heeft, en zal niet swaer vallen, alle twijffelachtigheyt wech te nemē. Derhalven bidde ick, dat V.Ed. gelieve niet met de om-wegē van een ander, maer uyt het binnenste mergh (gelijck den Grieckschen *Euripides* spreeckt) van V.Ed. Ziele, hier over een rechtsinnigh oordeel te strijcken, ende dese duysterheyt door de luyster van V.Ed. helderen geest te verlichten.

Waer

Waer aen niet alleene my, maer oock alle den genen, dien de ware wijsheyt lief is, een aen-genamen ende grooten dienst zal geschieden. Vaert wel aen Ziele, ende Lichaem, Weerde Joffrouw, en blijft van herten gegroet van de gene, die niet hooger in de werelt en acht, als deelachtigh te weesen van V.Ed. hooge wijsheyt, ende goede genegentheyt. In Dordrecht, den XXII. Januarij, M. D. C. XXXIX.

Den Achtbaren, Hoogh-geleerden Heere,

JOHAN *van* BEVERWIJCK,

Schepen, ende eerste Medicijn der Stadt Dordrecht,

wenscht

ANNA MARIA *van* SCHURMAN

lang, ende gelucksaligh leven.

Achtbare Heere, Den laetsten van V. Achtb. aen my geschreven, heeft my verscheydelick bejegent, en̄ ick hebbe seer getwijffelt, of my meerder stoffe gegeve̅ was van te verblijden, of om beschaemt te werden, door 'tgene V. Achtb. ons mede verweerdight heeft te noodigen tot de oeffeninge van dit vermaerde geschil. My en is niet liever, oft yet dat ick hooger achte, als dat ick mede in dese geletterde ende geleerde baen door V.A. die daer van de meester is, mach in-geleyt werde̅, alwaer de strijdt van de hemelsche waerheyt, de *Victorie* ende ten laetsten oock den *Triumph* soo heerlick voor-gestelt werden, dat hare faem ende groote vrucht niet meer in een Landt, ofte Rijck kan begrepen werden. Ick en schep voorwaer gee̅ grooter vermaeck, als in soodanige dingen, en̄ derhalven en heeft het gevoelen, dat V.A. hadde van mijne studye hier inne V.A. niet bedrogen.

Dan

Dan de roode verwe en loopt my niet weynigh over, dat V. A. het zy door vriendelicke misslagh, het zy door over-loop van beleeftheyt, my soo grooten lof van geleertheyt toe-schrijft, voor-gevende, als of oock door mijn gering verstant dese doorluchtige vrage wat licht zoude konnen scheppen; insonderheyt nademael al de voornaemste verstanden van onse eeuwe alle hare krachten daer toe in-gespannen hebben. Soo dat V. A. beleefder doet, als nae mijne macht, dat V. A. op my versoeckt om een marmeren top op dat treffelick ende van alle kanten volmaeckt gebouw te stellen. Het welck indien ick van selfs aen-nam, soo zoude ick ofte gantsch geen gevoelen behoudē hebben van mijne kleynigheyt, ofte ick en zoude voorwaer niet verstaen de swaerheyt van de saeck, die onderso cht werdt. Om dat ick evenwel by V. A. niet en zoude in achter-dencken komen, al of ick voor hadde te loopen in't leger van den oppersten der Wijs-gerigen, die alles in twijffel trecken, *Arcesilaus*, de welcke meende dat men aen geene kant van eenigh geschil en behoordē te hellen, om voor een wijs man geen gevaer te loopē van den dool-wegh te kiesen: soo en heb ick niet konnen naer-laten yet te antwoorden op die gesifte vrage, die V. A. niet soo seer, gelijck ick meene, om de waerheyt te onderso ecken, als wel om mijn verstant wat te oeffenen, my heeft believen voor te stellen. V. A. schrijft, *Dat de Pael-steen onses Levens van de meeste onderscheyden wert ten aensien van Godt, ende van den Menschе, ende dat hy aen d'eene zijde veranderlick, aen d'andere onveranderlick zoude wesen*. Het welck de leere is van degene, die seggen, dat yder menschе een sekere ende onbeweeghlicke Pael des Levens door het besluyt van den eeuwigen Godt onveranderlick gestelt is. Dat dit gevoelen van my toe-gestaen wert, doet de merckelicke ende klare waerheyt, die ick daer in speure. Want gelijck

lijck het om-helft alles de Goddelicke majesteyt waerdigh, ende een verwondering eñ eerbiedinge verweckt in de gemoederē der Menschen: soo komt het oock van alle kantē seer wel over-een. Daerom en kan ick 't'gene *Cicero* eertijts seyde van de Stoische wijs-gerige, nergens beter passen, als op de Leeraers van dat gevoelen. *De leere*, seyt hy, *van de Stoische hangt wonderbaerlick aen malkander. Het laetste komt over-een met het eerste, het middelste met beyde, alles met alles. Sy sien wat volght, wat tegen strijdt; ende gelijck in de Lant-metinge, als men het eerste toe-staet, soo moet het alle toe-gestaen werden.* Het en zoude ons niet onvermakelick wesen, dit wat wijdt-loopigh te vervolgen, 't'en ware dat sulcx al te voren overvloedigh gedaē was, by vele treffelicke ende wijdt-beroemde Mannen, die in hare Brieven aen V.A. voor dit gevoelen strijden. Waer toe onder andere soo veel gewichts ende schoone redenen gebracht hebben de uyt-nemende Godts-geleerden *D. Rivet*, ende *D. Westerburgh* zal'r daer na mede heel volkomentlick *D. Voetius*, dat ick oversiende mijnē huysraet, niet minder van't gene ick by der hant hebbe, als niet en hebbe, te kort schijn te komen. Hoe het zy, ick zal even-wel vrymoedigh, ende, gelijck V.A. op my begeert, uyt het binnenste mergh van mijn Ziele, voor-stellen 't gene ick gevoele. Nu keer ick wederom tot de Vrage. De onse seggen, dat den Pael-steen van't Menschelicke leven beweeghlick eñ onbeweeghlick is. Waer tegen V.A. soet in-brengt: *Hoe dat hy onderscheyden wert, is't niet den selfden Pael-staen, als hy ons leven af-paelt? Wat zal yemant helpen den veranderlicken, als hem den onveranderlicken op't lijf valt, ende't leven verplettert?* Sy schijnen voorwaer in 't eerste aensien maer met de woorden te spelen, ende met ydele redenen de ooren der Geleerden moede te maken; te weten, indien men den Pael-steen in sijn selven aen-merckt van wegē sijn werc-

ken-

kende kracht: want hier gelt de ſpreucke der Wijſen: *Elck dingen dewijl het is, ſoo is't nootſakelick.* Maer alſoo hier niet alleen van den Pael-ſteen ſelve, voor ſoo veel hy buyten ſijn oirſaken nu inder daet is, maer inſonderheyt van de kracht ende eygenſchap der oirſakē, geſchiet, wat ſy door een beweeghlicke, en wat door een onbeweeghlicke Pael-ſteen verſtaen, en zal niet ondienſtigh zijn, wat breeder te verhalen. Ick meene dat ſy met deſen niet anders en willen ſeggen, als dat den uytgang onſes levens in ordre tot de eerſte oirſaeck, dat is, indien men hem in-ſiet in't Goddelick voor-weten ende voor-ſchicken, als yet dat te gebeuren ſtaet onveranderlick bepaelt: ende door den anderen een gevallige oorſake onſekere door, ende de welcke van naturen niet bepaelt en is in ordre nae de oirſaken hier benedē, in haer ſelven vry ende toe-vallende. Derhalven al is't, dat deſe ſelve Pael-ſteen vergeleken met het onveranderlick beſluyt van de eerſte ende algemeene oirſaeck, ende het geſtadigh by weſen van de tweede oirſaken, gantſch ſeker, ende op geenderhande wijſe te veranderen is: even-wel, dewijl hy door de kracht van de byſondere ende onderſtelde oirſaeck, ende met haer eygen werckende wijſe vry en vranck voort-komt, ſoo magh hy oock met recht beweeghlick ende veranderlick geſeyt werden. Sulcx wert ons noch opentlicker verklaert by het hooft van de jonge wijſ-gerige D. *Thomas* op't 4. Capittel van ſijn Bouck van de Voor-wetinge ende Voor-ſchickinge, alwaer hy aldus ſchrijft: *Het laetſte werck en volght niet op de eerſte oirſaeck in nootſakelickheyt of gevalle, maer de naeſte oirſaeck, om dat de kracht van de eerſte oirſaeck ontfangen wert in de tweede, nae de mate van't gene ontfangt, ende niet na de mate van't gene ontfangen wert.* Te weten, ſy ſoecken met alle ſorghvuldigheyt voor te komen, dat de gevallige oirſaken, ende inſonderheyt, die van onſen wil komē, eenige kracht

kracht door in-ſtorting van de eerſte oirſaeck, de welcke de fonteyne ende oirſpronck is van alle vryheyt, niet toe-geſtaen zoude werden. Hier op heeft ſeer treffelick geſchreve de jonge ende treffelicke prinçe, *Picus Mirandula*, die *Phœnix* ende vermaeck der *Muſen*, ende voeſterkint van de Wijſheyt genoemt werdt van een andere *Phœnix* ſijnder eeuwe, *Ioſeph Scaliger*, als hy in't 4. Bouck tegen de Sterre-kijckers op't 5. Capittel, ſeyt, dat het *Fatum*, ofte Noodt-lot, Chriſtelick uyt-geleyt, beteyckent, *een gevolgh van oirſaken, hangende aen den Goddelicken raedt, waer onder onſe vryheyt geen gevaer en loopt, dewijl wy mede zijn onder die oirſaken, ende in dat geſelſchap van't Noodt-lot niet alleen en lijden, maer oock doen. Het zy dan, dat men ſiet op het voorſien, ofte de voorſienigheyt Godts, dat is, of men ſiet op den Geeſt Godts alles te voren wetende, ofte den wille nae ſijn wel-behagen alles ſchickende, ſoo en geſchiet onſe vrye werckinge niet te kort. Want wat belangt het voorſien, waerom en doe ick niet vry en uyt mijn ſelven't gene Godt te voren geſien heeft, dat ick doen zoude? want als gebeuren zal, dat hy voorſien heeft, ſoo zal ick het even-wel vry doen, 't gene hy voorſien heeft, dat ick vry doen zoude. Maer om dat oock gebeuren zal, 't gene hy gewilt heeft, ende dat hy gewilt heeft, dat ick vry weſen zoude, ſoo zal ick vry doen al wat ick doe, 't zy dat hy ſelve my den wille beneemt.*

Het welck aldus zijnde, blijckt, dat beyde 'tgene van een byſonder geſeyt wert, ſoo wel op den eenen als op den anderen bequamelick gepaſt kan werden: voornamelick dewijl, ſonder die onderſcheydinge, de weerdigheyt ende ordre noch aen de eerſte, noch aen de tweede oirſaeck blijven en kan. Daer is noch een andere knoop overigh, die V. Achtb. op't laetſte daer aen leyt: *Wat zal yemant helpen den veranderlicken, als hem den onveranderlicken Pael-ſteen op't lijf valt, ende't leven verplettert?* Wat zal dan helpen, des Geneeſ-meeſters wetenſchap ende

voorsichtigheyt? wat de matigheyt van den Siecken? wat oock 't gebruyck van de geneesmiddelen, indien sy de aenstaende doot, door het Noodt-lot op-geleyt, op geenderley wijse en konnen tegen-houden? Wy moeten bekennen, niet met alle, wel verstaende, als wy hier alleen tegen sien den Goddelicken wille. Eene spreucke van de wijste der Koningen (*Proverb.* 21.30.) is genoegh om onder de voet te smijten alle tegen-weer der Menschen: *Daer en helpt geen wijsheyt, geen verstant tegen den Heere. De peerden werden wel tot de strijdt-dagen bereyt, doch de overwinninge komt van den Heere.* Ick moet hier noch by-vougen de woorden van *Aben Esra*, de geleerste onder de *Rabbinen*, de welcke de voorsz. plaets breeder uyt-leydt: *Daer en zal uyt de hant des Heeren door een van die* (te weten, wijsheyt, verstant, raedt) *niet getrocken werden. Want al is't, dat het paert bereyt wert om ten dage van den slagh de vlucht te nemen, soo en staet het in onse macht niet te ontkomen, ofte 't leven te behouden: om dat die behoudenis Godt toe-komt, ende die geeftse aen de gene, die het hem belieft.* Daer en is vorders niet naerder den rechten regel van de *Philosophie*, als vast te stellen, dat Godt almachtigh sijn wit ende oogen-merck niet te buyten en kan gaen. Want hy is alleen de voornaemste ende volmaeckste oirsaeck; ende, gelijck de wijs-gerige *Seneca* wel seyt in't 4. Bouck van de Weldaden op het 7. Capittel, *de eerste oirsaeck, waer aen alle de andere hangen.* Alles watter is moet hier nae toe getrocken werden, als tot het uyterste punt, dewijl, gelijck den Apostel getuyght (*Rom.* 11.36.) *alle dinck uyt hem is, ende door hem, ende tot hem.* Hier komt by de bevindinge, eñ algemeene overeen-stemminge van alle volckeren: waer van gantsch wijdt-loopigh aen V. Achtb. geschreven heeft, den edelen, ende hoogh-geleerden Heere *Claudius Salmasius*, Ridder, ende Raetsheer van den Koning van Vranckrijck,

rijck, wiens langen Brief, de Geleerde met groot verlangen verwachten ten eerſten in druck te ſien. Voor my zal genoegh weſen, al hier een weynigh aen te roeren. Onder andere muyt hier uyt de gulde ſpreucke in den Turckſchen *Alcoraen*, hoe-wel hy anders ſot ende verworpelick is: *Godt triumpheert in ſijn ſake, al is't dat het de menſchē niet en begrijpen.* Meeſt al de heydenſche Poëtē ſtaen dit mede toe, ende ſeggen recht uyt, Dat niemant het Noodt-lot en kan ontgaen. De Grieckſche poëet *Pindarus* ſeyt wel:

Dat Godt beſtemt,
Al ſchijntet vremt,
Staet vaſt en bondigh;
Die Godts beſluyt
Oyt anders duyt,
Is ſot, of ſondigh.

Derhalven al 't gene de Menſche hier tegen doen, wert wel te recht beſpot by de geeſtighſte Poëet:

VVie iſſer ſoo vermeten,
En op ſijn Godt verbeten,
Dat hy de ſtale wet
Van hem wenſcht om-geſet?
Noyt hadd' een menſch 't vermogen,
Hoe hoogh oock op-getogen,
Dat hy des Heeren macht
Met onwil heeft verkracht.

Ende ſy en hebben dat niet alleen geſien, maer zijn oock noch vorder gegaen, gelijck *Adraſtus* by den Grieckſchen *Euripides*:

O Godt! *wat roemt den menſch op ſijne wijſe vonden?*
VVy ſtaen in u geveſt, en aen u wil gebonden;

VVy leven op u wenck, en plegen anders niet,
Als dat u hooge macht aen yder een gebiet.

Maer seer nauw heeft nae ons wit gemickt de treffelicke poëet *Simonides*:

Al wat wy menschen doen, staet in de hant des Heeren,
Die kan de boosheyt selfs ten goeden eynde keeren.
VVy hebben geenen wil. En daer een onder gaet,
Daer eyndight Godt den tijt, en snijt des levens draet.

Ende 't en is niet wonder, als in tijde van sterfte ende oorlogh nimmermeer niet de Goddelicke voorsienigheyt haer en stort in de onwillige herten, dat sy eenige stercker kracht, als het geval, gemerckt hebben de beweginge der dingen tusschen te komen. Sulcx getuygen oock de beste Historyschrijvers, die alsse wat nauw letten op de oirsaken van de uyt-komst eeniger saken, soo vallen sy ons van selfs toe. V. Achtb. en is niet onbewust, 't gene den oudtsten onder de Grieckssche daer van gevoelt, als hy aldus schrijft: *Dat yemant van Godt over-komen moet, en kan den Menschе nergens mede af-keeren.* Ende dit selfde is voorwaer met een treffelicke reden uyt-gebeeldt van den treffelicken schrijver der Kerckelicke historyen *Nicephorus Gregoras* in sijn 7. Bouck: *Daer de Goddelicke voorsienigheyt niet en strijdt beneffens het beleyt ende doen der menschen, daer valt een quade uyt-komst op, ende geheel tegens haren voorstel. Want alsdan is een wijs man niet wijs, noch een sterck man, sterck: maer oock de alderwijsste aenslagen vallen dwaselick uyt, ende de klouckste ende sterckste daden hebben een leelick, ende schandelick eynde.*

Hier-beneffens de exempelen, die doorgaens by soodanige schrijvers te vinden zijn, betoonē dat door geene moeyte, noch menschelicke wijsheyt oock de minste der omstandigheden, van Godt bestemt, kan verandert wer-

werden. *Titus Livius* vertelt, in't 8. Bouck van sijn Romeynsche historye, van *Alexander* dē koning van *Epirus*, dat al-hoe-wel hy hem dapper wachte, om niet tot sijn sterf-plaetse, die hem voor-seyt was, te komen, even-wel niet en konde ontvliedē, dat hy op de selfde niet en quam te over-lijden; ende derhalven brengt de Historyschrijver dese spreucke, als een yegelick bekent zijnde, daer by: *Dat men gemeenlick met ontloopen midden in't Noodt-lot valt*. Het en verscheelt niet veel, dat van sijnen *Macrino* verhaelt de Grieckse history-schrijver *Herodianus*, de welcke, als hy sagh, dat hem alles neyghde tot den haestigen onder-ganck van den selfden Keyser, besluyt aldus: *Maer het was alsoo in't Noodt-lot besloten, dat de prince Macrinus maer een jaer in wellust geleeft hebbende, met sijn leven het rijck soude verliesen*. Ick zal het besluyt nemen uyt de Goddelicke historyen, daer niet en valt tegen te seggen. Daer is een merckelicke plaets van den koninglicken Propheet in de Handelinge der Apostelē, cap. 13. vers. 36. *David, als hy sijnen tijdt den raedt Godts gedient hadde, is ontslapen, ende by sijne vaderen geleyt*. Waer uyt wy wel te recht trecken, dat den Tijdt van ons Leven met sijnen eygen om-loop van bovenen beschreven is, ende dat hy derhalven, voor soo veel hy seker toekomen zal, geheel hangt aen den wille van den grooten Godt. Maer yemant zoude hier misschien mogen uyttrecken, dat het woordt γενεὰ, 't welck aldaer gebruyckt wert, veelderhande beteeckeningen heeft, eñ dickwils wat anders beduyt, als den tijt des Menschen. Wy bekennen wel, dat het wel anders genomen wert: dat het even-wel hier beteyckent 'tgene wy voor-gevē, blijckt klaerlick uyt den text selve, dewijl den Apostel spreeckt van 't leven, ende de begraeffenisse van *David*. Maer tot meerder licht van dese sake konnen oock andere plaetschē der H. Schrifture hier mede vergeleken

werden, in de welcke dat woort den tijdt van ons leven eygentlick beduyt, als in de selvige Handelinge op't 16. vers. van't 14. Cap. ende op't 33. vers. van't 8. Cap. Behalven, dat het alhier geenen gemeenen, ofte onbepaelden tijdt en beteyckent, vertoont klaerlick het intreckende woordt, daer by gevought, ἰδίᾳ, dat is soo veel als *sijnen eygen*, te weten, tijdt. Hier uyt is dan genoeghsaem te sien, dat de Menschen het gene Godt besloten heeft, te vergeefs soecken te niet te maken. Maer dewijl dat sonderlinge in geschil valt, of Godt van eeuwigheyt al't gene gebeuren zal, het zy nootsakelick, ofte gevalligh, alles besloten heeft; oock soo vast, dat het gene hy eens begeert heeft, hy selve niet en zoude konnen veranderen, soo zal ick hier over mijn gevoelen wat breeder gaen openbaren. Ende om door al te naeukeurige neerstigheyt niet moeyelick te vallē met langheyt, soo zal ick my aen een Schriftuer plaets, de welcke voor alle zal wesen, vast houden. Dese is in't 46. Capittel van den propheet *Iesaïas*, alwaer onsen Godt aldus spreeckt: *Ick ben Godt, ende niemant meer: een Godt, dies gelijcken nergens en is. Die ick te voren verkondige, wat hier na komen zal, en van te voren eer dan het geschiet, ende segge, Mijnen raedt zal blijven, ende ick doe alles wat my behaeght.* Wie en siet niet dat met een vasten ketting aen malkanderen gehecht zijn dese drie, de sekerheyt van het Goddelick Voor-weten, de onveranderlickheyt van sijn Besluyt, ende de macht in't Wt-voerē? Die hier wat toegeeft, verliest het alle: want door die drie teeckenen wil van de afgoden onderscheyden zijn dien eenigen Schepper ende Regeerder des werelts. Wat een stoutigheyt zoude het dan wesen, om geen kerck-rooverye te seggen, indien yemant het Besluyt van het Voorweten, ende het Wt-voeren van't Besluyt pooghde te scheyden? Het gene eertijts de *Philosooph* geseyt heeft

van

van de Sedige deughdē, dat sy gelijck als een kroontjen onder malkanderen gevlocht waren: dat kan veel meer op de Goddelicke gepast werdē. Want waer uyt komt de sekerheyt van 't Voor-weten, indien wy hier geen besluyt aen en nemen? zoude het komē uyt de toe-komentheyt, gevallige oirsaken, ende wercken? Maer al wat gevalligh is, dat is, eer het geschiet, gantsch onseker, &c. tot geen van beyden vast gestelt; dewijl het gene noch niet en is, sijn selven niet en kan vast stellen. Zoude het dan komen uyt het Voor-weten selve? Maer dat en is, volgens dit gevoelen, niet meerder oirsaeck van de sekerheyt der toe-komende dingen, als ons wetenschap is van dingen, die voor-by zijn, ofte noch inder daet bestaen. Dan hoe veel ons maniere van weten scheelt van de Goddelicke, wert treffelick vertoont by D. *Thomas Aquinas*, hier voor mede vermelt, P. 1. Qu. XIV. Art. VIII. *De natuerlicke dingen zijn in de midden tusschen Godts, ende onse wetenschap. Want wy krijgen de wetenschap uyt de natuerlicke dingen, van de welcke Godt door sijn wetenschap oirsaeck is. Daerom, gelijck de wettelicke natuerlicke dingen voor ons wetenschap ende hare mate gaen, soo gaet oock de wetenschap Godts voor de natuerlicke dingen ende haer mate. Even-eens als een huys in 't midden is, tusschen de wetenschap van den bouw-meester, die het gemaeckt heeft, ende de wetenschap van de gene, die van het selfde nu gemaeckt zijnde kennisse neemt.*

Wel te recht dan *eeren wy*, met den groote pylaer van de Kercke, den H. oudt-vader *Augustinus*, in't 7. Bouck van de stadt Godts, op't 29. Capittel, *dien Godt, die de naturen, van hem geschapen, beginsel, ende eynde gestelt heeft in't leven ende sweven, die de oirsaken der dingen heeft, kent, ende bestiert.* Ende, gelijck hy op een ander plaetsche spreeckt, Die *volgens dien sijnen wille, de welcke met sijn voorweten eeuwigh is, ende heeft alsoo al wat hy begeert in den hemel*

ende op aerden, niet alleen wat voor-by, ofte tegenwoordigh is, maer oock het toe-komende al gemaeckt.

Geen minder misslagh en begaet de gene, die de veranderlickheyt het besluyt Godts toe schrijft: want hier heeft te recht plaets 't gene de poëet *Homerus* seyt, alsser yet gebeurt, dat den wil van *Iupiter* volbracht is:

Menschen willen
Zijn maer grillen.
Tders lot
Komt van Godt.

Dat oock de verandering in den wille een onvolmaecktheyt mede brengt, als de welcke nootsakelick uyt onstantvastigheyt, ofte onwetentheyt moste spruyten, blijckt klaerlick. Want hoe zoude hy anders, dan door de kenniſſe van't goet, te voren by hem onbekent geweest zijnde, dat hy tot noch toe niet gewilt en hadde, nu beginnen te willen: ofte oock door een schierlicke veranderinge het zy van de saeck, ofte van sijn voornemen, dat hy te voren begeert hadde, nu zoude laten begeren? Hierom en vraeght de wijs-gerige *Seneca*, in't 1. Bouck ende Cap. van de Natuerlicke vragē, daer hy handelt van de nature Godts, niet qualick: *Of het een vermindering is van majesteyt, ende een bekentenisse van misslagh, yet gedaen te hebben, dat verandert moet werden?* ende besluyt terstont met dese reden: *Want het is nootsakelick, dat hem altijdt het selfde behaeght, wien niet behagen en kan, als het alderbeste; ende hy en is daerom niet minder vry ende machtigh. want hy selve is sijn eygen nootsakelickheyt.*

Hier mede komt wel over-een 't gene de *Philosooph* seydt van de simpele nature, datse altijdt een, ende een eenvoudigh vermaeck neemt. De waerheyt hier van blijckt soo klaer, dat *Seneca* de tegen-partye selve tot rechter derft roepen: *Ghy seght, dat het gevoelen van een wijs*

man

man niet en kan veranderen. Hoe veel minder dan van Godt? dewijl een wijs man maer weet 't gene tegenwoordigh beſt is, maer voor ſijne Goddelickheyt is alles tegenwoordigh. in't 2. Bouck van ſijn Nat. Vrag. op't XXXVI. Capittel. In 't korte, het gene dien grooten *Plato*, in't 2. Bouck van ſijn Borgerlicke regeringe, treffelick ſpreeckt over de onveranderlickheyt Godts, brengē wy met recht hier by: *Wert hy in beter ende ſchoonder verandert* (vraeght hy) *ofte in erger ende leelicker, als hy ſelve was?* (ende antwoort) *Nootſakelick in erger, by aldien hy verandert. Want wy en konnen niet ſeggen dat Godts ſchoonheyt ofte deught gebreck heeft.* Ende hier op, doet hy in de ſelfde t'Samen-ſprake wederom vragen, *Dewijl ſulcx alſoo is, of men dan wel gelooven zoude, dat yemant van ſelfs, het zy Godt, ofte de Menſche, wel zoude ſijn ſelven erger willen maken.* ende doet antwoorden, *Dat ſulcx onmogelick is; ende derhalven ook onmogelick dat Godt ſijn ſelven zoude willen veranderen. Want dat hy de ſchoonſte ende beſte zijnde, altijdt blijft in ſijn eeuwige ende ſimpele geſtalteniſſe.* Indien hier yemant mochte dencken, dat den Autheur meerder ſagh, op het Goddelicke weſen, als op den wille, daer en zoude ick niet veel tegen hebben. Maer ick wilde, my toe-geſtaen werde, dat die twee een ende 't ſelfde zijn, noch in Godt waerlick niet en werden onderſcheyden. Want by de Chriſtenen wert buyten allen twijffel gehouden 't gene den H. *Hilarius* ſeyde: *Al wat in Godt is, is Godt: al wat in hem is, is een.* Maer wat behouf ick dit dus breedt te vervolgen, dewijl den Apoſtel *Iacobus*, cap. 1. verſ. 17. getuyght van den *Vader der lichten, dat by hem geen veranderinge, ofte veranderlicke beſchaduwinge en is.* Nu oock dat, al 't gene Godt alſoo beſloten heeft, hy oock krachtigh uyt-voert, werdt by de Heydenen ſelve ſtaende gehouden. V. Achtb. is wel bekent dit vers van den Grieckſchen *Pindarus*:

Alſt Godt maer wil verhoen,
Soo kan geen menſch yet doen;
Het eynd' en het begin
Gaet beyde na ſijn ſin.

Dat alles, het zy hoogh ofte leegh, nootſakelick ofte willigh, onder deſe regeringe ſtaet, is van onſe Heeren ſoo klaer uyt beyde de *Theologye* beweſen, dat het beter is daer van te ſwijgen, als elcke-mael het ſelfde tot walgens toe te verhalen. Ick weet wel, dat veel onder de Geleerde verſchil valt, op wat wijſe Godt na ſijnen wil regeert; maer my dunckt, dat dit geſchil alderbeſt neder-geleyt wert door den wel-gemelten Grave van *Mirandola*, daer hy ſeyt: *Voorwaer Godt en heeft niet alleen te voren geweten onſen wille, maer heeft hem oock te voren beſloten, ende als Gregorius Nyſſenus, ende Damaſcenus ſulex loochenen, ſoo en ſchijnen ſy dat anders niet te loochenë dan om te vermanen, dat andere dingen wel door den Goddelicken wille, maer dat onſe verkieſinge te ſamen door den ſelvigen oock met onſen wille geſchickt werde: ſoo nochtans, dat niet alleen d'uytkomſt van onſe gedachten, maer oock de gedachten ſelve, het voornemen ſelve, ende de herten van de Koningen niet alleen, al ſſer geſchreven is, maer van een yegelick in de handt des Heeren ſtaen, die alles ſchickt nae ſijn wel-gevallen. Indien het volbrengen van eenigh ſijn beſluyt ſulex vereyſcht, dan de deught in ons, ende met ons beginnende, ende de begonnen volbrengende, dan de gene die van deught tot ondeught af-gedwaelt zijn, veranderende tot rechtveerdigheyt, ofte beſigende een roede voor barmhertigheyt, ofte verminderende de fouten voor rechtveerdigheyt, alles altijdt ofte goet, ofte ten minſten gelegentheyt ten goede werckende.* Wy bekennen wel, dat geen Menſch door-gronden en kan, hoe dat die verborgē ende wonderbaerlicke kracht van de Goddelicke voorſienigheyt, den wille der Menſchē ſoo ſacht ende krachtigh beweeght, dat ſy vry ende uyt

haer ſelven verkieſen ende volbrengen 'tgene Godt beſloten heeft. Maer wie zal ſeggen, dat het Menſcheliche verſtant een mate is van alle dingen, ende datter een ſake niet voor waerachtigh aengenomen en moet werden, om dat ſy ons begrip, welckers kleynigheyt wy oock in de minſte wetenſchappen bevinden, te boven gaet. Gelijck yemant die op een hoogen bergh zal klimmen, ſoo veel te ſorghvuldiger let op den wegh, al is hy moeyelick, wanneer hy onder hem ſiet de hooge ſteylte om neder te vallen: even-eens laet ons oock, als wy bevinden een vervolgh van ſchadelicke dolingen, de waerheyt inſonderheyt aenhangen, op dat wy in den diepen afgront van die verborgentheyt niet en verſmoren, gelijck wel ſchrijft in't aenvangen van ſijnen Brief aen V. Achtb. onſen grooten vrient *D. Colvius*. Dus verre heb ick vervolght 't gene de *Religie* meeſt raeckt, nu zal ick oock kortelick aenroeren, hoe dat deſe *Theologie* met de *Medicine* over-een komt. Hier en valt my niet t'ontijde te voren dien treffelicken *Philoſooph*, dewelcke ſeyt, dat alle dingen twee hanthaven hebben, ende datter groot onderſcheyt is, welck van beyden men eerſt aengrijpt. Ende al is't, dat ons gevoelen van deſe kant, daer aen U. Achtb. dat beſtrijdt, wat hardt ſommige ſchijnt te weſen: ſoo en is het nochtans hier ſoo vremt niet, ofte het gaet om vele redenē de andere verre te boven. Maer het ſtelt, datter geen ſorge, ofte wetenſchap yet vermogen tegen 't gene Godt beſloten heeft, dat geſchieden zoude. Laet het ſoo weſen; hier door en zal even-wel noch aen profijt, noch aen eere de Geneesmeeſters yet te kort geſchieden. Want wy weten, dat haer ampt is, niet om te poogen de verborgene raedtſlagen Godts te vernietigen, maer om de kracht der ſieckten te breken, pijn te ſtillen, de natuyrlicke krachten te verquicken, oock aldermeeſt dan, als ſy ſien, dat

de

de doot sekerlick aenstaende is. Vorders werdē wy mede door ons gewisse selve verbonden, om elck sijn eygen leven, als een geheel kostelick pant van Godt hem toegesonden, met alle sorge ende neerstigheyt te bewaren. Hier toe behoort de fraye vermaninge van *Cicero*, in den droom van *Scipio* by hem beschreven: *Alle Godtsalige moeten behouden de Ziele in de bewaringe des Lichaems: noch sy en behooren niet sonder gebodt van den genen, daer sy afgekomen is, uyt het leven te verhuysen.* Daer-en-boven getuyght gestadigh de ervarentheyt, dat alderhande Siecken, van wat jaren, ofte gematigheyt sy oock mochten wesen, na alle sorge ende vlijt, oock van de wijste Geneesmeesters aengewent, even-wel komen te sterven. Nu wat isser de Geneesk-konst aen gelegen, of wy het naeckte voor-weten Godts, of met het besluyt gevought, sijnē wil veranderlick, ofte liever om de schierlicke veranderinge der omstandigheden, veranderlick stellen, als ondertusschen de konst van den Geneesmeester sijn wit niet en raeckt, ende de Paelsteen van yemant die sterft, altijt den selfden is. Wy en verachten oock niet die voortreffelicke Geneesmeesters *Esculapius*, *Hippocrates*, *Galenus*, om dat wy de selvige, als een Godt *Apollo*, ofte eenigen Afgodt, gelijck by de Heydenen eertijts gebruyckelick was, niet en aenbidden: maer sy zijn by ons in meerder achtinge, wanneer wy de selvige, als gereetschap, ofte liever mede-hulpers van den Autheur des levens ende gesontheyt, eere bewijsen. Daer-beneffens, hoe de sake oock uytvalt, soo zullen wy altijt wel van haer oordeelen. Want als het geluckelick gaet, soo zullen wy in haer werck ende gauwigheyt bekennen de besondere handt ende segen Godts: ende by aldien het tegen valt, wy weten hoe waer dat de Griecsche *Nazianzenus* geseyt heeft, *Dat allen arbeyt te vergeefs is, als 't Godt niet geven en wil.* Eene sorgh-

sorghvuldigheyt heeft hy ons alleen nagelaten, dat wy het ampt, 't welck hy ons opgeleyt heeft, voor de uytkomste neerstigh zouden waer-nemen; ende daer nae ons in't selfde geruſt houden, dat het hem alsoo belieft heeft, die niet en kan begeren, als 't gene alderbest is. Laet ons hooren de Goddelicke stem van den wijsen *Epictetus*: *Ick wil altijts liever, 't gene dat Godt wil, als ick selve. Ick zal hem by-blijven, ende aenhangen, gelijck een dienaer ende navolger, met hem begeer ick, met hem verlang ick, ende om simpelick ende met een woort te seggen, dat Godt wil, wil ick oock.* Hier is de rechte stilte voor het onweder der bekommerniſſen; hier is een sekere haven voor het gevaerlick stooten der klippen: ende hier is ten laetſten den Pael-steen, daer ick met gemoet eñ penne op ruſte. Vaert wel, Wtgenomen Man, met uwe uytgeleſene Huysvrouw, lieve Kinderen, ende insonderheyt die dochter, die ick verstae, dat U. Achtb. onlangs aen de Wijsheyt ende Kenniſſe der talen opgeoffert heeft. Wy bidden Godt almachtigh, dat sijne Majesteyt gelieve den segen te strecken over dit prijselick voornemen, ende anderen tot navolginge te verwecken: op datter vele mochten leeren met wetenschap ende deught te overwegen de kortheyt van dit schaduwachtigh leven. In Utrecht, den 8. Februarij, 1639.

5. Daer en is geen Sieckte, in de welcke de *Voorteyckenen* soo onseker gaen, als de Peſte. Want als de Siecke schijnt behouden te weſen, dan wert hy dickwils schierlick wech-geruckt: ende in tegendeel als hy schijnt alderkranckſt' te zijn, dan bekomt hy noch wel buyten alle hope. Is niet-te-min een goet Teycken, dat de *Geſwellen* raſch voort-komen, ende op een ongevaerlicke plaetsch, te weten achter de Ooren, onder de Oxelen, ofte in de Lieſſchen, zijnde aldaer Klieren geſtelt, om te ontfangen de onreynigheyt van de Herſenen,

senen, Herte, ende Lever; ende sulcx beduyt oock dat de nature sterck is, ende haer ter rechter plaetsche kan ontlasten. Geven oock minder gevaer *vele Geswellen*, (in tegendeel gaet het met de *Bloet-sweren*, die, als van quader stoffe opgeleyt zijnde, in meerder getal meerder swarigheyt maken) alsse maer wel verheven zijn, ende haer ten eersten tot sweren begeven, ende daer op de benautheyt, als oock d'andere toevallen komen te verlichten. De *Roode placxkens* en zijn soo quaet niet, als de bruyne: jae het *Peper-koren* is meest doodelick: als mede wanneer de Geswellen langsaem uyt-komen, ende kleyn blijven, ofte ontrent het Herte, ende de Keel staen, ofte oock weder in-slaen, ende daer dan op volght *Rasernye*, *Trecking van Leden*, *Braken*, *Kout sweet*, *Loop*, ende *Flaute*.

6. Dewijl het swaerder valt, gelijck de poëet *Ovidius* wel seyt, den vyant uyt te jagen, als uyt te houden: soo zullen wy voor de Genesinge van de Peste, eerst stellen de Middelen, om de selve te vermijden.

Het is een gemeen seggē onder de Geneesmeesters, dat dese drie Pillen best zijn om de Pest, ende sijne besmettelickheyt te vermijden: *cito*, *longè*, *tardè*, *ede*, *recede*, *redi*; ras uyt een besmette plaets te scheyden, verre van daer te trecken, ende niet haestigh wederom te komen. Welcke lesse wy met dese verskens uyt-gedruckt hebben:

Die 't lichaem van de Pest langhduerigh wil bevrijden,
Die moet besmette lucht, en sulcke plaetsen mijden,
Oock vluchten verr' van daer, in een gesonder lant,
En keeren langsaem we'er, als 't vyer is uyt-gebrant.

Maer dewijl om redenen verhaelt, elck een niet gelegen is de Pestige plaetsen te vlieden, ende sommige oock niet en betaemt sijn vrienden te verlaten; soo zullen

len wy alhier kortelick aen-roeren, waer door de Besmettelickheyt voor te komen is.

Voor eerst gelijck de Peſt een ſtraf is van onſe ſondē, ſoo is voor al van nooden, dat wy door een beter leven ons met Godt verſoenen, ende door rechte boetveerdigheyt ſijnen toorn van ons wenden. Sulcx doende mogen wy verhopen ſijnen Goddelicken ſegen, tot de Middelen, die wy tot onſe bewaringe zullē aen-wendē.

Deſe Middelen zullen wy vervolgen na 't getal ende ordre van de Niet-natuerlicke dingen: door welckers recht gebruyck de geſontheyt onderhoudē, ende quaet gebruyck de ongeſontheyt verkregen wert. Deſe zijn ſes in getal, uyt welcke eene van de Ziele oft het Gemoet den Lichame mede gedeelt wert, te weten *de Paſſien* ofte *Bewegingen des Gemoets*, de vijf andere den Lichame uyt-wendigh aen-komen, als *Lucht*, *Spijs*, ende *Dranck*, *Oeffeninge* ende *Ruſte*, *Slapen* ende *Waken*, *Afſetten* ende *Op-houden*.

Wat voor eerſt de *Ontroeringe des Gemoets* belangt, heeft het oyt plaets meeſter van ſijn *Paſſien* te weſen, ſoo is het voornamelick van noodē in tijde van Peſt. Inſonderheyt dient gewacht van *Gramſchap* eñ *Droefheyt*, om dat ſy de Geeſten beroeren ende ontſteken, ende gelijck als tegen het Herte perſſen. Maer boven alle Ontroeringen, is alhier, gelijck wy verhaelt hebben, de *Vreeſe* de alderſchadelickſte, ſoo om dat de ſelve 't Herte ontſtelt, eñ al de Geeſten ſchierlick ontroert, als oock om datſe geſtadigh vergeſelſchapt is met Swaermoedigheyt, waer door ſware ende ſwarte Vochtigheden in't Lichaem groeyen, bequaem om de Beſmettelickheyt lichtelick te ontfangen. Jae mēn ſiet oock dagelicx, hoe dat yemant door een Schrick de Peſt plotſelick op den hals krijght, om dat de ſtercke Inbeeldinge, het Hert dapper ontſtelt ende verſwackt, ende alſoo het

quaet,

quaet, 't welck gevreeſt wert, daer vaſt in-druckt. Soo datter in tijden van Peſt niet beter en is, als wel te doen, ende vrolick te zijn, het welck *Plutarchus* heeft willen te kennen geven, als hy ſchrijft dat *Thaleta* van Creten door de *Muſijck* de Peſt uyt Lacedemonyen verjaeght heeft. Derhalvē en is hier niet dienſtiger, als een effen ende onbevreeſt gemoet te houden, volgens de leſſe, hoe-wel in andere gelegentheyt gegeven, van *Terentius* (in den welcken wy noch vry wat anders, als ſuyver Latijn vinden) in het bly-eynde-ſpel, genaemt *Phormio*:

Yemant die nae ſijn wenſch, de kar gaet op een zant,
Moet dencken of hem Godt wat anders over-ſant,
Hoe hy hem houden zouw; VVant dat gemeene ſaken,
En 't geen een ander beurt, hem oock wel kan genaken.
Hier door hy onverwacht geen ongeval en lijt,
En valt het beter uyt, dat hout hy voor profijt.

Maer dewijl de Peſt meeſtendeel door verdervinge van de *Lucht* voort-komt, ſoo moet meeſt op de ſelve acht genomen werden. Ende alſoo de Lucht veeltijts beſmet van modder ende vuyligheyt, die op de ſtraet blijft leggen ſtincken, ſoo dient die voor al wech genomen. Dewijl oock de grachten die niet geſtadigh uyt ende in en vloeyen, veel ſtancx verwecken, ſoo is noodigh dat de ſelve door het haven water alle daegh ververſcht werden. Anders zoude daer uyt te verwachten ſtaē, 'tgene wy hier voor uyt de meer-gemelte hiſtory-ſchrijver *Diodorus Siculus* verhaelt hebben, dat uyt ſtil-ſtaende water, door de hitte der Sonnen ontſteken zijnde, grove ende ſtinckende dampen op-komen, die beſmettinge in de Lucht veroirſaken. Ick en kan hier niet na-laten te vermanen, waer over ick dickwils eerlicke borgers hebbe hooren klagen, te weten van de ſtanck, die

die in de Kerck komt, door het openen der *Graven*. Het is schrickelick dat de graven, daer onlangs luydē, van de Peſt overleden, in begraven zijn, wederom, door verwolgh van ſterfte in een huys ofte in't ſelve geſlacht, onlangs daer nae geopent werden, ende ſoo alle de gene, die met het lijck gaen, van ſtanck vervullen, ende noch meer, als het gebeurt, dat ſy onder de *Predicatye* open leggen, ende de gene, die daer over ofte ontrent ſitten, van ſtanck doen verſmachten. Ick kan verſcheyde exempelen verhalen, die ſulcx in onſe Stadt ende elders heel qualick bekomen is. Daerom zoude het prijſſelick zijn, volgende de waerdige oudtheyt, geē dooden, inſonderheyt in tijden van Peſte, te begraven in een plaetſe, daer het volck vergadert tot den Godtſ-dienſt. De Kercken, zijnde huyſen der beden, behooren by ons in meerder waerden gehouden te werden, als dat wy die met onſe ſtinckende Lichamen zouden beſoetelen. De Turcken ſelve houden hare *Moſquees* ſeer net ende ſuyver, ſoo datter geen vuyligheyt ofte ſtanck ontrent en komt. Het blijckt oock klaer, dat onder het volck Godts de graven buytē de ſtadt geweeſt zijn, *Geneſ.25. verſ.9. Marc.5. verſ.2. 14. Luc.7. verſ.12. Ioh.11. verſ.3.* ende 31. welcke plaetſen betuygen, dat de lijcken buyten de ſtadt gedragen wierden: behalvē van eenige Koningen, die in de ſtadt Davids haer begravinge kregen, maer op een plaets, die van het volck af-geſcheyden was, te weten, in de hoven, ende daer in zijnde grotten ende ſpeloncken. Wy leſen oock in de Grieckſche auteuren dat die van Athenen, volgens hare wet, de dooden buyten de palen van de ſtadt begroeven. Welcke maniere by de oude Romeynen mede onderhouden werde. De keyſer *Adrianus* en heeft niet alleen verbodt gedaen de dooden binnen Romen te begraven, maer oock in eenige ſtadt van 't Rijck. Ende deſe loffelicke

wijse van begraven is in de eerste Kerck altijdt nae-gevolght. Tot dat allencxkens, als men uyt Godtvruchtigheyt, de Lichamen van Heylige mannen in de Kerck nam, ende dat sulcx oock Heeren en Prinçen niet geweygert konde werden, ten lesten al de gene, die van middelen waren, ende wat vermochten, aldaer begraven wilden wesen. Het welck daer nae vervolght is door gierigheyt van de gene, die over het in-komen van de Kercke gestelt zijnde, het selve hier door verbeteren: ende door de hoovaerdye, van de gene die niet en wilden, onder het gemeen volck begraven zijn. Daerse nochtans d'een tijdt ofte d'ander al in een kerck-hof, ende in een aerde geraken. Ick heb dickwils hier over peysende, gegaen in de Groote-kerck over de graven van mijn Over-groot-vaders, ende aen-gemerckt dattet naulicx soo veel in konnen leggen, als sser namen op gehouden zijn: daer nochtans alle daegh weder andere by komen, soo dat sonder twijffel de eerste beenderen op het kerck-hof al over lange gebracht zijn. Of dat dan vijftigh jaer eer of later geschiet, wat isser aen gelegen? Ick heb te Romen gesien het graf van den keyser *Augustus*, die meester van een seer groot deel des werelts was, maer sijn beenderen, ofte asch zoude nu verre te soecken zijn. De wijs-gerige *Diogenes* gevraeght zijnde van sijn vrienden waer hy begraven wilde wesen, antwoorde, werpt my maer op't velt: waer op sy seggende, dan zouden u de beesten eten, soo antwoorden hy wederom, leght mijnen stock nevens my, op dat ickse af-keer. Ende sy wederom seggende, hoe zout ghy doot wesende sulcx voelen, soo sprack hy, Wel als ick dat niet en voele, wat hinder kan ick dan lijden? Veel minder isser aen gelegen, ofte yemant in de kerck, ofte op het kerck-hof begraven wert. Die Godt een goede ziel op-geoffert heeft, ende met een gerust gemoet in der

den Heere ontslapen is, ruft op alle plaetsen even-wel.

Dewijl wy alhier van de doode Lichamen spreken, soo en zal niet ondienstigh zijn te onderspoecken, welcke Lichamen meerder besmetten, ende de Lucht haer pestigh zaet over geven, Levende ofte Doode? Sommige zijn van gevoelen, dat de Lichamen, die van de Peste gestorven zijn, geen venijn meer by haer en hebben, ende alsser al te met yet van besmet wert, dat sulcx meer van de Kleederen als van de lichamen komt: alsoo de Doode lichamen soo geen dampen van haer geven: ende dat oock den aessem, die uyt levende lichamen, die de peste hebben, geblasen wert, meerder gemeensehap heeft met de geesten van de levende lichamen, gelijcker oock meerder gemeenschap is tusschen levend' ende levend', als tusschen levend' ende doot, ende dat de besmettinge door de banck geschiet tusschen dingen die van gelijcke nature zijn.

Andere meenē, datter meer gevaers is van Lichamen, die van de Peste gestorven zijn, als die noch leven. Om dat in een levend' lichaem het vergif wat besnoeyt ende verdooft wert van ons natuerlicke wermte: ende als de natuerlicke wermte uyt-gebluft is, dat dan, sonder eenige tegen-stant, het lichaem van 't vergif geheel ingenomen, ende ten lesten overwonnē ende omgebracht werdt. Ende dat daerom door ordre ende raet van de Geneesmeesters, in alle wel-gestelde *Republiken* geordineert is, om de doode Lichamen, die van de Peste gestorven zijn, niet lang boven aerde te houden, maer ten eersten te begraven.

Om in dit geschil wel te spreken, soo moet voor eerst onderscheyt gemaeckt werden, tusschen sulcke siecken, die aen een doodelicke Peste leggen, ofte die daer van door komen. Die de Peste hebben, en geen gevaer van haer leven en loopen, die en zijn soo besmettelick niet.

Ende in soodanige is het waer, 'tgene te voren geseyt is, dat de natuerlicke wermte, waer toe mede de *Alexipharmaca* helpen, haer niet alleen tegen 't vergif en stelt, maer het selve oock bedwingt, ende ten leste heel overwint. Soo is by velen ondervonden, dat, alsser yemant de Peste heeft, ende op komt, in sulcken huys selden een ander mede besmet wert. Maer als yemant aen een doodelicke Peste leyt, ofte daer af sterft, soo is't geheel anders gelegen. Want van soodanige lichamen, insonderheyt als de mensch op sijn sterven leyt, te weten als het vergif de natuerlicke wermte nu overwonnē heeft, staet veel meerder gevaer te wachten, als van een door lichaem. Ende de ervarentheyt getuyght, dat hoeder meer in een huys ofte stadt op komē, hoeder meer hope is, dat de Peste haest gedaen zal hebbē. In tegendeel hoeder meer sterven, hoese selder wert.

Maer 't gene wy geseyt hebben moet wel verstaen werden: In een levend' lichaem, 't welck van het vergif heel bedorven is, toont de natuerlicke wermte, dieder noch overigh is, haer uyterste kracht om het fenijn uyt te werpen, soo datter uyt het geheele lichaem niet en dampt, ende insonderheyt door den aessem niet uyt en waessemt, als dat heel fenijnigh ende pestilentiael is. Waerom 'tgeheel gevaerlick valt, by soodanigh mensch te wesen. Maer als hy doot is, ende dat, de natuerlicke wermte vervlogē zijnde, het lichaem kout geworden is, door dien de sweet-gaetjens gesloten zijn, ende insonderheyt den aessem op-hout, dan komender minder dampen uyt, ende dan magh men wel toe-staen, datter minder gevaer van soodanigh lichaem komt, voornamelick in geheel kout weder. Maer datter even-wel wat uyt-waessemt, bewijst genoegh de lucht, ende den reuck, die soodanigh lichaem uyt-geeft: ende dat daer van komt, en kan niet als pestilentiael zijn, dewijl al de

Voch-

Vochtigheden ende Geeſten van ſoodanigh lichaem dē peſtilentialen aert aen-genomen, ende door de doot niet verloren hebben. Ende indien in Kleederen, &c. het Peſt-zaet bewaert kan werden: waerom en zoude het in de gemelte Vochtigheden, Geeſten, ofte oock de Deelen van ons lichaem niet mede een wijl tijts blijven konnen? Dewijl oock ander fenijn noch een wijl tijts in de doode lichamen blijft, waerom en zouden de over blijfſelen van het peſtilentiael vergif niet eenigen tijdt konnen blijven, ende daer na uyt-waeſſemende, andere lichamen beſmetten? *Fernelius*, vermaert geneeſ-meeſter van *Henrick* de II. koning van Vranckrijck, ſchrijft dat eenige jagers een ſeer wreeden wolf gevangē hebbende, ſijn vleeſch koockte ende aten, ende datſe daer van allegader in raſernye vervielē. Ende Dr. *Bauhinus*, Profeſſor te Baſel, (aen den welcken ick om ſijn vrientſchap, my al daer beweſen, ende noch by ſijnen ſoon, ende navolger vervolght, ick hier geerne gedencke) verhaelt, hoe ſommige, die van een vercken, dat van een dullen hont gebeten was, gegeten haddē, ſoo raſende werden, datſe malkanderen met de tanden verſcheurdē. Maer als het doode lichaem nu begint aen te komen, ende te bederven, dan geeft het ſeer veel dampen van hem, het welck de ſtanck oock wel uyt-wijſt: de welcke alſooſe uyt een peſtigh lichaem komē, mede niet anders als peſtilentiael ende beſmettelick en konnen weſen: jae het vergif wert ſonder twijfel door die verrottinge noch geſcherpt. Daerom ſeydt *Ovidius* in de beſchrijvinge van de Peſt ſeer wel:

Het lichaem valt daer heen, de lucht ontfangt het vyer,
Geen hont, geen wolf is graegh, noch ſelfs de grage gier,
Te bijten in het vleeſch: dat leyt van een en ſmelt,
En door ſijn vuylen ſtanck een yder neder-velt.

Soo dat ick verscheyde exempelē zoude konnen verhalen van de gene, die al de oirsaeck van de sieckte, ende daer op volgende doot alleen weten den *Stanck*, diese van soodanige lichamen ontfangen haddē. Waerom met groote sorghvuldigheyt in de laetste Peste by de E. Heere Borgemeester *Teresteyn*, loffelicker gedachtenisse, ende de Magistraet geordineert is, dat alle dooden binnen twee mael 24. uyren zouden ter aerde gedaen werden.

Vorders om ons huys voor de Peſt te bewaren, soo moeten wy letten op de *Winden* die wy in-laten, ende volgē het exempel van den Prinçe der geneesmeesters *Hippocrates*, de welcke als de Peſt geheel Asyen ende Griecken-landt door-liep, menigh duysent menschē gesont hiel, door het uyt-sluyten van ongesonde winden. *Marcus Varro* mede, als hy te *Corcyren* was, ende dat over al de huysen vol siecken lagen, in-latende door nieuwe venſters den Noort-ooſtē wint, ende sluytende die op't Zuyden stonden, bracht sijn volck ende huys-gesin gesont t'huys. Ende de wijs-gerige *Empedocles*, gelijck *Plutarchus* bet uyght, met het sluyten van een gat in een bergh, dat over de gantsche Landouwe een swaren ende ongesonden damp uyt gaf, sloot mede de Peſt uyt dat Lantschap.

Tot suyveren van de Lucht streckt oock, dat men dickwils groote *Vyeren* stoockt, insonderheyt van wel-rieckent hout: ofte genever-besien, wieroock, nagelē, ende diergelijcken brant: nagelē in een schotel azijn op een kool vyer langsaem laet uyt-waesemen: azijn giet op gloeyende pluvuysē: ofte oock wel-rieckende Kaersekens (die in alle Apoteken te vinden zijn) aensteeckt. Het vyeren, ofte het brandē van peck-tonnen, kan mede de Lucht bequamelick suyveren. Het selfde doet het branden van Busſ-poeder, ende noch beter als het afgeschoten wert. Dr. *Levinus Lemnius*, eertijts geneesmee-

meester van Ziericzee, verhaelt, dat te Doornick in tijde van de Gaef, de krijghs-luyden die aldaer in garnisoen lagen, al het geschut nae de stadt toe wenden, ende het selve met kruyt ladende, 's avonts ende 's morgens tusschen lichten ende donckerē door de straten schoten: door welck gedruys ende roock de besmettelickheyt wech genomen, ende de stadt van de Pest verlost werde. Want die middel, seyt *Lemnius*, gaet wel soo vast om de quade dampen te verjagen, ende de Lucht te suyveren, als 't gene wy van *Hippocrates* lesen, groote vyeren op de straet te stoken.

In dese tijdt is het beter dat men *Kleederen* draeght van satijn, arme-sijde, camelot, borat, als van laken, baey, vulpen, sluweel, ofte diergelijcke: oock dat men de selve dickwils verandert, insonderheyt als men ontrent eenige vyerige plaetsen geweest is.

De Ruyck-ballen van *Muscueljaet*, *Amber*, ende andere wel-rieckende gommen ofte speçeryen zijn ombequaem, om datse met haren lieffelicken reuck de quade dampen daer ontrent in de Lucht hangende mede nemen, ende tot de herssenen als in-leyden. Hier toe is beter als men in verdachte plaetsen is, te hebben in een beslotē Balleken een spongye wel nat gemaeckt in oudē *Azijn*, daer lange *Wijn-ruyt*, *Goutsbloemen*, ende diergelijcke kruyden in geweyckt zijn.

Alle morgen eer men uyt-gaet, dient het aengesicht, ende handen gewasschen met klaer water, waer onder een weynigh van den voorsz. Azijn gemengt is. Ende dan genomen een lepel van het *Theriakel-water* van *Bauderon*, in de Apoteken te vinden: ofte een glas van den volgenden Alssen-wijn, die behalven sijne nuttigheyt mede van seer goede smaeck is. Neemt van 't opperste van *Alssen* vier handen vol, Bladeren van *Scordium* twee handen vol, *Alants-wortelen*, vier onçen, Schellen

ende *Saet van Citroenen*, van elcx een onçe, *Carui-saet* anderhalf onçe. Dit gedaen op een tonneken van ses ofte seven stoop Rijnschen, ofte Franschen Wijn, ende nae drie vier dagen daer van gedroncken.

Men magh oock nemen op de punt van een mes een weynigh *Theriakel*, *Mithridaet*: ofte, die beyde te heet is, *Diascordium*: ende de gene, die dat noch te werm was, als geheel heet, ende gantsch gallachtigh van gematigheyt zijnde, konnen het selve vermengen met *Conserve van Goudts-bloemen*, ende *Syroop van Citroenen*. De gemelte *Lemnius* getuyght 4. *de occ.* 17. datter niet beter en is om de pestige dampen te weren, als het *saet*, *sap*, ende *schellen* van Citroenen: als oock dat men van een verschen Citroen eet: ende seyt, dat hy hem daer mede alleen tegen de besmettinge van de Pest plagh te wapenen. Dit en is den poëet *Virgilius* niet onbekent geweest, als hy van het sap der Citroenen, die in *Media* veel wassen, aldus schrijft in sijn 2. bouck van de Lantbouwinge:

VVt Meden is een vrucht in ouden tijdt gesproten,
Die heeft een egger sap in hare schors besloten,
Daer kan geen beter dranck of nutter julep zijn
Voor nare Spokery of ander slim fenijn:
VVant schoon aen eenigh mensch door gif de leden swellē,
Het sap dat sal het lijf in beter wesen stellen;
Het kan meer bate doen als eenigh heylsaem kruyt,
Het is een vinnigh suer, het bijt den swadder uyt.
Dus als een stief moer pooght, door fellen haet ontsteken,
Haer voor-kint quaet te doen, en haer verdriet te wreken,
Of dat een spoockster grolt, en vremde lagen brout,
Dit sap is dat de doot met krachten weder-hout.

De

De ſtam daer aen het waſt is keeſtigh op-gereſen,
En ſchÿnt aen ſijn geway een lauwer-boom te weſen;
En ſoo men uyt den reuck geen onderſcheyt en nam,
Het ware jae den boom die eerſt van Daphne quam.
En ſchoon al ruyſt de lucht met wonder harde vlagen,
Het bladt dat kan een ſtorm en harde buyen dragen,
Het bloeyſel even-ſelfs dat hout geweldigh vaſt,
Soo dat het op geen kou of ſtueren wint en paſt.
De Meden achten 't hoogh, en 't wort van hen gepreſen,
Vermits het van den ſtanck den adem kan geneſen.

Sommige rekenen voor een groote verborgentheyt, wat *Zout* op de tong te houdē, waer van wy elders oock reden zullen geven. Ende al zijn vele van gevoelen, dat, het gene van buyten om den hals gehangē wert, gantſch niet om het lijf en heeft, waer door oock eertijdts de Grieckſche Vorſt (gelijck *Plutarchus* in ſijn leven verhaelt) *Pericles* kranck leggende, als een van ſijn vrienden vraeghden, hoe het al met hem was, toonden alleen 't gene hem de vrouwen om den hals gehangen hadden, al of hy daer mede te kennen wilde geven, dat hy toelatende die malligheyt, al dapper kranck moſt zijn: ſoo is even-wel door lange ervarentheyt by verſcheyden Geneeſ-meeſters onder-vonden, dat een holle haſe-noot, daer de keerne uyt is, met *Quickſilver* gevolt, ofte het ſelve in een ſchacht van een pen gedaen, ende om den hals gehangen, in verſcheyde ende groote ſterften ontallicke menſchen van de beſmettelickheyt bewaert heeft. Die niet uyt en gaen, en behoeven hier ſoo naeu niet op te paſſen. Dan de gene, welckers gelegentheyt niet toe en laet by huys te blijven, en dienen niet uyt te gaen voor dat de Son een uyre op geweeſt is, maer inſonderheyt moeten ſy haer wachten voor de ſtralen van de onder-

gaende Son. Dewijl oock in ander gelegentheyt dit altijdt tot een regel dient:

Niet vroegh uyt, maer vroegh onder dack,
Dat is geſont, en groot gemack:

Soo moet het alhier voornamelick waergenomen werden. Dan het zy wanneer men uyt-gaet, ſulcx en moet nimmermeer nuchteren geſchieden: maer nae dat men een goeden onbijt gedaen heeft. Ende die nootſakelick moeten weſen by een die aen de ſieckte leyt, mogen wat *Theriakel*, ofte *Mithridaet* in de neus ſtrijckē, van de wortel *Angelica*, ofte *Zedoar* knauwen, ofte een van de kleyne Peſt-koecxkens (in den Apoteeck te vinden) in den mont nemen. Dienen oock, by den krancken komende, te blijven ſtaen aen 't hoofden eynde van de bed-ſtede, ende laten vry de gordijn tuſſchen beyden hangen, altijt wachtende te ſtaen tuſſchen het vyer ende de bed-ſtede.

In deſe tijdt en dient niet alderhande *Spijſe* gebruyckt: maer alleen de gene, die niet lichtelick en verderft, ende goet voedtſel geeft: gelijck de ſelve in't byſonder in den *Schat der Geſontheyt* wijdt-loopigh aen-geweſen is, al hier onnoodigh wederom te ſtellē. Vereyſcht even-wel onderſocht ofte in deſe gelegentheyt de Viſch geſonder is, als't Vleeſch. Want ſulcx werdt van ſommige ſeer hart gedreven, om dat de Peſt, die muylen ende honden, als *Homerus* beſchrijft 1. *Iliad.* in de Troyaenſche oorlogen eerſt over-viel, nimmermeer de viſſchen oyt bevangen heeft, nae de getuygeniſſe van *Ariſtoteles* in het 7. bouck van de deelen der Dieren. Waer van miſſchien voor-komt ons gemeen ſpreeck-woort, *Soo geſont als een Viſch*. Maer dit gevoelen gaet heel los. Want al is dat de Zee-viſch, om de nature van ſijn woon-plaets, dat is, het zout-water, de verdervinge inſonderheyt tegen is, even gelijck de Rivier-viſch, de welcke ſoo lange hy

hem

hem in sijn eygen plaets onthout, van de besmettinge bevrijdt blijdt, dewijl de ontsteken Lucht hem niet wel en kan genakē: even-wel als sy beyde uyt haer gewoone plaetse zijn, al waer het oock in de suyverste Lucht, soo konnen sy veel lichtelicker, als het vleesch bederven, ende het sap ofte gijl daer van komende is geensins te stellen voor het voedtsel, dat het vleesch geeft. Waerom beter is, dickwilder vleesch, als visch te eten, ende dat liever gebrade, als gesoden. Oock van sulcke dieren die matelick vast ende droogh van vleesch zijn. Het welck mede in de visch insonderheyt moet waer genomen werden. Ael, Paling, Berm, ende andere vochtige ende slijmerige visch, om datse licht bederven, ende quade Vochtigheden doen groeyen, en behoeft men in dese tijdt niet te eten.

Wt den Hof is bequaem een salaet van *Suyring*, *Endivye*, *Latouw*, *Bernagye*, *Buglos*, met toe-kruyt van *Nippe*, *Munte*, &c. Andere vochtige kruyden, als Porçeleyne, ende diergelijcke, zijn in dese tijdt ondienstigh. Maer die kout ende droogh van gematigheyt, ende wat suer van smaeck ofte bitterachtigh zijn, oordeelen wy alderbequaemst. De *Suyring* spant onder alle andere de kroon, de welcke van sommige die getuygenis gegeven wert, dat de gene, die in de groote sterfte het sap daer van droncken, ofte oock acht ofte thien bladeren in azijn geweeckt, aten, van de besmettelickheyt bevrijdt blevē. Sulcx kan even-wel niet gesont wesen voor de gene, die een koude Lever, ende een slappe Maegh hebben.

Onder de vruchtē zijn seer dienstigh *Granaet-appelen*, *Citroenen*, *Orangje-appelen*, *Queen* gekoockt ofte ingeleyt, *Appelen*, *Peren*, *gedrooghde Pruymen*, *Kerssen*, die suer ende serp van smaeck zijn: maer de soete, als de bedervinge meest onderworpen, en zijn soo bequaem niet. Concommers, Meloenen, als oock de Pluck-vruchten mo-

gen

gen wel achter gelaten werden. Dan *Olyven* eñ *Cappers*, die in azijn bewaert werden, konnen bequamelick in't eerſte van de maeltijt ofte tuſſchen andere ſpijſe over tafel komen. De *Loock* wert van den eenen gepreſen, van den anderen gelaeckt. Maer alſoo de ſelfde, van alle oudtheyt voor een recht tegen-gift van fenijn gehouden is, ende dat hy daer over oock by *Galenus*, der Boeren Theriakel genaemt wert: ſoo en zoude ick niet ongeraden konnen vinden, dat hy by de boeren, ofte andere, die grof ende ſterck zijn, niet voor ſpijſe, maer als mediçijne gebruyckt werde. Het welck ſeer bequamelick geſchiet, als hy in vleeſch geſteken, ende daer mede gebrade wert. Maer de gene die onder de menſchen moet verkeeren, is't ondienſtigh met ſtanck voor den dagh te komen, behalven dat hy noch quaden Gijl geeft, die niet dan heete ende ſcherpe Vochtigheden voort en brengt; ende wert derhalven de Loock nutter gelaten.

Soete-melck is mede in deſe tijt ſoo geheel goet niet: beter is de *Kaerne-melck* met *ſuere Appelen* geſoden. Als oock verſche *Eyeren* uyt de ſchael: geroert ofte gedopt met *Citroen-ſap*, ofte *ſap van Oraengje-appelē*. Het welck, als oock *Suyring*, *Azijn*, *Verjuys*, by alle ſpijſe, daer het by kan weſen, bequamelick gedaen wert.

Maer het zy wat ſpijſe dat men eet, altijdt dient maet en regel gehouden te werden, ſonder in gulſigheyt te vervallen. Veel gerechten, ſeyt *Seneca* ſeer wel, maken veel ſieckten. Wy leſen in de Grieckſche *Laërtius*, *Ælianus*, als mede in den Latijnſchen *Agellius*, dat wanneer te Athenen dickwils de Peſt ſeer veel volck wech nam, de wijſe *Socrates* door een ſobere maniere van leven ſijn lichaem altijt fris eñ geſont behiel. Dit moet evenwel verſtaen werden, van niet al te groote ſoberheyt, ende te veel vaſten, waer door het lichaem verſwackt, ende de beſmettelickheyt eerder ontfangen wert.

Men

Men zal dan eer men des morgens, als de Son een uyr ofte twee op geweeſt is, uyt-gaet, eten eenen vetten Boteram (want de *Boter* weder-ſtaet oock het ſenijn) met Wijn-ruyt, en daer op drincken een goet glas *oudt bitter Bier*. Over tafel is dat mede niet ondienſtigh. Maer noch wel ſoo goet een dronck Wijns. Men leeſt, dat op een ſekeren tijdt de Peſt komende in't leger van de Romeynen, de ſelve op-hiel, ſoo dra de krijghſ-luyden quamen ter plaetſe, daer over-vloet van Wijn was. Onder alle ſoorten is onſen *Rijnſchen Deel-wijn* de hartelickſte, maer voor de gene, die hy te ſterck is, als daer zijn die veel gals in hebben, ende wat heet gebakert zijn, kan dienſtigh weſen de *Moeſelaer*.

De wijn verheugt dē geeſt, de wijn geeft jeugdigh bloet,
De wijn maeckt dat de ſorgh uyt ons verhuyſen moet,
De wijn ontfronſt het hooft, de wijn verweckt de vreugt,
En ſtort in alle ding gelijck een nieuwe jeught.

Maer hier en moet men niet aen-nemen, 't gene van ſommige voor-gegeven wert, dat braſſen ende droncke drincken het rechte middel is om deſe Sieckte te weren, ende dat ſulcx ſoo dichten lijf maeckt, datter geen Peſt in en kan: Want ſoodanige ongeregeltheyt veroirſaeckt quade Vochtigheden, ende brant in't bloet, het welck als dan ſoo veel lichter het Peſtigh ſenijn kan ontfangen, ende ſwaerder quijt werdē. Die dan ſijn leven lief heeft, dient deſe leſſe te onderhouden:

Indien ghy ſonder peſt langhdurigh ſoeckt te leven,
Ghy moet u nimmermeer tot ſlempen over-geven;
VVant die te gulſigh drinckt, en al te dickmael braſt,
VVort inder haeſt beſmet, en van de doot verraſt.

Het Lichaem dient in deſe tijdt geen ofte weynigh Offeninge, ende dat's morgens, als de Maegh ledigh is.

Want

Want het ſelve veel te werē met een volle Maegh, doet dat de ſpijſe rau ende ongekoockt nae beneden ſchiet, het welck onſuyver bloet maeckt, ende derhalven bequaem om de Peſt beter te vatten. Maer het nae-laten van veel beweginge is ſeer dienſtigh, op dat wy niet genoot ſaeckt zijnde veel onſen adem te verhalē met eenen de quade lucht zouden in-trecken. Dit wert wel uytdruckelick belaſt door den Prinçe van de Arabiſche genees-meeſters, *Avicenna*. Eñ *Mercurialis* verhaelt, datter in de ſterfte van Padua vele, om datſe hier niet op en paſten, om dē hals quamen. Want het en is niet te verwonderen, dat een ſtadt van den vyant in-genomen wert, als men al de poortē open ſet: even-eens is't met de ſweetgaetjens van de huyt, die door veel oeffeninge heel geopent werdē, waer door de quade Lucht dan in-treckt. Ende *Ovidius* ſeyt wel 1. *de Ponto* 5.

Met ruſten is de geeſt, en oock het lijf gepaſt,
En beyde die vergaen door al te ſtagen laſt.

Gelijck de *Slaep* nae den middagh in tijde van Peſt geheel ſchadelick is, ſoo helpt het ſlapen des nachts om de vervlogen krachten te herſtellen, ende door de vervochtinge het ontſteken van de Vochtigheden te beletten. Maer van veel waken, alſoo het verdrooght, verhitten de Vochtigheden, krencken de krachten, ende is in deſe gelegentheyt des tijts gantſch ondienſtigh.

Te veel in ſlaep te zijn, en al te lang te waken,
Dat kan ons allebey gereet tot ſieckte maken.
Geſellen met een woort, de maet gelt over al,
En waer men die vergeet daer baertet ongeval.

De gene die heel veel ende heet bloet hebben, mogē haer wel doē *Laten:* voor andere is het ſchadelick. Dan dient niet gedaen, als met raedt van een goet Geneeſ-

mee-

meester. Maer de ervarentheyt heeft geleert, dat de *Fistelen* op de beenen in dese tijdt gantsch dienstigh zijn. Ende D^r. *Mercurialis* schrijft, dat in de Pest, daer te Venetien eē ontelbare menighte van sturf, niemant en overleet, die een *fistel* hadde, als alleen een man. Getuyght mede dat hy sulcx aē andere Geneesmeesters gevraeght hebbende, het selfde van haer bevestight werde. Gelijck oock doen *Parisinus*, *Ingrassias*, *Massa*, *Palmarius*, ende andere.

Het Lichaem en dient niet gestopt te wesen, noch oock met stercke *Purgatyen* beroert.

Ghy als dit qualick wil, soo wilt den af-gang wetten,
Door pruymen, lang-rozijn, of moes van violetten,
Van beete, van latouw, van ander heylsaem kruyt,
Dat maeckt de wegē glat, en jaeght het swadder uyt.

Is oock goet voor de hart-lijvige eens ofte tweemael 's weecks te gebruycken twee ofte drie *pillekens Ruffi* 's avonts een uyr ofte twee voor den eten: ende is genoegh, alsse des anderen daeghs eens ofte tweemael wercken. Andere Pillen, die in den Apoteeck te koop staen, en zijn soo goet niet: jae de meeste schadelick. Selver oock de pillē Ruffi, in de gene die met het speen gequelt zijn, ende vrouwen die swaer gaen. In de welcke dienstigh zal wesen *Manna*, *Diacatholicum*, ofte diergelijcke.

7. Het is ongelijck beter eē aenstaende gevaer te vermijden, als daer nae raet te schaffen, om uyt het selve te geraken. Derhalvē heb ick kortelick aen-gewesen een *Maniere van leven*, om, soo veel als mogelick is, de Pest te konnen ontgaen. Maer dewijl sulcx niet altijdt, wat sorge dat men oock draeght, nae wensch wel uyt en valt, ende dat oock de gene, die haer sorghvuldighlick wachten, wel somtijts besmet werden, soo zullen wy

mede

mede kortelick verhalen eenige middelen om de Peſt te geneſen.

Komende dan in een begaefden tijt, ende by de gene, al en is't dat haer noch weynigh Teyckenen openbaren, hebbe ick altijdt met groot vordeel gebruyckt, dit volgende drancxken: Neemt *Mithridaet*, *Diaſcordium*, van elcx twee ſcrupels. *Zout van Scordium*, *Carde-benedictus*, van elcx een halve ſcrupel. *Syroop van Citroen-ſap* eē loot. *Theriakel-water* van *Bauderon* een onçe. Dit te ſamen gemengt, ende werm in-genomen daer twee drie uyren ofte langer (na gelegentheyt) op geſweet.

Voor de gene, die wat heet van gematigheyt zijn, ofte grooten brant hebben, konnen *Diaſcordium* alleen nemen ſonder Mithridaet, ende in plaetſe van Theriakel-water, *Goutſ-bloem-azijn*, ofte *ſap van Suyring*. Dit magh men alle daegh eens tot twee drie dagen toe, oock wel twee-mael daeghs gebruycken, ende voor ſtercke luyden, ofte kinderen, vermeerderen ofte verminderen na gelegentheyt van de ſieckte, ende de krachten van het lichaem. Onder-tuſſchen laet ick den ſiecken voor lijnen dranck beſigen het gene hier volght: Neemt de kruyden *Scordium*, eñ *Suyring*, van elcx twee handen vol. Koockt het in water, ofte ſuyre wey (als men voor geen loop en vreeſt) tot een pint, ende als het door-gekleynſt is, doeter dan by *Syroop van Citroen-ſap* drie onçen, *Zout van Scordium* eē half vierendeel loot, *Olye van Swavel* loo veel druppelē, tot dat het eē aengename ſurigheyt heeft.

Ick zoude ontelbare exempelen konnē by brengē van de gene, die quaetaerdige Koortſen, ja de meeſte van de verhaelde teyckenē der Peſt haddē, alleē door deſe twee inwendige middelen geneſen zijn. Maer ick heb liever, dat een yder ſulcx door de ervarentheyt ſelfs bevint. Even-wel om dat ick het kruyt, ende 't zout van *Scordium* in beyde gebruycke, ſoo en zal niet ondienſtigh we-

weſen, daer van wat nader reden te geven. *Scordium* heeft ſijnen naem by de Griecken van σκόροδον, 't welck Loock beteeckent, om dat het daer na rieckt. Eertijdts is lang daer voor, met groote dwalinge, gebruyckt geweeſt een kruyt, dat mede den reuck van Loock heeft, ende daerom *Alliaria*, ofte *Alliaris*, *Loock ſonder Loock*, als oft men ſeyde Loock ſonder knobbelen, genoemt wert: ende heeft breede rontachtige bladeren, met kleyne ſchaerdekens ſaegh-wijs geſneden. Dit kruyt heb ick hier te lande op veel plaetſchen in't wilt ſien waſſen. Maer het *Scordium*, daer wy van ſpreken waſcht veel in't eylant van Candyen (eertijts *Creta* genoemt) van waer het in Italien gebracht wert. Ende is oock het beſte: heb het van daer noch onlangs hier in de Stadt geſien. Dan waſcht hier te lande oock in eenige valleyen van de Duynen ontrent den Hage ende Leyden. Het is veel kleynder als *Alliaria*, het krijght veel ſteeltjens die gekant ofte gehoeckt ende in knoopen verdeelt zijn, op d'aerde voort-kruypende. Wt welck knoopjen ſpruyten twee bladeren, tegen over den anderen ſtaende, langwerpigh ront, aen de kanten rontom gekartelt. Deſe bladeren, ende oock de ſtelen zijn ſacht, ruygh, ende grijſachtigh. Dit kruyt heeft een uytnemende kracht (al is 't dat de Kruyt-beſchrijvers daer ſober gewagh van maken) tegen alle ſieckten, daer eenigen quaden aert onder gemengt is. Sulcx heb ick eerſt geleert van den hoogh-geleerden Heere *Santorio* (dit jaer tot groote ſchade van onſe konſte, die hy door ſijn ſchriften grooten luyſter gegeven heeft, te Venetyen overleden) Doctor ende Profeſſor van de Geneeſ-konſte in de hooge Schole der Venetianen tot Padua, alwaer ick ſijn E. in't jaer 1616. by de Siecken vergeſelſchapte, ende ſagh dat hy al de gene, die aen de quaet-aerdige ofte peſtilentiale koortſche

(die doē in Italien seer in swang ging) lagen, gestadigh dede drincken van *Scordium* in suyre wey gesoden: het welck ick in't volgende jaer mede te Bononyen sagh gebruycken de Heeren *Claudino*, ende *Bartoleti*, doctoren ende professoren aldaer. Welcke mijn weerde meesters ick sedert die tijt in mijn eygen *practijck* gestadigh gevolght hebbe: te meer, om dat ick las, dat het selfde kruyt, door ervarentheyt van alle oude tijden in groote achtinge was geweest. *Galenus* schrijft 1. *de antidot.* 12. dat van eenige vermaerde mannen schriftelick nagelaten is, hoe dat na sekeren slagh onder vele lichamen onbegraven op het velt blijvende, al die juyst op *Scordium* gevallen lagen, minder als d'andere vergaen ende bedorven waren, insonderheyt op de plaetsche, daersе aen het kruyt gerocht hadden. Waerom, seyt hy, by een yegelick gelooft wert, dat het *Scordium* een tegen-gift is, niet alleen van fenijnige dieren, maer oock van alderhande fenijn, dat het lichaem kan doen verrotten. De selfde *Galenus* getuyght mede in't negende boeck van de ongemenghde Geneesmiddelen, dat *Ephestianus* in't eylant *Lemnos*, onder alle andere dingen, die de verrottinge ofte bedervinge weder-stonden, insonderheyt het *Scordium* plagh te prijsen. Hier van hebben wy mede een exempel in den eersten Brief van den meer-gemelten Heere van Busbeke, het welck wy soo van wegen de kracht van dit kruyt, als tot bewijs van de besmettelickheyt der sieckte wel aenmerckens weerdigh achten: ende derhalven alhier niet qualick zal te pas komen. Als wy, schrijft hy, in onse reyse ontrent *Adrianopelen* quamen, soo sagh ick dat een van de Hongaren, die met ons was, op de wagen sat met een blooten voet, daer een Pest-kool op was, om alsoo verschatting van pijn te soecken. Waer door wy allegader dapper ontstelt waren, vreesende dat de sieckte, gelijck gemee-

meenelick gebeurt, mocht voort-setten. Ende hy en worstelde oock niet langer met die sieckte, als dat wy te Adrianopelen, dat niet verre van daer en was, aenquamen, alwaer hy sterf. Maer siet hier het een quaet uyt het ander. De ander Hongaren vallen terstont aen de kleederen van den overledenen, den eenen neemt het wambays, den anderen de broeck, den derdē het hemt: sonder dat wy eenighsints konden beletten, dat sy, niet ons met haer in een merckelick gevaer soudē werpen. De geneef-meester *Quackel-been* liep vast haer om Gods wil bidden, dat sy die dingen niet raken en zouden, uyt welckers besmettelickheyt de sekere doot te verwachten stont: maer hy song voor eē doof mans deur. Waer op volghde, dat des anderen daeghs, als wy uyt Adrianopelen vertrocken waren, de selfde rontom den Geneef-meester quamē loopen, ende raet versoecken voor pijn in't hooft, loomigheyt van het geheele lichaem, vermengt met benautheyt van herten, ende hoe sy vreesden dat het voor-boden van de Pest waren. Waer op den Geneef-meester seyde, Dat hy haer niet te vergeefs gewaerschouwt hadt: dat sy nu verkregen hadden 't gene van haer soo seer gesocht was: dat hy even-wel haer niet verlegen wilde laten. Maer wat raet konde hy geven op reys, daer hem alle behoeften ontbraken? Op den selfden dagh, gaende, na dat ick in de herbergh gekomen was, volgens mijne gewoonte wandelen, vinde ick op't velt een onbekent kruyt, den reuck hebbende van loock: het welck den Geneef-meester te degen besiende, seyde dat het *Scordium* was, ende sijne handen ten hemel slaende, danckte Godt, dat hy ons soo t'sijner tijdt een Geneef-middel voor de Pest toe-gesonden hadde. Hy pluckte terstont veel van 't selfde, ende koockte het in een groote pot, de Hongarē goede moet gevende, ende verdeelde onder haer het af-gesoden nat,

om te bedt gaende, het selve heet in te nemen met *Aerde van Lemnos*, ende *Diascordium*; belastende haer niet te slapen, eer dat sy wel gesweet hadden. Het welck gedaen zijnde, komense des anderen daeghs wederom, seggen datse beter zijn, ende versoecken noch eens den selven dranck: ende die in-genomen hebbende, waren sy geheel genesen.

Wy hebben het Zout gestelt van 't selfde kruyt, ende van *Carduus Benedictus*, doordien wy gelooven dat in aerdtachtige kruydē de meeste kracht (gelijck van fijne, welckers geest door het vyer vervlieght, het sap alderbest is, ende derhalven is beter, dat voor de Blauwschuyt het sap van Lepel-bladeren, Beucke-boom, Suyring, &c. gedroncken wert, als het affietsel) in 't zout blijft. Sulcx wert bevestight door den treffelicken D^r. *Quercetanus*, raedt, ende geneest-meester van *Henrick de* 4. koning van Vrancrijck, daer hy schrijft, dat de *formen* ende *figuren* van de dingen in 't zout over-blijven. Het welck hy bewijst, met een seer vremde, doch waerachtige (als hy met vele loof-waerdige getuygen, die sulcx gesien hebben, wil doen verklarē) geschiedenisse. De Heere *de Luynes*, seyt hy, een van de voornaemste Raets-heeren in het *Parlement* van Parijs, by mijn eenige dagen t'huys liggende, wilde een geneest-middel maken tegen het Graveel, daer hy seer mede gequelt was. Derhalven doet hy in 't laetste van den herfst eenē groo-ten hoop Netelen met de wortel uytgraven, eñ maeckt uyt de asch met werm water een loogh, om daer uyt het zout te trecken. Maer als hy dat loogh in een aerde pot des nachts in de venster te koelen geset hadde, om des anderen daegs het water te laten uytwaessemen, ende het zout op de gront te vinden, soo gebeurden, dat juyst op die nacht, soo koude lucht was, dat 's morgens al het loogh bevondē werde bevrosen te zijn, en-

de

de daer in duyſent gedaenten van netelē, met wortelen, ſtelen, ende bladeren, die ſoo volkomen uytbeeldende, dat geen ſchilder de ſelve beter zoude geteeckent hebben. Welcke ſake den vermelden Raetſ-heer door de vremdigheyt ſoo dede verwonderen, dat hy met groote blijdſchap na mijn quam loopen, om dat ick het ſelve ſien zoude: gelijck ick daer nae oock aen andere vertoont hebbe.

Om wederom op den wegh te komen, daer wy door het onderſoecken van mijn voor-geſchreven Geneeſmiddelen, wat af-gedwaelt zijn: ſoo komen ſeer in achte twee groote behulp-middelen, het *Laten*, ende *Purgeren*. Van beyde wert veel onder de Geneeſ-meeſters gehaer-reept. Wy en zullen hier de redenen van beyde zijden niet verhalen, om kortheyts wille. Dit ſeggen wy alleen, dat na gebruyck van 't gene verhaelt is, indien men bevint datter eenige vuyligheyt in't lichaem ſchuylt, ende de kamer-ganck te lang op-gehouden heeft: ſoo magh men den ſelvē maken met die ſachte middelen hier voren verhaelt, maer geen ſtercke *Purgatyen* beſigen. Het Laten is oock beter gelaten: alſoo ick bevonden hebbe, dat in quaet-aerdige koortſchen, ende daer noch geen teeckenen van Peſt geſien en werden, het bloet af-genomen zijnde, meerder de krachten als de ſieckte doet verminderen. D^r. *Fallopius*, ſeer vermaert in de Genees ende Heel-konſte, verhaelt, dat in Italyen de gene die van 1524. tot het jaer 1530. gelaten waren, al te ſamen quamen te ſterven. *Parè*, ſeer ervaren Heel-meeſter des Konings van Vranckrijck, ſchrijft, dat hy in't jaer 1565. als de Peſt door het geheele Koninckrijck verſpreyt was, in al de ſteden, daer hy door quam, gaende met den koning *Carel de* 9. nae *Bajonen*, de Geneeſ-meeſters, ende Heel-meeſters neerſtelick ondervraeghden, hoe ſy haer met *Laten* ēn *Purgeren*

geren in de Peſt bevonden hadden: ende dat ſy daer op antwoorden, hoe al die bloet gelaten was, ofte ſiercke purgatyen in-genomen hadde, overleden waren. Ende dat de gene, die alleen *Alexipharmaca* ofte tegen-gift gebruyckt hadden, den quaden kans hadden ontſprongen. Selfs in Sieckten, die ſonder laten anders niet wel te geneſen zijn, alſſer maer Peſt onder vermengt is, dan valt het laten qualick uyt. Soo getuyght *Quercetanus*, dat in't jaer 1600. in't landt van *Limoges* in Vrancrijck een peſtigh *Pleuris* in ſwang ging, daer elck aen ſterf, die hem hadt doen laten, ende op quamen, die haer met andere middelen hadden doen geneſen. Men moet even-wel toe-ſtaen, datter in ſommige lichamen ſulcke groote noot zoude konnen voor-komen, dat wel in't beginſel van de ſieckte, het laten niet wel na-gelaten zoude konnen werden: dan ſulcx moet niet geſchieden als met groote ſorghvuldigheyt, ende met rijp overleggen van een ervaren Geneeſ-meeſter; maer het komt ſelden te pas, ende dient om alle ſekerheyt beter overgeſlagen. Want alſoo de Peſt niet en beſtaet in vele, ofte quade Vochtigheden, waer toe eygentlick het Laten ende Purgeren dienſtigh is: maer alleen in een vergiftige hoedanigheyt (die ons Geeſten ende Vochtigheden meeſtendeel door de lucht ontfangē) ſoo volght oock, dat ſulcx, gelijck ander fenijn, door ſijn eygen tegen-gift moet verjaeght worden. Sulcx is onder andere (die wy hier niet alle en konnen verhalen) 't gene, daer uyt wy onſe twee Geneeſ-middelē gemaeckt hebben: die nae gelegentheyt konnen gebruyckt werden, altijdt acht nemende, dat het hert ondertuſſchen geſterckt, eñ de krachten, ſoo veel mogelick is, onderhouden werdē. Dat geſchiet door het gebruyck van eenige *Hert-ſterckende middelen*, als men wat qualick ofte ſlaeuw is. Ende geduerigh door een goede *Maniere van Leven*.

De-

Dese en behoeft soo sober niet te wesen, gelijck wy in andere Sieckten wel raden. Want alsoo de Pest ons levende geesten ende natuerlicke wermte seer verspreyt, ende dien-volgende de krachten dapper doet af-nemen, soo is geraden voor de gene, die aen de Pest leggen, niet te vasten, maer wel te eten, is 't niet in een reys sevens, liever den kost te verdeelen. *Galenus* in sijn uytlegginge op *Hipp.3. Epid.3.58.* schrijft, dat alle de gene, die in seker groote sterfte, haer selven tot eten porden, alleen de Pest ontquamen. Ende dewijl door den Slaep al de hitte van 't lichaem nae 't herte treckt, soo staet wel te letten, dat men de gene, die eerst begaeft is, niet al te veel laet slapen: hoe-wel dat ick daerom oock niet geraden zoude vinden, gelijck sommige doen, de selfde met gewelt heel wacker te houden. Want sonder matige slaep en kan niemant sijn krachten behouden. De vordere *Maniere van Leven* staet in de Genesinge te volgen, gelijck die terstont in het Vermijden beschrevē is.

Wy zouden nu komen tot d'andere Gebreken, die in de Pest vallen: dan alsoo ons meeninge niet en is hier alles te verhalen, waer toe een geheel boeck van nooden was, maer alleen het voornaemste kortelick aen te wijsen: soo zullen wy besluyten met de Genesinge van de Geswellen, ende Pest-kolen.

De Pestige Geswellen zijn tweederley. Sommige die wy *Bubones* noemen, komen in de Klieren, die de drie voornaemste deelen des lichaems suyveren. Sulcke Pest-klieren komen dicht achter ende onder de ooren, (daerom in't Griecx *Parotides* genaemt) onder de oxels, ende in de liesen. Andere Geswellen buyten de Klieren, vallen in verscheyde plaetsen, als onder de kin, midden in den hals, aen de schouder, op den arm, ende veel andere leden. Sommige onder de selve schijnen wel somtijts van buyten, al offe vol etter waren, dan

geneſen even-wel ſonder opening, alleen door plaeſters, die kracht hebben om te doen verdwijnen, ende na haer te trecken.

Bubo is een vyerigh geſwel, in't eerſt langwerpigh, daer na wat ſcherp uytpuylende, voort-komende in de klieren, door dewelcke de herſſenen, het herte, ende de lever haer van het peſtigh vergif ſoeckē te ontlaſten. Derhalven moet de nature oock door de konſt geholpen werden. Hier toe ſtreckē de voor-verhaelde drancken om het vyer daer na toe te jagen, als oock uytwendige middelen, om het ſelve daer in te trecken. Men zal dan voor-eerſt het Geſwel ſtovē, met wolle lappen, ofte een ſpongye, gedoopt in water, daer in geſoden heeft *Heemſt-wortel*, *Bollen van witte Lelyen*, *Maluwe*, *Seabioſa*, *Duyvels-beet*, *Wijn-ruyt*, *Camillen*, *Dil*, *Meliloten*, ende diergelijcke. Na de ſtovinge, kan men het ſelfde kruyt ſtampen, eñ een Pap af maken, daer by mengende de gommen *Opoponax*, *Galbanum*, *Sagapenum*, ofte *Ammoniacum* in *Azijn* geſmoltē, ende door een teems geſlagen, met wat *Olye van Scorpioenen*, eñ een weynigh *Suerdeegh*, *Theriakel*, ende *Saffraen*. Na het ſtoven, zal men onder het geſwel een *Veſicatorium* leggen, ende dat daer na met een root kool-blat ſoo lang op houdē, als't mogelick is: met eenen oock de geſeyde Pap om 't geſwel ſlaen. Maer by aldien het geſwel terſtont geheel groot ende dapper ontſteken is, ende dien-volgende oock groote pijn maeckt, ſoo en behoeft men ſoo ſterck-trecckende middelen niet te gebruycken, maer alleen verſachtende ende wat pijn-ſtillende: als daer zijn de *Violebladeren*, *Maluwe*, *Bilſen-kruyt*, *Suyring*, ende diergelijcke. Want door het ſterck trecken ſchieten meerder vochtigheden in't geſwel, als het Deel kan verdragen, waer door eerder verdervinge, als rijp-makinge zoude verooriaken; daer-beneffens vermeerdert hier door de pijn, en-

ende dien-volgende de koorts: waer uyt de krachten seer verminderē, die insonderheyt in dese Sieckte moeten behouden werden. Daer middel-matigh trecken van doen is, kan bequamelick (gelijck die oock in een gemeen gebruyck is) opgeleyt werden de plaester *Diachylum cum gummis*.

Als men gewaer wert, dat door dese middel het geswel begint te rijpen, soo en behoeft men niet te wachten, gelijck men in andere geswellen gewoon is, tot dat de etter heel gekoockt ende volkomen rijp is, (want het vergif en dient soo lange niet besloten te blijven:) maer mē moet het eerder openē, 't zy met het *Lancet*, 't welck het gereetste is, ofte met *Corrosijf*, het welck ick wel soo goet houde, om dat de opening van 't Lancet heel nauw ende smal zijnde, gestadigh toesuyght, ende wil men die met een stucxken van een spongye, ofte den wortel van *Gentiana* open houden, soo wertse daer mede gestopt, ende dat uytgelaten zijnde, dringtse wederom toe. Maer de opening van een *Corrosijf* is wijt, eñ breet, waer door niet alleen de etter gestadigh kan losen, maer oock 't quaet vleesch een bequame uytkomst hebben. Hier door en wert mede geen tijt verloren. Want als het vleesch doot gebeten is, (het welck weynigh tijts van doen heeft, ende ondertusschen rijpt vast de etter, door de hitte van 't *Corrosijf*, ende het toesluyten van de sweet-gaetjens) soo en behoeft men niet te wachten tot dat het van selfs uytvalt, maer men kan het terstont uytsnijden: gelijck oock moet geschieden, ende gaet sonder eenige pijn toe. Als het geswel geopent is, zal men 't gene noch rauw ende hart is, voorts met de verhaelde middelen verfachten, ende rijpen, daer na suyveren met het volgende salfken: Neemt Veneetsche *Terpentijn* twee onçen, *Mithridaet*, Poeyer van *Aloë*, *Myrrhe*, *Scordium*, van elcx een halfloot. Syroop van sap van *Alssen*

soo veel als noodigh is. Indien dit niet genoegh en doet tot suyvering, soo zal men nemē *Vnguentum Ægyptiacum*, ofte *Apostolorum*, wat gescherpt met *Ol. Vitrioli*, ofte *Præcipitaet*. Ondertusschen het toe-heelen niet verhaesten, maer tot dat alles wel, ende volkomen gesuyvert is, ophouden. Ende dan sluyten, met de plaester *Diachalciteos*, *Diapompholygos*, ende *Vng. album Camphoratum*, het welck om yet senijnighs, datter mocht blijven, hier het bequaemste is.

Anthrax komt in alle deelen van 't lichaem, gelijck als een kleyn puysken, ofte hart knobbelken, met jeucktе, ende grooten brant, in't eerste nauwlicx soo groot als een erweet, maer wert allencxkens grooter, met seer stekende ende onlijdelick brandende pijn, insonderheyt des avonts, ende 's nachts: oock meer terwijl de spijse in de maegh verteert wert, dan alsse verteert is. Werpt somtijts een, somtijt twee blaeyerkens op, dewelcke geopent zijnde, siet men het vleesch, daer onder, gelijck als met een gloeyende kole swart verbrant, waerom het by de Griecken Ἄνθραξ, by de Latijnen *Carbunculus*, ende by ons Pest-kole genoemt wert.

Den *Anthrax*, alsoo het vleesch doot gebrant is, en kan tot geē rijp-makinge gebracht werden: maer dient terstont gekerft met dwersche sneden tot het gesont vleesch toe, ende tot dat mē eenigh bloet gewaer wert; doch na datter eerst opgeleyt is een *Vesicatorium*, te weten *Suer-deegh*, met *Spaensche Vliegen* kleyn gewreven, ende stercke *Azijn* gemengt, wat verder als den *Anthrax* gaet. Dan daer op gestroyt, soo verre het hoofken ofte blaeyrtjen streckt, fijn poeyer van *swart Nies-kruyt*, het welck eē sonderling middel is om de kole te doē scheyden, ende het vyer uyt te trecken. Gelijck voorleden jaer tot verwondering gesien is in de Pest van Leyden. *Galenus* heeft van dese kracht al wat geweten, als hy schrijft,

schrijft, 6. *Simpl.* dat swart Nies-kruyt gedaen in een verharde *Fistel* in twee drie dagen de harde kantē wechneemt. Maer de boeren selve hadden ons sulcx konnen leeren. Want sy met een geslacht van dit kruyt, 't welck wy *Bastaert swart Nies-kruyt* noemen, paerden, ossen, schapen, verckens, ende andere vier-voetige dieren genesen. Want als sy mercken dat het vee gaet drullen, ende met eenige sieckte beladen is, soo trecken sy het vel ofte de huyt aen eenigh lidt daer het lichaem minst beschadigen kan met een nijp-tang wat af, alwaer een gaetjen in is, dat sy dan met een priem door steken, ende daer nae de geseyde wortel daer in brengen, die alle quade vochtigheden ende vyerigheyt, waerom sy oock dese plante *Vyer-kruyt* heeten, na hem treckt, ende de beesten volkomentlick geneest. Dit doen de boeren oock somtijts in haer selven.

Over dit *Vesicatorium* magh men leggen de plaester *Diachylum cum gummis*, ofte de verhaelde Pap: ende als de Pest-kole uyt-gevallen is, de openinge voorts suyveren ende genesen, gelijck wy hier voor in 't Geswel aengewesen hebben.

In

In ancillam Amsterodamensem, quæ Peste tribus locis affecta, & in hortum deportata, juveni amatori, cui desponsata erat, singulis noctibus condormivit, & illæso juvene convaluit.

INcubat in tactam non unâ peste puellam
Sponsus, & ægrotâ virgine prurit amans,
Figit pallidulis rorantia basia labris,
Et mediâ partes morte precantis obit.
Non juveni fuit ancillæ facere ista molestum,
Nec fuit ancillæ res gravis ista pati.
Ite procul medici, nova sunt medicamina pesti,
Sanatur sponso succuba sponsa suo.

C. B.

HET

HET DERDE BOUCK. VAN DE SIECKTEN DES BUYCKS.

Het Eerſte Capittel.

1. *Nock*,
2. *Oirſaken*,
3. *Ken-teyckenen*,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Geneſinge*,
6. *Maniere van Leven*.

1.

'T Gene den Hoeſt is in de Borſt, dat is de *Nock* in de Maegh. Want gelijck de Borſt ſoeckt ontlaſtinge van 't gene haer in de weegh is, door den Hoeſt, ſoo doet de Maegh door de Nock. Ende al kan de oirſaeck wel in de geheele Maegh weſen, ſoo wert het Nocken even-wel meeſt verweckt, in den bovenſten mont van de ſelve, als ſcherp van gevoelen zijnde, ende derhalven raſſer geprickelt werdende, om yet quaets uyt te werpen. Want als de geheele Maegh, ende inſonderheyt het onderſte haer opheft, dan braeckt ſe uyt. Soo dat de Nock even-eens is, gelijck een droogen Hoeſt.

2. De *Oirſaeck* van den Nock ſteeckt eygentlick in de Maegh; te weten, als de ſelve, 't zy door te veel Spijſe ofte Dranck, inſonderheyt die ſcherp is, gelijck Peper, 't zy eenige uytmuytende Hoedanigheyt, ofte Quaden aerdt der Vochtigheden, in haren bovenſten mont geprickelt wert. Somtijts komt hy oock door mede-deelinge van andere Deelen, gelijck Hooft, Longen, Lever, Milt, Dermen; ofte datter van buyten

ten de Maegh yet met indrucken benauwt. Soo verhaelt Dr. *Fernelius*, dat yemant drie maenden na malkanderen met den Nock gequelt zijnde, door geen gewone Middelen eerder en konde geholpen werden, voor dat men het eynde van een Ribbe, die men doen eerst hadde gemerckt ingebogen te zijn, ende sonder pijn diep na de Maegh te steken, met een sachte handt allencxkens gerecht hadde; waer door de Nock terstont achter bleef, die even-wel wederom quam, soo dra de Ribbe wat inboogh. Een ander geneef-meester in Vrancrijck, *Hollerius*, schrijft van een dochter, dewelcke van een Offen Middelrift soo graeyigh at, dat ter een stucxken in de keel bleef steken, waer op terstont den Nock volghden, die met het wech nemen van dat stucxken terstont over ging. Diergelijcke oirsaeck is dagelicx te bevinden.

3. De Nock brengt sijn eygen *Ken-teycken* mede, gelijck oock doen de Deelen, die hem verwecken. Want als hy uyt de Maegh komt, soo valt daer gemeenelick by *Rispen*, *Quade smaeck*, *Braken*, ende diergelijcke. Als hy van de Lever, Milt, ofte yet anders veroirsaeckt wert, soo vertoonē haer de Teyckenen, die wy in hare Sieckten beschrijven.

4. Als den Nock komt door eenige ongematigheyt van Spijs, ofte Dranck, sonder datter yet anders toe-slaet, dan heeft hy weynigh swarigheyt: maer wel als hy op eenige andere sieckten volght. Ick hebbe dickwils ondervonden, dat hy in Koortschen een voor-bode van de *Sprouw* is: ende als daer *Flauwte*, ofte *Trecking van Zenuwen* by komt, dan staet de doot voor de deur. Is oock seer gevaerlick dat hy op *Scheursel* volght, ofte *Onstekinge van de Lever*.

5. De Nock gaet somtijts seer licht over, gelijck die alleen van verkoutheyt verweckt wert, met het *In-*

houden

houden van den *Adem*, het welck de Longen eñ omſtaende Deelen verwermt. Sulcx heeft de wijſ-gerige *Plato* oock aengemerckt in ſijn Maeltijt. Alwaer hy oock bevought, dat die ſulcx niet en wil doen, magh gorgelen met kout water. Ende als hy hevigh is, den neus te verwecken tot *Nieſſen*. Want indien ghy, ſeyt hy, dat eens ofte tweemael doet, ſoo zal de Nock, hoe groot hy oock is, overgaen. Het ſelfde heeft te voren den grooten geneeſ-meeſter *Hippocrates* oock geleert in de 13. Kort-bondige Spreucke van ſijn 6. bouck. Als de Maegh te ſeer vervult is, dat gaet wel over met *Braken*, ofte *Affetten*, welckers Middelē in't 1. Deel beſchreven zijn. De ſcherpe Vochtigheden werden verſacht door *verſche Boter*, *Amandel-olye* ſonder vyer geperſt, *Amandel-melck*, ofte door-geſlagen *Gerſte*. Dr. *Foreſt*, verhaelt van den prieſter in Rijſwijck, een man die gulſigh at, ende dronck, hoe hy na een geſtadige koortſche, loop, ende braken, in ſoo ſtercken Nock verviel, dat hy by een yegelick geoirdeelt werde, de doot op de lippen te hebben, ende even-wel door een drancxken, beſtaende uyt de ſaden van *Dil*, *Caruy*, *Poreeleyn*, ende *wit Bol-ſaet* in kleyn bier gekoockt, tegen 't gevoelen van een yder, wonderbaerlick van den Nock verloſt werde. Ick kan getuygen het ſelfde dickwils mede geluckelick gebruyckt te hebben. Men magh van elcx een vierendeel loots, ofte wat meerder, met werme wijn mengen. Ende ſoo het ten eerſten niet en helpt, ſoo dient het tot twee drie mael ingegeven. Ende alles te vergeefs zijnde, komen tot *Theriakel*, *Mithridaet*, ofte oock *Philonium Romanum*, dan dit laetſte en dient niet in Koortſchen, die lang geduyrt hebben, ofte als de krachten ſwack zijn. De Sieckten, die den Nock verwecken, moeten geholpen werden, gelijck op haer rechte plaetſch byſonderlick verhaelt is.

6. De *Maniere van Leven* moet mede na de Oirſaken geſtuyrt werden.

Het II. Capittel.

1. *Walgen, ende Braken,*
2. *Oirſaken,*
3. *Hare Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Geneſinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

METde Nock hebbē groote gemeenſchap het *Walgen*, ende *Braken*, dewijl de Maegh door het eerſte haer ſouckt te ontlaſten van 't gene het Braken inder daet uytwerpt. Het *Walgen* heeft den naem *Nautiea* in't Griecx, eñ *Nauſea* in't Latijn, van wegen de Schippers, ende varende luyden, (gelijck *Plutarchus* ſchrijft 6. *Symp.* 8.) dewijl in de ſelvige (inſonderheyt de gene, die de zee niet gewent en zijn) ſeer miſſelick werden, ende de Maegh haer ſeer tot Walgen ſtelt, het welck wy Zee-ſieck noemen, waer door ſy oock aen *'t Braken* komen, ſoo genoemt na de Bracken, dewijl de Honden ſeer braeckachtigh zijn. Ende en is tuſſchen beyden anders geen onderſcheyt, dan dat het Walgen de Maegh ſouckt te ontlaſten, 't gene het Braken volbrengt. Soo dat het Walgen wel beſchrevē wert te zijn een vergeefſche genegentheyt tot Braken. Nu al is't ſulcx, dat het ampt van de Maegh daer toe ſtreckt, om de Spijſe te ontfangen, de welcke door de Rechte fnaſelen van den *Slock-derm* aldaer gebracht werden, welckers werckinge van boven begint, om neder te dringen; ſoo miſbruyckt even-

even-wel de Nature, geprickelt zijnde, door de te verhalen oirſaken, ſomtijts de gemelte fnaſelen, eñ doetſe in een om-gekeerde Maegh van onderen nae boven opwerpen, waer door eerſt Walginge, ende daer na Braken wert verweckt.

2. Beyde heeft ſijn *Oirſaeck* in yet, dat de Maegh prickelt, ende beroert, om 't gene haer tegen is, quijt te maken: ende als die weynigh is, ofte ſoo geheel veel, noch ſcherp niet, ofte te vaſt aen de Maegh hangt, dan doetſe maer Walgen: maer anders geſtelt zijnde, brengt ſy het tot Braken. De Prickelende ſtoffe komt ofte van buyten, door *quade Spijſe, Dranckẽ, Vergif:* ofte is in de Maegh door eenige Ongematigheyt, ofte ander Gebreck vergadert; ofte oock aldaer geſonden uyt andere Deelen, gelijck daer zijn Hooft, (als men gewaer wert in ſware Wonden) Dermen, Derm-ſcheyl, Lever, Milt, ende Lijf-moeder; waer uyt ick dickwils geſien hebbe, de Stonden achter blijvende door de keel uyt-braken. Deſe ſtoffe, van waer ſy oock mochte herkomen, verveelt de Maegh, ofte door haer veelte, ofte haer quade gematigheyt, inſonderheyt wanneer de ſelve omgeroert wert, gelijck men ſiet in de gene, die raſch rijden, ſulcx ongewoon zijnde, ende inſonderheyt, die eerſt op Zee komen, waer van wy geſeyt hebben dit gebreck in't Griecx, ende Latijn ſijne benaminge te trecken. Soo ſchrijft *Hippocrates* in de 24. Kort-bondige Spreucke van ſijn 4. bouck, dat nae het in-nemen van *Nieſ-kruyt* ('twelck doet braken) het Lichaem dient beweeght te werden: want dat het *Scheep-varen* wel betoont, hoe de Lichamen daer door omroeren. De vermaerde geneeſ-meeſter *Mercurialis*, ſchijnt hem wat te willen tegens den grooten leer-meeſter hier in ſtellen. Want hy ſchrijft 3. *Prax.* 3. al kan de reden van *Hippocrates* in ſommige gelegentheyt te pas gebracht werdẽ, ſoo

en is sy nochtans niet algemeen. Die de Zee beseylen, (vought hy daer by) en werden niet meerder beroert, als de gene, die op de Riviere varen, ende dese en walgen niet eens. Tot antwoort dient, dat dit de leere van *Hippocrates* gantsch niet tegen en is. Want dat de Zee meerder doet braken, geschiet, om dat de golven daer gemeenlick hooger gaen, ende meerder bewegen: ende als sulcx mede by stercke wint in de Rivieren geschiet, dan braeckt men daer soo wel, als in de Zee, gelijck de dagelicksche ondervindinge ons hier te lande genoegh leert. *Mercurialis* vought noch een tweede reden by, te weten, Indien de Beweginge alleen dede walgen, dat in sulcken gevalle het selfde een yegelick niet over en zoude komen, dewijl juyst alle menschen de Maegh niet overlast en hadden, om de selfde door het omroeren der Vochtigheden te doen overgeven. Waer op voor-eerst tot antwoort dient, dat niet alle die over Zee varen (gelijck ick selve gesien hebbe, ende genoegh by ons varent volck bekent is) juyst en braken, maer alleen het meeste deel: ten anderen, dat selden de Maegh soo ledigh is, ofte daer is wel wat in dat tot Walging kan verwecken; behalven dat oock door de Ontroeringe eenige Vochtigheyt uyt de naeste Deelen, gelijck Lever, Gal-blaesjen, Dermen, &c. in de Maegh opgeworpen wert, gelijck *Fernelius* wel aenwijst somtijts te geschieden, ende wy bevinden dat in de Koortsche, Graveel, ende diergelijcke, na veel braken van Slijm, ten laetsten door gewelt de Gal uytberst. De wijs-gerige *Plutarchus* vragende in sijn *Natur. Quæst.* Waerom datse meerder Walgen, die over Zee varen, als op de Rivieren, al is't oock stil weder; geeft tot antwoort, Dat onder al de Sinnen den *Reuck* het Walgen meest verweckt, ende onder de Bewegingen des Gemoets de Vreese. Want, seyt hy, sy schudden, beven, ende werden loesch in den

Buyck,

Buyck, die haer eenigh gevaer inbeelden. Geen van beyde zijn onderworpen de gene, die op de soete stroomen varen. Want den reuck van alle soete ende drinckbare Wateren zijn wy gewent, ende daer over te varen en valt ons niet moeylick: daer in tegendeel den ongewonen Reuck van het Zee-water, ons tegenstaet, waer by dan komt de vreese van te verdrencken. Soo dat dese twee oirsaken gevoughlick by de Beweginge mogē gevought werden. Want de Herssenen door den Stanck van 't Bracke water ontstelt zijnde, beroeren met eenen (door de gemeenschap die van wegen de zenuwen, ende vliesen tusschen beyde is) de Maegh tot walgen, ofte braken. Het selve doet de *Vreese*, dewijl sy, gelijck *Galenus* leert, de Gal in de Maegh treckt. Ja de *Inbeelding* gaet soo verre dat sy (gelijck men insonderheyt bevint in't *Geeuwen*) doet braken, als men maer yemant anders en siet brakē. Wanneer oock de Maegh al te swack, ofte te kleyn is, ende te veel gevult wert, dan moetse haer terstont door braken ontlasten. Ick hebbe hier in de Stadt gekent een Koop-man, die hertelick etē konde, ende na vier ofte vijf uyren alle sijne spijse met onlijdelicke pijn uytbraeckte, ende leefde in dese ellende veel jaren. Hy geloofde in Duytslant met onklaren dranck, hem van een oude Vrouw geschoncken, betoovert te wesen; alsoo hy 't selve na die tijt eerst gewaer geworden was. Maer al wat voor gaet en is juyst geen oorsaeck van 't gene na komt. Ick meene dat hem den onderssten hals (gelijck diergelijcke exempel van den bovensten hier voor verhaelt is) van de Maegh meest toegegroeyt was (gelijck hy oock gantsch weynigh ter stoel ging) ende als de kost nu verteert zijnde, volgens de natuyrlicke gewoonte, ende uytdrijvende kracht der Maegh, nae beneden wilde, ende geen uytganck vindende, te rugh most keeren, het welck niet sonder pijn ende be-

nautheyt konde toegaen. Het welck my te meerder ſulcx doet gelooven, om dat hy door geen Geneeſ-meeſters (daer van hy ſeyde my de veerthiende te weſen, en in't beginſel eenige baet ſcheen te voelen) en konde geneſen werden. Het Braken geſchiet oock in't aenkomen van de *Afgaende Koortſchen*, als de Gal, ofte andere Vochtigheden ontrent de Maegh beginnen te ſmoocken: als mede in't *Scheurſel*, dat te lang uyt blijft, ende ſoodanige geven haer Vuyligheyt over, doordien dat de fnaſelen van de Dermen, gelijck van den Slock-derm nu geſeyt is, ofte oock het Lichaem der Dermen ſelfs haer verdraeyt.

3. Wat de *Ken-teyckenen* belangt, die wijſen haer ſelven; dan het komt aen op die van de Oirſaken. Wanneer de ſelve in de Maegh zijn, dan geſchiet het Braken ſoo wel voor, als na den eten, ende daer vertoonen haer dan de Teyckenen van een quade Maegh, als *Ontluſtigheyt*, *Walgen*, *Steeckte*, *Spanning*, *Hert-pijn*, ende diergelijcke. Een Maegh, die te kleyn is, kan van buyten gevoelt werden, gelijck *Galenus* getuyght, ende ſoodanige eten oock van jongs op ſeer weynigh, ofte wat te veel gegeten hebbende, moeten 't ſelfde terſtont overgeven. Dat den Deur-wachter in de Maegh geſloten is, blijckt uyt het Braken, als de Spijſe even verteert is. Maer als het Braken verweckt wert door eenigh ander Deel, daer van geeft elck ſijne Teyckenen, gelijck nu meermaels verhaelt is.

4. Als in't Braken, ſeyt *Hipp.* 't welck van ſelf komt, uytgeworpen wort 't gene behoort, te weten het gene, de nature belaſte, dat verlicht, ende in tegendeel, als het anders gaet. Het *Braken van Slijm*, als het noch geen bedervinge en heeft, is het beſte, daer nae van 't ſelfde met Gal gemengt. Erger is 't *Groen* overgeven, ofte *Blauw*, als groote Hitte, ende Bedervinge der Vochtigheden

heden betoonende, 't en zy misschien de Siecke Kool, ofte eenigh ander Moes mocht gegeten hebben. Enckel *Swart* te braken in stercke Koortschen, heb ick meest altijt een quaet eynde sien nemen. Voor een Maegh, die van naturen te kleyn valt, en is geen raet; ende niet veel meerder, als de krop van den Deurwaerder toe begint te sluyten. Het Braken van de Vuyligheyt in't *Scheursel* heb ick altijt doodelick gevonden, gelijck oock van *Vergif*, 't en zy het ten eersten al te samen gelooft wert.

5. Wanneer eē vervolde ofte vervuylde Maegh haer selven suyvert, soo en dient de wel-werckende nature niet belet te werden, ende te kort komende geholpen, het zy door meerder te doen braken, ofte van beneden af setten. Waer toe Middelen, nae elcke Vochtigheyt bysonderlick beschreven zijn in't 1. Deel. Daer op dient dan de Maegh gesterckt, om tot haer terende kracht te mogen komen. De Middelen hier toe streckende, soo als de oirsaeck uyt kouw, als uyt hitte ontstaet, zijn mede in't gemelte 1. Deel aengewesen op 't 19. capittel. Wt de selve prijst *Plinius* tot het Walgen op zee, *Alsen* gedroncken: waer toe wy zouden den *Alssen-wijn*, ofte de *Conserve* mogen gebruycken. Hier is oock dienstigh *Azijn*, *Wijn*, ofte yet *Wel-rieckende* voor den Neus te houden. Als het Braken door eenigh ander Deel veroirsaeckt, soo moet op die oirsaeck acht genomen werden, gelijck nu dickwils is aengewesen.

6. Tot het stelpen van't Braken kan mede veel doen een goede *Maniere van Leven*. Wanneer dan het selve noch by blijft, na dat de Maegh al ontlast, ende gesuyvert is, soo magh men komen tot Spijse, ende Dranck, die wat t'samen-treckende is, ende de Maegh kan verstercken, gelijck *Queen*, *Peren*, *gebrade Vleysch*. Men moet hem wachten van al 't gene qualick ruyckt, ofte

een tegenheyt in heeft: van al dat walghachtigh is, gelijck Boter, Olye, Melck, Vleysch-nat, ende diergelijcke. Is dienstigh in heete oirsaken, geharst *Wittebroot* met sap van *Granaten*, ofte *Citroenen*, ende een weynigh wijns ende Suycker: in koude met *Seck*. Als mē vreest voor qualickheyt, magh men *Caneel-water* ingeven. Men kan oock het Vleesch stoven met *Nagelen*, *Peper*, ende diergelijcke, als het braken uyt Koude ontstaet, ofte met *Porceleyn*, *Citroen-sap*, &c. wanneer het door hitte gedreven wert. De *Slaep* valt hier bequaem, vermits hy niet alleen alle ontlastinge tegen en hout, maer oock de grove Vochtigheden verteert, ende de Galachtige matight. Het veel Bewegen dient geschouwt, eñ het Lichaem soo veel als mogelick stil gehouden. Gramschap is hier mede seer schadelick.

Het III. Capittel.

1. *Boorts, Naem-reden, ende Beschrijvinge.*
2. *Oirsaken,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Genesinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

METhet Braken heeft groote gemeenschap diergelijcke gebreck, dat wy gemeenelick *Boorts* noemen. Den hoogh-geleerden *Iunius*, geeft het de namen van *Buyck-wee*, *Kyevelinge* (beyde na mijn oirdeel te algemeen) ende *Bor*, het welck hy seyt getrocken te zijn van het Griecx woort βορβορυγμὸς, van wegen het gerommel der dermen, die by dese sieckte is. Dan de be-

na-

naminge en is niet *Bor*, maer *Boorts*; waerom ick meene de selve soo genoemt te zijn, om dat de benauwde pijn, die haer door het braken, ende den afgang verweckt wert, Maegh ende Dermen schijnt te door-boren. Op de selfde wijse hebben *Serenus*, ende *Isidorus*, een groote pijne in de zijde, *Telum* geheeten, dat is *Geweer*, om dat sy scheen als een geweer door de ribben te steken. Dan aen den naem is niet veel gelegen. Wy komen tot de sake selfs.

Boorts is een gestadige, ende onmatige uytwerpinge van Gal, door sel Braken, ende Stoel-gang, met groote Pijn ende Benauwtheyt, somtijts oock Flauwte, ende Treckinge der Leden.

2. De Boorts wert veroirsaeckt van al 't gene, dat door sijn scherpe, bijtende, ofte quaet-aerdige kracht de Maegh prickelt, om haer met gewelt te ontlasten. Sulcx geschiet door eenige *quade Vochtigheden*, die in de Maegh selve gegroeyt, ofte van buyten aldaer gesonden zijn, als oock door het innemen van *Antimonye*, ofte andere al te *stercke Purgatyen*. In de Maegh wert het Boorts verweckt door het eten van *Vette kost*, *Suyeker-werck*, *Loock*, *Ajuyn*, *Kool*, ende al 't gene haest in Gal verandert, ofte oock lichtelick bederft, gelijck *Concommers*, *Pepoenen*, *Meloenen*, *Campernoelyen*, *Persiken*, insonderheyt nuchteren, ofte in een volle maegh gegeten. Ende niet alleen uyt soodanigen quade Spijse werden quade Vochtigheden, die het Boorts verwecken, in de Maegh vergadert: maer oock wel van de beste kost, die al te gulsigh gegeten wert, dewelcke ofte door sijn menichte, ofte door de swackheyt van de Maegh niet tot goeden gijl gebracht zijnde aldaer rauw blijft, ende bederft, waer door de Nature gedwongen wert den selven met gewelt uyt te smijten. Van buyten werden de Maegh soodanige quade Vochtighedē mede-gedeelt uyt Lever,

Milt, ende andere Deelen, hier voor dickwils vermelt. Nu datter veeltijts soo veel gelooft wert, dat het schijnt onmogelick te wesen, waer soo vele vuyligheyt zoude gesteken hebben; soo staet aen te mercken, dat niet alleen al de quade Vochtigheyt, die door 't geheele Lichaem sweeft, alsdan na de Maegh, als het swackste deel gedreven wert, maer dat oock de beste Spijse, en gave Vochtigheden, door Besmettinge van de quade, gelijck van Vergif, bederven, ende eenen quaden aerdt bekomen.

3. Het Boorts brengt met het sterck Braken, ende grooten afreck, sijn eygene *Ken-teyckenen* mede, gelijck oock 't gene gebesight is, uyt den Siecken selve verstaen kan werden. Of de Oirsaeck in de Maegh steeckt, ofte uyt andere plaetsen aldaer gesonden is, staet uyt bysondere teyckenen aen te mercken, gelijck nu meermaels is aengewesen.

4. Boorts is een seer benauwde sieckte, ende daer de Mensche schijnt in te zullen blijven, insonderheyt als daer *Flauwte*, *Treckinge van Leden*, ende *Nock* toe staet: ende valt noch gevaerlicker, wanneer hier *kout Swet* op volght. Valt oock seer swaer, wanneer datter *Grom*, ofte *Swert* uytgeworpen wert. Maer als de Nature, door haer ontlastende kracht, den ballast looft, die hout van selfs haest op, ende en heeft gantsch geen swarigheyt.

5. De *Genesinge* bestaet in de verminderinge van de benauwtheyt, behoudenis der krachten, ende insonderheyt het wech nemē van de oirsaeck. Als dan de Maegh belast zijnde ofte door veelte, ofte door quaet-aerdigheyt van Spijse, ofte diergelijcke Vochtigheden, 't zy aldaer vergadert, 't zy van andere Deelen daer na toe gesonden, haer selven daer van, door het Braken, ende Buyck-loop, souckt te ontlasten, soo en zal men geen van beyde tegē houden, maer de Nature, uyt haer selven wel

wel werckende, laten begaen. Want anders zoude men het gene uytgeworpen dient, inhouden, ende alsoo de Sieckte, door het ophoudē van haer oirsaeck, vermeerderen. Ja, indien de Nature de vuyligheyt niet wel quijt en kan werden, soo zal men de selve te gemoet gaen, ende helpen met slappe Braeck-middelen, soo het Braken minder is, als den Aftreck; ofte Af-drijvende, als den Aftreck weyniger is, dan het Braken; daer by vermengende 't gene de scherpe Vochtigheden kan matigen, versachten, ende suyveren. Hier toe en dienen geen stercke Braeck-middelen, noch Af-drijvende, om het quaet niet te tergen, ende alsoo te vermeerderen. Ende alsoo hier alreede Walgē, ende Braken is, soo kan het laetste vermeerdert werdē door *lauw Water*, *Gersten-water*, *Wey*, 't zy alleen, ofte met wat Suycker. Ende als den Aftreck geholpen dient, dan zal men onder een roomerken van 't selfde smelten anderhalf onçe *Manna*, ofte soo veel *Syroop van Rosen met Rhabarber*. Men magh oock van de selfde Syroop met Gersten-water een Clysteer maken, daer by doende tot versachting een doeyer van een Ey. Wanneer het Boorts, door innemen van *Antimony*, ofte ander *Vergif* veroirsaeckt, dan en isser niet beter, als terstont *Soete-melck*, ofte *Verschen Olye*, voor de scherpigheyt, eñ daer op ingegeven, om de quaet-aerdigheyt te verwinnen, *Diascordium*, *Mithridaet*, ofte yet anders, beschreven in't 18. capittel van 't 1. Deel. Hier na dienen gebruyckt soodanige Middelen, die verkoelen, versachten, verstercken, ende wat tegen houden, gelijck *Conserve van Rosen*, van *Aelbesyen*, van *Berberis*, *Quee-kruyt*, *Amandel-melck* met *Verkoelende Saden* gemaeckt, *Sap van suyre Granaet-appels*, het *Af-sietsel van Lattouw*, *Poreeleyn*, *Roode Rosen*, *Balaustyen*. Hier toe wert mede *Munte* gepresen. Dan en dient niet gebruyckt in groote hitte, als met andere nu verhaelt: ofte van

buy-

buyten onder een Pap, gelijck in de volgende, N. *Kruym van een geharſt Witte-broot*, een hant vol groene *Munte* geſtampt, ende beyde gekoockt in *Roode Wijn*, ende *Azijn*, daer dan in geſtroyt het poeyer van *Roode Roſen*, *Maſtick*, *Foelye*, van elcx een half loot; ende dan werm tuſſchen twee doucken op de Maegh geleyt. Ende als het hier even-wel niet mede en wil ſtillen, ofte ſtelpē, dan magh men komen tot *Mithridaet*, *Requies Nic.* ofte diergelijcke, gelijck meermalen beſchreven is.

6. Wy komē nu tot de *Maniere van Leven*. Hier dient de *Lucht* wat te ſtrecken nae koelte, ofte gematigheyt. De *Spijſe* en komt in de benauwtheyt niet veel te pas, 't en zy men mocht geven een *Sopken geharſt Witte-broot* geweeckt in wat *Moeſel-wijn*, met *ſap van Granaden*, ofte *Citroenen*, ende een weynigh *Suyeker*. Den *Dranck* moet hier niet kout, noch oock ('t en zy men meerder braken voor heeft) niet werm, maer ſoo heet zijn, als men dien drincken kan: want als dan wert de natuyrlicke Wermte verweckt, ende de Maegh verſtereckt. De *Slaep* is hier mede noodigh, eñ vorder 't gene in't laetſte voorgaende capittel over 't Braken uyt heete oirſaken is verhaelt.

Het IV. Capittel.

1. *Loſch-lijvigheyt*,
2. *Oirſaken*,
3. *Ken-teyckenen*,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Geneſinge*,
6. *Maniere van Leven*.

ONder de onnatuyrlicke Ontlaſtingen behoort mede de *Loop*, ende is driederley, want ſomtijts ſchiet de koſt

koſt af, eer dat hy verteert is, in Latijn *Lienteria* genoemt, ſomtijts zijn het quade Vochtigheden, het welck de Geneeſ-meeſters met Griecſche namen *Diarrhœa*, ende als het bloet is, *Dyſenteria*, ende wy den *Rooden-loop* heeten. Wy zullen van deſe drie vervolgens handelen, ende in dit Capittel van den eerſten.

1. *Lienteria*, wert van D^r. *Iunius* genoemt *Buyck-loop, daer geen verteringe van Spijſe en is*. Wy zullen het den naem geven van *Loſch-lijvigheyt*, ende is een raſch afſchieten van Spijſe, ende Dranck uyt de Maegh in de Dermen, ende dan uyt het Lichaem, ſonder verteert te zijn, ſoo dat het by-na even-eens af gaet, als het ingenomen is.

2. De *Oirſaeck* van de Loſch-lijvigheyt beſtaet in een loſſigheyt van Maegh, ende Dermen, waer door ſy de Spijſe te vrough laten door-ſchieten. Want om de ſelfde wel te verteren, is noodigh, dat ſy eenen behoorlicken tijt in de Maegh blijve, eñ aldaer tot Gijl gebracht zijnde, haer vorder volmaeckt heyt in de Dermen bekome. Sulcx wert verhindert door Swackheyt van de tegen-houdende kracht, veroirſaeckt uyt kouwe, ende vochtige Ongematigheyt, ofte oock overvloet van ſlijmerige Vochtigheden, als mede door onmatigh gebruyck van *Vette*, ende *Vochtige Spijſe*, *Moes*, *Verſch Bier*, *Wey*, ende diergelijcke, die den wegh ende Dermen glat, ende ſlibberigh maken. De Griecſche hiſtory-ſchrijver *Appianus* verhaelt in ſijn bouck van den Parthiſchen oirlogh, dat de krijghſ-luyden van *Antonius*, als ſy door vruchtbaer lant trocken, ende haer ſelven, nae lang gebreck, ſchierlick opvolden, in Loſch-lijvigheyt, ende Water-ſucht vervielen.

3. De *Ken-teyckenen* wijſen hier haer ſelven, te weten, als de Spijſe niet lang, na datſe genoten is, ende dienvolgende onverteert, ſoo af gaet, by-nae gelijckſe genomen

nomen is, ſonder ſtanck, ofte andere veranderinge, ſoo datter aen den Kamer-gang te mercken is wat yemant gegeten heeft.

4. De Loſch-lijvigheyt als ſy niet lang en duert, ofte van uytwendige Oirſaken voort-komt, en heeft geen groote ſwarigheyt, als de welcke meeſten tijdt wel van ſelfs op hout: maer lang by blijvende, al gaetſe ſomtijts wat over, ſoo komtſe om de minſte oirſaeck weder, door dien dat de Maegh ende Dermen by lengte van tijt ſeer verſwackt zijnde, oock den minſten misſlagh niet en konnen wederſtaen. Dewijl dan het Lichaem mede geen voedtſel en krijght, ſoo volght daer wel op een uyt-terende Sieckte, ofte Water-ſucht.

5. De *Geneſinge* is verſcheyde na de verſcheyden Oirſaken. Als de Loſch-lijvigheyt komt, door dien de Maegh, ende Dermen al te kout, ende al te vochtigh zijn, ſoo zal men de ſelve door verwermende ende verdroogende Middelen, ſoo van binnen als van buyten verſtercken, gelijck die beſchreven zijn in't 19. capittel van't 1. Deel. Waer toe mede dient de Pap van geharſt Witte-broot, in't laetſt voorgaende capittel aengeweſen. Ende by aldien datter eenige Slijmerige vochtigheden by zijn, de ſelve dienen door de ſelfde Geneelmiddelen bereyt, ende dan af-geſet door de Af-drijvende middelen, verhaelt in't 12. cap. *num.* 4. van't gemelte eerſte Deel.

6. Hier moet gekoſen werden werme ende drooge *Lucht:* maer inſonderheyt onderſcheyt gemaeckt niet alleen in de *Spijſe*, maer oock in't vervolgh, te weté welcke voor ofte na dient gegeten. Want wil men t'ſamen-trecckende, ofte ſtoppende Koſt in't laetſte van de Maeltijt eten, ſoo zal de ſelve den Boven-krop van de Maegh intrecken, ende de voor-gegeten Spijſe neder dringen, ende te raſch uyt drijven; daer in tegendeel eerſt gegeté, ſy

sy den Deur-wachter sluyt, ende alsoo lang in de Maegh blijft. Derhalven zal men de Maeltijt beginnen met *Queen* in Roode Wijn, ofte met Vleysch gestooft, als oock *Misspelen*, ofte *wrange Peren*. Den *Dranck* moet gantsch weynigh zijn, ende wel bestelt *Bier*, ofte liever *Roode Wijn*. De *Slaep* magh hier oock wel wat langer wesen, als na gewoonte.

Het V. Capittel.

1. *Buyck-loop*,
2. *Oirsaken*,
3. *Ken-teyckenen*,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Genesinge*,
6. *Maniere van Leven*.

1.

ALis 't dat de naem van Buyck-loop voor allerley onmatige Aftreck zoude konné genomen werden, soo zullen wy den selven hier alleen nemen voor soodanigen Loop, in dē welcken de bysondere Vochtigheden sonder Pijn, ofte Krimping af-schieten.

2. De *Oirsaeck* van den Buyck-loop bestaet in een prickeling van de Vochtigheden, als de selve te overvloedigh, ofte te scherp zijnde, de nature verwecken tot ontlasting. Soodanige zijn gemeenelick Galachtigh, somtijts oock Slijmerigh, ofte van Swarte-gal. Het *dick Slijm* groeyt meest in de Maegh, ende Dermen: komt oock dickwils uyt de aderē van het Derm-scheyl: somtijts mede uyt het Hooft, ofte geheele Lichaem. Ende daer van seyt *Hippocrates*, dat den Buyck-loop de Water-sucht geneest, ende datse gemeen is de gene die Stameren. De *Gal* wert meest in de Dermen gesonden

uyt

uyt een heete Lever, insonderheyt als het Gal-blaesjen overladen is, somtijts oock uyt het Derm-scheyl, maer selden uyt de groote Aderen. Soo schrijft *Hippocrates*, dat den Buyck-loop, de Doofheyt, ende andere Sieckten, uyt Gal ontstaende, kan helpen. De *Swarte Gal* komt uyt de Milt, ofte Derm-scheyl, als de Nature, overlast zijnde, de selve in de Dermen looft. Hierby staen noch aen te mercken de Wtwendige Oirsaken, te weten veel *Moes* eten. Soo klaeght *Cicero* in't 7. bouck van sijne Brieven, dat hy door het eten van *Beet*, ende *Maluwe* bedrogen is geweest. Ende de president *de Thou* schrijft in't 48. Bouck van sijn Historye, datter te *Siena* in Italyen veel volcx storf, ende dat de oirsaeck daer van by de Geneesmeesters geleyt werde, om datse aldaer in groot gebreck, veel *Maluwe* gegetē hadden, dewelcke den Buyck te weeck maeckten, ende het verteren belettede. Het selve veroirsaken *Meloenen*, *Pepoenen*, *Concommers*, *Campernoelyen*, *Melck*, na ander Spijse gegeten, ende al wat licht in de Maegh bederft, gelijck mede *Ongezoute Kost*, waer door veel krijghs-knechten gestorven te zijn, schrijft de Griecsche history-schrijver *Appianus*, in sijn bouck van den Spaensche oirlogh. Eñ *Lucianus* getuyght *(de Mere. conduct.)* dat den Loop mede komt door veel drincken van *dunne*, ende *scherpe Wijn:* het welck de *Most* noch meerder doen kan. Noch wert den Buyck-loop veroirsaeckt door al *te stercke Afdrijvende middelen*, ofte *Vergif*; het welck beyde aen de Dermen hangende, de Nature gestadigh prickelt, ende de Vochtigheden van alle kanten daer na toe treckt, ende die goet zijn bederft.

3. Den Buyck-loop is licht te kennen, aen het gestadigh af-gaen, sonder pijn, ofte eenige vermenginge van bloet, ofte schrapsel van Dermen. De Wtterlicke oirsaken wijsen mede haer selven. Nu welcke van de Voch-

Vochtigheden den Loop verweckt, is uyt den Af-treck te sien. Oock van wat Deel de selvige van daen komen, daer toe geeft elck sijn bysondere Ken-teyckené in haer bysondere Sieckten aen-gewesen.

4. Als de Nature sterck zijnde haer van overtolligheyt ontlast, ende den Buyck-loop niet te lang by en blijft, dan verlicht hy, ende en kan geen quaet doen. Is even-wel gevaerlick in Swangere vrouwē, die anders door de banck hart-lijvigh zijn, om dat de Vrucht alsdan van sijn voedtsel berooft wert, waerom, ende om het gestadigh af-gaen, als oock den quaden reuck, lichtelick een misval kan over-komen. Brengt oock sijn gevaer mede, als hy te lang duyrt, ende verandert dan dickwils in Bloet-gang; waer van wy in't volgende capittel zullen handelen.

5. De *Genesinge* van den Buyck-loop bestaet in't wech-nemen van d'Oirsaeck, ende de Maegh, ende Dermen te verstercken, beyde hier voor beschreven. Daerom dienen hier uyt de Suyverende middelen genomen, die met eenen wat te samen-trecken, gelijck het poeyer van *Rhabarber*, ende *Myrobalanen*, van elck een half loot, met wat *Conserf van Rosen*. Daer na magh men oock komen tot *Mithridaet*, *Theriakel*, *Requies Nic.* ofte *Laudanum*, ende als de Loop niet galachtigh en is, tot *Philonium Romanum* *s.* E.

6. Hier dient gevolght de selvige *Maniere van Leven*, die in't laetst voorgaende capittel is aen-gewesen.

Het VI. Capittel.

1. *Roode-loop, ofte Bloet-gang; sijn Benaminge, ende Beschrijvinge.*
2. *Oirsaken.*

3. Trappen, ende Onderscheyt,
4. Ken-teyckenen,
5. Voor-teyckenen,
6. Genesinge,
7. Maniere van Leven.

1.

WY komen nu tot den quaetsten Buyck-loop, te weten den *Bloet-gang*, (daerom oock in't Italiaensch *Il Cagasangue*, eñ Spaensch *Camaras de Sangre* genoemt) ofte *Rooden-loop*. De Hoogh-duytschen heeten hem **die Rote Ruhr/ Darm/Blut-ruhr/Rotsthad/ende Rote Wehe.** Den naem van *Root-melesoen* zoude men wel konnen seggen gekomen te zijn van een François, ende twee Grieckssche woorden (gelijcker meer uyt twee talē by een gestelt zijn) te weten *Roy μ'ελέησον*, *Roy m'eléeson*, dat is, *Koning ontfermt u mijner*. Ende is gelijck *κύριε ἐλέησον*, *Heere ontfermt u mijner*, 'twelck niet alleen is geweest het gebedt van de oude Christenen, maer oock van de Heydenen, gelijck uyt *Arrianus* aen-gewesen werdt by den hoogh-geleerden heere M^r. *Gerard Vossius* 1. *de Theol. gent.* 2. Ende voorwaer de Roode-loop is een van de alder-benaustе Sieckten, met de welcke men wel mede-lijden magh hebben: alsoo den selfden een versweringe is in de Dermen, die gestadigh bloedigen af-treck veroirsaeckt, met groote pijn, ende snijdinge in den buyck. Is somtijts algemeen, ende besmettelick, ende gaet voort, gelijck een Peste, over een tijt ontallicke op den hals vallende, ende wech slepende. Soo ging dese Sieckte geheel Hollandt door in't jaer 1556. gelijck D^r. *Foreest* betuyght, ende in't jaer 1624. niet alleen door Hollant, maer oock de naburige, ende ver-gelegene Landen.

2. De

2. De naeſte *Oirſaeck* van den Rooden-loop beſtaet in een ſcherpe, ende bijtende *Vochtigheyt*, meeſt *Gallachtigh*, doch by haer hebbende eene byſondere *Bedervinge* (want ſy anders maer gemeenen Buyck-loop en verweckt) om de Dermen te doen verſwerē, ende kracht, op de wijſe van Af-drijvende middelen, de andere Vochtigheden van het geheele Lichaem in de Dermen te trecken, ende haren quaden aert aen de ſelvige mede te deelen. Hier van ſpreeckt de wijſ-gerige *Plato* in ſijn bouck, *Timæus* genaemt; *Wanneer de Gal door de Aderen in den onderſten, ofte bovenſten Buyck geſtooten wert, dan vluchtſe uyt het Lichaem, gelijck een overlooper uyt een op-roerige ſtadt, ende veroirſaeckt Buyck-loop, Bloet-gang, ende dergelijcke Sieckten.* Nu al 't gene, dat ſoodanigen Gal, ofte andere Vochtigheden van dien bedorven aert doet groeyen, ofte nae de Dermen drijft, ende de ſelve die quaet-aerdigheyt in-druckt, geeft uytwendige oirſaeck tot den Rooden-loop. Daer toe doet veel *vremde*, ende *ongewone Koſt*. Soo ſchrijft de Grieckſche *Ælianus*, in 't 5. bouck van ſijn Verſcheyde hiſtoryen op 't 1. cap. hoe *Taehus* van Egypten, ſoo lang hy by ſijne gewone ſpijſe, eñ ſoberheyt bleef, de geſontſte onder alle menſchen was: maer daer na by de Perſianen komende, ende in hare gulſigheyt vervallende, als hy niet en konde verdragen de ongewoonlickheyt der ſpijſen, ſijn leven door den Bloet-gang eyndighde. Dan ſulcx geſchiet niet ſoo veel vā Spijſe, die ofte door haer vremdigheyt, ofte veelte de Maegh beſwaert, eñ niet verteert werden-de, aldaer quade Vochtigheden op-werpt, als wel door de gene, die van nature eñ uyt eygen aert de bedervinge onderworpen is, ende ſeer lichtelick de gemelte quaet-aerdigheyt aentreckt, gelijck daer zijn de *Nae-vruchten*, als *Moerbeſyen, Meloenen*, ende diergelijcke. Soo ſchrijft *Cuſpinianus*, van den keyſer *Albert van Ooſtenrijck*, dat hy

in de honts-dagen dapper verhit zijnde, ende willende den brant met *Pepoenen* (ick meene dat hy *Meloenen* meent) verkoelen, in een doodelicken Bloet-gang verviel. Diergelijcke verhaelt hy by-nae van den keyser *Frederick den 3.* Ick hebber in Vranckrijck verscheyde Nederlanders door het eten van vele *Druyven*, ende drincken van *Most*, van den Bloet-gang sien sterven. Het welck niet vremt en is. Want behalven dat de Maegh het wercken ('t welck de Vaten selve wel doet borsten) van den Most moet uyt-staen, soo isser veel vuyligheyt van nevel, spinne-koppen, ende ander ongedierte by de Druyven, ende Most, die de Vochtigheden van ons Lichaem bederven. Soo siet men oock dat in Belegerde steden, ende Legers, door dien aldaer alderhande kost moet gegeten werden, veeltijdts den Roode-loop komt. De oude history-schrijver *Herodotus*, vermelt in't 8. bouck, 115. hoe de Krijghs-knechtē van den grootē koning *Xerxes*, treckende na den *Hellespont*, alwaer sy quamen, de Vruchten roofden, ende aten; ende daer sy geen vruchten en vonden, uyt hongers-noot, de Kruyden, gelijck sy wiesschen, als oock de Bladeren, eñ Basten van de boomen, door-stockten; waer op een Peste, ende Roode-loop volgende, sy onderweegh storven. Soo getuygen oock de Historyen, datter naulicx eenigen tocht in Hongaryen tegens den Turck aengevangē is, in de welcke niet uyt ongewone Spijse meerder volck door den Rooden-loop, als door het swaert om-quam. Een ander Griecx history-schrijver *Pausanias* verhaelt in *Phocicis*, dat die van de stadt *Cirrha* door de kracht van *Nies-kruyt* in-genomen zijn. Want *Solon* (schrijft hy) hadde seer vele wortels laten smijten in de rivierę *Plistus*. Ende de borgers van't water drinckende, vervielen aen den Rooden-loop, soo datse de wallen mosten verlaten, ende de stadt aen

de

de belegeraers over-geven. *Amatus Lusitanus* schrijft *cent. 2. cur. 45.* de oirsaeck te wesen, waerom in Indyen, ende Egypten den Rooden-loop soo gemeen is, dat de Menschen aldaer Vleysch eten van dierē, die met *Cassia* gevoert werden, het welck mede soodanige kracht in't Vleysch brengt, gelijck de *Nies-wortel* in't Water. Maer sulcx konnen noch krachtiger te wege brengen, *sterck Af-drijvende middelen*, gelijck *Coloquint*, *Scammonye*, *Antimonye*, ofte diergelijcke te veel in-genomē. De Grieckssche *Zonaras* getuyght oock, dat de keyser *Theophilus*, door gestadigh drincken van *geheel Kout-water* in een Roode-loop verviel, daer hy van storf. Hier toe helpt oock de *Lucht*, als sy al *te heet* ende *vochtigh* is, de welcke de Vochtigheden van ons lichaem doet bederven, ofte oock al *te heet* ende *te droogh*, waer door het Bloet brandigh, ende scherp wert. Ende dit is de oirsaeck, dat den Rooden-loop in de heete Landen soo gemeen is, als mede dat hy soo fel in swang ging het gemelte jaer 1624. zijnde soo heet in de Lenten, als ofte het in de Honts-dagen geweest ware, sonder eenigē regen. Soodanigen Bloet-gang is mede aldermeest besmettelick, selfs oock door den om-gang, 't zy dat men met soodanige Siecken eet ende drinckt, ofte by sit en praet, ende alsoo den vyerigen adem deelachtigh wert: maer insonderheyt, dat men op de heymelickheyt gaet, daer te voren soodanigen Siecke op geweest is, waer door in't meer vermelte jaer seer vele Menschen om-gekomen zijn.

3. Den Rooden-loop en is niet allegader evē quaet, maer heeft sijn trappen, waer nae hy driederley is. Eerst schiet het Slijm af (daer de Dermen van binnen tegens het schrappē van de Gal mede bestrekē zijn) vermengt met een weynigh bloets, sonder vet, hoe-wel sulcx Dr. *Fernelius* ende andere schrijven, alsoo de Dermen

haer vet van buyten hebben, gelijck wel aengemerckt is van Dr. *Spiegel* 8. *Anat.* 9. ende dit is de eerste soorte van Bloet-gang. De tweede is, wanneer dat het binnenste vlies van de Dermē af-geschrapt wert, welckers draeyen ende vellekens in den Kamer-gang te sien zijn; ende gelijckt in't eerst by-nae Saegh-mul, daer nae siet men volkomentlick, dat het schrapsel van Dermen is. De derde soorte van Bloet-gang is, wanneer de swerinige dieper gaet, ende soo verre in eet, dat de vleysigheyt, ende de eygen stoffe der Dermen verrot af-schiet. In soodanige hebbe ick, na haer overlijden gesien, dat de Dermen niet alleen van binnē gantsch versworen, maer oock van buyten door-gesworen waren, met grouwelicke stanck, die met geen water en konde af-gespoelt werden.

4. Nu of de bovenste, ofte de onderste Dermen (waer op te letten staet) besmet zijn, en is niet wel te mercken aen de plaetsche van de Pijn, gelijck vele meenen, dewijl dicke ende dunne soo wel onder, als boven leggen, maer wel uyt de vermenginge. Want als het Bloet, ende al wat af-geschrapt wert, geheel onder den Kamer-gang vermengt is, dan hapert het aen de voorste, ofte dunne Dermen: maer als sulcx alleen, ende ter zijden aen de vuyligheyt leyt, dat is een teycken, dat het uyt de onderste, ofte dicke komt. Dat den Bloet-gang uyt de Lucht komt, ende besmettelick is, blijckt aen de ongematigheyt van den tijdt, ende datter vele luyden sevens aen-leggen, ende sterven. De algemeene *Teyckenen* blijcken uyt de beschrijvinge: dan ick zal hier by-vougē seker bedrogh (diergelijcke wy oock lesen gedaen te zijn by den ridder *Wouter Raleygh*, daer door op-gehouden, maer even-wel noch onthalst, ten tijde van koning Jacob van Engelandt) verhaelt by den Grieckschen histori-schrijver *Polybius* 6. *Strabo*, van eenen

eenen *Amphiretus*, de welcke van de Zee-roovers gevangen, eñ, om hem veel af te perſſen, in 't eylant *Lemnos* gebracht zijnde, ſijn ſelvē onthiel van eten, ende dronck zee-water met Roode aerde gemengt. De roovers geloovende, dat hy den Rooden-loop hadde, ontſlougen hem van de banden, op dat hy niet ſterven en zoude: maer hy koos, door een andere loop, het haſen-pat.

5. Wat de *Voor-teyckenen* belangt: Alle Roode-loop is gevaerlick, doch nae ſijn trappen, uyt de welcke de *Derde* gantſch ongeneeſlick is, ende het is met de *Tweede* oock quaet genoegh, (hoe-wel *Braſavolus* ſchrijft, ſoodanige geneſen te hebben) inſonderheyt als het quaet hangt, in de eerſte Dermen, die dunder ende vlieſiger zijn, als de onderſte, alſoo de ſelve dicker, grover, ende vleyſiger zijn. De *Stoffe* maeckt hier mede onderſcheyt, alſoo veel gevaerlicker is Rooden-loop, ſpruytende uyt *Swarte gal*, als uyt gemeene, dewijl de ſelve als Kancker (die daer oock ſijnen oirſpronck af neemt) in eet. Weynigh beter is de gene, die van *Ziltigh ſlijm* verweckt wert, alſoo het ſelve door ſijn taeyigheyt vaſt aen de Dermen klevende, tijt heeft om de ſelve te doen verſweren. Als op een Rooden-loop den *Noock* komt, dat valt gemeenlick doodelick: gelijck oock *kout* ende *klam Sweet* (het welck in alle Sieckten het uyterſte meeſt beteyckent) waer mede ſy even-wel eenige dagen, jae wel vijf ſes, konnen leven, eñ behouden tot den laetſten volkomentlick haer verſtant, gelijck ick in ontallicke geſien hebbe in 't drouvigh jaer 1624; maer ſedert hebbe ick oock wel vele al ſprekende ſien ſterven, dan noyt ſoo lang te voren, die koude klammigheyt vernomen.

6. Al is't een algemeene wet, dat alles moet geneſen werden met het gene hem recht tegen is; ſoo en dient even-wel deſen Loop niet geſtopt, maer moet eerſt gelet werden op de Oirſaeck, ende de ſelve, zijnde

een scherpe, eñ in-etende Vochtigheyt gesuyvert eñ afgeset, de Pijn versacht, de Quaet-aerdigheyt gebetert, de Dermen verstercket, de Sweringe geheelt. Tot het Suyveren ende Verstercken van de Dermen, ende de Scherpigheyt wat te versachten, hebbe ick altijdt sonderling goet gevonden, de Bladeren van *Pimpinelle*, *Weegh-bree*, *Suyring*, *Porçeleyn*, van elcx 2 hant vol, *Bolsaet* een half loot (ofte meerder, als de Pijn groot is) te samen gekoockt in een kan *Soete-wey* tot op de helft, ende dan door-gekleynst. Hier van dient men dickwils te drincken, ende soo heet als't mogelick is. Men kan oock bequamelick van het selve Af-sietsel een Clystery maken met een, ofte twee Doeyers van Eyeren. Als mede, wanneer de quade Vochtigheyt boven hangt, een half loot *Rhabarber*, eē weynigh op een Papier over een kool vyers gedrooght, ende soo veel *Myrobalanen*, in't selve Af-sietsel 's nachts laten weecken, ende des morgens in-geven met een halve onçe *Syroop van bleycke Rosen*. Daer nae zal men komen tot het gebruyck van het Af-sietsel van *Ganserick*, ofte *Silver-kruyt* (het welck overvloedigh aen de kanten van ons dijcken, ende slooten wast, eñ is een soorte van *Agrimonye*) in half Soete-melck ende Water, mede heet gedroncken. Waer van oock, als de noot sulcx vereyscht, een Clysteer met Doeyers van Eyeren, kan gemaeckt werden. By dit laetste magh men des avonts ingeven een ofte twee scrupels *Diascordium*, ofte *Mithridaet*, ende als de Pijn uytermaten groot is, drie vier asen *Laudanum*. Om de Sweringe, door het verhaelde gesuyvert zijnde, geheel te heelē, zal men by't gemelte Silver-kruyt doen *Wat-wortel*, ende *Sanikel*. Op't laetste zal men de Maegh, ende Dermen verstercken met soodanige Middelen, als in't 19. capittel van't 1. Deel beschreven zijn.

7. Wy komen nu tot de *Maniere van Leven*. De kamer

mer in de welcke de Siecke leyt, dient werm gehouden, soo om dat hy anders, dewijl hy dickwils op moet, lichtelick een kouw zoude vatten, als oock om dat, het uyt-waesemen van de scherpe dampen door de huyt, van de uytwendige kouw niet belet en zoude werden. Maer, alsoo de Oirsaeck van dese Sieckte scherp, ende heet is, soo dient de Spijse wat na verkoeling te trecken, ende daer na oock tot t'samen-treckinge; gantsch schouwende al 't gene dat scherp, zout, ofte seer suyr is. Derhalven is hier dienstigh een *sop van Witte-broot* in *Soete-melck* geweeckt; *Rijsten-bry*, *Bloemen-pap*. Dan Melck en is niet bequaē, alsser veel Koortsch by is. Eñ dan zijn beter gestoofde *Queen*, *Kalfs-vleysch*, insonderheyt 't gene wy *Tol-boom* noemen, met *Porçeleyn*, *Suyring*, ende *Lattouw* gestooft. Ossen-vleysch, Ham, Speck, Visch, ende al wat hart te verteren is, ofte Slijmerige gijl maeckt, moet hier geschouwt werden. Dan *Eyeren* magh men onbeschroomt eten, zijnde licht te verteren, verlachtende, ende genesende. Maer boven andere werden hier de *Enden-eyeren* alder bequaemst bevonden. Dan wat Spijse het zy, in't eerste dient wat soberder gegeten, als men gewent is. Ende soo moet het oock gaen met den Dranck, hoe weyniger, hoe beter, ende dat *kleyn*, ende *wel bestelt Bier*, ofte *kleyne Roode-wijn*, ende daer die te werm zoude mogen wesen, *Amandel-melck* met *verkoelende Saden*, ende *Weegh-bree-water* bereyt. Maer alsoo hier door de banck groote slappigheyt van krachten is, ende het teren van de Maegh verhindert wert, soo komt een weynigh Wijn selden qualick te pas. Men magh oock wel een lepel, ofte twee nemen van *Wijn tint*, den welcken ick om te stoppen seer goet bevonden hebbe, als de Koortsche weynigh was, ende de Dermen wel gesuyvert. Het lichaem dient hier, soo weynigh, als mogelick is, beweeght: maer

gantsch *Stil* gehouden. De *Slaep* is hier oock, gelijck wy van andere loopen geseyt hebben, seer noodigh. De *Ontroeringe des Gemoets*, alsoo sy de Vochtigheden driftigh maken, zijn seer schadelick, insonderheyt de Gramschap. De Siecken dient dickwils van linden, ende dekens te veranderen, oock van de een kamer in de andere gebracht, om versche *Lucht* te scheppen. Alsoo men merckelick bevint, dat de Lucht (voornamelick in de Gast-huysen, alwaer in dese stadt in't jaer 1624. in eene sael over de hondert lagen) eenen stercken reuck, gelijck yet dat stinckt ende brant, van haer geeft, die voor gesonde seer besmettelick is, ende de gene, die daer in blijven leggen, ten onderen hout, datse niet en konnen bekomen, ofte haer een weynigh verscheppen. Hier en dient oock niet over-geslagen, om dese quale voor te komen, dat sy niet te veel voort en gaet, de Vuyligheyt niet te gieten in de havens, die door de Steden loopen, ende waer uyt gekoockt, ende gebrouwen wert, maer wel in de loopende rivieren, ofte de selve diep in de aerde te begraven, ende daer dan ongebluste kalck over te werpen.

Het VII. Capittel.

1. *Perssinge*,
2. *Oirsaken*,
3. *Ken-teyckenen*,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Genessinge*.

1.

BY den Bloet-gang is meestendeel de *Perssinge*, in't Latijn, nae den Grieckschen naem, *Tenesmus* geheeten, ende is een gestadige ende pijnelicke genegentheyt

heyt om ter ſtoel te gaen, ende de Siecke meenen veel quijt te werden, dan volght ſomtijts niet met allen, ſomtijts ſoo weynigh, dat het geen noten-ſchelp kan vollen, ende 't ſelve is bloedigh, ende ſlijmerigh.

2. De hoogh-geleerde *Fernelius*, *Altimarus*, ende andere, ſtellen de *Oirſaeck* van de Perſſinge in een *Sweringe van den Eyndel-derm*, die de laetſte is, meenende datter geen Perſſinge en komt, 't en zy den ſelven verſweert. Maer alſoo de Perſſinge niet anders en is, als een geweldigh, ende meeſt vergeefs drucken, om veel quijt te werden, ſoo gaet het vaſter, dat wy aen-nemen voor oirſaken, al 't gene de uyt-drijvende kracht in't eynde van den Eyndel-derm kan prickelen, ende verwecken. Het welck niet alleen en doet de Sweringe, maer oock alderhande *ſcherpe Vochtigheden*, te weten, die niet voor by en loopen, maer aen't eynde van den gemeltē Derm (die den Af-treck maeckt) door haer taeyigheyt blijvē hangen, eñ dan door haer ſcherpte, ofte ſultigheyt het ſelve prickelt, eñ geſtadigh tot Kamer-gang de nature verweckt. Deſe Perſſinge wert daer-en-boven noch veroirſaeckt door een groote *Steen*, die in de krop van de Blaes leyt, ende alſoo op den Eyndel-derm druckt, als oock eenigh *Geſwel* daer ontrent, gelijck de ſwangere vrouwen dit dickwils onderhavigh zijn, als oock door het *Speen*, waer van wy in't naeſt volgende Capittel zullen handelen.

3. De *Ken-teyekenen* blijcken uyt de beſchrijvinge, dat yemant geſtadigh pooght ter ſtoel te gaē, met pijne, ſonder yet, ofte gantſch weynigh, ende ſulcx bloetachtigh quijt te werden.

4. Dit gebreck en heeft ſonderling geē ſwarigheyt, 't en zy het door verſuymenis, te lange by-blijft; want alſdan laet het dickwils een *fiſtel*, ofte loopent gat, 't welck ſwaer valt om te geneſen. Indien de Perſſinge

oock

oock een swangere vrouw over-komt, dat doet, seyd *Hippocrates*, haer misvallen: dewijl, door dat gestadigh drucken, de bandē van de vrucht loscht werden, ende de selve daer door lichtelick af-schiet.

5. Om te komen tot de *Genesinge*. Als de Perssinge by den Rooden-loop is, ofte daer op volght, dan moetse op de selfde wijse geholpen werden. Wanneer sy door een Sweringe veroirsaeckt, dan dient de selvige eerst gesuyvert, ende de pijn versacht, door een Clysteer van *Winter-Gerste*, ende de bloemen van *Wolle-kruyt*, in Soete-melck gesoden, ende daer by gedaē twee *Doeyers van Hoender-eyeren*, ende 1 onçe *Honich van Rosen*. Soo de Pijn daer mede niet al over en gaet, soo magh men wat Pijn-stillende in-geven, gelijck een half onçe *Syroop van Bollen*, ofte 3. azen *Laudanum*. De Pijn wech genomen zijnde, dan zal men de Sweringe, indiense genoegh gesuyvert is, heelen met een ander Clysteer, bestaende uyt *gepelde Gerste*, *Wael-wortel*, *Sanikel*, *Ganserick* in roode Wijn, ende Water gekoockt, ende daer onder gemengt, twee *Doeyers van Enden-eyeren*, ende 1 onçe *Syroop van droogē Rosen*. Dese, als oock de voorgaende, twee driemael, nae gelegentheyt, geset zijnde; kan men bequamelick komen tot een Set-pil, die de gesworen plaetse kan raken, ende daer aen blijven, gemaeckt van *Boecken-vet* met het Poeyer van *Mastick*, *Witte wieroock*, ende *Styrax*, daer in een doucxken vet gemaeckt, ende met een schacht in't eynde gebracht, en de schacht dan uyt-getrocken. Men kan oock het selfde Poeyer op een kool vyer stroeyen, ende den roock op een kofferken van onderen ontfangen. Indien de Perssinge van een Steen komt, den selven dient voor al wech genomen, gelijck hier nae in't 15. capittel zal aen-gewesen werden.

Het

Het VIII. Capittel.

1. *Speen, ſijn Onderſcheyt,*
2. *Oirſaken,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Geneſinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

ONder de Plagen, ende Sieckten, waer mede Godt de Menſchen ſtraft, is mede het pijnlick gebreck, het welck wy nae de gelijckeniſſe *Speen*, *Anbeyen*, *Taecken*, ende *Vijgh-puyſten* noemen, gelijck ſulcx blijckt uyt het 1. bouck *Samuels* op't 5. cap. alwaer beſchreven wert, hoe de Philiſtinen, om het nemen van de arcke des Heeren, ſeer dapper met het Speen gequelt wierdē. Dit gebreck en is niet anders, als een groote, eñ ſmertelicke ſpanning der Speen-aderen, uyt dick ende grof bloet, als het welcke daer blijvende ſteken, ende niet vorder konnende, die kleyne Aderkens in den Eyndelderm uyt-reckt, ende de ſelve als blauwe tacken vertoont; ſomtijts inwendigh, ende noch binnen in't lichaem, ſomtijts gelijck een *Vijge*, ofte *Beye* aen 't lichaem van buyten uyt-hangende. Somtijts mede gantſch geſloten blijvende, ende ſomtijts bloet uyt-gevende. Soo dat hier uyt blijckt het Speen vierderley te weſen, Inwendigh, Wtwendigh, Geſloten, ende Bloeyende.

2. De *inwendige Oirſaeck* van het Speen, is overvloet van *grof*, eñ *ſwaermoedigh Bloet*, van het welck de Nature haer door deſe Aderen ſouckt te ontlaſtē. Wtwendigh wert het oock verweckt door dapper *Drucken*, gelijck ick dickwils in de Kraem-vrouwen bevonden hebbe, en-

ende wel soo groot, als hoender-eyeren, ende tot twee drie toe, gelijck sy my selve, ofte de baker-moeders seyden. Komt mede door scherpe ende al te *stercke Afdrijvende middelen*, gelijck *Aloë*, *Coloquint-appel*, *Scammonye*, *Antimonye*, ende diergelijcke: waer door de scherpe, ende bijtende Vochtigheden met gewelt af-geset, ende de Aderen geopent werden.

3. Het Speen is licht te *kennen*. 'T gene Inwendigh is, werdt men gewaer aen de *Spannende pijn* onder in't Eynde, het welck oock gesien kan werden, als 't selve wat uyt-gaet. Het Utwendigh Speen kan men sien ende voelen, als onder aen het Eynde uyt-hangende, somtijts met een, somtijts met meerder tacken. Ende dit is van wegen het Gesloten Speen. Het Open, ende Bloedende wijst mede sijn selven aen.

4. Het Open Speen is in de gene die overvloet van grof Bloedt hebben, gantsch niet gevaerlick, maer streckt haer tot ontlastinge van overtolligheyt, ende dien volgende soo tot voort-komen, als tot genesen van Water, Melancholy, Milt-sucht, ende veel andere Sieckten, die haren oirspronck uyt swart eñ grof Bloet trecken. Ende in die gelegentheyt gaet de Nature met vervolgh, ende op haré gesetten tijdt. Soo hebbe ick in dese stadt een Schepen gekent, vol bruyn bloet, ende van swaermoedige gematigheyt, die alle maent juyst op den selfden tijdt bloeden, ende leefde lang sonder sieckte, tot dat hy een oudt man storf. Van de selfde gestalteniſſe verhaelt *Sennertus*, een Vrouw gekent te hebben, die mede alle maent het Speen vloeyde, ende dat veerthien dagen nae haer Stonden. Dan dese vloet en geschiet altijdt soo even op die tijdt niet, maer meestendeel als nu, ende dan, al te met twee drie mael 's jaers, ofte eens in twee drie maenden, nae dat de swarte Vochtigheyt de Nature met menighte beswaert, ofte

ofte scherpigheyt prickelt. *Hollerius* schrijft van sommige swangere Vrouwen, die baet hadden, als haer het Speen op de vierde maent vloeyden, ende haer arger bevoelden, als het selve op-hiel. Jae het Speen doet noch dit vordeel in de Vrouws-personen, dat het de Stonden gemackelicker doet komen, als het grove Bloet (het welck anders verstoppinge in de Lijf-moeder zoude mogen veroirsaken) nae hem treckende, ende de selve daer van ontlastende. Even-wel, gelijck *Galenus* wel waerschout, en moet op soodanige ontlastinge niet alle te vele gestaen werden; want het zy datse te veel is, het zy datse ontijdigh gestopt werdt, soo kan sy Water, ende andere Sieckten veroirsaken. Ende gelijck het Bloeden goet ende gesont is, in overvloet, ofte quaet-aerdigheyt, ende daer uyt eenige Sieckte voor de deur staet: soo is't oock schadelick, wanneer dat het Bloet niet quaet, ofte niet te veel en is. Want dan mindert het de natuerlicke Wermte, verkout de Lever, ende 't ander Ingewant, waer op dan lichtelick de Water-sucht volght. Maer indien het Speen ontijdelick gesloten wert, soo stijght het Bloet, dat de Nature meenden uyt te werpen, nae boven, ende kiest een anderen wegh, verweckende in 't Hooft Swaermoedigheyt ende Rasernye; in de Borst Pleuris, ende Teringe; in den Buyck Milt-sucht, Water, ende diergelijcke.

5. Om tot de *Geneesinge* te komen. Als het Speen matelick vloedet, ende met verlichting, ende datter een Sieckte uyt overvloet van grof ende quaet Bloedt tegenwoordigh, ofte op handen is, dan moet men de Nature laten begaen, sonder de selve eenigh beletsel te geven. Maer als het al te seer af-schiet, ofte al te lang aen-hout, dan zal men het Bloet zoucken te verleyden met *Laten* in den arm, ofte op den voet, ende van buy-

ten

ten een Pap leggen van *Terwen-blom* in Soete-melck gekoockt, ende daer onder *wit*, ende *doeyer* van een *Enden-ey*. Maer als het Speen te luttel vloeyt, dan zal men het wrijven met *Glas-kruyt*, *roode Beet*, *Vijge-bladeren*, *kleyne Santorye*, ofte diergelijcke. Maer wanneer het geheel geen bloet van hem en geeft, ende gantsch gesloten, ende gespannen is, soo zal men terstont de Pijn soucken te verlichten, ende den brant verlachten. Hier toe is seer goet een Salfken van *Olye van Eyeren*, ende *Populioen-salf*, op het uytwendigh Speen werm met een doucxken geleyt: ende als het inwendigh is, het doucxken daer in gedoopt om een schaft gedaen, ende soo sachtjens in't eynde gebracht, gelijck in't voorgaende capittel geseyt is. De selfde pijn, schrijft *Hendrick van Heer*, gantsch over te gaen, als men het minste van de wortel, ofte de bladeren van *Speen-kruyt* in spijse, ofte dranck gebruyckt. Jae ick hebbe verscheydene hooren getuygen, in haer selvē versocht te hebben, dat de wortels van kleyn Speen-kruyt alleen by hem gedragen, de pijn van het speen doen verdwijnen. Dit wijten wy de teyckinge, ende gelijckenisse, die dese wortelkens met het Speen hebben. Waer van in onse *Inleydinge der Hollantsche Geneesmiddelen*. Wt sonderlinge eygenschap is hier toe mede seer dienstigh, het Vet, dat een *Paling*, aen het spit gebraden werdende, ondruypt. Om het Speen niet alleen te versachten, maer oock wat op te doen krimpen, is seer bequaem een Salfken van een *Doeyer* van een *Enden-ey*, *Raep-saet kleyn gestooten*, ende *Terwen-meel*, gemengt met ouden *Raep-olye*.

6. In het Inwendigh, eñ Besloten Speen dient altijt een open lichaem gehouden (alsoo harde kamer-gang, voor by de geswollen Speen-aderkens komende, seer groote pijn verweckt) doch niet met Af-drijvende middelen, om daer niet nae toe te drijven: maer alleen met ver-

verſachtende, gelijck *Manna*, *Pruym-kruyt*, *Diacatholi-con*, El. *Lenitivum*, ofte *Syroop van Provency-roſen*.

Het IX. Capittel.

1. *Hart-lijvigheyt; in ſommige ſeer lang-duyrigh.*
2. *Oirſaken*,
3. *Ken-teyckenen*,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Geneſinge*,
6. *Maniere van Leven*.

1.

DE Kamer-gang is mede, gelijck nu dickwils in andere Sieckten verhaelt is, driederhande mangel onderworpen: ende en ſchiet dien volgende niet alleē met pijn, ofte te veel af: maer oock te weynigh. Sommige hebben dit van nature, dat ſy maer alle drie vier dagen eens af en gaen. Jae ick hebbe een Joffrouw gekent, die maer alle twaelf dagen af-treck en hadde, anders wel etende, ende wel varende. Diergelijcke exempelē zijn van andere oock aen-gemerckt. Dit gebeurt mede dickwils, als men van huys reyſt, ende ſijn gewoonlick gemack niet en heeft. Sulcx verhaelt een Italiaenſch geneeſ-meeſter *Braſavolus* van ſijn ſelven: gelijck ick oock van verſcheyde andere dickwils verſtaen hebbe.

2. Dit gebeurt veeltijdts door een *quade Maniere van Leven*, te weten veel drooge, wrange, ofte t'ſamen-treckende Spijſe, gelijck *droogh Witte-broot*, *Miſpelen*, *Queen* (ſiet een exempel by *Fernelius* 6. *Path.* 9. doch daer op *Sennert.* 3. *Pract.* 2. 1. 3.) inſonderheyt in't begin van de Maeltijdt gegeten, gelijck mede die papt ende verſtopt, ofte ſlijmerigh is, als *Blomme-pap*, *Kaes*, *Schaeps*,

ofte *Kalfs-voeten*. Hier toe doet oock te meerder sevens in-geslockt, als de nature kan verteren: ende daer by *Ledigheyt*, lang op't bedde te leggen, ende veel te *Slapen*. Dan wy en onderscoecken niet dese: maer een Hart-lijvigheyt, die haren oirspronck treckt uyt Siekelicke *Oirsaken*. Dese zijn dtiederhande. 1. *Ongevoelickheyt van de Dermen*, gelijck maken *Slapende sieckte*, *Popelsy*, ende *Geraeckheyt*. Soo verhaelt *Alex. Benedictus* van een Vrouw, die in de eene zijde geraeckt was, eñ in een geheele maent geen af-treck en kreegh, waer van sy uyter-maten op-swol. 2. *Gebreck van Prickel*, als de *Gal*, die de Dermen gewoon is tot af-setten te prickelen, *op-gehouden* ofte *verleyt* wert, soo datse in de Dermen niet en komt, gelijck dickwils geschiet in de Gele-sucht. 3. *Verstopte*, *ofte benaude Dermen*, het welck wel de meeste Oirsaeck is. De *Benautheyt* geschiet door Geswel in't Derm-scheyl, ofte eenigh Ingewant, waer door de Dermen nauw toe-gedouwt werdē: somtijts oock door Scheursel. *Verstoptheyt* komt van harde ende droge Kamer-gang, gelijck in de gene, die weynigh eten, ofte even uyt een sieckte op-staen, de ledige Aderkens alle de vochtigheyt uyt de Dermen suygende; ofte van dick ende taey Slijm, daer van *Fernelius* twee exempelē heeft, 6. *Pathol.* 9. ende in't leven van *Heurnius*, verhaelt wert van *Lipsius*, die nae lange sieckte soo veel taey, ende aen een gebacken slijm loosde, dat hy bekommert was sijn Dermen quijt gewordē te zijn. De Hart-lijvigheyt wert noch veroirsaeckt door gestadige bedervinge van veel ende alderhande Kost, de welcke een gestadige rauwigheyt in de Dermen verweckt.

3. De Hart-lijvigheyt wijst haer selvē. Komen derhalven de *Ken-teyckenen* alleen aen op het onderscheyden van de Oirsaken. De uytwendige wijsen haer selven mede aen; te weten, dat yemant yet stoppende gegeren, ofte

ofte gedroncken heeft, veel op de reys is geweest, ofte lang geslapen, ende het lichaem niet en heeft geoeffent. Indien niet van sulcx voorgegaen en is, soo moet op de inwendige gelet werden, ofter eenige Verdoovende sieckte, ofte Gele-sucht, ofte heete Lever by is, ofte datter eenige sieckte voorgegaë is, waer door de Kamergang komt te verharden, ende op te houden.

4. Al is't dat sommige uyt de nature, ofte gewoonte Hart-lijvigh zijn, ende daer van weynigh letsel schijnen te vernemen: soo is even-wel (dewijl de dagelickssche spijse, die wy nutten, gestadigh vuyligheyt over-laet) veel beter, dat men alle daegh ter stoel gaet. Anders verspreyden haer de vuyle dampen in de Maegh, ende 't ander Ingewant, aldaer de verteringe belettende; ofte stijgen op nae 't Hooft, ende verwecken daer pijn, ende duyseligheyt. De gene, die door verharde Kamer-gang, ofte Scheursel komt, heeft dapper haer gevaer, ende als die niet versacht en kan werden, ende vast blijft sitten, soo is sy doodelick: gelijck oock meest is de gene, die door de gemelte Hooft-sieckten veroirsaeckt wert, 'ten zy de selvige nae haer Geneest-middelen luysteren: gelijck mede de Hart-lijvigheyt vergaet in de Gele-sucht, wanneer de verstopte Gal ontsloten zijnde, haren tocht wederom neemt nae de Dermen.

5. De *Genesinge* moet verscheyden zijn nae de verscheydenheyt der Oirsaken. Als de Hart-lijvigheyt, nae Beroertheyt, Gele-sucht, ofte andere Sieckten volght, dan moet sonderling op de selve oogh-merck genomen werden, ende de Middelen aengewent, die by elcke beschreven zijn. Onder-tusschen zal men veel, ende dickwils Clysteren gebruycken, die een versachtende, ende vochtigh-makende kracht hebben, gelijck van *Heemst-wortel, Maluwe, Beet, Roode-kool, Bingel-kruyt,* in *Water, Wey* ofte *Weren-nat* gekoockt op eë halve pint,

ende daer dan onder vermengt vier lepelen *Boter*, ofte *Olye van soete Amandelen*. Tusschen beyde magh men oock een ander setten van Kruyden, die de Dermen wat meerder prickelen, gelijck *Kool-sap* met een onçe, ofte ander half *Bitter-heyligh*. De Af-drijvende middelen van bovenen, zijn hier ondienstigh, alsoo sy alleen het losche ende weecke af-setten, waer door dan het andere, noch drooger, ende harder wert. Maer *Manna*, *simpel Pruym-kruyt*, *El. Lenitivum*, *Diacatholicon*, ende dierghelijcke sachte, magh men hier bequamelick in-geven.

Ick zal hier noch by vougen een seer vremde maniere om een gevaerlicke Hart-lijvigheyt te genesen, gelijck die selfde my van Parijs over-geschrevē is by den hooghgeleerden P. *Mar. Mersennus*. *Hier is*, schrijft hy, *een stout meester, die alles derft aen-grijpen. Dese heeft onlangs seker man, die in eenige dagen niet ter stoel en hadde geweest, ende niet te helpen scheen, den Eyndel-derm* (op den selfden komt oock het makē van Kamer-gang meest aen) *rondom losch gemaeckt, uyt-gerocken, de verharde vuyligheyt daer uyt gehaelt, den Derm wederom in-geset, ende geheelt*.

6. Dewijl dit Gebreck veeltijts veroirsaeckt werdt door een quade *Maniere van Leven*, soo kan een goede daer in veel goets doen. Soodanige moeten haer dan voor eerst wachten van sulcke Spijse, die geseyt is Hartlijvigheyt te maken, ende gebruycken alleen de gene, die de Dermen losch, ende glat konnen houden, gelijck gestoofde *Beet*, ofte *Spinagye*; Werm-moes van *Beet*, *Melde*, *roode Kool*; gestoofde *Appelen*, *Pruymen*, ofte *Corinthen*; oock *Vijgen*, eñ *Rozijnen* uyt de hant gegeten. Is mede goet des morgens, een goet glas *Bier*, een weynigh lauw, nuchteren gedroncken. Het Lichaem dient oock beweeght, doch niet door stercke Oeffeninge: gelijck mede hier onbequaem zijn groote Bewegingen des Gemoets, 't en zy misschien de *Vreese*, die in sommige den Buyck seer haest losch maeckt.

Het

Het X. Capittel.

1. *Colijck, of het een nieuwe, ende wat Sieckte het is, ende waer het sijn plaetsch neemt.*
2. *Oirsaken,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Genesinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

HEt is seer vremt, dat sommige Sieckten, die te voren geweest zijn, vergaen, sommige van nieus komen, ende sommige ons by blijven. *Plinius* schrijft in't 26. bouck van sijn Nat. historye op't 1. cap. dat het *Colijck* eerst gekomē zoude wesen ten tijde van den keyser *Tiberius*, ende dat niemant dit gebreck eerder gewaer gewerden is, als de Keyser selve, tot groote verwonderinge van het Roomsche volck, verstaende dat den Keyser met een sieckte gequelt was, waer van sy te voren den naem noyt gehoort en hadden. Dit schijnt oock wel eenige waerschijnelickheyt te hebben; door dien *Hippocrates*, *Galenus*, noch yemant van d'oude Geneest-meesters eenigh gewach van het Colijck maken. Dan dewijl de oirsaken, die het Colijck verwecken, altijdt in de Lichamen geweest zijn: soo is wel af te nemen, dat dit geen nieuw op-gekomen sieckte en kan wesen: ende al hebben de oude Geneest-meesters den naem van Colijck niet gebruyckt, soo hebben sy even-wel soodanige Buyck-pijn wel gekent, doch na een anderen Derm geheeten, te weten, den *Om-gebogen*, by de Griecken, *Ileos* (zijnde den naem van den Derm, ende de Sieckte,

gelijck dit *Plinius* oock *Colum* noemt) den derden van de dunne Dermen, in't 1. cap. beſchreven. Ende dit is oock de meeninge van *Mercurialis* in't 5. bouck van ſijn Verſcheyde Leſſen op't 11. capittel. Maer de nader Geneeſ-meeſters, wat nader onderſcheyt makende, hebben de Pijn van de dunne, ende dicke Dermen verſcheyden, ende de eerſte den ouden naem alleen gelaten, ende aen de andere eenen nieuwen gegeven, na den *Kronckelderm*, in't Grieck *Colon* genoemt, daer deſe pijn haer meeſt onder-hout, ende derhalven de benaminge gekregen heeft van *Colijck*, ofte *Colicompas*, nae het Latijnſch *Colica paſſio*. Doch alſoo beyde Pijn meeſt op een manier geneſen wert, ſoo zullen wy, om niet een dingen twee mael te ſtellen, hier alleen handelen van het gemeenſte.

2. Deſen Kronckel-derm, dewijl hy lang ende krom is, als by nae alle d'andere Dermen om-vangende, ende daer beneven vol kronckels, ſoo wert hy door eenige vuyligheyt, die haren door-tocht daer heeft, lichtelick verſtopt; waer uyt dan groote Spanning veroirſaeckt, het welck in vliefige deelen, gelijck de Dermen zijn, ſcherpe pijn verweckt. Deſe Buyck-pijn ontſtaet oock ſomtijts uyt eenige *Scherpe* ofte *Quaetaerdige vochtigheyt*, de vliefen van de Dermen te ſeer bijtende: maer meeſt uyt verſtoptheyt van *Koude* ende *Slijmerige vochtigheden*, die dan vele *Wint* verwecken, ende als die nergens door-tocht hebben, deſen Derm dapper op doen ſpannen; als mede *verharde* ende *verdrooghde Kamer-gang*, waer door de Dermen verdraeyen, ende onder een ſchieten, gelijck *Paré*, ende *Platerus* daer van exempelen aen-wijſen. Soodanige Slijmerigheyt ſteeckt, ende verſtopt aldaer door *Ledigheyt*, *Gulſigheyt*, uyt het gebruyck van koude en ſlijmerige Spijſe, gelijck *Moſſelen*, *Concommers*, *Meloenen*, inſonderheyt *Kats*, die van ſommige al te gulſigh in-geſlockt

stockt wert. Soo verhaelt de gemelte *Platerus*, van yemant, die lang gequelt zijnde geweest met Colijck, ende Trecking van zenuwen, na het gebruyck van Clysteren menighte van geronnē ende verharden Kaes door den Kamer-gang quijt werde, den welcken hy lang in de kronckels der Dermen gesteten te hebbē daerom oirdeelden, om dat hy in langen tijdt, nae dat hem die by de Geneesmeesters verboden was, niet gegeten en hadde, maer dat hy voor de sieckte sijn selven daer mede dickwils onmatelick vervolt hadde. Doch niet alleen door het verhouden van Kamer-gang, maer oock van Winden, wert het Colijck verweckt, die niet alleen desen Derm, soo lange de Pijn duyrt, en spannen, maer somtijts noch daer naer gespannen, ende uyt-gereckt laten. Soo schrijft *Fernelius* in de Ont-ledinge bevonden te hebben, dat sommige door gewoonte van de Winden op te houdē, den Kronckel-derm soo dick hadden, als een arm. Verhaelt oock van andere, die uyt het onderste van den buyck de Winden al rispende op brachten, welckers rispen in plaetsch van vijsten was.

3. Het Colijck vertoont haer met groote *Pijn* ende *Spanninge* in den Buyck, die sy geheel door-loopt, ende geen een plaetsch en houdet, als sy van Winden onstaet, sonder de welcke sy naulicx oyt en is, met groote *Rommeling*, insonderheyt als de Winden gantsch beslotē zijn, ende noch onder, noch boven uyt en konnen, gelijck hier gemeenlick geschiet, ende dan schijnē de Dermen, als door-boort te werden, ende als ofter een pael instack. Dit Teycken, als oock het *Walgen*, ende *Braken* eerst van *Slijm*, daer nae van *Gal*, heeft het Colijck gemeē met het Graveel: die daerom door andere Teyckenen, hier nae in't 15. cap. te verhalen, moeten onderscheyden werden. Dit dient hier alleen aen-gemerckt, dat het Colijck meesten-tijdt in de slincker zijde komt,

om dat de Kronckel-derm aldaer nauſt is. Want, alſoo de vuyligheyt in't bovenſte, ende ruymſte deel van deſen Derm, na de ruymte van den ſelven dick aen een backt, ende verhart, ende door de wint na deſe nauwte met gewelt gedrongen wert; ſoo gebeurt het, dat de vuyligheyt daer dickwils blijft ſitten, ende noch harder werdende, den Derm uyt doet ſpannen, het welck groote pijn verweckt. Het Colijck, dat uyt ſcherpe, zoute, ofte heete Vochtigheyt, beſtaet, hout een vaſte plaetſch, en is vergeſelſchapt met een *Koortſche*, *Dorſt*, ende *Waken*; beſwaert door *heet Eten*, ofte *Drincken*, alwaer het oock dickwils ſijnen oirſpronck uyt treckt. Als hier een quaden aert by is, dan beſtormt het vele ende verſcheyde lúyden op eenen tijt, ende gaet voort als een Peſt. Soodanigen Colijck ſchrijft *Paul. Egineta* eertijts vele landen der Romeynē ſevens beſmet te hebbē; gelijck *Senertus* oock ſchrijft onlangs in Sileſyen gebeurt te zijn.

4. Het Colijck en is niet kleyn te achten, dewijl het een ſeer hevige pijn, ende benautheyt maeckt, die niet alleen dē Buyck, maer het geheele Lichaem onſtelt, en de krachten dapper krenckt. Het minſte hout wel lichtelick op, ende vergaet door weynigh middelen. Maer als de Verſtoppinge groot is, ende de Vuyligheyt ſoo vaſt ſit, datter niet met allen van onderen af en ſchiet, dat heeft vry ſijn gevaer; inſonderheyt alſſer *Nock*, eñ *Flaute*, by komt: want daer op volght gemeenlick de Doot met kout Sweet. Het Colijck van een Heete, ende ſcherpe Vochtigheyt is mede ſeer gevaerlick, inſonderheyt als daer een ſtercke *Koortſche* by is. Als oock ſoodanige Vochtigheyt van plaets verandert, dan verandert met eenen de Sieckte, gelijck ſy na 't Hooft, ofte op de Zenuwen ſchietende *Vallende-ſieckte*, *Geraecktheyt*, ofte *Gicht* veroirſaeckt. Hier van getuyght de gemelte *Egineta*, dat de gene, die, op ſijnen tijt, van ſoodanigh

Co-

Colijck in een Vallende-ſieckte vervielen, meeſt al ſtorven: maer die daer door van Geraecktheyt aen-gerocht wierden, meeſt bequamen.

5. Al is't dat, gelijck dickwils vermaent is, de rechte *Geneſinge* beſtaet in't wech-nemen van de Oirſaeck: ſoo valt de Pijn hier veeltijts ſoo hevigh, datſe dwingt, om d'Oirſaeck wat aen een zijde te ſtellen, ende voor al te gebruycken ſoodanige Middelen, die de ſelve konnen verſachten, jae die het Gevoelen verminderen. Dan tot het laetſte en moet men niet lichtelick ten eerſten komen; alſoo ſoodanige Middelen de Verſtoptheyt noch vaſter, ende hart-neckiger maken: maer het Lichaem voor al ontlaſten met een verſachtende, ende af-ſettende Clyſteer; gelijck in Winden, ende koude Slijmerigheyt, van *Heemſt-wortel*, van *Maluwe*, *Glas-kruyt*, *Eerenprijs*, *Orego*, *Dil*, *Camillen*, *Meliloten*, *Bakelaer*, *Anijs-ſaet*, *Stermonteyn*, ende een onçe *Sene-bladeren* in *goet Bier*, tot een half pint gekoockt, ende dan door-gekleynſt zijnde, daer onder gemengt, een onçe, ofte ander half (na de Siecke ſterck is) *Bitter-heyligh*, met een vierendeel loots *Zout*. Ende deſe Clyſteer magh meerder als eens geſet werdē. Doch als ſy wel gewerckt heeft, magh men de *Senen*, ende *Bitter-heyligh* daer uyt laten, ende in plaetſche daer by doen wat *ongezoute Boter*, *Ganſe*, ofte *Hoender-vet*, Verſchen *Olye van Olyven*, ofte *van Amandelen*. Van bovenē dient onder-tuſſchen mede in-genomen een lepel ofte twee *Olye van ſoete Amandelen*, verſch ende ſonder vyer geperſt, met een roomerken heeten *Malvaſey*, ofte *Spaenſchen wijn*. Wanneer de Vuyligheyt te hoogh ſit, ende met geen Clyſteren af en wil ſchieten, ſoo magh men van bovenen in-geven Af-drijvende Middelen, beſchreven in't 1. Deel, ende nu dickwils aen-geweſen. Doch als de Pijn ſoo hevigh is, datſe gantſch geen uytſtel en wil geven: ſoo moet men komen tot *Mithridaet*,

Theriakel, de swaerte van een Fransche kroon, ofte tot half soo veel *Philonium Rom. sine Euphorbio*.

Wanneer het Colijck veroirsaeckt wert door heete, ende scherpe Vochtigheyt, dan dienen gebruyckt verschachtende, ende verkoelende Middelen, gelijck een Clysteer van *Maluwe*, *Vyolen-bladeren*, *Glas-kruyt*, gepelde *Gerste*, *Lijn-saet*, *Camille-bloemen*, gekoockt in water tot op een half pint, ende dan vermengt met *Diacatholicon* 1 onçe, ende 3 onçen *Syroop van Rosen met Rhabarber*. Doch als geen af-treck van doen is, soo dient sulcx uytgelaten, ende by het Af-sietsel gedaen een *Doeyer van een Ey*. Van bovenen magh men mede gebruycken *Olye van soete Amandelen* met wat *Syroop van Vyolen*. Ende, soo de Pijn te groot is, komen tot *Amandel-melcxkens met verkoelende Saden*, daer een halve, ofte geheele onçe *Syroop van Bollë* by gemengt is. De Quaet-aerdigheyt moet weder-staen werden door soodanige Middelen als in't 1. Deel op't 18. capittel zijn aen-gewesen; waer van oock 't gebruyck nader verklaert is in't 11. cap. van het 2. bouck, in het voor-komen, ende genesen van de Pest.

6. Wat de *Maniere van Leven* belangt. De Pijn doet hier den Etens-lust wel overgaë; te meerder alsoo 'tgene oock gebruyckt wert, gemeenlick terstont wederom met walginge op-komt. *Galenus* prijst in kout Colijck het *Loock*, als kracht hebbende om de Winden te verdrijven, ende het kout ende taey Slijm te verteren. Daer toe mede bequaem is *Ajuyn*, *Werm-moes* van *Kervel*, *Beet*, ende *Pareye*; *Wijn* heet gemaeckt met *Noot*, *Foelye*, ende wat *Suyeker*; als oock *Seck*, ofte ander *werme Wijn*, die niet en treckt, zijn hier dienstigh; gelijck mede *Bier* met *Camillen* gesoden, ende heet gedroncken. Sulck Bier magh oock onbeschroomt gebruyckt werden in heet Colijck: waer toe mede dienen de Koel-drancken hier voor in de Koortschen beschrevë. Die het Colijck on-

onder-havigh zijn, moeten haer sonderling wachten van Koude voeten, ende altijdt een open Lichaem houden, ende als haer Winden openbaren, de selve uyt den nauwen buyck, de wijde werelt over-geven.

Het XI. Capittel.

1. *VVormen*,
2. *Oirsaken*,
3. *Onderscheyt*,
4. *Ken-teyckenen*,
5. *Voor-teyckenen*,
6. *Genesinge*,
7. *Maniere van Leven*.

1.

ONs Lichaem is soo vruchtbaer, datter naulicx een Deel gevondē wert, daer geen *Wormen* en groeyen, gelijck te sien staet by *Hollerius*, *Duretus*, *Veiga*, *Marc. Donatus*, *Fernelius*, *Foreſtus*, *Paré*, *Sennertus*, *Schenckius*, *Epiſt. à Scholtzio coll.* 74. ende andere. Maer sy hebben meest haren oirspronck in de Dermen, ende somtijts in sulcken menighte, datse met honderden af-schieten.

2. De *inwendige Oirsaeck* der Wormen bestaet in de Stoffe, daer sy uyt groeyen, ende de kracht, die de groey daer in brengt. De *Stoffe* is geheel verscheyde, gelijck men oock siet dat, buyten dē Mensche, Wormen voortgebracht werden uyt hout, vleysch, visch, kaes, ende diergelijcke: maer meesten deel van een taey, ende dick *Slijm*, met *Gijl* vermengt, het welcke in de Dermen op een bysondere maniere bedervende, eē bereytsel krijght, om leven te ontfangen. Dit wert daer in gebracht, ende uyt het Worm-zaet, alreede in die Stoffen verborgen zijn-

zijnde, als verweckt, door de Wermte, de welcke by die bedervinge is. Ende daer toe is bequaemst de gene, die wat vochtigh is. Het welck de oirsaeck is, als mede haer Gulsigheyt, dat de Kinderen, meerder als volwassene, die scherper Wermte hebben, de Wormen onderhavigh zijn. Even-wel heeft *Saxonia* gesien, dat een oude Vrouw van tachtigh jaer noch eē groote Worm is quijt geworden. Dan dit en komt niet eens by de Kinderen; alsoo oock bevonden is, dat sy noch selfs in de Lijf-moeder, met Wormen gequelt wierden, diese terstont na de geboorte loosden. De voornaemste onder de *Wtwendige oirsaken* is *Gulsigheyt*, waer door den eenen Kost ingeslockt wert, eer dat den anderen verteert is, die dan lichtelick bederft: insonderheyt als hy oock van sijn selven lichtelick komt te bederven, gelijck *Melck*, *Kaes*, *soet Fruyt*, *Pluck-vruchten*, *Vleysch sonder Broot*, jae oock *Broot sonder Toe-spijse*, gelijck ick bevondē hebbe aen verscheyde Swangere vrouwen, die uyt luft niet anders en aten, als versch Terwen-broot.

3. Ende alsoo de Spijse, die de menschen gebruycken, verscheyden is, ende het Slijm oock verscheyden gedraeyt wert, soo en is't niet vremt, dat de Wormen niet allegader even-eens en zijn. Behalven de gene, die geheel vremt ende seltsaem vallen, beschreven by *Schenekius* 3. *Obs.* 211. uytgebeelt by *Paré* in't 19. bouck van sijne Heel-konste, op het 3. capittel, soo stellen *Aristoteles*, ende *Galenus* (het welck oock by de Griecsche, Arabische, ende meest alle de nieuwe Geneest-meesters gevolght wert) driederley onderscheyt van Wormen, Ronde, Breede, ende Maeyen.

De *Ronde wormen*, dat is, de gemeenste, zijn van gedaente ront, ende langachtigh, ende groeyen meest in de Dunne dermen, soo dat sy, honger hebbende, lichtelick daer uyt in de Maegh op-komen, ja den Mont, als

als hy open is, uytkruypen, ofte in den slaep gesloten zijnde, door 't gehemelt haer in den Neus begeven, ende aldaer dan gelooft werden.

De *Breede wormen*, die in't Griecx, na haer gelijckenisse, Ταινίαι, dat is, *Swachtels* genoemt werden, en zijn nergens na soo gemeen. Sy nemen haer begin in den *Blinden Derm*, ofte de winckels van den *Kronckel-derm*, dan zijn somtijts soo lang, datse alle de Dermen beslaen, gelijck *Galenus*, eñ *Trallianus* aenwijsen. Dan haer lengte is seer verscheydē, *Valleriola* maeckt gewagh van negē voet, eñ meerder, *Platerus* van veertigh, *Aponensis* van vijfthien, de gemelte *Trallianus* van sesthiē. *Saxonia* getuyght eens soodanigē Worm van een jongē van seven jaer, eñ tweemael in Vrouwē gesien te hebbē, van acht ellen, Dr. *Tulp* van veertigh ellen. Ende *Plinius* verhaelt, datter *Swachtel-wormen* groeyen van drie hondert voeten, ende noch langer. Siet *Schenckius* 3. *Obs.* 208. Sy schijnen te beslaē uyt vele kleyne Wormkens, het zaet van Kouwoerden, ofte Concommers gelijckende, met de mondekens aen malkander vast houdende, gelijck oock sommige gemeent hebben inder daet te wesen. *Hier. Gabucinus* schrijft, dat den breeden Worm even-eens is, als een wit af-schrapsel van de Dermen, dat al de selve in haer lengte beslaet, binnen het welcke Wormkens, gelijck Kouwoerden-saet, groeyen. Ende als dit in't afgaen komt te breken, ofte te scheuren, dat haer alsdan openbaren die kleyne Wormkens, ofte bysonder uytkomende, ofte aen malkanderen vast zijnde; die hy oock seyt bevonden te hebben alleen te leven, ende 't geseyde af-schrapsel, als sy haer roeren, te bewegen; 't welck anders sonder bewegen, ende leven zoude zijn. Hier uyt stelt hy den Breeden Worm niet anders te wesen, als een Slijmerige vochtigheyt, die rontsom aen de Dermen hangt, eñ aldaer verdickt, in de welcke dan dese kleyne

Worm-

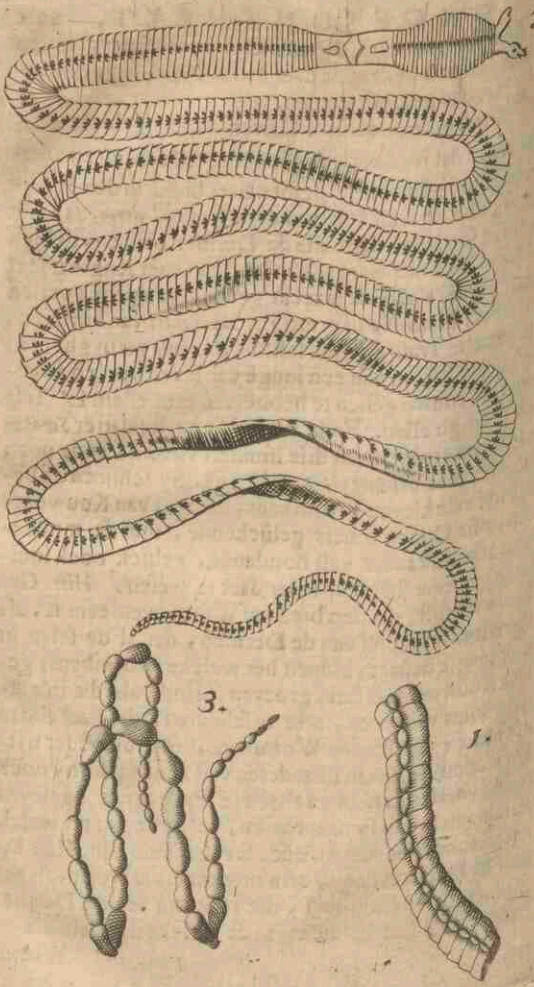
2.
3.
1.

Wormkens, het saet van Kouwoerden, ofte Concommers gelijckende, haren groey nemen. Dese Breede wormen werden seer selden gesien, dan schieten gemeenelick met (1) stucken af. Sommige hebbē twee hoofden, gelijck hier een (2) uyt-gebeelt is. Andere zijn sonder sienlick hooft, op de gedaente hier (3) aengewesen.

Maeyen zijn seer kleyne Wormkens, de Maeyen, die in de Kaes komen, gantsch gelijck. Sy groeyen onder aen den *Eyndel-derm*, ofte de *Sluyt-spier*, meest in volwassene, ende sulcx in soo grooten menighte, dat de kamer-ganck van de selve krielt, somtijts oock uytkruypen, ende haer over de billen, ende heupen allesints verspreyden.

4. Wy komen nu tot de *Ken-teyckenen*. Dese zijn *Spanninge in den Buyck* met *Rommeling* ende *Steeckte*, het *Verteren* van de Spijse wert bedorven, waer op dickwils *Walging*, *Braken*, ofte een *Loop* volght, als mede *Swackheyt* in de krachten, *Bleyckheyt in't aengesicht*; *Waterige*, ofte *Geswolle Oogen*, te weten, als de dampen, die van de beweeghde Vochtigheden nae het Hooft opstijgen, heet, dun, ende scherp zijn: *Inckssel in den Neus*, van wegen de gemeenschap, die hy heeft met het binnenste vliesjen van de Dermen. Ende als sy na bovenen gedreven werden, gelijck meest geschiet door honger, ende gebreck van voedtsel, dan makense *Bevinge*, *Benautheyt in de Keel*, *dapperen Honger*, ende *droogen Hoest*, doordien het Middel-rift in gemeenschap getrocken wert van den Mont des Maeghs, het welck dan met hoesten souckt uyt te werpen, 't gene haer schijnt te belasten, doch niet zijnde, dē Hoest droogh is. Van wegē de prickeling, die sy geven aen den gemeltē Mont des Maeghs (door sijn scherp gevoelen groote gemeenschap hebbende met het Hert, eñ de Herssenen) *Flauwte*, *Trecking van Zenuwen*, ende *Vallende-sieckte*. Dan dit heeft alleen

plaetsch

plaetsch in de Ronde, weynigh in de Breede, gantsch niet in de Maeyen, die niet veel anders als een moeyelick *Inckſel* verwecken.

5. Wt de verhaelde Toevallen, als die door de Wormen verweckt werden, en zijn geen goede *Voor-teyckenen* te maken, gelijck men oock dagelicx siet, dat de kinderen daer veeltijts van ſterven. De Maeyen hebben de minſte ſwarigheyt, om dat ſy alderverſte zijn van de Edele Deelen, ende lichteljcker af gaen. De Breede Wormen vallen ſwaerlick te geneſen, dan de Ronde hebben, gelijck geſeyt is, de ſwaerſte toe-vallen. Onder deſe zijn de groote arger, als de kleyne, vele als weynige, roode als witte. Beteyckenen in Sieckten een groote bedervinge in de Vochtigheden, ſomtijts oock een quaet-aerdigheyt: dan is goet, dat ſy op 't laetſte van de Sieckten, met de andere vuyligheyt, door de kracht der naturen, af-geſet werden. Daer is een out gevoelen onder de Vrouwen, dat als yemant in Koortſchen, ofte andere Sieckten eenē Worm quijt wert, dat het den *Herte-worm* is, eñ de Siecke derhalven moet ſterven. Dan dit wert niet alleen door de Reden, maer oock door de dagelickſche Ervarentheyt ſelfs wederleyt.

6. Dewijl de Wormen eē gedierte zijn, ons Lichaem gantſch tegen, ſoo beſtaet de *Geneſinge*, in de ſelve te dooden, ende af te ſetten. Sy werdē gedoodet door dingen die bitter, ofte ſcherp zijn, ofte daer tegen een bysondere eygenſchap hebben. Soodanige zijn *Corallina*, de wortels van *Dictamnus*, *Sleutel-bloemen*, *Zedoar*, *Gentiane*, *Angelica*, *Bitter Amandelen*, de Bladeren van *Alſem*, *Averrone*, *Kleyne Santorye*, *Wijn-ruyte*, *Yſer-kruyt*, *Malrove*, *Scordium*, *Galega*, ofte *wilde Vitſen*, het Saet van *Citroenen*, *Reynevaer*, *Sementina*, ofte *Zeewar-ſaet*, het welck wel het krachtighſte is, ende daerom wel te recht een gemeenen naem voert van *Worm-kruyt*. De wortels,

tels, ende saden konnen gestooten, tot een vierendeel loots, met eenigh nat in-gegeven werden, ofte oock met de gemelte Kruyden gekoockt. Men kan mede het Sap uyt de bladeren persſen, ende het selve alsoo gebruycken, ofte met Suycker, ofte Honich tot een Syrope koken. Dan alsoo de geseyde Middelen heet zijn, soo en dienense in koortschen niet gebruyckt, in welckers plaetse dan genomen konnen werden *Gras-wortels*, *Muysen-oor*, *Suyring*, *Cichorey*, *Citroen-sap*, *Verjuys*, stercken *Azijn*. Hier en is niet gebruyckelicker, insonderheyt voor Kinderē, als *gebrandē Harts-horen*, om dat hy geen smaeck en heeft; dan ick en hebbe, daer van noyt eenigh voordeel konnen bemercken. Derhalven is beter dat men haer geve *gesuyckert Worm-kruyt*, ofte Suycker-kocxkens daer van gebacken. Men kan oock het bekerken, daer sy wat bitters uyt drincken, eerst met Honich bestrijcken, om haer den soeten smaeck voor af te geven. Sulcx is al van den poēet *Lucretius* geraden geweest in sijn 4. bouck:

— *pueris Absinthia tetra medentes*
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Contingunt Mellis dulci flavoque liquore;
Vt puerorum ætas improvida ludificetur
Labrorum tenus: interea perpotet amarum
Absinthî laticem, deceptaque non capiatur.

Dan alsoo het niet genoegh en is, dat de Wormen sterven, maer oock datse (want anderſins verrottense in de Dermen, ende verwecken groote stanck, ende andere toe-vallen) gelooſt werden, soo zal men by 't verhaelde, Af-settende middelen vermengen. By exempel, N. *Zeewarsaet*, ende *Rhabarber*, van elck een half vierendeel loot, twee scrupels, ofte een vierendeel loot, nae

het ſterck moet zijn. Ende als het noch ſtercker vereyſcht wert, dan magh men in plaetſch van Rhabarber nemen *Species Diaturbith cum Rheo*. Zijn oock bequaem de *Pillen Ruffi*, 1 vierendeel loot, ende voor de gene, die het ſterck verdragē kan, *Extract. Catholicum*, een ſcrupel. Wtwendigh zal mēn onder-tuſſchen den Buyck ſtrijcken met *Olye van Alſen*, ende over den Navel leggen een pap van groenen *Alſen* (ofte van de ander Kruyden, hier voor vermelt) in Wijn geſoden, dan in een vijſel geſtooten, ende wederom op-gekoockt met *Vijge-bonen-meel*, ende dan met wat *Aloë*, een *Oſſe-gal*, ende *Olye van Wijn-ruyt* vermengt. Tot den Breeden worm wert inſonderheyt gepreſen het poeyer van *Varen-wortel*, met water van *wilde Vitſen*, in-genomen. De Mayen, alſoo ſy aen't eynde leggen, konnen bequamelick verdreven werden met *Set-pillen*, uyt *Honich*, *Zout*, ende wat *Aloë* gemaeckt, ofte oock van *Aluyn* geſchrapt.

7. De gene, die met de Wormen gequelt zijn, moeten wel letten, datſe geen Spijſe gebruycken, die lichtelick bederft, ofte verſtopt. Het *Terwen-broot* is beter, als Witte-broot. *Viſch* valt hier ondienſtigh; als oock *ſoete Melck*, doch verſch op-gekoockt zijnde met *Loock* ſet de Wormē dapper af. By *gebraden Vleyſch* magh men doen *Citroen-ſap*; ende het *geſoden* ſtoven met *Stuyring*, *Latouw*, *Beet*. Den Dranck kan weſen *lichte Wijn*, ofte liever *Mede*; ende alſſer Koortſch by is, *kleyn Bier*, ofte *Gras-water*, met *Syroop van Azijn* ofte *van Citroenen* gemengt. De Kinderen konnen gevougelick drincken kleyn Bier, daer de vrucht *Sebeſten* in gekoockt is: ende haer *Bieren-broot*, ofte *Karen-melck* (als ſy hart-lijvigh zijn) ſoeten met *Manna*, ofte *Syroop van bleycke Roſen*.

Het

Het XII. Capittel.

1. *Algemeene Sieckten, tweederley, Sommige voortloopende door verscheyde Landen, ende ten laetsten vergaende, als Peſt, &c. Sommige een Lant eygen zijnde, ende daer altijdt blijvende; als de Pocken in VVeſt-Indyen, loopende Varen in Denemercken, ende daer ontrent, Meer-vlecht in Polen, Krop-geſwel in de Snee-bergen, Blauw-ſchuyt in de Noortſche landen.*
2. *Beſchrijvinge van de Blauw-ſchuyt. De Maniere hoe ſy groeyt, ende op wat plaetſchen. De Voorgaende, ende Naeſte oirſaeck; de verre, ende uytwendige Oirſaken, beſtaende in de Niet-natuerlicke dingen, Koortſchen, Geſtaltenisſe van 't Ingewant, ende Beſmettinge.*
3. *Algemeene Ken-teyckenen van de Blauw-ſchuyt, Byſondere in't Begint, Voort-gang, ende Hooghſte.*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Geneſinge,*
6. *Geneſinge der Toe-vallen, als korten Adem, quaet Tant-vleyſch, Vlacken, Pijn in den Buyck, ende Lidtmaten. Braken, Buyck-loop, Brant, ende Koortſchen, Geſwellen, Sweringen, Roos, VVater, VVtteringe.*
7. *Maniere van Leven.*

1.

DE Sieckten, van de welcke op eenen tijt veel volcx gequelt wert, *Algemeene* by den grootē *Hippocrates* genoemt, zijn tweederhande, ſpruytende wel beyde uyt een gemeene oirſaeck: maer die even-wel gantſch

van malkanderen verschillen, de eene werden by hem geheeten *Epidemii*, de andere *Endemii*.

Epidemii, ofte Voort-loopende, krijgen haren oirspronck in een Lant, het welck dapper geplaeght hebbende, gaen voort, gelijck offe met een wint overwoeyen, in andere, eerst in de naeste, ende daer nae in ver-gelegene Landen; tot dat sy, aldus als een loopende vyer voort-geloopen hebbende, ten laetstē, haer kracht, als uyt-gebrant zijnde, gantsch verdwijnē. Hare beginselen slaen uyt een gemeene, ende ongewoonlicke oirsaeck, bestaende meestendeel in een quade, eñ vergiftige *Lucht*. Want alsoo de Lucht alle Menschen gemeen is, sonder de welcke niemant sijnen adem halen, ende dienvolgende niet leven en kan; soo is onmogelick, ofte moet, wanneer sy met ongesontheyt gekrenckt is, oock Algemeene ongesontheden, ende Krenckten verwecken. Soodanige zijn *Pest*, *Peslige Koortsehen*, ende die ons in't jaer 1529. uyt Engelandt quam, de *swettende Sieckte* genaemt, ende soo al voort-ging, tot datse ten laetsten gantsch verging. Hier van is breeder te lesen (buyten de schriften van de Geneesmeesters) in het 27. bouck der Engelsche historye van *Polydorus Virgilius*. Van diergelijcken overloop hebbē wy hier te lande gesien, *Squynantie*, *Pleurn*, *Rooden-loop*, *Sinckingen*, *Kinderpocken*, eñ andere. Hier van is wel gemeenlick de *quade Lucht* oirsaeck, doch niet altijdt: dewijl sulcx oock kan geschieden door bedorven, ende ongesonde *Spijse*, ofte *Dranck*, eñ een quade *Maniere van leven*; gelijck wel beweesen is by dē Milaenschen *Septalius* in sijn Wtlegg. op *Hipp. 1. de Aer. Aq. & Locis.* Want de Ervarentheyt leert, dat al is de Lucht helder, eñ suyver, even-wel somtijts de Pest onder 't volck komt; als voornamelick in belegerde, ende beslote steden, alwaer uyt Hongers-noot (die een scherp swoert is) alles, 't zy eetbaer, ofte oneetbaer in-

ingeslingert wert, om dē rasendē buyck (die gelijck *Homerus* seyt, geē oorē en heeft) wat te stillē. Sulcx schrijft *Cæsar* te *Marseille* gebeurt te zijn, als die stadt van hem belegert was. Ende daer toe geeft het beleg van de stadt *Leyden* in't jaer 1574. een gantsch drouvigh exempel.

De Sieckten, *Endemii* genoemt, als of men seyde, Inlantsche, spruyten mede uyt een algemeene oirsaeck, te weten *Lucht*, *Wateren*, ende *Spijse*, ende zijn derhalven oock algemeen, maer in een lant; ende al setten sy somtijts wel voort, soo en vergaen sy op't laetste niet, gelijck de *Epidemii*: maer blijvē altijt in haer eygē Lant.

Van desen slagh zijn de *Pocken* in West-Indyen, die door de vremde vaertē van daer by de Spaengjaerts eerst in haer landt, daer nae in't jaer 1492. 3. 4. 5. ofte 96. (want soo verschillen hier in de Schrijvers) te Napels gebracht zijn, als de Françoische daer oorlooghde, waerom sy van de Napolitanen, eñ andere Italianen genoemt zijn *Il mal Franceſe*, gelijck sy de selve in't wederkeeren geheel Italyen door, ende met eenen t'huys brachten. Maer de Françoisen hietense na dē naem van de plaetsch, daer syse eerst gekregen hadden, de Napolitaensche. Siet *Guicciardini*, onder andere, in't laetste van sijn 2. bouck der Italiaensche oirlogen, die het rechte jaer aen-wijst. Dan de Spaengjaerts (als vinders van de nieuwe Werelt) hebben de oudtste brieven, eñ werden by ons de *Spaensche-pocken* genoemt, uyt danckbaerheyt van de gene, diese in't jaer 1496. met de Koninckklicke bruyt in Zeelandt brachten, by ons te voren, als oock elders, gantsch onbekent zijnde. Dese Quel en komt niet uyt een quade Lucht, want anders zoude hy mede al lang op-gehouden hebben: noch oock uyt quade ende bedorven kost, gelijck sommige voor-geven: want soodanige is voor desen al dickwils gebruyckt geweest, sonder dat daer van het minste teycken van Pock-

ken hem oyt geopenbaert heeft. Men vint ook dat niet het gemeen volck ende de kaliſen, daer meerder mede gequelt zijn, als wel de groote, ende die de beſte koſt nuttigen. Ick en kan even-wel niet nae-laten, om datſe wat aen-merckens waerdigh ſchijnt te weſen, alhier te verhalen, de meeninge van een Italiaenſch ſchrijver *Fioravanti*, dat de Pocken in Weſt-Indyen een inlantſche Sieckte zijn, ende aldaer haer begin genomen hebben, door dien dat de Menſchē malkanders vleyſch daer eten; ende ſeyt ſulcx verſocht, ende bevonden te hebben, aen een Hondeken, het welck hy op-ſloot, eñ niet te eten en gaf, als alleen gekapt Honde-vleyſch, ende dat het ſelfde van die koſt de Pockē kreegh. Waer uyt hy beſluyt, dat de Indyanen alſoo mede door vleyſch van haren eygen ſlagh ende aert, de Pocken kregen: ende dat de Napolitanen het ſelfde over-komen is, door dien ſy, in de belegeringe van haer ſtadt, uyt hongerſ-noot, Menſchen-vleyſch aten. Eñ hier mede komt over een 'tgene ſommige Françoiſche ſchrijvers, niet konnende lijdē dat de Pockē na haer genoemt werden, noch dat ſy die by de Italiaenſche hoeren zouden verovert hebben, ons willen berichten, dat in den tocht van *Carel den 8*, op Napels, ſommige Koop-luyden uyt vervlouckten yver van winſte, het vleyſch van eenige krijghſ-knechten, die in Barbaryen gebleven waren, in't leger verkoften voor ſtucken van viſch, die ſy *Tons* noemen, ende wy *Tonynen*. Ende om deſe groote naderheyt van de nature meent de vry heer van *Verulam*, Cançellier van Engelant, dat het Sogh der Vrouwē ſoo bequaem niet en is in ſommige ſieckten, als van andere Dieren. Hier uyt blijckt ook dat den Italiaenſchen *Ficinus* een grooten miſſlagh heeft, als hy raet tot verlengen van't leven te gebruycken het Bloet van een geheel jong, ende geſont Menſche, om de groote eygenſchap,

schap, die daer is tusschen het Voedtsel, ende het te voeden Lichaem. Ende dese oirsaeck wert van sommige voor-gewent, waerom het Verckens-vleysch de Joden zoude verboden zijn geweest, als stoffe gevende tot de *Melaetsheyt*, die mede een eygene, ende gemeene Sieckte onder haer was. Ende gelijck,

Simia, quam similis, nequissima bestia, nobis,

het loose gedrocht van Apen uytwendigh onsen handel geheel nae-aept, soo hebben wy inwendigh in ons Lichaem een groote over-een-komst (laet de Hoovaerdye vry in ons plaetsch hebben) met de vuyle Verckens. Selfs soo verre, dat *Galenus* verhaelt, van een schelmse waert, die sijn gasten Menschen-vleysch voor-settedē, het welcke sy voor Verckens-vleysch aten. Om welcke grouwel ick een Pastey-backer van Heusden, die van wegen sijn leckere pasteyen, grooten loop hadde, te Dordrecht rechtvaerdelick hebbe sien rabraken.

Hier toe behoorē mede *Loopende Varen*, soo genoemt om dat sy in geen plaetsch stil en blijven, maer sonder op-houden het gantsche lichaem, insonderheyt de gewrichten, als kruypende mieren, door-loopen, ende door-varen. Dit gebreck is eygen, ende gemeen in Denemercken, Dithmarssen, Westfalen, ende op de kanten van Cleef, Gelderlandt, ende Vriesslandt. Ende wert beschreven by *Hendrick van Bra*, geneesmeester van Campen, in seker brief aen Dr. *Foreest*, gedruckt achter sijn 20. bouck.

Diergelijcke Inlantsch gebreck is in Polen, ende de Landen daer ontrent gelegen, de *Meer-vlecht*, wanneer het Hayr onder malkanderē verwert, ende als met slijm aen een gevlecht is. Hier van is in't breet voor desen geschreven, by drie Professoren van Padua, *Minadous*, *Saxonia*, ende (die ick daer noch heel bejaert, gehoort

hebbe) *Fonsæa*, als oock den Duytschen *Semmeritt*.

Soodanigen aert hebben mede de groote Kroppen, die wy gesien hebbē in het volck, 't welck aen de *Alpes*, ofte hooge Snee-bergen tusschē Italyen, ende Switserlant haer woon-plaets heeft, ende veroirsaeckt werden door de Lucht, ende het Snee-water, het welck gestadigh met groot gedruys in menighte (soo dat het ons hier den Rhijn brengt) afloopt, ende haren dranck is, gelijck mede *Plinius* selve de oirsaeck daer op-leyt 11. *Nat.* 37. Want sy krijgen daer door een groote opblasinge in de aderen, slagh-aderen, ende de ydele plaetschen, die tusschen de Spieren van de Keel zijn. Ende al is't dat dese oirsaeck niet aen-genomen en werdt by *Fernelius*, treffelick geneesmeester van *Henrick* de II. koning van Vranckrijck, (stellende sulcx alleen te komen van grof, ende taey slijm, aldaer uyt het Hooft sinckende) soo bevestight even-wel den ervaren D^r. *Foreest* het oude gevoelen met het exempel van een huysman hier te lande, die uyt armoede niet als visch gegeten, ende daer toe niet als water gedroncken hebbende, mede een geswel aen de krop kreegh. Waer in de gemelte *Foreest* meent soo veel te vaster te gaen, door dien den Boer het Water drincken gantsch latende, ende na een Purgatye, Middelen, die doen verdwijnen, gebruyckende, het geswel haest verging. Dan dit verschil is wel lichtelick by te leggen. Want de koude ende mistige Lucht, die aldaer valt, ende het Snee-water verkouwende de Maegh, ende Hersenen, veroirsaken soodanigen grof, ende taey Slijm: het welck gestelt kan werden de naeste oirsaeck, gelijck de andere de eerste, ende uytwendige, die soodanigh slijm door haer selven maken, ende alsoo den gront leggen tot de Krop-geswellen. *Langius*, geneesmeester van den Palsgraef, in den 43. Brief van sijn 1. Bouck, ende den 4. Brief van

sijn

sijn 3. Bouck, geeft hier van de oirsaeck, dat het volck aldaer water drinckt, 't welck uyt de bergen, daer veel *Metael* in is, af-komt loopen, ende dat veel *Quicsilver* by hem heeft. Maer al en kan niet ontkent werden, dat het Quicsilver een besondere kracht heeft om het slijm nae den mont ende keel toe te drijven, soo dat het oock van buyten gestreken zijnde, doet quijlen, ende de tanden los maeckt, gelijck de Pock-meesters wel bekent is: dewijl even-wel in Hongaryen, Seven-bergen, ende andere plaetschen, daer het Quicsilver in groote meyghte voort-komt, die Kroppen niet gevondē en werden, soo dunckt my beter te zijn, dat men simpelick de oirsaeck leyt op de rauwigheyt van het Snee-water, dat van de hooge bergen komt af-loopē, ende van die Luyden aldaer wonende van jongs op gedroncken werdt. De geestige poēet *Sallustе Bartas* spreeckt van soodanige Sieckten in den 1. dagh van sijn 2. Weke:

Mais quoy? ne penses pas, que la fortune guide
Pesle mesle le champ de la tierce Eumenide,
Ie voy de ses soldats, qui, conduits par raison,
Font choix, & de Province, & d'aage, & de saison.
Ainsi le Portugal est fecond en Phtisiques,
L'Ebre en Escrouelleux, l'Arne en Epileptiques,
L'une Inde en Verolez, la Savoye en Goitreux,
En Pestеux la Sardaigne, & l'Egypte en Lepreux.
Suivant les Mœurs de lieux, ou la forte influance
Du Ciel gouverne tout.

Welcke verssen by Heer *Iacob Cats* aldus vertaelt zijn:

'Ten is niet by geval, dat ons de swacke leden
Door kranckheyt sijn omstelt, door sieckten af-gereden,

Een yder werelts-deel dat heeft sijn eygen aert
VVaer door het in de menſch verſcheyden qualen baert.
De Teeringh gaet in ſwangh ontrent de Portugyſen,
Men ſiet het Krop-geſwel meeſt in Savoye rijſen,
Valais dat voedt de Gicht en't quaſtigh Flereçijn,
Sardaigne ſwarte Peſt, het doodelick fenijn.
De VVeſter-Indiaen die helt naer vuyle Pocken,
Die hier oock dickmael zijn, oock onder ſij de-rocken,
Ægypten geeft een Zeer gelijck als Laſary;
Toſcane breyn-gewoel en felle raſerny.
Noch iſſer boven dat een hoop van booſe qualen,
Die yder Iaer-gety op vee en menſchen dalen,
Iae yder levens deel heeft ſijn byſonder quaet
Dat van de kintſheyt af tot mans en vrouwen gaet.

Wy zouden meerder diergelijcke Gebreken konnen verhalen, die in een plaetſche eygen zijn: dan wy zullen die, om hier in't beginſel niet te lang te vallen, ende (gelijck *Diogenes* ſeyde, van een kleyne ſtadt met een groote poort, te vreeſen dat ſy daer door zoude uyt-loopen) de ſelve over-ſlaen, ende komen tot het gene wy voor-genomen hebben, te weten, de *Blauw-ſchuyt*, een Inlantſche ſieckte onder de volckeré van de Noortſche landen, als met namen van Hollandt, Zeelandt, Vlaenderen, Weſtfalen, Pomeren, Denemercken, Sweden, Noorwegen, Ys-lant, Groenlant, Spitsbergen, ende de na-buyrige geweſten. Want alſoo de Inwoonders van deſe Landen ſoodanigen Lucht, ende Maniere van Leven gebruycken, die (gelijck wy daer na zullen uyt-leggen) ſeer bequaem is, om de Blauw-ſchuyt te doen groeyen, ſoo en kan het niet anders toegaen, ofte ſy moet aldaer ſeer gemeen zijn, ende in andere,

dere, gelijck Vranckrijck, Spaengjen, Italyen, benefens de oirſaeck, onbekent weſen. Ick kan getuygen, dat als in dē jare 1617. onſe Nederlanders de Venetianen te hulpe geſonden waren, tegen *Ferdinand*, doen hertogh van Grats, namaels Keyſer, ſommige van de ſelvige, aen de Blauw-ſchuyt, dieſe hier uyt het Landt gebracht haddē, ſeer ellendigh gingen; ende dat de Geneef-meeſters van Venetyen niet en wiſten, wat voor een Sieckte ſy daer af maken zoudē. Diergelijcke heeft my oock vertelt onſen Ambaſſadeur van Venetyen komende, hoe dat hy aldaer begroet werde van een Pools Graef, die ſoo quelligh aen de Blauw-ſchuyt ging, dat hy leven, noch ſterven en konde. Deſe klagende, dat hy ſoo vele Geneef-meeſters verſocht hadde, ſonder eenige verlichtinge te vernemen: ſoo ſeyde den wel gemelten Heere, dat ſijn huyſvrouwe haer wat op diergelijcke ſaken verſtont, ende dat ſy wel lichtelick die Sieckte zoude kennen. Waer op Me-vrouw zijnde verſocht binnen te komen, ende hoorende, ende ſiende de toevallen, ende teyckenen van't Gebreck, konde wel haeſt oirdeelen, dat het de Blauw-ſchuyt was, ende daer over ſprekende met ſijne Geneef-meeſters, ende haer beduydende van wat aert de Kruyden waren, met dewelcke die Sieckte hier te lande genas; ſoo verſonnen ſy op een Kruyt, dat ontrent *Verona* in ſeker beeck wies (het welck haer Ed. niet en konde noemē) wat ſcherpachtigh van ſmaeck, gelijck hier onſe Kruyden, die daer toe gebruyckt wierden, ende dat het ſelfde van daer gehaelt zijnde, den Poolſchen heer, die te voren ſoo veel te vergeefs verſocht hadde, daer door verlichtinge gevoelde; tot dat hy hem elders begevende, alwaer de rechte Kruyden waren, ten laetſten volkomelick genas. Dan deſe Sieckte begint haer allencxkens verder uyt te ſpreyden, ende door over-brengen bekent te werden in

eeni-

eenige Landen, daer sy voor desen gantsch vremt geweest is. Waeromse somtijts oock wel *Epidemia* magh gerekent werden met D^r. *Ronssen*. Want het kan wel wesen, dat eene Sieckte ten insichte van een Landt *Endemius*, ofte eygen is, ende van wegen andere *Epidemius* ofte gemeen, alsoo dat ondersceyt niet wesentlick, maer alleen toevalligh is, ende soo kan het mede geschieden, dat in een Lant, maer een mensche zoude komen te sterven van de Pest, die daerom voor geen *Epidemia* zoude mogen gehouden werden. Soo is aen d'ander zijde de sweetende Sieckte eerst in Engelandt eygen geweest, ende daer na voort-loopende in andere landē, algemeen gewerden, gelijck mede de *Blauw-schuys*, die wy niet-te-min houden onder 't getal van de *Endemii*.

Sommige nieuwe schrijvers hebbē de Blauw-schuyt willen stellen onder de Nieuwe Sieckten, gelijck wy doen de geseyde Spaensche pocken, sweetende Sieckte, ende diergelijcke. Maer al is't sulcx, dat sy met de namen, die sy tegenwoordigh heeft by de Oude schrijvers niet bekent en is geweest, soo en isse even-wel niet van huyden, ofte gisteren hier te Lande op-gekomen. Sulcx en blijckt niet alleen uyt *Olaus Magnus*, in sijn beschrijvinge van de Noortsche landē; maer oock uyt verscheyde Oude schrijvers. *Plinius* in't 25. bouck van sijn natuerlicke historye, maeckt gewach van een Sieckte, die hy *Stomacace*, ende *Scelotyrbe* noemt, met dese woorden: *Daer en wert niet alleen gevondē Boosheyt onder de Beesten om de Menschen te beschadigen: maer oock in de Wateren, ende Landen. Als Germanicus Cæsar in Duytslant met sijn leger over den Rhijn getrocken was, soo vont men ontrent de Zee-kant een Fonteyn met soet water, water van gedroneken zijnde, de tanden binnen twee jaren uyt-vielen, ende de knyen loosch wierden. De Medicijns hieten het Stomacace, ende Scelotyrbe.* Dese *Germanicus* was een sone van *Drusus* (die de Duytschē mede dap-

dapper met legers geplaeght heeft, waer van noch de naem van *Drees* over-gebleven is) een broeder van *Tiberius*, die na sijn stief, ende schoon-vader *Augustus* keyser was. Maer die twee namen van *Stomacace*, ende *Scelotyrbe* en zijn niet eerst gegeven aen die Sieckte in't lede. Want *Strabo* in't 16. bouck van sijn Grieckssche landt-beschrijvinge, noemt die selfde namen, daer hy beschrijft de Sieckte, die onder de Krijghs-knechten quam, als *Elius Gallus* een leger, door last van den Keyser *Augustus*, voerden in Arabyen. Jae selfs dese Sieckte en is onsen ouden *Hippocrates*, over een-ende-twintigh hondert jaer niet onbekent geweest, gelijck merckelick blijckt uyt de beschrijvinge, die hy doet van de groote Milten. *Den Buyck*, seyt hy, *is op-geblasen, daer nae swelt de Milt, is hart, ende daer valt scherpe pijn in. Hy verandert van verwe, ende wert bruyn, ende valuwe, gelijck een granaet-schel, stinckt uyt sijnen mont, ende tant-vleysch, het welck van de tanden scheyt, krijght op sijn beenen sweringen, gelijck nacht-puysten, de leden nemen af, ende de kamer-gang is hart.* Ende *Prorrh.* 2. schrijft hy: *Die de Milt groot is, hebben quaet tant-vleysch, ende een stinckende mont: ende die sulcx, noch het bloeden over en komt, die krijgen op haer beenen quade sweringen, ende swarte vlacken.* Ende de Benaminge van *Ileos hæmatites*, komt over een in naem, ende teyckenen met *bloedende Scheur-buyck*. Dan de Geneef-meesters, die dit gebreck *Stomacace*, ende *Scelotyrbe* genoemt hebben, zijn wel lichtelick oock Griecken geweest (gelijck de Romeynen doen gebruyckten) nae de toevallē, ofte de schade, die het selvige in den Mont, ofte Beenen dede. Want Στομακάκη, *Stomacace*, is soo veel te seggen, als *Mont-quael*, ofte *Mont-kack*: alsoo de Blauw-schuyt de Mont doet stinckē, ende door-eten. Waerom het oock (gelijck Dr *Wierus* meent,

hoe-

hoe-wel niet na den sin van Dr. *Ronssen*) *Oscedo* genaemt is van *Marcellus Empiricus*, die geleeft heeft ten tijde van de keysers *Gratianus*, eñ *Theodosius*, ontrent het jaer 380. Ende Σκελοτύρβη, *Scelotyrbe*, beteyckent *Scheur-been*, soo genoemt nae de Pijn, die de Siecken in de Beenen voelen, gelijck *Scheur-mont*, na den Mont, ende *Scheur-buyck* na den Buyck, wiens vlies, in dese Sieckte, somtijts van eē scheurt, gelijck *Eugalenus* getuyght. Dr. *Reynier Snoy*, Borgemeester, ende Geneesmeester vander Goude, heeft het den naem (*crassa & pingui Minervâ*, seyt *Salomon Albertus*) *Gingipedium* gegeven, na het tantvleysch, ende de voeten. In Hollant heeten wy 't selfde gemeenlick, na de blauwe Vlacken, *Blauw-schuyt*.

2. Blauw-schuyt is eē algemeene, eñ eygene sieckte in de Noortsche landen, bestaende in een quaetaerdige, eñ verborgene hoedanigheyt, dewelcke door 't geheele Lichaem, insonderheyt de Deelen, die het voedtsel bestieren, verspreyt is, spruytende uyt Melancholijcke, grove, eñ weyachtige vochtigheyt, vergesellschapt met swaermoedigheyt der geestē, swaerte in de beenen, vermoeytheyt over 't gantsche lichaem, benautheyt op de borst, bedervinge in het tant-vleysch, stinckendē aessem, ende blauwe vlacken, voornamelick aen de beenen.

Droogh, vast, ende schrael lant, alsoo het geen vettigheyt en heeft, ende niet wel bewerckt en kan werden, is onbequaem om vruchten voort te brengen: daer-en-tegen dat vet, ende wel geplought is, geeft den Lant-man groot vordeel. Het plougen en mesten doet het Lant, dat anders gelijck onderbleven is, als smelten ende rijsen, gelijck *Columella* wel schrijft 2. 2. ende 15. Het dienstighste dat soodanige Aerde geeft is Terwe, waer van het Broot gebacken wert, dat onse beste, ende gemeenste Spijse is, (het welck de oirsaeck is, dat onse Salighmaker oock bevolen heeft om ons dagelicx broot

broot te bidden) gelijck den beſten dranck Wijn, ende den gemeenſten hier te lande Bier is. Maer indien ſy alle drie niet wel en rijſen, ende geſuyvert werden, ſoo en konnenſe geen goet voedſel aen het Lichaem mede-deelen, dan veroirſaken verſtoptheyt, ende doen grove ende quade vochtigheden vergaderen: gelijck men bevindt in onderbleven Broot, het welck als loot in de Maegh valt; als oock in onklaer Bier; ende Wijn, die noch niet gewerckt en heeft. Want Gijl, ende Moſt, alſoo ſy noch vermengt zijn met Giſt, ende Moer, vallen rauw, onſuyver, ende dienvolgende oock ongeſont om te drincken: maer als ſy aen 't wercken komen, dan beginnen ſy als een ſtrijt aen te rechtē op haer vuyligheyt; met haer geeſten, ende warmte rijſende ende opdringende (even-eens gelijck men ſiet in het ſieden van eenigh nat) waer door de onreynigheyt ſinckt, ende van het ander ſuyvere geſcheyden blijft. Op de ſelfde wijſe gaet het met de Vochtigheden onſes Lichaems. Want als alles wel geſtelt is, dan ſmelt de Spijſe in de Maegh, gelijck tot eenen room, die wy Gijl noemen, ende aldaer door de in-geboren wermte mede als werckende, ſoo ſcheyden van het voedſame, de deelen, die tot geen goet voedſel en konnen gedyen, ende werden daeromi, als overtollige vuyligheyt, gelooſt. Maer het gene nut ende dienſtigh tot voedſel is, wert door den eygen aert, ende d'ingeboren kracht van de Maegh, ende Dermen, gekoockt. Daer nae aldus bereyt zijnde geſonden na de Lever, om aldaer tot fijn, ende ſuyver Bloet als gemalen te werden. Op dat ſulcx te beter zoude toegaen, ſoo wert het groffte van dē Gijl (moetende ſchietē door nauwe wegen) met eenigh wey vermengt, ende daer door driftiger gemaeckt zijnde, van de Milt ingetrocken, dewelcke niet-te-min dien dicken, ende ſuyrachtigen Gijl bewerckt, ende verandert

in

in een Bloet, dat haer, ende de naeste deelen dienstigh is. Maer 't gene tot voedtsel gantsch onbequaem valt, dat maecktse haer quijt, ten deele door de Speen-aderé, ende den tack van de Poort-ader, ten deele door haer Slagh-aderen, van de welcke het overschot in de Nieren kan gebracht werdē: waer door dickwils in de Milt-sieckten het Water bruyn is.

Wanneer dit aldus nae behooren geschiet, dan is de Mensche wel te pas: maer als door te veel rauwe, ende quade kost te besigen, oock in een gesont Lichaem, het selve in de Maegh ende Dermen niet wel verteert, noch van sijn vuyligheyt en kan gescheyden werden, eñ dat de Gijl alsoo vol grove, ende onsuyvere deelen in de Lever komt; dan en kan de Milt alle de selve niet na haer trecken, ende 't gene sy ontfangt, niet genoegh bewercken: waer door dan het Bloet ongerefen, ende onsuyver blijvende, oock soodanigh voedtsel aen het Lichaem geeft: het welck al de Deelen, daer het by komt, met Blauw-schuytige toevallen besmet, gelijck daer na zal aen-gewesen werden.

Wt het gene geseyt is, kan nu wel lichtelick af-genomen werdē de *Plaetsch*, daer de Blauw-schuyt groeyt, te weten, als sy niet door besmettinge aengekomen is, die meestendeel de Milt is, somtijts oock de Lever (gelijck D^r. *Foreſt* getuyght bevonden te hebben in den president *Aßendelft*, die oock de meeste vlacken in't rechte been hadde) als mede Al-vleysch, de tacken van de Poort-ader, ende de aderen van het Middel-rift, ende het Net; in de laetste, als sy eerst begint, ende in de eerste, als sy nu al wat geduyrt, ende toegenomē heeft. Het en blijft even-wel daer noch niet by, maer gaet ten laetsten door alle de aderen. Want al is't, dat yemant die de Blauw-schuyt heeft, al goeden kost at, ende dat de Maegh hem wel verteerde, de Gijl, die door

soo

soodanige onreyne wegen sijnen door-gang heeft, ontfangt de selve besmettingen, ende wert vermengt met de quade vochtigheden, die hy aldaer ontmoet. Hier door komt het oock aen Lever, ende Milt, jae het geheele Lichaem, soo dat ten laetsten al het Bloet een bedervinge deelachtigh is, gelijck men uyt de teyckenen, ende het gelaten bloet bevint.

Wat de *Oirsaeck* belangt, de voorgaende is swart, ende grof bloet, vermengt met eenige rauwe wey, zijnde als een loogh, dat bestaet uyt water ende verbrande deelen, somtijts oock met andere rauwe, ende bedorvene vochtigheyt, gelijck sulcx de gestadige verandering van het water kan uyt-wijsen. Nu alsoo de Vierden-daeghsche koortsche, ende andere Sieckten, die mede uyt soodanigen Oirsaeck voort-komen, de selve toevallen niet en hebben, met de Blauw-schuyt, die oock besmettelick is, ende als de bedervinge aen de Lever, ofte Milt gerocht is, nauwelicx immermeer volkomelick genesen wert: soo is daer uyt genoegh af te nemen, dat de Blauw-schuyt eē bysondere bedervinge deelachtigh is, eñ dewelcke dieper indruckſel geeft, als door de eerste hoedanigheden kan geschieden: jae een soodanige, dewelcke den aert van vergif navolght, eñ soo diep inbijt, dat die kracht nimmermeer te recht uyt-getrocken kan werden. Derhalven nae dat die rauwe ende grove Vochtigheden in de eerste wegen toenemen, ende blijven steken, ende met de selvige andere vuyligheyt gemengt wert, ende dat de wermte van ons Lichaem (die noyt stil en staet) gestadigh daer op werckt, ende sy onbequaem blijven, om tot voedsel te konnen gebracht werden, soo komen sy van handt tot handt hoe langer hoe meerder te bederven, tot datse ten laetsten een bysonderē aert, ende besmettelicke verrottinge, die de Blauw-schuyt eygen is, aen-trecken: ge-

lijck men het selfde oock bevint in het groeyen van andere quaet-aerdige, ende vergiftige Vochtigheden, de welcke, hoe sy langer in't Lichaem blijven, hoe sy arger werden.

Dit swart, grof, rauw, eñ onsuyver Bloet, treckt sijnen oirspronck uyt een quade Maniere van Leven, bestaende in ses Niet-natuerlicke dingen; waer by komen langdurige, ende vierden-daeghsche Koortsche, ende een ongesonde gestalteniſſe des Ingewants; als oock Besmettinge.

Seer wel is geseydt van den treffelicken schrijver *Plutarchus* in sijn 9. Tafel-reden van't 8. bouck, Dat wy van de selfde dingen, daer wy van leven, oock sieck werden. Want gelijck door goede Spijse ende Dranck onse nature lang in dit leven onderhouden wert, van wegen dat sy, 't gene gestadigh vervlieght, wederom herstellen, ende alle de deelen onses Lichaems voeden: soo en is in tegendeel quaet voedsel daer toe niet alleen onbequaem, maer bederft daer-en-boven de natuure, ende verhindert haer werckinge, ende sulcx verscheydelick na de verscheydenheyt van de bedorven stoffe. Soo schrijft *Galenus* dat uyt Voedsel, het welck swaer ende grof bloedt maeckte, daer by komende de hitte van de Lucht, veel volcx in *Alexandryen* de Melaetsheyt kregen. Ende uyt diergelijcke oirsaeck zijn de Noortsche landen gequelt met Blauw-schuyt, die aldaer eygen ende heel gemeen is, insonderheyt by de gene, die aen de Zee wonen, ende ter Zee varen, om dies wille, dat sy veel gebruycken *gezouten*, ende *geroockt Vleysch*, *garstigh*, ende *rauw Speck*, *Worsten*, *Zauçijsen*, *gezoute*, *geroockte*, ende *gedrooghde Visch*, gelijck *Haring*, *Bockent*, *Salm*, &c. als mede *Enden*, *Ganſen*, *Swanen*, ende al 't gene wy in den *Schat der Gesontheyt* geschreven hebben grof bloet te maken. Want alsoo dusdanige Spijse niet wel lucht en-

ende rijsende in de Maegh gemaeckt en kan werden, soo blijftse in de eerste wegen sitten, ende geeft de eerste stoffe tot de Blauw-schuyt. Hier doet insonderheyt toe het *bedorven Koren*, het zy dat het nat opgedaen, ofte oock anders niet wel waer-genomen is. Daer van hebben wy een aenmerckens weerdigh exempel onlangs gehadt in de laetste belegeringe van Breda, alwaer veel jaren te voren tegen soodanigen noot een groote menichte van Terwe was opgeleyt, sonder de selve eens te verschieten: waer door al de gene, die van het Broot, 't welck van die geschote ende bedorvene Terwe gebacken was, gegeten hadden, seer deerlick aen de Blauw-schuyt vervielen, wel tot het getal van drie-endertigh hondert, gelijck my verhaelt heeft den wel-ervarene M^r. *Nicolaes Schavart*, tegenwoordigh gewoonlicke heel-meester der stadt Dordrecht, doen ter tijdt binnen Breda, alwaer hy veel van de selfde konstelick genesen heeft. Soo is door bedorven *Rogge* van Oosten de Blauw-schuyt in't jaer 1556. in Brabant gebracht, gelijck Dr. *Dodoens* schrijft: waer van mede te Loven in't jaer 1525. gestorven is den hoogh-geleerden doctor in de Godtheyt *Martinus Dorpius* van Naeltwijck, (die groot zoude geweest hebben, hadde hy mogen leven, gelijck *Erasmus* van hem schrijft) de Geneesmeesters aldaer niet eens wetende, wat sieckte het was, als Dr. *Foreest* getuyght. De selfde verhaelt oock van twee Geneesmeesters in den Hage, die de Blauw-schuyt van den raetsheer *Sasbout* niet en kenden, soo datter een ander om hem te helpen most komen van Amsterdam. Waer uyt blijckt de waerheyt van het gene de wijse *Plato* seyt, dat het geluck van een gemeene sake bestaet in een geleert Geneesmeester, ende getrouwe Vroe-moeder. De selfde Sieckte wert veroirsaeckt, door *Twee-back*, (dat op de verre reysen mede genomē wert) als het me-

de van bedorven Terwe gebacken is, ofte op een vochtige plaets gelegen heeft, ofte anders muf geworden is. Gelijck oock van *oude Kaes*, *Kool*, *Ajuyn*, *Boonen*, *Erweten*, ende andere *Pluck-vruchten*, voornamelick als sy niet wel gade geslagen en zijn. Soo getuyght *Hippocrates* van sommige, soo mans, als vrouwen, die door gestadigh eten van Pluck-vruchten, swacke beenen kregen, ende alsoo bleven; ende die *Erven* in haer spijse gebruyckten, met pijn in de knyen gequelt wierdē. Want dit alles heeft weynigh dat voedsaem is, ende veel overtolligheyt, streckende om grof, dick, ende rauw bloet te maken: het welck (als de selve lang na malkanderen gebruyckt werdē) ten laetstē een bedervinge krijght, die de Blauw-schuyt eygen is. Derhalvē zijn de Vriesen, die soodanige grove spijse meerder gebruycken, als de Hollanders, oock dese Sieckte veel meerder onderhavigh. Waer uyt wy dit vordeel trecken, dat de Blauw-schuyt ons soo wel beschrevē is by Dr. *Severinus Eugalenus*, meerstigh eñ geleert geneesmeester van *Doccum* in Vriesland.

Onder den *Dranck* komt hier voor eerste oorsaeck van de Blauw-schuyt, het *Water* dat bedorven, ende vol wormen is, het welck die nae Oost-Indyen varen dickwils gedwongen zijn te drincken, ende wel soo dapper stinckt, gelijck my verhaelt is, dat niemant daer van drincken kan, of hy moet sijn neus toe-houden, ende even-wel uyt noot gedroncken wert. Het selve doen oock Wateren, die grof, rauw, onklaer, ende brack zijn, die tusschen het zout ende soet, ofte uyt stil-staende slooten, ende grachten geschept werden. Als mede het *Bier*, dat van soodanigh Water, ofte oock *quaet Mout* gebrouwen is, insonderheyt dat niet lang, ende met weynigh Hoppe (waer door veel verbetert wert) gekoockt en heeft. Gelijck oock *Wijn*, die bekaemt is, lang wert, ende begint te bederven;

Helpt

Helpt noch veel tot de Blauw-schuyt de *Lucht*, de gelegentheyt der Landen, gestalteniſſe der Plaetſen, ſtreckende tot koude, vochtigheyt, brackigheyt, ende onſuyverheyt. Soo is bevonden dat als de jaren 1556. ende 1562. gantſch vocht ende regenachtigh waren, met Zuydelicke winden, daer op gevolght is, een al-

gemeene Blauw-ſchuyt, gelijck Dr. *Ronſſen* getuyght. Het ſelve doet oock een Noortſche lucht, die kout, grof, brackigh, ende beſmet is met veel dampen, dewelcke de Zee, ende de Rivieren in't af-loopen, als oock de Meren, ende Gorſingen op-geven, ende door den adem in-gehaelt zijnde, de Geeſten, ende het Bloet

besmet. Soo bevint men, dat in de Plaetschen ontrent de Zee, eñ daer veel stil-staende wateren zijn, de Blauw-schuyt gemeen is, daer men in drooge gantsch van haer niet en weet. Ende selfs oock hier te lande en is dat gebreck soo swaer, noch soo gemeen niet ter Goude, ofte te Rotterdam, ende noch minder te Dordrecht, alwaer de riviere, uyt de welcke gekoockt, ende gebrouwen wert, alle daegh op en af loopt, als wel te Amsterdam, ende in Noort-Hollant, daer het vol Meren, ende stil-staende Wateren is. Waerom oock (siet de voorsichtigheyt Gods) de Lepel-bladeren, het voornaemste geneesmiddel, by haer in overvloet wassen, (gelijck sy hier aen het Wijckesche Méér af-gebeelt zijn) die by ons in't wildt niet gevonden werden, maer alleen andere van mindere krachten, als genoegh zijnde voor lichter siecktе. Sommige hebben gemeent dat een zultige Lucht ontrent de zee, wel de voornaemste oirsaeck van de Blauw-schuyt was: maer wy seggen, dat se daer toe wel helpt, maer in haer selven geen oirsaeck alleen en kan wesen, aengesien dat het volck in vele plaetschen, gelijck midden in Hollant, daer mede gequelt is, die verre van de zee leggen, ende in tegendeel vele aen de zee zijn, gelijck Venetyen, dat rontsom van de zee bespoelt, ende tusschen beyde door-loopen wert, alwaer men van geen Blauw-schuyt en weet te spreken.

Hier komt noch by de Maniere van leven in *Oeffenen*, ofte *Stil zijn*. Want de gene die in ledigheyt haer tijt besteden, vergaderen vele overtolligheyt, die anders door de Oeffeninge zoude verteren, ende daerom zijn de Steedts-luyden meerder met de Blauw-schuyt gequelt, als de Boeren, de Vrouwen, als de Mans.

Waer toe het sijne mede by-brengt het *Ophouden van gewoonlicke losinge*, gelijck van Stonden, ende insonderheyt van 't Speen.

Als

Als mede onmatigen *Slaep*, die de rauwe Vochtigheden vermeerdert; ende al te veel *Waken*, waer door de ingeboren wermte verteert, ende dan veel rauwigheyt vergadert wert.

Gelijck onder de Bewegingen des Gemoets oock anders tot het groeyen van swart ende swaer bloet vele doet de *Swaermoedigheyt* ofte *Droufheyt*: soo doetse oock in dese gelegentheyt; ende veel van soodanigh bloet voort-brengende, geeft stoffe aen de Blauw-schuyt, soo dat men in de gene, die met een grove Maniere van leven lange in Droufheyt gesseten hebben, wel magh oirdeelen, Blauw-schuyt ofte alleen, ofte met andere Sieckten vermengt, op den wegh te zijn.

Dewijl oock langhdurige Koortschen ten laetsten veeltijts, in Vierden-daeghsche veranderen, de galachtige Vochtigheden metter tijt tot swarte verbrant zijnde, soo helpen sy mede aen dese Sieckte.

Maer alle de verhaelde Oirsaken konnen lichter, ende vaerdiger dit Gebreck verwecken, indiender in't Ingewant, insonderheyt Lever, ofte Milt, eenige ongematigheyt, swackheyt, ofte verstoppinge is, het zy de selve aen-geboren is, ofte door vermenginge met de quade Vochtigheden aen-gekomen is, waer door de grove overtolligheyt niet verwonnen noch af-geset en kan werden.

Hier komt ten laetsten noch by een ander, het welck oock buyten alle de gemelte Oirsaken, alleen dese Sieckte kan veroirsaken, te weten de Besmettinge, waer door de Vrucht van de Vader, door het Zaet, het welck van het Bloet gekoockt wert, ende noch meerder van de Moeder (wiens bloet bedorven zijnde, 't selfde daer van soodanigh voedtsel treckt) het soogende kint van de Min de Blauw-schuyt kan krijgen. Sulcx gebeurt oock lichtelick, als yemant uyt een kan drinckt (gelijck daer-

om by ons een schadelicke gewoonte is) met de gene, die de Blauw-schuyt heeft. Want alsoo sijn Tant-vleysch sacht, ende bloedigh is, den adem stinckende, soo blijfter wat van de vuyligheyt aen't bier ofte de kan hangen, het welck den anderen aen-kleeft. Dese besmettinge geschiet oock door den stanck der Lichamen, die van de Blauw-schuyt overleden zijn. Wert oock somtijts wel over-geset door het Kusschen. Wat wonder is't dan (schrijft Dr. *Greg. Horstius* van Olms) dat de Blauw-schuyt in Hollant soo lichtelick voort-gaet, ende oock de gasten van buyten mede-gedeelt wert, alwaer het soenen soo gemeen is als het groeten, insonderheyt onder de Vrouwen, ende niet alleen de jonge (van de welcke de kuskens lichtelick soo quaet niet en vallen, soo om datse dese Sieckte minder onderworpen zijn, als mede om dat haer *Scheur-buyck* soo seer niet tegen en staet; ende hoe yet aengenamer is, hoe het minder beschadight, dewijl den treck de Inbeeldinge volght, ende de selve groote kracht heeft op onse geesten, en vochtigheden) maer oock, och lacy! oude, ende verschrompelde teutebellen, daer men de Kinderen mede zoude te bedde jagen. Dewelcke indien sy sonder een kus begroet wierden, het selfde haer dapper zoudē belgen, als of haer het meeste ongelijck ware aengedaen. Over dit tegenstaende, ende ongesont Kusschen, klaeght *Montaigne 3. des Essais 5.* als oock al in oude tijdē de Romeynsche poëet *Martialis 11. Epigr. 99.*

Effugere non est, Basse, basiatores,
Instant, morantur, persequuntur, occurrunt,
Et hinc, & illinc, usquequaque, quacunque.
Non ulcus, acre, pustulæve lucentes,
Nec triste mentum, sordidique lichenes,

Net

Nec labra pingui delibuta ceroto,
Nec congelati gutta proderit naſi, &c.

Welcke Verſſen door d'heer **Cats** aldus overgeſet zijn:

Het is een vremt gebruyck dat mans de mannen kuſſen,
VVant daer en is geen brant in dat geval te bluſſen,
En des al niet-te-min een yder wert gekuſt
Oock die het niemant verght, en die het niet en luſt.
Al is de neus gepuyſt, en dat de monden ſtincken
Naer loock of naer ajuyn, of naer onmatigh drincken,
Of dat een vuyle damp haer uyt de mage ſchiet,
Hy wert terſtont gekuſt wie maer de lippen biedt.
VVech, wech met dit gebruyck.

Ende het is wonder, dat dit noch ten tijde van den keyſer *Domitianus* (doë *Martialis* leefde) in ſwang ging, daer ſoo lange te voren de keyſer *Tiberius* openbaer hadde doen verbieden het dagelickſche Kuſſchen, gelijck *Suetonius* in ſijn leven verhaelt. Ick hebbe te Venetyen geſien dat de Edel-luyden malkander op ſtraet ontmoetende, noch op de Romeynſche wijſe, den eene den anderen kuſſchen dat het klapt: het welck in alle d'andere ſteden van Italyen ſeer vremt zoude ſtaen. Wat ons Landt aengaet, onder de Mans heeft dit weynigh plaetſch, 't en ware miſſchien datter een goet glaesjen voor gegaen was: ende de ſtatige oude Vrouwen (over dewelcke Dr. *Horſtius* ſoo klaeght) behooren haer oock te vreden te houden, dat men haer uyt eerbiedigheyt hier in overſlaet.

3. Gelijck de Blauw-ſchuyt, als ſy langh geduyrt heeft, ſeer licht, ſoo iſſe in't begin ſeer qualick te kennen: als meeſt gemeene teyckenen met andere Sieckten vertoonende. Derhalven en moet uyt geen een ofte

twee teyckenen, gelijck dat het Lichaem swaer, ende ras vermoeyt is, daer van geoordeelt werdē. Noch men moet oock niet meenen (gelijck nochtans het gemeen gevoelen is) dat die alleen Blauw-schuytigh zijn, welckers beenen blauwe vlacken hebbē, die het tant-vleysch sacht geswollen is, soo dat even aen-gerocht zijnde terstont bloet, ofte die de tanden gantsch losch zijn: dewijl dit wel teyckenen zijn, maer alleen van Blauw-schuyt, die al verre gekomen is, ende datter oock vele aen dit gebreck vast zijn, jae daer van sterven, sonder die teyckenen te krijgen. Derhalven alsoo de Blauw-schuyt uyt geen een teycken, dat sy altijt mochte mede dragen, te kennen en is, ende datter nauwlicx eenige Sieckte gevonden wert, waer onder sy niet en zoude konnē schuylen, ofte by vermengt wesen, soo staen alle omstandigheden hier wel ende nauw waer te nemen.

Voor-eerst dan, alsser achterdencken valt van Blauwschuyt, soo zal men sien of men in een Lant, daer sulck gebreck eygen, ende gemeen is, ofte de Siecke swaermoedigh is, ofte hy eenigh mangel aen de Milt heeft, ende te voren (het welck voornamelick te passe komt) langen tijdt soodanigen Maniere van leven gebruyckt heeft, gelijck aengewesen is, tot het selve stoffe te geven. Hier dient oock gelet, dat als eenige sieckte de gewoonlicke teyckenen niet en vertoont, noch met gewoonlicke middelen kan geholpen werden, ende datse luystert na de gene, die voor de Blauw-schuyt goet zijn, als oock datter noch door braken, noch door groote af-treck, geen verlichtinge en komt, maer even groote benauwtheyt blijft, dan magh men wel dencke, datter Blauw-schuyt onder schuylt.

Als de Blauw-schuyt even beginct, dan is het Lichaem terstont vermoeyt, met beswaertheyt in buyck, ende beenen, in de welcke mede een swackheyt is, ende een

een doove pijn, kortheyt op de borſt; ende die aldus gestelt is wert gemeenlick ſwaerlijviger, ende ſijn levendige verwe treckt allencxkens na eē valuwe blauwigheyt.

Hier op volght terſtont roodigheyt, ende jockſel in het tant-vleyſch, het aengeſicht is bleyck, ſomtijdts oock wat blauwachtigh. Het water meeſt dun, al-te-met oock geroert. De pols is ſlap, kleyn, ongelijck, ende dickwils maer als kruypende; ofte groot en hart ſonder onſtekinge.

Met het aengroeyen van't Gebreck, ſoo vermeerderen oock de verhaelde teyckenen, ſoo dat de Siecken haren aeſſem nauwlicx en konnen ſcheppen, ende het minſte, dat ſy haer roeren, qualick werden. Hier komen by ſnijding, ende ſcheuring in den buyck, het tant-vleyſch ſwelt, eñ is ſacht, ende voos, ſtinckt eñ bloet, als het maer even aengerocht en is, wert oock ſoo af-gegeten, dat de tanden gantſch loſch werden, ſoo dat ick geſien hebbe, ſommige, behalven weynigh kieſen, al haer tanden uyt-ſpougen. De beenen en willen het lichaem niet dragen, ende zijn al offe met een beroertheyt geſlagen waren; werden ſomtijts gantſch mager, als uyt-geteerde, ſomtijts ſwellen ſy, met eenige vuyle ſweringen, gelijck men in de Melaetſche ſiet. Sy ſlaen oock uyt, meeſt in de beenen, ſomtijts in de armen; als mede op den rugh, ende lendenen, met blauwe, roſſe, eñ bruyne vlacken: ende dat dickwils ſoo vol, als of die plaetſchen daer mede geſchildert waren. Hier by vervougen haer veeltijdts Koortſchen, ende alderhande Sieckten: als mede de Roos, Knobbelen over 't geheele Lichaem, Water, Water-bleynen, Bock-water genoemt, quaetaerdige Sweringen, ende ten laetſten het Kout-vyer. De oirſaeck van deſe verſcheydenheyt is den aert van de weyachtige, ende zoute vochtigheyt, die geheel veranderlick is, ende d'eene tijdt als water werckt, de andere

dere als een fijnen damp, somtijts als bijtend, ende inetent zout, waer by noch komt de bysondere bedervinge, ende venijnigheyt, daer sy al de deelen, die sy komt te raken, mede vergiftight.

Het gene in de zoute Vochtigheyt, die de Blauwschuyt maeckt, fijn, ende scherp is, sent de Nature nae bovenen, alwaer het in't Tant-vleysch, als sacht, ende teer zijnde, lichtelick ontfangen, ende gehouden wert: waer door het selve allencxkens voos op-swelt, met jeucksel, ende stanck, daer nae mede verteert: soo dat oock, de huyskens, in de welcke de Tanden staen, ende als vast in genagelt zijn, van de zoute, ende scherpe Vochtigheyt door-drongen zijnde, de Tanden niet langer tegen konnen houden, waer door sy nootsakelick moeten uyt-vallen.

Maer het gene in de gemelte Vochtigheyt grof, en aertachtigh is, sackt na de Beenen, alwaer het met verscheyde vlacken uytslaet, die in't eerst wat rootachtigh zijn, gelijck van Vloey-beren, daer nae blauw, ende bruyn. Dan als by dese Vochtigheyt noch wat dundet is, soo en sackt se niet allegader in de Beenen, maer verspreyt haer oock over de Lendenen, Armen, Borst, Hals, ende het Aengesicht selfs.

Nu nae dat de verhaelde Vochtigheyt plaets grijpt, daer verweckt se groote Pijn, gelijck in de tanden, handen, voeten, armen, beenen, heupe, knyen, ende diergelijcken, maer insonderheyt in den buyck, door welckers felligheyt hy schijnt te scheurē, waer van oock de naem van *Scheur-buyck* gekomen is. Als sy haer met het Bloet door het gantsche Lichaem verspreyt, ende tusschen de Spieren vergadert, dan veroirsaeckt sy een groote Vermoeytheyt, ende Swaerte van 't geheele Lichaem, als oock Korten adem, wanneer sy tegens het Middelrift opvlieght, ofte dat het selve door de geswol-

len

len Milt, ofte Lever gedruckt wert. Soo verwecktſe mede, alwaer ſy vergadering maeckt, door het Lichaem alderhande Sieckten, ofte wert onder de ſelve ſoo vermengt, datſe met de gewone Geneeſ-middelen niet en konnen geneſen, gelijck wy in't volgende Capittel zullen aenwijſen, ende daerom hier geen verhael van ſoodanige Sieckten en maken.

De gemeene Teyckenen in alle Sieckten, te weten de Pols, ende 't Water, konnen hier vry wat merckelicx aenwijſen.

De *Pols* ſlaet in de Blauw-ſchuyt ſeer verſcheydelick, ſomtijts groot, ende hart ſonder onſtekinge: maer meeſtendeel ſlap, ende ongelijck, ende ſoo weynigh bewegende, dat hy meerder een kruypende worm gelijckt, als de ſlagh van een ader. Waer noch wat vremts by komt, dat hy ſtercker ſlaet, als de ſiecke begint ſlauw te werden, als te voren, ofte na dat de flauwte over is; ſonder twijfel, om dat als dan, het Herte, door de quade Dampen geprangt ende benauwt zijnde, haer uyterſte kracht by-brengt, om die door het ſlaen van de Aderen quijt te werden.

Ick hebbe elders veel geſchreven over het groote ende belacchelicke miſbruyck van het beſien der Wateren: maer ſoo daer yet (gelijck het voorſeker wel doet) uyt geſeyt kan werden, ſulcx heeft hier inſonderheyt plaetſch, alſoo het Water alleen dickwils volkomen teycken van de Blauw-ſchuyt kan geven, gelijck ick door menichvuldige ervarentheyt bevonden hebbe. Te weten als in Water, dat klaer, ofte dick, oock bleyck, ofte geelachtigh, ende anders geſont ſchijnt, geen Wolck en drijft, ofte niet op de gront en leyt 't gene *Hippocrates* vereyſcht, te weren, dat het Beſoncken (*Hypoſtaſis*) zy wit, lucht, eenparigh, ende niet ſtinckende: maer dat men ſiet onder in't water leggen eenigh ſwaer,

en-

ende grof slijm, gelijck ofte het uyt swaerte daer gesackt, ende niet door de Natuer gescheyden was. Hier onder drijft veeltijts gelijck grof meel, ende wit, ofte roodachtigh zant, het welck, als het glas gedraeyt wert, al volght, gelijck oock het slijm, sonder datter yet aen't glas blijft hangen. Soo dat het gemeen seggen, een quaet teycken te wesen in de Sieckten, als het Water niet aen en slaet, hier in waerachtigh valt. Dit Teycken en zal niet misschen, voor de gene, die het wel kennen, (gelijck dat licht is) eñ wel gade slaen. Als oock niet, 't gene Dr. *Eugalenus* aenmerckt, wanneer haer in't Water meerder teyckenen van bedervinge vertoonen, als ser van buyten uyt hitte, ofte dorst blijcken, de sieckte langsaem zijnde, ende tot geen van de oude bekende konnende gebracht werdē; in sulcke gelegentheyt magh men de selve wel voor Blauw-schuyt houden.

4. De Blauw-schuyt en valt in't begin, ende als het gebreck alleen in de Vochtigheden sijn plaetsch heeft, sonder dat de quaet-aerdigheyt het Ingewant mede gedeelt is, niet swaer te genesen: dan is lichtelick met een goede Maniere van Leven, ende veranderinge van Lucht te helpen. Maer als de selve eens vast in Lever ende Milt geprent is, dan valt het een langduyrige sieckte, ende die nauwlicx geheel uytgeroeyt kan werden, soo van wegen de swarte ende sware vochtigheyt, die niet wel te bewegen is, ende hare quaet-aerdigheyt door het geheele Lichaem verspreyt, als van wegen datter uyt die voorname deelen, nu gantsch besmet zijnde, geen goet bloet en kan voort-gebracht werden. Waer door gebeurt, dat sommige, als sy aen dit gebreck lange jaren hebben gaen quijnen, ten laetsten schierlick komen te sterven. Soo getuyght Dr. *Dodoens* uyt de gene, die het selfs gesien hadden, verstaen te hebben, dat in *Ys-lant* (een eylandt, alsoo genoemt nae de groote Ys-

kouw,

kouw, als leggende in de Noort-zee onder den Beercirkel, in't westen 150. Duytsche mijlen van Noorwegen) eenige, die aen dese sieckte gaen, onvoorsiens neder-storten, ende soo doot blijven.

De Blauwschuyt verandert somtijts in andere sieckten, gelijck Water, Roode-loop, ende Teringe, waer aen de Menschen dan al quijnende gaen sterven. Soo gaet het oock, als de selve vele, ende swaregebreken, gelijck groote Krimping in den Buyck, gestadigh Braken, felle Koortschen, Sweringen aen de Beenen, Treckinge der Leden, en diergelijcke, by haer heeft; gelijck mede wanneer sy van de Ouders aenge-erft is, alsoo de oirsaeck in de selve diep in-gewortelt is, ende soodanige uyt den aert swack ingewant hebben.

De Vlacken in de Beenen hoe sy bruynder zijn, hoe arger; ende als sy tot Sweringe uyt-breken, die konnen seer qualick genesen werden, maer loopen groot gevaer om tot Kout vyer te vervallen: gelijck mede alsser eenige bruynigheyt komt in dē mont, ofte 't gehemelt, als beteyckenende een uytblussing van de in-geboren, ende natuerlicke wermte, is een voor-teycken van de aenstaende doot.

5. Dewijl de Blauw-schuyt haren oirspronck heeft uyt grof, swaer, swart, ende rauw Bloet, het welck vermengt is met scherpe, ende dunne Wey, die beyde een bysondere ende eygene (die wy Blauw-schuytige mogen noemen) bedervinge, ende besmettelicke verrottinge aen-getrocken heeft: soo moet die quaet-aerdigheyt, door bysondere ende eygene Geneesmiddelen wech-genomen, de selvige bereyt, ende de verstoppte Aderen geopent zijnde, afgeset, ende dan Milt, Lever, ende 't ander Ingewant, versterckt werden. Waer toe mede ondertusschen dient gehouden soodanigen Maniere van Leven, die de Oirsaken van de Blauw-

schuyt

ſchuyt tegen is, ende het groeyen van grof Bloet wederſtaet.

Het Bloet aldus geſtelt zijnde, dient ten eerſten wat vermindert, ſulcx is beſt door het Speen (alwaer de Nature gewoon is het groffte na toe te ſenden) het zy die Aderen van ſelfs vloeyen, het welck beter is, het zy, dat ſy door Egels, ofte anders geopent werden. Maer als dat niet vallen en wil, ſoo magh men in den Arm laten, ofte oock, als de toevallen meeſt beneden zijn, in den voet, doch weynigh ſevens (alſoo de krachten ſulcx niet en willen lijden) ende liever twee drie mael; ende dat meerder om het Bloet wat lucht te geven, als om veel af te trecken. Ende dit en dient oock niet gedaen, als in't begin: want als het gebreck te ſeer toegenomen heeft, dan en zoude het Laten niet de groote Sieckte, maer wel de kleyne krachten verminderen. Maer dan moet men komen om de quade Vochtigheden te bereyden, ende af te ſetten, ende de quaet-aerdigheyt te benemen.

Waer door de ſwarte, ende ſware vochtigheden te bereyden zijn, ende daer benevens Milt, ende Lever te openen, is wijtloopigh aen-geweſen in het eerſte Deel op het thiende, twintighſte, ende een-en-twintighſte capittel, ende derhalven onnoodigh hier wederom te verhalen. Wt de ſelfde hebben wy de Inlantſche verhaelt in't laetſte capittel van de *Inleydinge*.

Maer deſe gemeene en zijn niet genoegh, ende men zoude met de ſelvige alleen weynigh uyt-rechten, 't en zy daer by gemengt wierden ſoodanige, die de byſondere bedervinge door byſondere kracht konden overwinnen. Ende van deſe zullen wy nu gaen beſchrijven, waer ſy waſſen, wat gedaente, aert, ende krachten ſy hebben, beginnende van de ſlapſte.

Penning-krupt/ ofte *Nummularia*, alſoo genoemt na

na sijn ronde bladerkens, een penning gelijckende, die met twee aen elcke zijde van een langen steel, langs de aerde kruypende, beset zijn, aen't uytkomen van de welcke op korte steelkens kleyne gele bloemkens uytspruyten. Wascht onder andere plaetschen van Hollant

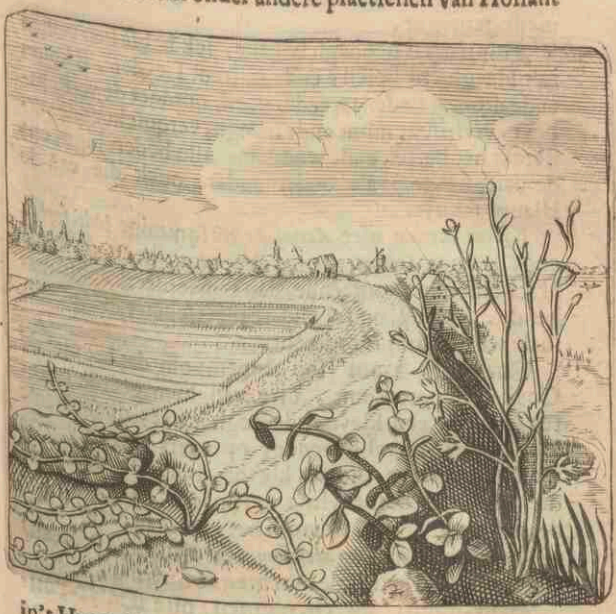

in't Haeghsche bosch, ende overvloedich aen de slooten van den Dordrechtschē waert, maer seer dicht onder de wilgen staende aen den dijck, buyten den Riet-dijck, aen den welcken hy eertijts vast geweest is: gelijck hier (1) beneffens (2) *Beke-boom*, ende (3) *Water-hanen-voet* uyt-gebeeldt is.

Penning-kruyt verkoelt in dē eerſten, ende verdrooght in den tweeden graed. Behalven dat het een goet, ende heelſaem wondt-kruyt is, ſoo wederſtaet het oock de Blauw-ſchuytige beſmettinge, ende quaet-aerdigheyt, ende verſterckt de loſſe Lidtmaten, gelijck D^r. *Wierus* mede getuyght.

Suyring is genoegh bekent, ick hebſe ſien waſſen in't Haeghſche boſch, ende ontrent Leyden, is kout, ende droogh in den tweedē graed, ontdoet de verſtoptheyt, verfriſcht mont ende maegh, verquickt ende verſterckt het herte, ende wederſtaet alle bedervinge, ende verrottinge; als onder andere oock die van de Blauw-ſchuyt.

Kleyne Suyring, ofte *Acetoſella*, by ſommige *Velt-ſurkel*, ende by ons *Schaeps-ſuyring* genoemt, heeft de ſelfde kracht met de voorgaende, dan is meerder droogh-makende. Sy waſt, onder andere plaetſchen van Hollant, in de weyden om Dordrecht.

Coekocks-bꝛoot (ſoo genoemt om dat het met de Coekock voort-komt, ofte van hem geerne gegeten wert) is een kleyn ende leegh kruyt, dunne ſteelkens uyt de wortel gevende, op yders toppen van de welcke drie teere, dunne, kleyne, bleyck-groene bladerkens voort-komen, ſuyr van ſmaeck, de Clauer-bladeren by-na gelijck, waerom het oock den naem in Latijn heeft van *Trifolium acetoſum*, ofte **Suꝛe Claꝛeren**/ ende volght in aert ende krachten de Suyring.

Beke-boom/ **Beeck-pongen**/ ofte **Wateꝛ-pongen**/ hebben dicke, vette, gladde, ende bruyn-groene bladeren, wat langwerpiger, als het Penning-kruyt, eñ komen mede ſoo twee tegen een uyt een langē ſteel, waer uyt zijde-tacxkens ſpruyten met blauwe bloemkens, die van Guychel-heyl-wijfken niet ongelijck. Waſſen aen de kanten van de ſlooten, ende onder andere veele.

veel in den Dordrechtſchen waert, even buyté de poorte. *Beke-boom* is werm, ende droogh in den tweeden graed, ende bequaem voor de Droppel-piſſe, ende 't Graveel: maer inſonderheyt voor de Blauw-ſchuyt. Doch al is't, dat Dr. *Ronſſen*, eñ andere de Beke-boom, als het alleen gebruyckt wert, miſprijſen, vreeſende, dat hy door ſijne vochtigheyt ſtoffe mocht geven tot vergrootinge van de Milt: ſoo is ſulcx te vergeefs, dewijl 't ſelve ſoo wel het rijſent Zout heeft, als andere Blauw-ſchuyt-kruyden, hoe-wel niet ſoo veel, als de Lepel-bladeren, met dewelcke het om ſijne meerder vochtigheyt ende minder hitte bequamelick gemengt wert, alſſer brant, ofte koortſche by is.

Boer-boonen zijn ſoo genoemt na haer dicke, ende gelijvige bladeren, de Boon-bladeren gelijckende, behalvē datter op elck hol eñ vooſachtigh ſteelkē maer drie by een en ſtaen, gelijck aen de Claveren, daerom oock, ende om dat ſy in, eñ ontrent het water groeyen, **Water-Claveren** geheeten. Sy waſſen onder andere menighvuldigh in den Alblaſſer-waert, die om ſijn leeghte, den Leegen-waert genoemt wert, ende veel in de ſlooten tuſſchen Papendrecht ende Alblas. Zijn werm, ende droogh in den tweeden graed, ende, gelijck de menighvuldige ervarentheyt leert, hebben ſonderlinge kracht tegen de Blauw-ſchuyt, ende konnen, tegens den aert van andere Blauw-ſchuyt-kruyden, het koken verdragen, waer toe ſy oock des winters, gedrooght zijnde, gebruyckt werden.

Alle de ſoorten ofte geſlachten van **Kerſſe** zijn vol van lucht, ofte vliegend Zout, gelijck haren ſcherpen ſmaeck wel uytwijſt, ende hebben derhalven kracht om de Blauw-ſchuyt te verwinnen; van de ſelve waſſen ſeer menighvuldigh in de ſlooten buyten Dordrecht, ende elders, de groote ende kleyne Water-kerſſe.

Water-herſſe heeft een dicken, langen, ende hollen ſteel; daer aen waſſen veel langachtige ryen van bladeren, van veel byſonder langworpige ronde bladekens vergadert, bruyn-groen van verwe, ende in't opperſte veel kleyne, ende witte bloemkens. Is heet eñ droogh al over den tweeden graed, van reuck, ende ſmaeck de *Kerſſe*, ofte *Kors*, die in onſe Hoven geſaeyt, ende onderhouden wert, gantſch gelijck. Helpt, behalven de Blauw-ſchuyt, oock de Droppel-piſſe, ende 't Graveel. D^r. *Engalenus* ſchrijft, dat het ſap inſonderheyt helpt degene, die met eenen de Slaperigheyt hebben, te weten als het kruyt in klaer eñ loopent water gewaſſen heeft. Doch al te voren is de kracht van dit kruyt voor de Slaperigheyt voor-geſtaen by *Rondeletius* tegens *Fernelius*, die door de ervarentheyt beveſtight wert.

Van de ſelfde gedaente, aert, ende kracht zijn de **Coekocks-bloemen**/ofte **Kievits-bloemen**/die met de Coekocken, ende Kievitten voort-komen, oock **Kleyne Water-herſſe** genoemt, ende werden met haer lieffelicke, ende blauwachtige bloemkens in menichte van de Boerinnen te koop gebracht. De ſelfde gedaente, kracht, ende aert is in de **Kakette**/ die ontrent Leyden, ende elders in't wildt waſcht. Diergelijcke kracht heeft oock **Herick**/het welck hier alleſins langs de dijcken, ende ſtadts-veſten waſcht, ende een quaet onkruyt in de velden is: als mede **Moſtaert**/ die alleſins aen de dijcken in't wildt opſlaet.

Onder alle de Blauw-ſchuyt-kruyden en iſſer geen gebruyckelicker, noch bequamer, als het **Lepel-kruyt**/ ofte *Lepel-bladeren*, ſoo genoemt nae ſijn blinckende, rondachtige, ende wat uyt-geholde bladeren, een lepelken van gedaente niet qualick gelijckende; als gantſch in ſmaeck, ende reuck de Kerſſe. Waſcht in groote menichte ontrent Amſterdam, ende wert van daer oock verſch

verſch in andere ſteden verſonden; alſoo bevondē wert, dat de gene die aldaer in de hoven gezaeyt, ende onderhouden wert, nergens na ſoo goet en is, als die van ſelfs uyt ſijn eygen aerde opſtaet. D^r. *Foreſt* ſchrijft groote kracht bevondē te hebben in't Water, op het zant overgehaelt. Ons volck varende na *Groen-landt*, het welck uyt enckele klippen beſtaet, ende alwaer ſtruyck, noch ſtaeck en is (doch even-wel houts genoegh komt drijven uyt Noorwegen, ſoo dat de gene, die daer komen, geen gebreck en hebben, om vyer te ſtoken) getuygen, dat tuſſchen de reten van de ſteenen, gemiſt met de heete, ende ſalpeterige miſt van de Meeuwen, die haer met groote menighte aldaer onthouden, by-na niet anders en waſcht als *Suyring*, ende *Lepel-bladeren*, van de ſelfde ſmaeck, verwe, ende gedaente, als d'onſe, behalven datſe wat kleynder, ende gekronckelt zijn. De Bootſgeſellen hier komende zijn dapper gequelt met de Blauw-ſchuyt, ende loopen derhalven aen landt, ende eten Salade (gelijck ſy die kruydē noemen) waer mede ſy haeſt geneſen, eñ ſonder die middel ſoo hevigh aengetaſt werden, dat ſy daer aen ſterven. Gelijck bevonden is in de gene, die hier van onvoorſien zijnde, aldaer in't jaer 1634. wilden overwinteren. Voorſichtiger waren andere ſeven, die daer na in 't eylandt van *Spitſbergen* bleven; dewelcke eerſt voor-raet van de ſelfde kruyden gedaen hebbende, die rontſom haer tente leyden, ende het Snee daer op vallende, de ſelvige verſch bleven, waer door ſy haer in geſontheyt onderhouden, den geheelen winter aldaer overhielen.

Kleyne Gouwe/ofte **Speen-kruyt** heeft rontachtige, ende blinckende groene bladeren, eñ gele bloemkens, begint in den Maert uyt de aerde te ſpruyten, ende vergaet gantſch in de Mey, ſoo datter dan niet een bladt of te vinden en is. Het waſcht overvloedigh in't

Haeghſche boſch, aen den Swijndrechtſchen dijck, als oock meeſt het geheele lant door. Is merckelick, ende werckelick heet ende droogh, wel tot in den derden graed, ſcherp op de tong bijtende, bequaem voor de Blauw-ſchuyt, het welck de oirſaeck is, dat het de Duytſchen *Schor-buyck-Kruytlin*, geheeten hebben.

Sondauw/ofte *Ros ſolis*, ende anders *Loopigh-kruyt*, is een teer ende leegh kruydeké, hebbende luttel, kleyne, rontachtige uytgehoolde bladekens, wat ruyghachtigh, ende rootachtigh, met wat vochtigheyt, ende kleyne droppelkens, als dauw (het welck de oirſaeck is van de benaminge) ſelfs in't heetſte van de ſomer, ende op de middagh beſproeyt. Het en waſt nergens meerder als in de Hollantſche venen. Is heet ende droogh wel tot in de vierde graed, ſeer ſcherp ende wat ſuyrachtigh van ſmaeck, vermengt met eenige t'ſamen-trecke kinge. De verwe, ende ſmaeck blijft oock in't overgehaelde Water, het welck gout-geel, ende ſeer aengenaem in't geſicht is, gemeenlick, na het kruyt, *Ros ſolis*, genoemt.

Water-hanen-voet/alſoo genoemt na ſijn geſnipte bladerē, met dewelcke hy de Boter-bloemen, als oock met de bloemen, gelijck is. Waſt in ende aen het water, ende op leegh lant, dat dickwils onder vloeyt, gelijck onder andere, binnen, ende buyten dijcks op Dubbeldam. Is mede heet ende droogh in den vierden graed, jae ſoo ſcherp, dat het bladeren treckt; waer toe wy het ſeer bequamelick gebruycken mogen in plaetſche van Spaenſche vliegen.

Muer-peper is een kleyn kruydeken, dunne ende korte ſteelkens hebbende, aen dewelcke veel bladekens waſſen, die ſeer kleyn zijn, dick, ende ſappigh, heeft boven op de ſteelkens gele bloemkens. Waſt het heele Lant door op oude muren, ende riet-daken, ſomtijts

tijts oock op d'aerde, gelijck ick onlangs geſien hebbe op Dubbeldam aen den binnen-dijck, een weynigh voor-by de Hof-ſtede van d'heer Threſorier *Schouw*. Is mede in aert ende kracht de twee voorgaende gelijck, ſoo dat het oock, van buyten opgeleyt zijnde, bladeren kan maken.

Deſe drie laetſte zijn te heet, ende te ſcherp om in te nemen; maer is beſt, dat met het over-getrocken water, gemengt zijnde onder gemeen water, het bedorven tant-vleyſch geſpoelt wert. Waer voor het by ſommige Booſt-geſellen mede genomen, ende met groote baet gebruyckt is. Men zoude oock mogen (by gebreck van andere) een weynigh van't Water, onder Wey, Water, Wijn, ofte Bier vermengen, ende ſoo in drincken.

Dewijl de voorgaende oock meeſt allegader heet ende ſcherp zijn, ſoo moet wel gelet werden, datſe niet te veel, ofte alleen, maer met Suyring, oft andere verkoelende Kruyden, ende met Wey ingegeven werden. Staet mede wel te letten, dat men de ſelfde niet (gelijck nochtans door de banck geſchiet) en koockt, maer het ſap perſt uyt de groene bladeren, ende ſulcx met Wey, ofte Wijn na gelegentheyt, vermengt. Want alſoo de ſelvige haer meeſte kracht hebben in een ſalpeterachtigheyt, ofte vliegent zout (gelijck de Chymiſten dat noemen) ſoo vervlieght het ſelve meeſtendeel in't koken, ende ten deele oock in't droogen: maer blijft geheel in het uytgeperſte ſap, ende de *Conſerven*, die gemaeckt konnen werden, ende gereet gehouden om des winters te gebruycken: het zy alleen, ofte met Wijn uytgeperſt. Dr. *Foreſt* prijſt ſeer ſijn *Syroop* uyt ſap van *Beke-boom*, en-de *Lepel-bladeren*, met Suycker: dan de ſelfde dient eerſt met water hoogh gekoockt, ende dan het ſap daer onder gemengt, ende niet (gelijck hy doet) te ſamen gekoockt; even-eens gelijck de beſte Apotekers de

Syroop van Violen maken. Dan zoude even-wel beter houden het ſap alleen, als met Suycker gemengt: alſoo de ſelvige te veel gebruyckt zijnde, verſtoppinge, ende opſwellinge in de Lever ende Milt veroirſaeckt. Dan dewijl men het verſch ſap in de Winter niet wel hebben en kan, ſoo magh men voor die tijt alleen de Syroop gebruycken. Maer alſoo de rauwigheyt van het ſap oock in de Maegh rauwigheyt zoude konnen veroirſaken: ſoo en is niet beter, als dat de gene, die een ſwacke Maegh hebben, het Water drincken, het welck door het overhalen, ſijn rauwigheyt verlieſt, gelijck *Eugalenus* beveelt, ofte ſomtijts des morgens een roomer drincken van *Alſen-wijn*, daer by gedaē zijn de wortels van *Paerdebloemen*, ende *Patich*, de bladeren van *Agrimonye*, *Bruynheyligh*, ende *Boex-boonen*. Ende de Maegh kan van buyten geſtreken werden met Olye van *Alſſen*, ende *Bruynheyligh*. Men kan oock het Water uyt de Kruydē groen, ende geſtampt, op 't zant, ofte in een badt, ſonder ander water, overhalē. Maer ſtercker is de Geeſt, die door dickwils overhalen van de Waterigheyt geſcheyden, ende vol vliegent zout is. Waer van een halve lepel met Wey, Bier, ofte Wijn kan ingegeven werden.

De grove, ende Blauw-ſchuytige vochtigheden aldus bereyt ende in-getoomt zijnde, moeten af-geſet werden. Ende alſoo onmogelick is ſoo grooten menighte in een, ofte weynigh reyſen te ontlaſten, ende inſonderheyt om dat de Blauw-ſchuyt door ſtercke Purgatyen niet verlicht, maer veel eerder geterght wert, ende daer op beſwaert: ſoo zal men de Vochtigheden allencxkens, ende met ſachte middelē door den Kamergang quijt maken, ende tuſſchen beyde al gebruycken de verhaelde Geneeſ-middelen, die uyt byſonder aert de quaet-aerdigheyt van de Blauw-ſchuyt tegen zijn. Ende alſoo de ſtoffe van de Vochtigheden niet van een weſen

is,

is, soo moeten de Bereydende kruyden daer onder gemengt werden. Ende na het gebruyck van de selvige, alle acht ofte veertien dagen wederom al sachtjens gesuyvert, met Inlantsche kruyden in't 3. capittel van de *Inleydinge* vermelt, ofte die hem by het oude wil houden, kan de selvige vinden op het twaelfde capittel van het eerste Deel.

Ten laetsten, alsoo door het toe-vloeyen van de bedorvene Vochtigheden, ende Dampen, het *Ingewant* verswackt wert, insonderheyt, Milt, Lever, Nieren, ende Maegh, als mede Herte, Longen, ende Hersenen, die daer oock een quade gestalteniſſe uyt trecken: soo is nootsakelick, dat by de gemelte kruyden gedaen werden de gene, die soodanige deelen konnen suyveren ende verstercken, gelijck de Inlantsche daer van aengewesen zijn in het laetste capittel van de *Inleydinge*.

6. Nae dat wy verhaelt hebben hoe, ende door wat Middelen de Blauw-schuyt in't gemeen verjaeght wert, ende dat de selve veel Sieckten ende Toevallen onderworpen is, die noch yet bysonders van doen hebben, soo is nootwendigh, dat wy het selfde nu vervolgens aenwijsen.

Voor-eerst, als by de Blauw-schuyt vermengt is *Kort-ademheyt*, ende benauwtheyt op de Borst, dan moeten by de Blauw-schuyt-middelen gedaen werden die de Borst openen, gelijck onder onse Hier-landtsche zijn, *Duyvels-beet*, *Houf-bladeren*, *Longen-kruyt*, ofte andere, in't laetste capittel van de *Inleydinge* vermelt.

Het sacht, ende verdorven Tant-vleysch wert genesen door Middelen, die kracht hebben om te suyveren, de bedervinge te wederstaen, als oock wat t'samen te trecken, ende op te droogen. Hier toe mogen Spoel-waters gemaeckt werden uyt Water van *Penning-kruyt*, *Lepel-bladeren*, ofte diergelijcke, ofte het sap van de sel-

vige, gemengt met het vierde-deel van Water, ofte wat minder, van ſap van *Sondauw*, *Meur-peper*, ofte *Waterhanen-voet*, daer by doende wat *Honich van Roſen*, ofte *Honich-azijn*. Hier toe kan mede dienen het af-ſietſel van *Varen-wortels*, *Ganſerick*, *Geruwe*, *Peerde-ſtaert*, *Verckensgras*, ende diergelijcke: doch moet altijt wat bykomen, 't gene eygentlick den quaden aert van de Blauw-ſchuyt wederſtaet. Tuſſchen beyde magh men oock het Tantvleyſch ſtrijcken met de voorſchreven *Sappen* onder *Honich* gemengt.

De *Vlacken* verdwijnen gemeenlick van ſelfs, wanneer maer op het binnenſte wel gelet en wert. Ende als ſulcx niet ras genoegh en geſchiet, ſoo magh men de ſelve betten ofte ſtoven, met de verhaelde Wateren, ende daer onder doen het af-ſietſel van *Camillen*, *Byvoet*, *Alſen*, *Perſſen-kruyt*, ende diergelijcke. Nae het Stoven, kan men ſtrijcken met een ſalfken gemaeckt van *Verckens-reuſel*, *Verſſche Boter*, ofte *Mey-boter*, ende het *Sap* van de gemelte Kruyden.

In de Blauw-ſchuyt is dickwils ſoo groote *Pijn* in den Buyck, dat hy ſchijnt te ſcheuren, gelijck oock wel in het Buyck-vlies gebeurt is, waer van den naem *Scheurbuyck* komt. Als de ſelve niet tijdigh op en houdt door Blauw-ſchuytige geneeſ-middelen, dan magh men daer toe gebruycken een Clyſteer van het Af-ſietſel van *Heemſt-wortel*, *Maluwe*, *Bilſen-kruyt*, *Glas-kruyt*, *Camillen*, *Meliloten*, in ſoete Melck gekoockt, ende daer onder wat verſche Boter gemengt.

Wanneer de Pijn in de Beenen komt, ſoo magh men de ſelve ſtoven met het verhaelde af-ſietſel, ofte, (als het dieper moet gaen) de ſelve houden over den damp van een hooge pot, daer onder een gloeyende key, ofte ſtraet-ſteen in-leyt, ende op-gegoten is een lepel ofte twee ſap van *Lepel-bladeren* met *Wijn*, ofte *Azijn* uytgeperſt.

perſt. Daer nae dient over de pijnelicke plaetſch geleyt een Pap van *Gerſte-meel*, poeyer van *Camillen*, ende *Bilſen-kruyt*, in *Melck* gekoockt, ende met *Room*, ofte *verſche Boter* gemengt.

De Blauw-ſchuyt ſchiet oock op andere plaetſchen, ende vermengt haer met de Gicht, in welcke gelegentheyt niet beter en is, als des morgens te drincken een glas *Alſen-wijn*, ofte *Alſen-bier*, daer de bladeren van *Boex-boonen*, *Byvoet*, ende *Gerard* op geſtaen hebben.

Het ſelve is oock dienſtigh in Beving, Geraecktheyt, ende Trecking der Leden: ende van buyten, de verhaelde Stoving, ende Pap voor de Stijvigheyt.

Van het *Braken*, dat de Blauw-ſchuytige ſomtijdts overkomt, getuyght D^r. *Eugalenus*, dat de Siecken van *Melck*, ende 't gene van Melck gemaeckt wert, (daer ſulex in andere gelegentheyt van Sieckten de Maegh noch meerder verſwackt) beter varen, als van t'ſamentreckende, ende verſterckende middelen. Want deſe houden de quaet-aerdige vochtigheden in de Maegh: maer de Melck verſacht hare ſcherpe hoedanigheyt.

Wanneer in de Blauw-ſchuyt eenige *Buyck-loop* valt, die en dient niet geſtopt: want daer door zouden de Siecken in de uyterſte benauwtheyt, ende engborſtigheyt vervallen, waer op mede dickwils het Water, ofte diergelijcke zoude volgen. Hier toe is bequaem den *Alſſen-wijn* met *Penning-kruyt*.

Sommige krijgen by nacht grooten *Brant*, dewelcke haer dienen te wachten van de Kruyden, die geheel ſcherp zijn, maer alleen te gebruycken de wortels van *Paerde-bloemen*, *Agrimonye*, *Suyring*, *Schape-ſuyring*, *Coekocks-broot*, *Penning-kruyt*, ende diergelijcke. Het welck oock plaetſch heeft in Blauw-ſchuytige Binne-koortſchen.

De harde *Geſwellen* werden verſacht met een Stoving, ofte Pap van *Wortel van Witte Wijngaert*, *Wa-*

wor-

wortel, *Alſſen*, *Stinckende Gouwe*, *Speen-kruyt*, *Glaſ-kruyt*, ende *Kruym van Witte-broot* in *ſoete Melck* gekoockt.

Tot de *Geſwellen* (die de Peſtige gelijckenen) gebruyckt *Eugalenus* eē Pap van *Alſſen* onder verſche *Eyers*, die den ſelfden dagh geleyt zijn, met doyer, wit, ende ſchael geſtampt, ende ſoo kout op-geleyt. Daer toe maeckt hy oock een ander van *Camillen*, *Meliloten*, *Glaskruyt*, *Maluwe*, *Witte maluwe*, *Bingel-kruyt*, ſacht gekoockt, ende daer dan by gedaen meel van *Lijn ſaet*, ende *Gerſte*, met *Honich*, ende *Olye van Roſen*.

Als de ſcherpe Vochtigheyt in-eet, ende een *Swaringe* veroirſaeckt, ſoo zal men de ſelve ſuyveren ende heelen met *Beke-boom* in Bier gekoockt, ende tweemael daeghs op-geleyt. En als ſy te ſeer vervuylt, ofte veroudert is, gebruycken met plockſel een Salfken van Sap uyt *Lepel-bladeren*, *Stinckende Gouwe*, *Geruwe*, met rauwen *Honich* gemengt. Dient het noch ſtercker, ſoo magh men nemen het ſap van ſcherper Kruydē. Boven over kan geleyt werden, een blat van *Weeghbre*, *Eenblat*, ofte een ander in't laetſte van de *Inleydinge* vermelt.

Tot de *Roos* is bequaem *Vlier-water* met eenen dubbelden douck werm gebet, ende op-geleyt.

Het *Water*, dat hem ſomtijts onder de Blauw-ſchuyt vermengt, en moet met geen ſtercke middelen afgedreven werdē: maer vergaet veeltijts alleen met de gene, die openen, ende dun-maken, gemengt onder Blauw-ſchuytige. Want de verſtoptheyt geopent, ende de quaetaerdigheyt verbetert zijnde, verdwijnt de geſwollenheyt. Ende ſulcx niet geſchiedende, magh de Waterigheyt met *Vlier* ſachtjens afgeſet werden.

Op een hevige, eñ langdurige Blauw-ſchuyt volght ſomtijdts door gebreck van goet Bloet, een *Wteringe*, waer toe niet beter en is als *Geyten-melck* terſtont als ſy gemolcken is, gedroncken; inſonderheyt, als onder haer

haer voer wat van de Kruyden gedaen zijn, die door eygenheyt de Blauw-schuyt overwinnen: als mede een *Colijs* van een Hoen, ende Calfs-vleysch.

7. Dewijl de Blauw-schuyt bestaet uyt grof ende bedorven Bloet, soo moet soodanigen Maniere van Leven waer-genomen werden, dewelcke het selve mochte verbeteren, ende goet bloet voort-brengen. Daer toe strecken de ses Niet-natuerlicke dingen.

Voor-eerst dient des morgens den mont gespoelt, ende de tanden wel gewasschen, ende dan moet geschouwt werden een kouwe, vochtige, bestotene, onsuyvere, zultige Lucht, gelijck hier voor geseyt is, dat de Blauw-schuyt helpt veroirsaken, ende gesocht een die werm, droogh, dun, suyver, open is; ofte als men soodanige niet hebben en kan, dan magh men de selve door de konste soo toe-maken, gelijck in de *Schat der Gesontheyt* beschreven is.

Even-eens moet men hem oock wachten van Spijse, ende Dranck, die grove, ende verdorvene Vochtigheden, ende dien-volgende de Blauw-schuyt verwecken, hier voor in't 2. capittel aengewesen. In tegendeel dient men te gebruycken Spijse van goet voedsel, licht te verteren, ende van aert ende krachten dun te maken, openen, suyveren, ende het rijsen te helpen. Onder soodanige zijn *Hoenderen*, *Calcoenen*, *Conijnen*, *Perdrijsen*, *Snippen*, *Lijsters*, *Vincken*; als oock *Schapen-vleysch*, *Calfs-vleysch*, *Ossen-vleysch*. Het welck, niet out zijnde, als oock Schapen-vleysch, wel acht dagen in't zout magh staen, waer door de overtollige vochtigheyt verteert wert, ende dan met *Mostaert* (die mede doet rijsen) gegeten. Dan men zoude niet gelooven, hoe veel de verstigheyt hier doen kan. Sulcx de Zee-varende luyden wel wetende, niet als na ververssinge haken. Het welck oock de oirsaeck is, dat in onse schepen, die

nae Ooſt-Indyen varen, geſtadigh een deel levendige Verckens gehouden werden, die aldaer voort-ſettende goet voedſel voor de maets geven. Die het Speck verſch (daer het gezoute, eñ geroockte Blauw-ſchuytigh is) etende, haer lichaem voor de Blauw-ſchuyt bevrijt houden: gelijck het ſelve oock, als het niet te vet, ofte te out en is, gepreſen wert van *Hippocr. 4. acut.* Den *Huſ-pot* magh men ſtoven met *Suyring*, *Lepel-bladeren*, *Beke-boom*, &c. Oock een *Kieckeñ*, om te braden, daer mede vollen.

Het *Vleyſch* is hier bequamer dan Viſch, eñ onder de ſelve Zee-viſch arger als Rivier-viſch, welckers ſauce zal weſen *Peper-wortel*, ende waer van de beſte zijn *Baers*, *Snoeck*, *Poſch*, *Salm*, eñ diergelijcke, te ſien in den *Schat der Geſontheyt*. Suycker, ende ſoetigheyt (alſoo het verſtoppinge maeckt) en dient niet veel gebruyckt.

Is mede goet ſomtijts een Salaet te maken van *Waterkerſſe* (die daer toe meeſt in't gebruyck is) ofte d'ander Blauwſchuytige kruyden: dan anders is den Azijn gantſch ondienſtigh.

Den *Dranck* moet klaer, ende helder zijn, gelijck wel beſtelt, ende gehopt *Bier*, *Rijnſchen wijn*, ofte *Moſſelaer*, als mede *Alſſen-wijn*, ofte *Alſſen-bier*, daer wat gedrooghde *Bocx-boonen* op geſtaen hebben: waer mede alleen verſcheyde geneſen zijn. Is mede goet, inſonderheyt wanneer het Lichaem te veel geſloten is, *Suyre Wey* te drincken, het zy alleen, ofte met de gemelte Kruyden: gelijck oock *Geyten-melck*, hebbende goet voedſel, ende dat de Lever kracht geeft.

Het Lichaem moet niet veel (als onſuyver zijnde) maer alleen matelick *geoeffent* werden, gelijck met *Wandelen*.

Soo moet oock *Slapen* ende *Waken* weſen.

Het Lichaem en dient niet al te geſtopt, inſonder-

heyt

heyt niet het Speen, voor de gene die daer aen vaſt zijn. Vreeſe, ende Droufheyt (als oirſaeck gevende tot ſwaermoedigh bloet) moeten gantſch geſchout werdē.

Het XIII. Capittel.

1. *Sucht, ofte Ongedaenheyt.*
2. *VVater, ofte VVater-ſucht; Haer benaminge,*
3. *Onderſcheyt,*
4. *Oirſaken,*
5. *Ken-teyckenen,*
6. *Voor-teyckenen,*
7. *Geneſinge,*
8. *Maniere van Leven.*

1.

ALs de Blauw-ſchuyt lange duyrt, dan wertſe gemeenlick vergeſelſchapt met *Sucht*, ofte *Water*, waer van de Sucht, in't Griecx *Cachexia*, genoemt, het beginſel is, gelijck *Paulus* ſpreeckt, ende als een voorganger, gelijck *Avicenna*, van het Water. Ende en is niet anders, als een algemeene ongedaenheyt van het gantſche Lichaem, welckers huyt bleyck, ende valuwe wert, het vleyſch ſacht, ende bol, even-eens (als den Arabiſchen *Serapio* ſeer aerdigh ſpreeckt) een gereſen deegh; ſpruytende uyt quaet Voedſel, dat de Lever, ende 't ander Ingewant daer na toe ſenden.

2. Wanneer de Oirſaken van Sucht by-blijven, dan wert ſy Water-ſucht, ende vervolt het Vleyſch, ende Huyt, ofte oock den Buyck met een Waterige vochtigheyt, waerom dit gebreck in verſcheyde Talen naer het Water ſijn benaminge heeft. De Griecken noemen het *Hydrops*, *Hyderos*, ende *Hyderiaſis*, de Romeynſche

Pli-

Plinius oock *Hydropisis*, waer van komt het Italiaensch *Hidropisia*, het François *Hydropesie*, het Spaensch *Idropisia*, ende het ingetrocken Engels *Dropsie*. Op de selfde wijse heet het by ons *Water*, ofte *Water-sucht*, gelijck by de Hoogh-duytschen *Wasser-sucht*.

3. Gelijck daer driederhande verteringe van Voedsel in ons Lichaem is, soo maken haer Gebreken ons driederley Water-sucht. De eerste, die in de Maegh geschiet, veroirsaeckt de *Tympanites*, ofte het *Bom-water*. De tweede in de Lever, verweckt de *Ascites*, welcke eygentlick den naem van *Water* alleen toekomt; als zijnde een vergaderinge van Water in de holligheyt van den Buyck, tusschen het Buyck-vliesch, Net, ende Dermen, waer door den Buyck, als een ton, opswelt. De derde in de Aderen, eñ door 't gantsche Lichaem, brengt aen de *Leucophlematias*, ofte *Wit-slijmerigh water*, stekende tusschen vel, ende vleysch, ende daerom by de Griecken *Anasarka*, ende by de Romeynen *Aqua intercus* genoemt. Maer hier moet wel aengemerckt werden, dat selden, ofte nimmermeer dese drie soorten van Water alleen, ende suyver: maer meest, ofte altijt onder malkander vermengt zijn, altemet de eene met de andere, altemet alle drie te samen; dan elcke neemt den naem van 't gene, 't zy Wint, Water, ofte Slijm, de overhant over d'andere oirsaken heeft, ofte het meeste toe-brengt.

4. Wy zullen nu haer onderscheyt gaen aenwijsen uyt het onderscheyt der *Oirsaken*. De naeste bestaet in quaet, ende onsuyver Bloet, meest rauw, slijmerigh, ende waterachtigh, daer somtijts eenige Swarte, ofte Gallachtige vochtigheyt onder vermengt is, het welck de oirsaeck is, dat de verwe van soodanige somtijts valuwe, ofte bruyn is, somtijts na den gelen treckt, maer meestendeel bleyck valt. Dese onsuyverheyt komt door ge-

gebreck van het Ingewant, daer het Bloet tot voedſel van't Lichaem gemaeckt wert, te weten, Lever, Milt, Nieren (in't 14. cap. n. 5. aen te wijſen) Aderen, als in de ſelve *Ongematigheyt*, *Verſtoppinge*, *Hardigheyt*, ofte *Bedervinge* is, ende daer door in plaetſche van Bloet, een Waterachtige vochtigheyt voort-gebracht wert, die wel door het geheele Lichaem tot voedſel van alle de Deelen geſonden wert, maer aen de ſelve niet vaſt vereenight, als door haer ongematigheyt, de ſelve, als goet Bloet, niet gelijck zijnde, ende derhalven ſoodanige Deelen doet bol opſwellen. Hier toe helpt veel een *koude*, ende *vochtige Maegh*, dewelcke oock goet voedſel quaet maeckt: als mede veel *koude ende vochtige Spijſe*, komende in een *ſwacke Maegh*. Want de eerſte Verteringe niet wel gedaen zijnde, en wert door de tweede, nochte derde niet verbetert. Soo ſterf de wijſ-gerige *Heraclitus* van't Water, dewijl hy levende op de bergen, niet als *Moes*, ende *Groente* en at, gelijck *Laërtius* in ſijn leven getuyght: ende hy, die de ellendigheyt der Menſchen leven, met tranen geſtadigh vertoonde, werde door het tranen uyt de Lever van 't ellendigh leven verloſt. Hier toe doet mede *koude, vochte, ende quade Lucht*. Alſoo verhaelt *Polybius* in't 3. bouck van ſijn Grieckſche hiſtorye, dat de krijghſ-knechten van *Carthago*, onder haren velt-overſten *Hannibal*, in Italyen overwinterden, ende aldaer kouw, ende veel ongemack uytſtonden, ende daer nae noch moeraſſige plaetſchen doortreckende, ſoo peerden, ſeydt hy, als menſchen in Sucht vervielen. Deſe wert oock verweckt, als gewoonlicke *Ontlaſtinge* verſtopt, ende ophout, gelijck van *Speen*, ofte *Stonden*, waerom vele Maeghden, die wat over haer tijt gaen, dit gebreck ('t welck de Françoiſchen in haer tale *Les paſles-couleurs* noemē) ſeer onderworpen zijn. Soo verhaelt oock de Grieckſche hiſto-

ſtory-ſchrijver *Dion*, dat de keyſer *Traianus*, uyt geſtopt Speen, in Water-ſucht verviel, daer hy van ſtorf: de natuyrlicke wermte, door overvloet van dat grof, ende onſuyver Bloet verſtickt zijnde. In tegendeel veroirſaeckt het uyt te *vele loſinge*, waer door de natuerlicke Wermte vervlieght, ende dien-volgende de Lever, ende 't ander Ingewant verkout, ende verſlapt werden. Soo leſen wy by den gemelten *Dion*, dat de keyſer *Adrianus*, door ſeer veel Bloet te loſen, van 't Water geſtorven is.

Deſe Oirſaken, als ſy niet ſterck en zijn, ofte niet te lang aen en houden, dan verweckenſe enckele Sucht; maer toenemende, de Water-ſucht, die wy *Wit-ſlijm-water* genoemt hebben, verſchillende alleen van malkander in groote, ende ſterckte van oirſake.

Maer het rechte Water, ofte *Aſcites*, heeft hier benevens noch een ander oirſaeck, te weten een *Opening* der Deelen, ofte Vaten, in de welcke de Vochtigheden beſloten werden. Ende al is't, dat dit gevoelen van *Fernelius* tegen geſprokē wert door *Maſſarias*, *Augenius*, *Semmertus*, ende andere, heeft nochtans ſijn ſteunſel in de Ervaringe: gelijck ick in ſommige Lichamē geſiē hebbe de Lever, in ſommige de Milt, ſoo hart, en droogh, als of ſy gebraden waren geweeſt, het welck inſonderheyt in de Dronckaerts plaetſch heeft. Dat even-wel de gemelte *Fernelius* ſchrijft, (in welck gevoelē *Cordæus* oock is) eenige (hy verſtaet den Arabiſchen *Aricenna*, ende die hem naevolgen) eenen groven miſſlagh te begaen, ſtellende, dat het Water in den Buyck leeckt door eenige nauwe, ende onſienlicke wegen; daer in heeft hy ongelijck, alſoo niet altijt noodigh en is, dat de Lever, Milt, ofte Nieren, door drooghte, ſweringe, ofte yet anders ſcheurē, ende een merckelicke opening hebben, waer door het Water dan uyt-loopt: maer kan

oock

ook door onſienlicke gaetjens allencxkens uyt-zijpen, ende alſoo metter tijdt de holte van den Buyck vervullen, ende op doen ſwellen: gelijck dit wel tegens den gemelten *Fernelius* beweert wert, by de ervarene geneeſmeeſters *Iacchinus*, *Mercurialis*, *Maßarias*, *Saxonia*, *Caſtrenſis*, *Spiegel*, ende andere. Dan deſe gelooven, dat het Water op die maniere meeſt groeyt; maer ick hebbe bevonden door ont-ledinge van verſcheyde Lichamen, die van het Water geſtorven waren, dat de oirſaeck by den treffelicken geneeſ-meeſter *Fernelius* by gebracht, meeſt plaetſch heeft. Het welck ook beveſtight wert van den, niet minder in't Ont-leden, als in de Geneeſkonſte, ervaren, ende ſeer geluckigen, gelijck ſijnen naem mede bracht, ende ick ook in ſijn huys te Baſel geſien hebbe, *Felix Platerus*. Deſe, al ſtaet hy toe, dat het Water ook door verholē wegen kan als door ſweeten, ende gekleynſt werdē in den Buyck: ſchrijft evenwel 3. *Prax.* 1. 3. by hem ondervonden te weſen, dat het dickwils komt, door opening, inſonderheyt van ſcheuring in het vleyſch van Lever, ofte Milt; alſoo de Wey in't Bloet de vaten van de Poort, ende Holle-ader daer door gaende, ende de ſelve op-ſpannende, haer van het vleyſch doet ſcheyden, ende aldaer dan eenige Blaesjens verweckt. Dit komt de gene over, (gelijck *Fernelius* wel ſeyt) die lang aen de *Gele-ſucht* gegaen hebben, ende die met een harde Lever, ofte Milt gequelt zijn: waer door het vleyſch in dit Ingewant uyt drooghte ſcheurende van een wijckt, ende het bevangende Vliesjen berſt; ſoo dat de Wey niet langer tegen gehouden kan werden, maer uyt-leckt, even-eens gelijck de vochtigheyt uyt een pot, die ondicht is. Deſe oirſaeck is ook aengemerckt by *Hippocrates*, als hy in de 55. Kort-bondige ſpreucke van't 7. bouck ſeyt, Dat in de gene, die de waterige Lever uyt-berſt, den Buyck met Water

vervult wert. Maer als alleen het Vleyſch ſplijt, ende het bekleedende Vliesjen in ſijn geheel blijft, dan werden daer vele kleyne Blaesjens verweckt, gelijck *Platerus* in een Aep ſchrijft geſien te hebben, ende men dickwils bevint in de Lever van de Oſſen, ende noch meerder, in de Schapen, (waer van wy de reden gegeven hebben in den *Schat der Geſontheyt*) de welcke, door de menichte van de aendringende Vochtigheyt, openberſtende, het Water in de hollígheyt van den Buyck doen loopen. Dit wert te vergeefs beriſpt van den gemelten *Augenius*, voorſtaende, dat het door-breken van't Water, niet en beteyckent drooghte van de Lever, maer vochtigheyt: want de Lever kan wel gantſch droogh in haer ſelven weſen; ende even-wel met de vochtigheyt van't Water beladen zijn; gelijck dat zout is, eñ gemeenlick geel, ende als loogh. Het gebeurt oock ſomtijts, dat niet alleen de Lever, maer oock Milt, Nieren, Blaes, Lijf-moeder, ende al wat in den Buyck is, vol van ſoodanige Blaesjens zijn, gelijck de voor gemelte *Cordæus* getuyght door de ont-ledinge bevonden te hebben, ſoo dat het getal van die Blaesjens over de acht hondert was. Niet minder vremt en is't, dat ick geſien hebbe in een ander Vrouw, aen een *Mola*, ofte klomp Vleyſch uyt de Lijf-moeder. Deſe hebbende negen maenden aen malkanderen gegaen, aen de Vloet, voelden ſomtijts, ende inſonderheyt op't laetſte, met ſwellinge van de Borſten, in den Buyck, die geheel dick ende hart was, groote treckinge, ende meeſt onder nae de Lijf-moeder. Ingenomen hebbende eerſt een ſcrupel *Extr. Catholicum*, met eenige aſen *Gutta gammati*, werde weynigh Water quijt, even-wel met groote qualickheyt. Onder-tuſſchen van een Apozema gebruyckende, roerde in't laetſte roomerken een vierendeel loot *Gialappa*, waer van ſy, met weynigh qualickheyt, veel Waters looſ-

looſde. Maer 't gene haer al de verlichtinge by bracht, was, dat ſy quijt werden een ſtuck Vleyſch, wegende ruym drie pont, vol van Bellen, die geheel dun van Vlieſch waren, ende vol Water geſpannen. Waer nae den Buyck allencxkens verſacht, ende de Vrouwe geneſen is. Dit was veroirſaeckt uyt een vervuylde Lijfmoeder, ende menighte van kout, ende waterigh Bloet, zijnde de natuerlicke Wermte, door den langdurigen Vloet, veel vervlogen. Maer als de Lever, ofte Milt ſoo verdroogen, dat ſy in-krimpen, ende ten laetſten van een ſplijten, ſulcx en komt uyt geen koude, maer een *Heete oirſaeck*, blijckende niet alleē uyt den grooten *Dorſt*, ende uyt het *Roode water*: maer dāt het ſoodanige meeſt over-komt, die lecker etende, veel ſterck *Gekruyde Spijſe* gebruycken, ofte *ſtereke Wijnen*, ende *Brandewijn* drincken. In welck leven lang volherdende, haer Ingewant komt, als drooge aerde, van een te ſcheuren, ende alſoo het Water te veroirſaken. Het welck mede veroirſaeckt werdt, door een *Swering*, ofte *kleyne Wonde* (want een groote doet terſtont ſterven) in de Lever, ofte Milt.

Is noch ondervonden, dat oock ſonder letſel van Lever, ofte Milt, het Water alleen veroirſaeckt werde door de *Nieren*, te weten, wanneer de ſelvige door eenige Steenen komen te ſweren, het zy, dat de Etter, door de verſtoppinge van de Water-peſen, te rug gedreven wert, en al het Bloet beſmet, gelijck *Sennertus* ſchrijft, ende wy in't volgende capittel met een exempel uyt de Ont-ledinge zullen beveſtigen; ofte, dat het Vleyſch van de Nieren, door de ſcherpigheyt van de Steenkens, ofte de veelte des Etters door-gegeten wert, ende alſoo het Water in den Buyck laet loopen, gelijck mede in't gemelte capittel zal aengeweſen werden.

Het *Bom-water*, dat de Griecken *Trommel-water* (als

den Buyck, gelijck een Trommel rommelende, ende op-ſpannende) ende ſommige Oude *Droogh-water* noemden, wert veroirſaeckt door *Wint*, die in de holligheyt van den Buyck beſloten is, ſpruytende uyt *ſwacke Teringe*, ende *Rauwigheyt*; waer van hier voor in't cap. van't Colijck breeder gehandelt is.

5. Wy komē nu tot de *Ken-teyckenen*, ende voor eerſt van het eerſte, te weten de *Sucht*. Deſe wert bekent uyt de *Valuwe*, ofte *Bleycke Verwe* van het Aengeſicht, *Bolligheyt* van't ſelfde (inſonderheyt aen de Oogen) eñ 't geheele Lichaem, dan meeſtendeel aen de Voeten, ſomtijts oock aen de Handen. Want Handen, ende Voeten zijn alderverſte van't Herte gelegen, ende derhalven koutachtigh van aert, als oock om datſe met weynigh vleyſch bekleet zijn, ende meeſt beſtaen uyt beenen, kraeck-beenen, zenuwen, ende banden. Maer de Voeten zijn dit ſwellen meeſt onderworpen, om dat ſy in't onderſte van't Lichaem ſtaende, het ſacken van de Waterige vochtigheden lichtelick ontfangen, het welck inſonderheyt 's avonts, eñ als het Lichaem wat vermoeyt is, geſpeurt kan werden. Dan des morgens zijnſe gemeenlick wat geſloncken, door dienſe des nachts recht uyt gelegen hebben, ende oock wermer geweeſt zijn. Het Aengeſicht, eñ Wangen, voornamelick de Ooghſchelen, als ſacht ende teer zijnde, ontfangen oock lichtelick de Waterige vochtigheyt. Dan om dat ſy haer oock door het geheele *Lichaem* verſpreyt, ſoo is't ſelve gantſch *traegh*, ende *loom*. Den *Luſt tot eten* begint mede allencxkens af te nemen.

Dit beſwaert allegader in't vermeerderen, ende toenemen van de Oirſaken, ende dan ſlaet het tot een ſoorte van Water-ſucht, die wy *Wit-ſlijmigh-water* genoemt hebben, in het welcke 't gantſche Lichaem geſwollen is, ſoo dat het, inſonderheyt aen de Voeten, met de vin-

vinger gedruckt zijnde, een holligheyt laet staen. Het *Water* is wit, bleyck, ende rauw. Den *Adem* kort: waer by dickwils een langsame *Binne-koortsche* komt. Ende vorder gaende swelt oock het *Gemacht*. Het welck insonderheyt plaetsche heeft in het rechte *Water*, alwaer het somtijts dicker wert, als een hooft, ende dan spannen oock de Beenen soo dapper, dat het Water van selfs in menighte daer uyt zijpt, soo datter geheele plassen onderleggen. Als het Lichaem van d'een zijde op d'ander verleyt wert, dan en voelē sy niet alleen rommeling, maer oock het drijven van't Water. Eñ daer den Buyck dick is, vergaet het geheele Lichaem, ende wert hoe langer hoe magerder. De *Pols* is kleyn, slap, ende rasch. Het *Water* is meestentijt weynigh, ende root: daer van geeft ons den Arabischen *Avicenna* tweederley redenen. Eerst, om dat weynigh Water lichtelick geverwet wert; ten anderen, om dat, als de Teringe in de Lever bedorven is, de vuyligheden niet genoegh en konnen gescheyden werden. Waer over hy oock, ende hem volgende den Italiaenschen geneesmeester *Massarias*, berispt de gene, die, uyt de roodigheyt van 't Water, oirdeelden van de hitte der Water-sucht. Dan dat berispen is te onrecht; alsoo de Hitte hier uyt het Roode water wel genomen wert, ende 't gene dat noch in den Buyck blijft, is meestendeel hoogh-geel, ende brack, gelijck oock den Dorst wel uyt-wijst. Het is weynigh, om dat het eenen anderen loop genomē heeft, te weten in de holligheyt van den Buyck. By het groeyende Water wert den Adem mede kort, met sulcken benautheyt, dat den Siecken schijnt te zullen sticken, als hy niet recht over-ende en sit. Want leggende wert het Middel-rift, door het Water te seer gedruckt, behalven datter oock een deel in de Borst zijpt. Leeckt mede somtijts in de Lijf-moeder, gelijck de meerder gemel-

te *Fernelius* getuyght, van een Vrouw, de welcke tegen de tijt van haer ſtonden door de Lijf-moeder ſoo groote menighte van Water quijt werde, dat al het ſwellen van den Buyck binnen twee dagen ſtonck; ende 't gene de naeſte maent wederom aengroeyde, op de ſelfde manier wederom looſde. De Teyckenen van *Lever*, *Milt*, ofte *Nieren*, werdē op haer byſondere plaetſchen aengeweſen.

Hier is een weynigh by te doen van het *Bom-water*, zijnde meeſt Wint, ende maeckt derhalven veel rommeling in den Buyck, die hy oock op-blaeſt, ende met de vingers wat gerocht zijnde, geeft geluyt als eē trommel, ofte blaes vol wint. Dan de uyterſte Deelen, ofte het ander Lichaem en is ſoo niet geſpannen, als in het ander Water.

6. De *Sucht* is in't eerſte wel te geneſen: maer ſulcx verſuymt zijnde, verandert in de ſoorte van Water, die in't Griecx, den naem heeft nae ſijn oirſaeck, te weten wit Slijm, het welck even-wel noch minder gevaer heeft, als ander Water. Want de Slijmerige vochtigheyt, die over eē door het geheele Lichaem verſpreyt is, kan noch ten deele verteert werden, eē komt nader den aert van't Bloet, als de Weyachtige, ende Waterige vochtigheyt in't rechte Water, ofte de Wintachtigheyt in het Bom-water. Ja als dit Water komt uyt hardigheyt, ofte bedervinge van Lever, ofte Milt, ende daer den *Hoeſt* toe ſlaet, dan is't meeſt ongeneeſlick. Wanneer de Beenen, ofte het Gemacht ſoo ſwellen, datſe van ſelfs door-breken, daer op volght gemeenlick het Kout vyer, ende ten laetſten de Doot; gelijck oock als 't Water komt, door opening van Nieren, ofte 't ander Ingewant. Het *Bom-water* is mede ſeer ſorgelick, inſonderheyt als het wat lang geduert heeft.

7. De *Geneſinge* moet ſlaen op de Oirſaken. Derhalven als de Maegh, Lever, ofte het ander Ingewant verkout

kout is, dan dient het selve verwermt, ende versterckt, met soodanige Middelen, als hier voor t'sijner plaetsche zijn aengewesen: onder-tusschē oock het Slijm, wel beschreyt zijnde, ende het Water, af-geset door het gene beschreven is in't 1. Deel op het 12. capittel. Sulcx en dient niet sevens, ofte in een reys, maer allencxkens gedaen, om de krachten te behouden. Doch al wat hier vordeel by kan brengen, moet in't beginsel gedaen werden, Anders doen oock de beste Middelen niet met allen, ende behalven, datse weynigh van de sieckte wechnemen, verminderen de krachten. Seer wel seyt derhalven de poëet *Persius* in sijn 3. Schimp-dicht:

Elleborum frustra, cum jam cutis ægra tumebit,
Poscentes videas. venienti occurrite morbo.

Om het rechte Water wech te nemen, komt seer in achtinge een Opening in den Buyck te maken. Dit is eertijts gedaen een weynigh onder den Navel, ter zijden, om de draeyen van de Spieren niet te raken, ende aen de ander zijde van het beschadigende Deel. De treffelicke ont-leder, ende geneesmeester *Andr. Laurentius 6. An. qu. 9.* en misprijst dese openinge niet, maer meent datse gevoughlicker kan geschieden midden in den Navel. Ende daer toe brengt hy by de volgende Ondervindingen, ende Redenen. *Ant. Benivenius*, seyt hy, verhaelt, hoe seker Water-suchtige, die van alle Geneesmeesters verlaten was, sijn selven by geluckelick geval verloste. Want door het suypen van veel Water, werde de eenigheyt van sijnen Navel onsloté, waer door het Water met sulcken gedruys uyt-storte, dat den Buyck sonck, ende hy, door de sorge van een goet Geneesmeester, wederom genas. Van soodanige wert gewach gemaeckt by *Hildanus 2. Obs. 58.* Ende *Laurentius* getuyght diergelijcke selver oock gesien te hebben, ende voughter by, dat

sulcx niet alleen de Ondervindinge betuyght, maer dat oock de Reden, daer niet tegen en heeft. Want, seyt hy, daer de Nature toe dringt, daer moet men oock na toe leyden, gelijck de Nature hier somtijts van selfs het Water door den Navel looft. Daer-beneffens geschiet dese Opening in den Navel sonder quetsinge van veel Deelen: want daer komen de vier Navel-vaten by malkander, ende als de selfde gapen, gelijck in de Watersuchtige gemeenlick geschiet, door het toe-vloeyen, en persſen van 't Water, dan en behouft niet als de huyt doorgesnedē: insonderheyt alsoo in meest alle de Watersuchtige den Navel op-geswollē is, waerom het Blaesjē seer lichtelick kan door-gesteken werden. Hierom besluyt *Laurentius*, dat dese Opening sekerlick kan gedaen werden. Wat my belangt, ick en wil niet tegenspreke, dat hy, ende andere seggen, selfs gesien te hebben, dese maniere van het Water af te tappen, wel geluckt te zijn; maer dat de selfde met soo groote sekerheyt zoude gaen, dat en kan my noch de Ondervindinge, noch de Reden (die *Laurentius* beyde by brengt) doen gelooven. Ick ben over eenige jaren gehaelt by een Vrouw, die op haren geswollen, ende waterigen Navel, yet (men seyde my, dat het *Kervel* was) geleyt hadde, om het Water te losen: waer door sy sevens het Water liet uyt-loopen, het welck sy 's anderen-daeghs bestorf. Dan hier op zoude mogen geseyt werden, dat sulcx gebeurt is, om dat het Water niet langsaem, ende allencxkens af-geloopen is, gelijck den grootē *Hippocrates* leert, die oock schrijft, dat, als men uyt de Borst de Etter, ofte uyt den Buyck het Water sevens, ende op eenen stoot laet uyt-loopen, soodanige Siecken komen te sterven. De reden is, om dat met het uyt-loopen van de Vuyligheyt, oock de Geesten, ende natuerlicke Wermte, in de welcke ons kracht ende leven bestaet, vervliegen. Maer ick heb dick-

dickwils geſien, dat niet tegenſtaende, dit af-tappen, in verſcheyde reyſen, ende nae de konſte aengeleyt werde, even-wel qualick uyt-viel. Selfs in de gene, die noch wel aten, ende wandelden, ende nae de openinge weynigh dagen leefden. De Reden is, van wegen de quetſinge, de welcke geſchiet aen de vier Navel-vaten, die, nae dat de Vrucht geboren is, in banden veranderen, om de Lever, ende Blaes op ende dragende te houdē; waerom oock de Egyptenaren noch op deſen dagh de Roovers het vel doen af-ſtroopen, de welcke ſy in groote pijn, noch lange laten leven, als de beul den navel niet en raeckt. Want die door-geſneden zijnde, doet de doot terſtont volgen, door het toe-vallen van deſe vier Vaten, gelijck *Laurentius* getuyght, hoe-wel het tegen-geſproken wert van *Riolan*, den jongen. Nochtans als dit Openen niet en helpt, ſoo kan het even-wel verlichten, ende alſoo het leven voor een tijt verlengē. Beſoecken-de ſeker Water-ſuchtige, die vijf jaren met het Water was belaſt geweeſt, ende die, gelijck elck oirdeelde, al op ſijn ſterven lagh, alſoo hy alle oogen-blick ſcheen te zullen ſticken, ende ſijn aengeſicht door die benautheyt al blauw werde; ſoo ſeyde ick tegens de Vrienden, dat de Sieckte niet te geneſen en was, door dien ſijn Ingewant, in die langen tijdt (gelijck oock de Ont-ledinge daer nae uyt-wees) bedorven zijnde, niet en konde herſtelt werden: maer dat men hem even-wel zoude konnen voor een tijdt verlichten, dan dat hy even-wel van die Sieckte zoude ſterven. Dit geerne aengenomen zijnde, dewijl datter doch niet anders, als de doot verwacht en werde; ſoo dede ick den Navel openē, ende daer drie vier pont Water uyt-tappen, ende de volgende dagen wederom ſoo veel, tot ſes-ende-dertigh pont in alles; waer door hy noch ſes weken in't leven bleef.

Orodes koning van Parthen, aen't Water gaende, werde

de door sijn soon *Phraates* ingegevē het vergiftigh kruyt *Aconitum*: het welck de kracht der Sieckte van onderen dede uyt-berſten, soo dat de Koning daer door beter werde, gelijck *Appianus* verhaelt in sijn Grieckſche hiſtorye. *Gijsbert vander Horſt*, Amſterdammer, vermaert geneeſ-meeſter te Romen (gelijck hem D^r. *Foreſt* daer gekent heeft) vertelde (ſchrijft *Wierus* 3. *de præſtig. dæm.* 35.) dat aldaer seker Water-ſuchtige lang te bedden gelegē hebbende, ende de Vrouw ten laetſten verdriet in de onkoſten krijgende, voornam den ſelfden van kant te helpen. Daer toe gaf sy hem in het poeyer, ofte de *aſſche van een Padde*, in een pot gebrant, waer van hy veel Water looſde: daer nae, om van dat ellendigh, ende ſchadelick leven een proffitelick eynde te make, gaf-ſe hem wederom van 't ſelve poeyer, waer door hy uyt de Blaes een groote menighte van Water makende, tegen sijn Vrouws meeninge genas.

Quam pia fata deūm! prodeſt crudelior uxor,
Et, cum fata volunt, bina venena juvant.

De geſwolle Beenen, dienen geſtooft met voor-loop van *Brande-wijn*, ende dan daer heet omgeſlagen de volgende *Pap.* N. *Alſſen* 4 handē vol, koockt het in Wijn, ende dan geſtampt zijnde by-gedaen *Meel van Boonen*, ende *Vijge-boonen*, van elcx 2 onçen, *Vng. Agrippæ*, 1 halve onçe. Te ſamen onder een vermengt. Doet mede de geſwollen Beenen ſlincken *Oſſen-miſch*, ende noch beter *Peerde-miſch*.

Ondertuſſchen dient oock soo hier, als in de andere ſoorten van Water, de Maegh, Lever, eñ 't ander Ingewant verſterckt door *Sp. Dialaccæ, Diacureumæ, Troch. de Eupator. Cappar. Rhab. Abſinthio*: ofte oock gedroncken een roomer *Alſſen-wijn*, daer *Alants-wortel*, ende *Caruy ſaet* by is. Want die en verteert niet alleen de rauwe Voch-

Vochtigheden, ende set de selfde af, verdrijft de wint-achtigheyt: maer verstercket oock met eenē 't Ingewant.

Het *Bom-water*, dewijl de Winden niet en zijn sonder Water, vereyscht mede dat het selve af-geset werdt. Doch dient insonderheyt gelet op het voornaemste, te weten de Winden, ende dat met sulcke Middelen, als in't Colijck hier voor op't 10.cap. verhaelt zijn. Ick zal hier alleen by-brengen, waer mede een Borge-meesters vrouw noch levende, die soo dick als een ton was, over eenige jaren genesen is, gelijck noch onlangs van de Teringē, door de selve Middelen, als aldaer zijn verhaelt. Om het water te losen, de Maegh, ende 't Ingewant te Suyveren, ende verstercken, nam sy in twee reysen alle weeck de volgende *Pillen*. N. *Wortel van Mechoacan*, *Aloë Rosata*, van elcx een half vierendeel loot, *Olye van Anijs*, ende *Kaneel*, van elcx twee druppels, Met *Syroop van bleycke Rosen* tot 12 Pillen gemaeck, ende 6 sevens in-genomen. Over den anderen dagh werden de volgende *Clysteer* geset: N. *Agrimonye*, *Origo*, *Alsen*, van elcx een hant vol, *Camillen*, *Meliloten*, *Dil*, van elcx een halve hant vol, *Bakelaer* een half onçe, *Cumijn*, *Anijs*, *Fenckel*, van elcx een half loot, gekoockt in *Mede* tot 9 onçen, ende daer onder vermengt *Bitterheyligh*, ander half loot, somtijts minder, somtijts meerder. Ondertusschen om het Ingewant te verstercken, ende het weder-aen-groeyen te beletten, besighden sy *Kouckens* van een half loot *Sp. Diacurcumæ*, met 6 druppelen *Anijs-olye*, in drie onçen Suycker *Agrimonye-water* gesmolten. Wtwendigh werde den Buyck gestreken met een *Salfken*, bestaende uyt *Olye van Wijn-ruyt*, *Dil*, *Camillen*, *Alsen*, *Bakelaer*, *Vng. Marciatum magnum*, *Agrippæ*, van elcx even-veel: ende heete Sackxkens op en af geleyt van *Geers* een pont, *Zout* een vierendeel, gebroken *Bakelaer*, *Anijs*, *Fenckel*, *Cumijn*, van elcx drie

loot,

loot, in een pan gerooft, ende tuſſchen linden geſtickt, ende ſoo heet op den buyck geleyt. Dit is aldus wat lang vervolght, doch eyndelick wel uytgevallen; daer toe veel holp de *Oeffeninge* met *Rijden*.

8. Alſoo dit een langdurige Sieckte is, ſoo moet ſorghvuldelick op de *Maniere van Leven* gelet werden. Derhalven dient gekoſen een werme eñ drooge *Lucht*: geſchout, die vochtigh, eñ miſtigh is. De *Spijſe* moet van de ſelfde gematigheyt weſen: liever *Vleyſch*, (inſonderheyt van *Vogelen*) als Viſch, ende 't ſelfde gebraden. Veel *Biſcuyt*, ofte Twee-back droogh gegeten, ende ſoo weynigh gedroncken, als eenighſints mogelick is. Want daer door, als oock door weynigh eten, vele vochtigheyt verteert wert. Ende hoe ſoodanige meerder *Dranck* innemen, hoe ſy meerder Water vergaderen, ende den dorſt minder ſtilſen. Daerom is wel geſeyt van den treffelicken hiſtory-ſchrijver *Polybius*, in't 13. bouck van ſijn Hiſtorye, dat het onmogelick is den dorſt van een Water-ſuchtige met eenigh nat te doen overgaen, ten zy dat men de ſieckte van't lichaem eerſt weet te geneſen. Het welck de poëet *Horatius* oock wel aengemerckt heeft 2. *Odar.* 7.

Creſcit indulgens ſibi dirus Hydrops,
Nec ſitim tollit, niſi cauſſa morbi
Fugerit venis, & aquoſus albo
Corpore languor.

Hierom ſchrijft *Celſus* in't 21. cap. van ſijn 3. bouck, dat het Water lichtelicker te geneſen is in Slaven, als in Vrye luyden. Want, ſeyt hy, alſoo hier vereyſcht wert, Honger, Dorſt, duyſent ander Ongemack, ende langdurige Lijdtſaemheyt, ſoo zijn beter te helpen, die licht gedwongen werden, als welckers vryheyt haer geen dienſt en doet. Maer ſelver oock de gene, die onder

der een ander staen, indien sy haer niet t'eenemael en konnen wachten, en werden niet genesen. Derhalven seker deftigh Geneesmeester, een leerling van *Chrysippus*, by den koning *Antigonus*, wiens vrient, een man van ongebonden leven, ende met de Sieckte beladen zijnde, gaf oirdeel, dat sy ongeneesiick was. Ende als een ander geneesmeester, *Philips van Epirus* beloofde, den selfden te genesen; gaf voor antwoort, dat desen sagh op de Sieckte, maer hy op 't gemoet van den Sieckten. De uytkomste en heeft hem oock niet bedrogen. Want als de Siecke niet alleen met groote naerstigheyt waer-genomen werde van den Geneesmeester, maer oock van dē Koning selve: soo heeft hy even-wel door Ongebondenheyt van leven sijn eynde verhaest. Dier-gelijcke wert verhaelt van *Philostratus* in't 1. bouck van het leven van *Apollonius* op 't 6. cap. Seker Assyrisch jongman, schrijft hy, gewent zijnde tot *Slempen*, verviel in Water-sucht, ende in plaetsche dat hy zoude denckē om sijn overtollige Vochtigheyt op te droogē, vervolghden het droncke drincken. Waerom hem *Apollonius* aensteyde, dat *Esculapius* sijn gebedt niet en verhoorde, dewijl de Goden niet en gaven, als aen de gene, die sulcx wel naspoorden, ende dat hy al dede, dat de Sieckte tegen was, sijn half bedorven Dermen, ende in't Water drijvende, door sijn Gulsigheyt, gelijck als met slick noch opvolde. Ende dat is, schrijft *Philostratus*, klaerder van hem uyt-gesproken, als van *Heraclitus*. Want dese seyde, dat de gene, die aen soodanige Sieckte vast was, van nooden hadde, uyt Regen Drooghte te maken, niet klaer, ofte wel te verstaen zijnde. Maer *Apollonius* heeft het gene, hy wijsselick geseyt hadde, verklaert, ende den Jongman tot gesontheyt gebracht. Het gene *Philostratus* van den wijs-geri-gen *Heraclitus* aenroert, wert in sijn leven breeder uyt-ge-

geleyt van een ander Griecx ſchrijver, *Diog. Laërtius* in ſijn 9. bouck. *Heraclitus*, ſchrijft hy, aen't Water gaende, vraeghden de Geneeſ-meeſters, gelijck als door een raedſel, of ſy uyt een ſlagh-regen droogh weder konden maken. Sy dat niet verſtaende, ſoo liet hy hem over 't geheele Lichaem beſtrijcken met *Oſſen-miſch*, om door die wermte de Vochtigheyt te verteren.

Om nu wederom te keeren tot de Maniere van Leven: gelijck wy geſeyt hebben, dat het Drincken hier ſeer ondienſtigh is, ſoo dient een Water-ſuchtige, ſoo veel mogelick is, hem daer van te wachten, te meerder, dewijl ſommige, die in eenige maenden, jae een geheel jaer niet en droncken, van het Water zijn ontſlagen geweeſt, gelijck betuyght wert by *Iacchinus*, *Benivenius*, *Maſſarias*, ende andere. Alſoo even-wel de groote drooghte van den Mont naulicx te verdragen is, ſoo magh men den ſelven dickwils ſpoelen met *Water*, ende *Azijn*; ofte op de Tonge leggen een blat *Zuyring*, ofte *Huys-loock*, eerſt in Water geleyt; oock drincken uyt een Pijp-kanneken; want dat veryochtight de Tonge; ende en beſwaert de Maegh niet. Hier wert vereyſcht goede *Oeffeninge* des Lichaems, 't en zy dat de Beenen te ſeer geſwollen zijn. Dan inſonderheyt dient gelet op den *Af-treck*, op dat de Vuyligheyt niet behouden, ende het Water vermeerdert wert. De *Slaep*, alſoo hy het verteren vordert, is hier ſeer noodigh; doch en dient even-wel niet al te lange, noch over dagh te weſen. Dan het *By-ſlapen* is niet alleen by daegh; maer oock by nacht uytermaten ſchadelick: dewijl het ſelve 't alderbeſte Bloet wech ruckt, waer van hier groot gebreck is. Ende ſoo wel *Drouſheyt*, als *Wel-luſt* ſtreckt in deſe Sieckte tot beſwaerniſſe; de eene doende verſticken, de andere vervliegen de natuerlicke Wermte.

Het

Het XIV. Capittel.

Beſchrijvinge van de Nieren,
1. *Haer Leger-plaetſch,*
2. *Getal,*
3. *Gedaente,*
4. *VVeſen,*
5. *Gebruyck.*
6. *Beſchrijvinge van de Melck-aderen,*
7. *VVater-peſen.*
8. *Het weſen van de Blaes,*
9. *Vremden aenhang,*
10. *Gedaente, ende Ruymte,*
11. *Gebreken in't VVater-maken.*

1.

DE *Nieren* leggen wat leeger als de Lever eñ Milt, achter in de Lendenen, met haer holligheyt (ſeyt *Hippocrates*) tegen de groote Aderen. Sy en komen niet recht over malkander, maer de eene leyt een weynigh hooger, als d'andere. Waer inne dat by vele gemiſt wert. Want de rechter en is niet hooger als de ſlincker, gelijck nae den ouden *Ariſtoteles*, *Galenus* ende *Plinius* oock gemeent hebben, eñ onder de nieuwe Ont-leders, D^r. *Andries van Weſel*, geneeſ-meeſter van keyſer *Karel*, *Fernelius*, geneeſ-meeſter van *Henrick* de II. koning van Vranckrijck: maer de ſlincker is hooger als de rechter, om dat des menſchen Lever groot is, de Milt kleyn. Dan in de Beeſten (welckers Nieren de Oude ſchijnen alleen onderſocht te hebben: het welck *Picolomini* oock van *Veſalio* ende *Columbo* ſeyt, eñ hier ſelfs die miſſlagh

heeft) ſtreckt de Milt meer nae beneden, ende daerom hangt de ſlincker Nier leeger, als de rechter. De ongelijcke groote dan van Lever ende Milt maeckt de ongelijcke leger-ſtede van de Nieren, niet, gelijck *Galenus* ſchrijft, om dat het trecken van de ſelvige niet verhinderd zoude werden: want by aldien dat die reden vaſt ging, ſoo zoude in ſommige lichamen (gelijck ſomtijts gevonden zijn) in de welcke de Nieren recht over malkander leggen, deſe treckinge niet geſchieden, daer ſulcke luyden nochtans ſonder letſel haer water maken. Maer dat de Nieren niet en trecken, zullen wy terſtont bewijſen. De ander reden van *Galenus* en is oock niet veel beter, te weten, dat daerom de Nieren niet recht over malkander en ſtaen, om datter niet van de wey ofte waterigheyt voor-by en zoude vloeyen: want het is nootſakelick, datter een deel voor-by vloeyt, dewijl de waterigheyt niet alleen vereyſcht en wert, ſoo lange het voedſel is in de Suygh-aderen ofte Lever-aderen, om, daer mede verdunt zijnde, door de naute te konnen loopen, gelijck vele beſchreven hebben: maer was oock nootſakelick, datter een deel in het Bloet bleef, op dat het door de kleyne tacxkens van de uyterſte Aderen aen het vleeſch mocht gebracht werden.

2. Al de Ont-leders ſeggen uyt eenen mont dat de Nature ons *twee Nieren* gegeven heeft, op dat den eenen belet, ofte verſtopt zijnde, het water door den anderen zoude mogen loopen. Maer deſe reden wert niet ſonder reden weder-worpen van *Picolomini*, ſeggende, dat de Nature niet gedaen en heeft, tegen geweldige ofte gevallige oirſaken. Want de Nieren, ſchrijft *Mercatus*, geneeſ-meeſter van *Philips* de III. koning van Spaengien, zijn ſoo ſeer met malkanderen verknocht, ende ſoo gelijck van weſen, dat daer uyt lichtelick af te nemen is, alſſer een ontſtelt is, dat den anderen dan mede

moet

moet lijden. Haer werck ende ampt is haer beyde gemeen, niet elck byſonder. Want al is't, datter twee Nieren tot een ampt geſchapen zijn, ſoo en volght daer uyt niet, dat een van beyde ſulcx uyt-voeren kan, maer datſe beyde van nooden zijn, om ſoo een ſwaer werck te doen. My dunckt dat de Nature, alſſe tot een werck twee werck-ſtucken maeckt, die ſamen-ſtemminge ende de gemeenſchap onder de ſelve hout, al offe alleen om de gelegentheyt van plaetſe een deel in twee verdeelt hadde, ende dat daerom de gebreken van 't een aen't ander haeſt mede-gedeelt werden. Sulcx ſiet men dagelicx in de oogen, ende is oock by een Griecx Poëet aengeroert met deſe verſſen:

Als't licht van't rechter oogh bedwelmt is met gebrekē,
Soo komt het ſlincker oogh oock lichtelick t'ontſteken.

Alſoo heb ick mede bevonden, dat dē eenen Nier verſtopt zijnde, den anderen mede onbequaem werde, ende den loop van't water tegen hiel: het welck oock beveſtight werdt by de Doctoren *Lud. Duretus*, geneeſmeeſter van *Henrick* de III. koning van Vranckrijck, *Pieter van Foreeſt*, geneeſ-meeſter van Delft, *Iohan Riolanus*, geneeſ-meeſter van Parijs, ende andere. De nature dan heeft twee Nieren gemaeckt, ofte eenen verdeelt uyt oirſaeck van de plaetſche ofte de gelegentheyt. Want indien, datter maer een was, ſoo zoude hy noodſakelick ſoo groot als de twee moeten weſen, gelijck men ſiet aen de Lever, ende Milt, de andere Deelen om bloet te maken. Maer dan en zoude het Lichaem niet in even gewicht geweeſt hebben, ten ware dat hy midden op den rug-graet geſtelt was, leggende met ſijn hollighеyt op de holle ader, ende groote ſlagh-ader; dan deſe leger-ſtede zoude door het neder-druckē van de verhaelde Aderen, den vryen loop van het bloet,

ende de levende geesten verhindert hebben. Soo dat niet sonder gewichtige redenen in plaetsch van eenen grooten Nier, twee kleyne geschapen zijn; oock om dat dē buyck niet te seer uyt en zoude stekē, ofte dat het gewicht van dē buyck niet te seer na eē zijde zoude helle.

3. De *Gedaente der Nieren*, is eē halve maen, ofte beter een Roomsche boon gelijck. Waerom *Aristoteles*, eñ die hem volght *Plinius* qualick schrijven, dat de Nieren van de Menschē even eens zijn, als de Ossen Nieren, gelijck als uyt verscheydē Nieren te samē gevoeght. Daer zijn even-wel sommige onder de Ont-leders, die uyt de tepel-achtige vleyskens, hier na te beschrijven, gelijck als druyf-beyen by-een gevlocht, seggē, dat de Nieren der Kinderē, gelijck die van de Kalveren, gemaeckt werdē, eñ datter daer na, door toe-vloeying van bloet, eē vleysigh deckscl rontsom groeyt, het welck het uyterste van de Nieren glat eñ effen maeckt: Ende dat derhalven in een Nier over den rug gespout, te sien is blauachtigh vleesch, omvattende ander, 't welck rootachtigh is, uyt by-een gevoeghde klierkens bestaende, waer van den Nier eerst begonnen is. Soo werden de Nieren van een Beer uyt verscheyde als klierkens, de groote van eē Kers te samen gevoeght, de welcke door den bant van een kleyn vliesken aen malkander gehecht wordē, de scheyding tusschē beyden met vet gevolt zijnde, gelijck aengemerckt is door *Eustachium*: die oock getuyght, somtijts gesien te hebben, Nieren van een Mensch, de Nieren van een Os gelijckende. Maer sulcx gebeurt seer selden, ende is buyten den gemeenen loop der Naturen.

4. Het *wesen van de Nieren*, seyt *Galenus*, is van hart ende vast vleesch, om dat anders door te grooten lossigheyt het water al te ras uyt zoude loopen; als oock om dat de scherpigheyt van 't water haer vleesch niet lichtelick en zoude door-bijten. Dese laetste reden heb ick ge-

geleert door een water-ſuchtige, in wiens doot lichaem gevonden is, een nieuwe, ende waer van niemant dat ick wete, geſchreven heeft, oirſaeck van't Water. Een Soldaet die met een ſeer dicken buyck, ende geſwolle beenen over-leden was, op geſnedē zijnde, werde bevonden Lever eñ Milt wel geſtelt: waer over ick verwondert zijnde, ende volgens mijn gevoelen, dat de Nieren mede haer deel hebben aen het bloet, ofte water te maken, geboot den Heel-meeſter, de Nieren voor te brengen. Eñ als hy de ſlincker Nier maer even aenroerde, ſoo ſagh men uyt ſijn bultigh deel, door een gat, daer even een pinck in mocht, veel waters loopen. De rechter was onder in ſijn hol deel noch niet geheel door-boort, maer een weynigh met het *raſoir* aengeroert zijnde, ſoo ſprong daer mede water uyt, doch weynigh. Beyde deſe Nieren waren van weſen, ende verwe gelijck geſonde, van binnen waſſer noch etter, noch ſwering, noch zant, noch ſteen, noch yet anders tegen de nature. Soo dat ick my geen ander oirſaeck heb konnen in-beelden, als dat ſy van de ſcherpigheyt van't water allencxkens door-geboren waren. Sulcx gebeurt dickwils van een ſcherp ſteenken, waer van wy een ſeer aenmerckens waerdigh exempel hebbē by den vermelten *Mercatus*, in een man, die, by onſe Nederlantſche Hiſtory-ſchrijvers van de Beroerten, ſeer vermaert is, *Ieronimus van Roda*. Deſe ſtaende op ſijn reyſe na Nederlant, wert over-vallen met uyter-maten pijn, veertigh dagen lang, van een ſteenken in de rechte Nier, die ſoo groot ende fel was, datſe voor geen middelen en wilde wijcken. Ten leſten, na de voorſz. dagen, loſten hy een ſteenken op de groote ende gedaente van een Dadel-ſteen, ende bleef daer na ſonder pijn drie jaren lanck. Nae welcke tijdt, kreegh hy op een nieu diergelijcke pijn, ſoo van hevigheyt als van lang dueren,

in de ſlincker Nier: ende werde nae veertigh dagen, ende nae veel middelen, mede diergelijcken ſteenken quijt. Waer door hy wel verloſt was van de pijn, maer niet van erger quaet. Want na drie dagen, dat hy 't ſteenken geloſt hadde, bleef ſijn water heel op-geſtopt. Waer over de Geneeſ-meeſters vergadert zijnde, ſloegen daer in op malkander, dat ter anders geen oirſaeck en was, als verſtoppinge van Zant, ofte Steen, ende Slijmerachtige vochtigheyt, waermede die man veel gequelt was. Het welck wel waerſchijnelick gelijckt in eē graveelige, van vochtige gematigheyt, ende die in ſpijs ende dranck niet ſeer ordentlick en leefde: ten leſten, als het quaet met geenderley middelē te helpen en was, ſoo quaem hy nae den dertighſten dagh te over-lijden. Op-geſneden zijnde, wert bevonden, dat de Nieren van de holligheyt tot de bultigheyt met een groot gat door-boort waren, ende daer was even-wel geen ſlijm, geen zant, ofte yet anders, daer men het ſtoppen van't water op zoude mogen leggen, noch in de Nieren, noch in de Water-peſen (*Vreteres* genoemt) bevonden. Waer uyt nootſakelick ſchijnt te konnen afgenomen werden, dat de gaten gelaten zijn van de ſteenkens, die hy met ſulcke moeyte quijt geworden was, die, in't vleyſch van de Nieren groeyende, allencxkens ſoo vergroot zijn, datſe de Nieren ſelve door-boort hebben: Ende dat om de geſeyde gaten de Nieren daer na niet en hebben konnen trecken: dat even-wel den eenen Nier door-boort zijnde, het water door den anderen heeft konnen getrocken werden: den tijdt van drie jaren, die geweeſt is tuſſchen het loſen van het eerſte ſteenken ende het tweede: het welck niet langer en konde geſchiedē, na datſe alle beyde door-boort waren. Dus verre ſchrijft Dr. *Mercatus*. Den welcken ick voorwaer niet en kan toe-ſtaen, dat den eenē Nier drie jaer zoude door-boort geweeſt zijn, en-

ende dat den anderen onder-tuſſchen het werck alleen zoude uyt-voeren, daerſe alle beyde nootſakelick toe gemaeckt zijn. Ende dit ſtrijt oock recht tegē de woorden van *Mercatus* ſelfs, hier voren by-gebracht. Want dewijl, gelijck wy terſtont zullen bewijſen, het Bloedt met de wey van de *Arteria emulgens*, ofte de Melck-ſlagh-ader gedreven wert in de Nieren, ende het ſelve aldaer van de overige wey ofte waterigheyt geſuyvert werdt, indien de Nieren in den vermelten *Roda* van d'een zijde tot de ander dwars door-boort geweeſt haddē, ſoo zoude nootſakelick de waterigheyt, gelijck in ons verhaelt exempel, door de gaten in den buyck gevloeyt hebben. Het welck buyten twijfel in die dertigh dagen geſchiet is, ende dat hy daerom oock geen water en konde maken: niet om dat het verſtopt was, gelijck *Mercatus*, ende d'ander Geneeſ-meeſters meenden, maer om dat het in plaets van na de Blaes door de Water-peſen te loopē, doen door de gaten van de Nieren in de holligheyt van den Buyck gelooſt was.

De Schrijver van het Bouck der Gebrekē der Nieren, het welck *Galeno* toe-geſchreven werdt, ſeyt datſe een beſonder lichaem hebben, beſtaende uyt vleeſch ende veſelen. Maer ſy en hebben anders geen veſelen, als van de vaten. Want ſy en gaen niet op en neder, gelijck het Hert, het welck daerom oock een Spier van *Hippocrates* genoemt wert; noch ſy en hebben geen beſondere kracht, om na haer te trecken, ende uyt te werpen, gelijck de Spieren, de welcke beſtaen uyt vleeſch ende zenuachtige veſelen. Derhalven ſchijnen ſy onder de Klieren gerekent te weſen van *Hippocrates*. Dan *Galenus* ſtelt ſe onder het Ingewant ende *Parenchymata*. Welck gevoelen my beſt aenſtaet. Niet alleen om dat ſy de Lever (die eerſt van *Eraſiſtratus* in't Griecx *Parenchyma*, dat is, toe-ſtortinge, als van geronnen bloet, genaemt is geweeſt)

weeft) soo in haer vleesigh weſen, ende in verdeeling van aderen gelijck zijn, maer oock om datſe een werck helpen uyt-voeren. Welcke leere alſooſe nieu is, wat breeder dient beweſen te werden.

5. De Ouden hebben dit gebruyck alleen aengenomen van het vleesigh deel des Levers, dat het rontſom de aderen geſtort zoude zijn, om de ſelve aen malkanderen te houden, ende te onderſtutten. Soo ſchrijft mede de groote *Ariſtoteles*, dat de Nieren van de Nature aen de Dieren gegeven zijn, om dat ſy te ſamen de ſelfde zoude gebruycken tot het ſtijven en houdē van de Aderen, ende zoude miſbruycken tot het loſen van de overvloedige vochtigheyt. 'T gene by dien Wijſ-gerigen voor miſbruyck gerekent wert, is by de Geneeſ-meeſters het eenigh gebruyck der Nieren. Voor my, al en kan ick dit gebruyck niet onkennen, ſoo en wil ick daerom de Nieren van haer edelſte werck niet berooven. Want by aldien datſe alleen om het Water te kleynſen geſchapen zijn, waer toe dienen ſoo veel aderen ende slagh-aderē door het geheele lichaem van de Nierē verſpreyt? Waer toe dient het vleesch, gelijck een geronnen bloet om de ſelvige gegoten? Om het water door te leyden, zoude miſſchien genoegh geweeſt hebben een vat uyt de Melck-ader in de Water-pees, daer men nu ſiet, dat tot het uyterſte van de Nieren de tacken van de Aderen verdeelt zijn. Men zoude mogen ſeggen, dat ſulcx was om de Nieren haer voedtſel aen te brengen. Dan het ſelfde zoude ick konnen antwoordē van de Lever. Daer beneffens ſiet men oock, dat de Nature om het op-houden, ofte uyt-ſluyten van de overtolligheyt, te vreden is met een vlieſigh lichaem, gelijck blijckt aen de Blaes, Gal-blaesjen, ende Dermen: de welcke oock ſelve noch eenige kracht om te koken van de Geneeſ-meeſters toegeſchreven wert. Want, gelijck *Galenus* ſchrijft, al is't

dat

dat de Dermen niet geschapen en zijn, om den Gijl te koken, maer gekoockt zijnde, alleen te houden ende te verspreyden: nochtans, alsoo de Nature nimmermeer leu noch ledigh en is, soo wert de selve in dē door-tocht noch meer bewerckt, even gelijck als in de groote Aderen eenige kracht is om bloet te makē, de welcke anders in de Lever gestelt wert. Nu dan, indien *Aretæus*, een oudt ende treffelick geneesmeester onder de Griecken, *Aphrodisæus*, *Vesalius*, *Picolomineus*, *Horstius*, *Bauhinus*, *Riolanus*, ende andere, de Milt, die voor desen alleen gehoudē is geweest om het bloet van de swarte Gal te suyveren, mede aen-nemē voor een werck-stuck, om bloet te maken, waerom en zoude men de selve werckinge de Nieren oock niet toe-schrijven? Ende gelijck de Milt niet alleen 't geen dat al te grof in't bloet was, verleyt, op dat het bloet soo veel te fijnder ende klaerder zoude zijn (waerom *Plato* seyt dat de Milt by de Lever aen de slincker zijde gestelt is, op dat sy de Lever altijt suyver, ende gelijck een spiegel, helder ende blinckende zoude houden) maer oock eenigh bloet op sijn selven maeckt, waerom het oock een bastaert Lever van *Aristoteles* genoemt wert: soo is mijn gevoelē, dat de Nierē het Bloet niet alleē en suyverē van de wey ofte overtolligh water: maer oock datse na de Lever en Milt, het Bloet, 't welck sy ontfangen, helpen koken. Daerom siet men in de Lichamen, die van sieckten gestorven zijn, meest altijt verandering in de Nieren: ende die in de gesonde root, klaer, ende vast zijn, werden nae den aert van de sieckte somtijts bleyck, somtijts bruyn, somtijts heel sacht, broos, ende als bedorven ofte versworen bevonden: het welck oock aengemerckt is by den neerstigen ont-leder *Eustachius*, ende van my dickwils ondervonden. Het selfde betuygen de rauwe wateren, die by de gene, die met steen gequelt zijn, gelooft worden, seer gelijck de

gene, die de water-ſuchtige makē. Waer noch by komt, 't gene Dr. *Fernelius* ſchrijft, dickwils gemerckt te hebben, dat de Menſchen die dē Steen hadden, het aengeſicht bol ende bleyck was, even-eens als de Water-ſuchtige. Het welck de dagelickſche ervarentheyt mede beveſtight. Van dit gevoelen en kan ick my niet laten af trecken door Dr. *Andries du Laurens*, Raet en Geneeſmeeſter van *Henrick de Groote*, die niet en wil toeſtaen, dat het bloet maken, twee deelen, te weten, de Lever ende Milt zoude bevolen zijn. Want te vergeefs (ſeyt hy) zoude de Nature meerder Bloet-makende gereetſchap geſchapen hebben, daer toe een genoegh was, oft te behoorden te weſen. Maer laet hy eens wel over-leggen de woorden van onſen leer-meeſter *Galenus*, daer hy reden-kavelt tegens *Erafiſtratus*, over het bloet-koken: *Ghy ſult antwoorden*, ſeyt hy, *dat het Bloet in de Lever bereyt wert, ende van daer in't Hert komende, aldaer ſijn verdere volmaeckt heyt, ende eygen weſen bekomt. Het welck voorwaer niet ſonder reden ſchijnt te weſen. Want een groot oft volmaeckt werck en geſchiet niet ſchierlick oft in een reys, noch en kan oock alle ſijn volmaeckt heyt van een Deel niet bekomen.* Dat is immers recht voor ons. Het zy dan, dat men met *Veſalius* ende *Ioubert* het Bloet-maken de Aderen alleen toeſchrijft, het zy alleen het vleeſch van de Lever, als *Argenterius* doet, het zy alle beyde, gelijck *Galenus*, ſoo en kan men de Nieren die vol Aderen zijn, ende Vleeſch, des Levers niet ongelijck, daerom geſpreyt hebben, van de werckinge tot Bloet-maken, niet uyt-ſluyten.

Ende voorwaer als het Oogh gequetſt wert, het Geſicht, als het Oor, 't Gehoor beſchadight werdt, een ontwijffelick teycken is, dat het Oogh de gereetſchap is van 't Geſicht, het Oor van 't Gehoor. Wanneer de Nieren alleen verteert zijnde, quaet Bloedt gemaeckt wert, ſoo gaet het niet minder vaſt, dat de Nieren zijn on-

onder de gereetſchap van het Bloet-makē. Ick zal daer van een exempel by brengen, 't gene ick onlangs geſien hebbe. De broeder van den vermaerden *D. Voetius*, wel acht jaren Ongedaen geweeſt zijnde, verviel ten laetſten in Water-ſucht, klaeghde in de laetſte maenden over pijne in beyde zijde van den opper-buyck, ende dickwils van de Droppel-pis, tot dat hy ſijn ellendigh leven afleyde. Het Lichaem, gelijck hy ſelve belaſt hadde, geopent zijnde, werde bevonden het Net gantſch bedorven, op vele plaetſchen verhart, op ſommige als been. Het Buyck-vlieſch door-geſneden zijnde, gaf menighte van dick (alſoo daer Etter onder was) ende geel Water. De Lever was groot, anders gaef. De rechter Nier hadde in ſijn hollighеyt vier kleyne Steenkens, van root zant, gelijck men ſien konde, by een gebacken, ende eenen grooter, by-na als een haſel-noot: Maer de grootſte ſtack in't beginſel van den Water-pees, vaſt zijnde aen een andere die noch in de Nieren was, gelijck in't volgende capittel uyt-gebeelt is. De ſlincker Nier was grooter, als nae gewoonte, gantſch ſlap ende ſacht, geheel vol etter. Op de gront van de Blaes, die gantſch vleyſigh was, lagh een Steen, de groote van een ockernoot rontſom in wit Slijm, het welck, als hy uyt-genomen werde, daer vaſt aen bleef hangen. Sijn Herte was groot, vaſt, ende gantſch onbeſchadight. Alle de Longen, als ſy maer even gerocht wierden, gaven van haer etter. Hier, alwaer Lever, ende Milt wel geſtelt waren, moet de oirſaeck eerſt van ſucht, daer nae van Water geleyt werdē op de Nieren, waer op mede de bedervinge in de Longen, de teerſte Deelen zijnde, gevolght is. Het welck dan oock bewijſt, dat in geſonde luyden de Nieren ſtrecken tot het Bloet-maken.

Derhalven beſluytē wy dan, dat het ampt van de Nieren is, het Bloet te helpen koken (het welck de oirſaeck miſ-

misschien oock is, dat de Nieren in de H. Schrifture soo veel toe-geschreven wert) ende 't selve van de overtollige waterigheyt te suyveren. Want, gelijck elck bekent is, sy ontfangen het Water met Bloet vermengt. Sulcx zoude konnen geschieden op driederley maniere. Ofte dat het door sijn eygen nature na de Nieren dreef, ofte dat het van de vaten daer gebrocht werde, ofte dat het de Nieren na haer trocken. *Erasistratus* meende dat het water van selfs nae de Nieren liep, by vervolgh van 't gene voren daer uyt geloopen was. Sulck gevoelen hadde oock by-nae de Arabische *Averroës*, schrijvende dat het selve niet van de Nieren getrocken werde, maer van selfs daer in liep, gelijck het voedtsel in de leden komt. In tegendeel de oude Griecken, *Hippocrates*, *Diocles*, *Praxagoras*, *Galenus*, seggen, dat de Nieren door een verborgen eygenschap (D. *Bauhinus*, stelt de selve in de gelijckenisse van't geheel wesen: maer die en kan ick niet sien te zijn tusschen het Water ende de Nieren) de waterachtigheyt nae haer trecken. Ende dat de Aderen het selfde daer niet in en stooten, soeckt *Galenus* te bewijsen *2. de nat. fac. 1.* ende *6. loc. aff. 3. item 9. decomp. med. sec. loc. 2.* Hy seyt mede op een ander plaetsch, dat de Aderen ende Slagh-aderē door het Lichaem van de Nieren verspreyt zijn, ende dat door het hart ende vast vleesch, het bloet behoudende, 't Water met wat Gal, die by Bloet is, over-gegeven wert, ende in de waterloop uyt-vloeyt. *Ruffus Ephesius*, een oudt Ont-leder onder de Griecken, stelt in't binnenste ende holste van de Nieren een vliesken vol kleyne gaetjens, gelijck een seef, waer door het water zoude loopen. Welck gevoelen van vele die den naem meer, als de daet van Ont-leders hebben, gevolght is: dan wert wel te recht wederleyt van den grooten onderscoecker der Lichamen, *Andries van Wesel*, met den welcken oock staet

Co-

Colombo, ende andere, als oock de dagelickſche bevinginge. Mijn gevoelen is, dat de Weyachtige vochtigheyt met het Bloet vermengt zijnde, door het bewegen van de Melck-ſlagh-aderen, het welck ſy hebben van het Herte, geſtadigh ende ſonder op-houden in de Nieren gedreven wert, ende dat aldaer het fijnſte bloet als een dau aen 't vleeſch van de Nieren hangt, allencxkens in haer eygen weſen verandert, ende daer mede vereenight: ende dat het Water, dat nu om het Bloet meer te leyden, onbequaem is, eerſt geſcheyden wert, ende daer nae, om ſijn dunnigheyt, door de Tepelachtige vleeſkens leeckt, tot in eenige uyt-ſtekende pijpen van de Water-peſen, in de welcke die Tepelkens (alſoo om de gelijckenis met de Tepelen genoemt) uyt-komen, ende ontfangen werdē, daer door het dan als gekleynſt wert in de holligheyt die midden in de Nieren is aen de in-gebogen zijde, ende ſoo komt door de Water-peſen in de Blaes. Nu het ander Bloedt van het overtollige Water geſcheyden, ende van het voedtſel der Nieren over-gebleven, ende door het neder-gaen van de Slagh-aderen in de Aderen gedrevē zijnde, houde ick dat door de Melck-aderen wederom gaet in de Holle ader, getrocken zijnde door het op-halē van 't Herte. Dit gevoelen bouwe ick op de leere die wel nieu is, maer die in treffelickheyt, ende nootwendigheyt geene der Ouden en wijckt, van Dr. *Willem Harveus*, geneeſ-meeſter van den tegenwoordigen koning *Karel* van Engelandt. Ende om dat ſonder de ſelve, 't gene wy nu geſeyt hebben, niet verſtaen en kan werden, ſoo zal ick hier kortelick voor-ſtellen 't gevoelen van dien vernuften Ontleder, uyt ſijn bouck van de beweginge des Herten; de welcke hy ſchrijft op deſe maniere te geſchieden: Eerſt treckt het Herten-oor ſich in, ende in dat in-trecken ſoo drijvet het Bloet (waer van het vol is, als 't hooft van

de

de Aderen, ende de schappraey van 't Bloet) in de holligheyt van 't Hert, de welcke vervolt zijnde, soo recht het Hert hem op, spant van stonden aen alle de Zenuwen, treckt de holligheden in, ende klopt, door welck kloppē drijft het gestadigh het Bloet van het Oor ontfangen in de Slagh-aderen, de rechter holligheyt in de Longen door de Slagh-aderlicke Ader, van waer het schierlick in de slincker holligheyt getrocken wert, die het terstont voort-drijft in de groote Slagh-ader, ende door de ander Slagh-aderen (welckers kloppen, dat wy voelen, ende den *Pols* noemen, anders niet en is, als het Bloedt, dat van het Hert voort-gedreven werdt) in het gantsche Lichaem. Daer na ofte door eenige openheyt van mondekens, ofte door de losligheyt van 't vleesch, ofte op beyde manieren, gaet het Bloet van de Slagh-aderen in de Aderen, ende keert dan weder door de holle ader in de rechter Oor van't Hert, van waer het in de rechte holligheyt gestooten wert, gelijck nu geseyt is.

Desen Om-loop kan oock inde groote werelt gesien werden. Want de vochtige Aerde van de Son verwermt zijnde, geeft damp ende wasem op, die dampen, opgetrocken zijnde, verdicken, verdickt smelten wederom tot water, dat valt op de aerde, ende maeckt se vochtigh; ende op die maniere wert alles voort-gebracht. Soo gebeurt het waerschijnelick in ons Lichaem, (by sommige de kleyne Werelt geseyt) dat door de Beweginge, het Bloet rijsende, dampigh, ende als voedtsaem gemaeckt zijnde, alle de Leden verquickt ende voedtsel geeft. Ende dat in tegendeel het Bloet in de leden verkout stremt, ende als onder-bleven wert, waerom het nae 't begin, te weten, het Herte, als na de levende fonteyne van 't lichaem weder-keert: aldaer werdt het door de natuerlicke ende stercke hette, als den schat des levens, wederom gesmolten, met geesten, als een balsem,

sem, vervult, ende soo op een nieus door het Lichaem verſonden: hangende dit alles aen het bewegen ende kloppen van't Herte.

Deſe leere en zal niemant lichtelick tegen weſen, die het maeckſel van 't Herte ſien, als oock der Slagh-aderē geſtadigh kloppē, het konſtigh gebouw, gelegentheyt, ende gebruyck van de klap-vlieſkens neerſtelick wil over-leggen.

De voor-treffelicke Ont-leder van Padua *Fabr. Aquapendens*, is de eerſte, die Klap-vlieſkens inde Aderen uyt-gebeelt heeft, van gedaente een halve maen gelijckende, ende beſtaende uyt het binnenſte vlies der aderē wat uyt-puylende. Haer gebruyck en heeft de Vinder niet wel gevat; want het en is niet om 't Bloet, dat van boven neder zoude ſchieten, te ſtutten; dewijlſe allegader ſtaen tegen het beginſel van de Aderen, ende gaen open na het Herte toe. Men ſiet in't openen van de Aderen, indien men van de wortel der ſelver beginnende nae de kleyne ſprancxkens toe een lange priem in ſteeckt, dat de klap-vlieſkens beletten zullen dat hy door-ſchiet: in tegendeel, ſoo men van buyten van de tacken nae de wortel toe ſteeckt, dan ſal hy ſonder belet op-ſchieten. Alſoo belettē ſy oock, dat het bloet van de groote aderen niet en kan ſchieten in de kleyne, maer laten het in, van de kleyne in de groote, gelijck nu verhaelt is. Dewijl dan mede ſomtijts in de Melck-aderē, van D^r. *Harveus*, ende andere, deſe Klap-vlieſkens bevondē zijn, ſoo valt het gemeen gevoelen om verre, dat de Nieren door de ſelve de waterachtige vochtigheyt uyt de Holle ader zoudē melcken, ende wert in tegendeel onſe leere beveſtight, dat het Bloet door de ſelve uyt de Nieren wederom ſchiet in de Holle-ader. Want ſulcx en belet de gelegentheyt van de Klap-vlieſkens niet, gelijck wel doet dē loop van't bloet uyt de holle-ader na de Nierē.

6. Aen

6. Aen elcke Nier komen twee Vaten, te weten een *Melck-ader*, ende een *Melck-slagh-ader*, alsoo van de Ouden genoemt, al of, gelijck de kinderen met de lippen door de tepel de borsten uyt-melcken, soo oock de Nieren door de selve, als tepelen, de Bloets Waterigheyt uyt de Holle-ader melckten ende uyt-lockten. Maer alsoo wy dit wat anders verstaen, soo zouden sy bequamer naem hebben met *Nier-ader*, ende *Niere-slagh-ader*. Dese Vaten zijn de grootste onder alle de Aderen, die uyt de Holle-ader, ende alle de Slagh-aderen, die uyt de groote Slagh-ader spruyten: het welck geensins van nooden was geweest, indiense alleen geschapen waren, om het Bloet tot voedtsel van de Nieren, daer toe weynigh van doen is, aen te brengen, ende de waterigheyt uyt te voeren: maer wel om dat het Bloet met menighte gestadigh door de Niere-slagh-aderen in de Nieren gedreven zoude werden, ende daer nae dicker zijnde, als gescheyden van de waterigheyt, wederom door de Nieren-ader in de Holle-ader. Sy verspreyden haer beyde door het gantsche lichaem der Nieren, in hun ingebogen gedeelte ingaende, ende verdeelen haer terstont, tot datse op 't laetste soo fijn ende dun als hayrkens werden, waer van sommige door de geheele Nieren tot het uyterste haer verspreyden, andere komen uyt in de tepelachtige vleeschkens, door de welcke, als door spongiachtige klieren, de Waterachtige vochtigheyt in de Pijpkens die onder de selve, als beckens, komen van de Water-pees, gekleynst wert. Want na dat den *Vreter* ofte *Water-pees*, van de Blaes in de Nieren komt, soo verbreet hy terstont ende wert in twee, somtijts in drie deelen gesplist, waer van het een nae boven, het ander nae beneden gaet, maer werden beyde in ander tacken, somtijts vier, dickwils vijf verdeelt, soo dat dese verdeelinge acht, ende ten hooghsten negen, ofte thien

thien pijpkens uyt-brengt, die in een ront endt uyt-komen, het welck als met een vleesigh deckſel van de verhaelde tepel-achtige vleeſchkens gedeckt wert, om de waterigheyt door de ſelve, gelijck door een Ypocrasſack, te leken in elck water-pijpken; van waer het door de Water-peſen in de Blaes gevoert wert.

7. Deſe Water-peſen ſchieten uyt het in-gebogen deel der Nieren over de lenden-ſpieren tuſſchen de vlieſen, ende komen niet recht maer ſchuyns ende van ter zijden in de Blaes, om dat het water niet lichtelick te rug en zoude ſchietē. Het welck ſommige eenige klapvlieſkens, die onder in de Water-peſen zoudē ſtaen, toeſchrijven: welckers gebruyck zoude zijn, het water na de blaes loopende te wijcken, ende door-geloopen zijnde gelijck een val-deur te ſluytē, dat het niet weder zoude keeren. Eñ voorwaer dit ſluyt hier onder ſoo nauw, datter niet een wint, gelijck men ſiet in de verckensblaſen, die de kinderen op-blaſen, ende aen den hals vaſt toe binden, uyt en kan berſten. Het welck *Galenus* wel ſeydt, een teycken te weſen van de uyt-nemende wijſheyt ende voorſichtigheyt, die onſen Schepper gebruyckt heeft in het ſcheppen van de Lichamē der Dieren. Maer hoe neerſtigh dat men den uyt-gang van de Water-peſen onderſoeckt, daer en is geen deckſel ofte klap-vlieſken eygentlick te vinden: ende in de ont-ledinge, ende werckinge der Nature moet men ſijn oogen het meeſte geloof geven, gelijck *Galenus* ſeer wel beveelt in het 12. bouck van het Gebruyck der Leden, op het 3. capittel. De Water-peſen zijn van weſē vlieſigh, ront, ende hebben in geſonde de breete maer van een ſtroo, dan in de gene die ſomtijdts ſteenkens loſen, werden ſy ſeer uyt-gereckt, ſoo dat ick geſien hebbe, datter een vinger in ſommige geſteken werde.

8. Ten leſten wert het Water door de Water-peſen

gevoert zijnde, ontfangen als in een regen-back, in de *Blaes*; de welcke van weſen, gelijck de Water-peſen, zenuwigh is, op dat ſy uyt-gereckt zoude konnen werden, wanneer het water over-vloediger toe-vloeyt.

9. De Blaes is natuerlick maer *een*. *Coiter* heeft een dubbelde gevondē. Eñ Dr. *Bauhinus*, my eertijts te Baſel, daer hy Profeſſor was, een groot vrient, getuyght in ſijn treffelick bouck van de Ont-ledinge, dat hy geſiē heeft een blaes, onder aen gelijck als met een ſack uyt-puylende, daer veel ſteenen in waren. Soo gedenckt my,

dat Dr. *Pauw* ſalr. Profeſſor te Leydē, ons in't jaer 1614. getoont heeft een graveeligē Blaes (1) van D. *Caſaubon*, uyt Engelandt geſonden; aen welckers ſlincker zijde hing een ander (2) gelijck eē ſack, van het ſelfde weſen, alwaer het Water door een gat (3) in quam ende wederom uyt-leeckte. Om de ſeldtſaemheyt van't gebreck, ende in ſoo ſeldtſamen man van geleertheyt, hebben wy't ſelve alhier voor-geſtelt: doch is breeder beſchreven in ons Latijnſch Werck.

10. De *Gedaente* van de Blaes is lang-werpigh-ront, om

om soo veel te meerder te konnen laten; ende om dat wy niet genootsaeckt zouden zijn, gestadigh Water te maken. Waerom de krop oock met een ringachtige Spier gesloten werdt, die als een poortier het Water op-hout, ende uyt-laet. Haer ruymte is te sien in de Blasen, die op geblasen zijn, ofte vol waters gepropt werden.

11. Wanneer de verhaelde Deelen wel gestelt zijn, dan wert haer werck wel uyt-gevoert; maer eenigh gebreck krijgende, soo wert het selve, gelijck van andere oock is aengewesen, op driederley wijse beschadight; te weten, dat het Water gantsch op-houdt, te weynigh ende met pijne, ofte sonder gevoelen af-loopt. Doch het gebreck en is niet alleen in't Water-maken: maer oock in't gene met het Water gelooft wert, te weten, Bloet, Etter, Graveel, ende Steen. Ende alsoo het laetste wel het gemeenste is, ende by-nae alle d'ander gebreken met hem sleept, soo zullen wy van het selfde eerst handelen.

Het XV. Capittel.

1. *Steen in verscheyde Plaetschen onses Lichaems: maer meestendeel in de Nieren, ende Blaes.*
2. *Syn beschrijvinge,*
3. *Inwendige, ende Naeste oirsaken der Oude, ondersocht ende wederleyt,*
4. *Rechte aengewesen,*
5. *VVtwendige Oirsaken,*
6. *Onderscheyt, Maniere, ende Plaetsche, waer hy in Nieren, ende Blaes groeyt,*
7. *Ken-teyckenen,*

8. Voor-teyckenen,

9. Middelen om Voor te komen, eñ Maniere van Leven,

10. Geneſinge.

1.

ALis ſulcx, dat by de Oude geen gewach gemaeckt en wert van eenige Steenē, dan die haré oirſpronck hebben in de Nieren, ofte de Blaes: ſoo is nochtans daer nae ondervonden, dat in verſcheyden, ende vele andere Deelen onſes Lichaems oock Steen groeyt. Soo heb ick dickwils geſien bruyne Steenkens in de gal blaes, witte onder de tong, eñ gelijck hagel uyt de longe op-hoeſten. Andere hebbenſe oock in andere plaetſchen bevonden, die uyt verſcheyde ſchrijvers nae de Deelen onſes Lichaems vergadert zijn by *Schenckius*, in ſijne Aen-merckingen, ende in't korte by malkanderen geſtelt zijn in de Onderwijſinge der Geneeſ-konſte van Dr. *Sennertus*. Even-wel gebeurt het ſeer ſelden, dat in ſoodanige plaetſchē Steen (eñ wert oock by Dr. *Varandæus*, voor geen rechte Steen gehouden) groeyt: maer dickwils eñ meeſtendeel in de Nieren ende Blaes. Welck quaet, alſoo het ons Vaderlant ſeer gemeen is, ende vele om 't leven brengt, ende van niemant noch ſoo wel onderſocht, ende volkomen beſchreven is, al is't oock dat vele de hant daer aen gehouden hebben, ofte daer is noch wel wat over-gebleven, het welck ſtrecken kan, om yemant op te wecken, alles noch nader te ondecken, ende naeckter voor te ſtellen: ſoo zal ick het gene van my in vele jaren verſocht, ende aengemerckt is, wat wijdt-loopiger verhandelen, ende het ſelve met de Aen-merckingen der oude, ende nieuwe Geneeſ-meeſters, op den toet-ſteen van Reden, ende Ervarentheyt vergelijckē. Want ick en wil onder 'tgetal niet weſen van de gene, die, gelijck het een ſchaep

het

het ander, alleen volgen 't gene voor gaet, ende, sonder eenigh onderſoeck, toe-ſtaen al wat de Oude ons nae-gelaten hebben. Wel is waer, dat wy de Oude Schrijvers, daer van ons ſoo vele treffelicke leeringen toe-komē, alle eer ende danckbaerheyt ſchuldigh zijn: maer ſulcx moet even-wel ſoo verre niet gaen, dat wy daerom met ſommige zouden ſeggen, liever te willen met de Oude miſſchen, als met de Nieuwe ſchrijvers wel gevoelen. Ick heb eenige geſien die na de leere van *Galenus*, (daer hy ſelve nochtans, de gene, die voor hem waren, even niet altijdt gevolght en heeft) *Galeniſten* wilden genoemt zijn, ende buyten den ſelven niet weten. Soodanige menſchen, toe eygenen haer ſinnen aen een ſeker gevoelen, ende door die nootſakelickheyt verbonden blijvende, moeten dickwils oock 't gene ſy by haer ſelven niet goet en vinden, om ſtantvaſtigh te ſchijnē, voorſtaen ende beweren. Menſchen, gelijck de keyſer *Tiberius*, van de Romeynen plagh te ſeggen, tot ſlavernye geboren. My en behaeght niet in yemants woorden te ſweren, maer de waerheyt alleen voor oogen hebbende, alles vryelick te onderſoecken. Het gene dan van alle tijden de treffelickſte Geneeſmeeſters uyt alle volckeren, van het *Graveel* ende *Steen* beſchreven hebben, zullen wy overleggen met het gene wy lange jaren in Graveelige bevonden, ende in Lichamen, die van de Steen over-leden waren, geſien hebben. Ende gelijck de Geneeſ-middelen eerſt door de ervarentheyt gevonden zijn, ende de Menſchen daer na over de ſelve gepeynſt, ende de oirſaken onderſocht hebben, niet in tegendeel uyt de *Philoſophye*, ende het onderſoeck der oirſaken den oirſpronck van de Geneeſmiddelen voort-gekomen is: ſoo en zullen wy oock alhier niet ſtellen 't gene wy door reden ofte gevoelē voor waerachtigh zouden aen-nemen, maer alleen d'oirſaeck

onderſoecken, van 't gene wy ſelfs geſien ende ondervonden hebben. Het is menſchelick te dwalen: derhalven en behoort niemants aenſienlickheyt ſoo groot te weſen, by yemant, die de waerheyt nae-jaeght, dat hy niet meerder geloof zoude geven, aen ſijn eygen oogen, als aen het ſchrijven van *Ariſtoteles* ofte *Galenus*. De poëet *Lucretius* ſeyt ſeer wel:

Ghy Zult bevinden dat des waerheyts diepe gront,
In onſe kennis door de Sinnen is gegront.
En ſoo de Sinnen oock niet vaſt en Zouden gaen,
Dat dan de Reden ſelfs niet vaſt en Zoude ſtaen.

Het is een oudt ſpreeck-woort, *Socrates*, ofte *Plato* is ons een lief vrient, maer noch liever de waerheyt. Want (gelijck *Cicero* wel ſchrijft in't 1. bouck van de nature der Goden) men moet in het onderſoecken, niet ſoo ſeer lettē op't gewicht van de Aenſienlickheyt, als wel van de Reden. Jae het Aenſien van de Leer-meeſters doet dickwils ſchade aen de gene, die leeren willen. Want ſy houdē haer eygen oordeel op: ende ſtellen vaſt 't gene ſy geoordeelt vinden van de gene, die ſy achten. Ick en prijs oock niet, (ſeydt hy) 't gene ons bericht wert van de *Pythagoriſche* wijſ-gerige, dat haer reden gevraeght zijnde van het gene ſy vaſt ſtelden, voor antwoort gaven, Αὐτὸς ἔφα, *Hy heeft het ſelve geſeyt*. Hy ſelve was haren meeſter *Pythagoras*. Soo vele vermocht een voor-ingenomen gevoelen, dat oock ſonder reden de aenſienlickheyt plaets nam. Om welcke ſteen-rotſe te ſchouwen, zullen wy in't beſchrijven der Oirſaken, Teyckenen, ende Geneeſ-middelen van Steen, ende Graveel, kieſen de ruyme zee der Ondervindinge.

2. Het is onnoodigh, hier veel beſlagh te maken, in het nauw onderſoucken, ofte de Steen de ſieckte ſelve is,

is, ofte de oirſaeck, ofte een toe-val: als weynigh tot de ſieckte doende. Derhalven komende tot de Beſchrijvinge, ſoo ſtellen wy de *Steen* te zijn, een hart lichaem, groeyende uyt een aerdtachtige ſtoffe door doovigheyt van de Nieren ofte de Blaes, ende in een ſteenige geſtalteniſſe verhart zijnde, ſeer pijnelicke ſpanninge ende verſtoppinge veroirſakende.

3. Al de oude Geneeſ-meeſters, ende meeſt alle de nieuwe ſeggen, dat het Graveel ende Steen *uyt taeye, ende ſlijmerachtige Vochtigheyt*, door de *hitte van de Nieren* ofte *Blaes*, tot een ſteenachtige hardigheyt gebacken wert. *Ariſtoteles* ſchrijft, dat alle dingen verharden, ofte door hitte, die de vochtigheyt op-drooght, ofte door koude, die de ſelfde uyt-druckt. Waer uyt miſſchien *Cardanus* ſtelt, dat oock in de Dieren, door de ſelvige oirſaken, Steen groeyt, te weten, van Koude, in de Slecken, Kreeften, &c. van Hitte, in de Galblaes, Nieren, &c. Soo ſeggen twee Grieckſche Geneeſ-meeſters *Ruffus*, ende *Aretæus*, dat in oude luyden, welckers geheel Lichaem, inſonderheyt die deelē, heel verkout zijn; door ſtrenge kouw, de ſlijmerige ende aerdtachtige Vochtigheyt, gelijck als bevroren zijnde, de Steen ſijnen oirſpronck neemt. Maer dewijl ſoo grooten Kouw, die yet tot Steen zoude konnen veranderen, in een levend' Lichaem niet gevonden en wert; ſoo en is ſulck gevoelen niet aen te nemen. Van d'ander zijde, oude luyden, ende andere, die weynigh wermte hebben, als oock koude plaetſen, in de welcke Steen groeyt, betoonen genoeghſaem, dat het verhardē van de ſteenige ſtoffe, de Hitte voornamelick niet toegeſchreven en kan werden. Want de Hitte der Nieren, inſonderheyt ſooſe groot is, zoude het verharden veel eerder beletten, als bevorderē. Ende dit is de oirſaeck, dat de kinderen, die van *Hippocrates* voor alder-heetſt

gekeurt werden, minder gequelt zijn met het Graveel ofte Steen in de Nieré, om dat de Stoffe daer van, door de Wermte ſmelt ende uyt-gedreven wert, gelijck wy hier nae breeder zullen aen-wijſen. Het ſelfde blijckt oock aen het Water, dat gemaeckt is. Want indien het ſelve werm gehouden wert, en zal ſoo licht aen de pot niet aenſlaen, ofte eenigh zant doen ſincken, als wanneer het kout geworden is. Dit is miſſchié de oirſaeck, waerom *Galenus* toeſtaet, dat de Steen niet alleen in de Menſch en groeyt door felle Hitte, maer oock door matige Wermte, genoegh om de ſelve te verharden, alſoo de dicke ſtoffe, tot Steé inſonderheyt bequaem viel, maer indien de ſtoffe dun was, dat dan vereyſcht werde grooter Hitte, waer door het dunſte mocht uyt-waeſſemen, ende het overige tot Steen backen.

Dit is ſoo veel belangt de werckende Oirſaeck, waerdoor de Steen mocht gebacken werden. Wy zullen nu oock gaen weder-leggen het gemeen gevoelen van de *Stoffe*, uyt de welcke de *Steen* groeyt. Want dat de ſelve niet en is een taeye ende ſlijmerige Vochtigheyt, blijckt daer uyt, dat als men ſoodanige Slijmerigheyt wil opdroogen, het ſelve veel eer lijmachtigh wert, als ſteenachtigh, het dick ſnot gelijck. Jae het is onmogelick, dat ſulck ſlijm, ofte door de nature, ofte door de konſt, kan verharden, ende in Steen veranderen. Daer benevens in de deelen, daer het ſlijm overvloedigh is, als de Maegh, ende Herſſenen, zoude dien volgende dickwils Steen moeten groeyen, het welck in tegendeel wert bevonden. Hier komt noch by, dat in de Nieren, alwaer de Steen meeſt ſijnen oirſpronck heeft, naulicx eenige Slijmerigheyt en komt, ende indien ſy daer al quam, ſoo en zoude ſy daer ſoo lange niet blijven. Wy ſien oock dat de Steenkens in het Gal-blaeſken niet uyt Slijm, maer uyt Gal beſtaen: gelijck uyt haren aert, en-

ende verwe genoegh te sien is. Ende *Cardanus* verhaelt, dat een Monick van tachtentigh jaren, hem dickwils soo veel geronnen Slijm in de water-pot getoont heeft, dat het de groote van een Ganse ey uyt-maeckte, waer van even-wel nimmermeer eenige steen en groeyde. Wy sien oock dagelicx, dat van klaer ende dun water, als het wat staet, de pot met zant beslaet. Daer-en-boven, alsoo het Slijm voor-komt door kouw ende rauwigheyt, soo was van nooden een uytermaten stercke hitte, om van het selfde een Steen te backē: daer wy nu in tegendeel dickwils sien, dat oock in koude plaetschen Steen groeyt. Ten staet oock niet aen te nemen, 't gene van sommige voor-gegeven wert, dat het Slijm van nooden is, om als lijm de stoffe by een te houden. Want by aldien datter soodanigh Slijm by was, sulcx zoude het backen veel eer verhinderen. Want men siet selfs in uytwendige dingen, dat lijm in't water werm gemaeckt zijnde, niet hart en wert, maer komt te smelten. Nu alsoo in de Nieren ende de Blaes gestadigh werm water is, soo en zoude die taeye ende slijmerige stoffe, welckers aert is van werme vochtigheyt te smelten, geensins tot Steen konnen verharden. Derhalven de oirsaeck, dat sommige veel Zant quijt werden, ende even-wel geen Steen en krijgen, en is niet, dat in haer die slijmerige Vochtigheyt niet gevonden en wert, die anders het Graveel by een zoude houden, gelijck *Hollerius* een geneef-meester van Parijs gemeent heeft, ende by vele oock gevolght is: maer een geheel andere, die wy hier nae zullen by-brengen. Yemant zoude hier tegen mogen werpen, dat in't Water van de gene, die een Steen in de Blaes hebben dickwils veel taey Slijm gevonden wert. Jae ick heb selve niet eens gesien, datter meerder Slijm was, als Water. Ende dit is misschien de oirsaeck, waerom de oude Geneef-meesters, eñ eerste Schrijvers,

siende dat in de gene, die den Steen hadden, dagelicx soo veel taey Slijm met het Water af-schoot, gemeent hebben, dat het selfde de stoffe was, daer de Steen van groeyde: ende dat daeromme van andere, sonder breeder onderscoeck, nae de gemeene gewoonte, sulck gevoelen gevolght is. Dan dat dit Slijm geen stof en is, daer de Steen van gebacken wert, maer alleen 't overschot van't voedsel, dat eē vleesige Blaes van haer geeft, zal ick soecken te bewijsen. In de doode Lichamen der gener, die van de Steen gestorven waren, ende te voren langen tijdt groote menighte van taey slijm gelooft hadden, heb ick dickwils ondervonden, dat het wesen van de Blaes, anders vliesachtigh zijnde, geheel vleesigh was, eens in een kint van drie jaren op de dickte van een pinck, in volwassene dickwils op de dickte van een duym, soo dat indien de doot niet voor en gaet, de Blaes ten lesten komt toe te groeyen, eñ alsoo den Water-loop verhinderende, de arme Menschen ellendelick daer van doet sterven. In andere die dun, ende klaer water maecken, heb ick gesien, dat de Blaes vliesigh was, gelijckse oock is van naturen. De oirsaeck van dese verscheydenheyt, dunckt my dat gevonden kan werden, uyt de kort-bondige spreucke van *Hippocrates*, daer hy seyt, dat seer quaet is, als in quade ende groote Wonden sich geen geswel en openbaert. *Galenus* geeft dese reden, om dat anders, de Vochtigheyt, de welcke van wegen de pijn nae de wonde vloeyt, nu haren loop gestelt heeft na de voornaemste deelen. Hy selve getuyght elders, de Nature in-geboren te wesen, dat elck deel, 'twelck sterckste is, door sijn eygene kracht, 't gene, waer door het beschadight wert, sent na een ander deel, 'twelck swacker is, ende dat sulck voor-sendē niet eerder op en houd, voor dat het tot't alderswackste gekomen is. Dewijl dan een gequetste plaetsche niet sonder redē seer slap is, en-

ende derhalven bequaem om de toe-vloeyende Vochtigheyt te ontfangen, indien de ſelve haren wegh keert tot andere, ſulcx is een teycken, datter ander deelen ſwacker zijn, het welck *Hippocrates* wel te recht quaet oordeelt. Het ſelfde meen ick, dat mede plaets heeft in de Blaes van de gene, die met de Steen gequelt zijn. De Steen, inſonderheyt als hy begint toe te nemen, ſteeckt allencxkens de Blaes, waer door Pijn, ende meerder Swackigheyt in dat deel veroirſaeckt wert. Als dan het Bloet daer niet nae toe en loopt, ſulcx beduyt, datter ander deelē noch qualicker aen zijn ('t is wat anders, als de Steen ſtil leyt) maer als het in de Blaes komt, ſoo wert het aldaer verandert, ende tot voedtſel aengehecht, waer door de ſelve allencxkens vleeſigh, ende alle daegh dicker wert. Nu dat dit Slijm niet in de Blaes en vergadert, ende aldaer gehoudē wert om den Steen te doen groeyen, blijckt daer uyt, dat in de Blaes van de gene, die een ofte twee dagen voor haer over-lijden geen Water haddē konnen maken, niet meer Slijms gevonden is, als ſy in die tijdt te voren plegen quijt te werden. Het welck genoeghſaem beteyckent, dat de ſelfde vochtigheyt uyt een ander plaets alle daegh vloeydē in de Blaes. Ende hoe dat de Blaes dicker wert, hoe datter meerder toe-vloeyt, ende meerder, nae dat de ſelfde gevoet is, overſchiet, ende dat is het Slijm, 'twelck ſoodanige met menighte in't Water quijt werden.

Het gene tegen de Nature van een Steen in de Blaes aldus toe gaet, houde ick dat natuerlick geſchiet in de Lijf-moeder, van de vrucht. De Nature heeft aen de Lijf-moeder, gelijck als aen de Blaes, een vlieſigh weſen gegeven: maer in de gene die bevrucht zijn, is de ſelve geheel vleeſigh, ende uyt-gereckt zijnde, en wert niet dunder, gelijck andere dingen doen; maer hoeſe meerder uyt-geſpannen wert, hoeſe meerder verdickt,

ſoo

soo datse in de laetste maenden de dickte halen kan van twee vinger-breet. Dit is altijdt voor een wonder gehouden geweest: 't en schijnt nochtans niet beswaerlick hier van reden te geven. Te weten, dat de Nature alle den tijdt van't dragen, tot voedtsel van de Vrucht, gestadigh veel Bloet nae de Lijf-moeder sent, ende dewijl het selfde al te samen van de Vrucht niet genut en wert, soo komter een gedeelte aen de Lijf-moeder, waer van de selve tot den arbeyt toe gestadigh groeyt, ende alsoo grooter ende dicker werdt. En dit is de oirsaeck, (de welcke ick niet en meene, dat yemant oyt beschreven heeft) datter twee Navel-slagh-aderē zijn, om het Bloet van 't Hert tot de Lijf-moeder te brengen, ende maer een Navel-ader, waer door het grofste bloet van de Lijf-moeder weder keert tot het Herte, om aldaer op nieus verkoockt te werden, op de manier hier boven verhaelt. Hierom meen ick oock, dat de Slagh-aderen recht neder gaen nae de Lijf-moeder, op datter het toe-voeren niet in de weegh zoude zijn, ende dat de ader bultigh ende vol knobbelen is, om dat het bloet soo ras niet op en zoude getrocken worden, ende dien volgende langer in de Lijf-moeder blijven. Maer 't gene niet minder te verwonderen staet, terstont na de verlossing, neemt de Lijf-moeder wederom af, ende keert allencxkens by nae tot de vorige kleynte. De reden is, om dat het dickste Bloet nae den arbeyt gelooft, ende het ander als dan elders verleyt wert. Om te besluyten: Dat in wonden, slagen, breucken een Lidt swelt; dat in velen, die de Steen hebben, de Blaes; in swangere vrouwen de Lijf-moeder vleesigh wert; is dese reden: dat sy 't Bloet, het welck sy van de Slagh-aderen ontfangen, door swackigheyt te lang behoudē, waer door het selfde dicker wert, ende over sulcx van de kleyne tacxkens der Aderen niet soo wel ontfangen, ofte nae het Herte gevoert en kan wer-

werden. Het bequaemste wert gestadigh de Blaes ende de Lijf-moeder aengehecht, waer door sy vleesigh ende dicker werden; het overschot schiet in de Steenige alle daegh door het water af; in de Swangere wert het nae de verloffinge mede uyt de Lijf-moeder gesuyvert. Maer in de Wonden rijpt het, en 't Bloet tot Etter gekomen zijnde, ontlast het deel, daer het op gevallē was.

Als het voorgaende in mijn Latijnsch werck gelesen was by den voor-gemelten D^r. *Willem Harveus*, weerde geneesmeester van den Koning van Engelandt, soo schrijft hy my, voor sijn gevoelen, dat het Slijm, de stoffe zoude wesen van dē Steen: dewijl als het selve alleen in de lucht gestelt wert, in eenen nacht, ofte eerder, in Greus, jae Steen verandert, het welck hy seyt selver bevonden te hebben; jae te kennen een Joffrouw, die van soodanigh Slijm, in haer eygen Water besinckende, kleyne ballekens plagh te maken, de welcke in een schotel van selfs droogende, tot Steenkens verharden. Waer ick op geantwoort hebbe, by my vergadert te zijn Slijm van een Jongman, die daer nae van een groote Steen in de Blaes gestorven was, het welck vier jaren in een open glas gestaen hadde, waer van een deel vervlogen was, ende 't overige geleeck mul van verwolmt hout, in't welcke niet vasts, ofte harts gevonden werde; waer van ick oock een deel sijn E. toe-sonde. Gaf oock Reden, nae mijn gevoelen, van het onderscheyt; te weten, dat in het Slijm, by my gesonden, niet vermengt en was, de aerdachtige, ende sultige Stoffe, die in-gedroncken was in het Slijmerigh water van de Joffrouw, de welcke daer van Steene ballekens maeckte. Daer na hebbe ick het selve tweemael in eene weeck ondervonden. Een Jongman van ses-en-dertigh jaren hebbende al de teyckenen van een Steen in de Blaes, ende den selfden oock voelende verschieten, maeckten Water, waer in veel

dick

dick Slijm besonck, het welck op een wit papier geleyt zijnde, in weynigh tijts in Steen verharde, doch soo hart niet, of men konde het met de vingers om stucken vrijven, ende dan was het scherp gruys. Het selfde gebeurde een Advocaets kint van twee jaren, het welck daer na gesneden werde, van een Steenken, de groote van een hasel-noot; doch soo dapper sacht, ende papachtigh, dat het in't uyt-trecken allegader meest van malkanderé morselde, ende een deel aen de *Lapidil* bleef hangen. Over de kleynte was ick verwondert, door dien het meesten tijdt, als het waterde, met groote pijn ter stoel ging: dan, nae dat het geen half vierendeel uyts gesneden was, sevde sulcx sonder pijne te doen.

4. Dewijl datter soo groote gemeenschap is tusschē de Werelt, ende den Mensche, dat hy daerom de benaminge van een kleyne Werelt bekomen heeft: soo dienter wel een algemeene *Oirsaeck* gestelt, uyt de welcke de Steenen in de Werelt, eñ in't Menschelicke lichaem groeyen. Ick hebbe te Napels gesien by *Ferdinandus Imperatus*, die van de vremdigheyt der Natuerlicke dingē in't Italiaensch geschrevē heeft, Aerde van *Pozzuolo*, een stedeken daer ontrent, in Steen verandert. *Strabo* getuyght van seker plaetsche, daer warm water uytspruyt, het welck soo verhart, dat de gene die water-loopen maken, geheele mueren daer van bouwen. In de riviere van de *Cicones*, seyt *Plinius*, als oock elders, een hout geworpen zijnde, wert met een steenige schorse om-vangen. De poëet *Ovidius* maeckt hier oock gewach van; wiens verssē wy wat breeder uyt-geset hebbē:

By de Cicons *komt geloopen*
VVater van een vremden aert:
Die 't dranckt moet het dier bekoopen,
VVant het niemants leven spaert.

Die

Die ſijn dorſtigh hert wil laven,
Daer mé geenen dorſt verſlaet:
Maer, eylaes! wat droeve plagen,
'T ingewant tot Steen vergaet.
VVat in dees rivier komt drijven,
Of van 't water wert geraeckt,
Siet men haeſtelick verſtijven,
En als Marber hart gemaeckt.

Deſe Verſſen werden oock by gebracht van de wijſe *Seneca* in het 3. *Nat. quæſt.* ende hy voeght daer by, *Dat ſoodanigh Water eenen gront heeft van aert, om alle dingen by een te voegen ende te verhardē. Gelijck het ſtof van Pozzuolo, als het maer aen't Water komt, ſoo verandert het in Steen: even eens in tegendeel dit Water, als het yet harts komt te raken, ſoo blijft het vaſt daer aen-hangen. Hier van is't, dat al't gene in deſe poel geworpen wert, ſteenigh daer uyt komt. Het welck in Italyen op ſommige plaetſchen gebeurt; werpt een tacxken, ofte een bladt in't water, ghy zult nae weynigh dagen een Steen uyt-nemen. Want daer groeyt terſtont van dat ſteenachtigh ſlijm rontom.* *Leander Albertus* in ſijn Italiaenſche beſchrijvinge van Italyen, vertelt, datter by *Sena* eē Fonteyn uyt een rotz ſpruyt, wiens Water in vijfthién dagen al watter in-geworpen wert, in Steen doet veranderen, ofte met een ſteene ſchelp bekleet. Het onderſcheyt hier van wert by *Fallopius* aengeweſen, dat als het ſteenachtigh nat, alleen onder het water geroert is, ende niet geheel vermengt, die dingen niet en verandert, maer alleen van buyten met ſteen doet begroeyen: ende dat het ſelfde geſchiet, als ſtucken van ſteenē met het water gemengt werden. Ontrent *Piſa*, een andere ſtadt in Italyen, ende eenige ſpeloncké van den bergh *S. Iuliaen*, eñ in Vranckrijck by *Tours*, ſiet men het water van de ſteen-rotſen afdruy-

druypen, ende als lange Ys-kegels na-laten. In de valleyen van *Luca* groeyen allencxkens uyt het water geheele Pilaren. Ick hebbe in het selfde Italyen ontrent Romen, wat boven *Tivoli*, twee rivierkens gesien, in de welcke tacken, hout, bladeren, kruyden, ofte yet anders, datter in rocht, met een steenachtigheyt omvangen werde. Ende ontrent den wegh, die van Romen na *Tivoli* gaet, wierden op verscheyde plaetschen witte Steenkens gevonden, soo gelijck het suycker Bancket, als Capittel-stocken, gesuyckerde Coriander, Anijs, ende diergelijcke, dat sy van het selfde door 't gesicht naulicx te onderscheyden waren; en werden aldaer, om dese groote gelijckenis, van't gemeen volck, Bancket-Suycker van *Tivoli* genoemt. Sulcke Steenkens en groeyen uyt geen taey slijm, dewijl het water, daerse in gevonden werdē, geheel klaer ende helder is: niet door hitte ofte koude, alsoo ander water van de eygen hoedanigheyt sulcx niet en doet. Dan dit en geschiet niet alleen in't Water, maer men siet oock dagelicx uyt den Wijn een steenachtige stoffe aen de vaten groeyen, gemeenlick *Wijn-steen* genaemt. Soo mede in't Water, dat de meeste luyden hier te lande maken, als het wat lang in de water-pot staet, soo set het Zant aen.

Laet dan voor Stoffe van Steen gestelt werden, die niet van uyt-wendige hitte ofte koude, in een steenachtige hardigheyt gebacken wert, maer die by haer selven eē inwendigh beginsel van verhardinge heeft. Dit selfde is seer wel aengeroert by *Strabo* (hoe-wel hy geen Geneesmeester en was, maer een treffelick schrijver, ende beschrijver van de Werelt) in sijn 5. bouck; alwaer hy seyt, dat in de Blaes van de gene, die den Steen hebben, de kracht van vereenigen, ende verharden in't Water selve is: want dat oock uyt het Water van jonge kinderē, de *Chrysocolla* (het welck een soorte van *Salpeter* is)

is) gemaeckt wert. *Galenus* selve heeft sulcx noch moeten bekennen in sijn uyt-legginge van *Hippocrates* over 3. *Epid.* 15. daer hy toe-staet, dat niet soo veel de Hitte, als wel de Hoedanigheyt van de Stoffe, uyt de welcke de Steen bestaet, het verhardē te weegh brengt. Nochtans alsoo de Steenen meestendeel groeyē in de Nieren ende Blaes, ende dat dit gebreck veeltijts erft, waer van de oirsaeck niet en kan geleyt werden op overtollige Vochtigheyt, soo dienter noch een ander werckende oirsaeck gestelt. Dese seyt een oudt Geneesmeester, hier voor mede vermelt, *Aretæus*, te wesen, *een steenachtige Vruchtbaerheyt*, eñ hier op siende misschien D^r. *Fernelius*, mede meerder vermelt, *een in-geboren graveelige ofte steenachtige Gestalte der Nieren*. Maer indien dese aerdighste der Geneesmeesters, nauwer, nae sijn gewoonte, verklaert hadde, wat hy met die Gestalte verstont, soo zoude hy selve 't berispē van de Geneesmeesters, *Capivaccius*, *Augenius*, *Castrensis*, ende andere, ontvlucht hebben, ende wy met eenen de verscheydenheyt van 't gevoelen der uyt-leggers.

D^r. *Platerus*, een seer geleert ende versocht geneesmeester te Basel, verstaet die Gestalte van de *Nauwigheyt, ende Drooghte der Nieren*, met welck gevoelen over een komt D^r. *Saxonia*, Professor te Padua, ende, gelijck ick in sijn lessen eertijts gehoort hebbe, D^r. *Varandal*, Professor te Mompelliers. Maer dat de Drooghte ende nauwigheyt niet aengenomen konnen werden, voor een algemeyne oirsaeck, betoonen genoegh de ruymste ende vochtighste plaetschen des Lichaems, in welcke oock somtijts Steen groeyt, gelijck by alle Geneesmeesters bekent is. Ick hebbe nu kortelick een ront Steenken gesien, 't welck gegroeyt was in het sacht, spongiachtigh, ende vochtigh vleesch, dat onder de tonge leyt. Hier in de stadt leeft noch een jonge Doch-

ter, die over eenige jaren van de Steen gesneden is, en-
de op de kanten van de wont, die niet wil toe-heelen,
wast gestadigh een steenige korst, de welcke maer aen
gerocht zijnde, lichtelick af-valt: maer terstont groey-
ter wederom een ander in de plaets. Diergelijcke ge-
tuyght Dr. *Kentman*, in een kint gesien te hebben. Dat-
ter oock Steen aen de Tanden wast, niet ofte weynigh
van de Steen der Nieren verschillende, bevinden vele
Menschen in haer selven. Maer wat Drooghte ofte
Nauwigheyt is in dese plaetschen? wat in de Maegh en-
de Dermen, in de welcke oock nae de getuygenisse der
Geneesmeesters, somtijts Steen gevonden wert? Waer
by dit noch komt, dat ick in alle de Lichamen (die niet
weynigh en zijn) van de Steen gestorven, geen drooge
ende vaste, maer altijt vochtige ende slappe Nieren ge-
vonden hebbe. Ende voorwaer hoe zoude men alsoo
groote Drooghte konnen stellen in sulck een plaetsch,
daer het water gestadigh door moet loopen? Nu de
grootere Nauwigheyt blijft altijt, ende de Sultige wey
wert oock gestadigh daer door als gekleynst, ende even-
wel heb ick dickwils ondervonden, dat vele, die langen
tijdt met groote Pijn in de Lenden waren gequelt ge-
weest, ende vele Steenkens gelooft hadden, daer na ee-
nige jaren, ofte oock voor altijt, bevrijt bleven. Voor-
waer indien de Nauwte alhier oirsaeck was, soo zouden
de Kinderē die kleynder, ende dien volgende oock nau-
wer Nieren hebben, oock nootsakelick dickwils met
Graveel gequelt zijn: het welck nochtans te recht ont-
kent wert van *Hippocrates*. Ende al konde de Nauwig-
heyt in de Nieren al toe-gestaen werden, soo en heeftse
doch gantsch geen plaetsch in de Nieren. Indien ye-
mant hier tegen mocht werpen 't gevoelen van den
hoogh-geleerden *Fernelius*, dat alle de Steenen van de
Blaes eenigh beginsel trecken uyt de Nieren, ende al-
leen

leen in de Blaes vermeerderen, ende grooter werden: al is't, dat ick ſulcx zoude konnen ontkennen, ende aen mijne zijde daer toe hebben de voorname Geneeſmeeſters van verſcheyde Volckeren, *Rondeletius*, *Cardanus*, *Vidius*, *Mercurialis*, *Augenius*, *Heurnius*, *Iul. Alexandrinus*, *Saxonia*, *Duretus*, *Septalius*, *Valletius*, *Caſtrenſis*, *Fontanus*, *Varandæus*, *Liddelius*, ende andere; ſoo ſta ick even-wel toe, dat ſulcx meeſtendeel geſchiet, maer datter nimmermeer van begin af, Steen in de Blaes zoude groeyen, of groeyen konnen, dat en dunckt my niet waerſchijnelick. Want ick hebber veel geſien, die een Steen in de Blaes hadden, ende nimmermeer te voren met Pijn in de Lendenen waren gequelt geweeſt. Ende indien het Graveel in de Nieren niet en komt voor de mondige jaren, gelijck *Hippocrates* ons leert, ſoo volght nootſakelick, dat de Kinderen, die veel onderworpen zijn den Steen der Blaſe, geen begin ofte wortel daer van ontfangen hebben uyt de Nieren. Behalven dat *Hippocrates* op een ander plaets, wel uyt-druckelick ſchrijft, dat de Steenen in de Blaes groeyen. Het ſelfde wert oock van *Ariſtoteles* beveſtight. *Galenus* ſchrijft, dat de dickigheyt, die in't Water der Kinderen is, als het lang in de Blaes blijft, ende niet ras af en ſchiet, aldaer begint aen malkander te backen, ende hart te worden, ende dat al't gene daer nae af komt, aen het ſelve backt, ende alſoo tot een Steen geraeckt. Wat belangt het Pit, oft de Keerne, daer *Fernelius* van ſpreeckt, die in alle Steenen van de Blaes gevonden wert, ende dat de ſelve uyt de Nieren gekomen zoude zijn, om de welcke daer na het vorder in de Blaes aen-groeyt: dient voor antwoort, dat al is waer, dat meeſt alle de Steenen in de midden ſoo een Keerne hebbē, ſoo en volght daer niet uyt, dat de ſelfde juyſt uyt de Nieren zoude gekomen zijn. Ick hebbe geſien, datter een Steen uyt de

krop van de blaes met gewelt getrocken zijnde, op de aerde in ſtucken van malkanderen viel, wiens Keerne ſoo groot was als een Ocker-noot, derhalven onmogelick om uyt de Nieren door de Water-peſen te komen in de Blaes. Daer benevens, alſoo van een ende de ſelf-

de oirſaeck een Steen begint, ende toe-neemt, ende dat hy, gelijck *Fernelius* toe-ſtaet, in de Blaes vergroot, waerom zoude hy aldaer oock niet konnen beginnen? Hier komt noch by, dat de gene, die de krop van de Blaes geheel nauw is, ende dun Water maken, gelijck oock

oock die aldaer een aen-was ofte geſwel hebben, behouden eenige aerdtachtige ſtoffe, de welcke daer na in Steen verandert. Ick beware een tacxken van Vercken-gras, dat een kint (in wiens Blaes daer nae een grooten Steen gevonden is) voelende in't water-maken eenigh belet, in de krop van de Blaes geſteken hadde, waer door het water eenige dagen, op-gehouden werde, tot dat het ten leſten met groot gedruys als uytborſtende, het voor-ſchreven tacxken mede nam. Aen den rechten ſteel hangt een lang-werpigh Steenken, een *Piſtatie* gelijckende, ende aen elcke ader, nae haer dickte, hangt mede een kleynder Steenken, gelijck hier af-gemaelt is. Den eerſten oirſpronck van deſe Steenkens, dewijl het overige van de ſteel in de roede bleef ſteken, kan de Blaes niet af-geſeyt werden. Alſoo ſchrijft *Alexander Benedictus*, van een jonge Dochter, die by ongeluck harē naelt (dieſe in't hayr droegh) ingeſlickt hadde, om de welcke, tot in de Blaes gedaelt zijnde, een Steen gegroeyt was, tot de groote van een Hoender-ey.

Het ſchijnt even-wel dat in't groeyen van de Steen van nooden is eenigh Pit, daer de Steenachtige ſtoffe om waſt. Want men ſiet ſeer weynigh Steenen, in de welcke van binnen geen Pit ofte Keerne bevonden en wert. Soo getuyght D^r. *Garzias ab Horto*, die lange tijt in Indyen gewoont heeft, dat de *Bezoar-ſteen* om een dun kaf groeyt, eñ allencxkens met ſchorſen vergroot ende toe-neemt. Het welck altijdt in de Apotekers winckels geſien kan werdē. Op de ſelfde manier groeyt oock de Steen in het Menſchelicke lichaem. In't begin iſſer een grof Zant, ofte een kleyn Pit, het welck meeſt in de Nieren, ſelden in de Blaes groeyt, ende in't Water drijvende, wert om-vangen met een Steenachtige ſtoffe, die in't ſelfde is, eñ aengroeyende verhart,

ende tot een schorse wert, daer komt wederom ander stoffe op, de welcke wederom een nieuwe schorse maeckt, tot dat op de selfde maniere de eene over d'andere, door nieuwe toe-vloeying allencxkens komende, een Steen te samẽ gevoeght wert, uyt verscheyde schilferingen, gelijck by nae den Ajuyn, om een vergadert. Dese maniere van het aen-groeyen der Steenen is oock onsen *Galenus* niet onbekent geweest: maer hier in scheelt hy van het gene wy hier soecken vast te stellen, dat hy volgende 't gemeen gevoelẽ, daer by voeght, dat het taey slijm door de hitte der Nieren verhart, ende tot Steen gebacken wert, even-eens gelijck men kan siẽ in onse Steen-ovens. Maer hier op wert geantwoort, dat de Kley niet taey en is sonder water, alsoo de taeyigheyt niet en kan wesen sonder vochtigheyt, ende dat het water door het vyer verdwijnt, al eer de Kley Steen kan werden. Dat wel het Vyer de oirsaeck is, dan even-wel sulcx niet en doet alleen door sijn hitte, maer van wegen de Stoffe, de welcke het op-drooght ende verhart, ende van wegen de andere dingen, dien het met de vlam ende roock mede-brengt, ende de welcke, om van Kley Steen te maken, noodigh zijn. Daer benevens, om dat het die dingen wech neemt, de welcke belettẽ, dat de Kley niet Steenigh en kan werden: want het de Waterige vochtigheyt, de welcke de Kley taey maeckt, wech neemt, ende doet vervliegen. Het Vyer brengt daer-en-boven een olyachtige vochtigheyt, de welcke sijn voedtsel is: ende noch eenige zoute ende swavelachtige geesten, als oock droge dampen met een weynigh aertachtigheyt gemengt: de welcke allegader zijn in de stoffe, die bequaem is om te branden: gelijck men siet aen het Roet van de schoor-steen, bestaende uyt veel roock by een vergadert. Derhalven soo kan het Vyer, sijn voedtsel, dat is, Aerde, Zout, Gee-

Geesten, ende Dampen, de welcke in de Stoffe, die het verbrant, besloten zijn, voor eerst uyt-drijvende de taeye vochtigheyt, ende daer nae tot Slick, ofte Kley brengende, het selve lichtelick in Steen doen veranderen. Want oock sonder die dingen, ende alleen door sijn eygen Zout, dat elcke Aerde in sich heeft, kan de Kley tot Steen gebracht werden. Soo dat de rechte ende inwendige oirsaeck, bestaet, in een hart-makenden Geest, die de Stoffe selfs by haer heeft, ende door den selven tot Steen verhart. Maer de Hitte is maer yet, dat van buyten komt, ende de welcke voor de werckende oirsaeck in sijn selven niet en is te houden. Even-wel al was het al waer dat de Steen door de Hitte, als een werckende oirsaeck in de ovens gebacken werde, soo en volght daer niet uyt, dat het soo mede geschiet in het Menschelick lichaem. Want soo lange de Kley vochtigh is, en kanse in geen Steen veranderen: maer dan eerst, als de selve op-gedrooght is. Nu alsoo in't Menschelicke lichaem de Kleyachtige stoffe nimmermeer sonder veel vochtigheyt en is, voornamelick in de Blaes, Nieren, ende Water-pesen, hoe zoude dan de selve door de Hitte, niet konnende de Vochtigheyt verdrijven, tot Steen gebacken werden? Het moet dan wat anders wesen als de Hitte, 't welck backt, ende recht Steen maeckt. Sulcx alsoo 't buyten het Menschelicke lichaem door het Zout gedaen wert, soo geschiet het veel lichter in't Lichaem. Derhalven tot het Steen maken wert vereyscht veel Aertachtige stoffe, en Zout in nat gesmolten. Want dese twee, door het nat vermengt zijnde, kleven lichtelick aen malkander, ende verharden door den Geest, daer in zijnde, te samen tot Steen. Dan in beyde is noodigh een sekere maet, ende over-een-stemminge. De Aerdtachtige stoffe moet soo veel wesen, datse beletten kan, dat het Zout met

haer vereenight niet en ſmelt: eñ het Zout ſoo veel, dat de aerde niet en ſcheyt, ende als Zant van malkanderen loopt. Behalven deſe Oirſaken werter noch een ander vereyſcht, te weten, een Geſtalteniſſe van de deelen ſelfs, die wy geſeyt hebben noch in Drooghte, noch in Nauwigheyt voornamelick te beſtaen. Nu is dan overigh, mijn gevoelē hier over te openē. De Aerdtachtige ſtoffe op behoorlicke mate met het Zout vermengt, komende met het Water in de Nieren, by aldienſe niet tijdelick gelooſt en wert, maer aldaer lang blijft, uyt oirſaeck van een verdooft gevoelen der ſelver (gelijck ſulcx in de Blaes oock het water op-hout) komt eerſt tot een Pit ofte Keerne, het beginſel, gelijck wy hier voor geſeyt hebben, van een grooter Steen. Die Steenige ſtoffe is in alderhande Aerde te vinden. Hier uyt raeckt ſe in de Kruyden, die het voedtſel zijn van de Beeſten. Het zy dan dat de Menſche Groente, Viſch, ofte Vleeſch eet, ſoo nut hy met eenē die Aerdtachtigheyt met het Zout. Indien dan, het zy door ſwackigheyt van de verterende, ſcheydende, ofte uyt-drijvende kracht, het zy door de veelheyt van die ſtoffe in't voedtſel, de ſelve in de Maegh niet wel geſcheyden, ofte uytgedreven en kan werden, ſoo gaetſe met den Gijl in de Lever, ende van daer met het Bloet door de hollicheden van 't Herte in de groote Slagh-ader, van de welcke ſy door de Melck-ſlagh-ader gedreven werdt in de Nieren, tot datſe ten leſten in de uyterſte kleyne tackkens van de ſlagh-aderen, ofte het vleeſch van de Nieren daer aen rakende blijft ſteken, alwaerſe door het geſtadigh aen drijven van Bloet ende Water om-geroltwert, ende ſoo allencxkens tot ront Zant gebracht. By aldien dan, dat het gevoelen der Nieren door de ſcherpigheyt van 't Zant geprickelt zijnde, ſulcx gewaer wert, ſoo drijvet het Zant met het Water af. Want alle de

de Deelen van ons Lichaem hebben door de Geesten, die van de Herssenen uyt-gedeelt werden, een gevoelende kracht: waer door sy 't gene haer moeylick valt, konnen van haer weren. Sulcx is in de Herssenen selve te sien, alsse ofte door de Vallende-sieckte geslagen, ofte tot Niessen geprickelt werdē. Sulcx bewijst mede den Hoest in de Borst; Nock, Walging, Braken in de Maegh. Ende een yder verneemt in sijn selven die prickel, als hy de Vuyligheyt in den lesten Derm, ofte het Water in de Blaes te lang moet op-houden. Het selve is van de Nieren te oordeelen. In de gene, die wel te pas ende volkomelick gesont is, werdt de Graveelige stoffe met den Kamer-gang gelost, eer datse aen de Nieren komt: ende ofter by geval yet ingerocht, dat werden sy terstont met het water quijt, ende ten hout soo lang geen stede, dat het in Zant zoude konnen veranderen. Die nu wat af-wijckt van den gesontsten trap, laet wel Zant groeyē, maer de Nieren door de scherpigheyt wacker gemaeckt zijnde, setten het selfde af, eer dat het tot Steen kan backen. Men siet vele, die meest altijdt Water maken, dat dapper aen de pot aenset, ende van anders geen Graveel ofte Steen en weten. Soo verhaelt oock *Cardanus* van sijn selven, dat hy dertigh jaren eerst root, daer nae wit Zant alle daegh, ende met menighte quijt geworden is, sonder het minste achterdencken van Steen in de Nieren. Maer in de gene, die slappe Nieren hebben, ende van doof gevoelen, wert niet alleen Zant gemaeckt, maer oock op-gehouden, tot dat sy te samen vereenigende, een Steenken maken: het welck de Nieren dan prickelende, mede sijn uyt-komst vordert. Ten zy misschien dat de Nieren geheel verdooft, ende als verstorven zijnde, al haer gevoelen verloren hadden. Want in soodanige gelegentheyt, de Steenen allencxkens vergrootende, beslaen ten laetsten

de geheele Nieren. Ick heb een Steen gesien van de soon des Godtsaligē D. *Becij* (die oock met twee steenē in de Blaes overleden is) de welcke alle het vleesch van de Nier allencxkens verteert, ende selve met de plaetsch de gedaente van een Nier aen-genomen hadde, alleen bedeckt met het Nier-vlies. Diergelijcke is van *Fernelius*, ende andere oock aen-gemerckt. Wat nu de Ongevoeligheyt aengaet, daer van konnē de Tanden mede getuygenis geven, aen de welcke uyt de geknauwde Spijse dickwils Steen groeyt; jae somtijts soo veel, dat hy de Tanden uyt haer plaets drijft. Ende datter geen gevoelen in de Tanden is, insonderheyt van buyten, daerse gevijlt konnen werden sonder weedom, is wel bekent. Het selfde betoonen de geheel Swaerlijvige, de Swacke, als oock de Siecke, niet alleen die te bedde leggen, (in de welcke sulcx gemeenlick geweten wert, dat door de hitte van de bed-veren de Nieren te seer broeyen, eñ ontsteken) maer oock die het noch op gaende been houden. Ick hebbe dickwils ondervondē, dat soodanige, alsse nimmermeer te voren met Graveel waren gequelt geweest, als dan van Pijn in de Lendenen klaeghden, ende veel Graveel quijt wierden. Soo door het in-nemen van *Opium*, wert niet alleen het Water op-gehouden, 't welck *Iacchinus* schrijft; maer oock, gelijck ick dickwils gesien hebbe, Graveel gemaeckt, door dien het selve een ongevoeligheyt in de Nieren veroirsaeckt. Dese Leere wert mede door de Genesinge selfs bevestight. Want het gene Graveel ofte Steenkens af-set, is gemeenlick scherp, ende de slappe, ofte doove uyt-drijvende kracht der Nieren prickelende. Soo heb ick mede dickwils bevondē, dat van een stercke *Purgatye* veel Zants af-schoot: het welck oock doet eenige scherpe Spijs, ofte dat wy met spijs eten, als Radijs, Peper-wortel, sap van Citroenen, ende dier-

ge-

gelijcke. Wert noch mede beveſtight door de toe-trec-kende Middelen, die de Ouden, gelijck wy daer nae zullen ſien, de Graveelige, tot verſterckinge van de Nieren, plegen in te geven. Maer wel aen, laet ons bo-ven de Redenen nu verhaelt, dit noch verder gaen vaſt maken met de aenſienlickheyt van de prinçen der Ge-neeſ-konſte. *Hippocrates*, nae dat hy in't 4. bouck van de Sieckten geſchreven hadde, dat de Steenen in de jon-ge Kinderen haer beginſel uyt het Sogh kregen, voeght in't laetſte dit daer noch by, dat 't Kint van de min quaet Sogh ſuygende ſlap ende ſieckelick wert. Deſe Slappig-heyt is de wegh tot den Steen. *Galenus* na dat hy op ver-ſcheyde plaetſchen het Backen van de Steen de Hitte der Nieren toe-geſchreven heeft, nochtans in ſijn uyt-legginge op *Hipp.* 3. *Epid.* 15. alwaer hy reden geeft, waerom dat Oude luyden meer gequelt zijn met den Steen der Nieren, als de Kinderen, heeft nootſakelick moeten aen-nemen *de Swackheyt van de werckinge:* ende voeght daer by, dat de Kinderen den Steen der Nieren, daerom minder onderworpen zijn, om dat haer ſtercke wermte, ende werckinge niet toe en laten, dat in haer de Steenachtige ſtoffe lang blijft: maer al eer datſe hart kan werden, ras uyt-gedreven wert. Soo ſpreeckt mede den Arabier *Avicenna*, dat de Stoffe van Steen op-ge-houdē wert, door de Swackigheyt van de uyt-werpende kracht der Nieren. Laet ons dan beſluyten, dat tot het Steen-backen nootſakelick moet weſen veel *Aerdtach-tigheyt* met *Zout* in water geſmolten, ende dan door den *Zultigen Geeſt* verhart; als noch de *Doofheyt van de Plaetſch*, ofte, gelijck *Galenus* ſeydt, de *Swackheyt van de Werckinge*, ofte, gelijck *Avicenna*, van de *Wt-drijvende kracht*.

5. Welcke de naeſte Oirſaeck zy van Steen ofte Gra-veel, is wijt-loopigh genoegh aen-geweſen. Valt nu ove-

overigh, dat wy de verdere ende uyt-wendige gaen onderſoecken. Onder deſe, zijn ſommige, de welcke de Stoffe van den Steen voort-brengen, andere doen tot de genegentheyt van de Nieren, ende Blaes, waer door de Steenen lichtelick komen te groeyen.

Wy hebben geſeyt, dat de Steenen gebacken werden uyt een Aerdtachtige ſtoffe met Zout vermengt, van 't welcke meeſt in alle Water wat, dan in't een meerder, in't ander minder is, nae geſtalteniſſe van 't Voedtſel, 't welck genoten wert, ende van de Deelen, die 't ſelfde koken, ende ſcheyden. Derhalven indien de Maegh, Lever, Milt, ende voornamelick de Nieren ſelve, haer werck niet wel en doen, ſoo werter lichtelick Graveel ende Steen voort-gebracht. Want als de Maegh niet wel en koockt, noch het onſuyver en ſcheyt, dan ſchiet 't gene rau is nae de Lever, ende van daer, alſoo de miſſlagen van de eerſte kokinge niet verbetert en werden in de tweede, ſoo komt 'tgene onſuyver ende aerdtachtigh is, in de Nieren. Dan niet alleen de *Swackheyt van deſe Deelen*, maer oock ſelfs de *Maniere van Leven* kan veel doen tot de Steen. Inſonderheyt *Braſſen*, *Suypen*, ende *ſtercke Oeffeninge* terſtont na den eten. Daerom ſeyt *Galenus*, dat de Kinderen dick ('t welck by hem Steenigh is) Water maken, om dat ſy onordentlick eten, ende terſtont nae den eten loopen ſpringen, ende ſpelen.

Onder de *Spijſen*, die Graveel veroirſaken, is al van oudts de *Melck* gehouden. Daerom ſchrijft *Hippocrates* dat eē Kint graveeligh wert, als het quaet Sogh ſuyght: ende dat het Sogh bederft, als de min veel ongeſonden Koſt eet. Want na het Voedtſel, dat de min gebruyckt, is 't Sogh oock geſtelt. Hierom ſeyt *Ariſtoteles*, dat een Droncke min ſoo veel ſchade aen't Kint doet, als of het ſelver Wijn dronck. Derhalven plegen wy nae te volgen, gelijck van *Cicero* wel geſeyt is, 't gene wy met de

Melck

Melck in-nemen. Nu de Melck is, volgens de leere van *Galenus*, dick ende grof van naturen, ende alderbequaemst om Steen te maken. Want al is't, datse van wegen de Wey een af-vegende kracht heeft, ende van wegen de Boter versacht, soo geeftse even-wel door de Vrongel ofte haer Kaesachtigh deel stoffe tot den Steen. Daerom seydt *Galenus*, dat hy gekent heeft eenige volwassene, die door dickwils *Kaes* te eten, Steenkens in de Nieren kregen. Welcke veranderinge, by *Karel van Malepert*, nae de wijse van het dicht dat de Latijnsche poëet *Catullus* gemaeckt heeft op een Schip, aldus uytgedruckt is:

Lapillus ille, qui tibi manum asperat,
Ait fuisse caseus Batavicus:
Nec helluonis ullius sitim impigri
Nequisse provocare, sive res foret
Mero gerenda Gallico, aut Iberico.
Et hoc negat patentis Amsterodami
Forum negare: Cycladas Zelandicas,
Britanniam ultimam, horridosque VVestfalos,
Brabantiamque, Frisonumque pascua;
Vbi iste, post lapillus, antea fuit
Opima vacca: namque Frisonum in solo
Boante sæpe perculit solo nemus.
Groninga pinguis, Amasique lympide,
Tibi hæc fuisse, & esse cognitissima,
Ait lapillus: ultima ex origine
Tuo fatetur ambulasse margine,
Tuo imbuisse plantulas in æquore:
Et inde mulctra tot per improbas manus

Rep-

Repleſſe lacte, lacte ſive caſe
Opus fuiſset, aut utrumque ſedula
Simul colona miſsitaret in forum.
Nec ulla vota nundinalibus diis
Sibi eſſe facta, cum veniret à bove
Batavica, has aduſque jam ſilex manus.
Sed hæc prius fuere; nunc inutili
Senet quiete, ſeque conſecrat tibi,
Megæra Erinnys, & Megæra Erinnyos.

Nochtans meent *Cardanus*, dat de Melck meer Steen maeckt, als de Kaes, ende meerder verſtopt, ende ſulcx door twee redenen, om dat de ſelvige van wegen hare ſoetigheyt raſſer getrockē wert, ende dat ſy dieper doorſchiet, van wegen haer waterigh, ende weyigh deel. 'T geen even-wel de Steen zoude doen groeyen, moet van het Kaesigh deel komen. Ende onder alderhande Kaes is de oudtſte de ſchadelickſte. Hier toe helpt mede *Broot* dat niet wel gebacken, of gereſen, ende heel onderbleven is; als oock alderhande *Pluck-vruchten*: ſelver mede de *roode Erweten*. Want al is het nat, daerſe in gekoock zijn, bequaem om 't Water ende 't Graveel af te ſetten; ſoo kan even-wel uyt de Erweten ſelve Graveel voort-komen. Het ſelfde doen mede alle *Onrijpe*, ende *Wrange Boom-vruchten*: als oock *Miſpelen*, *Peren*, *Queen*, *Caſtanyen*, ende diergelijcke.

Het *Vleeſch* is mede Graveeligh, 't welck een groven ende aertachtigen gijl maeckt, als *Verckens-vleeſch*, *Oſſenvleeſch*, inſonderheyt dat *Oudt* is, ofte lang in de Pekel gelegen heeft, ofte *Geroockt* is: als oock *geroockte ofte gezoutte Viſch*; *Water-vogels*, *Denen*, *Swanen*, *Ganſen*, *Enden*: ende *harde* Eyeren.

Maer voornamelick groeyt de Steen uyt *Wijn*, die on-

onrijp, *wrang*, *bruyn*, *dick*, ofte *soet* is: ende aldermeest van *Most*, ofte *Wijn*, die op plaetschē wast, daer de gront *Steenachtigh* is. En al is't sake, datter in geenderhande Wijn, soo veel Wijn-steen aen de vaten en hangt, als in onsen Rijnschen, ende soo veel te meerder, hoe den selvigen eelder is: nochtans, als hy geheel klaer ende wel uyt-gewerckt is, en kan ick niet sien, dat hy, gelijck 't gemeen gevoelen nochtans is, veel quaets kan doen aen de Graveelige. Want behalven dat hy, door sijn dunnigheyt ende fijnigheyt van deelen, lichtelick door gaet, ende het doof gevoelen van de Nieren door sijn rinscheyt wacker maeckt, soo kan hy daer-en-boven de Steenachtigheyt, die hem te voren aen-geboren was, ende daer hy dan van beroofd is, wederom nae nemen, ende met hem selve uyt het lichaem af-drijven. Dit konnen getuygen, die al te met een lustigē dronck door laten-gaen, ende met eenen niet op en houden. Want sy voelen, dat niet lang daer na met een sachte snijdinge veel Graveels af-schiet; wel verstaende indien't te voren in de Nieren geweest is.

Tot het groeyen van Graveel, ende Steen helpt mede *jong*, ende *onklaer Bier*: als oock dat men de Spijse koockt in *onklaer*, *moerassigh*, ofte *znee-water*. Het water in den *Tyber* te Romen is heel dick ende slickerigh: ende daerom, seyden my de Geneest-meesters aldaer, dat de inwoonders meerder met Graveel gequelt waren, als in andere steden van Italyen.

Maer al de gene, die soodanigen spijs ende dranck gebruycken, en werden juyst niet graveeligh, om datter oock vereyscht wert een genegentheyt van de plaets, de welcke wy geseyt hebben te zijn, een *Ongevoeligheyt* ofte *Doovigheyt in de Nieren*. Al 't gene dan, 'twelck de Nieren verdooven, ofte ongevoeligh kan maken, dat baent den wegh voor het Graveel. Ende die soodanigen gestal-

ſtaltenis van haer Ouders hebben, die zijn van naturen graveeligh, ende erven met het goet mede dit quaet. Want van vaders ende groot-vaders, gelijck *Galenus* wel ſchrijft, werden van wegen 't quaet Zaet ſwacke leden voort-geteelt, waer door de kinderen lichtelick vervallen in de gebrekē van haer voor-ouders. Indien yemant ſoodanigen Swackigheyt in ſijn Nieren aengeboren is, die kan geheel qualick het Graveel ontkomen: dewijl, gelijck D^r. *Fernelius* ſeer wel ſeyt, geen gebreck meerder erft, ſoo dat in jonge Kinderen naulicx de Nieren ſelve ſonder Graveel oft Steen geſchapen werden: het welck D^r. *Rondeletius* ſchrijft, dickwils ondervonden te hebben, gelijck ick mede kan getuygen. Soo dat ſonder reden hier in *Mercurialis* tegen den gemelté *Fernelius* gaen wil, om datter, gelijck hy ſeyt, naulicx een ander Schrijver gevonden wert, die het Graveel ofte de Steen zoude ſtellen erffelick te weſen. Jae ſulcx is geſtelt by de Geneeſ-meeſters *Vidius*, *Duretus*, ende andere, die my nu niet in den ſin en komen. Ende genomen ſchoon, dat het *Fernelius* alleen geſchreven hadde, zoude daerom minder waer zijn, 't gene ick in mijn ſelven, ende mijn broeder zal: die van de ſteen geſtorven is, bevinde van mijn Moeders Vader erffelick te zijn, eñ 't welck door de dagelickſche ervarentheyt genoeghſaem beveſtight wert. Want, gelijck de meer wel-gemelte *Hippocrates* ſeydt, nae dat het lichaem van de ouders geſtelt is, ſoo valt het oock uyt met de kinderen. Geſonde ouders telen gemeenlick geſonde kinderen, ende die ſieckelick gaen, mede gebreckelicke. Hét welck een Italiaenſch poëet *Baptiſta Mantuanus* mede aenroert in ſijn Latijnſche verſſen, die by-nae aldus luyden:

Het groen, dat in de bladers blingt,
Na boven uyt de wortel dringt:

De

De kinders van haer ouders quaet,
De kranckheyt in de lenden slaet.

Tot het voort-brengen van de Steen helpen mede *Schocken, Springen, lang Rijden*, ende alderhande *sterckc Beweginge*, die bockende geschiet. Maer insonderheyt *onmatigh By-slapen*, soo, om dat door de groote beweginge ende ontstekinge der Lendenen de Vochtigheden na de Nieren vloeyen, als oock, om dat de natuerlicke Wermte daer door vervlieght, ende de Deelen, die tot het koken gestelt zijn, verswacken.

Daer zijn vele Geneesmeesters, onder andere de Grieckssche *Alexander Trallianus*, de Italiaensche *Mercurialis*, den Françoisschen *Varandæus*, die ick te Mompeliers, ende D^r. *Fonseca* een Portugijs, die ick te Padua eertijts gehoort hebbe, meenen dat het Slapen op Veerbedden, alsoo het de Lendenen verhit, oock oirsaeck geeft tot het groeyen van't Graveel. Maer dat sulcx niet vast en gaet, blijckt daer uyt, dat wy hier te lande allegader op soodanige beddē slapen, ende dat even-wel het meestendeel van geen Graveel ofte Steen en weet. Nu dat het verhitten van de Lendenen ofte Nieren tot de Steen niet veel en doet, is hier voren bewesen.

My gedenckt dat de hoogh-geleerde *Santorio*, ons te Padua leerden, dat de oirsaeck van den Steen insonderheyt bestont in de *Ruymte van de Aderen des Levers* ende *de Melck-aderen*: als oock in de *Nauwigheyt van't onderste der Nieren* ontrent de Water-pesen: ende dat hy dit gevoelen met verscheyde plaetschē uyt *Galenus* bevestighde. Voor my, al is't dat ick ontkent hebbe, dat de Nauwigheyt in de Nieren de algemeene ende voornaemste oirsaeck zoude zijn van't Graveel, dewijl nochtans, gelijck verhaelt is, een beginsel ende pit van nooden is, om't welck de aerdtachtige stoffe allenckxkens groeyt,

ende derhalven wat dient tegen-gehouden te werden: soo mogen wy de Nauwigheyt wel voor een mede oirsaeck, ende als de voornaemste van de helpende Oirsaké aen-nemen. Hier toe streckt de vrage, die van *Aristoteles* voor-gestelt wert, Waerom datter geen Dier, als alleen de Mensch Graveeligh en kan werdē? Ende geeft tot antwoort, Om dat de loop van't Water, in de Mensch geheel nauw, ende in de Beesten ruym ende wijt is: het welck oirsaeck is, dat het gene in d'eene lichtelick doorschiet, in de andere blijft steken, ende alsoo tot Steen ten lesten gebacken wert.

6. Het *Onderscheyt* van de Steenen wert na verscheyde dingen genomen, maer insonderheyt na de plaetsch, daerse groeyen; waer van wy sommige Steenen der Nieren, sommige der Blaes noemen. Nu waerom by eenige de Steen meerder in de Nieren groeyt, by andere in de Blaes, komt door de *Sterckigheyt*, ofte *Swackigheyt* van dese deelen. Die swack van Nieren zijn, vervallen lichter in Graveel eñ Steen van de selve: maer die stercke Nieren hebbē, die groeyt de Steé lichter in de Blaes. Hier uyt treckt *Galenus* reden, waerom de Volwassene, ende Bejaerde luyden meerder met de Steen der Blase, ende de Kinderen met de Steen der Nierē gequelt zijn. *Want alsoo in de Kinderen al de natuerlicke werckingen sterck zijn, soo werden* (seyt hy) *de slijmerige Vochtigheden gesmolten, maer in de Oude lieden verdickt; gelijck men siet aen uyt wendige dingen, dat als men yet diex door een nauwte wil gieten, sulex wel luckt, als't gesmolten is: maer niet gesmolten zijnde, daer niet door en kan geraken. Van desen slagh zijn Peck, Hars, Smeer, Was, ende Honich. Dewijl dan in de Kinderen veel natuerlicke Wermte is, ende de Werckinge sterck, soo komt de dickigheyt van de stoffe, verdunt zijnde, in de Nieren, ende wert derhalven lichtelick door de selve gekleynst tot in de Blaes, daer toe niet weynigh helpende de sterckheyt van de uyt-drijvende*

kracht.

kracht. Maer vallende in de Blaes, die van weſen zenuachtigh is, ende weynigh bloets heeft, ende dien volgende kout is, ende daer beneffens oock wijt van begrip, ſoo wort de ſelfde ſtoffe, alſſe daer wat te lang blijfe, wederom dick ende by een gedrongen. Daer-en-boven ſoo wert die dicke ſtoffe in de Kinderen taey, als van de natuerlicke wermte meer bewereks zijnde. Want al 't gene door de hitte in't koken verandert, krijght metter tijdt een taeyigheyt, al is't dat de ſelve in't begin daer niet geweeſt en is. Waerom ſoodanige dingen door haer taeyigheyt oock lichtelicker aen malkanderen kleven. Dus verre *Galenus*. Maer dewijl meeſt alle de Kinderen dick water maken, ſoo krijgen even-wel die alleen maer Steen, de welcke daer onder veel Aerdtachtige ende Sultige vochtigheyt hebben, niet, gelijck D^r. *Mercatus* ſchrijft *Galenum* volgende, dat by de dickigheyt noch een taeyigheyt is. Ende in ſoodanige ſnijt het water een weynigh als het gemaeckt wert, maer in andere niet, 't welck de ſelfde *Mercatus* oock qualick leyt op meerder hitte van de Blaes. Want de kouwigheyt van de Blaes, die haer werckinge tegen is, bevordert veel eer het groeyen van den Steen. Ende al is't, dat in't Water van de Kinderen, die met Steen gequelt zijn, eenige teeckenen van hitte haer openbaren: ſoo zijn de ſelve nochtans eer in't Water, als in de Blaes. Maer hier en moeten wy gantſch niet toeſtaen de reden, die *Alexander Aphrodiſæus* geeft 1. *Probl.* 109. Waerom de Kinderē de Steen meeſtendeel in de Blaes, ende Oude luyden in de Nieren krijgen? *Om dat*, ſeyt hy, *de Nieren van de Kinderen eenen nauwen door-gang hebben: waerom de Aerdtachtige ende dicke ſtoffe door de ſelvige uyt kracht van die nauwte des door-gangs, van't Water, Nieren, ende de kleyne Pijpkens in de ſelvige, voort-gedreven wert tot in de Blaes.* Deſe geeft van wegen ſijne ruymte plaets om het ontfangen Water af te ſetten, als oock om de ſtoffe van de Steen te laten beſineken. Maer de Nieren van Oude luyden, alſooſe eenen

ruymen door-gang hebben, konnen mede plaetsch verleenen om het Water uyt te laten looper, ende de Aerdtachtige stoffe te laten besincken. Maer alsoo de Nauwigheyt, gelijck hier voor verhaelt is, helpt tot het Steen-maken: soo en kan ick niet sien, hoe dat die nauwē door-gang niet meerder en zoude helpē om de Aerdtachtige stoffe in de Nieren te houden, als dat sy het af-setten van de selfde zoude bevorderen. Behalven dat de reden ende ont-ledinge oock leert, dat de Water-loop in de Kinderen, insonderheyt die wat groot zijn, van wegē haer lieffelicke wermte ende vochtigheyt, losser ende ruymer is, als in Oude luyden, welckers geheele Lichaem drooger zijnde, hebben oock de vaten der Nieren, ende de Water-pesen, vliesachtige deelen, drooger, ende dien volgende oock nauwer.

Als dan het fijnste van't Water af-schiet, ende 't gene Aerdtachtigh is, besinckt, dan groeyter Steen. Sulcx geschiet veel op de gront van de Blaes, insonderheyt in Mans personen: maer weyniger in de Vrouwen, om dat in de selvige den hals van de Blaes veel korter, ruymer, ende rechter is, als in de Mans, ende wert derhalven de Steenige vochtigheyt in de vrouwen soo lichtelick niet tegen gehouden.

De Steenkens verschillen oock van plaetsch in de Nieren selve, alsoo sommige in het vleesch, sommige inde vaten haren oirspronck nemen. Dat het Graveel niet in de inwendige holligheyt, maer in de eygene selfstandigheyt der Nieren voort-komt, ende van daer door 't gewelt van 't door-loopende water in de holligheyt gedreven wert, is seer wel geschreven van D^r. *Fernelius*, het welck te vergeefs weder-sprokē wert by D^r. *Spiegel*, voor weynigh jaren Professor te Padua. Ick heb selver uyt het vleesch der Nieren niet alleen Graveel: maer oock Steenkens genomē. Het selfde getuyght D^r. *Mer-*

curialis

curialis oock geſien te hebben. *Cælius Rhodiginus* ſchrijft in het 3. bouck van ſijn oude Leſſen op het 12. capittel, van een Vrouw, de welcke, om het joucken ende pijn in de lendenen, veel ontrent de Nieren krouden, ende dat op die plaets ten leſten een gat door-brack, waer uyt achthien ſteenkens getrocken wierden. Hierom meenen eenige Geneeſ-meeſters, dat in Steenige nieren, als het Water op-gehouden wert, ende de menſch hulpeloos leyt, men vryelick ende veylighlick opening in de lendenen magh maken, eñ door de ſelve den Nier ontlaſten. Dan deſe hant-werckinge wert niet ſonder reden van de Arabiſche geneeſ-meeſters *Serapion* eñ *Avicenna* verworpen. Want de ſelve en kan niet geſchieden, als met groot gevaer van't leven: 't en zy de Nature teyckē gaf, gelijck in't verhaelde exempel, dat ſy haer door de Lendenen pooghde te ontlaſten, aldaer een geſwel ofte gat op-werpende.

Het Graveel ofte Zant in de holligheyt der Nieren by een komende, hangt daer aen malkander, tot dat het een Steenken wert. Sulcke heb ick ſomtijts geſien, in de welcke merckelick bleeck, hoe het Zant even aen malkanderen gevoeght was, ſoo broos, datſe met de vingers in ſtucken gevreven wierden. Want het was maer Zant even aen malkander geſet, ende noch niet aen een gebacken, eñ rontſom met een dun vlieſgen omvangen. Maer alſſer maer eē weynigh Zant in de holligheyt der Nieren komt, dat maeckt een pit, daer wy te voren af geſeyt hebben, het welck in't Water om-gerolt werdende, allencxkens een ſchorſe krijght, op de maniere, die wy aengeweſen hebben, dat de Steenen in de Blaes toe-nemen. Soodanige Steenkens, in de welcke deſe ſchorſen merckelick geſien werden, heb ick veel by my, na uyter-maten groote pijn der Lendenen gelooſt zijnde. Wt de tepelachtige vleesjens der Nieren; ge-

lijck hier voren geseyt is, leeckt het Water in de open pijpkens van de Water-pesen, en vloeyt door de selvige in de holligheyt. Ick beware eenige lang-werpige Steenkens, die in dese Pijpkens gegroeyt zijn, gelijck haer gedaente uyt-wijst, ende de groote pijn, diese in de lendenen maeckten, alsse wat beweeght worden. Ick hebber oock, gelijck als van twee te samen gevoeght, soo het schijnt, alsse uyt twee aen een staende pijpkens in de holligheyt quamen, aen malkander gebacken. Soo schrijft Dr. *Dodonæus, obs.* 46. van een graveelige vrouw, die in elcke Nier een Steen hadde met soo veel tacken, alsser in de selve door-gangen waren.

Hier uyt is dan lichtelick af te nemē het onderscheyt van de gedaente der Steenen. Want al is't, dat de verscheydenheyt van de Steenige stoffe daer al wat toe doet, soo dat de Steenkens in de Nieren veel scherper ende meerder gehoeckt zijn, de welcke bestaen uyt zant greyns-gewijs aen een gevoeght, ende ongelijck gebacken, als de gene, die effen rontsom het pit groeyen, ende met schorsen vergrooten; soo brengen nochtans alle Steenkens meestendeel de gedaente voor haer van de plaets, daer sy haren oirspronck uyt ontfangen. Ick heb vele Steenkens gesien, die volkomentlick uyt-beelden de holligheyt der Nieren.

Hier kan mede uyt-genomen werden de reden van de Groote, maer niet van de Verwe. Want het strijdt tegen de waerheyt, 't gene *Fernelius*, *Mercurialis*, ende andere Geneesmeesters seggen, dat het Zant in de Nieren altijt root is, nae de Verwe van de Nieren. Geen meerder waerheyt en isser oock in't gene een Siciliaensche Monick, die onlangs een bouck van de Geneeskonste uyt-gegeven heeft, *Campanella*, schrijft, dat alle de Steenen van de Blaes wit zijn, ende van de Nieren root. Ick kan toonen Wit graveel ende steenkens na het overlijde uyt

uyt het vleesch der Nieren gesneden. Soo dat niet van wegen de plaetsch, maer van wegen de vochtigheyt, die de aerdtachtige stoffe met het zout verbint, eenige Steenen root, eenige bruyn, eenige geelachtigh zijn. Ick heb noch onlangs een drie-bolligh wit steenken uyt versworen Nieren sien nemen. Dewijl dan op soo veel plaetschen de Steenkens konnen groeyen, soo berispt *Galenus* wel te recht de gene, die den oirspronck van de selfde alleen stelden in de holligheyt, als oock andere, die meenden datse alleen groeyden in het vleesch: ende leert wel, datse op beyde plaetschen, als oock in al de vaten, ende in alle door-tochten konnen voort-komen, selver mede den geheelen Nier, gelijck hier voren verhaelt is, beslaen.

Wat belangt de Selfstandigheyt, sommige Steenen zijn sacht eñ weeck, andere hart ende vast. Vele breken als sy op de aerde vallen. Sommige kan men met de vinger om stucken wrijven. In tegendeel verhaelt *Brasavolus*, geneesmeester van den Hertogh van Ferrare, datter uyt de Blaes van Dr. *Aelbert Savonarola* gesnedē zijn thien steenen, de welcke op de vloer geworpen zijnde, op-sprongen, als kaets-ballen. Dit onderscheyt hangt aen de stoffe, datse wat harder, ofte sachter gebacken is. Indien in de selfde veel aerde is, ende te weynigh zout, soo valt de Steen lichtelick in stucken. Want 't is het zout, dat de Steen vast ende hart maeckt. Maer sulcx moet evenwel geschiedē na de mate, hier voré verhaelt.

Het laetste onderscheyt bestaet in't *Getal*. Want somtijts iffer een, somtijts meerder: te weten, nae dat de Stoffe veel ofte weynigh, nae datse haer by een hout, ofte van een gescheyden, ofte oock in verscheyde plaetschen vergadert is. Maer het gebeurt dickwilder, datter op eenen tijdt veel Steenen in de Nieren groeyen, als in de Blaes, om dat in de selfde verscheyde vaten,

ende holligheden zijn, daer de Blaes maer een holligheyt en heeft. Ende by aldien dese Steenkens glat ende effen in de holligheyt van de Nieren komen, dan blijvense veel ende verscheyde: maer aldaer komende kantigh, scherp, ende ongelijck, dan rakense lichtelick aen malkander vast, insonderheyt indien soodanige in de Blaes by een komen. Van die gedaente heb ick verscheyde sien snijden, gelijck offe van twee drie kleynder Steenkens te samen gemaeckt waren geweest.

7. Al wert van vele gemeent, dat het Graveel ofte Steen geen seker *Ken-teycken* en heeft: nochtans in dien men alle de Toe-vallen, die daer van voort-komen wel over-leyt, soo zal men uyt de selvige seker genoegh konnen gaen.

Het eerste Teycken van Graveel ofte Steen in de Nieren is *Pijn in de Lendenen*, somtijts in de rechte, somtijts in de slincker zijde, nae dat de een ofte ander Nier ontstelt is. In't eerst is het een sware pijn, gelijck offer eenigh gewicht in de Lendenen was, te weten soo lang als het Steenken noch steeckt in't vleesch van de Nieren, het welck wel in sijn selven ongevoeligh is, dan wert die Pijn gewaer door eenige dunne Zenukens daer ontrent zijnde, insonderheyt als door den swellenden Nier, sijn buytenste Vlies gespannen werdt. Dan als het Steenken uyt het vleesch door de Pijpkens van de Water-pees komt, dan valter scherpe eñ stekende pijn, niet alleen om dat de selfde nauw zijn, ende van wegen het hart eñ vast vleesch der Nieren niet wel uyt-gereckt konnen werden, maer oock om datse zenuachtigh, ende dien volgende scherp van gevoelen zijn. Het welck mede de oirsaeck is, dat de grootste pijn verweckt wert, als het Steenken uyt de Nier in de Water-pees schiet. Want de selve bestaet uyt een hart vlies, ende is niet ruymer als een stroo. Maer in de gene die vele steenen lo-

loſen, wert het ſoo uyt-gereckt, datter een pinck ofte vinger in kan ſteken, ende als dan konnen ſonder pijn gemeene Steenkens daer door ſchieten. Voorwaer een groot gemack, maer ſpruytende uyt grooter ongemack. Het is aenmerckens weerdigh, dat ick niet alleen in andere, maer oock in my ſelve dickwils bevonden hebbe, als het Steenken in de Water-pees komt, jae al tot de Blaes toe neder-geſchoten is, eenige Pijn even-wel noch in de Lendenen gevoelt wert. De reden is, om dat de Water-pees haer door de Nier verſpreyt, ende derhalven door de ſpanning deſe weer-pijn veroirſaeckt. Het welck vele bedrieght, meenende dat niet tegenſtaende de lang-durige Pijn het Steenken noch in de Nier ſteeckt, 't welck nochtans korts daer nae in de Blaes ſchiet, ende den armen Menſche van alle pijn en de ſpanning verloſt. Het gebeurt ſomtijts dat een ſcherpe pijn, die een Steenken ſchietende uyt de Nier in het beginſel van de Water-pees aen gebracht hadde, voor een tijdt komt op te houden. De reden is, dat het Steenken uyt een nauwe plaetſch wederom op-ſchiet in een ruymer, te weten, de hollighеyt van den Nier. Maer als het Steenken daer na weder in de Water-pees daelt, ſoo komt oock de pijn wederom: dewelcke gemeenlick ſoo lange by blijft, tot dat het Steenken in de Blaes geſackt is. Alwaer het ſijn uyt-komſt ſoeckende, het Water (by ons de *Ronde pis* genoemt) geſtadigh doet maken; maer dat gaet terſtont over, nae de loſing van 't Steenken, 't en zy datter veel Zant volght, gelijck ick dickwils geſien hebbe, dat nae het af-ſetten van een Steenken, eenige lepels vol Zant af-ſchoten. Maer indien het Steenken in de Blaes op-gehouden wert, dan vergroot het aldaer op de manier hier boven verhaelt, ende dan maeckt de ſiecke ſijn water met pijn. Deſe Pijn heeft ſomtijts ſijn om-loop: waer van ick een ſeer

vremt, ende wonderlick exempel zal by-brengen. Een wel bekent borger deser stede, oudt vijftigh jaren, was ontrent anderhalf jaer met de Steen in de Blaes gequelt geweest, de welcke als hy drie weken ellendige pijn gehadt hadde, bleef dan weder drie weken geheel bevrijt van alle weedom, gelijck al of hy wel te pas ware geweest, maer de drie weken voleynt zijnde, quam de pijn wederom, soo recht op den tijdt, dat het nimmermeer eenen dagh, ja niet een uyr en verscheelde. Ende 'tgene niet minder te verwonderen staet, drie vier dagen voor de weder-komst van de pijn, quam daer een grooten stanck uyt sijn geheel Lichaem, met een benauwtheyt, ende geswel van 't slincker been: dan dit geswel verdween, als hy wat op 't bedt ging leggen. Ondertusschen was sijn Water altijdt dun, ende geel, doch een weynigh na het roode treckende. Hy hadde tweemael uyt-gestaen om gesneden te werden, dan men konde geen Steen beslaen, de derde reys is hy gesneden van een Steen, wat grooter, als een duyven ey, sonder dat hy nae het snijden eenige verlichtinge van pijn vernam, tot dat hy den achthienden dagh van de pijn, ende met eenen van 't leven verlost werde. Het doode lichaem geopent zijnde, sagh men dat de Huyt ende de Spieren van den buyck gaef waren, het Net meest vergaen, de Dermen rontsom aen 't Buyck-vlies vast, als oock de Blaes. Dese was van buyten blauw, van binnen vol dicke ende etterachtige vochtigheyt. De Nieren waren beyde bleyck, ende slap: de rechte boven, ende de slincker onder aen swart, maer minder als de rechte: in de holligheyt van beyde was eē weynigh grof ende wit Zant. De Melck-vaten, ende Water-pesen heel wijt. Ick wenschte datter eenen nieuwe *Oedipus* op stont, die ons dit raetsel konde uyt-leggen, ende reden geven van alle de verhaelde Toe-vallen. Te weten, waerom dat de

de Pijn soo effen op den gesetten tijdt wederom quam, ende waerom datse als een voor-bode hadde, de benautheyt, met geswel van't slincker been? Dewijl de oirsaeck van den om-loop der Koortsen, gelijck *Galenus* schrijft, seer swaer is, jae dat *Mercurialis* wel vermaent, datter uyt de schriftē van de Geneesmeesters geen onweder-leggelicke reden kan gevonden werden: soo en is't niet te verwonderen, dat wy in dese sake oock gedwongen zijn de swackheyt onses verstants rondelick te bekennen. De verssen van den poëet *Lucretius* zullen hier niet qualick te pas komen, die uyt het Latijn aldus vertaelt zijn:

Dat de Mensch Zoud' alles weten,
Heeft Nature niet begeert.
Hy siet meest door duyst're spleten,
Schoon hy wijs is, of geleert.
Sy en laet haer niet door-gronden,
En oock aen ons breyn verbiet
'T geen sy rontsom heeft bewonden,
Soo dat sulcx geen Mensch en siet.

Onder welcke dingē al en is de oirsaeck van den omloop in de sieckten de minste niet, eñ dat de selve schijnt te gaen boven de palē van't Menschelicke verstant: soo is het even-wel beter, daer nae te staen, als geheel stil te swijgen.

Het oudt gebreck in't vleesch ende verwe, betoonen genoegh dat de Nieren zijn belet geweest beyde haer werckinge uyt te voeren, dat is, gelijck wy geseyt hebben, het Bloet te helpen koken, (hier van daen quam het Geswel in't beē, maer eē kleyn beginsel van Watersucht, waerom het oock lichtelick verging) ende het selve van de Wey te scheyden. Ende hierom en heeft

de

de Steenige ſtoffe niet te degen onder het Water gegemengt geweeſt, ende is derhalven gaen ſitten, in Steen verandert: oock een weynigh bloets in't uyterſte van de kleynſte aderkens, ofte in't naeſte vleeſch, daer die ſwartigheyt was, vergadert zijnde, ende door het geſtadigh toe-vloeyē van't Bloet allencxkens vermeerderende, ende by foute van de Nier verdervende: als dan niet alleen door ſijn hoedanigheyt, maer nae den tijdt van drie weken oock door ſijn menighte dit quaet bloet de nature moeylick viel, ſoo ſchoter eē deel van't ſelve, in die tijt van wegen de bedervinge verdunt zijnde, door de Melck-ader in de Holle-ader, van daer in't Herte, ('twelck de oirſaeck was van de Benauwtheyt) ende van't Herte werde het dan verſonden door het geheele Lichaem, ende gaf alſoo door de openheyt van de huyt een algemeene ſtanck, ende als dit drie, vier dagen geduert hadde, ende dat het bedorven Bloet, door den om-loop des bloets, in't 1. capittel vermelt, geſtadigh wederom in de Nieren gedreven werde, ſoo is ten laetſten de gevoelende kracht van de Nieren geprickelt, ende heeft 't ſelve door de Water-peſen geſonden nae de Blaes. Als het aldaer door ſijnen quaden aert de uytdrijvende kracht oock perſte, ſoo woude de Steen mede met gewelt uyt, het welck den armen man de groote pijn gemaeckt heeft. De eerſte oirſaeck hier van is geweeſt de ſlijmerige ſtoffe, die wy in de Blaes gevonden hebben, alwaerſe uyt de Nieren op den geſetten tijdt gekomen was. My heeft goet gedocht deſe reden hier te ſtellen van de verhaelde Toe-vallen, niet dat ickſe voor vaſt ende bondigh zoude derven verſekeren: maer veel eer om de Geleerden een ſpoor te geven tot nader onderſoeck. Ende voorwaer in ſoo een ſware ende duyſtere ſake magh men wel ſeggen met een Grieck poëet:

'K hou-

'K houde voor den beſten raets-man,
Dieder alderdighſt nae ſlaen kan.

Maer waerom dat juyſt elcke reys op de drie weken de Pijn op hiel ende weder quam, en zoude ick niet meerder uyt konnen leggen, als alle de Geneeſ-meeſters tot noch toe hebben konnen doen in de reden te geven, waerom dat in de Koortſen het Slijm van 't Bloet alle daegh, de Gal over den anderen dagh, de Swarte gal over den derden dagh haer bewegen. Om welcken knoop te ontbinden, alſoo de grootſte verſtanden van alle Eeuwen beſigh zijn geweeſt, en even-wel niet by-gebracht en hebben, dat my voldoet: ſoo zoude ick van dien om-loop wel derven ſeggen 't gene eertijts *Xenophanes* ſeyde, gelijck *Varro* beſchrijft, *Het meenen hier van is by de Menſchen, maer het weten by Godt.* Een ſeer gelijck exempel wert beſchreven by Dr. *Manardus*, Profeſſor te *Ferrare*, van een ſeker Geneeſ-meeſter, die even alle vijfthien dagen, verviel in het op-houden, ende pijnelick water maken, drie, ofte ten langſten vijf volgende dagen, ende de vordere tijdt geheel bevrijt was. *Manardus* ſchrijft, dat dit door geen Steen en konde geſchieden, niet tegenſtaende dat een ander treffelick Geneeſ-meeſter, en de Siecke ſelve het daer voor hielden. Maer wy zullen de woorden ende redenen van *Manardus* hier voort-brengen uyt den 2. Brief van het 12. bouck. *Indien*, ſeyt hy, *deſe Toe-vallen by gebeurte, van den Steen komen: ſoo moet een van beyden zijn, ofte dat de Steen geſtadigh in de Blaes is, ofte dat hy aldaer uyt de Nieren komt. Indien hy in de Blaes is, ſoo en kander geen reden by-gebracht werden, waerom datter ſoo veel tijdts tuſſchen beyde den Siecken ongequelt laet, ende dan recht op den geſetten tijdt weder keert. Het zoude misſchien wel konnen gebeuren, dat hy niet altijdt even groote ſchade zoude doen, maer minder ofte meerder, nae dat hy*

ofte

ofte binnen in de hollighеyt lagh, ofte voor nae den krop toe geschoten was. Maer indien sulex zoude wesen, soo en kan ick niet sien, hoe dat al die Toe-vallen juyst op een sekeren tijdt wederkomen. Het zoude oock lieht vallen, als hy ontrent de krop van de Blaes, gevonden werde, met schudden van't lichaem, gelijck Galenus beveelt, ofte met eenigh prouf-yser, den selfden in de ruymte van de Blaes te stooten, waer door dan de Toe-vallen, ofte in't geheel, ofte meestendeel zouden op-houden: daer nochtans die Geneesmeester van beyts versocht hebbende, noch door het schudden met de beenen om hoogh, noch door het stooten van een prouf-yser, Catheter genoemt, in den hals van de Blaes, getuyght geenderhande laeffenis gevonden te hebben. Soo dat geensins te gelooven staet, dat dit by beurten op-houden, ende pijnelick water maken, geschieden kan door een Steen, die gestadigh in de Blaes is. Maer dat sulex oock niet en gebeurt door een Steen, die uyt de Nieren in de Blaes schiet, betoont de uytkomst selve. Want indien sulex was, soo moste noodsakelick altijt voor het op-houden van die Toe-vallen, een Steenken af-schieten: anders zouden wy weder-komen tot het gene, nu weder-leyt is, te weten, tot den Steen, die in de Blaes blijft, de welcke al is't, dat hy nu minder dan meerder moeyelickheyt aen kan doen, soo en kan hy nochtans sulex op geenen gesetten tijdt by-brengen. Hier uyt wert klaerlick besloten, ofte datter geen Steen in de Blaes en is, ofte indien hy daer mocht wesen, datter een ander oirsaeck moet gevonden werden, de welcke ofte alleen, ofte met den selfden dese weder-keerende moeyelickheyt zoude bewercken. Wat my belangt; ick meene, gelijck ick in't voor-verhaelde exempel gesien hebbe, dat de Steen hier mede geweest is de naeste oirsaeck van het op-houden ende pijnlick water makē, het welck oock een ander treffelick Geneesmeester, ende de Siecke selve, sonder twijffel door eenige redenen, alsoo geloofden: ende dat de voor-gaende oirsaeck is geweest eenige scherpe Vochtigheyt, den Steen voor-stootende, de welcke op haren gesetten tijt

van

van bovenen in de Blaes vloeyde. Hier en strijdt niet tegen, dat men hem niet heeft konnen gewaer werden, dewijl ick sulcx dickwils hebbe gesien in de gene, die nae haer over-lijden een grooten Steen in de Blaes hadden, de welcke men te voren niet en hadde konnen vinden. Want de *Catheter*, jae selfs de Vingeren in't eynde gesteken, misschen, als de Steen verre van de krop der Blase leyt, of dat hy met veel gladde ende slijmerige Vochtigheyt om-wonden is. Dat hy oock in een Vlies besloten zijnde, met geen prouf-yser onder-vonden en kan werden, getuygen onder andere *Mercurialis Conf.* 36. ende *Paré* in het 16. bouck van sijn groote Heel-konste op het 39. capittel. Soo schrijft *Hollerius*, dat in seker Koopman, die al de teyckenen hadde van een Steen in de Blaes, het selfde met een *Catheter* niet konde bewesen werden: ende dat men even-wel in't doode lichaem vandt 2 steenen, elck van 5 loot, ende in een besonder vlies besloten.

Het tweede teycken van de Steen wert genomen uyt het *Water*, 't welck in de Graveelige meest *rauw* ende *dun* is, soo van wegen de verstopping, als (nae mijn gevoelen) van wegen, dat de bloet-makende kracht der Nieren verhindert is. Maer als het Steenken hem begint te roeren, dan is't *Water* in't eerst wat *roodachtigh*, daer na schietende door de nauwte van de Tepelachtige uyt-steeckscls, door-boort het vleesch: ende dan valt het *Water* wat *bloedigh*. Daer nae uyt de Nier gedreven zijnde, indiē het de Water-pees niet geheel en verstopt, soo is't *Water veel*, *dick*, ende *onklaer*, sommtijdts met eenige kleyne draeyen, ende Zant in de gront. Maer indien de Steen soo groot is, dat hy niet door en kan, ende in de Water-pees blijft steken, dan hout hy't water geheel op, ende veroirsaeckt de doot. Waer van verscheyde exempelen aen-gemerckt zijn by Dr. *Trinavellius*,

cavellius, 10.9. eñ den grooten heel-meester *Paré* 24. 19.

Seker Hop-man van de Borgery, dien ick voor desen somtijts eenige Steenkens quijt gemaeckt hadde, verviel onlangs wederom in de gewoonlicke Pijn van de zijde, met gestadigh braken, soo dat hy niet en konde inhouden. Maeckten weynigh, ende dickwils water;

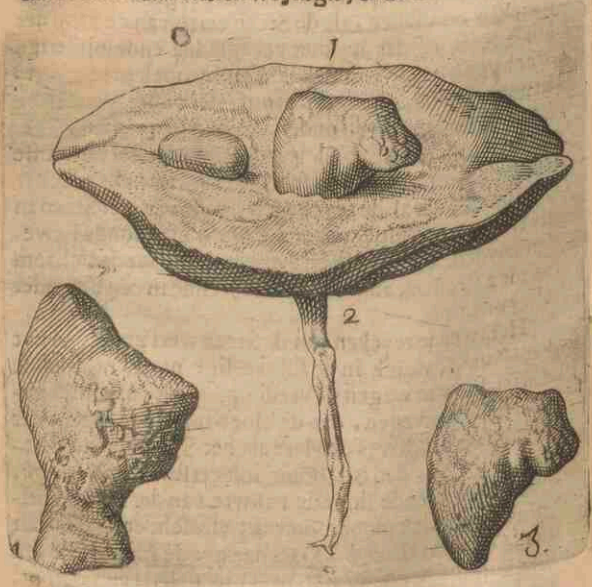

doch sonder snijdinge, ofte steeckten in de krop van de Blaes; met verscheyde Clysteryen, Stovingen, eñ andere Geneesmiddelen, die hem te voren wel geholpen hadden, werde sijn Pijn somtijts wel wat verlicht, doch noyt geheel wech-genomen. Het luttel water maken bleef

bleef hem oock by. Soo dat hy geſtadigh klaeghde, dat het ſelfde hem ſeer benauwt maeckte. Den twintighſten dagh, nae dat hy voor den middagh noch tweemael van het bedde, eñ wederom daer op ſelver gegaen was, ſeyde te gevoelen, dat het Water hem nae bovenen op-ſtijghde, waer door hy aen de middagh, als half ſluymerende, quam te ſterven. Het lichaem des anderen daeghs geopent zijnde, werde bevondē, dat de rechte Nier gantſch verſworen was, de (1) ſlincker geheel loſch, ende als door-weyckt, in-hebbende een wit Steenken, als een Turcks boonken, een ander (3) grooter, ende lang-werpigh, op de dickte van een pinck, ſtekende in't voorſte van de Water-pees, (2) die oock ſoo wijt uyt-gereckt was. Boven aē het ſelfde hing een drie-kantigh hooft, dat in de Nier ſtack, van groote ende gedaente gelijck hier tuſſchen 1 eñ 2 uyt-gebeelt is: als mede (4) die van *D. Paulus Voetius*, in't voorgaende capittel beſchreven. Soo dat het niet te verwonderen en is, dat oock de beſte middelen, ſoo weynigh holpen. Bleeck mede de reden, waerom het Water wel meeſtendeel, maer niet al ſevens tegen gehouden was geweeſt: te weten, om dat de Steen kantigh zijnde, noch een weynigh voor-by de onevenheyt hadde door laten loopen.

Hippocrates ſchrijft in ſijn bouck van de inwendige Gebreken, wanneer het *Water zandigh* is, datter een Steen in de Nieren ſteeckt, eñ beriſpt de oude Geneeſmeeſters, die meenden, dat ſulcx een teycken was van een Steen in de Blaes. Ende ſulcx leert hy nochtans ſelve in de 79. kort-bondige ſpreucke van ſijn 4. Bouck. *Galenus* ſiende, dat dit recht tegen malkander ging, ſeyt in ſijn uyt-legginge, dat alſſer Zant in't water is, het niet altijdt in de Blaes en hapert, maer oock in de Nieren, ende dat derhalvē een mis-verſtant in die ſpreucke

is, het zy dat *Hippocrates* selve, de helft van de reden versuymt heeft, ofte van den uyt-schrijver over-geslagē is: want 't zy daer een Steen in de Nieren, 't zy in de Blaes groeyt, datter altijt zant met het water af-schiet. *Philotheus*, een ander Griecx uyt-legger, meent dat *Hippocrates* alleen van de Blaes gewagh maeckt, om dat in de selve, van wegen datse een groote holligheyt heeft, dickwilder, als in de Nieren, Steen groeyt. Maer dat sulcx onwaerachtigh is, betoont de dagelickse bevindinge. Het gene oock, dat *Galenus* toe-brengt, en maeckt de spreucke niet waerachtiger. Want het is kennelick, datter vele Menschen Zant quijt werden, die noch in de Nieren, noch in de Blaes eenige Steen hebben. Vele zijnder oock met de Steen gequelt, die even-wel geen Zant in't water en losen. D^r. *Johannes Heurnius* getuyght, dat hy eertijdts een Edel-man heeft doen op-snijden, die veel Steenen in de Nieren hadde, waer van te voren noyt eenigh teyckē geweest was, dan dat hy nae het rijden te paert somtijts wat bloedigh water maeckte. Selfs nae het over-lijden van den selfden *Heurnius*, werden in sijn Blaes gevonden 7 Steenen, gelijck een Ocker-noot, wegende elck een half loot: daer hy nochtans in sijn leven geen teycken van Zant oyt in sijn water vernomē hadde, gelijck my gedenckt eertijts verstaen te hebben, uyt sijnen soon den hoogh-geleerdē *Ottho Heurnius*, Professor in de Geneesh-konste en Ontledinge tot Leyden. In tegendeel schrijft *Cardanus*, dat hy nu dertigh jaer alle daegh veel, dan root, dan wit Zant quijt geworden is, sonder het minste achterdencken van Steen in de Nieren ofte Blaes: ende doet daer by, 't gene ick getuygen kan waerachtigh te wesen, datter naulicx van thien menschen een gevonden wert, die geheel bevrijdt is van somtijts Zant in't Water te losen: daer men even-wel weynigh Graveelige siet, en-

ende noch weyniger, die met den Steen in de Blaes gequelt werden: ende datter in tegendeel vele Steen hebben, die even-wel geen Zandigh water en maken. Dewijl dan dit soo klaer is, als de Son, soo en is't niet vremt dat de uyt-leggers van *Hippocrates*, aen sijne vermelte spreucke geen mouwen en weten te setten, om de selfde van onwaerheyt te bevrijden. 'Ten past mijne kleynigheyt niet, om dit by te leggen, ende onder soo uytnemende Mannen mijn oordeel te spreken: nochtans en kan ick niet naer-laten om de aengename heugenisse van den hoogh-geleerden D^r. *Santorio* te ververssen, alhier te stellē 't gene ick te Padua in't jaer 1616. t'sijnen huyse (gelijck hy ons niet alleē by sijn Siecken bracht, maer oock buyten de *Vniversiteyt* in't bysonder onderwees) als my by lotinge de uyt-legginge van de vermelte spreucke toe-viel, antwoorde. Namentlick, dat de waerheyt in de selfde konde vast gemaeckt werden, alsser maer een woort uyt-geleyt werde tegen den sin van de uyt-leggers, maer niet tegē dē sin ende gewoonte van *Hippocrates*. Dat dit was ὑφίσαι, 't welck sy uyt-leyden *besinckt*, maer dat my beter dacht *op-hout*: om de sin te maken, dat die met de Steen in de Blaes gequelt zijn, in welckers water het Zant op-gehouden wert, 'twelck te voren plagh af te schieten. Want sulcx en kan niet ontkent werden. Nu dat oock die beteyckeninge van dat woort by *Hippocrates* niet vremt en is, blijckt daer uyt, dat hy het woort daer af komende, te weten ὑπόστασις somtijdts neemt voor het op-houden van eenige vochtigheyt, die anders gewoon is uyt te vloeyen, gelijck *Galenus* schrijft in sijn uyt-legginge op *Hippocr.* van de Geleden. Dat sulcx misschien mede bevestight konde werden, om dat hy in die spreucke, geen gewagh en maeckte van af-setten, gelijck hy dede

in de voorgaende. Ofte dat men oock de aengenomen overſettinge konde aen-nemen, indien *beſincke* verſtaen werde, niet van't beſincken in de water-pot, maer van't neder-ſetten in de Blaes.

Deſe over-ſettinge is als vremt op-genomen, eñ my wederom door ſijne brieven in bedenckinge gebracht, by den hoogh-geleerdē *Plempius*, profeſſor tot Loven: dan mijn nader redenen ſtende, heeft de ſelfde niet ongerijmt gevonden. De onvergelijckelicke heere *Salmaſius*, Ridder, eñ Raet des Konings van Vranckrijck, hier over van my gevraeght zijnde, ſpreeckt in een geheel bouck (dat ſijne Ed. te Leyden met mijne brieven heeft laten drucken) de oude over-ſettinge voor, ende brengt daer toe vele geleerde redenen by: Die ick wederom beantwoorde, gelijck te ſien is in't gene by de Elſeviers gedruckt is. Dit gaet altijdt vaſt dat de Ondervindinge (eñ waer op ſtaet anders de Geneeſ-konſte?) recht voor my is. Ende ſulcx getuyght onder andere, den vermaerden *Meyſonner*, geneeſ-meeſter, van den hoogh-gemelten Koning, die my oock ſchrijft, hier van met den Heere *Salmaſius* geſproken te hebben.

Groote ende getackte Steenen maken ſomtijts ſulcke ſcheuring in het vleeſch der Nieren, datſe het *Water* geheel *bloedigh* maken: ja oock, doch ſelden, yet *vleeſchachtighs* af-ſetten.

Het derde teycken van een Steen in de Nieren ſtelt *Hippocrates*, in een *Doovigheyt van't been* aen de zijde, daer het Steenken is. De oirſaeck hier van leggen D^r. *Langius* geneeſ-meeſter van de Palts-Graef, eñ de vermelte *Iacot*, op een vervollinge van de tacken der groote Aderen, waer door de Zenuwen ende Spieren zouden gedruckt werden. Hier in ſchijnen ſy *Galenum* gevolght te hebben in 3. *Epid.* Maer dewijl de Aderen in dit gebreck ſoo ſeer niet vervult en werden, dat ſy de Spieren be-

benauwē, soo dienter een ander oirsaeck van dese Doovigheyt by-gebracht. Dese is een perssinge van de Spieren, daer de Nieren op-leggen, die het Been doen buygen: ofte een benauwinge van de Zenuwe, die in al de Spieren van 't Been verspreyt werdt. Hier door en kan de Geest, die uyt de Hersenen door de Zenuwen tot gevoelen van al de leden gesonden wert, in de Beenen niet komē: 't welck een Doovigheyt veroirsaeckt, even gelijck men voelt, als het een Been wat over 't ander leyt, ofte als mē wat lang op den elle-boogh leunt. Gemeenlick seyt mē daer van, dat den arm, of het been slaept. Nu dit neer-drucken geschiet door de hardigheyt ende 't gewichte van den Steen: want een kleyn Steenken en maeckt de doovigheyt niet. Maer by een grooter en slaept niet alleen de Dye aen de zijde van de Nier, in de welcke de Steē is, maer het geheele ruggen-Mergh wert oock somtijts soo gespannen, dat de siecken sijn Lendenen naulick konnen bewegen.

Het vierde Teycken is een groote *Qualickheyt*, ende *Walginge*, soo dat de gene, die een Steen uyt de Nieren schiet, geenderley spijs en konnen gebruycken, ofte braken de selve ten eersten wederom uyt. Ick heb dickwils in my selven bevonden sulcken om-werpinge van de Maegh, dat ick geen in-geleyde Kers en konde inhouden. De oirsaeck is, om dat de Nieren door het Buyck-vlies aen den losse Derm vast zijn, gelijck *Galenus* schrijft, ofte gelijck *Avicenna* meent, om de verknochtinge met de Lever, eñ daer door met de Maegh van wegen de Suygh-aderen: ofte liever, om twee kleyne Zenukens, die de Nieren van de Maegh ontfangen, ende om het buytenste vlies, 'twelck de Nieren bekleet, ende spruytende van't Buyck-vlies, aen de Maegh gehecht wert.

Als dan de Nieren van de Steen geprickelt werden,

soo werden oock met eenen geprickelt die twee Zenuwen, ende het buytenste Vliesjen, ende daer door wert de Maegh oock geport om van' haer te weren, 't gene haer moeyelick valt, ende soo komt de siecke tot braké. Hier van is't lichaem meest altijt beneden soo gesloten, datter naulicx een wint uyt en kan, gelijck ofte al de Nature nae boven, ende 't Lichaem onder toe getrocken was. In't eerste brakense veel slijm uyt, door dien het selve in de Maegh is, insonderheyt in de gene die veel, ofte grove ende slijmerige kost gegeten hebben. Daer na volghter gemeenlick groene Gal, om dat door de Pijn, seyt *Galenus*, ende het waken 't Bloet verdorven is, voornamelick indiense met eenen de Koortse, ofte lang gevast hebben. Als die aenhout, komense oock enckele Gal te braken, het welck met groot gewelt geschiet. Dit Braken van Slijm, ende daer nae van Gal heeft oock plaets in't *Colijck*, ende als het selve komt in de Kronckel-derm, daer hy voor by de Nieren draeyt, insonderheyt in de slincker zijde, alwaer hy nauwer is, dan valt de pijn van't Colijck heel qualick van't Graveel ofte een Steenken te onderscheyden, waer door dickwils verkeerde middelen gebruyckt werden. Maer twee teyckenen zijnder, die het verschil aenwijsen, de gelegentheyt van de pijn, ende de leger-plaets van het pijnlick deel. Voor eerst en is de pijn in de Nieren soo scherp niet, als het Colijck. Daer beneffens als de pijn hooger is, dan de Nieren, soo en is't geen Graveel, maer Colijck. Noch spreyt het Colijck hem veel vorder uyt, gelijck de Kronckel-derm de ruymste van al de dermen, den geheelen buyck door-loopt: De pijn van 't Graveel blijft vast op een plaets, ende binnen de palen van de Nieren besloten, ende als het Steenken na de Blaes gaet, dan volght de pijn oock den wegh van de Water-pees. In't Colijck bevoelt men oock meer

meer Rommeling in den buyck, als in't Graveel. Het Water, gelijck geſeyt is, valt in't Graveel eerſt dun ende rauw, daer nae wert het met zant, ſteenkens, ofte blôet gelooſt. Maer in't Colijck, ofte om dat voor de Gal, den wegh nae de Dermen geſloten is, ofte dat het Gal-blaesjen als geſchut ende geroert wert, valt het Water in't begin root ende dick. Hier-en-boven verneemt mẽ in't Colijck noch de doovigheyt van't been, noch andere teyckenen, die wy van't Graveel verhaelt hebben.

Als het Steenken nu uyt de Nieren door de Waterpeſen in de Blaes geſackt is, indien het niet ten eerſten gelooſt en wert, ſoo vergroot het aldaer, gelijck hier voren geſeyt is, ende openbaert ſich door ander teyckenen. De Siecke maeckt met ſnijdinge ende pijn ſijn Water, dickwils ende weynigh: het welck oock ſomtijts geheel op-gehouden werdt, als de Steen voor de krop van de Blaes ſchiet, waer door uyter-maten groote pijn verirſaeckt wert. Daerom is't, dat de kinderen die met de Steen gequelt zijn, geſtadigh aen haer gemacht wrijven, alſoo ſy voelen, gelijck *Hippocrates* ſeyt, dat de water-loop aldaer belet wert. De kinderen voelen ſulcx eerder, om dat de krop van haer Blaes veel teerder, ende dien volgende oock gevoelicker is, ſoo datſe het kittelen van den Steen meerder gewaer werden. By deſe teyckenen komt noch, dat de gene, die een Steen in de Blaes hebben, ſomtijts een ſwaerte aldaer voelen; oock niet ſtil en konnen weſen: maer moeten haer beenen over malkander werpen, eñ't geheele lichaem bewegen. Den Eyndel-derm wert van wegen ſijn naderheyt mede beſchadight, waer door vele als ſy het water uyt-drucken, met eenen oock den kamergang moeten maken, ende daer op volght gemeenlick, doch meeſt in kinderen, dat het endt van den derm uyt-

schiet. Maer dit gebeurt door de banck alleen van groote Steenen, hoe-wel ick oock somtijdts, doch in kleyne kinderen, 't selve bevonden hebbe, van kleyne, ende sachte Steenkens. Dat sy groot zijn, kan met een *Catheter*, ofte de Vingeren ondersocht werden, hoe-wel dat oock niet altijdt vast en gaet, gelijck hier voren geseyt is. Het selve kan mede ondervonden werden, indien men de gene, die het water op-gestopt is op sijn rug leydt, ende de beenen op lichtende, het lichaem schut: want indien hy dan water maeckt, dat is een teycken dat de krop van de Blaes door een Steen verstopt is geweest. De meer-gemelte *Cardanus*, vermaert geneesmeester van Milan, gebiedt yemant, die versekert wil zijn van een Steen in de Blaes, te rijdē, springen, ofte anders het lichaem sterckelick te oeffenen, ofte eenige Steen-brekende middelen in te nemen, ende daer op het water te besiē. Want indiender drie ofte vier dagen dun stof in is, stelt dat een teycken te zijn van een harde Steen: indiender grof zant ofte breuckſel van Steen in gevonden wert, dat sulcx beduydet een sachten ofte brekenden Steen. Maer daer is geen sekerder teecken van Graveel, ende Steen als gestadigh, weynigh, ende met snijdinge Water te maken.

8. Wy komen tot de *Voor-teyckenen*. De groote *Aristoteles* schrijft dat de Menschē Nieren even gelijck zijn de Nieren der Ossen, als uyt veel Nieren te samen gevoeght: ende doeter by, dat daerom oock de gebrekē, die in de selvige vallen, swaerlick te helpen zijn, als offer niet een, maer verscheyde deelen onstelt waren. Welcke reden, dewijlse tegen de dagelickſche ondervindinge strijdt, gelijck wy in't 1. capittel aengewesen hebben, soo wert dese plaetsche niet wel onder de teyckenen ende voor-boden van de uyt-komst gestelt by de meer-gemelte Doctor ende Professor *Mercurialis*.

Want

Want de gebreken der Nieren en vallen niet qualick te geneſen, om dat ſy als uyt vele Nieren beſtaen, ende dien volgende als verſcheyde ſieckten van verſcheyde deelen zijn: maer om dat haer werckinge geſtadigh voort-gaet, eñ dat 't gene geneſen zal, ſtilte vereyſcht: als oock om datter geſtadigh het ſcherp water door-loopt: ende noch, om dat de geneeſ-middelen ſoo verre naulicx en konnen komen, als nae datſe ſeer verandert zijn. Het welck al te ſamen noch meerder plaetſch heeft in de Blaes, die zenuachtigh ende ſwack is. Daerom ſeyt *Hippocrates*, dat de gebreken van de Blaes in oude luyden ongeneeſlick zijn.

De gene die Graveel ofte Steen van haer Ouders ofte Voor-ouders ge-erft hebben, konnen naulicx geneſen werden. Ick heb ſoodanige veel geſien, als ſy een geruymen tijdt van de pijn waren bevrijdt geweeſt, ende meenden geheel geneſen te zijn, even-wel nae eenige jaren in't oude quaet wederom vervielen. Daerom ſeyt de Grieckſche *Aretæus* met geen minder aerdigheyt, als waerheyt, dat de Steenachtige vruchtbaerheyt der Nieren ſwaerder valt te belettē, als de vruchtbaerheyt van de Lijf-moeder.

Maer inſonderheyt zijnſe ongeneeſlick, in de welcke nae het loſen van de Steenkens, noch een geſtadige Pijn in de Lendenen blijft, waer by ſomtijdts eenige ſwaerte ende groote ſteeckte gevoelt wert: want dat is een teycken, datter eenen grooten, ofte veel Steenkens in de Nieren groeyen ende toe-nemen.

Daer en is mede geen grooter hope van beterſchap, als door het wrijven van een kantigen ende ſcherpen Steen ('twelck blijckt, als na bloedigh water, etterigh volght) de Nieren komē te ſweren. Want de middelē, die de Steen af-drijven, zijn dun eñ ſcherp: ende 't gene dat de Sweringe heelt, moet dick eñ toe-ſluytende zijn.

Het Graveel en komt niet veel in de Kinderē. Maer gelijck *Hippocrates* seydt, meest van de veerthien jaren tot het twee-en-veertighste, in welcke tijdt de Nature aldervruchtbaerste is van gebreken. Wederom van dien ouderdom tot het drie-en-sestighste jaer des levens, seyt hy, datter geen Steen in de Blaes, noch Graveel in de Nieren en groeyt, 't en zy het aldaer te voré geweest is.

De Vrouwen en werden soo veel met de Steen niet gequelt, als de Mans, om dat de krop van haer Blaes, korter ende ruymer is, waer door sy alles beter quijt konnen werden.

Ronde ende gladde Steenkens werden lichtelicker eñ met minder Pijn gelooft, als die van ander gedaente zijn, insonderheyt die lang ende getackt zijn.

De gene, die dickwils Steenkens losen, werden de selve, met geen ofte weynigh pijn quijt, 't en zy datse geheel groot zijn.

Als yemant door de Steen, ofte yet anders het water drie vier dagen op-hout, ende door het op-stijgen van't selve in een vasten slaep vervalt, ende datter kortheyt van adem by-komt, die sterft door de banck. En al is't, dat soodanige daer nae oock quamen te losen, soo komense even-wel te sterven, om dat de quaetaerdigheyt van't water al te diep in de herssenen geprent is.

Indien de Steen-achtige stoffe op eē ander plaets verleyt wert, dat is seer goet. Alsoo siet men, dat de gene, die los van Lichaem zijn, minder gebreck van Graveel hebbē, als die hart-lijvigh zijn. Soo neemt oock dickwils de Gicht, alsse na komt, het Graveel wech. Want sy spruyten beyde van een oirsaeck. Maer sy en verlossen malkander niet altijt. Soo seydt dē ouden *Guainerius*, dat de Steen joffrou *Podagra* vrijdt, eñ sonder haer niet wel wesen en kan. Daer van lesē wy by *Froisard*, in't 1. bouck van sijn Françoische hist. op't 29 cap. hoe *Willem*, grave

van

van Hollant, te gelijck aen het Graveel, ende de Gicht lach. Het welck ick oock dickwils ondervondē hebbe. My gedenckt, eertijts diergelijcke geleſen te hebben in de Brieven van onſen grooten *Eraſmus*, een man ſoo vermakelick, als geleert. Als hy lang over de Steen (die hy ſijnen beul noemt) geklaeght hadde, aen ſijnen vrient die Gichtigh was: ſoo voeght hy daer by, dat ſy beyde ſwagers waren, als hebbende twee geſuſters, hy den Steen, ende den anderen het *Podagra*, maer dat ſijn wijf hem oock ſomtijts quam beſoecken, ſonder nochtans eenigh achterdencken van over-ſpel.

Dewijl de Steenē der Nieren dickwils uyt veel Zant by malkander gemaeckt werden, ſoo brekenſe gemeenlick lichter, als de Steenen van de Blaes, die meeſtendeel wat harder gebacken zijn.

Het is de arghſte geſtaltenis, in de welcke de Nieren Steen maken, ende het gantſche lichaem mager uytgemergelt is, ſeyt *Galenus*, in't 6. bouck van de Geſontheyt te bewarē op't 16. cap. En van d'ander zijde oock, die al te vet zijn, konnen naulicx van de gebreken der Nieren geholpen werden, gelijck *Ariſtoteles* ſchrijft in't 3. bouck van de deelen der Dieren op't 9. capittel.

Die een Steen in de Blaes hebbē, houden den Wolf, gelijck men ſeyt, by de ooren. Want indien ſy hem laten blijven, ſoo wert hy alle daegh grooter, ende vermeerdert de pijn: indien ſy raet willē doen, dat heeft grootelicx ſijn ſwarigheyt, ende is met gevaer van 't leven vermengt. Ick heb altijdt ondervonden, dat, van het ſnijdē meerder Kinderen door quamen, als Bedaeghde: ende meer deſe, als Oude luyden, die het gemeenlick beſterven. Soo verhaelt *Sammarthanus* in *Elog.* dat als de preſident *du Harlay* zijnde tſeventigh jaren oudt, uyt ongedult van pijn hem liet ſnijden, nae den hemel reyſde.

De middelmatige Steenen zijn lichter te ſnijden, als hee-

heele groote, ofte heele kleyne. Want de groote moeten een seer groote openinge hebben, ende scheuren oock lichtelick de Blaes: de heel kleyne en zijn niet wel te treffen.

Onder al de grootste pijnē, die yemant in sijn lichaem lijdt, is al van oudts (gelijck *Plinius* betuyght 25.3.) gehouden voor de swaerste, het Droppel-pissen van Steen. Het welck oock bevestight wert van den wel-gemelten *Erasmus van Rotterdam*, een man onwaerdigh om soo ellendigh gequelt te zijn geweest. Ick zal sijn woorden uyt een brief geschreven aen *Ioost van Gaveren* alhier vertalen. *De wetten*, seyt hy, *wanneerse alderstrengst gaen, houden den Menseh in vier stucken, eer datse het Hert raken. Maer ick geloove, dat yemant minder pijn zoude voelen, die van lidt tot lidt gekapt werde, als die moet uyt-staen, dat een Steen door de nauwe Water-pesen in de Blaes boort: al is't dat de oude Geneesmeesters onder de grootste pijnen die een mensch haest om hals helpen, de eerste plaets geven aen de Steen van de Blaes. De selfde is misschien daerom arger, om datse ongeneeslick is, 't en zy dat men een middel begeert wreeder als de doot, ende meest de doot selve. Voorwaer de Steen in de Nieren komt hier naest by, als hy den Mensch hart aen-tast. Hy over-valt my soo dickwils, ende soo schrickelick, dat, indien yemant* Erasmum *hats, zoude nu wel met recht behooren op te houden, om langer sijn vyant te wesen. Vorder brengt de Steen sulcken ellende mede, datse een lichaem al is't oock kloeck ende sterck, binnen drie dagen somtijts uyt het leven rockt: ende indiense wat op-houd, soo houtse maer op, om daer nae soo veel te felder weder te keeren. Wat is dat anders, als dickwils de doot wederom te smaken? En wie zonde wederom willen leven, om daer na weder te sterven?*

9. Het genesen van den Steen bestaet in twee dingē, dat hem yemant van dat quaet vry hout: ofte het selve hebbende, daer van bevrijdt wert. Maer het is lichter, seyt *Seneca*, schadelicke dingen uyt te sluyten, als te ge-

geren: ende niet aen te nemen, als aen-genomen hebbende, de selvige te matigen. Want alsse haer in't besit gestelt hebben, soo en konnense niet verwonnen werdē. Derhalven dient de vyant voor het in-nemen gestut. De verssen van den poëet *Ovidius* zijn wel bekent, uyt het 1. bouck van den Geneesmiddel der Liefde:

En laet de Sieckt niet dieper in,
Maer steut haer voort-gang in't begin.
Het quaet om geen remedy geeft,
Als't door de tijdt gewortelt heeft.

Want alle quaet, seyt *Cicero* in sijn 5. Gespreck tegens M. *Antony*, als het eerst op-komt, soo wert het lichtelick overwonnen: maer als het veroudert, dan valt het gemeenlick te sterck. Daerom schrijft de poëet *Persius* seer wel in sijn 3. Schimp-dicht:

Als't water heeft de over-hant,
Den buyck gelijck een trommel spant,
En d'huyt van't gantsche lichaem swelt,
En al de kracht is neer gevelt:
Dan helpter kost, noch Doctors raet,
Al wat men doen kan valt te laet.
Geen kruyt, noch wortel is dan nut,
Dewijl't in't eerst niet is geschut.
Dus wilje wel geholpen zijn,
Soo roept by tijdts den Mediçijn.
Den wortel treckt men lichter uyt,
Als hy niet diep in d'aerde sluyt.

Die sijn selven dan voor Steen soeckt te wachten, moet daer op letten, dat hy hem onthout van die dingen, uyt de welcke het Graveel groeyt, als oock van't

gene

gene de Nieren kan krencken. Derhalven indien de Maegh, Lever, Milt, door swackheyt niet wel en teren, ende veel rauwigheyt nae de Nieren toe-senden, soo vereyschen sy voor alles versterckt te worden. Maer insonderheyt moet men sich wachten voor de uytwendige oirsakē van't Graveel, die hier voor verhaelt staen.

Derhalven dient voor eerst gebruyckt *Spijse* van goeden gijl, ende de welcke licht te verteren is. *Broot* van het beste koren, wel geresen, ende op sijn pas gebackē. Beter is ons gemeen *Terwen-broot*, als het Witte-broot: alsoo het selfde minder stopt, om dat het de semelē noch by hem heeft. Ende een van de voornaemste oirsaken, waerom dat de rijcke luyden veeltijts met Graveel ende Gicht gequelt zijn, wert gestelt by vele Geneef-meesters, ende onder andere by den hoogh-geleerden Heere *Lodewijck Nonnius*, door sijn uyt-nemende schriften alomme vermaert, in't eten van het Witte-broot, ende in't weynigh Oeffenen van't Lichaem. Het Biscuit is mede in dese gelegentheyt ondienstigh, om dat het te droogh is, ende wat van de aerdtachtige nature aengenomen heeft. Niet beter en is het Witte-broot, dat de backers, om het soo veel witter te maken, met melck bestaen. Alsoo de Melck de taeyigheyt van den Terwe vermeerdert, ende derhalven rauwe vochtigheden doet groeyen. Behalven dat de Melck oock in haer selven, ende wat daer van gemaeckt wert, gravēligh is, gelijck wy hier voor onder de Oirsaken verhaelt hebben. Wtgenomen de *Boter*, die wy in't Graveel prijsen, als hebbende kracht om te suyveren ende te verfachten. Het *Vleesch* moet zijn van middelbaren ouderdom, soo gesoden, als gebraden, te weten van *Weren*, *Kalveren*, *Conijnen*, *jonge Hanen*, ende diergelijcke. *Visch* die vrongeligh is, gelijck *Snoeck*, *Baers*, &c. *sachte Doren van Eyeren*, *Pruymen*, *Amandelen*, *Appelen*, met Suycker, Boter, ēn Wijn ge-

geſtooft. Dr. *Crato*, geneef-meeſter van drie Keyſers, ſchrijft datter vele door't eten van *Haſel-noten* van't Graveel verloſt zijn, nemende van de ſelfde negē ofte thien voor den eten. Onder de *Moes-kruyden* zijn hier toe bequaem *Maluwe, Beet, Peterſelye, Kervel*, de *uyt-ſpruytſels van Netelen, Pimpernel*, Als mede *Aſperges, Paſtinake-peen, Radijs*, voor andere ſpijſe genomen. Want anders drijven ſy de onſuyverheyt, die in de wegh leyt, door haer water-makende kracht in de Nieren.

De *Dranck*, het zy Wijn ofte Bier, moet altijt klaer, ende dun zijn. Daer dient oock wel gelet op het Water, waer van niet alleen het Bier gemaeckt, maer oock de Spijſe in gekoockt wert.

Het Lichaem dient matelick *geoeffent*: den *Geeſt* moet verheught weſen; Den Buyck niet geſtopt, maer los, is't niet van ſelfs, met eenige ſachte dingen gemaeckt. Waer van breeder te ſien is in onſen *Schat der Geſontheyt*.

Maer hier en is niet arger, als 't Water lang op te houden. Want daer door komt de Steenachtige ſtoffe in de Blaes te beſincken, ende dan te verharden. Derhalven is't ſeer goet, dat men de kinderen, als men voor Steen vreeſt, 's nachts op-weckt, eñ haer water doet maken, tot dat de Blaes geheel ledigh is. Het welck mede wel aengemerckt is van *Duretus* op de *Coac. præn.* Waer in, nae mijn oordeel, de meer-gemelte Dr. *Cardanus*, in ſijn uyt-legginge op *Hippocrates*, van de Lucht, Wateren, ende Plaetſchen, een groven miſ-ſlagh heeft, als hy raet, niet dickwils Water te maken, als of de Steen meer groeyde in een ledige Blaes, als in een die vol is. Want het Water, door-drongen zijnde van de Graveelige ſtoffe en belet het groeyen van de Steen niet, maer helpt veel tot het toe-nemen van den ſelven.

Nu dewijl, gelijck wy geſeyt hebben, in alderhande voedt-

voedtſel een aerdtachtigh ſap is, ſoo kan het naulicx geſchieden, dat, de gene, die een graveelige genegentheyt in de Nieren, ofte een ſwacke Maegh, Lever, ofte Milt hebben, geen Graveel zouden vergaderen. Derhalven dient gearbeyt, dat het ſelfde, voor al eer het tot Steen backt, met ſijn eerſte ſtoffe, eer datſe in de Nieré komt, by tijdts uyt-gedreven wert.

Om hier toe te gerakē, plegē vele Geneeſ-meeſters, oock (gelijck ick geſien hebbe) niet van de minſte, onder een te vermengen Middelen die ſtoel-ganck maken, ende die het water af-ſetten, om te gelijck de ſchadelicke Vochtighedē door de ſtoel-ganck, ende 't Zant met het water af te drijven. Maer dat ſulcx noch in't voortkomen, noch in't geneſen van deſe plaegh niet en behoort te geſchieden, als ſtrijdende tegen de reden, ende de leere van de Ouden, zal ick volkomentlick ſoecken te bewijſen.

Voor eerſt wert by alle Geneeſ-meeſters toe-geſtaē, dat in't begin geen Water af-drijvende middelen gebruyckt moeten werden. Soo gebiedt *Hippocrates*, altijdt van het deel, daer de toe-vloeyinge op valt, af te leyden, ende niet daer nae toe te drijven. Derhalven alſſer in de Nieren eenigh Graveel, ofte Zandige ſtoffe ſteeckt, ſoo moet men den loop van nieuwe ſtof verleyden, ende daer niet na toe brengen. Gelijck geſchiet indiē men terſtont van't begin Water af-drijvende middelen in-geeft. Waer uyt blijckt, hoe qualick ſommige beraden zijn, die om geen Graveel te krijgen, alle daegh *Genever-water*, ofte *Brande-wijn* in-nemē, daer *Aert-beſyen*, *Honts-draf*, ofte eenige andere af-drijvende Kruyden in geweyckt hebben. Sy werden daer wel Zant af quijt, waer uyt ſy beſluyten, dat het een goede middel is: maer ſy en weten niet, datſe meerder in de Nieren brengen, als uyt-voeren. Het welck vele bevonden hebben, die vol-

volgens mijnen raet, dit quaet gebruyck na-latende, ende somtijts een sachte *Purgatye* in-nemende, daer nae veel beter te pas waren. Het is oock dickwils gesien, dat de Graveelige, door al te veel in-nemen van Af-drijvende dingen, waer mede sy haer in tijdt van gesontheyt meenden te beschermen, vervallen zijn in een ontstekinge ende sweringe der Nieren: 't welck haer op't leste ellendigh dede sterven.

Geen minder mis-slagh begaen de gene, die gebruycken onder haer dingen Spijse, die het Water af-setten. Want daer door wert de Kost rauw, ofte half verteert uyt de Maegh in de Aderen, ende soo voort in de Nieren gedreven, alwaer hy dan stoffe geeft tot Graveel. Ende al is't dat de *Wijn*, insonderheyt Rijnsche, ofte andere die dun, ende 't Graveel af kan setten, sonder schade over tafel gedroncken wert; sulcx geschiet, om dat hy, door het gewoonlick gebruyck onse Lichamen streckt niet voor genees-middel, maer voor voedsel; hoe wel hy oock in onsuyvere Lichamen groote gelegentheyt geeft tot verstoppinge. Het selfde staet te oirdeelen van het *Spa-water*, dat het Graveel wel af-set: in de gene even-wel, die het voor dagelickschen dranck gebruycken, werckt het veel slapper, ende verlieft den aert van genees-middel.

'T en is oock niet veel beter, dat men de Af-drijvende dingen onder de *Purgatyen* mengt. Want indien *Galenus* wel verbiedt, dingen, die slap ende sterck werckē, by malkander te mengen, om dat het niet ongelijck en zoude doen af-schieten: hoe veel te meerder dient sulcx waer-genomen, in dingen van verscheyden aert, gelijck daer zijn, die het water af-setten, ofte die kamer-gang maken, alsoo elck een besonderen wegh moet kiesen, te weten de Blaes ende de Dermen. Daerom zullē wy, volgende de oude Genees-meesters, nimmermeer onder

de *Purgatyen* vermengen 't gene water kan af-ſetten.

Maer dewijl by-nae niemant ſoo volkomen geſont is, of hy vergadert uyt alderhande Voedtſel wel lichtelick wat aerdtachtige ſtoffe: ſoo dient wel gelet, dat wy daer in tijts by zijn, om de ſelve uyt te ſluyten, al eerſe tot in de Nieren komt. Derhalven die lichtelick braken, mogen alle drie vier maenden, de Maegh daer door ſuyveren. Maer men moet laten geheel ſtercke *Purgatyen*, die het Lichaem te ſeer onſtellē, ende verſwacken: waer door al de Vochtigheden dapper ontroert zijnde, lichtelick oock in de Nieren ſchieten. Derhalven is beter ſlappe middelen te gebruycken, die ſacht ende ſonder ontroeringe haer werck doen, gelijck daer is *Manna*, *Caſſia*, *Diacatholicon*, *El. Lenitivum*, *Paſſulatum leniens*, *Diaprunum ſimplex*, ofte dierghelijcke.

Als Maegh, Dermen, ende 't eerſte van 't Lichaem aldus geſuyvert is, dan is't tijdt om tot de Nieren te komen, ende 't gene daer in is, eer dat het tot een Steenken backt, af te ſetten. In deſe gelegentheyt en iſſer niet beter als Veneetſche *Terebinthijn*. D^r. *Iacchinus* ſchrijft, dat hy yemant de Graveelige ſtoffe door Terebinthijn verleyt, ende hem alſoo geneſen heeft. Soo getuyght mede *Amatus*, dat een ſeker Monick, die met Gicht ende Graveel dapper gequelt was, ende alderley middelen te vergeefs verſocht hadde, ten laetſten door het geſtadigh gebruyck van Terebinthijn in de tijt van ſes maenden van beyde gebreken verloſt is. Hy nam alle daegh de groote van een noot met wat ſuycker. Men magh den ſelfden door-ſticken in ſuycker, ofte ſoet-hout gerolt, ofte oock met een ouwel, nat gemaeckt zijnde, daer om geſlagen. Dan voor de gene, die niet wel ſticken kan, dient hy met een weynigh van een Doeyer van een Ey in een vijſel geroert, ende met wat wijns, ofte eenigh ander nat vermengt, ende dan wert het heel wit, en-

ende aengenaem van verwe, onſen room niet qualick gelijckende. Aldus toe-bereyt, kan hy van een yegelick in-genomen werden. Het gemeen gebruyck is, dat men den Terebinthijn waſcht met Peterſely-water, ofte diergelijcke, waer door hy wit, ende lieffelick in't oogh wert. Maer het is beter, dat men hem ongewaſchen laet. Want de Terebinthijn en krijght geē kracht van't kruyt, daer 't water af gediſtilleert is, gelijck gemeent wert: maer 't water treckt de af-vegende kracht veel eer uyt den Terebinthijn: ende die is hier meeſt van nooden.

Dr. *Varandal*, meer-vermelte Profeſſor van Mompelliers, ſchrijft, datter, nae een goede bequame *Purgatye* niet beter en is, als het water van *Balerue*, buyten Mompelliers, 't welck beſchreven is by Dr. *Dort-man* van Arnhem, mede aldaer eertijdts Profeſſor. Ick heb dat weſen beſien met den Heere *Timan van Geſſel*, tegenwoordigh vermaert geneeſ-meeſter tot Utrecht, als wy daer te ſamen in't jaer 15. ſtudeerden. Maer wy en behoeven ſoo verre niet te loopen: dewijl ons Spa-water het ſelfde doet, in't Graveel, ende alderhande aerdtachtige vuyligheyt af te ſetten. Het is meerder te verwonderen, 't gene Dr. *Vertuman* in ſijn Françoiſche brieven aen d'heere *Scaliger* vertelt, van de wateren van *Pougues*, nae dat yemant van de ſelfde veertigh dagen gedroncken hadde, een groote Steen in ſijn Blaes ſmolt, ende dat de pijn noyt weder en quam. Ick wenſchte wel een geheele kelder van dat water te beſitten.

Ick heb in't gebruyck een ſeker Graveel-water van verſcheyde droogen gemaeckt, waer van ick (het lichaem eerſt, als geſeyt is, door verſachtende *Purgatyen*, ende den Terebinthijn, bereyt zijnde) tweemael des weecks 's morgens laet in-nemen eenen lepel ſes weken lang, ende dan weder ſes weken eenen lepel 's weecks,

daer nae soo veel alle veerthien dagen, daer op een paer uyren wandelende, ende ondertusschen onderhoudende een Maniere van leven, als hier voren verhaelt is. Met welcken middel ontallicke Menschen, soo binnen als buyten 's lants, van het Graveel gantsch verloft zijn.

10. Wat de *Genesinge* belangt: Gelijck door de Middelen, terstont aen-gewesen, yemant, wiens nature tot het Graveel niet seer genegen is, wel lichtelick ontslagen kan werden: soo valt sulcx geheel beswaerlick te wege te brengen in de gene, wiens Nieren, gelijck *Aretæus* spreeckt, geheel vruchtbaer zijn; in de welcke de groey van Graveel naulicx belet en kan werden.

Hier en valt dan niet te doen, als het Steenken quijt te maken. Nae dat dan het Ingewant voor eerst ontlast is, soo zal men komen, om den wegh, daer het door moet, van buyten ende binnen sacht en glat te maken. Hier toe is alderbequaemst een versachtende Clysteer, waer door niet alleen eenige vuyligheyt ende wint, die de Water-pees kan benauwen, of schiet: maer de selfde wert daer door sachter en moeyiger. De eerste Clysteer kan gemaeckt werden van *Heemst-wortel*, *Maluwe*, *Beet*, *Glas-kruyt*, *Camillen*, *Meliloten*, *Sene-bladeren*, *Anijs*, *Fenckel*, ende diergelijcke, met *Bitter-heyligh*, ende wat *Zout* vermengt. Daer nae magh men de Clysteer nemen uyt enckele *Olyen*, om den door-tocht soo veel te gladder te maken, als daer zijn *Olye van Wijn-ruyt*, *Camillen*, *Lelyen*, ofte diergelijcke. Die oock bequamelick in een verkens-blaes konnen gedaen werden, om daer mede werm van buyten te stoven, op de plaetsch, daer de pijn is. Het welck mede gedaen werdt met groote spongien, ofte wolle lappen, gedoopt ende hart uytgedrongen in een stovinge van versachtende ende afdrijvende kruydē; eñ na het stoven met soodanige Olye gestreken. *Mesue*, een Arabisch geneest-meester prijst wel

wel te recht den *Olye van Scorpioenen*. Maer hy helpt beſt, als hy met *Kervel* in een pan geſnerckt is, ende dan werm geleyt wert, daer de pijn druckt.

Van binnen wert de baen gladt gemaeckt met *verſche Botter*, *vet Vleeſch nat*, *Olye van ſoete Amandelen*, verſch geperſt, *door-gekleynſde Gerſt*, ende, 't welck nu veel in't gebruyck is, de *Syroop van Heemſt-wortel*, nae de beſchrijvinge van *Fernelius*. Men ſeyt, gelijck *Cicero* verhaelt, dat yemant, droomende by een moey meysjen te ſlapen, Steenkens looſden. Het is oock vorderlick dat men ſomtijdts beſight *Warmoes* van *Maluwe*, *Beet*, ende *Kervel*.

Als de pijn een weynigh verſacht, ende de wegh aldus glat gemaeckt is, dan magh men komẽ tot de Middelen, die af-ſetten, altijdt beginnende van de ſaghſte. Ick hebbe veel in't gebruyck het volgende drancxken: N. *Sap van Limoenen*, *Syroop van Heemſt-wortel*, van elcx een loot, *noten Muſcaet*, *Breem-ſaet*, van elcx een half vierendeel loot, *Rijnſche-wijn* een half roomerken. Dit verſacht van wegen de Syroop, kan het Zant ontdoen door het ſap van Limoenen, eñ ſet af door het vordere. Wanneer dit drancxken des morgens nuchteren in-genomen is, dient (ondertuſſchen niet overſlaende het ſtoven ende ſmeeren) over dagh gebruyckt een dranck van afſettende Kruyden, beſchrevẽ in't 22. cap. van't 1. Deel.

Als dit nu niet genoegh en vordert, ſoo en hebbe ick niet beter bevonden, als een vierendeel loot, *Aroma frigidum* (alſoo genoemt van den hoogh-geleerdẽ Baron *Verulam*, Cançellier van Engelant) dat is, *Sal-peter*, ofte *Salprunellæ*, met heete *Rijnſche-wijn* in-gegeven. Veel van de oude, ende nieuwe Geneeſ-meeſters verheffen de *Koppen*, nae den loop van de Water-pees op-geſet. Sy beginnen wat onder de plaetſch, daer de pijn meeſt is, dan nemen ſy de ſelfde af, ende ſettenſe wederom

leeger, ende dat vervolgē sy soo lāg, tot dat het Steenken allencxkens in de Blaes getrockē wert. Het welck daer uyt blijckt, dat de pijn dan op-hout. Dit middel hebbe ick mede dickwils bevonden, seer vordelick te weſen.

In de Blaes zijnde, en is niet geraden, aldaer lange te blijven. Ick laet dan het Lichaem met wandelen ende ſpringen bewegen, nae datter een goeden dronck heete Rinſche-wijn met Suycker ende noten Muſcaet in-genomen is: daer door werdē oock de af-geſloofde krachten wat verquickt. Ende by aldien dan de Koude-pis, een teycken van dat de Nature doende is om het Steenken uyt te drijven, niet veel en perſt, ſoo geef ick met den ſelfden wijn wederom het *Aroma frigidum*, ende laet van buyten op't gemacht leggen Kervel met Olye van Scorpioenen in de pan geſnerckt. Met welcken Middel alleen ick dickwils in de kinderen gemeene Steenkens af-gedreven hebbe.

Alle de Middelen, die het water ſterck af-ſetten, hebben oock kracht om de Nieren, ende den Water-loop te ſuyveren, ende met eenen het Zant af te drijven, als oock Steenkens, die uyt Zant, dat maer aen malkanderen hangt, beſtaen, ende noch niet vaſt gebacken en zijn, te doen ſcheyden ende van malkanderen gaen. Maer 't gene harde, ende rechte Steenen zoude breken, moet van verdunnende, ende door-ſnijdende kracht weſen. Ende al zijnder eenige die ontkennen, dat de Steenen van de Nieren, ofte de Blaes eenighſins ſcheyden ofte breken konnen, ſoo ſtrijdt nochtans ſulcx tegen de leere van veel oude ende nieuwe Geneeſ-meeſters, ende van de bevindinge ſelve. Wel is waer, dat de Steenen van de Blaes met ſeer groote moeyte konnen gebroken werden: maer die van de Nieren als ſachter zijnde, ende dickwils uyt by-een vergadert zant aen een gepackt, en-

ende dat noch in een wermer plaets, konnen lichtelicker door hulpe van bequame Middelē van een geſcheyden werdē. Sommige hebben deſe kracht door bekende hoedanigheyt: ſommige door verborgen eygenſchap.

Die ſulcx doen door bekende Hoedanigheyt, ofte ſijnigheyt van deelen, zijn *Sap van Limoenen*, de *Wortelen van Aſperges, Gras, Laurier, ſteeckende Palm, Stal-kruyt, Bevernaert*, &c. De bladeren van *Pimpinel, Eeren-prijs, Honts-draf, Kervel, gulden Roede, Brant-netelen*. Het zaet van *Brem, groote Kliſſen, Ioffrouw-merck, Peerlen-kruyt*, &c. *Aerts-beſyen, Genever-beſyen*, ende diergelijcke.

Door verborgen Eygenſchap breken den Steen de *kaken van een Snoeck*, de *aſſche van Haſen*, *van Scorpioenen*, *van Pier-wormen*, *Piſſe-bedden*, &c. het *Vliesjen van een Hoender-maegh*, *Kreeften-oogen*, &c.

De oude hebben oock T'ſamen-treckende middelen in-gegeven, ſoo onder de af-drijvende vermengt, om datſe ſoo veel te langer in de Nieren zouden blijven: als oock op haer ſelven, om de ſwacke Nieren ('twelck ons gevoelen van de doovigheyt eñ ſlappigheyt beveſtight) te verſtercken. Van deſen ſlagh zijn de *Spongien*, die aen de rancken van de *Honts-roſe* waſſen, ende zijn ronde gehayrde bollekens, *Eeckelen*, *Bramen*, *Myrtus*, &c.

Alle deſe Geneeſ-middelen in't byſonder te onderſoecken, ende hare deught op de proef te ſtellen, dunckt my hier onnoodigh te zijn: te meerder, om dat ick ſulcx gedaen hebbe, in't geen van deſe ſtoffe in't Latijn beſchreven is.

Onder de gemengelde Geneeſ-middelē vint men hier toe in de winckels *Spec. Lithontribon*, ende *Elect. Iuſtini*. Is mede uytnemend' goet het Graveel-water van *Hollerius*, ende inſonderheyt dit van D^r. *Quercetanus*, beſchreven in ſijn *Pharmacop. Dogm.* N. *Sap van Pareye, Ajuyn, Radijs*, van elcx 1 pint, *van Limoenen, Glas-kruyt, Muyſen-*

oor, van elcx 1 muddeken. Al dese Sappen moeten met malkanderen staen rijsen, ende daer nae met een helm overgehaelt werden. Dit Water magh men van bovenen in-geven, ofte in de Blaes speuten. Het vermindert allencxkens den Steen, ende doet sijn aerdtachtige, ende sultige stoffe smelten, ende losen.

Maer by aldien, gelijck dickwils gebeurt, de Steen in de Blaes door geenderhande middelen gebroken en kan werden, ende voor de krop van de blaes schietende, den water-loop belet, dan moet hy ten eersten met het *Catheter* te rug gestootē werden, ofte het lichaem dient met op-geheven beenen geschut.

Het is een groot mis-verstant van vele, die in al de gene die den Steen ofte Graveel hebben, af-drijvende dingen insonderheyt Genever-water, ofte Brande-wijn, daer Aert-besyen, Honts-draf, ende diergelijcke opgestaen hebben, dagelicx ende sonder onderscheyt ingeven, alsoo daer door de Steen, die men dickwils sonder pijn lange tijdt in de Blaes dragen kan, nae de krop toe-gedreven wert, waer uyt ellendige pijn, ende andere toe-vallen ontstaen.

In dese stadt Dordrecht heeft my een man getoont een geheel doosken vol stucxkens van Steenē, even-eens gelijck als een grooten Steen van de Blaes om stucken geslagen is, ende verklaerde sulcx geschiet te zijn door het volgende: N. *Kreefsten-oogen*, *Bocken-bloet*, *Saet van Daucus*, ofte wilde Peen, van *Peterselye van Macedonyen*, *noten Muscaet*, van elcx 1 onçe, Dit te samen tot poeyer gestootē, ende in een dubbelt vat gekoockt in 12 onçen *Genever-wijn*. Hier van dronck hy 't poeyer met dē Wijn twee-mael daeghs 2 onçen, tot negen dagen toe. Den thienden dagh, ende de seven volgende, nam hy een half vierendeel loot *Ioffrouw-merck-saet*, kleyn gestootē, waer mede hy dan de gebroke stuckē quijt werde. Maer

dit

dit ſelfde in andere verſoeckende, en hebbe ick die kracht niet bevonden. De ſtucken even-wel, die hy, een geloofwaerdigh man zijnde, my liet ſien, waren ſoo veel in getal, datſe te ſamen een grooten Steen konden uyt-maken.

Het *Bocken-bloet*, dat onder andere, mede in die beſchrijvinge komt, wert al by de oude ſchrijvers ſeer gepreſen, om den ſteen te breken, eñ *Scaliger* derft wel ſeggen *Exere.* 334. dat ſulcx ſoo ſeker is, als de Son 's middaghs ſchijnt, eñ dat hy 't oock ſelve bevonden heeft. Ja *Serapio* ſchrijft, dat het alleen door op-ſtrijckē van buyten den Steen kan breken. De meer-gemelte *Duretus*, getuyght dat 't Bocken-bloet door ſijn ſcherpe ende fijne vyerigheyt den Diamant doet ſmelten, maer dat hy tot den Steen niet doen en kan: nochtans ſijn ſelven vergetende, ſchrijft op een ander plaetſch, dat het bloedt krachtiger zal weſen voor den Steen, indien den Bock in de laetſte dagen met af-drijvende kruyden gevoedt werdt. Maer dit ontkent *Michel de Montaigne* in ſijn 2. bouck *des Eſſais* op 't laetſte capittel, om dat hy in eenen Bock, die hy alſoo hadt laten voerē, eenige Steenen gevonden hadde. Indien yemant hier tegen bracht, dat het bloet daer van bevrijdt blijft, ende derhalven ſijn kracht niet en verlieſt: daer op ſeyt hy, veel gelooflicker te weſen, datter niet in 't lichaem en groeyt, als met over-een-ſtemmen, ende onderling mede-deelen van alle de leden: eñ dat waerſchijnelick in alle de deelen van dien Bock een Steenachtige hoedanigheyt geweeſt is. Dan deſe reden wert van een ander Francoys ſchrijver (die tegen het Spaenſch onderſoeck der verſtanden geſchreven heeft) tegen geſproken. Den *Haes*, ſeyt hy, is een dier vol grof ende ſwaermoedigh bloet, ende even-wel is 't poeyer van ſijn hert, met witten wijn ingegeven, een krachtigh middel tegens de vierden-daeghſche

koortſe. De *Citroenen*, al is't een vrucht die ras aen-komt ende bederft, ſoo en hebbenſe dies niet tegenſtaende geē minder kracht om de bedervinge in ons Lichaem te wederſtaen. Ende hy voeghter noch by, dat men ſelve oock voort Graveel veelderhande Steenen in-geeft. Maer ick kan getuygen, yemant thien dagen na malkanderen een vierendeel loot Bocken-bloet met witte wijn in-gegeven te hebben, ſonder het minſte gruys van den Steen, die hy in ſijn Blaes hadde, quijt te werden. Waer uyt ick oirſaeck nam, het ſelfde in anderen niet te beſoecken.

Als dan de Steen der Blaſe, door geenderhande middelen gebroken en kan werden, ſoo moeten wy tot de *Chirurgie*, als tot een plicht-ancker, ons toe-vlucht nemen. Kleyne Steenen blijven ſomtijts in de ſchacht ſteken, al waerſe met eē bequaem yſerken, gelijck een oorlepel, uyt-getrocken konnen werdē: ofte als ſy te groot zijn, achter aen bindende, ofte met de vingeren tegen houdende, op datſe niet te rug zoude ſchieten, daer men 't geſwel ofte de ſpanning verneemt, moet men ter zijden een opening maken. Want aldaer is het vleeſigh. Dan boven, daer een ader ende ſlagh-ader onder leyt, zoude het veel bloet verwecken. Het onderſte deel, alſoo het ſonder bloet is, ende geſtadigh den loop van't water ontfangt, en zoude niet wel willen toe-heelen.

Maer veel lichter konnē ſy de Vrouwen, als de Mans af-genomen werden ſonder eenige quetſinge, om dat den hals van haer Blaes kort ende ruym is. D^r. *Vega* ſchrijft, dat hy een Steen gelijck een Ocker-noot, die het water met groote pijn op-hiel, uyt de krop van de Blaes in ſeker Bagijn, gebruyckende een uyt-ſettende gereetſchap, *Speculum matricis* genoemt, met een korentanckxken uyt-getrocken heeft. Hy getuyght oock geſien te hebben een Steen op de groote van een kleyn hoen-

hoender ey, die een Vroe-vrouw gekregen hadde, uyt de krop van de Blaes van een Vrouw, de welcke op haer laetſte van 't dragen ging. My gedenckt, dat ick over eenige tijdt een dochterken van ſes jaren (die geen Water en konde maken, wat raet datter gedaen was) een Steenken van den Heel-meeſter uyt doen trecken hebbe, gelijck een Amandel, ſonder eenige pijn. Dr. Forest verhaelt van een Vrouw vijf-ende-ſeventigh jaren oudt, die een grooten Steen al buyten de Blaes aen't gemacht in een dun vlies uyt-hangendē hadde, de welcke het vlies door-geſneden zijnde, van ſelfs uyt-viel; ende dat ſy noch lange jaren daer nae leefde, maer haer Water niet en konde houden.

De vermaerde *Proſper Alpinus*, dien ick in het laetſte van ſijn leven noch in den Hof van Padua gehoort hebbe, beſchrijft een ander manier om dē Steen ſonder ſnijden af te nemen, by de Egyptenaers, daer hy gewoont hadde, gebruyckelick. Sy nemen een pijpken van hout, ofte kraeck-been, dat ſteken ſy in de ſchacht, ende houdende haer vingeren van achteren, op dat de wint niet in de Blaes en zoude ſchieten, blaſen ſy daer met gewelt in, om den wegh ruymer te maken: daer na nemen ſy wederom een dicker pijpken, tot drie viermael toe. Als ſy meenen dat den door-tocht wijt genoegh is, dan ſteken ſy de vingeren in 't eynde, ende brengen den Steen in de ſchacht. Ende hy getuyght, ſelve geſien te hebben een Arabier op die manier een Steen van de groote van een Olijf-ſteen uyt-krijgen. Dit en is ſoo vremt niet, als 't wel ſchijnt. Want dat de krop van de Blaes, niet ſwaerlicken mede geeft, blijckt aen de krop van de Lijf-moeder, die in den arbeyt vry wat wijder uyt-gereckt wert.

Dus verre is geſeyt hoe dat men den Steen moet krijgen uyt de Nieren, Blaes eñ Schacht; is nu noch maer

een

een dingen overigh, te weten, Hoe dat de groote Steenen in de Blaes, alsser anders geen raet en is, met snijden af-genomen werden.

Alsoo sulcx vol gevaers is, soo heeft *Hippocrates* met groote reden aen sijne leerlingen verboden de hant aen dit werck te slaen, ende geboden, dat sy't zouden laten aen een wel versocht meester, die hem sulcx best verstont. Het welck oock noch huyden in goet gebruyck is, ten overstaē van Geneesmeesters eñ Heel-meesters.

Als het Lichaem een dagh twee drie wel gesuyvert, ende door goede spijse gevoedet is, dan dienen oock de onderste deelen by den krop van de Blaes met verstachtende dingen gestooft. Het Lichaem aldus bereyt zijnde, ende de Siecke 't zy van selfs, 't zy door een Clysterye ter stoel gegaen hebbende, soo staender drie dingen voor een *Operateur* te doen. Te weten, het snijden den Steen uyt te krijgen, ende de wonde toe te heelen. Voor al-eer dat men tot het snijden komt, zal den Siecke wat over ende weder wandelen, ende dan eenige reysen van een banck op een kussen springen, op dat door die beweginge den Steen na de krop van de Blaes zoude schieten. Daer na aenroepende Godt om sijnen zegen; indien de Siecke groot oft volwassen is, soo zal mē hem op een hooge stoel, ofte vaste tafel stellen; indien't een kint is, op de schoot (het welck ick oock veel in bejaerde luyden sien doen hebbe) van een sterck man, het lichaem wat af-hangende, ende de handen aen de voeten gebonden. Aen elcke zijde dienter oock twee te staen, die de beenen stijven, ende sorge dragen dat sy niet en verschieten. Dan zal den *Operateur* sijn twee voorste vingeren in Olye van soete Amandelen, witte Lelyen, ofte diergelijcke geheel vet gemaeckt zijnde, in't eynde brengen, ende met de rechterhant den buyck onder wat neder-drucken, ende alsoo den Steen nae de krop van de

Blaes

Blaes toe douwen. Die beſlaende, zal hy tuſſchen het Gemacht ende 't Eynde, aen de ſlincker zijde op den Steen aen, een openinge maken, niet grooter nochte kleynder, als hy oordeelt dat de Steen is. Te wijt zijnde, kan nergens goet toe doen: ende al te nauw zijnde, als de Steen voort-geſtooten, ofte uyt-getrocken wert, ſoo maeckt hy ſijn ſelvē met groot gewelt plaetſch, die hy voor hem niet en vindt, het welck groote ſcheuringe, ende bloet-ſtortinge veroirſaeckt. De openinge gedaen zijnde, als hem de Steen vertoont, ende geſien wert, by aldien hy kleyn is, ſoo kan men hem van achteren met de vingeren uyt-ſtooten: indien hy groot is, ſoo moet hy met een werck-tuygh, 't welck ſy *Lapidil* noemen, uyt-getrocken werden. De hoogh-geleerde *Aquapendens* houd meerder van de tang: dan ick hebber meer ſien door-komen, die de Steen met een *Lapidil*, als die met veel vroeten, ende miſſen van de tang ten laetſten uyt-getrocken was.

Die uyt zijnde, moet men terſtont gereet hebben *Wereck*, met *Wit van Ey*, ſijnen *Bolus*, ende diergelijcke, om het bloet te ſtelpen, dat op de wonde geleyt, ende een plaeſter *Defenſijf* over-geſlagen, met bequame banden, ende wert dan vorders, als andere Wondē geneſen.

Sommige hebben gemeent, dat de verhaelde ende oude maniere van den Steen te ſnijden, verbetert konde werden. Want dat de vingeren niet genoegh en waren om den ſelfden juyſt te beſlaen: ende dat het uyt-treckē met den *Lapidil* gevarigh was: dewijl de Steen lichtelick den ſelven onſchiet, ende de om-liggende deelen daer van beſchadight konnen werden. Derhalven iſſer noch een ander manier van ſnijden bedacht, dieſe *op't inſtrument* noemen. Deſe is gevonden ende in't werck geſtelt, by *Iohannes de Romanis*, geneeſ-meeſter van Cremona, die te Romen leefden ontrent het 1520: ende

is daer nae met het noodigh werck-tuygh beſchreven door ſijnen leerling, *Marianus Sanctus*, ende nae hem *Mariana* genoemt. Deſe geſchiet aldus: Het lichaem, gelijck in de eerſte maniere, bereyt zijnde, wert het de beenen van een, ende met gebogen knyen van achteren op een tafel neder-geſet, ſoo dat de hielen by na aen de billen raken, ende de handen van buyten aen de haſen komen: dan werden met een dubbelden bant van den hals hangende de beenen ende voeten vaſt gebonden, eñ de Siecke alſoo van twee ſtercke mannen aen weder zijde vaſt, ende onbeweeghlick gehouden. Het ſtelſel hier van is uyt-gebeeldt by *Paré* in't 42. cap. van ſijn 16. bouck. Daer nae wert de *Catheter* in ſijn bultige kromte langs met een breedtachtige ſcheur geopent, (wiens beelteniſſe op de gemelte plaetſch te ſien is) met Olye beſtreken, tot in de Blaes gebracht. Dan, het ſacxken door de gene, die de rechter knye hout, op-gelicht zijnde, om niet in de wegh te weſen, ſnijt den *Operateur* aen de ſlincker zijde van de naet tuſſchen het Eynde, ende Gemacht, waer na toe de ſcheur van dē *Catheter* oock gedraeyt moet werden, twee vinger-breedt van't Eynde, ende vervolght met het mes den draet van de Spier, tot dat de punt komt in de reet van de *Catheter*, die in de krop van de Blaes ſteeckt, de opening niet veel langer makende, als een duym-breedt. Daer na ſteeckt hy in de wonde twee langwerpige, ronde, aen 't eynde wat kromachtige yſerkens, die oock van ſilver konnen gemaeckt werden, van de welcke het een aen't eynde bot ende glat is, het ander wat holachtigh ende Forcken-gewijs, (die de In-leyders genoemt werden, om dat ſy het ander werck-tuygh gelijck als in-leyden, ende den wegh, in de Blaes wijſen, ende zijn oock by den gemelten *Paré* uyt-gebeelt) deſe werden eerſt gebracht in den reet van den *Catheter*, ende daer nae de *Catheter* uyt-ge-

troc-

trocken zijnde in de Blaes selve. Dan, met de slincker-hant dese twee Yserkens wel vast houdende, brengt den *Operateur* met de rechter een tang (om de gelijckenis *Enden-beck* genaemt) in de Blaes, waer mede hy de Steē, indien hy kleyn is, lichtelick uyt-treckt. Maer indien de Steen grooter is, als dat hy door de opening kan, soo wert de selve noch meer geopent, ofte uyt-geset door een werck-tuygh, op de verhaelde plaetsch mede beschreven ende uyt-gebeelt. Daer nae wert wederom een tange, het zy recht, ofte krom in de Blaes gesteken, de Steen gevat, ende sachtelick uyt-getrocken. Indien, nae dat de openinge al vergroot is, de Steen noch niet wel en volght, soo steeckt den *Operateur* de twee voorste vingeren van de slincker-hant wel vet van Olye in't Eynde, ende druckt alsoo den Steen nae de krop van de Blaes toe. Men moet wel wachten, dat de Steen in de tange niet en komt te breken: eñ derhalven uyt-getrocken zijnde, moet men hem wel besien, ende indien datter noch een Steen overigh is, die moet op de selfde manier uyt-genomen werden, ofte indien datter eenige stucken af-gebroken zijn, die moet men met een lepels-gewijs yser uyt-nemen. By aldien even-wel de Steen grooter valt, als dat hy door de openinge, hoe ruym die oock gemaeckt is, uyt-getrocken kan werdē, soo moet men hem door een getande tange over middē breken, ende met stucken uyt-halen. Men dient dan oock wel neerstigh te letten, datter niet een stucxken in en blijft, maer datse allegader wel uyt-komen.

Voor het laetste werdt de openinge, indiense groot is, toe-genaeyt, latende in de selve een dagh ofte twee steken een silver pijpken, mede by *Paré* in't 43. capittel beschreven, waer door het geronnen bloet uyt de Blaes kan loopen. Daer nae wert de wonde verbonden ende toe geheelt, gelijck geseyt is.

By

By nae op de selfde manier snijt men de Vrouwen. Met dat onderscheyt even-wel, dat den *Catheter* die in den Water-loop gesteken wert, ende op den welcken de snede in den hals van de Blaes geschiet, in de Vrouwen, niet krom, gelijck in de Mans, maer recht is. Daer beneffens als men, om dat de Steen niet wel uyt en wil, genoptsaeckt is den selven met de vingeren nae den krop van de Blaes te douwen, soo moet sulcx in de Vrouwē geschiedē door de Nature, maer in de Maeghden, gelijck in de Mans, door het Eynde.

Daer is noch een derde maniere van Steen-snijden, waer mede, tegen het gevoelē van de Ouden, niet door den vleesigen hals van de Blaes, maer door den buyck, ende 't vliesachtigh deel van de Blaes gesneden werdt. Dit noemense de *Francken-sné* na eenen *Franck*, die den vinder is, ofte *Celsiane*, nae den beschrijver, ofte oock *Guidoniane*, nae de gene, diese met gereetschap verçiert heeft. Dese manier om den Steen uyt te krijgen, is eerst gebruyckt geweest, in wan-hopigh werck, ende gewaeght by een treffelick heel-meester M^r. *Franck*, die even-wel, al is't hem wel geluckt, niet en raet het selve namaels meerder in't werck te stellen. Waer over D^r. *Rousset* seer verwondert is, toonende met verscheyde exempelen, dat een gequetste Blaes kan toe-heelen: het welck oock bevestight wert by den meer-wel-gemelten Doctor ende Professor *Bauhinus*.

Ick en weet niet dat dese laetste maniere van snijden ergens gebruyckt wert. Maer van de twee andere kan ick getuygen, als over beyde dickwils gestaen hebbende, dat de eerste de lighste, sekerste, ende beste is.

Het

Het XVI. Capittel.

1. *Op-houden van 't VVater*; *Grieckſche, ende Latijnſche Benaminge.*
2. *Oirſaken,*
3. *Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Geneſinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

HOe noodigh het loſen van het Water is, hebben wy in den *Schat der Geſontheyt* aengeweſen: derhalven ſulcx nu over-ſlaende, zullen alhier handelen, hoe 't ſelve verhindert wert, ende eerſt van 't gebreck, in't Griecx ἰσχουρία genoemt, 't welck *Leonicenus*, ende andere in't Latijn over-ſetten *Vrinæ difficultas*, dan die naem paſt beter op de *Dyſuria*, zijnde een pijnelicke ſnijdinge in't Water maken, ofte perſſinge in de Blaes, gelijck in de Dermen, de *Dyſenterie*, ofte, *Difficultas inteſtinorum*, hier voor in't 6. capittel beſchreven. Derhalven zoude dit quaet beter (nae mijn oirdeel) geheeten werden in Latijn *Vrinæ ſuppreſſio*, dat is, *Op-houdinge van 't Water.*

2. De *Oirſaeck* dat het Water op-hout, beſtaet in de Nieren, Water-peſen, ofte Blaes, ende in alle meeſt uyt *Verſtoppinge* van *Slijm*, *Steen*, ende daer door verweckte *Etter*, ofte *geronnen Bloet*. Komt ſomtijts uyt door-geſworen Nieren; als het Water in plaetſche van door de Water-peſen in de Blaes te ſchieten, in den Buyck uytberſt, gelijck blijckt in't exempel, dat wy van *Hier. de Rhoda*, in't laetſt voorgaende capittel, uyt den Spaen-

schen geneef-meester *Mercatus* verhaelt hebben. Wanneer oock de Blaes door groote menighte van Water komt te spannen, dan wert het selve op-gehouden, door dien sy te seer uyt-gereckt zijnde, haer Veselen die van *Aquapendens* onder de Spieren gestelt werden, niet en kan in-trecken. Die sulcx ontkennen, moeten met de ervarentheyt ende bevindinge overtuyght werden. *Paré*, een vermaert heel-meester van den Koning van Vranckrijck, verhaelt in het 16. bouck van sijn Heelkonste op het 48. capittel, van een knecht, die te paert rijdende sijn Joffrouw achter op hadt, waerom hy Water-noot krijgende, het selve niet en dorst maken: waer door het soo vast op-hiel, dat hy t'huys komende niet een drop en konde quijt werden. Ondertusschē kreegh hy ontrent de Blaes eñ onder aen den geheelen Buyck, onlijdelicke Pijn, met groote Krimpinge, ende benaut Sweet over 't geheele Lichaem, soo dat hy by nae in Onmacht viel. *Paré* gehaelt zijnde, bracht een holle *sathetter* in de Blaes, ende onder op den Buyck hert persende, dede het Water schieten, soo dat de Jongman terstont twee pont quijt werde. Maer dit en geluckt altijdt soo wel niet. *Guillemeau* mede heel-meester van den gemeltē Koning, schrijft in het 2. bouck, dat hy in de Françoische tale van den Arbeyt uyt-gegeven heeft, op het 11. capittel, hoe de Veselen, die de Blaes intrecken, dickwils soo verswacken in den Arbeyt, door het spannen van te veel Waters, dat het daer nae, al is de wegh open, niet af en kan schieten. Ende ick zoude verscheyden exempelen konnen by-brengen, van de gene, die door lang op-houden van't Water, als sy het daer na niet maken en konden, overleden zijn. *Galenus* verhaelt sulcx mede in een, die het Water op-hiel,

Om dat de zenuwen ontstelt zijnde, de Blaes in haer gevoelen beschadight hadden. Dese in het slapen niet gewaer werdende, dat

sijn

sijn Blaes vol quam, soo werde de selve soo uyt-gespannen, datse geen Water en konde losen. Gelijck oock sommige gesonde luyden gebeurt, als sy in Geselschap, Mael-tijden, ofte elders beledzijn; want als dan haer Water lang op-houdende, soo komt de Blaes te spannen, ende de selve daer door verswackende, en kan het Water niet af-setten.

Of nu een Blaes, die doof van gevoelen is, het Water op-houdt, gelijck *Galenus* schrijft, wert by vele in twijfel getrocken. Het Gevoelen van de Blaes komt door twee zenuwen, als dese beschadight ofte verstopt zijn, soo verlieft de Blaes al haer gevoelen, waer door sy het geprickel van yet, dat haer moeylick is, niet gewaer en wert, ende op die manier houdt het Water op, seyt *Hippocrates*, al is de Blaes vol. Dit gevoelen wert even-wel misprosen van D^r. *Fernelius*, ende na hem oock van den Professor *Augenius*, alsoo het Water, seggense, als het maer een open ende vryen door-gang heeft (gelijck in de gene, die van de Steen gesneden zijn) sonder yemants uyt-drijven, van selfs uyt-loopt. Maer indien sulcx waer was, soo zoude in gesonde, als de wegh vry, en open stont, het water gestadigh af-loopen. Dan hier op zouden sy mogen seggen; dat in dese, den gemeenen wegh van 't water gesloten wert door den spier, *Sphincter* genoemt, de welcke, den krop van de Blaes gelijck een ring om-vangt, ende van de nature, als *Galenus* seyt, geschapen is, om als een sluys-wachter den loop van 't water tegen te houdē, op dat het, 't zy door menighte, ofte hoedanigheyt dē mensche beswarende, tegen sijnen danck niet en zoude af-schieten. Maer dit is ons niet tegen; aengesien daer uyt blijckt, dat het water-maken aen 't gevoelen hangt. Waer noch by komt, dat in siecke, al en isser geen Nauwte, ofte Verstoptheyt, de welcke sy stellen voor de eenige oirsaken van het op-houden van't water, het selfde even-wel niet

af en loopt. Behalven dat sulcx mede bevestight wert, door het gene wy te voren geseyt hebbē van 't op-houden van 't water, door te groote Spanning in de Blaes. Ende dat sy by-brengen van de gene, die van den Steen gesneden zijn, en doet niet tot de saeck. Want alsoo de verhaelde Sluyt-spier in de selvige door-gesneden is, waer door sijne werckinge van tegen-houden verhindert wert, soo laet hy het Water door een open wont uyt loopē: ook en is de gevoelende kracht niet geheel verdooft, door dien de Veselen van de Blaes, ende den gemelten Spier door de Scherpigheyt van 't Water geprickelt werden, ende derhalven tot het af-setten helpen. Wy besluyten dan, dat het Gevoelen van de Blaes soo seer verdooft kan werden, datse gelijck als ongevoeligh zijnde, het Water vergeet uyt te sluyten.

Wert noch onder de Geneesmeesters onderzocht, ofte ook door *Geraecktheyt* eñ *Lammigheyt* van de Blaes het Water op-gehouden kan werden. *Galenus* ontkent sulcx *6. loc. aff.* 4. ende schrijft, dat noch de gebreken der Zenuwen uyt het Rugge-mergh spruytende, noch ook van't Mergh selve, eenige swackheyt aen de Blaes konnen brengē, waer door het Water zoude op-gehouden werden: gelijck, seyt hy, sommige gemeent hebben, geloovende dat de werckinge van de Blaes aen onsen wil hing, te weten, dat wy ons water op-houden, alsoo lang wy willē, ende losen als het ons te pas komt. Waer uyt hy besluyt, alsoo het Water-maken natuerlick, ende van selfs geschiet, dat door Lammigheyt van de Sluyt-spier, het selfde niet op-gehouden wert, maer tegens danck ont-loopt. In tegendeel seggē twee andere Grieckssche geneesmeesters, *Aëtius* ende *Paulus*, dat in Lammigheyt van de Blaes, alsoo der geen gevoelen is, als het Water prangt, het selve van de nature niet af-gesetten wert. De waerheyt hier van zal ick met een

een exempel beveſtigen, daer ick by ende over ben geweeſt. Een Krijghſ-man geſchoté zijnde in de wervelbeenderen van de lendē, verviel in een algemeene Lammigheyt van de leden, die daer onder waren, ſoo dat hy noch kamer-gang, noch water en konde op-houdē. In't eerſte leeckten het water droppels-wijs uyt, daer nae als de Blaes meer ontfing, als looſde, ſoo werden het water op-gehouden, waer door nae drie weken van de quetſuere, een groot geſwel hem ontrent den navel openbaerde. Nae ſijn overlijden, werde bevonden, dat de Blaes door groote menighte van water bovenmaten ſeer geſpannen was, (daer even-wel noch in het doode Lichaem niet uyt en liep) ende uyt ſijn eygen plaets tot by de navel, daer de ſwelling haer vertoont hadde, was op-geklommen. Dit ſelfde wert met een gelijck exempel beveſtight van Dr *Trincavellius*, Profeſſor te Padua, 9. 8. van een Venetiaenſch edelman, die nae een Lammigheyt van beyde beenen, jae van al het onder-lijf beneden de lendenen, gantſch geen water en konde loſen, waer door de Blaes ſeer vervolt zijnde, op-ſwol, ſoo dat ſommige Geneeſ-meeſters oordeelden, eenige vyerigheyt, ofte hardigheyt in den krop van de Blaes te weſen: ende dat hy van wegen de Lammigheyt geen pijn en voelden. Diergelijcke exempelen werden van *Hollerius*, *Duretus*, ende andere verhaelt. Laet ons dan voor vaſt houden, dat uyt ongevoelickheyt, ende lammigheyt van de blaes de loop van't water kan tegen-gehouden werden. Derhalven oock *Riolanus* geneeſ-meeſter van Parijs een miſ-ſlagh heeft, als hy ontkent, dat de Blaes van buyten ofte binnen door eenige middelen verkouwt zijnde, ende het gevoeſen daer door verdooft wert, 't Water niet en kan op-houden: om dat, ſeyt hy, onmatige kouw eerder Lammigheyt veroirſaken kan, waer door het water tegen wil ons

zoude ont-loopen. Want wy hebben nu beweſen dat door Lammigheyt beyde het op-houden, ende het af-loopen kan geſchieden. Jae het op-houden, kan ſoo veel te lichter door de Kouw veroirſaeckt werden, om datſe kracht heeft van toe te trecken.

3. Dit Gebreck wijſt ſijn ſelven, te weten, als den Water-loop ſoo geſtempt wert, datter niet een drop af en ſchiet. Wat belangt de Oirſaeck; als de ſelve hangt in de Nieren, ofte Water-peſen, dan iſſer *Benauwtheyt*, ende *Pijn* in de *Lendenen*, ende in de *Zijde*, ſonder genegentheyt, ofte prickeling om Water te maken; gelijck de ſelve groot valt, wanneer het belet in de Blaes is, en daer benevens *Spanning* en *Swelling* onder in den Buyck. Of het Water in de Blaes op-gehouden wert, ofte niet, kan men weten door een *Catheter*. Want die in de Blaes brengende, ende geen Water volgende, is een Teycken dat het hooger hapert; gelijck mede, als de Blaes van buyten gedruckt zijnde, niet en volght. Dat het Water door volte van de Blaes tegen-gehouden is, wijſt ſijn ſelven. De Lammigheyt is ſeldē in de Blaes alleen.

4. Het Op-houden van 't Water is ſoo gevaerlick, dat menighmael geſien is, het ſelve in weynigh uyren de Doot veroirſaeckt te hebben: alſoo het niet af-gaende te rugge ſchiet, ende de Nieren, Lever, ende al het Bloet bederft; ſomtijts oock in de Herſſenē op-ſtijght, ende eenen vaſten Slaep veroirſaeckt. Soo heb ick vele geſien, die ſonder Water maken ende ſonder eenige pijn in vijf, ſes, ſeven dagen al ſlapende overleden. Dr. *Duretus* brengt ſoodanigh gebreck tot de *Letharge* ofte de ſlapende Koortſche: maer dewijl ick die ſlapers altijdt ſonder koortſche gevonden hebbe, ſoo zoude ick het liever ſtellen onder de Slaep-ſieckten, die by de Griecken *Caros*, ofte *Coma* genoemt werdē. Dan noch minder behaeght my het gevoelen van Dr. *Iacot*, die in

ſijn

sijn uyt-leggingen op *Hipp. 7. Coac. 1.* schrijft, dat het qualick onder de Slaep-siecken gerekent werdt, ende stelt het niet anders te weesen, als een doovigheyt ofte Ongevoelickheyt van de Nature, waer door de Menschen over-wonnen zijnde, ende geheel ongevoeligh leggende, schijnen te slapen. Ick stae toe, dat de Doovigheyt wel oirsaeck is van desen Slaep: maer alsoo die luyden al slapende sterven, ende met veel moeyten wacker gemaeckt zijnde, terstont weder in slaep vallen, soo en kan ick niet sien, waerom dat dit gebreck niet onder de Slapende-siecken moet gerekent werden. Ick heb eenige gesien, die nae lang-durige Droppel-pis, het Water geheel op-hiel, met groote pijn in die zijde, daer de Steen in de Water-pees stack: andere, die sonder pijn het water op-stopte, in welckers Nierē een hardigheyt gebleven was van een swering, somtijts oock een steenken stack: die beyde door het op-stijgen van't water na boven, in eenen vasten Slaep gevallen waren, ende alsoo in den Heere ontsliepen, sonder met eenige middelen wacker gehouden te konnen werden. Even eens als men siet in de gene, die te veel gebolt zijn: de welcke, gelijck de poëet *Horatius* seyt:

In den uytersten slaep
Vast leggen roncken:
Door quade slaep-kruyts laep,
Drooghs keels gedroncken.

Die aldus gestelt zijn, al gebeurt het oock dat sy daer nae veel Water maken, soo sterven sy even-wel: om dat de quaetaerdigheyt van't water te diep in de Hersenen gedruckt is. Derhalven is het een groot misverstant, dat sommige in tijde van Pest voor de beste middel, haer eygen Water drincken. Het is wel de gereetste dranck, maer geen Maegh-water. Want als de Na-

ture het water gebruyckt heeft tot verſpreyinge van't voedtſel, ſoo ſluytſe 't ſelve uyt, als een dingen haer moeyelick ende ſchadelick zijnde. Wanneer even-wel het Water noch niet in de Herſſenen geprent is, ende de Siecke maer even begint te ſluymeren, ende dan noch Water maeckt, ſoo kan hy behouden werden, gelijck ick bevonden hebbe in een Koop-man, oudt 50. jaren, noch in't leven zijnde. Deſe lagh over 6. jaren aen't Graveel, met op-ſtopping van't Water tot op den vijfden dagh, dat hy eenige droppels maeckte. Doen liet ick hem aen elcke zijde wat onder de plaetſche, die hem in den Water-pees ſpande, drie-mael een Kop ſetten, waer door hy ſeyde een merckelicke trecking, ende verſchieten van Steenkens te voelē, dan looſden even-wel, noch daer mede, noch met andere Middelen, geen Water, maer werde Kort van adem, Heeſch, ende Slaperigh. Klaeghden oock dat het Water hem al in de Keel gekomen was. De Omſtaenders meenden, om dat hy, die te voren ſoo getobt hadde, nu began te ruſten, de Sieckte aen't beteren te weſen: dan ick oirdeelde, by aldien hy niet ten eerſten en quam aen't Water loſen, dat het op den eeuwigen ſlaep zoude uyt-komen. Maer nae dat hy twee-mael gedroncken hadde van een *Afdrijvenden Dranck*, ende daer nae in-genomen wat heete *Rijnſche-wijn* met elf droppelen *Genever-olye*, ſoo looſden hy een lang, ende ſcherp Steenken, met veel rauw Water. Hier door bevrijdt zijnde van Pijn in de rechter zijde, ſoo bleefſe noch in de ſlincker tot den elfdē dagh, doen ick hem noch vier Steenkens af-dreef.

Maer gelijck men den Slaep, dickwils ſiet gebeuren in Graveelige, door het verſtoppē van den Water-loop; ſoo geſchiet het ſelden, dat daer uyt een *Kramp* ende *Blintheyt* ontſtaet; gelijck ick geſien, ende geneſen hebbe in een joncxken van vijf jaren. Dit, als het in ſes-

ende-

ende-dertigh uyren gantsch geen Water gemaeckt en hadde, kreegh schrickelicke treckinge in de Leden, met veel roupen, ende werde terstont nae den eersten overval, blint. Als het aldus ontrent vijf-ende-twintigh mael in acht dagen getrocken was, soo heeft men ten laetsten, een Steenken, dat de Geneesmiddelen, niet en hadden, vermits de groote, konnen door-setten, uyt de schacht moeten snijden, waer op seer veel Water volghde. Daer nae is het even-wel noch vier-mael getrocken geweest. Den negensten dagh, gaf ick het, noch blint zijnde, 's morgens een *Purgatye*, 's avonts kreegh het sijn Gesicht wederom, die het daer nae, als't wederom getrocken werde, verloor, doch korts daer aen weder kreegh, ende sedert soo van Blintheyt, als van Treckinge, ofte Kramp is bevrijdt gebleven. In dit Kint en schijnt het Water 't Morgh der Hersenen niet door-weeckt te hebben, gelijck in de Slaperige: maer hare Dampen de Hersen-vliesen met quade Hoedanigheyt prickelende, de Hersenen daer door wacker gemaeckt te hebben, om 't gene haer tegen was, uyt te schudden; waer door de Treckinge gekomen is. Want datter geen verstoppinge geweest en was, blijckt uyt het rasch komen, en rasch wech-gaen van de Blintheyt.

By-nae diergelijcke exempel, maer doodelick, verhaelt Dr. *Heurnius*, in't 22. cap. der Hooft-sieckten, van een seer sterck man, die in twee dagen geen water gemaeckt en hadde. Hy schudde in't bedde, het verstant haperde, sijn tonge beefde. nae de middagh verviel hy in een *Vallende-siecktе*, die hem 's anderen-daeghs met groote Treckingen wech sleepte. Ende dit is 't gene *Avicenna* seyt, dat van quade, ende stinckende vochtigheyt de Vallende-sieckte voor-komt.

De *Suysselinge* is dickwils (gelijck wy in't 12. cap. van het 1. bouck geseyt hebben) een voor-bode van de

Vallende-sieckte, ende wert oock somtijdts door Opgehouden Water veroirsaeckt. Waer van wy mede een doodelick exempel hebben in de Françoische hiſtorye van dē raetſ-heer Mr. *Scipion du Pleix*, op het jaer 1626. in *Jean Baptiſte d'Ornano*, Mareschal van Vranckrijck, die ſtorf, als hy in elf dagen geen Water gemaeckt en hadde. Het Lichaem geopent zijnde, werde het Hooft vol Water bevonden, de oirſaeck van ſijn Suyſſelinge; den eenen Nier verſworen, ende tuſſchen den anderen, ende den Water-pees, een Hardigheyt, de welcke den loop van't Water tegen gehouden hadde.

Geluckiger exempel geeft ons *Platerus* in een dochterken van dertien jaer, in het welcke, den Water-loop geſtopt zijnde, het Water eenige dagen met menighte uyt het rechter Oor liep, ſonder eenigh mangel, tot dat het door goede Middelen wederom op de natuerlicke wijſe water maeckten. Dan is even-wel beter, dat het een anderen loop neemt, als nae het Hooft. *Fernelius* verhaelt van yemant dertigh jaer oudt zijnde, dien de Blaes verſtopt was, dat hem het Water, gelijck of hy gepiſt hadde, eenige maenden overvloedigh uyt den Navel ſprong; ende dat ſonder eenigh geſwel, vergaderinge van Water in den Buyck, ofte hinder aen de Geſontheyt. Als hier over vele verwondert waren, verſtaen hebbende, dat den ſelven nae de geboorte den Navel qualick gebonden zijnde, noyt geſloten en was, ſoo datter altijt wat uyt-leeckte, daer van oordeelt hy, dat den *Ourachos*, ofte *Water-vat*, zijnde een van de vier vaten, die den Navel maken, noch niet verdrooght en was, ende dat hem noch op die tijdt, gelijck doen hy gedragen werde, het Water uyt de Blaes in den Navel vloeyde. Met dit exempel wil *Andr. du Laurens* beveſtigen het gemeen gevoelen, dat den *Ourachos*, ſpruytende uyt den gront van de Blaes, het Water van de Vrucht,

looſt

looft door den Navel, in het Geboort-vlies, *Allantois* in't Griecx genaemt. Dan fulcx wert wel uyt-drucke-licken ontkent by de ervarene ont-leders *Fallopius*, *Eu-ſtachius*, *Arantius*, *Varolius*, *Paré*, *Riolan*, ſeggende, dat den *Ouraebos* in eē Menſchelicke vrucht geen holte en heeft; maer alleen ſtreckt voor een bant. Ende wat de geſchiedeniſſe van *Fernelius*, ofte diergelijcke aen-gaet, daer op ſchrijft *Varolius*, dat het Water in Water-ſuchtige (het welck ick oock bevondē hebbe) ſomtijts de Navel-ader uyt-loopt. Ende dat de Navel-ader haer holligheyt noch ſomtijdts hout in volwaſſene, is aen-gemerckt by *Volcherus*, ende *Hildanus*. Weſhalven mede geſchiet, dat in groote overtolligheyt van Bloet, de Nature in ſoodanige luyden ſich door de Navel-ader ontlaſt. Hoedanigh geval (ick gebruyck hier de woorden van d'heer Profeſſor *Plempius*) ſommige waer-genomen hebben, ende hier oock eens voor-gekomen is, aen den hoogh-geleerden geneeſ-meeſter *Ian Fonteyn l. 9.* in een door-luchtigh perſoon nu noch levende.

5. Om te komen tot *Geneſinge*: Wanneer de Oirſaeck boven de Blaes, het zy in de Nieren, het zy in de Water-peſen ſteeckt, dan zal men in-geven een vierendeel loot *Salpeter* met wat werme *Rijnſche-wijn*, ofte een half loot *Veneetſche Terpentijn*, met bereyde *Amber-ſteen*, *Steen*, die in de *Iujuben* is, van elcx een half vierendeel loot; ende van buyten, daer de benauwtheyt gevoelt werdt ſtoven met het af-ſietſel van verſachtende, ende af-drijvende Kruyden, gelijck *Maluwe*, *Glas-kruyt*, *Kervel*, *Peterſelye*, alle breeder in't 1. Deel verhaelt. Waer toe mede ſoo van binnen, als buyten groote kracht heeft *Scordium*, waer van wy breedt gewagh gemaeckt hebben in't laetſte capittel van 't voorgaende bouck, alwaer ſijn gedaente beſchreven is, gelijck wy de ſelve

hier

hier af-beelden. Na het stoven dient op de selve plaets geleyt een Pap van *Kervel* met *Olye van Scorpioenen* in de pan gesnerckt. Dit alles heeft oock plaets, als het gebreck in de Blaes steeckt; ende als de Steen voor den hals leyt, dan moet hy door een *Catheter* te rug gestooten werdē. Is oock seer dienstigh een *Clysteer* niet eens, maer meer-malen geset, van de verhaelde Kruyden, ende daer by gemengt *Olye van bitter Amandelen*, ende *Scorpioenen*. Veel nats, daer af-drijvende Kruyden in gesoden zijn, in te nemen, is ondienstigh.

6. Hier en dient niet gebruyckt *Spijse*, die taey, ofte Slijmerigh is: maer wel *Werm-moes* van *Kervel*, ende *Beet*, als oock *Radijs*: tot *Dranck* dient *klaer Bier*, *Rijnsche*, ofte *Moesel-wijn*, doch weynigh, om het verstopte Water niet te vermeerderen. Een *open Lichaem*, ende *matelicke Beweginge* is mede nootsakelick.

Het XVII. Capittel.

1. *Ont-loopen van't VVater*,
2. *Oirsaken*,
3. *Voor-teyckenen*,
4. *Genesinge*,
5. *Maniere van Leven*.

1.

REcht tegen het Op-houden van't Water, strijt het Gebreck, by het welcke 'tselve niet tegen gehouden en kan werdē, maer van selfs in overvloet af-loopt, sonder gevoelen van scherpigheyt, ofte snijden; waer in het verschilt van de Koude-pisse, ende *Dysurie*.

2. Dit wert veroirsaeckt uyt *Slappigheyt van de Sluytspier*, die de Krop van de Blaes om-vat, ofte de *Zenuwen*, die uyt de Lendenen het gevoelen, ende bewegen den

ge-

gemelten Spier aen-brengen. Sulcx geschiet door *Stuytkingen*, *Verkoutheyt*, *Slagh*, ofte *Stoot*; oock door *Quetsure*, gelijck ick onlangs gesien hebbe in een Hop-man, die ter zijde in de Lendenen geschoten was, waer van hy sijn Water niet en konde houden. *Saxonia* stelt de oirsaeck mede in slappigheyt van de scheunsche Fnasele onder in de Blaes: dan sulcx wert weder-leyt van *Sennertus* 2. *Inst.* 3. 2. 1.

Die in den Slaep haer bedde bepissen, gelijck meest doen de Kinderen, sulcx en komt niet door *Geraeckheyt*, maer door *Losheyt*, ende *Swackheyt* van den gemelten *Sluyt-spier*, waer door hy noch de veelte, noch de scherpigheyt van 't Water en kan verdragen; insonderheyt, dewijl daer-en-boven, door den Slaep, de *Gevoelende kracht* verdooft wert.

3. Het laetste van de Kinderen, hout metter tijt van selfs op, als sy met den ouderdom sorge ende schaemte krijgen, het Lichaem drooger, den Sluyt-spier stercker ende vaster wert. Als in bejaerde de Slappigheyt bestaet uyt uytwendige Oirsaeck sonder quetsinge van Zenuwen, Spier, ofte Ruggen-morgh, soodanige is wel te helpen; gelijck sy ongeneeslick is, wanneer de gemelte Deelen gequetst zijn, ofte dat de oirsaeck van de Hersenen komt, gelijck in Popelsy, Beroertheyt, ende diergelijcke.

4. Tot *Genesinge* dient gedroncken *Munte* in *rooden Wijn* gesoden, ofte het poeyer van een *Hanen*, ofte *Hoenders-stroot*, het welck 't geneest-middel is van Dr. *Gijsbert vander Horst* van Amstelredam, eertijts vermaert geneest-meester te Romen. Hy brande desen Stroot soo lange, tot dat hy droogh genoegh was om te stooten: ende het poeyer gaf hy 's avonts voor den eten in met Rooden t'samen-treckenden Wijn, ofte wat Azijn, ende Water, het welck hy eenige dagen na malkan-

kander vervolghden. Hier door werdt inwendigh de Sluyt-spier gesterckt; gelijck uytwendigh doē een Stoving, ofte Pap, onder op 't gemacht geleyt, van *Granaet-schullen*, *Smack*, *Munte*, *Alsen*, *Silver-kruyt*, *drooge Rosen*; ofte de Plaester, die voor het Scheursel in't gebruyck is.

5. In de *Maniere van Leven* dient gelet, datter meest *drooge Spijse* gebruyckt wert, sonder veel drincken; insonderheyt tegens dē avont voor de gene, die des nachts nat leggen. Moeten haer oock wachten van al 't gene Water kan *af-setten*, gelijck Werm-moes van Kervel, gestoofde Peterselÿ-wortels, Brem-cappers; als mede van Rijnsche-wijn, eñ diergelijcke. Is mede niet goet, dat het Lichaem al te seer *beweeght* wert. Dan voornamelick is hier het *By-slapen* schadelick.

Het XVIII. Capittel.

1. *Koude-pisse, Namen, ende Naem-reden,*
2. *Oirsaken,*
3. *Hare Ken-teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Genesinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1.

NAe dat gehandelt is, hoe het Water te veel, ende te weynigh gemaeckt wert; soo zullen wy nu komen tot het derde gebreck, te weten, als het qualick, ende met droppelen gestadigh af-schiet, daerom de *Droppel-pisse* by de Griecken, ende Romeynen in haer tale genaemt, maer by de Duytschen **Kalt-seych**/ende ons **Kaude-pisse**/ niet na de Kaude, dewijl hier scher-

pe

pe hitte in't Water vernomen werdt, dan, gelijck ick meene, nae het François *Chaude-pisse*, het welck geen koude, maer in tegendeel heete Pisse beteyckent.

2. 'T gene de Perssinge is in de Dermen, dat is de Koude-pisse in de Blaes, werdende uyt het eê de Kamergang, uyt het ander 't Water, met Pijn, ende Snijdinge drops-gewijs gestadigh af-geset, door eenige *Scherpe*, *Galachtige*, als oock *Zoute*, ende *Slijmerige vochtigheyt*, die den Sluyt-spier, soo van den Eyndel-derm, als van de Blaes (gelijck in beyde oock doet alsser een Steen in de Blaes is) gestadigh prickelt. Het selfde geschiet mede door Sweringe in de Krop van de Blaes, daer het voorby-gaende Water dan dapper in-bijt. Wtwendigh veroirsaken dit, de *Kersse* gegeten, gelijck de Grieckssche poëet *Aristophanes* getuyght, als mede veel *jong Bier* gedroncken; het welck sommige oock van *Rijnschen-wijn* gebeurt, waer van D^r. *Dodoens* een exempel heeft in sijn 48. Aen-merckinge. Maer insonderheyt verwecken dit de *Spaensche-vliegen*, waer van ick een kluchtigh exempel zal verhalen. Seker oudt man, daer het wat mede verloopen was, trouwde een oude vrouw, die rijck was eñ geyligh. De man souckende sijn vordeel uyt haer voordeel, quam by seker Meester, versouckende versterckinge des vleesch: waer over hem gegeven zijnde, weynigh asen Spaensche-vliegen (die anders na 't leven staen) bedanckte des anderen daeghs den Meester; dan wilde het selve wederom in-nemen. De Meester seyde sulcx niet dienstigh te wesen, dat hy 't wel brengen konde ter plaetsche daer het behoorde, als het daer alreede was, dan niet maken, daer niet en was. Maer als hy niet af en liet, seggende, hem soo wel den voor-leden nacht daer by bevonden te hebben, soo gaf hy hem 't selve. Dan 's anderen daeghs bracht hy andere tijdinge, hoe hem, nae 't minste bewegen, met snijdinge, en-

ende droppels-gewijs het Water af-ſijpte, by-na gelijck vertelt wert van een Bruydegom, die in plaetſe van een verſterckent drancxken, een Purgatye in-gegeven was.

3. Dit Gebreck heeft ſijne *Ken-teyckenen* in de Beſchrijvinge gehadt, te weten, dat het Water geſtadigh met *Pijn*, ende *Snijdinge* af-druypt. Indien darter een Steen in de Blaes is, ofte eenige Etter uyt de Nieren ſchiet, daer van zijn de Teyckenen op haer plaetſche te ſien.

4. De Droppel-piſſe die van Wtwendige oirſaken komt, is licht te geneſen, ende gaet veeltijdts van ſelfs over. Maer als de oirſaeck inwendigh is, dan blijftſe gemeenlick lang by, voornamelick in Oude luyden. Wert even-wel eerder geholpen de gene, die door mangel van het Water, als die door de Blaes verweckt is.

5. Tot *Geneſinge* moet gelet werden, om de Scherpe vochtigheden in de Blaes te verſachten, ende dan de ſelvige verleydende, door den Af-treck quijt te maken. Tot het eerſte dient het Af-ſietſel van *gepelde Gerſte, Maluwe, Endivie, Violen, Wit Bol-ſaet, de vier Verkoelende Saden*, ende *Soet-hout*, ofte oock een Amandel-melck uyt de gemelte Saden met *Soete-wey* getrocken. Tot het andere ſtrecken de Af-drijvende middelen, in't 12. cap. van't 1. Deel beſchreven. Dan in deſe gelegentheyt en is niet beter als *Veneetſche Terpentijn*, die niet alleen den Buyck loſch en maeckt, ende de ſcherpe Vochtigheden verleyt: maer oock de Nieren, Water-peſen, ende Blaes ſuyvert. *Plinius* ſchrijft ſeker te weſen, dat de Koude-piſſe over-gaet met *Dictamnus*. Dan wel ſoo ſeker gaet het af-ſietſel van *Swarte ael-beſyen-bladeren*; die oock dickwils door haren reuck helpen, alſſe maer in de handen gewreven, voor den neus gehouden werden.

6. De *Maniere van Leven* moet mede ſtreckē tot verkoelen, ende verſachten. Derhalven dient gebruyckt

laf *Vleyſch-nat*, met *Lattouw*, ofte *Endivye* geſtooft, *Sotte-melck*, *Soete-wey*, *door-geſlagen Gerſte*, *verſſche Eyeren*, ende voor dranck *Gerſte-water* met wat *Soet-hout* gekoockt. Het lichaem moet altijt open gehouden werden. Groote Beweginge des Lichaems, ende Gemoets dient geſchouwt: als oock lang Vaſten, lang Waken, en al 't gene de Vochtigheden eenige Scherpigheyt kan by brengé.

Het XIX. Capittel.

1. *Bloedigh eñ Etterigh VVater waer door veroirſaeckt*,
2. *Ken-teyckenen*,
3. *Voor-teyckenen*,
4. *Geneſinge*,
5. *Maniere van Leven*.

1.

IS nu in 't gebreckelick Water maken, alleen overigh te ſpreken, van het gene, onder 't welcke hem Bloet, ofte Etter vermengt. Het Water Bloedigh af-ſchietende komt, ofte uyt den Sluyt-ſpier van de Blaes, ofte uyt de Nieren, door het openen van eenige Aderkens, ende wanneer de ſelve noch door *Vallen*, *Springen*, *Slaen*, *Stooten*, *Spaenſche-vliegen* niet alleen in-genomen, maer oock van buyté op-geleyt, ofte eenige andere uytwendige oirſaeck verſeert en zijn, dan is wel af te nemen, ſulcx veroirſaeckt te weſen door een *Steenken*, dat ſoo van ſijn ſelven, als inſonderheyt door ſtercke Oeffeninge, ende Beweginge des Lichaems tegens den Nier, ende ſijn teere Aderkens ſtootende, Bloedt uyt-geeft. Soo dat het Bloedigh water alleen dickwils teycken gegeven heeft, van een Steen in de Nieren, daer ſich geen andere Ken-teyckenen openbaerden. Als dit by-blijft, ſoo ſlaet het tot een Sweringe, de welcke in het Water veel dicke, en-

ende taeye Etter doet sincken.

2. Het *Ken-teycken* toont sijn selven in het Water; ende of het uyt de Nieren, ofte uyt den Sluyt-spier komt, sulcx is uyt de vermenginge te mercken. Want als het Bloet, van de Nierē daelt, dan is't volkomentlick onder het Water vermengt, ende schijnt waterigh Bloet, het welck daer nae met een roode wolck besinckt; gelijck het oock doet in de Sweringe, het Water terstont sich gantsch bleyck, ende slijmerigh vertoonende, doch daer nae mede besinckende. Maer als het Bloet, ofte de Etter uyt den Sluyt-spier voor-komt, dan en is geen van beyde recht onder het Water vermengt, maer is van 't selve wat gescheyden, 't Bloet klontert onder in't glas, alwaer de Etter als slijm aen-kleeft. Behalven dat oock de plaets door de Pijn insonderheyt wert aen-gewesen.

3. Wanneer het Bloet, 't welck uytwendigh veroirsaeckt is, niet te veel af en schiet, ofte te lange geduyrt en heeft, dan werdt het lichtelick geholpen. 'T gene door een Steenken komt, en kan niet belet werdē, voor het selve wech-genomen is. Een Sweringe is beter te helpen, als nader zijnde, in den Sluyt-spier, dan in de Nieren; hoe-wel die oock niet altijdt doodelick en is.

4. Om niet veel *Genees-middelen* (die beschrevē werden by de gene, die geen van alle immermeer besocht en hebben) over-hoop te halen; zal ick alleen weynige by-brengen, waer door verscheydene, die noch leven, van Bloedigh, ende Etterigh-water genesen zijn. Als het *Bloedigh* is, zal men nemen *Wortels van Lever-kruyt*, *Wael-wortel*, van elcx 1 onçe, *Wech-bree-bladeren*, *Duysent-bladt*, *Silver-kruyt*, van elcx 1 hant vol. Te samen gekoockt in Soete-melck ende Water tot een pint, ende daer by gedaen *Syroop* van *drooge Rosen*, van *Misspelen*, ofte *Myrtillorum*, 2 onçen, ende daer van dickwils gedroncken. Wanneer *Etter* met het Water af-schiet, N. *Wael-*

wortel 1 onçe, *Wortel van China*, een half loot, *Sanikel*, *Alchymille*, van elcx 2 hant vol, *Peterselye* (om het ander nae den Water-loop te voeren) 1 hant vol. Dit te samen gekoockt, als voren, ende daer onder vermengt eerst om te Suyveren 1 ofte 2 onçen *Honich van Rosen*, ende daer nae om te Sluyten, de gemelte Syropen. Dit selfde zoude oock mogen in de Blaes gespeut werden, als de Sweringe in de Sluyt-spier is. Voor alles dient somtijts tusschen beyden gebruyckt een vierendeel loot *Venetsche Terpenthijn*, met wat poeyer van *Soet-hout*.

5. In dese Sieckte komt het veel aen op een goede *Maniere van Leven*. Daerom zal men, soo veel mogelick is, een gematighde *Lucht* verkiesen: als mede soodanigen *Spijse*; ende daer by mengen 'tgene een weynigh op drooght, doet kleven, ende te samen treckt. Derhalven is hier dienstigh *Witte-broot*, *Twee-back*, *Rijsten-bry*, *Bloeme-pap*; *Gebraden Kalfs-vleysch*, *Tol-boom*, met *Porçeleyn*, ende het *Kruyt van Wael-wortel*, met wat *Sap* van *suyre Granaet-appels*, ofte *Verjuys* gestooft, gebrade *Konijnen*, *Hoenderen*, ofte mede soo gestooft, *Geley van Kalfs-voeten* met Soete-melck, ofte Rooden-wijn gemaeckt, *Eyeren*, ende diergelijcke. Den *Dranck* magh wesen *goet Bier*, ende, voor de gene, die sulcx gewent zijn, *Roode-wijn*, die wat t'samen-treckende is. Dan hier en dient niet veel gedroncken, om door te veel nat het Water niet te vermeerderen, ende gaende te maken. Men moet sich oock wachtē van alle Spijse, eñ Dranck die scherp, gepepert, heet, ofte af-drijvende is; gelijck mede van alle Ontroeringe soo des Gemoets, als des Lichaems, insonderheyt Rijden, ende By-slapen. Het Lichaem dient open gehoudē, om de scherpe Vochtigheden van de Nieren, ende Blaes af te leyden.

Het

Het XX. Capittel.

1. *Algemeene Telinge, ende Voort-ſetten, in alle Dingen; ende Sucht daer toe drijvende, met meerder Vermaeck in de Vrouwen, als in de Mans.*
2. *Belet door Onvruchtbaerheyt,*
3. *Oirſaken,*
4. *Haer Ken-teyckenen,*
5. *Voor-teyckenen,*
6. *Geneſinge,*
7. *Maniere van Leven.*

1.

DE treffelickſte, ende goddelickſte Dingen, geven boven andere van haer een ken-teycken, datſe eeuwigh, ende onveranderlijck zijn. Derhalven, alſoo hier de hooghſte volmaecktheyt, eñ het opperſte goet is, lang te beſtaen, eñ wel te leven, ſoo en is niet vremt, dat al 't gene ſterffelick ende verganckelick geboren wert, daer nae tracht, ende van nature verlangt om te leven, eñ te weſen. Ende, al hoe-wel onmogelick is, gelijck *Ariſtoteles* wel aen-wijſt, dat ſy volkomentlick daer toe geraken, ſoo iſſer niet-te-min ſoo veel verkregen, dat ſy ten deele onſterffelick zijn, niet by haer ſelven, maer door Voort-ſettinge. Het welck ſoo verre gaet, dat het ſelfs oock in de Boomen, ende Kruyden plaets heeft:

Al wat opder aerden leeft,
Al wat om den hemel ſweeft,
Al wat in het woeſte diep
Godt in oude tijden ſchiep,

Al tot aen de naeckte pier,
Al tot aen de kleynſte mier,
Al tot aen den minſten vis
Dieder in het water is:
Al de kruyden in het wout,
Al tot aen het quaſtigh hout,
Al tot aen den harden ſteen,
Heeft dit uyter aert gemeen
Dattet voelt een innigh vyer,
Dattet trout op ſijn manier,
Dattet al te ſamen paert
Yder een nae ſijnen aert,
Dattet vrijt en dattet ſpeelt,
Dattet ſoete vruchten teelt.
Dit was eens des werelts gront,
Schier eer dat de werelt ſtont;
Dit ſal vaſt en ſeker ſtaen,
En noch altijdt verder gaen,
Tot men nae des werelts val
Eeuwigh bruyloft houden ſal.

Een Kruyt en vergaet eygentlick niet, dat wederom uyt het Saet van nieus uyt-ſpruyt. Een Vader, al ſterft hy, leeft noch in ſijnen Soon, in den welcken hy ſijn levende-beelt nae-laet. Hierom werden alle Dieren door een ſonderlingen luſt, ende begeerte geprickelt tot de Telinge, waer toe Godt Almachtigh Man, ende Vrouw geſchapē heeft, haer al van den beginne inſcherpende deſe leſſe; *Weeſt vruchtbaer, ende vermenighvuldight.* Welck onderſcheyt van Man, ende Vrouw, niet alleen in de Menſchen, ende andere Dieren aen te mercken is:

maer

maer oock eenige Boomen, gelijck onder andere, de Laurieren, Cypreſſen, Linden, inſonderheyt de Dadelboomen toe-geſchreven werdt. Waer over d'heer Raedt-Penſionaris *Cats* het volgende Dicht voor ſijnen *Prouf-ſteen* geſtelt heeft:

Daer is een geeſtigh volck dat Godes hooge wercken
Gewoon is aen te ſien en vlytigh aen te mercken;
Soo datter niet een loof in boſch of velden waſt,
Dat niet en wort door-ſocht en neerſtigh onder-taſt.
VVat kruyt of planten doen, en hoe de boomen leven,
En waer de wortel gaet, en hoe de tacken ſweven,
En wat het jeugdigh ſap, en wat de ſchors vermagh,
Dat wort by hen geſien als in den klaren dagh.
Maer noyt en wiſter menſch van boſch-gewas te ſprekē,
Dat metten Dadel-boom is weert te zijn geleken:
Sijn aert dient hier gedacht en aen de jeught vertelt,
Vermits hy liefde pleeght oock in het woeſte velt.
VVaer oyt dit jeugdigh hout komt ſpruytē aender heydē,
Daer is't in man en wijf ten vollen onderſcheyden:
Een geeſtigh hovenier die kent haer rechten aert,
En ſiet wanneer de boom is nut te zijn gepaert.
Het wijfje ſtaet en treurt, en laet ſijn tacken hangen,
VVanneer het in de Mey met liefde wert bevangen;
Men ſiet het aen het loof, hoe-wel het niet en ſpreeckt,
Of dat de wortel queelt, of datter yet ontbreeckt.
Indien het is geplant ontrent de manne-boomen,
Maer daer een helle beeck met koele water-ſtroomen
Koomt ſchieten tuſſchen bey, ſoo dat het niet en kan
Vo'doen ſijn gulle jeught, en wrijven aen den man:

Soo koomt den hovenier den manne-boom genaken,
En gaet van sijn geway een aerdigh kransjen maken,
En hangt het aen den stam van die uyt liefde queelt,
Soo dat het aerdigh groen haer om de leden speelt.
En als het vrouw-gewas dit voelt aen hem gebeuren,
Soo latet veerdigh af van sijn ellendigh treuren,
Het krÿght een ander verw, en schiet eē blÿder groen,
Soo dat sijn innigh mergh sich open schÿnt te doen.
Soo haest de bogert-man dit wesen koomt te mercken,
Soo pooght hy sijn bedrÿf al vorder uyt te wercken:
Hy pluct de schoonste bloem, hy neemt dē groenstē bast
Die aen de manne-stam en sijne tacken wast.
Hier weet hy nae de kunst een poeyer af te maken,
Dat geeft het wÿfje moet en vordert hare saken;
Het is gelÿck een dau daer naer het kruyt verlangt,
Iae als een vruchtbaer Zaet dat zy in haer ontfangt.
De boom aldus bestroyt begint terstont te swellen,
En schiet veel bloemen uyt die niet en zÿn te tellen,
En naderhant de vrucht; dies lacht de bogert-man,
En prÿst het vruchtbaer hout, en eter dadels van.

Dan gelijck dese Gemeenschap, ende Versamelinge vry duyster is in de Boomen, soo blijckt se klaerlick in de Dieré, die oock van de Nature tot het Telen aen-geritst werden, om dat noodigh werck geerne, ende met luft uyt te voeren. Want hoe zoude anders een statigh Man te brengen zijn geweest om sijn selven in die vuyligheyt te steken, ende een eerbare Vrouwe de schaemte willen aen een zijde stellen, ende noch uyt-staen de moeyelickheyt van dragen, ende baren; het welck niet alleen met pijn, maer oock dickwils met gevaer van 't leven toegaet,

gaet, waerom *Medea*, by den Grieckſchen poëet *Euripides*, ſeydt, liever drie-mael met den ſchilt in den ſlagh te willen ſtaen, als eens te baren. Dan hier in is oock al voor-ſien, ende de Vrouwen daerom dubbelt vermaeck toe-gevoughт. Want ſy en ſchieten niet alleen haer eygen Zaet (het welck vol Geeſten zijnde, een ketelige vreughт maeckt) maer ontfangē oock dat van den Man. Dit was *Tireſias* ſeer wel bewuſt, als beyde beſocht hebbende, ende daer over, tuſſchen *Iupiter*, ende *Iuno*, die daer van uyt kortſwijl een boertigh wed-ſpul aengingē, ſijn uyt-ſpraeck dede, by den poëet *Ovidius* in't 3. bouck van de Veranderingen:

Fortè Iovem memorant diffuſum nectare curas
Sepoſuiſſe graves, vacuáque agitaſſe remiſſos
Cum Iunone jocos, & major veſtra profectò eſt,
Quàm quæ contingit maribus, dixiſſe, voluptas.
Illa negat, placuit quæ ſit ſententia docti
Quærere Tireſiæ. Venus huic erat utraque nota.
Nam duo magnorum viridi coeuntia ſylvæ
Corpora ſerpentum baculi violaverat ictu,
Déque viro factus, mirabile, fœmina ſeptem
Egerat autumnos: octavo rurſus eoſdem
Vidit: & eſt veſtræ ſi tanta potentia plagæ
Dixit, ut autoris ſortem in contraria mutet,
Nunc quoque vos feriam. percuſſis anguibus iiſdem,
Forma prior rediit, genitiváque venit imago.
Arbiter hic igitur ſumptus de lite jocoſa,
Dicta Iovis firmat.

2. Deſe Telinge werdt belet door *Onvruchtbaerheyt*; de welcke beſtaet in gebreck, datter in de *Stoffe* zoude mogen weſen, ofte in't *Werck-tuygh*.

3. De stoffe is het *Zaet*; het welck onbreeckt, ofte van nature, gelijck in Kinderen, ende Stock-oude luyden, ofte door eenige Sieckten, als Koortschen, Teringe, ende diergelijcke. Het selve wert oock bedorven, ende derhalven onvruchtbaer, als eenige van de voorname Deelē, die het Bloet (uyt het welcke de stoffe van't Zaet is) maken, merckelick beschadight zijn. Waer by mede komt, als het Zaet al te dun, ofte al te dick is; gelijck de natuerlicke poëet *Lucretius* wel aenmerckt in sijn 4. bouck, daer hy oock de reden geeft:

Nam steriles nimium crasso sunt semine partim:
Et liquido præter justum, tenuique vicissim.
Tenue, locis quia non potis est adfigere, adhæsum
Liquitur extemplo, & revocatum cedit ab ortu:
Crassius hoc porro, quoniam concretius æquo
Mittitur, aut non tam prolixo mittitur ictu;
Aut penetrare locos æque nequit, aut penetratum
Ægre admiscetur muliebri semine semen.

Wat het *Werck-tuygh* belangt; soo zijn onder de Mans onbequaem, die het selfde te Groot, te Kleyn, ofte Wanschapen is: maer meest, die al te kout van Gematigheyt zijn, by de Rechts-geleerde *Frigidi* genoemt, onder de welcke oock de oude koude mans zijn, die gemeenlick haer werck op't getouw laten staen,

Frigidus in Venerem senior, frustraque laborem
Ingratum trahit, & si quando ad prælia ventum est,
Vt quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
Incassum furit.

gelijck de poëet *Virgilius* in't 3. bouck der Lantbouwinge spreeckt van de oude Paerden. Soo gebeurt oock in andere, datter door gebreck van Geesten geen verrijse-

nisse

nisse en komt, ofte niet lang genoegh en duyrt. De poëet *Propertius* seyt hier van 4. *Eleg.* 9.

Cantabant surdo, nudabant pectora cœco;
Lanuvii ad portas, hei mihi, solus eram.

Van welcke verssen te sien is by *Cæl. Rhodigin.* 4. *A.L.*7. ende *Tiraquell.* in 4. *Leg. Connub. gl.* 1. *p.* 3. *n.* 12. Ick en zal maer een exempel uyt de Historyen by-brengen. *Mariana* in't 6. bouck der Spaensche saken op't 2. cap. verhaelt, hoe de dochter van *Witterick*, koning van Spaengien, verlooft zijnde aen *Diderich*, koning van Bourgongven, ende met groote staet in Vranckrijck komende, haer Vader geheel wederom haeft t'huys quam; ende datter vast gelooft werde, dat de Koning, door toverye van sijn by-sitten, daer hy dapper aen vast was, niet en hadde konnen plucken de blom van de Koninglicke maeght. Soodanige werden by de gemelte Rechtsgeleerde *Malefiziati* geheeten; ende dese Toverye, ende Besweringe, werdt onder andere, vast gestelt by den meerder gemelten D^r. *Fernelius* 2. *de Abd.* 16. ende *Alexander Benedictus* 24. *de med.* 14. gelijck oock eenige beschreven zijn door *Castro* 3. *de morb. mul.* 3. Dit beswaren, ende knoopen van de Nesteling is geheel gemeen in Vranckrijck; soo dat ick verwondert ben sulcx ontkent te werden van D^r. *Hucherus*, professor te Montpellier, in sijn Latijns bouck van de Onvruchtbaerheyt, als oock van den Heere van *Montaigne*, die't selfde op't 20. cap. in't 1. bouck van sijn Fransche prouven alleen de stercke Inbeeldinge toe-schrijft. Ick hebbe onlangs over dese sake gesproken met den hoogh-geleerden heere, *Cl. Salmasius*, die my verklaert, ende met exempelen bevestight heeft, sulcx waerachtigh te wesen; gelijck ick oock van verscheyde andere versekert ben. Noch vremder is't gene *Bapt. Codronchius* schrijft 3. *de Venef.*

Venef. uyt vele Hiſtoryen te blijcken, dat yemants Gereetſchap kan af-getovert werden: Doch hy voeghter by, dat ſulcx niet inder daet en is, dan alleen ſchijnt te weſen. Maer het gaet wel vaſt in de gene die gelubt zijn, de welcke even-wel ſonder regen, noch wint maken; ende derhalven oock lief-hebbers zijn, doch ſonder vermogen, (ſiet *Cæl. Rhod.* 9. 12.) gelijck een Maget, by den poëet *Terentius*, in *Eunucho*, ſeydt, wel verſtaen te hebben. Het welck de Turcken wel wetende, doen het een met het ander wech-nemen, in de Slaven, die ſy ſtellen tot bewaringe van haer Vrouwen.

De nu meer-gemelte *Cælius Rodiginus* verhaelt op't 14. cap. in't 20. bouck van ſijn Oude-leſſen uyt *Xanthus*, een oude Schrijver der Lydiſche ſaken, dat *Andramites*, koning van Lydien de eerſte geweeſt is, die *Vrouws-perſonen* doen *Lubben*, ende de ſelfde in ſtede van gelubde mans gebruyckt heeft. Dan dit en grijpt by ons geen plaetſche: maer wel te groote *Wijtte*, *Nauwigheyt*, *Sluytinge*, (by de Grieckē On-geboorde geheeté) *Verdraeying van den Hals*, ofte *Krop des Lijf-moeders*, (gelijck ick bevonden hebbe te geſchiedē door het al te veel gebruyck van veel *Verkouwende Spijſe*) als oock dat de *Lijf-moeder* al te *heet*, ende graeyigh is, waer door de Stonden (die het Zaet voeden) weynigh zijn, ende doen ſchrijnen: gelijck ſy oock op-gehouden, ofte vermindert worden, wanneer de ſelve te *Kout* is. Hebbe even-wel bevondē, dat de Onvruchtbaerheyt in de Vrouwen hier te Lande meeſtendeel ſpruyt uyt al te groote *Vochtigheyt des Lijf-moeders*, waer door ſy niet alleen haer eygen Bloet te waterigh maeckt: maer oock het Zaet niet en behout.

Wy hebben nu kortelick aen-geweſen de Gebreken, die in Man, ofte Vrouw de Vruchtbaerheyt tegen-ſtrijden: maer dient oock aengemerckt, gelijck alle-daeghs bevonden wert, datter wel in geen van beyde gebreck en

is,

is, ende even-wel niet voort en komt. Want alsoo niet van een; maer uyt het Zaet van twee, alle volmaeckte Dieren geteelt werden: soo moeter noodsakelick seker *Over-stemminge* tusschen beyde zijn, te weten, een gelijcke Gematigheyt, ofte die door verschillende Ongelijckheyt gelijck, ende een-parigh gemaeckt wert. Ende dit is de oirsaeck, dat de Vrouwen by den eenen Man Kinderen krijgen, by den anderen niet, gelijck *Plinius* 7.13. daer toe by-brengt *Augustus*, ende *Livia*; jae somtijts met den selfden lang getrout zijnde, nae veel jaren eerst komen te kinderen. Sonder twijfel, om dat de Gematigheyt des Lichaems metter tijdt verandert, ende dien volgende oock het Bloet, eñ daer uyt het Zaet een ander gematigheyt verkrijght. De poëet *Lucretius* heeft dit mede niet over-geslagen in het voor-gemelte bouck, ende met dese verssen:

Nam multum harmoniæ Veneris differre videntur,
Atque alias alii complent magis, ex aliisque
Suscipiunt aliæ pondus magis, inque graveſcunt:
Et multæ steriles hymenæis ante fuerunt
Pluribus; & nactæ post sunt tamen, unde puellos
Suscipere, & partu possent diteſcere dulci.
Et, quibus ante domi fœcundæ sæpe nequissent
Vxores parere, inventa est illis quoque compar
Natura, ut possent natis munire senectam.
Vsque adeo id magni refert; ut semina possint
Seminibus commisceri genialiter apta,
Craſſaque conveniant liquidis, & liquidæ craſſis.

4. Wanneer de Oirsaeck van Onvruchtbaerheyt spruyt uyt eenigh merckelick Gebreck in de Bloet, ofte Zaet-makende deelen, daer van brengt elck Deel sijn ey-

eygen *Teycken* mede, ende is op sijn plaetsche aengewesen. De *Kouwigheyt* wert daer door gemerckt, datter geen, ofte weynigh lust en is, ende datter een dun, ende waterigh zaet sonder vreught af-schiet. De Toverye blijckt daer aen, dat yemant anders wel gestelt is, ende met een ander wel te doen kan hebben, maer niet met sijn eygen Huys-vrouw, daer de Nesteling alleen op geknoopt is. De Gelubde vertoonen haer eygen teycken: doch blijckt noch sonder dat, aen haer *Wesen*, ende *Manieren*. Want sy zijn gemeenlick *Bol*, *Valuwe*, ofte *Geplackt* (siet *Salmasius* in sijn *Plinianis Exerc. p. 757.*) *in't Aengesicht*, sonder *Baert*, ende hebben een *Vrouwen-stem*. Ick zoude daer by vougen Vrouwe-moet; 't en ware ick der Vrouwen dapperheyt beweert hadde in't bouck van hare *Wtnementheyt*, ende dat oock de gesnede *Narsetes*, ten tijde van den keyser *Iustiniaen*, mannelick tegens de Gotthen gestreden, ende hem wederom meester van Italyen gemaeckt hadde. Sulcx is oock te lesen in de Turckesche historyen van verscheyde Oversten, die gesneden zijnde, haer verstandigh, ende vromelick drougen. Waer uyt blijckt, niet altijdt vast te gaen, 't gene den Arabischen geneesmeester *Avenzoar* schrijft, dat de Gesnedene van quade manieren zijn, sonder oirdeel, ende verstant.

Dat de Aderen van de Lijf-moeder verstopt zijn, wert betoont door het *Op-houden van de Stonden*. Die den Hals van de Lijf-moeder verdraeyt hebben, genieten Pijn in plaetsche van Vermaeck; ende en konné het ontfangen Zaet niet behouden: gelijck oock niet ontfangen, die te swaerlijvigh zijn, wanneer, gelijck *Hippocrates* seyt, den Hals van de Lijf-moeder door de groote *Vettigheyt* van het Net, te seer gedruckt wert.

5. Als de Onvruchtbaerheyt haren oirspronck heeft uyt quaet Zaet, dat heeft sijn swarigheyt nae de swaerte

der

der Sieckte, daer sulcx door veroirsaeckt wert. Het Werck-tuygh, dat te lang, te kort, te ruym, ofte te nauw is, en kan naulicx geholpen werden: maer wel dat krom, ofte verdraeyt is. De besloten Vrouwelickheyt, seyt *Plinius* 7. 16. te zijn een voor-teyckē van ongeluck, daer toe by-brengende het exempel van *Cornelia*, de dochter van *Scipio*, wiens beyde sonen, *Gracchi* genaemt, noch by haer leven, eñ zijnde *Tribuni plebis*, ofte Volcx-volmachtige, om-gebracht wierden. Het binden van den Nesteling duyrt somtijts eenige tijdt, somtijts al het leven. Dan de Vrouwen en mogen volgens de Rechten niet klagen, als nae drie-jarigh gedult, gelijck sulcx, onder andere noodige Leeringen, aen-gewesen wert in't vermaert *Houwelick*, met dese Verssen:

Ghy mooght geen bedt-gebreck in rechten openbaren
Als naer een koude sucht van drie geheele jaren,
Dit onheyl heeft den aert om niet te zijn geklaeght,
Als van een echte wijf, en noch een volle maeght,
VVant heeft de soete trouw maer eens haer volle leden,
Soo is voor alle-tijdt het klagen af-gesneden,
En of dan eenigh man sijn eerste kracht verliest,
Geen wijf en heeft de macht dat sy een ander kiest.
Al watter nader-hant kan yemant over-komen
Dat moet, hoe dattet gae, ten goede zijn genomen,
Iae schoon u bedt-genoot vergat sijn echte schult,
Daer is geen beter raet, als lijden met gedult.
Maer soo misschien de man met onbequame leden,
Is van den eersten aen op uwe kouts getreden,
En dat het onheyl duert tot aen het derde jaer,
Soo eyst u jeught te recht een ander weder-paer.

Niet

Niet dat om dese feyl de trouwe wort ontbonden,
Maer dat geen ware trouw daer oyt en is gevonden,
VVant als een vrouwe trouwt die niet en is gemant,
Soo blijft de vrouwe los, de trouwe sonder bant.

6. De Onvruchtbaerheyt, de welcke veroirsaeckt door gebreck, datter is in het Bloet-maken van Lever, Milt, ofte Nieren, moet geholpen werden, gelijck in de Siecktē van die Deelen is aen-geweſen. De Swackigheyt van 't Werck-tuygh kan verſterckt werden met het ſtrijcken van *Weſt-Indiſchen Balſaem*, wat *Olye van Euphorbium*, ende een weynigh *Muſkeljaet*, *Amber*, ofte *Zivet*: ende inwendigh met *Rakette*, 't zy de Bladeren, ofte het Saet. Hier van is het verſken:

Excitat ad Venerem tardos Eruca maritos.

Daer toe dienen oock *Cubeben*, *Galanga*, verſch ingeleyde *Gember*, de *Ballen van een Voſch*, ende het Vleeſch, inſonderheyt dat ontrent de Nieren is, van *Scincus*, by ſommige nae ſijne gelijckeniſſe aerdtſche Crocodil genoemt, als *Plinius* ſchrijft. Dan deſe moet van verre komen, ende alſoo hy dickwils van de rechte plaetſche, te weten Egypten, ofte Indyen, niet gebracht en wert, ende oock ſorgelick is, ſoo zoude ick beter vinden, ſulcken vleeſch te vermijden, ende te gebruycken 't gene by ons in't wilt waſt, ende gantſch geen gevaer mede en brengt; te weten de wortels van *Standel-kruyt*, ofte *Satyrion*, het welck dien naem heeft nae de ritſige Veltgoden, by de Poëten *Satyrs* genaemt. Dit Kruyt heeft twee Wortelkens, gelijck Haſel-noten, haer kracht met de gelijckeniſſe mede brengende, gelijck aen-geweſen is in ons *Inleydinge tot de Hollandiſche geneeſ-middelen*, op't 4. capittel. Van de ſelfde klootjens is het eene vaſt ende ſtijf (het welck van jaer tot jaer verandert, gelijck wel aen-gemerckt is onder andere by de vermaerde Kruyt-

be-

beschrijvers *Dodoens*, ende *Dalechamps*, alleen hier toe bequaem) ende 't ander voos, eñ rimpeligh, het welck meerder belet, als vordeel zoude by-brengen. De Grieckſche *Theophraſtus* in't 9. bouck van ſijn Beſchrijvinge der Kruyden op het 20. capittel, verhaelt van ſeker Kruyt, het welck een Indyaen mede gebracht hadde, dat niet alleen de gene, die het aten, maer oock, die het alleen aenrochten, ſulcken kracht in haer leden op-blies, dat ſy queeſteden als ſy wildē. Hier op ſchrijft de hoogh-geleerde *I. Bodæus van Stapel*, geneeſ-meeſter van Amſterdam, (tot groote ſchade van de Geneeſkonſte, ende dien volgende van de Gemeene ſake, onlangs in fleur van ſijn leven overledē) in ſijn treffelicke Wt-leggingen, dit jaer 1644. gedruckt, hoe een geloofwaerdigh man, die uyt Indyen quam, ſijn Vader vertelde, datter een Kruyt was in *Saratta*, by de Inwoonders *Bangi* genoemt, van ſulcke kracht, dat het door mans-werck een geheele nacht de Vrouwe zoude gaende houden. Of dit, ſchrijſt hy, het ſelve kruyt is, daer *Theophraſtus* van handelt, dewijl daer geē beſchrijvinge by en is, niet wel te weten; maer even-wel uyt het verhaelde waerſchijnelick te weſen. Sommige meenen dat dit kruyt *Satyrion* geweeſt is, alſoo een ander Griecx kruyt-beſchrijver *Dioſcorides* het ſelve ſulcke kracht toe-ſchrijft, dat het ſelfs maer in de handen gehouden, doch meerder in wijn geſoden, den luſt tot by-ſlapen verweckt. Het welck van den Romeynſchen ſchrijver *Plinius* oock gevolght wert. Wy gebruycken het af-ſietſel van het vaſte Wortelken, ofte het ſelve met ſuycker in-geleyt, als oock de Conſerve daer van gemaeckt, ende *Diaſatyrion* genoemt. Sommige ſeggen (gelijck Dr. *Dodoens* oock aenmerckt) dat de Vrouwen van Theſſalyen deſe ſelvige Wortel noch verſch, teer, ende vol-ſappigh zijnde, met Geyten-melck pla-

gen te drincken te geven, om de geyligheyt te doen komen; ende de dorre, ofte drooge, om den selven te bedwingen, ofte achter te doen blijven. Hier en dient oock niet over-geslagen dat dit *Standel-kruyt* (onder meerdere geslachten) manneken, ende wijfken is, die altijdt by een wassen; ende als het een van 't ander gescheyden, ofte uyt-geroeyt wert, het ander terstont begint te quijnen, ende allencxkens vergaet. Welcke Over-een-stemminge in den Dadel-boom, ende andere hier voor is aengeroert.

VVat seyt de kunste meer. vermogen echte luyden
Door moes van Bever-geyl en ander minne-kruyden
Door kitsich netel-zaet geroert in spaensche pap,
Door artisocke-mergh, en siltigh oester-sap,
Door herssens van de duyf, en lil van hane-kammen,
Door eyers van de mus, en beyers van de rammen,
En watter door de kunst kan werden by-gebracht,
Te stijven tot het bedt haer uyt-geputte kracht:
Geef antwoort mijn vernuft, ten eynde jonge paren
Die over dit beslach in eenigh twijffel waren,
Verstonden met bescheyt en watter magh bestaen,
En watter qualick vought, en niet en dient gedaen.
Het wit dat yemant heeft kan veelderhande saken
Geoorloft aen den mensch of gantsch onheyligh maken.
VVant, die een wettigh ding ten quadē eynde buyght,
VVert, even in het goet, van sonden overtuyght.
Siet als een jong-gesel in echten staet getreden
Vint koelheyt, trage sucht, vint onmacht in de leden,
Of dat hy andersins niet recht betalen kan
VVat vrouw en trouwe verght tot laste van dē man,

Of

Of dat een ware ſucht om vrucht te mogen winnen,
Hem prickelt in den geeſt, en niet een dertel minnen,
Soo wort het echte paer by wijlen vry geſet,
De tafel even ſelfs te ſchicken naer het bedt.
Niet door een geyl bejach van onbekende ſpijſen,
Dat niet als bobbels maeckt, en doet de leden rijſen,
Niet door eē grillig kruyt, dat ſchuym en windē broet,
Maer door geſonde koſt, die al het lichaem voet.
Maer ſoo in dit geval de keucken ſoude ſtrecken
Om tot een meerder brant de leden op te wecken,
Of dat eē dertel menſch heeft voor ſijn hooghſte wit
Niet om te zijn gevoet, maer om te zijn verhit.
Soo iſſet ongerijmt het lijf te mogen ſtercken,
Om door een nieuwe kracht de tochten uyt te wercken,
Geen ſonde dient verweckt, maer uyt te zijn gebluſt,
Geen trouw en is gewijt ten dienſte van de luſt.

Wy komen nu tot de Tovery. Den ouden *Herodotus* verhaelt in't 2. bouck van ſijn Grieckſche hiſtorye, op't eynde, hoe *Amaſis*, koning van Egypten, ſijn huyſ-vrouw *Ladiçe* van *Cyrenen*, niet en konde bekennen, gelijck hy nochtans andere wel gebruyckte. Als dit lange duyrde, ſoo ſeyde *Amaſis* tegen haer; Vrouwe, ghy hebt my betoovert, ende ghy, de ſnootſte onder alle Vrouwen, en zult daerom door geen middel de doot ontkomen. Als *Ladiçe* dat ſterck ontkende; ende even-wel *Amaſis* daer door niet neder-geſtelt en werde, ſoo beloofden ſy by haer ſelven (dit was de middel, ſeydt *Herod.* tegen dat quaet) indien ſy dien nacht haer man mocht gerieven, de godinne *Venus*, een beelt te Cyrenen op te rechten. Waer op *Amaſis* daer nae noyt te vergeefs en quam, die oock ſijn huyſ-vrouw in toe-

komende seer lief hadde. Ende *Ladiçe* volbracht haer belofte, ende sondt een beelt te Cyrenen, het welck *Herodotus* schrijft, noch op sijnen tijdt ongeschent in de voor-stadt gestaen te hebben. De voor-gemelte *Cedronchias* verhaelt op't 5. cap. van sijn 3. bouck, dat sekere Grave in't landt van Straef-burgh, een vrouw getrouwt hebbende, den Houwelickschen plicht niet en konde uyt-wercken: maer dat hem by geval het werck-tuygh van de Tovery bekent geworden zijnde, van de selvige is verlost geweest. Want van huys gereyst zijnde, als hy een Vrouw ontmoete, die hy wel eer voor sijn hoere gehouden hadde, op weder-zijdse groeting gevraeght zijnde nae de wel-vaert van hem, en de sijne, heeft geantwoort, dat alles geluckigh toe-ging: waer door dese Vrouw ontstelt zijnde, wederom gevraeght heeft, of hy oock kinderen by sijn huys-vrouw hadde: de Grave antwoorde, drie in drie jaren gehadt te hebben. Als de Vrouw hier op noch heviger in't aengesicht ontstack; Waerom, seyde de Grave, wert ghy soo ontroert, of zijt ghy mijn geluck benijdende? Neen, antwoorden de Vrouwe, maer ick ben quaet op dat oudt wijf, het welcke meende, datse door haer quade konsten, u de kracht van Kinder-telen beletten konde: tot een teycken van't welcke, seyse, in't midden van't slot, op de gront van den water-put een pot staet, waer in ettelicke dingen, wesende het werck-tuygh van haer toverye, besloten leggen; ick ben verblijdt, dat die dingen krachteloos zijn, ende verheuge my in u geluck. De Grave dit hoorende, is wederom gekeert in sijn vaderlant, ende den put gesuyvert zijnde, vandt hy den pot, die hem de Vrouw hadt aen-gewesen, ende den selven verbrant hebbende, konde sijnen brant daer nae blussen sonder eenigh beletsel. Even diergelijcke is een Raetsheer in den Hage gebeurt.

Ick

Ick zal hier by-vougen (alsoo ick moet bekennen, de minste ervaringe daer van niet te hebben) 'tgene den Heere van Roeyen-borgh, &c. *Iohan Baptista van Helmont*, schrijft in sijn Ongehoorde wercken, nu onlangs uyt-gekomē, te weten op het 8. capittel van't Graveel. Seker Bruydegom, seydt hy, vijf maenden geknoopt zijnde, stelden 't gene hem by de Bruyt belet was, in de Kamenier te werck, die hy swanger maeckte. De Vrouwe ten laetsten met hem in woorden rakende, seyde, dat sy de vuyligheyt met de Kamenier door de vinger gesien hadde, om te beprouven, of hy Verkouwt, ofte Betovert was, eñ op wat maniere sy van hem soude mogen scheyden. Ende hy voeght daer by, dat ten laetsten den betoverden Knoop is losch gewordē, door drincken van Bier, daer *Bereken-rijs* in gesoden was; het welck hy wonder prijst. Soo schrijft oock *Carichtherus*, dat hy soodanige Toveryen geholpen heeft alleen met het water-makē, door een *Bereken-rijsten-besem*. Andere seggen, dat het overgaet, als de Man door den Trouwring sijn water looft. De gemelte *Codronchius* verhaelt op d'aengewesen plaetse, van een seker Jongman, de welcke, als hy langen tijdt 't gebruyck van een jong meysjen gehadt hadde, willende haer verlaten, hem van sijn Mannelickheyt berooft vont. Als hy bedrouft zijnde, een sekere Vrouwe de oirsaeck van sijne droefheyt geopenbaert hadde, ende wien hy in dese Toverye verdacht hiel: Soo antwoorde de Vrouwe, daer zijn soete woorden ende beloften, ofte dreygementen ende gewelt van nooden, om haer te dwingen tot de herstelling van u vorige gestalte. Hy de vermaninge nakomende, als de Tovereesse door geen bidden hadde konnen beweeght werden, greep haer op een avont aen, ende slough haer een douck om den hals, den selfden soo toe-treckende, dat sy by-nae worghde, die hy niet

en wilde loſch laten, voor dat ſy hem ſijne geſontheyt beloofde; ende ſy ſtekende haer hant tuſſchen ſijne dyen, nam het bedrogh wech.

Wanneer den Hals van de Lijf-moeder al te ruym is, ſulcx wert verbetert door t'ſamen-treckende middelen, te weten *Smack*, *Weech-bree*, *Eycke-bladeren*, *Granaet-ſchellen*, ofte diergelijcke, hier voor verhaelt; maer inſonderheyt *Wael-wortel*, waer van een Stoving, ofte Pap gemaeckt kan werden, ende dan daer by gemengt poeyer van *Aluyn*, *Bolus*, ofte *Draken-bloet*.

De Nauwigheyt beſtaet daer in, ofte datter van buyten naulicx eenige openinge en is (gelijck noch een Vrouwe leeft, die de ſelvige maer ſoo groot en heeft, als een kleyne erweet) ſoodanige door een konſtigh Heel-meeſter moeten tot bequaemheyt geſneden werden; ofte datter van binnen eenigh beletſel in den Hals is, te weten van Vlieſch, ofte Vleyſch, gelijck geſchieden kan van geboorte, ofte door eenige quetſure, ofte ſweringe. Het Vlieſch moet mede door-geſnedē werden, gelijck *Aquapendens* daer een exempel af heeft; het welck ick alhier niet over en brenge, dewijl ſijn Wercken in Nederlants gedruckt zijn. Om het ingegroeyde Vleyſch wech te nemen, zal men eerſt beginnen met gepoeyert *Loot*, *Aloë*, *Vng. Ægyptiacum*, gebrande *Aluyn*, ofte diergelijcke; ende wanneer men daer niet mede door en kan, komen tot Snijden.

Als de Lijf-moeder wat verdraeyt is, dan zal men de ſelfde ſoo van binnen, als van buyten allencxkens verwermen, met ſoodanige Middelen, als in't 23. cap. van het 1. Deel beſchreven zijn, ende geſtadigh onder den Navel een Plaeſter houdē die tot het Scheurſel in't gebruyck is, daer onder mengende wat *Ladanum*, ende *Myrrhe*, ofte 't gene op de gemelte plaets is aengeweſen.

Die te Heet gebakert zijn, mogen door verkoelende Kruy-

Kruyden gematight werden; ende de Koude door verwermende, gelijck die beyde aen-geweſen zijn op de ſelfde plaets.

De Vochtigheyt wert verbetert, door de ſelfde verwermende Moeder-kruyden, ende de gene, die de Sinckingen op-droogen, beſchreven in't 15. cap. van het 1. Deel. Waer by moet komen de Maniere van leven verhaelt op't 14. capittel in't 1. bouck van het 2. Deel. Onder dient men mede den roock te ontfangen van *Wieroock*, *Bakelaer*, *Ladanum*, *Styrax*, waer van eenige pillekens gemaeckt konnen werden, ende op een kolken geleyt.

De Ongelijckheyt moet metter tijt gematight werden, door ſoodanige Spijſe eñ Dranck, na dat de ſelve is; eñ als ſy uyt-ſteeckt door de gemelte Geneeſ-middelē.

7. De *Maniere van Leven* heeft in deſe gelegentheyt veel te ſeggē. Hier is een matige *Lucht* de bequaemſte: *Spijſe* die veel, ende goet voedtſel geeft, gelijck *Kalfs-vleyſch*, *Phaſanen*, *Capoenen*, *Konijnen*, ende diergelijcke; dan inſonderheyt wert de Geyligheyt verweckt door *Hane-klooten* (waer van een kluchtigh exempel is in den *Schat der Geſontheyt*) als mede door de geyle *Moſſen*, *Perdrijſen*, ende *Duyven*, ende haer *Eyeren*; als oock de Eyeren van *Kievitten*, ende *Hoenderen*. Van de welcke mede *Kandeel* gemaeckt kan werden met *Wijn*, *Suyeker*, *Kaneel*, ende een weynigh *Saffraen*. De *Viſch*, als vochtigh, ende droogh zijnde ('ten zy voor de gene die verkoelinge van doen hadden) en kan hier geen vordeel geven; ſelver oock niet tot vermeerderinge van't Zaet, de *Oeſters*, hoe-wel ſy door hare Sultigheyt yemant gaende mochten maeckten; gelijck D^r. *Ioubert* wel aen-wijſt 2. *des Erreurs pop.* 21. Daer hy oock op de ſelfde maniere ſpreeckt van de *Aerdt-buylen*; gelijck wy mede konnen doen van *Peen*, *Aerdt-noten*, *Knollen*, *Ajuyn*, *Loock*, *Bieſ-*

looek, *Tulipa*, ende alle *Bollen*. Het welck de Romeynsche *Columella* oock aengemerckt heeft in sijn 10. bouck van de Lant-bouwinge op't 11. capittel:

— *quæque viros acuunt, armantque puellas,*
Iam Megaris veniant genitalia semina Bulbi.

Ende de poëet *Martialis* en heeft sulcx mede niet vergeten, als hy, 13. *Epigr.* 34. de selvige daer toe verheft in dese verssen:

Cum sit anus conjux, & sint tibi mortua membra,
Nil aliud, Bulbis quam satur esse, potes.
Qui præstare virum Cypriæ certamine nescit,
Manducet Bulbos, & bene fortis erit.
Languet anus, pariter Bulbos ne mandere cesset,
Et tua ridebit prælia blanda Venus.

Hier toe doen oock *Dadels*, *Amandelen*, *Pingels*, *Pistaceyen*, *Boonen*, *Erweten*, *Castanyen*, verscheNoten, *Articyocken*, *Asperges*, ende diergelijcke, alle t'sijner plaetsche in den gemelten *Schat der Gesontheyt* beschreven.

Dan met de Op-weckende middelen moet al seer voorsichtigh gegaen werden, voornamelick in oude luydē. *Marineus* verhaelt in sijn Historye van Spaengjē op't 21. capittel, hoe *Ferdinand*, koning van 't gemelte Rijck, ende groot-vader van onsen keyser *Karel*, in een sware Sieckte verviel, als hy, al bejaert zijnde, even te voren getrouwt hadde *Germaine de Foix*, ende dat de oirsaeck van de selfde geleyt werde, op eenige drancken, die hem tot de Telinge in-gegeven waren.

Men kan oock Vleysch stoven met *Munte*, ofte *Rakette*, die even-wel de Lattouw (waer van in't meergemelte bouck) in Salade gegeten, niet en kan goet maken. Is mede dienstigh 't gene met *Peper* in korsten gebacken is; als oock dat met *Gember* gestooft is. De

Slaep

Slaep dient volkomen te zijn, het *By-slapen* niet als met verlangen, ende uyt reyne liefde, een vrolick, ende geruſt *Gemoet*, doch even-wel ſelden; want gelijck de Lief-hebber ſeyt,

— *Venerem commendat rarior uſus.*

Een Portugijs geneeſ-meeſter *Caſtro*, meerder vermelt, raet aen te ſchouwen het paren van Hanen, ende diergelijcke, als Konijnen, Moſſchen, die dapper in't werck zijn, waer toe hy drolligh by-brengt deſe verſſen,

Segnius irritant animos demiſſa per aures,
Quam quæ ſunt oculis ſubjecta fidelibus, et quæ
Ipſe ſibi tradit ſpectator.

Wy zullen hier niet verder gaen, alſoo het vordere aen-geweſen is in het 2. Deel, ende capittel, van den, nu dickwils genoemden, *Schat der Geſontheyt*.

PAULUS ÆGINETA

Lib. III. Cap. LXXIV.

Μίξις δὲ ἡ ἐξόπισθεν πρὸς κύησιν συμφέρει.

HUARTE

en el exam. de ingenios cap. 15. §. 3.

La crudeza que mas daño haze a la generacion, es la del vino: por que este licor, por ser tan vaporable y subtil, haze que ellos demas alimentos, vayan crudos a los vasos seminarios, y que la simiente irrite falsamente al hombre, sin estar cozida y sazonada; y por tanto loa Platon una ley que hallo en la republica de los Carthaginenses, que el hombre casado ni su muger, no beviessen vino el dia que se pensavan llagar al acto de la generacion; entendiendo que este licor hazia mucho daño a la salud corporal del niño; y que era bastante causa para que saliesse vicioso, y de malas costumbres. Pero si se beve con moderacion, de ningun manjar se haze tan buena simiente como del vino blanco, especialmente para dar ingenio y habilitad.

HET

HET VIERDE BOUCK, VAN DE GICHTE.

Van de
GICHTE, ofte FLERECYN.

1. *Benaminge in verscheyde Talen,*
2. *Beschrijvinge,*
3. *Onderscheyt,*
4. *Inwendige Oirsaken,*
5. *VVtwendige Oirsaken,*
6. *Ken-teyckenen,*
7. *Voor-teyckenen,*
8. *Middelen om voor te komen,*
9. *Middelen om te genesen,*
10. *Maniere van Leven.*

1.

WY hebben het Menschelicke Lichaem verdeelt in Hooft, Borst, Buyck, ende uyterste Lidt-maten, te weten Handen, ende Voeten. De Sieckten van de drie eersten, zijn in de drie voorgaende Boucken beschreven: soo datter nu alleen overigh blijft, oock aen te wijsen, waer de uyterlicke Lidtmaten mede gequelt werden. Sulcx is de plage, die nae de selvige by de Griecken, ende Latijnen *Arthritis*, *Articulorum dolor*, ofte *morbus*, ende *Articularis*, ofte *Articularius morbus* genoemt wert: gelijck van de Barbaren *Arthetica*, ende daer van by sommige onder ons, **Artijcke**; maer meest **Gichte/Flerecijn/**ofte **Fledercijn.** De Barbaren geven 't oock den naem van *Gutta*, het welck in Latijn een

een drop beteyckent, gelijck ofte de ſtoffe drops-gewijſe op de Lidtmaten leeckte; het welck de Spaengjaerts navolgen met haer *Gota*, ende de Françoiſen met *Goutte*; ende daer op ſiet oock het Hoogh-duyts **Zipperlee**/ dat de vochtigheyt in de leden zippert. De Italianen houden beyden de Benamingen *Arthetica*, ende *Gotta*. De natuyrlicke hiſtory-ſchrijver *Plinius* verhaelt in ſijn 26. bouck op't 10. cap. hoe dat niet alleen ten tijde van de voor-ouders, de Gichte ſelden plagh te komen: maer oock op ſijnen tijt, de ſelfde vremt was. Want, ſeyt hy, indienſe van outs in Italyen ware bekent geweeſt, ſy zoude een Latijnſchē naem gevondē hebbē. Dan die reden en gaet niet vaſt; alſoo de meeſte Sieckte in Italyen, ende elders de Griecſche namen hebbē behouden: ende dat oock den oudē *Cato* in ſijn bouck van de Lant-bouwinge, een geneeſ-middel beſchrijft voor de *Schiatica*, wiens woorden zijn, *Vinum ad Iſchiacos ſic facito, &c.* Ende met het ſelvige woort werdē de Gichtige oock beteyckent by *Agellius* 4. *Noct. Attic.* 13. ende daer nae by andere.

2. De Gichte is *Pijn* in de Vlieſige deelen der *Gewrichten*, die met *Pooſen* gemeenelick weder komt, beſtaende uyt *Toevloeying* van een *Scherpe*, ende *Sultige vochtigheyt*. Deſe Beſchrijvinge zullen wy wat nader gaen onderſoucken.

Thomas Minadous beriſpt de gene, die de Gichte beſchrijven, ofte het *genus* ſtellen *Pijn* te weſen, ende wil het ſelve hebben de moeyelicke Beweginge, om dat de Pijn, inſonderheyt in't ſcheyden, daer altijt niet by en is, maer wel het verhinderen in de Beweginge. *Franciſcus India* meent oock, dat deſe Sieckte in de Beſchrijvinge qualick genoemt wert Pijn, als een Toeval zijnde, ende bepaeltſe met Sinckinge. Maer hy miſt. Want de Sinckinge en is de Gichte niet, maer wel de oir-

oirſaeck. Ende het is wel gebruyckelick onder de Geneeſ-meeſters in Gebrekē, daer de Sieckte, ende Toevallen by een komen, de ſelvige den naem te geven na het Toeval, dat meeſt prangt, ende de Siecken aldermoeylickſt valt, gelijck *Pleuris*, ofte Zijde-pijn, dewijl de Siecken daer meer over klagen, als over de ontſtekinge van het Borſt-vlieſch.

Wy hebben de Gicht-pijn geſtelt met pooſen dickwils wederom te komē. Want den aert van deſe Sieckte is ſoo hartneckigh, dat als ſy eens yemant beſocht heeft, den ſelfden ſeer lichtelick weder komt beſoucken, al is 't oock datſe ſomtijts eenige maenden achter blijft, ende haren waert ſchijnt vergeten te hebben.

Deſe Sieckte beſlaet de Gewrichten, ende alſoo ſy groote Pijn verweckt, dienvolgende de Gevoelicke, ende Zenuachtige, ofte Vlieſige deelen der ſelviger. Want dewijl de Zenuwen, ende Vlieſen het rechte werck-tuygh zijn van 't Gevoelen, ſoo moet nootſakelick volgen, dat daer Pijn is, ſoodanige Deelen beſchadight werden: waer onder mede behooren de Vlieſige banden. Want al is't, dat *Galenus* ſchrijft, alle Banden ſonder gevoelen te weſen; ſoo blijckt nochtans uyt het ſteken, ende ſelfs uyt de Gicht, datſe gevoelen hebben. Ende de reden, die by-gebracht wert, dat de Menſche geſtadigh met Pijn zoude gequelt zijn, indien de gevoelende Banden geſtadigh tegens de harde Beenderen zouden ſtooten, en heeft niet veel om 't lijf. Want die Gewrichten zijn van Nature ſoo wel geſtelt, ende bewaert, dat ſy daer van geen noot en hebben. Wy vatten alle daegh met onſe Handen, wy wandelē met onſe voeten, in welcke Leden veel Banden, Zenuwen, ende Vlieſen zijn, ende daer en wert even-wel door de Beweginge geen pijn verweckt. Vorder, dat deſe pijn haer meerder openbaert ontrent de Gewrichten, als op

een

een ander plaets, daer van is dese reden: te weten, dat de Aderen, ende Slagh-aderen haer van de Scherpe vochtigheyt hier in een nauwe, ende besloten plaetsche ontlastende, aldaer rontsom, als omçingelt, blijft steké, daer sy in andere plaetsen vryer, eñ ruymer loop heeft.

Onsen ouden geneesmeester *Galenus* schrijft *6. Aph.* 49. ende 10. *sec. loc.* 2. *&* 6. dat de Gichtige vochtigheden in't hol van de Gewrichten vloeyen, ende aldaer de Beenderen met gewelt van malkanderen dringen; waer door de Banden, ende Vliesen, de selvige te samen bindende, soo dapper uyt-gereckt werden, datse die over-groote Pijn veroirsaké: dat oock de selvige stoffe niet en zijpt in de Banden, ofte Vliesen, daer uyt te blijcken, dat noyt een Gichtige gesien is, die de Stuypen, ofte Treckinge der Leden hadde, dewelcke anders uyt Scherpe vochtigheyt voor-komt.

Wat het eerste belangt. Indien waer was, dat de gereckte Beenderē de Pijn veroirsaeckten, soo most noodsakelick volgen, dat als de Beenderen tegens malkanderen gedruckt wierden, by exempel die de Gicht in de Knye hadde, met staen de Pijn verminderde. Want alsoo zoude het uytrecken verminderen, eñ de invloeyende vochtigheyt te rug gedrevē werden, (even-eens gelijck de gene, die met Hooft-pijn door op-stijgende Dampen gequelt zijn, verlichtinge voelen, als sy een douck vast om haer Hooft bindē) ende dan zoude oock geraden wesen, in't beginsel de Beenderen soo nauw te vereenigen, datter niet tusschen beyde konde schieten: maer de Ondervindinge betoont, dat soodanige Middelen gantsch niet en helpen, dan wel meerder Pijn aen brengen. Daerom zoude ick het houden met den meerder-gemelten *Fernelius*, (die oock gevolght wert by *Platerus*, *Steeghius*, *Spigelius*, *Sennertus*, ende veel andere) stellende de plaetsch in de Banden, ende Vliesen, de-

de welcke de Beenderen aen malkander hechten, wanneer sy van eenige Scherpe vochtigheyt door-zijpt werden. Sulcx blijckt mede, door dien de Pijn, als het Lidt maer even wert aengerocht, terstont vermeerdert: als oock de swackigheyt, moeyelicke beweginge, ende somtijdts soodanige slappigheyt, dat het komt te recken. Dit gevoelen werdt even-wel by vele tegen-gesproken (als onder andere by *Trincavellius*, *Dureus*, *Coflæus*, *Minadous*, *Mercatus*) ende dat van *Galenus* verdedight. Wy zullen mede haer Redenen by-brengen, ende beantwoorden. Voor eerst treckense tot haer voordeel de 49. Kort-bondige Spreucke van't 6. bouck, alwaer *Hippocrates* schrijft, dat de Gichte niet op en hout voor den veertighsten dagh, ende dat de in-gevloeyde Vochtigheyt niet eerder verdreven en werdt; als stekende in een plaetsche, die weynigh wermte heeft: derhalven indien de selve was in Vleysige; ofte Bandige deelen, daer veel Aderen zijn, lichtelick zoude konnen verdreven werden. Ten tweeden willen sy haer gevoelen daer mede beweren, dat door het vloeyen van de Vochtigheyt in de holte van de Gewrichten, de Beenderen van een wijcken, ende alsoo door uyt-recken van de Banden, ende Vliesen soodanigen Pijn verwecken. Ten derden, dat door het bewegen van't Gewricht de Pijn vermeerdert. Ten vierden, dat de Pijn van binnen gevoelt werdt, eer datter van buyten eenige swelling komt; ende dat sulcx eerst geschiet, als de Vochtigheyt haer van binnen nae buyten begeeft. Ten vijfden, dewijl tusschen de Gewrichten altijt Slijmerige vochtigheyt van nooden is, om haer hardigheyt te verzachten, ende de beweginge te lichtē, soo zoude de selvige lichtelick aldaer te veel konnen vallen, verdicken, ende tot kalck gebracht werden. Dese Tegen-werpingen zijn wel te weder-leggen. Want belangende't eerste, dat

de Vochtigheyt in de Gichte dickwils langſaem verdreven wert, daer van en is de oirſaeck niet, dat de ſelve ſteeckt in de holligheyt van de Gewrichten, maer in ſoodanige plaetſch, daer luttel bloet, ende wermte is, ende de Vochtigheyt ſelve oock veeltijdts onbequaem valt, om ras verdreven te werden. Behalven dat ſulcx oock niet altijdt en gebeurt, maer verdwijnt dickwils in korte tijdt; te weten, wanneer de ſelvige weynigh is, ende bequame Middelen aengewent werden. Daerbeneffens en verweckt deſe Sieckte geen Pijn, om dat de Gewrichten recken, ende de Beenderen van malkander wijcken: maer om dat de ſcherpe Vochtigheyt zijpende in de Vlieſige deelen, de ſelvige bijt, ende uyt-reckt. Ten derden, en vermeerdert de Pijn niet, als het Lidt beweeght werdt, om dieſwille de Vochtigheyt in de holte van 't Gewricht ſteeckt: maer om dat de Vlieſige deelen, het Gewricht omvangende, die al te voren gereckt waren, door de beweginge noch meerder recken. Het vierde en gaet mede niet vaſter; Wel is waer, datter gemeenlick in 't beginſel geen, ofte weynigh geſwel en is, eñ dat ondertuſſchen groote Pijn van binnen gevoelt wert, de welcke komt te verſachten, wanneer het Lidt van buyten ſwelt. Dan ſulcx en geſchiet niet om dat de Sinckingen tuſſchen de Beenderen (die geen gevoelē en hebben) der Gewrichten gevallen zijn, ende dan nae buyten ſchieten: maer om dat de Sultige vochtigheyt op de Vlieſige, ende gevoelicke deelē van de Gewrichten eerſt neder-ſtort, ende aldaer door haer ſcherpigheyt Pijn verweckt: maer daer nae, alſſer een deel van die Vochtigheyt door het nabuyrigh Vleyſch verſpreyt wert, dan verſacht de Pijn; alſoo de ſelfde over meerder plaetſchen verſpreyt zijnde minder kracht heeft, gelijck mede, om dat de Vleyſige deelen, als ſacht, ende gemoedigh zijnde, met min-

minder Pijn konnen ſpannen, ende uyt-geſet werden. Sulcx ſiet men dagelicx in de Tant-pijn, die in't eerſte ſeer hevigh is; te weten, als de Sinckingen op de Tanden, ende haer Zenuwen vallen: dan daer nae, wanneer een gedeelte in't Tant-vleyſch, ende de Koon verdeelt wert, komt te verſachten. Wat het vijfde, ende laetſte belangt; wy hebben wijdt-loopigh genoegh beweſen in het 15. cap. van het 3. bouck, dat de Slijmerige vochtigheyt by haer ſelvē geen ſtoffe en is om tot kalck te konnen gebracht werden, eñ is derhalven by *Coſtæus* op *Avic.* hier te vergeefs by-gebracht.

Galenus is nu beantwoort op het eerſte; wy komen tot het andere, te weten, waerom die Scherpe vochtigheyt, ſackende op de Gewrichten, geen Treckinge in die Lidt-maten en verweckt? De reden is, om dat niet de Zenuwen ſelve, van wegen zy het bewegen de Spieren toe-brengen, beſchadight en werden; maer alleen de Vlieſen, ende Vlieſige Banden, die de Beweginge niet en veroirſaken, ende derhalven, al valt op haer groote Pijn, geen Treckinge en verwecken, gelijck men ſulcx oock merckelick bevint in Tant-pijn, Pleuris, Colijck, ende diergelijcke.

3. De Gichte is een algemeene ſieckte, ſeyt *Galenus*, over alle de Gewrichten; waerom *Avicenna* daer toe oock brengt Hals, ende Rug-pijn, het welck mede gevolgt wert van *Matth. de Gradibus*, *Nic. Florentinus*, ende *Fr. Pedemontanus*. De ſelve werden van *Ianitius* genoemt *Collagra*, ende *Dorſagra*, ende het eerſte, om enckel Griecx te hebben *Trachelagra* van *Minadous*, het andere *Rachiſagra* van *Paré*, die oock *Gonagra* van de Knye, ende andere namē van andere Deelen by-brengt. Dan het gemeen gebruyck heeft maer drie Grieckſche namen behouden, te weten, van de Pijn in de Handen, Voeten, ende Heup, met de namen *Chiragra*, *Podagra*,

ende *Iſchias*, by de Barbaren *Schiatica*, het welck van ons gevolght wert. Met de twee eerſte ſpeelt de poëet *Martialis* 1. *Epigr.* 99. ſeggende van een die voor recht was, ende het *Podagra* (dat is ſoo veel als *Voet-greep*) hadde, ende niet wel en betaelde, dat ſulcx was het rechte *Chiragra*, als of men *Hant-greep* ſeyde, volgens de Grieckſche benaminge.

Litigat, & Podagra Diodorus Flacce laborat:
Sed nil patrono porrigit, hæc Chiragra eſt.

Deſe twee gaen wel te ſamen, gelijck *Suetonius* oock ſchrijft van den keyſer *Galba*, hoe ſijn Handen, ende Voeten ſoo krom getrocken waren, dat hy geen ſchoen konde aen-lijden, noch geen brief op-doen, ofte vaſt houden. Jae het komt oock wel ſoo verde, dat de drie laetſt verhaelde ſoortē van Gichte in een Lichaem malkander geſelſchap houden. Ende van den keyſer *Auguſtus* verhaelt de gemelte *Suetonius*, dat het gebreck in Heup, Dye, ende 't ſlincker Been, hem dickwils krepel maeckte. Van dit mangel ſchrijvende *Herodes* in ſeketen brief, aen-gemerckt by de Grieckſche *Philoſtratus* in't 1. bouck van 't leven der *Sophiſten*: Als ick Eten moet, ſeyt hy, en hebbe ick geen Handen. Moeter Gegaen zijn, ick en hebbe geen Beenen. Moeter pijn geleden weſen, dan zijnder Handen, ende Beenen.

4. By den Arabiſchen *Avicenna*, ende vele andere Geneeſ-meeſters, wert de *Oirſaeck* van alle Pijn geſtelt te weſen Ongematigheyt, ende Scheyding van 't gene vereenight, en vaſt is. Dan de Oirſaeck is maer een, te weten de Scheyding, ofte Recking van de Gevoelicke deelen; ende als al de Ongematigheyt Pijn verweckte, ſulcx moeſte ſy doen door het ſcheyden, ofte uytrecken van ſoodanige deelen, gelijck my gedenckt ons geleert te hebbē dē hoogh-geleerdē heere, D^r. *Everhard*

van

van Vorst, professor te Leyden, als hy in't jaer 1614. *Alex. Trallianum* uyt-leyde. De wel versochte D. Govert vander Steegh, geboortigh van Amersfoort, ende geneef-meester van keyser *Rudolf de 2.* schrijft 15. *Med. pract.* 12. verwondert te wesen, (waer op mede staet *Costæus* in *Avicenn. tr. 2. lib. 3. Fen. 22. cap. 5.*) waerom vele (onder de welcke de meerder-gemelte *Fernelius* oock is) ontkennē, dat de Gichte van een naeckte *Ongematigheyt zoude komen, dewijl ondertusschen niemant van de selvige en ontkent, dat van Koude, ende Drooghte in een gevoeligh deel Pijn verweckt wert. Want de Sinckingē*, schrijft hy, en geschieden niet alleen op de Gewrichten, door het *Invloeyen van Vochtigheyt; maer oock door de naeckte Hoedanigheyt, het zy heete, koude, ofte drooge. Iae het is gemeen dat de Deelen, die te heet, ofte te kout zijn, allencxkens soodanigen Vochtigheyt vergaderen, de welcke niet anders, als de gene, die invloeyt, spannen, bijten, ende in-eten kan; gelijck oock dickwils vernomen wert groote Pijn in de Gewrichten, sonder geswel, beswaerlick gevoelen, ofte veranderinge van verwe, die by een yegelick gehouden werden voor teyckenen, datter geen Vochtigheden by en zijn.* Fernelius *om niet te schijnen de sijne te verlaten*, Al is't, seyt hy, dat de Pijn somtijts overkomt sonder merckelick geswel, soo schuylter niet-te-min een weynigh dunne Vochtigheyt. *Hy en verstaet niet, dat de Gichte gantsch sonder Geswel zoude wesen, dan daer van kan het gesicht, ende gevoelen oirdeelen; ende hy staet nae een Vochtigheyt, die by geene Teyckenen wert aengewesen, behalven dat oock by de Geneef-meesters een weynigh Vochtigheyt, dewelcke noodsakelick moet volgen op de Ongematigheyt, weynigh in achtinge komt*, &c. Op dese redenen antwoort gevende, seggen wy voor *Fernelius*, niet te ontkennen, dat oock van een enckele Ongematigheyt Pijn in de Gewrichtē kan verweckt werden: maer niet soodanige, die voor Gichte te rekenen is; dewijl niet alle Pijn in de Gewrich-

wrichten juyst voor Gichte behoort gekeurt te weſen, maer alleen ſoodanige, de welcke met de keuren, hier beſchreven, over een komt. Op dit ſtuck ſlaet een aenmerckens waerdige plaetſch van *Galenus*, die wy hier zullen by-brengē uyt ſijn Wt-leggingē op de 16. Kortbondige Spreucke van *Hippocrates* in't 3. bouck. *Wanneer*, ſeyt hy, *een al te Drooge ongematigheyt de Vochtigheyt der Gewrichten verteert, daer op volght een trage Beweginge, ſomtijts oock Pijn: maer die en is voor geen Gichte te rekenen, 't en zy yemant alle Pijn in de Gewrichten alſoo wilde noemen, het welck nochtans* Hippocrates *ſelve niet gedaen en heeft, ſchrijvende* 2. Epid. *dat de gene, die in hongerſ-noot Pluckvruchten aten, ſwacke beenen kregen. Ende die door het gebruyck van Erven, Pijn in de Knye ontfingen, en noemt hy niet Gichtige, maer Knye-pijnigh.* Welcke plaetſch alleen genoegh zy in plaetſch van vele, die wy zouden uyt den ſelfden *Galenus* konnē aenwijſen. Dat D^r. *vander Steegh* by-brengt, hoe eē naeckte Ongematigheyt oock Sinckingen kan verwecken, ſulcx en ontkennen wy niet; maer dan rekenen wy de ſelvige onder de voorgaende Oirſaken; ende noch geen Gichte te maken, voor aleer de ingeſoncken Vochtigheyt in de gevoelicke Deelen der Gewrichten zijpende, ende de ſelvige ſpannende, ende prickelende, hevige Pijn verweckt. *Vander Steegh* voughter noch by, datter dickwils Pijn in de Gewrichten is, ſonder eenigh uyterlick Geſwel, gelijck nochtans de Sinckingen gemeenlick veroirſaken. Tot antwoort dient wederom, dat alſſer geen vergadering van Vochtigheyt en is, de Pijn, die in de Gewrichten zoude mogen weſen, voor geen Gichte te houden en ſlaet. Behalven datter oock wat weynige, ende dunne Vochtigheyt kan ſchuylen, ſonder merckelicke Swellinge (gelijck in Zijde-pijn, Tant-pijn, ende diergelijcke) inſonderheyt als daer een Quaetaerdigheyt by

komt,

komt, de welcke dappere Pijn verweckt. Want dat de Gichte niet alleen door bekende Hoedanigheyt, maer oock uyt verborgene, ende vergiftige, haren oirſpronck treckt, wert met twee exempelen wel aengeweſen by den Koninglicken heel-meeſter *Parè* in't 17. bouck op't 2. capittel, hoe-wel daer tegen ſtreven de gemelte *vander Steegh*, ende den hoogh-duytſchen D^r. *Sennertus*.

De naeſte *Oirſaeck* van de Gichte, wert by de Oude Geneeſ-meeſters geſtelt in de vier Vochtigheden, die in't Bloet zijn, wanneer eenige van de ſelve uyt de Aderen, gelijck by ſpringk-vloet het water uyt de rivier, over vloeyen. De prinçe onder de ſelvige *Hippocrates*, in ſijn bouck van de Inwendige gebreken, ſchrijft, dat de Gichte veroirſaeckt uyt *Bloet*, het welck in de Aderkens door Gal, ende Slijm bedorven is. De naeſte in aenſien, *Galenus*, ſtelt (in ſijn 10. bouck van het Mengelen der Geneeſ-middelen na de plaetſchē) de Oirſaeck in Bloet, maer meeſt in Slijmerige vochtigheyt, daer wat Gal onder vermengt is. Dit wert van d'andere Grieckſche geneeſ-meeſters nagevolght; als mede van de Arabiſche, ende meeſt van alle de Nieuwe; opnemende (gelijck geſeyt is) al de vier Vochtigheden tot oirſaeck van de Gichte, uyt reden, dat de Swellingen verſcheydē geverwet, de Pijn, ende andere Toe-vallen oock verſcheydē zijn, dat oock de Wt-komſt niet even-eens uyt en valt, ende de maniere van geneſen byſonderlick na de byſondere oirſakē moet geſtuyrt werden. *Coſtæus* verhaelt op *Avicenn.* geſien te hebben, hoe een die met *Podagra*, ofte Gichte in het Been gequelt was, door raedt van den Geneeſ-meeſter in 't Been gebrant werde, ende datter veel Swarte vochtigheyt uyt-liep, waer op de Pijn volkomentlick ſtilde. Alſoo, ſchrijft hy, bevint men alledaegh, wanneer de Slijmerige, Galachtige, ofte Brune vochtigheyt door Af-drijvende

middelen gelooft, ofte het Bloedt door Ader-laten vermindert wert, dat alsdan de Pijn ofte geheel overgaet, ofte altijdt soo hevigh niet aen en hout. Maer dese redenen en bewijsen niet genoegh het gene sy voor hebben. Want al is 't, dat nae overvloet van bysondere Vochtigheden de selvige in de Gewrichten konnen vloeyen; soo en zijn even-wel die geen Oirsaeck van de Gichte; maer werden alleen van de Sultige Wey (die wy terstont zullen aenwijsen) mede gevoert, ofte door de Pijn in-getrocken. Ende dat die Vochtigheyt, de welcke het Geswel maeckt, eygentlick de pijn-makende Stoffe niet en is, blijckt daer uyt, dat in't beginsel, al-eer het Lidt swelt, de meeste Pijn is, ende dat de selve mindert, wanneer haer de Swellinge openbaert. Daerbenevens en is dit gevoelen niet waerschijnelick, dewijl vele, die met overvloet van Bloet, ofte quade Vochtigheden beladen zijn, even-wel met de Gichte niet gequelt en werden.

Om de sake wel te ont-leden, soo zullen wy gaen door al de Vochtigheden, beginnende van de Suyverste, de welcke eygentlick den naem van *Bloet* heeft. Dese en konnen wy niet aen-nemen voor oirsaeck van de Gichte, dewijl het Bloedt, zijnde de schat, ende behoudenisse van ons leven, ende dien volgende alle Deelen noodigh, niet lichtelick in grooter menighte gedreven wert nae een bysonder Deel, insonderheyt 't gene Zenuachtigh is, ende derhalven weynigh gemeenschap met het Bloet heeft. Ende als het al nae de Gewrichten geschoven werde, dewijl het een sachte, ende malse vochtigheyt is, soo en zoude soo groote, ende scherpe Pijn niet konnen ontstaen.

Daer-en-boven, by aldien de Gichte bestont uyt Bloet, soo zoude waerschijnelick de Swellinge in de Gichtige door-sweren, dewijl geen Vochtigheydt lich-

lichter in Etter verandert, als het Bloet. Hier op seyt D^r. *Seidelius*, in sijn bouck van dese Sieckte, *th.* 42. dat de toe-vloeyinge van Bloet geen Etter, ofte Sweringe en doet groeyen, als alleen in Vleysige deelen. Ende alsoo de Gewrichten zenuachtigh, ende sonder vleysch zijn, soo besluyt hy daer uyt, dat sy niet en konnen onsteken, ende tot sweringe geraken. Dient tot antwoort: Dat wel het Bloet in koude plaetschen soo licht niet en kan onsteken, als in werme; daer uyt even-wel niet en volght, sulcx nimmermeer te geschieden. Behalven noch, dat de Gewrichten niet alleen en bestaen uyt Zenuachtige deelen, maer oock bekleedt werden met Vleysch, ende Spieren, in de welcke het Bloedt sackende, lichtelick Onstekinge, ende daer op Sweringe kan veroirsaken. Daer-en-boven en moeten de Zenuachtige, ofte Vliesige deelen niet gerekent werden, de Onstekinge gantsch niet onderworpen te wesen: dewijl den oirspronck van de Zenuwen, te weten de Herssenen, ende haer Vliesen, gelijck oock het Borst-vlies (het welck dan *Pleuris* maeckt) ende andere Vliesige deelen, dickwils swaerlick ontsteken.

Meerder reden schijnter te wesen voor de *Gal*, als, gelijck *Galenus* seyt in't 5. bouck van het Gebruyck der Deelen op't 5. cap. zijnde dapper scherp, bijtende, ende af-schrappende; derhalven oock alderbequaemst om soo scherpe Pijn, gelijck in de Gichte is, te verwecken. Waer by dickwils komt een Verhittende maniere van Leven, Schrale gestalteniſſe des Lichaems, ende stercke Oeffeninge, die allegader Gallachtige vochtigheden voort-brengen. Dan dewijl alle Gichtige niet Gal-achtigh van aert en zijn, ende het Pijnelick deel nimmermeer geel uyt en slaet, soo en is niet waerschijnelick, dat dit gebreck zoude uyt Gal ontstaē. Behalven noch, dat de Gal, gelijck *Capivaccius* seyt, soo scherp is, datse

eerder Sweringen, als Swellingen zoude verwecken. *Campalongus* gaet hier tegen, op het 8. cap. daer hy reden-kavelt tegens *Trincavellius*, ende geeft voor, dat hier geen Sweringe en valt, vermits daer toe niet alleen vereyscht en wert scherpe Vochtigheyt, maer oock, dat de selvige treft een bequame plaetsch, om te doen sweren, gelijcker geen en zoude zijn ontrent de Gewrichten, als allegader hart ende droogh zijnde, ende derhalven niet wel van Scherpe vochtigheyt tot Sweringe te brengen. Dan hier staet mede aen te mercken, dat, gelijck hier voor oock aengeroert is, de Gewrichten niet alleen en bestaen uyt Drooge, ende Zenuachtige deelen, maer dat de selve om-vangen werden van Spieren, zijnde Vleyfigh, ende Sacht, dien volgenden oock bequaem om door scherpe Sinckingen tot Sweren te komen. Ende al is't, dat de Vliesachtige deelen niet lichtelick en sweren, soo en gaense daer even-wel niet gantsch vry van, gelijck *Fabricius* verhaelt 3. *Obs.* 20. van de Mont der Mage, ende ick dickwils bevonden hebbe in de Dermen der gener, die van den Roodenloop gestorven waren.

Den Arabischen *Avicenna* schrijft, dat de Gichte selden wert veroirsaeckt door *Melancholy*, ofte Swarte gal; dan de Grieckse *Trallianus* stelt die Vochtigheyt benevens de andere, gelijck oock doen onder de Nieuwe, die hem volgen. Dan 't en is niet waerschijnelick, dat een dicke, ende grove Vochtigheyt soo lichtelick door nauwe wegen op de Gewrichten zoude sacken.

Wy komen tot de vierde Vochtigheyt die in't Bloet is, te weten de *Pituita*, ofte *Slijmerigheyt*. De meerdergemelte *Fernelius*, nae dat hy geseyt hadde 5. *de Part. Morb. & Sympt.* 18. de naeste Oirsaeck van de Gichte soo verscheyden niet te wesen, als beschreven wert (gelijck nochtans tegens hem zoucken te beweren *Gorr.eus*, *Co-*

Coſtæus, *Mercatus*, *Duretus*, *Minadous*, ende verſcheyden andere) eñ dat de ſelvige nimmermeer haren oirſpronck treckt uyt Bloet, Gal, ofte Swarte Gal, maer alleen uyt Slijm, ofte Wey; ende dat het onderſcheyt van de Gichte qualick genomen wert nae de verſcheydenheyt van de Vochtigheden, waer uyt de eene Gichte heet, de andere kout zoude weſen; keurt de ſelve allegader kout te zijn, ende uyt Koude Vochtigheyt haren oirſpronck altijdt te trecken. Ende wat belangt de Roodigheyt, ende Hitte, die hier ſomtijdts toeſlaet, daer op ſeyt hy, de ſelvige niet te komen eygentlick door de Sieckte, maer door de ſtrengigheyt van de Pijn, de welcke daerbenevens oock al-te-met Koortſche verweckt, inſonderheyt in Lichamen, die heet, eñ bloet-rijck zijn.

Hier op dient tweederley antwoort. Voor eerſt, dat *Fernelius* ongelijck heeft, de Oirſaeck van de Gichte te ſtellen in Slijmerige ende Koude vochtigheyt; 't en anderen, dat aengenomen kan werden, wel uyt-geleyt zijnde, de ſelvige uyt *Wey* te beſtaen.

Wat het eerſte aengaet: Dewijl de Gichte ſchierlick overvalt, ende de Vochtigheyt de ſelve verweckende van ſelfs, ofte door middelen te rugge keert, dat en kan koude Slijmerigheyt, als tot de beweginge onbequaem zijnde, niet doen, ende dien volgende de Gichte niet veroirſaken. Behalven dat de Slijmerigheyt van Naturen de Gewrichten altijdt, als noodigh zijnde, by is, om de ſelvige glat te houden; ſonder nochtans haer eenige Pijn aen te brengen. Daer-en-boven geven oock de andere Teyckenen, gelijck ſcherpe Pijn, ende groote Brant geen Koude, maer wel Hitte te kennen. Ende 't gene *Fernelius* ſeyt, dat de Roodigheyt, Brant, ende Koortſche alleen door de Pijn verweckt wert, oordeelen *Trincavellius*, *Minadous*, ende *Spiegel*, noch met reden, noch met ervarentheyt over een te komen: want

dat

dat de Gichtige dan de meeſte Pijn hebbē, als haer noch geen Roodigheyt, ofte Geſwel geopenbaert en heeft, ende dat de Pijn begint te minderen, als het Lidt van buyten aen't ſwellen komt; dat oock, by aldien de Pijn de voor-naemſte oirſaeck van het ſwellen was, ſulcx zoude geſchieden in de meeſte Pijn, daer men in tegendeel bevint, met het ſwellen de Pijn te verminderen, de Pijnelicke oirſaeck nae buyten gedreven zijnde. Sy vougen noch daer by, hoe men diekwils ſiet, dat, aleer men groote Pijn in de Gewrichten begint te voelen, de naeſte Aderen op-ſwellen, ende root werden, waer op daer nae dan de Pijn vermeerdert, tot een ſeker teycken, dat de ſchadelicke, ende pijn-makende Vochtigheden door die Aderen haren vloet hebben. Ick zal hier noch by-vougen, ende beantwoordē het gene voor *Fernelius* zoude konnen by-gebracht werden, te weten, dat als de Gichtige vochtigheyt haer beweeght, een Kouw, eñ Huyveringe over 't gantſche Lichaem komt. Dan ſulcx en is geen ſeker teycken, dat de Gichte daerom zoude van Koude ſtoffe op-geleyt zijn, aengeſien oock de Heete vochtigheden, wanneer ſy door gevoelicke plaetſchen beweeght werden, gelijck ſelver de heetſte Koortſchen, Huyvering, Beven, ende Klapper-tanden, even als de Kouw, verwecken.

Wy hebben van elcke Vochtigheyt in't byſonder gehandelt: dienen nu noch beantwoort de gene, die een mengel-moes uyt de ſelve makē. *Galenus*, *Foreſt*, *Spiegel*, ende meer andere, ſtellen de naeſte Oirſaeck van Gichte, in *Slijm*, ende *Gal*, onder den anderen vermengt. Dan ſulcx en is niet gelooflick, dewijl de Slijmerige vochtigheyt onder Gal gemengt zijnde, der ſelvigers Scherpigheyt zoude verſoeten, eñ alſoo wech-nemen de oirſaeck van de Pijn, die de Gal anders (nae haer oirdeel) zoude mogen aen-ſteken.

Even

Even soo weynigh sluyt het gevoelē van den gemelten *Seidelius*, die *th.* 38. ende 43. voor de naeste Oirsaeck aen-neemt een mengsel van de vier Vochtigheden, met Winden. Wat de Vochtigheden belangt, die zijn nu beantwoort. Dat de Winden oock niet, als naeste Oirsaeck, de Gichte verwecken, blijckt daer uyt, dat alle de Sieckten, die uyt Winden ontstaen, soo lang niet en duyren, als wel de Gichte by-blijft. Ende al is't, dat de Windē somtijts eenige Spanninge ontrent de Gewrichten mochten veroirsaken, soo en is soodanige Pijn voor geen Gichte te rekenen.

Onder de Mengelaers is mede *Sachetus*, die in't 12. cap. de voornaemste Oirsaeck van de Gichte leyt op het Bloet, onder 't welcke eenige onsuyvere, ende vremde stoffe gemengt is. Stelt de selve noch Slijm, noch Gal, noch Swarte gal te weesen, maer wat onsuyvers, rauw, ende ongekoockt, het welcke ofte door sijn menighte, ofte door swackigheyt van natuerlicke wermte niet en heeft konnen verdouwt, gescheyden, ende uytgedreven werden. Dit rauw, ende ongekoockt leyt hy noch nader uyt, als hy schrijft de Gichtige pijn niet te weesen, gelijck die van natuyrlicke Vochtigheden verweckt wert; maer een vremde ende bysondere, als bynae voor-komt door Buss-kruyt, Swavel, Aluyn, Salpeter, ofte diergelijcke. Dit gevoelen en kan mede niet wel werden aengenomen, dewijl noch Bloedt, gelijck aengeweesen is, noch oock rauwe Vochtigheyt de Gichte by haer selve konnen veroirsaken; 't en zy wy aennemen de naerder verklaringe, te weten, dat in die rauwigheyt eenige Sultigheyt verborgē is, de rechte stoffe van Graveel, ende Gichte, waerom sy oock dickwils te samen gaen, ende alleen verschillen, dat de Sultige stoffe in de Gewrichten, ofte de Nieren blijft steken.

Van diergelijcke gevoelen is mede geweest den wonder-

derbaerlicken *Paracelſus*, ſchrijvende in ſijn 1. bouck van de Wijn-ſteen *tr.* 14. op't 2. cap. dat de Gichte groeyt uyt *Zout*, het welck met het voedtſel de Gewrichten toegevoert wert. Dit is oock gevolght van den treffelicken geneeſ-meeſter (die de oude, ende nieuwe Geneeſ-konſte der Alchymiſten, konſtigh met malkanderen gematight heeft) *Ioſeph du Cheſne*, ofte *Quercetanus*, in ſijnen Raet voor de Gichte, ende 't Graveel, alwaer hy de naeſte Oirſaeck ſtelt in *Steenachtigheyt* (als Wijnſteen) ofte *Zout*. Ende gelijck het eene Zout ſcherper, bijtender, bitterder, ofte ſlapper, ende laffer is; dat daer uyt onſtaet de verſcheydenheyt van de Pijn. Hierom prijſt hy den gemelten *Fernelius* (het welck nu het tweede is, in den ſelven hier voor aen-geteyckent) dat hy alleen aengemerckt heeft, de Gichte haren oirſpronck te trecken uyt *Weyige vochtigheyt*, dat is, gelijck hy't uyt-leyt, uyt *Sultigh looch der Vochtigheden*. Maer *Fernelius* heeft even-wel, daer in ongelijck, dat hy geen onderſcheyt en maeckt tuſſchen de Slijmerige, eñ Weyachtige vochtigheyt, ende dat hy ſtelt die Wey kout te weſen. Want al is ſulcx, dat in die Wey veel Water is: ſoo heeftſe oock veel Zoute ſcherpigheyt, waer in ſy, van gemeen Water veel verſcheelt. Ende ſoodanige *Wey*, die met eé *ſcherpe Zoutigheyt* door-drongen is, eñ de gevoelicke deelen van de Gewrichtē prickelt, eñ reckt, ſtellen wy de naeſte Oirſaeck van de Gicht te weſen.

Staet nu noch te onderzoucken op wat plaetſche de Gichtige ſtoffe groeyt, ende door welcke wegen de ſelve op de Gewrichten valt; waer in de Geneeſ-meeſters mede niet over een en komen.

De meer-gemelte *Fernelius* ſchrijft ſulcx van niemant volkomentlick onderſocht te zijn, ende dat, door die onweetenheyt, de Gichte tot noch toe voor ongeneeſlick verlaten, ende genoemt is de ſchande der Geneeſ-

mee-

meesters. De selvige gaet derhalven tegens het oude gevoelen, ende berispt alle de gene van dwalinge, die meenen, dat de Vochtigheyt van de Inwendige deelen uyt-berst op de Gewrichten. Want, seyt hy, hoe zoude uyt het Ingewant, ende de Innerlicke deelen, eenige Vochtigheyt alleen door de Aderen drijven? ofte die even te voren onder het Bloet vermengt was, van daer door de mondekens der Aderen, suyver sacken in de Gewrichten? ofte als oock de Vochtigheyt met het Bloet uyt-leeckt, waerom het selve, in de Gewrichten vergadert zijnde, geen Onstekinge en zoude verwecken? Maer dat oock de rauwe Vochtighedē, die door andere wegen, als de Aderen, nae de Gewrichten loopt geen Gichte en verweckt. Want dat de rauwe Vochtighedē in de Ongedaenheyt, ofte Slijm-water uyt het Ingewant in de Beenen, soo datse swellen, sackende, geen *Podagra* en makē. Derhalven, seyt hy, heeft de Gichte eenen anderen oirspronck, als uyt de Inwendige deelen: ende den selven stelt hy in't Hooft, van het welcke dunne, ende slijmerige Vochtigheyt vloeyt op de Gewrichten. Daer toe en neemt hy niet de Herssenen, noch haer Grouven, in de welcke de vergadering is van de Slijmerige vochtigheyt (alsoo de selve van buytē door de neus gelooft wert, ofte door het gehemelt in de Borst, ofte Maegh sackt) maer de deelen buytē het Beckeneel, van de welcke de overtollige Vochtigheyt, door de kleyne Aderkens, even onder de Huyt, zoude af-loopen in de Gewrichten.

Dit nieu gevoelē van *Fernelius* wert by vele gevolght, doch van geen weyniger berispt, te meerder, om dat hy het oude gantsch verwerpt.

Wat voor eerst belangt de klachte, die *Fernelius* doet over het oude gevoelen, al of het selvige Oirsaeck was, dat de Gichte voor ongeneeslick werde geoirdeelt: daer

op

op seyt *Sennertus*, sulcx in sijn nieuwe leere beter plaetsch te hebben, ende meent dat de Geneesmeester, die den oirspronck van de Gichte alleen in't Hooft zoude willen zoucken, naulicx immermeer de selfde zoude konnen genesen. De redenen van *Sennertus* zijn, Dat al wert wel eenige malende Pijn vernomen, door Weyachtige vochtigheyt sackende van buyten het Hooft, dat sulcx geen Gichte en is, alsoo de selve niet en valt op de Gewrichten, maer alleen blijft steken in de Spieren: maer dat de Vochtigheyt, die de Gichte verweckt, geheel anders voor-komt, te weten, door mangel in't Bloet, veroirsaeckt uyt een Quade maniere van Leven, ende swackheyt des Ingewants, somtijdts oock uyt Op-stoppinge van Stonden, ofte Speen; waer door het dan, seyt hy, in de Aderen aen't rijsen komende, gemeenlick by de Gichte een Koortsche verweckt; ja de Koortschen slaen somtijts tot een Gichte, ende daer door geschiet het, dat het Water genoegh uyt-wijst van de bedorvenheyt der Vochtigheden in de Aderen. Daerom gebiedt *Galenus* 3. *Aphor.* 20. in Geswellen, ende Pijn der Gewrichten het Binnenste van 't Lichaem te suyveren, met de onsuyvere van de voorname Deelen nae de buytenste te drijven. Ende met bondige redenen en kan anders niet bewesen werden. Het welck dan alsoo zijnde, ende dat de Vochtigheyt, oirsaeck van de Gichte, haer in de Aderen, ende Slagh-aderen onthout, soo en isser geen reden te geven, waerom die Vochtigheyt noodsakelick eerst in't Hooft zoude op-trecken, voor eer datse in de Voeten zoude sacken, insonderheyt, alsoo daer een opene, ende rechte wegh is, waer henen de selve haer door de Aderen, ende Slagh-aderen beweeght, ende in de Gewrichten kan gevoert werdē. Ende dat de Gichtige stoffe niet en sackt buyten de gemelte Vaten, maer binnen de selvige, blijckt oock daer uyt, dat de Aderen der ge-

gener, die de Gichte zullen krijgen, ontrent de Gewrichten beginnē te swellē: dat oock de Vochtigheyt, die de Gichte verweckt, indien daer buytens tijdts te Rug-drijvende middelen op geleyt werden, wederom keert in de Aderen, ende Slagh-aderen, ende, ofte na de Edele deelen weder op-stijght, aldaer heete Koortschē, Benautheyt des Herten, ende diergelijcke Qualen verweckende; ofte schierlick in eē ander Gewricht schiet, waer door de Pijn van de Voet, haer in de Hant openbaert, het welck soo haest niet en kan geschieden door de wegh even onder de huyt, maer wel door de vaten. Vorders, indien de Oirsaeck van de Gichte altijt quam van buyten het Hooft, soo zouden oock altijdt daer by zijn soodanige Teyckenen, ende daer most dan oock op volgen soodanige Genesinge; geen van beyden werdt toegestaen, eñ sulcx by *Sennertus* met redenen beweert.

Dit is soo veel aengaet de Oirsaeck, die *Fernelius* op de baen gebracht heeft. De redenen, daer hy 't oude gevoelen mede meent om te stooten, en werden niet bondiger geoirdeelt. Want dat hy vraeght, hoe uyt het Ingewant, ende de Innerlicke deelen eenige suyvere Vochtigheyt zoude door de Aderen op de Gewrichten schieten? Daer op antwoort *Trincavellius*, dat heel selden, ofte nimmermeer eenige Vochtigheyt suyver, ofte alleen af-leeckt, maer gemengt, insonderheyt indien sy dickachtigh is. Want datse dan, door het vermengen van dunne, ende heete verdunt, ende als gesmolten wert. Noch betaelt hy de Vrage met een andere, te weten, hoe dat de Aderkens, de welcke spruyten uyt de uyterlicke Stroot-aderen, haer dunne, ende weyige Vochtigheyt alleen konnen drijven in de plaetschen onder de Huyt, daer sulcx, nae *Fernelius* meent, niet en konnen doen de Aderen, die het Voedsel de Gewrichten aenbrengen? Behalven, dat de Vrage van

Fernelius oock ſtrijdt tegens de Ondervindinge, die ons ſulcx in de Sieckten dagelicx vertoont. Want de Nature zouckt het Bloet, als haer aengenaemſt, ende waer door ſy het Lichaem onderhout, ende bewaert, tegen te houden; ende op dat het door geen quade, eñ vuyle Vochtigheyt zoude beſmet, ofte bedorvē werden, ſoo drijftſe de ſelve door verſcheyde wegen uyt de Aderen, ende Slagh-aderen, het weſen des Bloets alſoo ſuyverende. In Buyck-loopen ſtootſe alleen de onſuyvere Vochtigheyt eerſt uyt de Holle-ader nae de Suygh-aderen, ende van daer nae de Dermen: in het Sweeten uyt de mondekens der Aderen, door de Huyt. 'T ſelve doetſe in de Roſe, Schorfte, Pocxkens, Maſelen, ende diergelijcke. Behalven dat de Weyige ſtoffe niet altijdt Suyver af en komt, maer ſomtijts oock eenige andere Vochtigheyt mede ſleept; gelijck de Onſtekinge ſulcx wel aenwijſt, die *Fernelius* oock ontkennende moet aennemen, als hy hier ſtelt tot Teyckens, Kloppende Pijn, met Geſwel, Roodigheyt, Hitte, eñ dickwils, Op-geſwollē Aderen.

Daer is noch een derde Gevoelen, het welck tuſſchē beyde gaet, te weten, dat de Gichtige ſomtijts uyt het Hooft, doch niet altijdt van buyten, als *Fernelius* meenden, maer oock van binnen uyt de Herſſenen oirſpronckelick viel, even-wel meeſt uyt de Innerlicke Deelen, te weten Lever, Milt, Maegh, ende 't ander Ingewant. Dit wert onder andere toegeſtaen, ende verdedight by Geneeſ-meeſters in verſcheyde Landē, als by de Spaenſche *Mercatus*, ende *Caſtrenſis*, by de Italiaenſche *Mimadous*, *Capivaccius*, *Trincavellius*, ende *Coſtæus*, by de Franſche *Hollerius*, *Rondeletius*, ende *Bertinus*, by de Nederlanders *van der Steegh*, ende *Spiegel*, by den Duytſchen *Eraſtus*, by dē Switſer *Platerus*, die dit gevoelen wat wijtloopiger uyt-leyt; ende al werden door *Sennertus* ſijne redenē beantwoort, ſoo leert nochtans de Ondervindinge, dat

dat soo uyt het Hooft, als uyt het Ingewant de Gichte voort-komt. Het welck geensins om-gestooté en wert door 'tgene *Lossius* van Prussen, tegé *Fernelius* inbrengt; te weten, dat het Hooft te verre is van de Voeten, ende derhalven niet gelooflick, dat de Vochtigheyt van daer zoude sacken, dewijl de Gichte dickwils in een oogen-blick yemant overvalt. Ende al is't, seyt hy, dat somtijdts eenige stoffe uyt het Been recht op-gaet door de dye, lendenen, ende rug, ende blijvende in de Herssenen steken, een Vallende-sieckte verweckt; soo en is die Stoffe niet anders, als een Geestachtigh wesen, gelijck een Wint, die lichtelicken eenen wegh na bovenen kan vinden. Wat belangt, dat het Hooft te verre zoude zijn van de Voeté, om in een oogen-blick de Gichtige stoffe nae beneden te senden, die tegenwerpinge en bint niet; dewijl niet noodigh en is, dat de Vochtigheyt soo rasch door-schiet; ende oock geen Pijn en verweckt, voor al eer sy in de gevoelicke deelen der Gewrichten gedrongen is. Wat aengaet 't gene hy van de Vallende-sieckte by-brengt, dat de selve veroirsaeckt door Stoffe, die wel van onderen schierlick op-schiet, maer dat de selve als een geest, ofte wint is: zal tot antwoort dienen, behalven dat het Lichaem, levende zijnde, van binnen veel verborgene wegen heeft, die in doode niet gesié en konnen werden, gelijck oock selfs in de levende niet de *pori*, ofte gaetjens in de huyt, daer het sweet uyt leeckt, ende dat soo dunne Vochtigheyt lichtelicker door nauwe wegen kan neder-sacken, als op-stijgen: dat selve oock de Stoffe van de Gichte, al en is sy eygentlick, gelijck hier voor geseyt is, voor geenen Wint te rekenen, evenwel een tijsend, ende luchtigh wesen krijght. Want wy bevinden in de Nature, dat de Lichamen Geesten werden, ende wederom de Geesten Lichamen. Ende gelijck de Sultigheyt, die in ons Voedsel uyt de Aerde ge-

trocken wert, ende aldaer aerdtachtigh was, door verscheyde Kokingen in de kruyden, dieren, ende ons eygen lichaem verdunnende, geraeckt aen't wercken, ende rijsen, ende als een Geest, ofte Wint wert: soo komt de selve daer nae, sackende ter bequamer plaetsche, te weten ontrent de Gewrichtē, wederom als te stremmen, ende haer oudt, ende af-geleyt lichaem op nieus aen te nemen: gelijck merckelick te sien is, aen de Geest van Koper-root, ende ander Zout; selfs oock aen de Kalck, die van de Gichtige gewrichten dickwils uyt-berst. Hy meent vorder, dewijl de Gichtige verstandigh, ende wacker van geest zijn, waerschijnelick te wesen, dat de Vochtigheyt niet uyt het Hooft en sackt, want dat wy van vele Schriften den danck moeten geven aen het *Podagra*, die van de Schrijvers, indien sy wel-varende waren geweest, naulicx uyt-gewerckt zouden wesen: gelijck *Cardanus* oock schrijft, in't Lof van die Sieckte, dat de groote *Erasmus*, uyt het Gichtige bedt getapt heeft, al 't gene verdient gelesen te werden. Dan hier op dient tot antwoort, dat sulcx maer bewijst de Herssenen niet alleen, ende altijdt oirsaeck van de Gichte te wesen.

Wy zullen nu besluyten, 't gene wijdt-loopigh onderzocht is, de naeste Oirsaeck van de Gichte te zijn, een *Weyachtige Sultigheyt*, sackende uyt het Hooft (soo van binnen, als van buyten het Beckeneel) ofte gedreven zijnde uyt de Slagh-aderen op de Gewrichten, de welcke de Gevoelicke deelen der selver scherp-bijtende, die groote Pijn verweckt.

5. Al wat dan soodanige Vochtigheyt doet groeyen, ende de Gewrichten verswacken, dat zijn Voorgaende, ofte Wtwendige oirsaken van Gichte, niet konnende het een sonder het ander de selve uyt-wercken, maer moeten nootsakelick te samen gaen, gelijck *Fernelius* oirdeelt. Dan *Macrobius*, (al en was hy geen Geneesmee-

meester, maer geleert Kamer-ling van de keysers *Honorius*, ende *Theodosius*) heeft seer wel 7. *Saturn.* 4. gestelt driederhande Oirsaeck, Overvloet van Vochtigheyt, Sterckte van het deel, dat de selvige van haer stoot, eñ Swackigheyt van het gene, die Vochtigheyt ontfangt.

Behalven dat de Gewrichten van wegen haer eygen maeckssel, als zijnde kout, ende sonder bloet, geen groote kracht en hebben, ende de Nature oock lichtelick de Zultige vochtigheyt, als eenige gemeenschap met de selvige hebbende, daer nae toe sent; soo bestaet daer-enboven hare bysondere *Swackigheyt* noch in de Losligheyt van de Banden, eñ Vliesen, die de selvige om-vangen, ende vast houden. Dese is somtijts aengeboren, waer door de Gichte, gelijck wy oock van het Graveel, ende andere Sieckten geseyt hebben, van de Ouders, ofte Voor-ouders (want het slaet altemet wel eē graed over) op de Kinderen, eñ Kints-kinderen erft, komende door swack ende gichtigh Zaet, het welck sijnen oirspronck treckt uyt het Bloet, 'tvoedsel van't gantsche Lichaem, ende derhalven de swackheyt, ende gebreken van elck deel mede slepende; insonderheyt noch in de Gichtige, haer stoffe, de gemelte Zultigheyt. Wy zullen hier wederom treden buytē de Schole van de Geneesmeesters, om by te brengen een plaetsche van *Isidorus*. *Dat Gichtige*, schrijft hy 4. Ep. 141. *Gichtige kinderen voort-brengen, is een yegelick bekent. Maer die van beginsel, ende de eerste in haer geslacht aen dese quael vast zijn geweest, hebben sulex niet gehadt van een ongeluckige Gemaligheyt, met de welcke sy geboren wierden: maer van een quade Maniere van Leven in Wellust, ende Onachtsaemheyt.* Soo seyt oock *Seneca* in sijnen 24. brief, dat het Brassen Rauwigheyt by-brengt; Dronckenschap Stompigheyt eñ Bevinge der Zenuwen; Wellust Mangel aen Beenen, Armen, ende alle de Gewrichten. Daer van song *Palladas*, een Griecx poëet 2. *Anthol.*

niet vremt te weſen, dat *Vulcanus* manck ging, dewijl hy *Cupido* tot een ſoon, ende *Venus* tot een vrouw hadde. De *Dronckenſchap* helpt hier vry wat mede toe, gelijck de poëtiſche Geneeſ-meeſter *Serenus*, van den ouden poëet *Ennius* (op wiens voor-ſchrift vele Poëten ſondigen) te pas brengt in deſe verſſen:

Ennius ipſe pater dum pocula ſiccat iniqua,
Hoc vitio tales fertur meruiſſe dolores.

Wt beyde deſe Oirſaken is by de Oude verçiert, dat de Gichte was een dochter van *Bacchus*, ende *Venus*, gelijck eē ander Griecx poëet de ſelve oock ſoo noemt t. *Anthol.* wiens verſſen Mr. *Iacob de Rovere*, Heere van Hardincxvelt; in onſe *Idea Medicinæ*, aldus in Latijn heeft overgeſet:

E Baccho marcente, atque e marcente Dione,
Naſcitur & marcens progenies Podagra.

Ende vermits de arme luyden niet veel te beſteden en hebben, eñ gemeenlick ſober leven, ſoo en zijnſe oock de Gichte niet veel onderworpen, waerom naulicx een Gichtige bedelaer gevonden wert. In tegendeel ſiet men, dat Luyden van vermogen, die veeltijts in Ledigheyt, Weelde, ende Welluſt leven, ellendigh met de Gichte gequelt werden. Hier op ſpreeckt de poëet *Iuvenalis* in ſijn 13. Schimp-dicht:

— *pauper locupletem optare Podagram*
Ne dubitet Ladas, ſi non eget Anticyra, nec
Archigene, quid enim velocis gloria plantæ
Præſtat, & eſuriens Piſææ ramus olivæ.

Hier op verhaelt *Iovianus Pontanus* een kluchte 5. *de Serm.* 1. hoe *Podagra* te lande reyſende, aldaer niet en vondt, als quade kotten, vol alderley boeren-tuygh, ende met raegh bewaſſen; ſoodanigen herbergh haer te-

gen-

genstaende, een betere in de stadt sochte, ende dat sy daer terstont rocht aen een Smits winckel, die sy verfoeyende voor by ging, tot datse ten laetsten quam voor een huys, daer men dansten, ende vrolick was, ende verstaende, dat aldaer ledigh, ende gulsigh volck woonden, terstont ingingh, ende haer woning daer voort hiel. Dit is oock de oirsaeck dat de Gichte genoemt wert Rijcke-luyden sieckte; als mede Haetster van de Armen, gelijckse beschreven wert by *Lucianus*, wiens Grieckssche verssen aldus in Latijn vertaelt zijn by den treffelicken rechtsgeleerden, ende poëet *Alciatus*:

Diva beatorum domitrix, inopesque perosa,
Quæ lauta vitam ducere ubique soles.
Et larga Ausonii te oblectant pocula Bacchi,
Quorum pauperibus copia nulla domi est.
Ergo inopum merito scrupes, loca & aspera vitas:
Divitis in pedibus sed bene culta sedes.

Op de verhaelde Oirsaken siende onsen grooten *Hippocrates*, schrijft in de 28 29. ende 30. Kort-bondige spreucken, van sijn 6. bouck, dat Gesnedene, Kinderen voor haer paren, ende Vrouwen, 't en zy haer Stonden op-houwen, geen Gichte onderworpen en zijn. Waer op *Galenus* in sijn Wtlegginge seyt, sulcx wel waer geweest te zijn ten tijde van *Hippocrates:* maer dat daer nae, door vuyle Ledigheyt, ende Ongebondenheyt in Maniere van Leven sijn leere onwaer geworden is. Het selfde was al te voren soo op-genomen, ten insicht van de Vrouwen, by den wijsen *Seneca*, wiens woorden wy alhier zullen by-brengen uyt sijnen 95. Brief: *De Vrouwen, dewijlse haer de Mans in Ongebondenheyt gelijck maken, soo maken sy haer oock gelijck in de Mannelicke gebreken. Sy dorven met een grooten roomer de Mans uyt eyschen, selfs oock een*

donckertjen over ſitten; ſoo datſe daer na moeten over-geven, 't gene ſy, by-na met tegenheyt van haer maegh, hebben door laten gaen. In Gevligheyt en wijcken ſy oock de Mans niet, gewoon wel berecht te werden. Wat is het dan te verwonderen, dat de grootſte onder de Geneeſ-meeſters, ende de ervarenſte in Natuyrlicke ſaken hier in op een logen bevonden is, dewijl ſoo veel Vrouwen aen de Gichte vaſt zijn. Sy hebben het vordeel van haer geſlachte door haer Gebreken verloren; ende om dat ſy het natuyrlick Vrouwen-kleet uyt-getrocken hebben, ſoo zijnſe verweſen om Mannelicke Sieckten te dragen. By 't gene *Seneca* breet genoegh uyt-gemeten heeft, komt noch, dat de Gichte, gelijck hier voor geſeyt is, aen erft, ende derhalven ſoo wel de Vrouwen, als Mans kan te beurt vallen: ſoo ſchrijft de Romeyn *Strada* in't 1. bouck van ſijn Nederlantſche hiſtorye, dat *Margarita van Ooſtenrijck*, hertoginne van Parma, ende *Gouvernante* der Nederlanden, veeltijts van de Gichte beſocht werde; het welck ſeyt hy, ſelden gebeurt in Vrouwen; ende niet als die gantſch ſterck, eñ manlick zijn, gelijck hy de Prinçeſſe oock beſchrijft. Dit en quam haer niet door Welluſt, als wel, ende in matigheyt levende, noch oock door Ledigheyt, dewijl ſy groot vermaeck nam ter jacht te rijdē; maer waerſchijnelick door Erffeniſſe, dewijl haer vader, keyſer *Karel*, ſoo dapper met de Gichte gequelt was, dat ſommige meenen, de ſelvige mede oirſaeck geweeſt te zijn, dewijl ſy hem nae ſijn vijftigh jaren niet by pooſen, maer geſtadigh overviel, (gelijck de gemelte *Strada* wat te voren in't ſelfde bouck verhaelt) ſijne Landen, leunende op de ſchouderen van prinçe Willem van Oraengje, aen ſijnen ſone *Philips* over-gaf, in't 55. jaer ſijns ouderdoms, ſelver verklarende, daer toe beraden te weſen, om dat hy miſtroude, den laſt van't rijck met behoorlicke krachten langer te konnen dragen, den ſelven nu leyde op de ſchouderē van een kloeck jongman.

Ick

Ick hebbe oock somtijts Gichtige Vrouwen gesien; als oock Kinderē, doch geheel weynigh, die noch maeght warē. Sulcx is mede by andere Geneesmeesters waergenomen, als noch van de Gesnedene by *Braßavolus*, ende *Hollerius*. Even-wel zijn de Vrouwen veel minder met de Gichte gequelt, als de Mans, van wegen de Suyveringe, die sy krijgen, door haer Maent-stonden; ende als de selve geheel op-houden, ofte al te weynigh af-schieten, dan vervallen sy lichtelick in dese sieckte, 't en zy oock anders, dat sy een leven leggen, gelijck wy uyt *Seneca* verhaelt hebben. In de Kinderen, als sy beginnen te komen tot haer mondige dagen, komt een natuyrlicke beweginge, ende prickelinge van't Zaet, waer door het Lichaem losch, ende open wert. Daer op volgende het By-slapen, volght oock, dat, door het bewegen, schudden, ende verhitten der Gewrichten, de Vochtigheyt daer nae toe gedreven wert, ende die verswackt zijnde, de selve lichtelick nae haer nemen. Van wegen de Spanning der Zenuwen, die sy hier door krijgen, ende dat, door het veel leggen op haer Lendenen, de Vochte nae het Teel-tuygh sackt, zijn de Gichtige gemeenlick wat geyligh, gelijck my een vertelde selfs in de meeste Pijn noch (hy nam de gelijckenis van de K. ende den Toren) *Succubus* geweest te zijn, ende als ick seyde sulcx naulicx te konnen gelooven, ende dat het oock quaet was, soo nam de Vrouw (al diep in de vijftigh jaren out zijnde) het woort met korselige lach op, seggende, dat het een het ander niet aen en ging. Is't dan wonder dat de Gichte soo voort-set; hoe-wel sulcx *Sennertus* in dat pijn-vergetende werck niet wel en kan aen-nemen.

De *Overvloet van de Gichtige vochtigheyt* komt uyt het *Hooft*, als het selfde swack is, ofte al te kout en vochtigh, waer door meerder vergadert, als verdouwt kan

werden: uyt *Lever*, *Milt*, *Maegh*, als de selve oock door haer *Ongematigheyt*, ofte *Slappigheyt*, den Gijl, ofte het Bloet niet wel en suyveren, waer uyt dan de Zultigheyt door de Slagh-aderen met het voedsel nae de Gewrichten gevoert wert, dringende altijdt de Sterckste deelen, het ongesonde nae de Slapste, alwaer het dan blijft sittē. Sulcx geschiet te lichter, wanneer de Vochtigheden onses Lichaems ontroert werden door eenige stercke *Beweginge*, 't zy van 't *Gemoet*, als *Schrick*, *Gramschap*, ofte van't *Lichaem*, als *grooten Arbeyt*, ofte andere *swaere Oeffeninge*; insonderheyt in veranderinge van *Lucht*, gelijck men siet in't Voor-jaer, ende Nae-jaer, wanneer niet alleen door het bewegen van de Vochtigheden, die dan haer Onsuyverheyt, in de Somer, ende Winter vergadert, uyt-werpende, niet alleen Gichte, maer oock Rose, Schorft, ende andere Qualen veroirsaken. De Lenten, zijn wel de gesontste tijt in haer selven, maer sy volgen den Winter, wiens vergadering sy moeten boeten; ende derhalven bevint men, dat alsdan de Gichte meest in swang gaet; het welck *Lucianus* oock wel bewust is geweest, als hy in sijn Spel van de Gichte, genaemt *Tragopodagra*, den Rey aldus doet singen:

Iuga Dindymi Cybeles
Phryges ululante voce
Tenero frequentant Atti,
Ad tibiæque cantum
Phrygia, super juga Tmoli,
Comum celebrant Lydi.
Et in armis tum furentes
Solenne Cretico euan
Numero canunt Curetes
Clangitque Marti feroci

Tu-

Tuba prægravis, tumultus
Canendo bellicosos.
Sed nos tui PODAGRA,
Mystæ tibi sacramus
Ineunte Vere *luctus,*
Vbi pullulat viresçens,
Pratum per omne, gramen:
Zephyrique spiritu arbores
Teneras comas regignunt:
Nuptiisque hirundo mœstis,
Hominum canit per ædes:
Nocturna perque silvam
Philomela flens Attica
Ityn canendo luget.

Op een bysondere Gestalteniſſe des Luchts leggen *Mercurialis*, ende *Sennertus* de algemeene Gichte, waer van de Grieckſche *Athenæus* gewach maeckt in ſijn 12. Tafel-redē van't 2. bouck. *Pythermus*, ſeyt hy, heeft geſchreven, als de Moer-beſy-boomen op ſijnen tijt in twintigh jaer geen vruchten en drougen, doen de Gichte ſoo in ſwang ging, dat daer van niet alleen de mans gequelt en wierden, maer oock kinderen, geſnedene, maeghden, ende vrouwen; ſelfs oock het vee ſoo dapper overviel, datter wel twee deelen van de Schapen aen vaſt waren. Hier uyt meenen ſommige, dat die algemeene Gichte veroirſaeckt is geweeſt door twintigh jarigh gebreck van Moer-beſyen, als goet zijnde voor dat gebreck. Ick hebbe, ſchrijft de gemelte *Mercurialis* in't 1. bouck van ſijn Verſcheyde Leſſen, op't 24. capittel, in *Hippocrates*, ende *Galenus*, wel geleſen, *Dat rijpe Moer-beſyen den buyck loſch maken, oock een quabſt ende hee-*

heure maegh verquicken, insonderheyt als sy fris, ende niet onder ander Spijse, maer voor de maeltijdt gebesight werden, ende daer op dan een wandelinge volght. Dan dat sy, door een bysondere kracht de Gichtige zouden helpen, om daer van minder gequelt te werden, en hebbe ick noch by niemant bevonden. Ick zoude even-wel gelooven, dat ten tijde van Pythermus de Moer-besyen lichtelick van vele gestadigh gegeten zijnde, de selvige door verversinge van de maegh, ende onsluytinge van 't lichaem, hebben verleyt soodanige Vochtigheyt, die, vallende op de Gewrichten, gewoon was de Gichte aen te brengen; te meerder, dewijl Galenus schrijft, dat de hartlijvige, het Podagra ster onderworpen zijn. Maer over-leggende, dat de Geyten (ofte Schapē) die noghtans de Moer-besyen niet en raken, aen dat gebreck mede vast waren, soo geloof ick eerder, de quade Lucht, de welcke de Moer-besyen is tegen geweest, ook de Gichte voort-gebracht te hebben: alsoo verscheyde gestaltenissen van de Lucht verscheyde Sieckten te veroirsaken, van de oude niet selden ondervonden is. Want dewijl de Moer-besyen, gelijck Theophrastus leert, de wijste onder de Boomen genoemt wert, om dat sy de alderlaetste bloeyt, ende wanneer de selvige door den rijp komt (gelijck in dē 77. Psalm geseyt wert, als oock by Plinius 16. Nat. 26.) sulex beteyckent, datter een groote Ongematigheyt in de Lucht is, de welcke niet buyten reden Sieckingen nae de Voeten kan brengen. Dit gevoelen van Mercurialis wert gevolght, ende is in't korte nae geschreven by Sennertus, Lgu. 5. Dat oock de Lucht kracht heeft, om de Gichte te vorderen, blijckt daer uyt, dat het een Lant daer in vruchtbaerder is, als het ander; gelijck de poëet Lucretius Athenen toe-schrijft in sijn 7. bouck:

Atthide tentantur gressus, oculique in Achais
Finibus.

Soo verhaelt *Nicephorus* in't 15. bouck van sijn Griecsche historye op't 14. cap. hoe de gestadige inwoonders van

van Constantinopelen veel met Gichte gequelt werde.

Vorder dewijl een, ende de selvige Stoffe Graveel, ende Gichte maeckt, soo groeyt de selvige oock uyt soodanigen Spijse, Dranck, ende andere Wtwendige oirsaken van 't Graveel, in't voor-gaende bouck beschreven.

(6) De Gichte vertoont haer *Teycken* dickwils met *Roodigheyt*, *Hitte*, ende *Geswel* (doch, om de diepte, niet soo veel in de Heupe) maer volkomentlick met wackere, ende waecker houdende *Pijn*, als oock *Onbeweeghlickheyt*. Het welck de gemelte *Lucianus* oock aenroert in dese verssen:

O gaudens fasciis humilectipeta,
Cursiveta, talorum tortrix,
Calcicrematrix, male humi tanga,
Ossitremenda, genufraga, pernox,
Articulos cruciandi cupida,
Curvigenu flexa, potens Podagra.

Wanneer de dunne Vochtigheyt uyt-waessemt, ende het Zout in de Gewrichten laet, dan blijvē aldaer harde *Knobbelen*, de welcke splijtende *Klack* uyt-geven, ende niet alleen het Lidt onbeweeghlick, maer oock krom maken. Ende dat is dan de Quastige gichte.

Den verscheyden Oirspronck geeft mede sijn bysondere Teyckenen. Als de Stoffe uyt het Hooft buyten de Pan neder-sackt, dan wert van buyten vernomen een sacht Geswel, met eenige *Pijn*, als men daer op douwt, ende somtijts wat *Huyvering*; wanneer de selve van binnen uyt de Herssenen leeckt, dan verwecktse een *Beswaertheyt in't Hooft*, met *Slaperigheyt*, ende voort al 'tgene wy de Sinckingen toe-geschreven hebben. Soo staet oock, uyt de Teyckenen van haer Sieckten, hier voor ver-

vermelt, te kennen den Oirſpronck der Gichte uyt Maegh, Lever, Milt, ofte andere Deelen.

7. De Gichte is van alle tijden gehouden geweeſt voor een van de weder-ſpannighſte Sieckten, ende in welckers drop te beletten, de Geneeſ-meeſters niet een drop en ſagē; volgens het Françoiſche Spreeck-woort:

En la fieure quarte, & Goutte,
Le Mediçin n'y voit goutte.

Maer de beſwaerlickheyt van 't geneſen werdt oock niet ſelden veroirſaeckt door het quaet wachten voor het gene, de ſelve verweckt, ende het lang wachten, om raet te doen, vermits dickwils de Siecken niet en willen weten hier aen vaſt te zijn, altijdt wat anders voorwendende. Daer van ſeyt *Seneca* in ſijnen 53. brief: *De Beenen doen ſeer, de Gewrichten voelen ſteeckten; noch en willen wy daer van niet weté, maer ſeggen, dat de voet verſtuyckt is, ofte wy te veel op de been geweeſt te zijn. Als de Sieckte noch twijfelachtigh ende in't begin is, dan zouckt men een naem; maer als ſy beyde voeten recht gemaeckt heeft, dan magh het wel voor* Podagra *aengenomen werden.* Hier op ſlaen mede de verſſen van *Lucianus*, Ocypode:

Gravis hominibus, & inauſpicati nominis
Podagra vocor, mortalibus dirum malum,
Quæ vinculis adſtringo nerveis pedes,
Ingreſſa clam ſub artuum compagines.
Ridere verò ſoleo eos, quos torqueo,
Dum proloqui veram mali cauſſam haud volunt,
Aliamque fictam in promptu habent, qua ſe tegant.
Quilibet enim ſe decipit mendacio,
Luxatum alicubi, aut graviter alliſum pedem
Dum dictitat, veramque cauſſam ſupprimit.

Quod

Quod enim ipſe celat, & latere alios cupit,
Hoc tempus invito arguit eo poſt tamen,
Actum domitus, veroque nomine me vocans,
Geſtatur ab amicis, triumphus omnibus, &c.
Vbi verò & alterum pedem invadet dolor,
Flebis gemens: at dicere unum tibi volo,
Hoc illud eſt, hoc podagra, nolis an velis.

De voor-gemelte *Macrobius* verhaelt 2. *Saturn.* 4. onder de Kluchten van den keyſer *Auguſtus*, hoe hy ſekeren *Vatinius*, die vol Gichte zijnde, even-wel wilde ſchijnē de ſelvige verwonnen te hebben, ende ſtofte duyſent treden te konnen gaen, antwoort gaf, niet verwondert te weſen, dewijl de dagen verlengt waren. Ende ſoo is dees Pijnelicke ſieckte noch het boerten onderworpen; gelijck *Lucianus* in ſijn *Tragopod.* ſeydt haren aert te weſen:

Quiſquis es hic, cui morbus gravis eſt,
Te ludi ridentque feras,
Nam hæc hujus rei natura eſt.

Doch dieſe voelen, en voelē geen reden van lacchen. Waer toe (gelijck ick de geheele Geneeſ-konſte in't Latijn uyt Grieckſche, Latijnſche, ende andere Schrijvers geſtelt, ende uyt-gegeven hebbe, buyten de ſchriften der Geneeſ-meeſters) ick hier zal by-brengen het oirdeel (over-een-komende met de ondervindinge) van den Roomſchē raetſheer *Caſſiodorus*, de welcke beſchrijvende 10. *Variar.* 29. de ellendigheyt van de Gichte, ſeyt de ſelve gehoudē te werden voor een levende doot, de Menſchen geſtadigh op de hacken ſittende, ende, als ſy al op hout, een wortel, om haeſt wederom op te ſchieten, naerlatende. Sulcx valt inſonderheyt waer, als het Gebreck lang geduyrt heeft, aenge-erft is, ofte knob-

be-

belen op-geworpen heeft. Het laetſte wert voor ongeneeſlick gekeurt by den poëet *Ovidius* 1. *de Ponto* 4.

Solvere nodoſam *neſcit Medicina* Podagram.

Soo ſchrijft *Hippocrates*, in't 2. *Prorrh.* niet te weten, dat Oude luyden, die Hardigheyt aen de Gewrichten hebben, Armelick leven, Hartlijvigh zijn, door Menſchelicke hulpe konnen geholpen werden; waer toe evenwel een Loop veel goets kan doen: maer dat in Jonge luyden, die noch geen harde knobbelen en hebben, ende nae den regel leven, door een goet Geneeſ-meeſter wel konnen geneſen werden. Alſoo getuyght oock de Romeynſche *Plinius*, op de plaetſch, in't beginſel van dit capittel aengeweſen, dat de Gichte niet voor ongeneeſlick te houdē en is, om datſe ofte van ſelfs op-houd, ende in vele geneſen wert; gelijck uyt verſcheyden exempelen hier nae aen te wijſen, zal blijcken. Even-wel is ſy noch ſoo trots, datſe ſelfs al den raet van *Pæon*, den geneeſ-meeſter der Goden, ende den grooten *Eſculapius* uyt-lacht, gelijck ſulcx uyt-gebeelt is by *Lucianus*, in ſijn meer-gemelte *Tragopodagra*, alwaer hy ſeyt, de gene, die eenige Middelen aenwenden, ſoo veel te harder op het lijf te vallen, ende die haer met vrede laten, ſachter te onthalen:

Quis eſt hominum, cui non ego inſuperabilis
Regina morborum Podagra nota ſim?
Quam nulla placant thura fumigantia,
Affuſus aris nec cruor ardentibus,
Suſpenſa templis divitum aut donaria.
Nec ipſe Pæon omnium cœleſtium
Medicus deorum vincere pharmacis poteſt,
Phœbive doctus filius Æſculapius.
Mortalium ſiquidem ex quo fuit genus,

Om-

Omnes meas vires retundere gestiunt,
Omnemque turbant pharmacorum industriam,
Plantaginem terunt, &c.
Omnes sed illos jubeo plorare: atque sic
Tentantibus me, occurrere iracundior
Soleo; sed in me excogitantibus nihil,
Mitem, & benignam præsto me: nam qui meis
Communicat mysteriis, primum statim
Loqui docetur suaviter, de hinc jocis
Oblectat omnes, cumque risu cernitur, &c.

(8) Gelijck in alle Sieckten plaetsch heeft de lesse van den poëet *Ovidius*, om by tijts in de weer te wesen, eer dat het quaet door den tijt de overhant krijght; soo dient de selve in de Gichte voornamelick waer-genomen te werden. Derhalven moeten de gene, welckers Lidtmaten door erffenisse, ofte anders genegentheyt tot de Gichte hebben, ende de beginselen al vernemen; haer selven sorghvuldelick wachten van 't gene wy geseyt hebben de Gichtige stoffe uyt te brengen, als oock om de Gewrichten hare Swackigheyt in 't ontfangen van de selvige te benemen. Aen 't laetste is bynae soo veel gelegen, als aen 't eerste. Want al valter al eenige Zultige vochtigheyt, indiense niet door Slappigheyt van de Gewrichten ontfangen, ende aldaer gehouden wert, soo en zalse niet lichtelick Gichte verwecken.

Derhalvē dienen de gene, die alreede eenige beginselen van de Gichte vernemen, te gebruyckē soodanige Spijse, die geē Zultige vochtigheyt en maeckt; eñ daerom haer wachten van *Gezouten*, eñ *Geroockt vleysch*, *Enden*, *Ganzen*, *Swanen*, *Ham*, *Zouckijsen*, ende diergelijcke. *Crato* seyt oock *Cons.* 264. het *Capoenen vleesch* een sonderling

ſap te hebben, dat de Nature na de Gewrichten ſtoot. Onder de Viſch, en dient hier geen *Oeſters*, noch veel *Zee-viſch* gegeten; inſonderheyt geen *Anchoven*, *Pekelharing*, *Bockent*, *Sprot*, ende alle *Gezoute*, als oock *Gedrooghde* viſch. *Iul. Alexandrinus* verhaelt 15. *Salubr.* 9. van yemant, die, als hy *Braſſem* gegeten hadde, terſtont met de Gichte gequelt werde. Alle Viſch, ofte oock ander Spijſe, die met Boter in de pan *Gefruyt* wert, is hier ondienſtigh. Onder het Fruyt moet geſchouwt werden *Miſpelen*, *Queen*, *Appelen*, *Peren*, ſelfs oock, nae het oirdeel van *Paré*, ende *Gerard van Bergen*, *Citroenen*, ende *Oraengje-appelen*, als ſwanger zijnde met een ſcherpe Zultigheyt. Ende om de ſelfde reden dient de *Wijn* ofte weynigh gedroncken, ofte liever gelatē; het welck niet alleen de Gichte voor en komt, maer oock verdrijft, gelijck by verſcheyde Geneeſ-meeſters ondervonden is. *Slapen*, *Waken*, ende *Oeffenen* moeten hier matelick weſen; het *Lichaem* altijt *Open* gehouden, ende in't voor, ende na-jaer *Geſuyvert*; Mede *Gramſchap*, *Welluſt*, ende alle *Overdaet* geſchouwt. Om de Vochtigheyt, die in de Gewrichten mocht beginnen te ſacken, op te droogen, ende de ſelve te verſtercken, magh men de Lidtmaten ſtoven met *Pekel*, ofte het af-ſiet ſel van *Velt-cypres*, *Roſmarin*, ende *Salye*; ende dan omſlaen een Plaeſter van *Diapalma*, ofte van *Silver-ſchuym*, terſtont te beſchrijven.

9. Al-hoe-wel de rechte *Geneſinge* beſtaet in't wech nemen van de Sieckelicke Oirſaken, ſoo maeckt de over-groote Pijn hier dickwils ſoo veel te doen, dat ſy al het werck na haer treckt. Om dat wel uyt te wercken zal men eerſt komen tot Verſachtende middelen, ende, als de Pijn daer nae niet en wil luyſteren, vallen tot de gene, die met het gevoelē de Pijn verdooven, beyde beſchreven in't 24. cap. van't Eerſte deel; dan wy zullen

even-

even-wel hier noch eenige dickwils verſochte Geneeſ-middelen by-brengen; dewijl het gene ſomtijts in het eene groot vordeel doet, in het andere gantſch ſtil ſtaet.

Ende wat ſtreckt tot *Verſachtinge* van de Pijn, daer toe kan een Pap gemaeckt werden uyt *Kruym van Witte-broot*, in *Soete-melck* (doch niet lang, om de Wey niet te verſieden) gekoockt, ende daer dan onder gemengt het poeyer van *Camillen*, met een weynigh *Saffraen*; ende alſoo werm om 't Gichtige deel geſlagen. Diergelijcke kracht heeft een andere Pap, gemaeckt van *Camillen*, ende *Ende-krooſt*, in *Soete-melck* gekoockt, geſtampt, ende daer by gedaen wat *Gerſten-meel*. Men magh oock geſtooten *Lijnſaet-meel* in *Soete-melck* tot een Pap ſieden, ende dan daer onder vermengen wat *Populyoen-ſalf*; het welck oock een weynigh de Pijn kan verdooven. Waer toe noch meerder helpt het *Bilſen-kruyt*, het welck mede in *Soete-melck* gekoockt ſeer gepreſen wert van *Duretus*, waer mede het pijnige lidt werm, tot groote verlichtinge, kan geſtooft werden; hoe-wel de poëet *Horatius* de Stovingen hier in weynigh geloofs geeft.

Qui cupit, aut metuit, juvat illum ſic domus, aut res,
Vt lippum pictæ tabulæ, Fomenta Podagram.

Plinius verhaelt 22. *Nat.* 25. van den Roomſchen vorſt *Sextus Pompeius*, hoe hy ſittende by het wannen van ſijn gewaſch, de Gichte kreegh, ſijn Voeten over de knye in den Terwe ſtekende, eñ de ſelfde daer door droogende, hy wonderbaerlick genas; ende daerom oock daer na den ſelfden middel dickwils gebruyckte. Want dat het ſelfde de kracht heeft, om oock volle vaten droogh te maken.

Wanneer de Pijn eenighſins lijdelick is, dan is dienſtiger te komen tot het uytroeyen vande Gichtige wortel. Hier toe zal men in't eerſte, om de gereede Vochtig-

tigheyt af te setten, in-geven een vierendeel loot *Mechoacan*, ofte *Gialappa*; ende by aldien datter brant by is, des anderen daeghs doen *Laten*; daer op twee-mael daeghs, als sy uyt het Hooft spruyt, doen drincken het Af-sietsel van *China*, *Sarza parilla*, *Saßaphras*, ofte *Pockhout*, met *Kliſch-wortel*, *Velt-cypres*, *Vlier-bloemen*, ende diergelijcke in't 1. Deel beschreven: daer na wederom het Hooft suyveren, door *Hooft pillen*, *Extr. Catholicon*, ofte *Pil. de Hermodactylis*. Als de Gichte haren oirspronck uyt het Ingewant treckt, dan moet de Geneſinge van binnen gereguleert werden, om de selvige Deelen wederom te recht te brengen, dat sy geen Zultige Vochtigheyt en laten groeyen, noch nae de Lidtmaten en senden; mede op 't 24. capittel van't 1. Deel aengewesen. Dan dit dient al wat vervolght; eñ ondertusschen van buytē opgeleyt *Knollen*, in *Soete-melck* lucht op-gekoockt; ofte oock werme *roode Kools-bladeren* van binnen met Boter bestreken, het welck van D^r. *Foreſt* seer gepresen wert. Ick hebbe seer goet bevonden een plaester van *Silver-schuym*, met eens soo veel *Olye van Rosen*, ende *Azijn* gekoockt, ende dan een weynigh *Termenthijn* by gedaen. *Guainerius* beschrijft ende prijst een Salve van *Ganſen-smout*, in dees kluchtige klippel-verſſe:

Anſer ſumatur, veteranus quì videatur,
Mox deplumetur, vitalibus evacuetur,
Intus ponantur, quæ ſubterius numerantur.
Trita caro tota, triti mox pelle remota,
Vnctum porcinum, thus, ceram, ſanguinem ovinum,
Pondere ſint æquo, ſal, mel, faba, ſitq; ſiligo,
Poſt hoc aßetur: tamen aßus non comedetur.
Vas ſupponatur, ſic ut liquor accipiatur:
Quo membris unctis, his Gutta ſolvitur omnis.

Cer-

Certe hoc Vnguentum præstat super omne talentum.
Sic per dictamen, cum scripseris, hoc medicamen,
Fac laus ampla Deo, solito de more, superno,
Anseris edicto, & ejus medicamine scripto.

In de *Sciatica*, ofte Heup-pijn magh men (dewijl de Oirsaeck wat diep sit) recht op stellen *Vesicatoria* van Spaensche vliegen, jae oock *Caustica*, doch ter sijden, ende wat leeger. De Middelen, die de Knobbelen in de Quaestige Gichte, verdrijven, zullen in het derde Deel, te weten de Heel-konste, onder de Versachtende, aengewesen werden.

10. Om noch wat te vougen by 't gene hier voor verhaelt is, nopende de *Maniere van Leven* tot voor-komen van de Gichte, 't welck oock plaetsch grijpt in de Sieckte selve, soo staet waer te nemen, datter niet beter en is, om die dochter van Wellust te breydelen, als met *Soberheyt*. Den H. outvader *Hieronymus*, schrijvende tegens *Iovin.* maeckt gewach, dat sommige Gichtige rijcken, door aenstaen van haer goederen, gebracht zijnde tot een sobere tafel, daer door genasen. Soo verhaelt *Porphyrius* in 't levē van *Plotin.* hoe seker Roomsch raets-heer, met namen *Rogatianus*, die noch handen, noch voeten en konde besigen, door Soberheyt het gebruyck van beyde volkomentlick wederom kreegh.

Ende, gelijck de *Schrick*, ofte *Vreese*, door het Bewegen van de Vochtigheden, somtijts de Gichte, als verhaelt is, veroirsaeckt, soo kanse oock de selve door vertrecken, ende intrecken van haer Stoffe, gantsch doen verschieten. Het is aenmerckens weerdigh 't gene *Hildanus* verhaelt 1. *Epist.* 47. van een sekeren moeliekert, die niet nae en liet, hoe-wel hy midden in de Gichte lagh, noch qualick van een yder te spreken. Waer door een drolligen haen, die hy mede door sijn

ſcherpe tonge ende tanden, in de kam gebeten hadde, waer-nemende op een avont, dat hy alleen was, quam, gemomt als een moor, heymelick in ſijn kamer. De Siecke, door die vremde gedaente, eenigheyt, ende duyſterheyt, vervaert zijnde, vraeghden, wie hy was, ende van waer hy quam. Den anderen niet antwoordende, naerderde het bedde, ende hem grijpende by ſijn Gichtige armen, ſmeet hem op ſijn ſchouderen, ende drough hem ſoo al hangende, ende ſchreeuwende, uyt de kamer, ſijn voeten ondertuſſchen tegens de trappen ſtootende, tot dat hy beneden op de plaets quam, daer hy hem neder ſette, ſonder yet te ſeggen, alleen hem aenſiende; daer na quam hy toeloopen, gelijck of hy hem wederom aen zoude ranſſen, ende wech brengen. Waer op de gene, die te voren op ſijn voeten niet en hadde konnen ſtaen, minder gaen, ofte klimmen, vloogh haeſtelick de trappen op, ende riep uyt de venſter de geheele buyrt by een. De buyren vergaderende, vertelde hy, zijnde by-na buyten adem, ende doot van ſchrick, hoe een Geeſt hem uyt het bedt getrockē, ende ellendigh onthaelt hadde; ja dat het met hem al gedaen zoude zijn, by aldien hy den naem van Jeſus niet en hadde aen-geroepen. Ende dat wonder is, die te voren ſoo Gichtigh was, bleef daer na van die quelling gantſch bevrijdt. De gemelte *Hildanus* verhaelt noch een andere geſchiedeniſſe van ſeker Gichtige, die verweſen was te ſterven; ende nae het ſchavot gevoert werdende, onderwege onverwachte tijding kreegh van ontſlaginge; eñ dat hy, die te voren ſijn uyterlicke ledtmaten niet en konde roeren, daer nae noch lange jaren van geen Gichte en wiſt. Dan de oirſaeck van deſe geneſinge zoude geleyt konnen werden op de ſchierlicke verandering van Schrick in Blijdſchap. Maer hoe vele door de ſchrick des doots wonderbaerlick vande Gich-

te,

te, die voor geen andere Middelen had willen wijcken, verloſt zijn, is te ſien in de Hiſtoryen van *Fazellus*, *Thuanus*, als oock inde oude Leſſen van *Cælius Rhodiginus*. eñ zijn oock andere in den *Schat der Geſontheyt* aengeweſen.

Seneca ſchrijft hier over 6. *de Benef.* 8. dat de ſchierlicke Vreeſe, vertreckende de Sinnen op een ander Sorge, de Gichtige ſomtijs van Pijn verloſt. Sulex doet oock om de ſelvige oirſaeck *Blijdſchap*, ende *Vermaeck*, gelijck Geſelſchap van goede Vrienden. Waerom *Iulius Scaliger* ſeyde (gelijck ſijn ſoon *Ioſeph* getuyght) niet met de Gichte te doen te hebben, als hy mocht met eenige geleerde luyden kouten. Dat de Gichte oock geholpen wert door *Muſijck*, ende *Snaren-ſpel*, is van *Theophraſtus* aengemerckt, volgens het ſchrijven van *Athen.* 14. *Deipn.* 5. ende *Agell.* 4. *Noct.* 13.

MACROBIUS

2. Saturn. 7.

Joculari, super cœna, exorta quæstione, quodnam esset molestum otium, aliud alio opinante, Publius Syrus, Podagrici pedes, dixit.

BRODÆUS

6. Miscell. 20.

Hunc Homeri versum,

Τελήχει δ' ἀγορή, τὸν δ' ἐσοναχίζετο χαῖα,

Arthriticos dolores mitigare, nonnulli putant.

MONTAIGNE

2. des Essais 3.

Aux plus fortes maladies les plus forts remedes. Servius le Grammarien ayant la Goutte, n'y trouva meilleur conseil, que de s'appliquer du poison, à tuer ses jambes. Qu'elles fussent Podagres à leur poste, pourveu qu'elles fussent insensibles.

LOF
der
GICHTE,
Uyt het Latijn
van
HIERONYMVS CARDANVS,
vertaelt.

Ick zoude het rekenen voor een ſtuck van ondanckbaerheyt, ick laet ſtaen van vergetelickheyt, indien ick niet gedachtigh en ware de gene, door welckers weldaet ick gevordert ben, ofte de weldaden gedenckende, niet door alle middelen zoude ſoecken danckbaer te weſen. Ick en meene oock niet, dat men, om danckbaerheyt te betoonen, behouft te onderſoecken, wie den gever van die weldaet geweeſt zy, noch uyt wat Herte hy dat gegevē heeft: maer wat ghy daer door gevordert hebt, ende hoe geerne hy U dat medegedeelt heeft. Want wat wilt ghy veel nae het Herte vragen, geſien hebbende het vrolick gelaet, ende de vaerdigheyt van den gever? te meerder, alſoo het Herte, gelijck de Godtſ-geleerde, ende Wijſ-gerige betuygen, Godt alleen bekent is. Ende indien men wil gaen by Giſſinge, ſoo moet men gelooven, dat de weldaden ons niet, als uyt een goet Herte toe-gevought werden, ende ſoo veel te meerder, als den gever oock aen andere ſijne mildadigheyt getoont heeft. Indien hy aen alle de gene, die hem baden ende verſochten, geweygert

hadde, dan zoude men mogen dencken, dat hy niet en gaf uyt een milt Herte. Maer wat de perſoon belangt, daer en is niemant, gelijck men gemeenelick ſeyt, een yder goet, als alleen Godt. Andere zijn voor ſommige goet, voor vele veeltijts quaet; dan in tegendeel is de Gichte voor de meeſte goet, voor weynige quaet, ende beſwaerlick, daer-en-boven met mildadigheyt de Menſchē van ſelfs beleefdelick beſouckende. Derhalven, alſoo niemant ſimpelick kan geſeyt werden goet, ofte quaet, maer, in aenſien van ſijn gavē, voor ſodanigh te houden is; ſoo moet de Gichte met alle redenē voor goet gekeurt werden. Ende, dewijl wy den genen voor quaet houden, die ons met een vriendelick gelaet bejegent, ende daer onder ſijn booſheyt verberght, ſoo valt wederom te prijſen, die, onder deckſel van quaet, ons aenkomt, ende al wat ſy bedeckt, al wat onder haer kleederen ſchuylt, goet is. Ick en wil de Gichte niet prijſen, gelijck men quade dingen plagh te prijſen, als of daer door eē rechtveerdige ſtraffe werde uytgevoert. Want ſoo plegen de Doot, de Sieckten, ende Tyrannen gepreſen te werden; maer dit en is haren lof niet, maer veel eerder een beſchuldinge van het Menſchelick geſlacht. Laet de Menſchen, volgens haer oirdeel, weſen ondanckbaer, ſchelmachtigh, godtloos, wreet, gierigh, onrechtveerdigh, eñ gantſch boos, ſoo ſchandelicke, ende verfoeyelicke ſake en kan geen voordeel by-brengen aen den lof van de Gichte. Ick en zal de ſtraffe niet voorſtaen, die ick hate, ende ſoo ick die oock onrechtveerdelick moſte uytſtaen, ben al onder dat getal [*waerſchijnelick ſiet dit op het onthoofden van ſijn ſoon Joh. Baptiſta, daer hy veel moeyten voor dede*] die de ſelve alreede uytgeſtaen hebben. Dit en is geen vremt voorſtel, noch een op-proncken van wel-ſprekentheyt, ofte verſtant; waer van in my het eene minder is, als matelick,

tot

tot het ander weet ick wel noyt moeytē gedaen te hebben. Qualick werden gepreſen, die niet recht en konnen gepreſen werdē, gelijck de Sotheyt [*van onſen Eraſmus*] de Kaligheyt, de Vierden-daeghſche koortſche, in de welcke hoe veel meer blinckt de wel-ſprekentheyt van den Schrijver, hoe veel te meerder blijckt de lichtigheyt van ſijn voornemen, als ydel zijnde ende op geen gronden van waerheyt ſteunende. Het is de Gichte, die haer van den beginne ſoo loffelick vertoont, dat haer Lof ſonder ſchaemte niet en kan voor-by gegaen werden: ſoo datſe twijffelachtigh maeckt, of het eerlicker, ende treffelicker is van haer te ſpreken, of leelicker, eñ ſchandelicker haer, die ſoo vol van gaven, ende verdienſten is, ſonder prijſen voor-by te gaen. Doch indiender geen quaet en was, dat lof verdiende, ſoo en zoude ick voorwaer de Gichte niet dervē prijſen: maer ick ſie ſoo veel quaets lof weerdigh, dat de Gichte, het ſachtſte van die alle, te prijſen, niet vremt en kan ſchijnen. Want de Stonden, die de Vrouwen ſoo leelick af-leken, ende haer ſoo ſieck maken, het Baren, het uytkomen van de Tanden, de eerwaerdige Grijſigheyt, de Pocken, ende Maſelen, zijn maer vuyle uytwerpſelen, ende even-wel, om datter vele wel by varen, verdienen noch gepreſen te werden. Men zoude mogen hier tegen brengen, dat ſulcx geſchiede door den loop der nature; maer dat de Gichte een ſieckte was, overkomende door ongeval. Maer die Pocken, ende Maſelen, (waer van de Arabiſche Geneeſ-meeſters alleē gewagh maken) en ſchijnen eertijts ſoo gemeen niet geweeſt te zijn, ende even-wel wert daer door het bloet, ende 't gantſche lichaem geſuyvert. Daer zijn Vreeſen, daer zijn Pijnen, die ons vermanen, om een beter leven te leyden. Een onteerde dochter is drouvigh, dat is by geval gekomen, ende nochtans wert dien druck voor

prij-

prijselick geoirdeelt. Indien datter geen Swackigheyt en is, geen Pijn, die voor goet ende prijselick behoort opgenomen te werden, soo en ontken ick niet, dat de Gichte niet te prijsen en is. Maer, dewijl al ons leven het Vermaeck aē eenige Pijnlickheyt verknocht heeft, gelijck van honger in't eten, van drincken in dorst, by-slapē in ketteligheyt: soo geloove ick vast gestelt te hebben, dat de Gichte niet geheel onprijsselick en is, ende aengenomen behoort te werden, om haer saken te verdedigen. Sy en heeft tot desen dagh niemant gevondē, die harē lof zoude beschrijven: maer en verdientse niet gepresen te werden, om datse juyst van niemant gepresen en is? Wat al saken, wat al treffelicke mannen zijnder sonder lof-dichter geweest? Hoe veel sieckten, ende malligheden zijnder tot verachtinge der vromen gepresen? Daer en is niet quaets, of het heeft sijnen voorspraeck gevonden. Moet dan het ongelijck vervolght werden, om dat het eens geschiet is? Behalven dat het de Gichte noch aen geen brave prijser ontbroken heeft, ende een, die oock Goden, ende Godinnen gewoon was te prijsen, te weten de Griecsche *Lucianus*, een dapper man, ende van groote geleertheyt; door wiens voorschrift ick opgeweckt werde, maer niet tot nijr gedreven. Want gelijck in alle brave dingen, geen Spreker soo gauw, noch vernuft en is, dat hy de waerdigheyt van de saeck met sijn welsprekentheyt zoude konnen na-komen: soo ontbreeckt oock noortsakelick altijt wat in den Lof van de Gichte; het welck daerom te meerder geschiet, dat de Sprekers selden in hooge dingen groote hope scheppen, ofte in leege veel moeyte aenwenden. Ende wy en beginnen dit werck oock niet, dat wy zouden hopen waerdige lof nae de waerdigheyt van de Gichte te seggen; maer om dat wy vertrouwen andere, die meerder gaven van wel-sprekentheyt besitten,

ten, door onſen arbeyt, hier toe op te wecken. Ick eyſche een yegelick uyt, niet op hope van overwinninge: maer op dat ick overwonnē zijnde, dickwils mocht trotſen den aenvanger van dien ſtrijt, den opgever van ſoo treffelicken werck, geweeſt te zijn. Och of wederom leefden die *Ciceropes*, *Hortenſij*, *Cottæ*, *Corvini*, om deſe ſake na haer waerdigheyt op te nemen, ende treffelick uyt te voeren. Want het ſcheelt veel, oock in de fraeyſte ſaken, hoe yet geſeyt, verçiert, uytgebreyt; ofte ontvallen, ende van ſijn behoorlicke lof verſteken wert. Daer en is niet ſoo treffelick, dat niet by gebreck van wel-ſpreken, flecht, jae verachtelick zal ſchijnen. *Alexander de Groote*, wenſchte den poëet *Homerus* tot een Lof-dichter. Ende voorwaer den roem van *Vlyſſes*, ende *Achilles*, die alleen over kleyne ſtedekens heerſchten, ende met geheel Griecken-lant naulicx in thien jaer een Troyen overwonnen, is nu grooter, als van *Alexander* ſelve, die alleen, in ſoo veel jaren, de werelt onder ſijn gebiedt gebracht heeft. Derhalven indien ick de Ghichte niet en handele volgens hare groote, ende waerde; ſoo magh ſy haer te rechte wel beklagen, dat ſy tot haer ongeluck ſoo kouwen, ende droogen prijſer ontmoedt heeft, daer een ander door ſijne wel-ſprekentheyt het Lof, dat ſy verdient, tot den hemel zoude konnen verheffen. Maer om niet langer de ſake ſelfs uyt te ſtellen, ſoo hebbe ick voorgenomen haer handelinge ſimpelick te verhandelen. Want gelijck de Poëet ſeyt,

Ornari res ipſa negat, contenta doceri.

Elck moet bekennen, dat de Ghichte onder haer medeſtaenders de kroon ſpant, ende dat Graveel, Colijck, Koortſchen, Gele-ſucht, roemen haren oirſpronck uyt de ſelve te trecken. Haer outheyt is al lang bekent geweeſt voor den prinçe der geneeſ-meeſters *Hippocrates*, ende al van de tijdē der Troyanen, waer van ſy oock den

Giec-

Griecſchen naem van *Podagra* behouden heeft, niet dat ſy dē (*ſiet het 523. bladt*) Latijnſchen verſmaet, maer dat ſy den ouden liever heeft, een teycken van hare ſtantvaſtigheyt; als dewelcke altijt de vryigheyt, ende vryborſtigheyt voor oogen hebbende, openbaerlick yemant beſouckt, ende haren wil uyt werckt, ſonder yemant lagen te leggen. Ende al is't datſe de Menſchen groote pijn aendoet, ſoo en brengtſe niemant om hals, jae verweckt noch midden in de pijn het lacchen. Sy is alleene, die de Geneeſ-konſte veracht, gelijck de Poëet ſeydt,

Solvere nodoſam neſcit Medicina Podagram.

Ja ſy oirloght tegen de Geneeſ-meeſters, van de welckē ſy vele ſeer qualick onthaelt heeft. Sy verſmaet de Salven, en paſt niet op Drancken, wert aengehitſt door Plaeſters, ende vervreet door Stovingen. Sy en vraeght nergens nae; komt, en gaet wech, als 't haer belieft, ſonder haer ſelven aen yemant te onderworpen. Sy en laet haer met geen Omhangen, ofte Af-leſen verdrijven, jae ſelfs niet door Beden aen de Heyligen. Godt alleen is't, dieſe kan voeten maken. Het is voorwaer een ſake van groot-hertigheyt, teere jaren niet moeyelick te vallen, noch kinderen, noch oude luyden, noch vrouwen, noch geſnedene; al wat in de fleur, al wat ſterck is, ranſt ſy maer aen; ſy verſchuyft de beenderen ſelve, verſwackt de ſterckſte, maeckt loſch zenuwen, ende banden, werpt alleen de jonge luyden onder de voet. Sy en is niet vervaert voor eenige dreygementē, wijckt voor geen gewelt, noch en laet haer door geen ſtreelen verſachten. Dieſe voor-genomen heeft op't lijf te vallen, beſtormtſe; ende hout haer altijt van de gene, daerſe niet op geſtoort en is. Met gelijcke eere van Koningen, Keyſers, Pauſen, andere Mogende, en- de Wijſe (gelijck het volck oirdeelt) gaet ſy ten ſtrijde, ar-

armen, ende boeren over slaende. Sy treedt in de hoven der Prinçen, ende onderhout dagh ende nacht degene, die van vrouw ende kinderen niet en houden, tegen haren danck. Ende uytstootende de beste vrienden, doetse haer selven wel koesteren,

Dormit & in pluma, purpureoque thoro.

Sy geniet den reuck van wel-rieckende Salven, hoort Sang, ende Snaren-spel; slaept op een sacht bedde, tusschen sijde gordijnen, ende dekens met gout, ende peerlen geborduyrt, ende in alderhande weelde. Sy hoort alle genuchelicke praetjens, prouft de leckerste kost, ende wijn; ondertusschen wert haer toegebracht al het kostelick vermaeck, dat voor Koningen selve in lange jaren bedacht is. Ende by aldien waer is, 't gene de Platonische wijsen van de Telchinesche geesten voorgeven, te weten, dat sy haer in de Menschelicke lichamen oversetten: soo zoude ick die alleen voor gelucksaligh houden, dewelcke vergeseltschapt met de Gichte, woon-plaets in de Menschelicke lichamen quamen te nemen. Want sy heeft met *Venus*, *Bacchus*, ende al wat lecker, ende vermakelick is, een eeuwigh verbont gemaeckt; ende is soo geluckigh, dat de gene, die daer aen vast zijn, uyt-geseyt de Pijn, een geluckigh leven leggen. Sy en verlet oock geen vermaeck, (*siet fol.* 545.) noch vruchtbaerheyt, maer brengt een ruyter te paert. Dan ick kom nu tot de Wijs-gerige. *Arcesilaus* is van haer huys-genoten geweest, als mede *Lycon* van *Thasus*, ende andere, waer uyt genoegh blijckt, dat de Gichte oock Wijsheyt verweckt. T'onsen tijde, een man van groote geleertheyt, ERASMVS, heeft al wat waerdigh is gelesen te werdē, getapt uyt een Gichtige kamer; gesonder in die Sieckte, als in Gesontheyt. Voor wat al treffelicke Schriftē van geleerde Mannen zijn wy den danck schuldigh aen de Gichte? Gesont

zijn-

zijnde, doet elck sijn dingen, luttel lettende op't gene hy uytwerpt: maer die aen de Gichte leyt, is vol van bedenckinge, ende al wat van hem komt is rijp, ende sedelick. Maer dit over-slaende laet ons komen tot de Macht, dewelcke in de Gichte seer groot is. Want de Gichte alleen overvalt den geheelen Mensche. Ten eersten daelt sy op de Voeten, daer nae op de Handen, Knye, Elleboogh, Kuyten, Hals, Schouderen, Kaecken, ja oock de Tandē. Selfs en spaertse de Tonge niet; eñ in sommige heeft se den Neus verdraeyt. Soo toontse hare kracht over alle de Deelen van't Lichaem. Wat is dan haers gelijck? De Koortsche beslaet het geheele Lichaem, gelijck oock de Lasernye, Water, en Gelesucht: dan sy en gaen maer gemeen, daer de Gichte in elck bysonder Lidt hare macht toont. Sy ontheupt de Menschen, plaeght, pijnight, kromt handen, ende voeten, verteert het morgh, stelt het Lichaem in vremde bochten. Soo dat sy alleen met recht magh geseyt werden te zijn de Koninginne van ons Lichaem. Maer hoort wat vremt van haer: Sy hadde verstaen, datter by eenige Geneesmeesters, ende niet van de minste, geschreven was, hoe sy konde verdreven werden, door *Hermodactylum*, ende *Corallium*. Hier over gestoort zijnde, ick en weet niet door wat konste, toeval, ofte geluck, heeft se terstont dese hare vyandē soo van kant geholpen, dat se alleen de namen van de selvige ons na-gelaten heeft. Elck hoort wel van *Coronopum*, ofte *Corallium*, als oock van *Hermodactylum*; maer oock wat die zijn, en kan ons niemant wel uytleggen. Ick en zoude oock dien Geneesmeester niet prijsen, die in badt-stoven van wel-ruyckende Kruydē, de flauwe Siecken met veel Koppen plaeghden. Wat heeft (*Siet het 1. Deel, fol. 247.*) den Romeynschen vorst *Agrippa* gebaet, het badt van heeten *Azijn*, dat hem te gelijck de Pijn, ende 't ge-

't gebruyck van sijn Beenen wech nam? Wat vordeel trock onsen *Cæsar* uyt dat mal, ende als by-geloovigh middel van *Swarte Geyten-wey*, ende *Vijgen-melck*? Heeft het niet, behalven dat het niet goets en dede, de krachten vermindert, ende het leven verkort? Jae die haer Spring-ader wil stoppen, stopt met eenen die van't leven. Die veel steuten op *Pock-hout*, *Sarza Parilla*, *Spawater*, laet haer de jaren tellen, dat sy daer nae lang gesont geleeft hebben: 't en is de rechte genesinge niet, een sachte sieckte te verdrijven, om een doodelicke te ontfangen. Wat Sy noch met my, als geroemt hebbende, haer te konnen quijt maken, zal aenrechten, en weet ick niet. Sy zal mijn wel lichtelick verachtē, ofte luttel achten; dewijl dien raet in soo weynige van my versocht wert, dat ick hem schijn voor mijn selven alleen gevonden te hebben. Maer tegens my aengaende, zal sy ongelijck hebbē, dewijl ick maer en zoucke haer een weynigh van kant te senden, niet voor altijt uyt den huys te schoppen; gelijck oock andere van my niet geleert en zijn. Sy is voorwaer wel te recht gestoort geweest op *Willem Budeus*, die in't openbaer leerden, haer allesins uyt te stootē, die sy soo overviel, datse niet gaef aen sijn geheel lichaem en liet. Maer het is wat anders, sijn saken te beschermen, ende sijn vordeel voor te staen; wat anders tot roem, ofte hope van winste, andere sulcx te leeren. Het is wat anders, eenen onaengenamē gast lange te houden, om dat hy ons soo moeyelick niet en zoude vallen; wat anders hem buyten de deure te stooten, ende ons huys te verbieden. Maer Sy en derft misschien treffelicke, ende manhaftige luyden niet genaken. Wy hebben in onsen tijt gesien *Antonio Leva*, ende *Alfonso Davalos*, twee krijghs-blixemen, van sonderlinge verstant, ende dapperheyt, ende die veel treffelicke dadē (*in de Hist. van Guicciardin, ende elders, te lesen*)

ſoo aen haer vaſt te weſen, dat licht te mercken was, de Gichte niemant te ſparen, ende volgens het exempel van den Blixem van *Iupiter*, alleen 't gene verheven is, aenranſten, ende omſtiet. Wat is te gelooven anders geweeſt te zijn, dat den ſtercken *Herculus* getemt heeft, hoe-wel de Poëten ſulcx eenige Sweringen toe-ſchrijven? Want hy en ſoude in ſoo geſtoorde woorden niet uyt-geberſt hebben, indien het quaet in ſijn vleyſch, ende niet in ſijn gewrichten geſteken hadde. Maer laet ons twijfelachtige ſaken overſlaen, dewijl de Gichte te vreden is met haer eygen, ende ſeker lof. Want een exempel kan in plaets van vele genoegh zijn in dē keyſer *Severus*, die al was hy de ſtrijdtbaerſte van alle, ende alles overwon, ſoo dapper nochtans van de Gichte verwonnen is geweeſt, dat hy altijt te bedt moſte leggen, ende die de geheele werelt onder hem hadde, was gedwongen te ſtaen onder de ſlavernye van de Gichte; ende ſy en liet haer niet overwinnen, noch hy, overwonnē zijnde, ſchrickelick te weſen. Dit wil ick even-wel maer ſeggen, als wel te weten, datter geen Pijnbanck den Menſche ſoo veel pijn aen en kan doen, als de Gichte. Die daer aen vaſt zijn, werden geſteken, gebrant, getrocken, jae by-nae van een geruckt. Ick geloove, dat noch de Goden, noch de Tyrannen, ſoo langdurige, ofte hevige Pijn zoudē konnen inbrengen, als die van de Gichte. Sy hout op tuſſchen beyde, om daer na met meerder gewelt wederom te keeren. Sy verſacht, om dat het als-geſonde vleyſch het quaet overvloediger zoude ontfangen. De Siecke bekomen, om te langer tot de aenſtaende ſtraffe te duyren. Even-wel en brengtſe niemant om hals, als niet willende te ſchijnen weſen een dienerſſe van een ander mans doot. Een weynigh Colijck, ofte Maegh-pijn, helpt den Menſche van kant, om dat de ſelvige Doots-dienaers zijn: maer

maer de Gichte is haer eygen, niemant onderworpen; jae andere Sieckten zijn haer veel eerder gehoorsaem. Want alwaer sy verschijnt, daer verjaeghtse alle andere Sieckten, noch sy en lijdt niet, dat het lichaem haer toegeeygent, ende onder haer gehoorsaemheyt staende, yemant anders aenneme, ofte onderdanigheyt bewijse. Hoe vele, die, aen de swaerste Sieckten leggende, al buyten hope gestelt waren, en zijnder niet door haer aenkomste genesen? Wat wil ick seggen van haer Eerbaerheyt, en Rechtvaerdigheyt, dewelcke, al bevangtse, gelijck verhaelt is, 't geheele lichaem, ende al de leden; en is even-wel nimmermeer soo gestoort, ende schaemt-vergetende, datse oyt de schaemte van man, ofte vrouw, noch oock het hinderste aen en tast. Sy onthout haer mede van de gene, die gematight leven, om den naem van broot-droncken niet te krijgen. Met de selve stantvastigheyt laet sy de armē ook met vrede, om niet te schijnen wreet te wesen, die de ellendige dē kost benam. Derhalven is de Gichte rechtvaerdigh, goet, vroom, wijs, kuysch, eñ groots-hertigh, soo van wegen het versmaden der gener, diese niet aen en roert, als van wegē de waerdigheyt van de gene, diese onder-brengt. Sy heeft my altemet gedacht te wesen, uyt het geslachte van eenige Roomsche priesters, diē, door oude insettinge, verboden was, by de dooden te mogen komen, daer dese noch doode, noch veege en genaeckt. Eñ by aldiense somtijts op yemant soo gestoort mochte wesē, datse hem wilde van kant helpē, soo scheyt sy daer van, eñ geeft hem over aē de Koortsch, Kort-ademheyt, ofte Popelsy, om dat werck uyt te voeren. Ende op de selve wijse tegens sommige ingenomē zijnde, die haer soucken uyt te stooten, de selve verlatende, geeftse over aen Koortschen, ofte andere Sieckten, diese uyt het leven halen. Sy en is niet leelick ofte tegen-staende, gelijck

Lasernye, ofte Spaensche Pocken; niet besmettelick, gelijck Teringe, Peſt, Roode oogen: maer laet toe, dat de vrienden haer sonder schroom mogen besoucke. Sy en beſtrijt ons noyt, als andere Sieckte, onvoorsiens, ofte dat wy 't niet gewaer en werden. Sy en brengt oock niet vuyls mede, geen etter, ofte sweringen, geen hoest, geen braken, nochte loop. Sy is gantsch suyver, ende met haer selven te vreden. Jae sy druckt een yegelick na de mate van sijn krachten. Stercke luyden lang, ende dapper; slappe weynigh tijts, eñ slappelick. Hier zoude lichtelick tegen-geworpen mogen werden, dat de Gichte een slechte sake is, dewijlse oock Honden, Vee, Capoenen, ende veel andere Mest-vogels, ofte die op-gesloten werden, kan over-komen: waerom oock de gene, die soodanige Vogels eten, lichtelicker van de Gichte gevat worden. Maer dat en is geen Gichte, dewijl by haer knobbelen geen, ofte gantsch weynigh Pijn is, blijckende daer uyt, dat sy niet en klagen, noch en schreeuwen.

Nu wat al voordeel brengt de Gichte aē? voor-eerst neemt men daer uyt bedencken van Adel: want indien daer mede gequelt wert een Boerē soon, soo meent elck terstont, dat hy sijn rechte vaer niet en heeft, maer het maeckſel, ende bastaert van een Edel-man is. Ende noch te meerder, om dat de Gichte erft, ende haer nakomelingen geerne kennen wil. Wanneer een Gichtige te hoof verschijnt, hy wert van een yder ge-eert, al was het maer een rabauwt. Want de Gichte heeft ick en weet niet wat Koninglicx in: sy sit, als een ander staet, ende rijdt, als een ander te voet gaet. Ick hebbe gesien dat een gemeen edel-man *Maximianus Stampa*, aen de Gichte vast zijnde, op een muyl sat, daer benevens gaende, als dienaer, *Alfonso Davalo*, een Prince zijnde, om dat hy doen geen Gichte en hadde. Wat sit-

ſittender, om haren 't wille, van dit volck al, in tegenwoordigheyt der Prinçen, die anders ſoodanigen eere onweerdigh zijn. Siet men niet met wat beleeftheyt de vrienden haer komen beſoucken, gelijck of ſy by den Keyſer, ofte Paus ſaten, met wat eer-biedinge ſy haer onderhouden? Wat zal ick ſeggen van de huyſ-genooten? geen barbier ſcheert ſachter. Hebt ghy een botterick, of een ſtuyrſen knecht, laet hem een Gichtige gaen dienen, hy zal terſtont vlijtigh werden, ende ſoo mack als een lam. Denckt eens wat woninge de Gichte voor haer verkoſen heeft, niet als palleyſen, ende groote huyſen, alwaer ſy in vreughde leeft, midden onder de vrienden, eñ welluſten. Is yemant, die van ſijn vrienden verſmaet wert, ofte dat ſy ſijn rouw geſelſchap ſchouwen, laet hem de Gichte krijgen, elck zalder na toe komen loopen. Indiender eenige ſieckte toeſlaet, 't zy Koortſchen, Waken, ofte andere Pijnen, ſy beſlaet de plaetſch van allegader. Vraeght yemant, wat de gene, die hier aen leyt, voor Sieckte heeft, als men maer Gichte noemt, ſo weet hy terſtont wat ſieckte het is; ſoo bekent, ende vermaert is die naem over-al. Maer wat voor een man maeckt de Gichte? Een die vroom, godtſaligh, kuyſch, wijs, ende wacker is, ende als hy al ſlaept, niet ongeruſt en droomt. Daer en denckt niemant meerder op Godt, als die aen de Gichte leyt: die ſoodanige Pijn voelt, en kan niet vergeten 't gene meeſt in andere geſchiet, dat hy ſterffelick is: hy wacht hem ſoo veel van eten, drincken, by-ſlapen, als hy meent voor ſijn geſontheyt noodigh te weſen. De Gichte treckt van ons voornaemſte deel, te weten, de Herſſenen, Sinnen, ende ons Verſtant, alle quade Gedachtē, ydele Hope, onnoodige Vreeſe, onſekere Betrachtinge. Sy en laet niet toe, dat men ſijn goet verſpilt, ende ſy dwingt, oock tegens danck, wel ende braef te le-

ven. Welcker gematigheyt ſeer veel vordeel in heeft. Vorders, dewijl de Gichtige een ander niet en konnen gaen beſouckē, om dan het beſouck van andere te hebben, ſoo werden ſy beleeft, vriendelick, reckelick, en de leeren met de menſchen omgaen; ſoo datter geen wijſer, als de Gichtige gerekent en werden. Waerom haer den toom van de Gemeene ſake in handen geſtelt wert: als welckers beraetſlagen rijp, wijs, ende ſeker zijn. Want haer verſtant en wert door geen baren gedreven, het lichaem ruſt van beroeren, ende de ziele en geſchiet, noch door ſpijſe, noch door dranck, eenigh belet.

Wy zullen nu oock eenige hare byſondere gaven, (waer van drie de voornaemſte zijn) gaen uytleggen. Sy belet, datter geen ſteen in de blaes en groeyt, noch de longe tot ſweren komt; daer-en-boven geeftſe dē wijn ſulcken ſmaeck, datter niemant ſoodanigen geur, ende aengenaemheyt in den Wijn en vint, als een Gichtige. Hier benevens maecktſe de ſachtſte doot, ende die van een uyt de Gichte ſpruytende ſieckte komt te ſterven, gaet uyt, gelijck in een ſlaep. Jae als ſy wat verſoet; wat ſoete ſlapen, wat een ruſte, eñ juckte ontrent die plaetſche, weynigh verſchillende van de dertele ketelligheyt? Sy alleē vermaent ons tot de boucken; alſoo die eenige ſoetigheyt door het tuſſchen-komē van pijn niet en kan af-geſcheurt werden. Maer behalven het aengenaem geſelſchap van verſouckers, daer in alle Sieckten na verlangt wert, ſoo beweeghtſe, door eenen byſonderen aert, de vrienden en Siecken, datſe meerder vermaeck ſcheppen in boerten, ende jocken, als de gene, die wel varen, gelijck de krepels in Venus-werck, de gebulte in gauwigheyt, de ſcheluwe in bedrogh, de kale in ras te overleggen, ſoo dat der ſelver omgang heel drolligh is. Zal ick hier noch by-vougen, dat de Gichtige den

loop

loop van de Maen beter verſtaen, als de ſterrekijckers, eñ de veranderinge der tijden ſekerder, als de ſchippers? Dit, meerder, ende noch treffelicker, kan over den lof van de Gichte met waerheyt geſeyt werden. Maer ick ſie, wat ghy hier zoudet mogen tegen-werpen; dat het nochtans een ſieckte is; ende dat in alle geval veel beter ware, gelijck oock van andere, die niet te hebben, als te hebben. Ende dit is't gene ſommige voorgeven, die met weynigh woordē, ende weynigh ſlots hebbende, de hooge weerdigheyt van de Gichte zoucken te onderdrucken, ende om te ſtooten. Maer indien ick oock ſelver hier uyt kan bewijſen haren lof, ende treffelickheyt, ſoo en twijffel ick niet, ofte ſy zullen beſchaemt ſtaen, die haren goeden naem zoucken te laſteren. Voor-eerſt wert ſy beſchuldight een Sieckte te weſen; als of niet al ons leven (*hier van is in't breet gehandelt by Dr. Paim, van Parijs, in mijn Epiſt. Quæſt. dit jaer te Rotterd. gedruckt*) vry wat arger ſieckte en was, als de Gichte. Want by aldien ghy de Pijn alleē voor Sieckte hout, ſoo zal voorwaer de Gichte een ſieckte zijn, ende het vorder leven en kan ſoo niet geſeyt werden ſieckelick te weſen: maer indien ghy met de Sieckte beteyckent een ſwackigheyt des Gemoets, ende Lichaems, ſoo is't geheel anders gelegen. Want wy en hebben noyt minder ſieckte, dan als ons de Gichte over komt. Sieckten zijn Sotheyt, Welluſt, Vergeten van onſe eygene gelegentheyt, Gramſchap, Haet, Droufheyt, waer door wy ons ſelven, ende de onſe, uyt een lichte, ofte geene oorſaeck, te kort doen. En is de *Melancholye*, ofte Swaermoedigheyt geen ſieckte? Ende nochtans ſeyt *Ariſtoteles*, dat daer mede veel wijſe, ende treffelicke mannen zijn gequelt geweeſt. Wat ſeggen wy van de Poëten, Voorſeggers, ende Sibyllen? zijn ſy niet allegader aen deſe ſieckte vaſt geweeſt? Jae, hoe ſy luy-

den in meerder achtinge waren, hoe haer quellinge grooter was, waer door oock weynige onder de selvige lang geleeft hebbē. Onder de Poëten is *Virgilius* swaermoedigh geweest, *Lucretius* dul, *Ovidius* sot, *Horatius* droncken. Wat wil ick noch meerdere by-brengen, dewijlse allegader rasende, ende van kort leven geweest zijn? Indiender yet Goddelicx in ons is, dat openbaert hem meest in de Sieckten. Want dan voorsien wy het toekomende, wy leggen onse saken wijsselick aen, ende wy zijn bevrijt van alle ontroeringen des Gemoets. De Gichte met de Matigheyt gevought zijnde, maeckt wackere sinnen, een wel-gedaen lichaem, suyvere gesontheyt, lang leven, goeden smaeck, geruysten slaep, lieffelicken adem, vrolicke gedachten, veerdigh verstant tot nasporinge van wijsheyt, ende wetenschappen. Want daer andere Sieckten het selve ontrusten, ende bedwelmē, soo wert het alleen door de Gichte verklaert, ende gescherpt. Maer dit heeftse noch, tot een voorname, ende onvergelijckelicke gave, dat sy alleen het gemoet door gewoonte doet strijden tegens de aldergrootste pijn, waer uyt blijckt haer groote sterckte, ende stantvastigheyt, daer mede sy het Lichaem tegens alle ander ongemack kan bestieren. Want van het Lichaem klaeght ghy alleen, nae datter van de swackheyt des Gemoets genoegh gesprokē is. Nochtans klaeghde de wijs-gerige *Plato*, dat hy al te gesont was, als of het Gemoet niet wel en konde varen in een al te welvarende Lichaem. Maer laet, gelijck ick geseyt hebbe, het Gemoet aen een zijde gestelt werden, ende alleen gesocht het Lichamelick goet; hoe veel tijts neemt u de Gichte wech? wat beletse uwe dingen? Voorwaer soo ghy matelick wilt leven, sy vereysscht weynigh, ofte niet met allen. Jae sy vermindert ydelen arbeyt, ende swaren sorge: gelijck dat mē ten dienst mosse staen

van

van een oproerige gemeente, van een korsel, eñ moeyelick Prins, van een onvoorsichtige vrient, waer door zoude men sijn selven daer van beter konnen ontschuldigen, als door de Gichte? De Gichtige heeft het meeste deel van den tijt in sijne macht; dat hy niet en doet, kan hy leggen op de Gichte; eñ als hy wat doen wil, kan seggen, daer van nu ontslagen te zijn. Maer wy zullen dit laten loopen, ende van de sieckte handelen. Wie isser, die, soo hy van de Gichte niet versocht en wert, in geene argere sieckte en vervalt? Soo hy een quaet Oogh krijght, wat al moeyelickheyt, wat gevaer, wat al belet sel? Indien het gebreck in't oor komt, ghy loopt gevaer van't leven, of ten minsten van't gehoor; indien op den Tandt, ghy en kont slapen, noch eten. Overvalt u den Hoest, het bloet-spouwen is voor de hant. Wert ghy Schorft, 't is vuyl, eñ elck een schouwt u. Krijght ghy de Koortsche, u levē staet in de waeghschael. Bevangt u Maegh-pijn, ofte Colijck, behalven de smerte, soo en zijt ghy u leven niet versekert. Graveel, ofte Steen verwecken grouwelicke pijn, ende stellen het leven in gevaer. De Gele-sucht, brengt de Water-sucht aen; ende Water-sucht de Doot. De Hert-kloppinge gelijckt de helsche straffe: de Vallende sieckte is alle oogenblick vol schricks; eñ niet sonder gevaer van het leven. Het Scheursel en wert nimmermeer genesen, hout nimmermeer trouwelick op. Wat is het dan, dat ghy liever hebben zoudet, als de Gichte, indien ghy niet en hoopt altijt gesont te konnen blijven? Welcke hope, hoe bedriegelick sy valt, ghy lichtelick verstaen zult, in't onderzoucken van een yegelick, die boven de veertigh jaren is. want wie zalder onder de selvige sonder eenige quael bevondē werden? Doch sulcx blijft veeltijts verborgen, behalven voor de Geneesmeesters. Daerom meent het volck,

datter vele in volle geſontheyt leven; maer die zijn al dun gezaeyt. Derhalven dewijl wy uyt onſen aert de Sieckten onderworpen zijn, ende datter geen van alle netter, ſachter, ſekerder, lichter, de krachten der zielen ſoo vermeerdert, de manieren verçiert, niemants leven, ſtaet, ofte middelē en beſchadight: ſoo hebben wy wel te recht dē Lof beſchreven, eñ haer de behoorlicke eere toe-geſchrevē. Niet tegenſtaende een quaetwillige laſteraer hier tegen wierp; waer toe ſtrecken mochte het prijſen van een leelicke, verfoeyelicke ſake, een langdurige, ende ongeneeſlicke ſieckte, ende ſulcx alleen meenden gedaen te zijn tot vertooninge van verſtant, ende wel-ſprekentheyt, dewijl de Gichte geen Godinne en is, geen weſen, ofte yet natuyrlicx, maer een ſeer pijnelick gebreck, die zal voorwaer ſeer bedrogen zijn. Want al is de Gichte maer een toeval, ſoo moet men wetē, datſe toekomt meerder uyt geluck, als ongeval; eñ dat beſt in de werelt is, 't gene ſchadelick in ſijn ſelven zoude weſen, wel te konnen gebruycken, gelijck alderſlimſt is, goede dingen te miſbruycken. Sy is een teycken, ſy is een oorſaeck van veel goets, ende indien de ſaken na haer wercken, ende uytkomſte te rekenen zijn, ſoo en heeft ſy in de werelt haers gelijck niet. Want boven andere dingen nu verhaelt, uyt wat ſchrickelick gevaer en verloſt ſy ons niet? Sulcx is onlangs gebleken in *Andrea Doria*, van Genua, admirael van keyſer Carel, die genoodight was van eenen *Gio. Aloiſio Iliſco*, met voornemen om hem om te brengen: maer aen de Gichte leggende, en quam op de maeltijt niet, waer door hy ſijnen bereyden moort verhoede. Soo veel jaren, als hy daer na leefden, ende die waren ontrent de derthien, moeten de Gichte toe-geſchreven werden; benevens noch de treffelicke daden, die hy ondertuſſchen uytvoerde. Ende hoe veel andere menſchen

schen is de Gichte noch tot behouw geweest, om haer van lagen, ende aenstaende gevaer te bevrijden? Wat al vergift, dootslagen, ende, al en was 't niet anders, dronckenschap, werter niet geschout, dewijl de Gichtige niet te gast en gaen? Behalven dat het ons selven hout van quaet gesels chap, ongelijck, lagen, overspel, niet alleen, om dat wy daer aen leggende, belet werden: maer om dat wy wel weten, dat de gene, die aen soodanige dingen vast is, staegh besich, ende op de been moet wesen, daer een Gichtige stilte, ende rust zouckt. Dan als het op 't leven aenkomt, en staet sy oock niet stil; gelijck sommige in tijde van brandt, al leyden sy stijf van pijn, even-wel den selven soo wacker ontliepē, als of sy waren gesont geweest. De Gichte en is *Doria* oock niet in de wegh geweest, of hy konde noch, ontrent 80 jaer out zijnde, by nacht midden in de winter, sijn vyanden ontvluchten. Ende ick en weet niemant, die door de Gichte van sijn vyanden overvallen is, ofte uyt haer handen niet en heeft konnen worstelen. Derhalven zullen wy met soo treffelicke gaven, ende exempelen, insonderheyt van desen zee-koning (*Doria*) het Lof der Gichte besluyten.

Ad

Ad Clarissimum Virum

JANUM BEVEROVICIUM,

Præstantissimum in Batavis Medicum,

Cum inferiores versus cum aliis mitteret.

Accipe, magne virûm, scriptam mihi carmine Sassam,
Quam Batavus sonitu dux graviore capit.
Miles ego non sum, nec tu, Frederice, poëta es;
Divisum imperium cum Iove Boyus habet.

De Celsissimo Principe.

Unius manus chiragra laborante, tempore obsidionis Sassæ.

Nunc, Calloa, sile Batavas ingloria clades,
Vnâ Nassovio Flandria victa manu est.

Celsissimo Principe Podagrâ quoque laborante, eodem tempore.

Militat & Podagra Fredericus, Iane, laborat,
Et Sassam Hispanis eripit; an Chiragra est?

Responsio.

Est Chiragra. At non illa, manus quâ capta fatiscit,
Boye, sed est melior, quâ manus ipsa capit.

C. BOYUS. J.C.

Respondet Chiragra.

Chiragra eram captura manus; captura tenebor,
Dum chiragrâ Auriaci Sassa manu capitur.

J. B.

VRAEGH-BRIEF,

Waerom de Heere CHRISTVS,

daer hy ongeneſelicke Sieckten ſoo met een Woort, ſoo met Aen-raken genas, des Blindens oogen met *Slick*, ende *Speeksel* geſtreken heeft?

VVt het Latijn over-geſet.

De

VVel-edele, ende Hoogh-geleerde Ioffrouw,

Ioffr. ANNA MARIA *van* SCHVRMAN,

wenscht

JOH. *van* BEVERVVIJCK,

geluck-saligh leven.

VVel-edele, ende Hoogh-geleerde Ioffrouw,

ALs ick wel te recht vreesden U. Ed. Goddelijck besich-zijn met dese mijne Nederlantsche beuselingē wat op te houden; soo kreegh ick wel te pas van Romen, de Lof-dichten, die U. Ed. aldaer in't Italiaensch seer aerdigh in Druck gestelt, my toegeeygent, ende toe-gesonden zijn. Met sulcken gesellschap hoopt dit mijn Kint van U. Ed. ook wel ontfangen te werden. Het welck geschiedende, soo zal sijn Broeder mede moet krijgen, om 't selvige te derven verscouckē. Want ick hebbe nu al volbracht een boucxken tot Inleydinge van de Hollantsche Geneesmiddelen, waer in ick zoucke te bewijsen, dat elck Lant door den goedertieren Godt genoegh versien is, van al 't gene het leven, ende de gesontheyt van nooden heeft, ende derhalven onnoodigh, dat wy buyten, ende gelijck als uyt een ander werelt gaen zoucken, het gene wy selver t'huys hebben. Ick weet wel, dat dit niet en zal behagen (want sulcx hebben alleen, gelijck *Bion* eertijdts seyde, soete Pastey, ende Bastert-wijn) aen een yegelick; soodanige insonderheyt, die niet en smaeckt, als dat door lang houden garstigh wert: dan het is my genoegh, indien het maer de vrome, ende geleerde, in-

son-

fonderheyt U. Ed. die by my in plaetsch van alle is, niet geheel en zal mishagen. Voorwaer ick hebbe soo grooten vermaeck in dat kleyne Werck geschept, dat ick nauwlicx hebbe konnen tusschen beyden stil staen, voor al eer ick het vol-eyndt hadde. Maer hoe gaet het nu met U. Ed. dewelcke, al wildense, nauwlicx zoude konnen stil wesen. Want, gelijck onsen professor *Lipsius* wel seyt, *Alle eerlicke luyde zoucken eenen eerlicken naem; indien die gegroeyt, ende verre verspreyt is, soo brenght hy eenen last mede, om die voor te staen, ende ghy leeft voor hem, ende niet alleen voor u selven.* Waerom ick goet zoude vinden, dat U. Ed. het oirdeel van de gene, die over de geheele werelt, U. Ed. naem wel te recht tot den hemel verheffen, geliefde voor te staē met eenigh treffelick Werck. Ick hebbe gereet sommige Vraegh-brieven, ende daer op de Antwoorden van de Geleerde. Het ware wel te wenschen, dat, onder de Schriften van die deftige mannen, mede gelesen werde, den loffelicken naem van *Schurman*. Ick zal de stoffe voor-stellen. Nae dat de Heere *Christus*, soo door Aenraken, soo door eē Woort, niet alleen sommige van sware, ende by andere ongenefelicke Sieckten en genas, maer selfs oock de dooden opweckte, door wat reden hy, om den Blinden te doen sien, een Smeersel, ofte Salfken gebruyckt heeft? Den Euangelist *Iohannes* verhaelt, hoe *Christus*, eenen die blint geboren was, siende maeckte, na dat hy sijn Oogen bestreken hadde met Slick onder Speeckel gemengt. Dit selfde, om U. Ed. oirsaeck te geven van te oirdeelen, ende uyt te leggen, zal ick in't korte wat na sporen. Dat dese Blinde niet te vergeefs geseyt en is, soo geweest te zijn van sijn geboorte, en is niet te vergeefs aengemerckt in sijn Wtleggingē, by den welachtbaren heere *de Groot*, dewijl bewust is soodanigh gebreck door Menschelicke hulpe ongeneeslick te we-

sen,

sen, voornamelick, indien hy niet alleen verſteken is geweeſt van 't gebruyck des geſichts, maer oock van haer werck-tuygh, gelijck vele van dat gevoelen zijn onder de Out-vaders, by-gebracht in ſijnen *Ariſtarcho Sacro* van den grooten *Heinſius*. Welcke uytleggingе door den *text* ſelve, ofte de woorden van den *Euangeliſt*, indien ick ſelve hier in niet geheel blint en ben, geheel wederleyt wert. *De gebuyren* (ſeyt *Iohannes* 9.) *ende die hem te voren geſien hadden, dat hy blint was, ſeyden, Is deſe niet, die ſat en bedelde? Andere ſeyden, Hy is't: ende andere, Hy is hem gelijck. Hy ſeyde, Iek ben de ſelfde. Sy dan ſeyden hem, Hoe zijn u Oogen geopent? Hy antwoorde, ende ſeyde, De menſche, genaemt Ieſus, maeckte ſlijck, ende beſtreeck mijne oogen, ende ſeyde my: Gaet henen aen het badt-water Siloam, ende waſcht u, Ende iek ging henen, ende wieſch my, ende iek wierdt ſiende.* Sy hadden hem blint geſien, dat is, gelijck die Vaders meenen, ſonder Oogen, als of niet onder andere gebreken in de Schemeringe, Verſtoppinge van de Geſichtzenuwen, ſtoffe ſtack van ongeneeſlicke Blintheyt, ende derhalven noodigh zoude zijn niet op het licht, maer op het uyt-weſen (het welck, als weſende grooter wonder-werck de Godtvruchtige Outvaders ſchijnen overleyt te hebben) van de Oogen ſelve. Ende het woordt τυφλὸς, ofte blinde, dat den *Euangeliſt* alhier gebruyckt, en wert nergens by de Griecken, dat ick weet, genomen voor ἀνόμματος, dat is, ſonder Oogen. De Joden en vragē oock niet (gelijck ſy anders haddē moeten doen) waer van daen zijn u Oogē gekomen? maer, *Hoe zijn u Oogen geopent?* Nu ſy en konden niet geopent werden, by aldien ſy te voren niet en waren geſlotē geweeſt. Ende de Blinde-man antwoorde, *Hy beſtreeck mijne Oogen*, het welck niet en konde geſchieden, of hy moſtſe te voren gehadt hebben. Die Outvaders meen-

den, dat, gelijck Godt eertijts het Lichaem van Adam uyt de Aerde gemaeckt hadde; van de Heere *Christus* nu oock de Oogen uyt Slick geschapen waren. Maer den *Euangelist* en seyt niet minder, als dat; ende wy en lesen oock niet dat onse Salighmaker oyt eenige deelen des Lichaems gemaeckt, ofte geschapen heeft. Even-wel seyt de *H. Cyprianus*, dat *Christus* met sijn *Speeksel* zoude *Oogen* gemaeckt hebben. De gemelte *Grotius* houtt het daer voor, dat de Heere *Christus* de Aerde (zijnde in dat lant geheel droogh) met Speecksel slickerigh gemaeckt heeft, om dat aldaer geen water ontrent en was. Maer en zoude in dat Salfken niet wat heelsaems uyt-gevonden konnen werden? Dan hier tegen zijn vele van gevoelen, dat het wonder daer in bestaet, vermits het Slick daer gantsch tegenstrijdende is. Hierom misprijst oock de Swaluwe-nesten, die van sommige gepresen werden, in de Squinantie, den Spaenschen geneef-meester *Pereda*. Wel of wy seyden, dat *het Speeksel met stof overstroeyt* (soo noemt het den *H. Augustinus*) kracht hadde om te verdunnen, suyveren, ende verteren. Sulcx is in't Speecksel, selfs by de Vrouwen, door de ervarentheyt, bekent. Ende de scherpigheyt van 't Stof voelen in haer Oogen, die Somers met de wagen reysen, het welck oock (dat *Plinius* mede aenmerckt 15. 19.) kracht heeft, om de vochtigheden te verdroogen, ende te verdrijvē. Maer dat zoude even-wel een flecht, ende al te swack Geneef-middel wesen voor de Blintheyt. Dit alles onderwerpe ick, Alder-geleerste Joffrouw, U. Ed. wijsheyt, ende oirdeel. In Dordrecht, den 21 Mey, 1642.

Den

Den Heere,

JOHAN *van* BEVERWIICK,

Eerſte Medicijn, ende Schepen der ſtadt Dordrecht.

wenſcht

ANNA MARIA *van* SCHURMAN,

geluck-ſaligh leven.

VErmaerde Heere,

U. E. overvalt my in't beſtormen van uwe gaven, ende ick zoude nu al wat beſchaemt geweeſt hebben, met niet als enckel brief-danckbaerheyt over te ſendē; 't en ware my wel in den ſin gekomen was het ſeggen van *Seneca*: *Die hem haeſt om wederom te geven, en heeft geen gemoet van een danckbaer menſche, maer van een ſchuldenaer.* Dan ick hope, dat de tijt zal komen, by aldien ick geen gave met gave en kan voldoen, altijt zal konnē my ſuyveren van de vlecke der ondanckbaerheyt. Maer en denckt niet dat ick voor hebbe, hier in met U. E. in vereffeninge te komen; dewijl U. E. door een aenlockende beleeftheyt maeckt, dat ick niet en zoude willen met noch meerder ſchulden aen U. E. verbonden te zijn: inſonderheyt, alſoo de ſelfde Wijſ-gerige niet buyten reden ſchrijft: *Die geen nieuwe weldaden wil ontfangen, is geſtoort om d'oude.* Ick hebbe ſonderling verlangen na het bouck van de Inleydinge tot de Hollandtſche Geneeſ-middelen, dat U. E. onlangs geſchreven heeft; ende ick en ben niet verwondert, dat U. E. 't maken van't ſelve ſeer vermakelick is gevallen, dewijl de God-

licke voorsienigheyt hier in niet eens en blijckt, ende in elcx gemoet een wonder openbaert. Waer by komt, dat, gelijck al de grootste verstanden, als waren van wijsheyt, ende geleertheyt, haer wijt eñ breet uytsetten, soo mede te vereyschen staet, dat den rijckdom, ende die uytwendige gaven in sekere plaetschen door de nature bepaelt werdē. U.E. Vraeght, wat ick nu doe. Ick zal recht uyt spreken; den Hof is dese Somer mijn meeste sorge geweest. Maer, zal U. E. seggen, is dat den roem van den naem op-gebout? Voorwaer ick en weet het niet: dan hebbe even-wel bevondē, sulcx my niet alleen tot vermaeck, maer oock tot vrucht gestreckt te hebben, soo treffelicke wercken Godts nader in te sien, te handelen, te onderzoucken. Grooten naem hebbe ick noyt gesocht, ofte verdient, ende indien hy my tegens danck over-komen is, soo en zal hy my niet tegens danck verlaten. Dat ick my voor weynige, ende goede goet make, is my lofs genoegh. Ende dat U. E. nu eē nieuwe stoffe voort-brengt, om mijn verstandighjen te oeffenen, dat wijt ick insonderheyt U. E. eerlicke genegentheyt, die U. E. my toedraeght.

De Vrage, nae ick sie, heeft U. E. hier in vervat: *Dewijl onse Heere, soo met Aen-raken, als met een Woort, andere, die met ongeneeslicke siecktен gequelt waren, tot gesontheyt bracht; door wat reden hy, in't genesen van den Blinden, heeft willen gebruycken een Smeersel?* Voorwaer, indien ick van alle vermetelheyt gantsch bevrijt wilde wesen, soo zoude my, volgende de sedigheyt van den wijsen *Socrates*, wel vougē kortelick te antwoorden: *Dat weet ick alleen, hier in niet sekers te konnen weten.* Want nademael blijckt, dat dese uyterlicke teyckenen soo maer gebruyckt, ofte over-geslagen zijn, ende dickwils geen ander oogenmerck en hebben, als om de verborgene kracht van't wonder selve, ofte altijt den Wonder-wercker, wiens sen-

sendinge hier door van den hemel beveſtight werde, door een ſienelick teycken te vertoonen; ſoo zal hy wa-ter dorſſen, gelijck men ſeyt, die van elcx een byſondere oirſaeck zal willen aenwijſen. Oirſaeck om deſe ſake nauwer te onderzoucken hebben gegeven de Wtleggingen van eenige uyt de Oude, dewelcke niet dencken op de vermaninge van den Apoſtel, waer door wy na ſijn voor-ſchrift vermaent werden, niet wijs te zijn boven het gene geſchrevē is, haer al te veel in-laten aen de onbeſchreven oirſaken. My voorwaer behaeght in tegendeel ſeer wel 't gene de groote *Scaliger* ſeyt:

Neſcire velle, quæ magiſter maximus
Te ſcire non vult, erudita inſcitia eſt.

dat is, *Niet te willen weſen, dat de grootſte meeſter niet gewilt en heeft, dat wy zouden weten; is een geleerde onwetenheyt.* Indien wy even-wel den toom wat vermogen te geven, aen de Menſchelijcke redenen, ſoo zoude in 't gemeen wel mogen geſtelt werden, dat onſen Saligh-maker geliefft heeft verſcheyde teyckenen, ende manieren van doen te gebruycken, op dat die uyterlijcke dingen, indienſe altijt de ſelfde, ende op de ſelfde wijſe in't werck geſtelt waren, eenigh geloof zouden bekomen hebben in't gemoet der Menſchen, dat gemeenlick wat tot by-geloof genegen is, daer alles niet als de Goddelicke macht alleen moeſte toe-geſchreven werden. Daer-beneffens (het welck de knoop nader raeckt) en wijckt niet van de waerheyt, dat Godt ſoo verachte, ende in ſchijn tegen-ſtrijdende dingen, tot geneſinge van de Oogen geleyt heeft, ſoo om te betoonen, dat hy niet natuyrlick, maer gantſch boven de nature werckte, als oock om dat hy het geloove, ende de gehoorſaemheyt van den Siecken ſelve, door deſe, als om-wegen, zoude verſoecken, ende aen een yegelick ten toon ſtellen. Waer toe ick niet qualick en zoude brengen de woor-

den van den Grieckſchen oudt-vader *Chryſoſtomus*, als hy ſchrijft, dat *Naaman* geboden zijnde te waſſen in de riviere Jordaen, niet en geloofde, hoe-wel die ſoo vermaert was door den propheet *Eliſeus*: maer, ſchrijft hy, de Blinde en wan-geloofde niet, noch en ſprack daer niet tegen, noch en docht niet by ſijn ſelven, wat is dat, Slick op de Oogen te ſtrijcken, 't welck het geſichte hinderlick zoude mogen weſen, &c. Daer zijn oock groote Godts-geleerde, die ſeggē, dat de eerſte ſchepſinge van den Menſche uyt aerde, door dit teycken is uyt-gebeeldt: het welck ick voorwaer in d'andere niet ſeer ongeerne aen en neme. Maer U. E. zal miſſchien vragen, of ick oock volge het gevoelen van de Oudtheyt, die door de banck met den oudt-vader *Cyprianus* het daer voor hout, dat *Chriſtus* door het Speeckſel den Blinden zoude Oogen gemaeckt hebbē. Gantſch niet. Want al is't, dat wy in andere wonderen, de ſchapende kracht, als oock eenigh aen-geboren gebreck der leden, geerne toeſtaen: nochtans, indien ick niet geheel blint en ben, ſoo en ſie ick geen oirſaeck, waerom dat men den gemelten *Chryſoſtomus* zoude toevallen, die (maer weynigh volgens de geſchiedeniſſe) hem niet en ontſiet te ſchrijven op deſe maniere: *Hy en heeft niet alleen de Oogen gemaeckt, noch geopent, maer oock het geſicht gegeven. Het welck een teycken is, dat hy oock de Ziele konde in-blaſen. Want de ſelfde niet werckende, al was het Ooge noch ſoo wel geſtelt, en zoude het even-wel niet ſien. Soo dat hy deſen Blinden de kracht der Ziele gegeven heeft, als oock het Deel ſelve met aderen, ſlagh-aderen, zenuwen, bloedt, ende alles, waer ons lichaem uyt beſtaet.* Want wat wil dit anders ſeggen, als dat deſen Blinden geen Oogen gehadt en heeft? waer van geen voet-ſtappen, gelijck U. E. wel aen-merckt, in de H. Schrifture en blijcken. Behalven dat blijckt, dit nieuwe ſchepſel der Oogen onnoodigh te weſen tot

de

de eere van't wonder. Want het is genoegh, de ongeneeſlicke oirſaken van de Blintheyt, 't zy de ſelve beſtonden in beletſel, ofte in eenigh natuyrlick (om ſoo te ſeggen) gebreck, door een boven-natuyrlick middel wech-genomen, ende alſoo het Geſichte, 'twelck dien Menſche van de Nature onthouden was, ſonder verwachten van eenige tijdt, op ſtaende voet gegeven te hebben. Niet beter en werter geſeyt, dat de Oogen van deſen Blinden met Speeckſel, ofte, gelijck den anderē *Euangeliſt* ſchrijft, met Speeckſel, daer Stof onder geſtroeyt was, als van Stoffe waer uyt, om met de Wijſgerige te ſpreken, de Oogen zouden gemaeckt zijn. Dan het iſſer ſoo verre van daē, dat de H. Hiſtorye deſe uyt-leggінge zoude beveſtigen, dat ſy in tegendeel klaerlick ſeyt, hoe hy met het water van *Siloë*, dit ſtrijckſel af-wies. Het welck alſoo zijnde, en kan ick my niet genoegh verwonderē, hoe ſoo groote lichtē der Kercke in ſulckē miſ-verſtant vervallen zijn; 'ten zy, het welck voorwaer de billicheyt mede brengt, die eeuwe dan, in de welcke, door eē ongeluckigen yver, niet minder met opgepronckte wel-ſprekentheyt der Heydenē, als Chriſtelicke leeringen om de kroon geſtreden werde, ſcherper onderſouck ſtaet toe te geven. Dewijl dan die Vaders geen eygene, maer een vremde wijſe van ſpreken gevolght, ende met toe-ſmacken, gelijckeniſſen, ende andere verdraeyde manierē van ſpreken, volgens *Plato*, de waerheyt bewonden hebben, gelijck *Hieronymus* van ſijn ſelven tegens *Helvidium* bekent: *Wy hebben gepleyt, ende op de wijſe van ſprekers een weynigh geſpeelt*; Wie, ſeg ick, en ſiet niet, dat hy een gevaerlick werck begint, die van haer waerlick, ende recht gevoelen zoude ſekerlick willen oirdeelen?

'T en laetſten komt noch in verſchil, ofte in dit Strijckſel eenigh Geneeſ-middel geweeſt zy. My en

is niet onbewuſt, dat, onder andere, de vermaerde *Valeſius*, uwe Konſte, als een behulpige Godinne, ſomtijdts in't werckroupt, met namen, daer hy van de geneſinge van *Naaman* aldus ſchrijft: *Door Goddelicke kracht is geſchiet, dat het gene (indien de ſake alleen bevolen hadde geblevē aen de Nature) een ſlechte geneſinge zoude geweeſt hebben, voor ſoo groote, ende ſoo verouderde ſieckte, was een gantſch volkomene: nochtans en was de geneſinge ſoo geheel Goddelick, noch Wonderlick niet, dat ſy niet wat beginſels en hadde van het Natuyrlick. Want dickwils te gaen in de rivieren, inſonderheyt te baden in ſtercke ſtroomen, doet veel, om alle vuyligheyt des huyts uyt te locken, ende alderhande ſchorft, oock van het quaeſte, te geneſen.* Dat is voorwaer al veel geverght, 't en zy yemant wilde ſeggen, dat al 't gene hy de kracht van de Nature toe-ſchrijft, allegader gebracht moſte werden tot eenige voorgaende Bereydinge, die met het Wonder-werck, als wonder-werck, gantſch niet gemeens en hadde. Want anders *en zonder geen* (gelijck *Picus*, de luſt van de geleerde werelt, wel aen-wijſt in't 4. bouck tegens de Sterre-kijckers op't 14. cap.) *grooter dwaeſheyt bedacht konnen werden, als te meenen, dat'er eenigh werck boven de nature geſchiede, door de kracht der nature. Want de ordre* (gelijck hy op een andere plaetſch aen-wijſt) *van Gods volgens den natuyrlicken loop in-geſtelt, is ſoo in haer palen beſloten, ende ſoo verſcheyden van die dingen, die door de Goddelicke kracht, ende wille geſchieden, dat indien dit alle wech-genomen wert, noch overigh, noch te kort en blijft.* Maer al is't, dat wy in ſommige exempelen, gelijck van *Naaman*, *Ezechias*, ende andere, tot deſe wijſe, die nu geſeyt is, toe-ſtaen, eenige natuyrlicke gave by gekomen te weſen: ſoo en kan ick even-wel niet ſien, hoe 't ſelve hier plaetſch kan hebben. Al wat de Geneeſmeeſters van het Slick reden-kavelen, wat kracht ſy het ſelve toe-ſchrijven van verdunnen, ſuyveren, verdroo-

gen,

gen, ende de vochtigheyt te verteren, sy zullen altijdt, by aldien ick niet bedrogen en ben, in het slick blijven steken, indien sy daer in eenigh Geneesmiddel voor de Blintheyt willen zouckē. Want daer en blijckt geen meerder kracht, om dese wonderlicke genesinge uyt te wercken, als doen *Christus*, den dooven, ende stommen genas, met de vingers in sijn ooren te steken, ende sijn tonge met speecksel te raken: die voorwaer al de gedachten van Geneesmiddelen uyt-sluytē. Derhalven, indiē volgens mijn gevoelē dit verschil mocht vereffent werden, ick zoude volgen het oirdeel van *Ambrosius*, het welck aldus luydet: *Dat den geboortigen Blinden genesen werdt, en is geen werck van de konst, maer van de macht. Want de Heere heeft de Gesontheyt geschoncken, niet de Geneeskonste geoeffent.* Maer dit dus verre.

Den brief van d'heer Slingelant hebbe ick gesien, als oock de Italiaensche Lof-dichten, te Romen gedruckt; die ick van wegen haer aerdigheyt, ende Poëtischen geest seer zoude prijsen, by soo verre dien *Apelles* een schoonheyt voor gehadt hadde, waerdigh sijne konste. Ick en zal niets by-brengen tot onschult van mijn lang stil-swijgen; dewijl ick door verscheyde beletselkens, noch mijn gemoet, noch mijnen schuldigen plicht niet en kan altijdt voldoen. Doch indien dese schult met veel praets kan uyt-gewist werdē, soo meene ick U.E. nu al wel voldaen te hebbē. Vaert wel, Mijn Heere, en zijt seer gegroet met alle de vrienden. In Utrecht, den 14. Octōber, 1644.

Om de volgende bladeren niet ledigh te laten, zullen wy die vervullen met eenige plaetschen uyt de Hiſtory-ſchrijvers van de *Sweetende Sieckte*, ende *Spaenſche Pocken*, hier voor vermelt.

POLYDORUS VIRGILIUS,

Hiſt. Anglic. XXVII.

Anno CIↃ CCCC LXXXVI. *novum morbi genus pervaſit per totum Angliæ regnum, ſub primum Henrici* VII *in inſulam deſcenſum, dira quidem lues, & quam nulla ſit ætas antea, quod conſtet, perpeſſa: ſubitò enim ſudor mortifer corpus tentabat, ac ſimul caput ſtomachumque vehementi caloris ardore affectum angebat. Quo in morbo homines qui à principio erant, quia alii æſtus minus patientes, ſi in lecto erant, ſtragula dimovebant, ſi veſtiti, veſtes deponebant, alii ſitientes frigidum potum ſumebant, alii demum patientes caloris fœtoriſque (nam ſudor grave olebat) additis ſtragulis ſudorem provocabant, æquè omnes aut illico, aut non multo poſtquam ſudare cœpiſſent, moriebantur, ita ut ex omni ægrotantium numero, vix centeſimus quiſque evaderet. Neque ulla interim Medicorum ars, aut ſcientia quicquam opitulabatur, quod morbi novitas omnem eorum excluderet peritiam. Verum poſt viginti quatuor horas (tanto temporis ſpatio vis ejus morbi durabat) abeunte ſudore nonnulli confirmabantur: non eo tamen ita expurgati erant, quin iterum atque iterum in morbom reciderent, multique inde perirent. Sed ea res remedium tanto malo ad ultimum monſtravit: nam qui ſemel primò ſudarant, cum deinde rurſum ægrotarent, obſervabant ea, quæ in prima curatione profuiſſent, &*

& illis pro remedio utentes, addebant semper aliquid ad curationem utile. Item & illi iidem cum iterum in idem valetudinis genus inciderent, ex priore observatione earum rerum, per quas se confirmassent, ita se curare didicerunt, ut vim sudoris illius facile tolerarent. Quibus rebus ita usu venit, ut post ingentem mortalium stragem, remedium unicuique promptissimum inventum sit. quod hujusmodi est: Si quis interdiu sudore corripiatur, cum vestitu protinus cubatum eat: sin noctu, & in lecto, tum quiescat, nec se è loco moveat, usque ad viginti quatuor horas exactas: interim ita se stragulis oneret, quò non provocetur sudor, sed sua sponte molliter stillet. cibi nihil capiat, si tamdiu famem tolerare possit, neque plus potionis consuetæ ac calfactæ hauriat, quam modicè satis sit ad sitim extinguendam. inter hanc curationem inprimis caveat, ne manum quidem aut pedem sui refrigerandi recreandique caussâ, extra stragula proferat, quod facere lethale est. Hoc remedium est novo morbo inventum, qui tantum in Angliam id temporis pervasit, & posthac sæpe graviter afflixit.

I. AUG. THUANUS,

Histor. VI.

Anno CIↃ IↃ L. Britannia gravi, ac pestilenti morbo infestata est, magna strage edita, vi mali tanta violentia, ac celeritate serpente, ut in una civitate Londinensi IↃ CCCC intra VII. dierum spatium absumptos constet. à loco huic, Sudori Anglico nomen inditum: sicuti Elephantiasis Phœnicius apud Hippocratem in Prorrheticis: Lues

Ve-

Venerea nostro tempore exorta, & Neapoli, Gallorum expeditionem sequuta morbus Gallicus vocatus est, quanquam Indicus potius dici debuerit, quippe ab Hispanis inde illatus, ut ex ipsorum Historiis constat.

FRANC. GUICCIARDINI,

Dell' Histor. II.

Non pare dopo la narratione dell'altre cose indegno di memoria, che essendo in questo tempo fatale ad Italia, che le calamità sue hauessero origine dalla passata de' Francesi, ò almeno a loro fussero attribuite, che * allhora hebbe principio quell'infermità, che è chiamata da' Francesi il mal di Napoli, fu detta communemente da gl' Italiani le Bolle, ò il Mal Francese, perche peruenuta in essi mentre erano a Napoli, fu da loro nel ritornarsene in Francia, diffusa per tutta Italia, la quale infermità, ò del tutto nuoua, ò incognita infino a questa età nel nostro Emisperio, se non nelle sue

* *Come il Giouio ha fornito nel lib. 4. di descriuer le guerre fra i Francesi, & gli Aragonesi nel regno di Napoli, allhora egli si mette a scriuer di queste contagiona, in che del tutto egli & questo auttor son conformi se non che il Giouio, recitando l'opinion di coloro, che tengono esser uenuto questo male dal Mondo nuouo, non mette'l rimedio del legno Guaiaco, come qui è posto. Il Bembo conforme al Giouio, scriue, che questo male si scoperie al fin della guerra contra Francesi nel Regno, ma dice egli, ciò cominciò a Taranto, & cita il Fracastoro, che in tre libri in uersi heroici ne scrisse.*

re-

remotissime, & ultime parti, fu massimamente per molt'anni tanto horribile, che come di gravissima calamità merita se ne faccia mentione, perche scoprendesi, ò con bolle bruttissime, lequali spesse volte diuentauano piaghe incurabili, ò con dolori intensissimi, nelle giunture, & ne'nerui per tutto'l corpo, ne usandosi per i medici inesperti di tale infermità, rimedij appropriati, ma spesso direttamente contrarij, & che molto la faceuano inacerbire, priuò della uita molti huomini di ciascun sesso, & età, molti diuentati d'aspetto deformissimi restarono inutili, & sottoposti a cruciati qua si perpetui, anzi la maggior parte di coloro, che pareua si liberassero, ritornauano in breue spatio di tempo nella medesima miseria, benche dopo il corso di molt'anni, ò mitigato l'influsso celeste, che l'haucua prodotta cosi acerba, ò essendosi per la lunga isperienza imparati i rimedij opportuni a curarla, sia diuentata molto meno maligna, essendosi anco per se stessa trasmutata in piu spetie diuerse dalla prima: calamità, della quale certamente gli huomini della nostra età si potrebbono giustamente querelare, peruenisse in essi senza colpa propria, perche è approuato per consentimento di tutti quei, c'hanno diligentemente osseruata la proprietà di questo male, che o non mai, o molto difficilmente peruiene in alcuno, se non per contagione del coito. Ma è conueniente rimuouer questa ignominia dal nome Francese,

per-

perche si manifestò poi, che tale infermità era stata traportata di Spagna à Napoli, ne propria di quella natione, ma condotta quiui da quelle Isole, lequali cominciarono per la navigatione di Christoforo Colombo Genouese a manifestarsi quasi in questi anni medesimi al nostro Emisperio, nellequali Isole nondimeno questo male ha prontissimo per benignità della Natura il rimedio, perche beendo solamente del sugo d'un legno nobilissimo per molte doti memorabili, che quiui nasce, facilmente se ne liberano.

PAUL. JOVIUS
Histor. 4.

Aliqui ex Argento vivo Axungia permisto, triduana inunctione convaluerunt, sed ut enormia morbi vestigia relinquerentur. Alii laborioso Exercitationis genere, & parca exquisitaque Victus ratione, quum sævas manus medicorum alieno periculo remedia quærentium effugerent, certiora remedia repererunt.

THUANUS
Hist. 71.

In Iava majore homines Lue Venerea valde infestantur. quam ea ratione curant: A decima hora diei, usque ad secundam pomeridianam ardentissimo soli se ægri exponunt, & ita peccantem, & malignum habitum desiccando exhauriunt.

Hier van breeder in't 3. Deel.

EYNDE.

Soo hebbe ick oock dickwils geſien, dat, gelijck aen de Oeſters, eenige quabben groeyē, eerſt gelijck Wratten, daer na als kleyne Oeſterkens, die groot werden-de, haer dan af ſonderen; alſoo mede aen de Steenen in de Blaes kleyne Steenkens (alhier uyt-gebeeldt) groeyen, die grooter werdende, op 't laetſte af vallen, ende alſoo byſondere Steenkens maken.

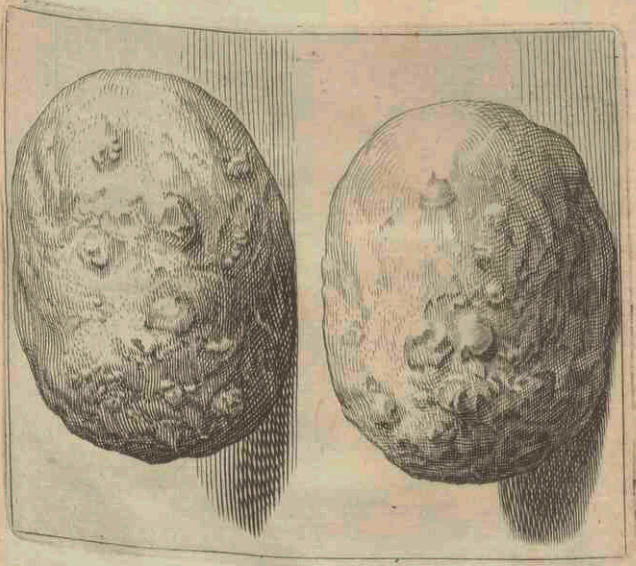

1197814